

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

збірник наукових праць

науково-практичне юридичне видання

Випуск 3 (56)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

У збірнику висвітлюються результати наукових досліджень проблем сучасної правової науки, зокрема актуальних питань теорії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального права, процесуальних та комплексних галузей права, правозастосовної практики, правової освіти, а також інші аспекти правової політики держави.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – д-р юрид. наук, професор

Заступник головного редактора:

Сафончик Оксана Іванівна – д-р юрид. наук, доцент

Відповідальний секретар:

Ковальчук Сергій Олександрович – д-р юрид. наук, доцент

Редакційна колегія:

Некіт Катерина Георгіївна – канд. юрид. наук, доцент

Гавриш Наталя Степанівна – д-р юрид. наук, доцент

Латковський Павло Павлович – канд. юрид. наук, доцент

Глиняна Катерина Михайлівна – канд. юрид. наук

Мазуренко Світлана Вікторівна – канд. юрид. наук

Dr. Michael Geistlinger – професор (Австрія)

Bernd Wieser – д-р юрид. наук, професор (Австрія)

Emre Sencer – д-р, професор (США)

Відповідальний за випуск:

О.П. Головка

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 05.07.2024 р. (протокол № 9)

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.pju.niua.od.ua*

Науково-практичний журнал «Прикарпатський юридичний вісник» зареєстровано суб'єктом у сфері друкованих медіа Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1414 від 25.04.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-03384), внесено до переліку наукових фахових видань України (категорія "Б") з юридичних наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.1>*Л. О. Гаманюк**orcid.org/0000-0002-7945-670X**молодший науковий співробітник**науково-дослідного відділу наукового центру**Військової академії (м. Одеса)*

ЕКОЛОГІЧНІ ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ПРАВІ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Постановка проблеми. В Європі протягом останніх десятирічь значно погіршився стан довкілля та загострилась проблема боротьби з його забрудненням. Пріоритетність екологічної політики, як складова суспільного розвитку, визнана урядами країн Європейського Союзу на законодавчому рівні. Одним з найважливіших завдань, що стоять перед урядами країн Європейського Союзу – захист довкілля та впровадження дієвої екологічної політики. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну надало ще більше актуальності до питання юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері в українському праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання є предметом дослідження у працях вітчизняних вчених, серед яких О. Беспалова [1], А. Гетьман [2], С. Греца [3], Т. Заворотченко [4], В. Кравченко [9], О. Панченко [14], Т. Проскура [14] та інші.

Однак, в умовах останніх подій є очевидним, що визнання і закріплення у законодавстві юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері будь-якої правової державної системи становлять одну з актуальних, пріоритетних і найважливіших проблем.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах сьогодення, серед пріоритетів інтересів особливо виділяється забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження життя та відновлення навколишнього природного середовища. Охорона довкілля, як загальна система життєзабезпечення людини є однією з першорядних задач щодо збереження генофонду населення та його розвитку. Тому юридичні обов'язки громадян – це встановлені та гарантовані державою можливості при використанні природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Юридичним обов'язком громадян в екологічній сфері є встановлена в законодавстві міра

належної, суспільно необхідної поведінки, яка спирається на можливість державного примусу [2, с. 84]. А також, є одним зі способів забезпечення екологічних прав, умовою їхньої реальності й ефективності, сферою необхідності і підпорядкування. Особливу групу становлять юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері, які характерні при введенні режиму надзвичайного стану, при оголошенні місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Перші екологічні документи впорядковували використання прикордонних природних об'єктів. Так, у 1909 р. була укладена угода між Канадою та США щодо прикордонних водних об'єктів, якою передбачалося зобов'язання не забруднювати воду даних об'єктів. В основі формування системи екологічних обов'язків громадян лежать корінні, доленосні, загальнолюдські природні обов'язки людини, викладені у «Загальній декларації прав людини», яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у Парижі 10 грудня 1948 року.

Друга половина ХХ століття ознаменувалась розвитком норм міжнародного та національного права, що регулюють обов'язки громадян в екологічній сфері. Історично дані обов'язки спочатку віднайшли своє відображення у міжнародних документах. У даний час налічується близько 500 міжнародних угод з різних аспектів охорони навколишнього середовища. Найважливішими джерелами міжнародного екологічного права є Конвенція про заборону військового чи іншого ворожого впливу на природне середовище 1977 року, а також Конвенція про захист озонового шару 1985 року, Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин 1979 року, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення, 1973 року, Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини 1972 року [1, с. 84].

З 1995 року Україна є членом Ради Європи – однієї з найвпливовіших організацій, в діяльно-

сті яких питання охорони навколишнього середовища займають важливе місце. Входження України до європейських політичних і економічних структур є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України на сучасному етапі. Програма міжнародного співробітництва з ЄС у галузі охорони довкілля передбачає гармонізацію національного законодавства із законодавством ЄС і, зокрема, підходів до створення системи національних екологічних стандартів, впровадження екологічно чистих технологій, ресурсо- та енергозаощадження, гармонізацію системи аналітичних вимірів і оцінку стану навколишнього середовища.

Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища посідає одне з важливих місць у зовнішньо політичному курсі України. Так, таке співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки здійснюється Україною з МАГАТЕ і Європейським Союзом у рамках програми TACIS, а також на двосторонній основі – з США, ФРН, Канадою, Швецією та Японією [14].

Підписаний Меморандум про співробітництво урядів України та Канади з питань зміни клімату. Однією з цілей програми співробітництва є збереження навколишнього середовища [10], а також Протокол про співробітництво з питань зміни клімату з Нідерландами почав впровадження трьох спільних проектів [6]. У даній Міжнародній угоді йде мова про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. Головною метою угоди є: стабілізування рівню концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети.

Україна є членом провідних міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана із вирішенням глобальних чи регіональних проблем, охорони довкілля (ЮНЕП, ЮНЕСКО, ВООЗ тощо) та бере активну участь у діяльності Європейської Економічної Комісії, насамперед, її Комітету з екологічної політики.

О. Беспалова зазначає, що основним лейтмотивом екологічних політик країн Європейського Союзу є озеленення економіки та масштабне використання відновлювальних джерел енергії. Авторкою акцентовано увагу на нагальній потребі у проведенні загальнодержавної політики екологічної просвіти громадян України, починаючи зі шкільного віку [1, с. 147]. Зазначимо, що з офіційним набуттям Україною у червні 2022 року статусу кандидата на членство Європейського Союзу, актуалізувалося і питання адаптації вітчизняного законодавства до права ЄС.

Україна як член ООН є суверенною стороною багатьох міжнародних природоохоронних угод і разом з іншими країнами світу продовжує

активно працювати над завданнями щодо врятування нашої планети від екологічного лиха. Для України провідним завданням є створення матеріального достатку, який відповідав би її значному природно-ресурсному і соціально-економічному потенціалу. Але це вимагає передусім призупинення деградаційних процесів у природі і суспільстві. Важливе суто українське завдання – проведення дійових заходів реабілітації навколишнього техногенно зміненого середовища. На нагальній потребі у проведенні загальнодержавної політики екологічної просвіти громадян України, починають зі шкільного віку [4, с. 7]

Основними обов'язками людини і громадянина, на думку В. Кравченка, є закріплені в Конституції України вимоги, які пред'являються кожній людині й громадянину, аби він діяв певним, чітко визначеним конституційною нормою чином (або утримувався від вчинення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян; недотримання ж цих вимог тягне за собою юридичну відповідальність [9, с. 141]. Юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері закріплені в Конституції України (ст. 66) «не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [8].

До наступної групи належить низка обов'язків, що містяться в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 12):

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище тощо;
- поширюється за рахунок їх закріплення, зокрема в підзаконних нормативних актах [13, с. 82].

Науковиця С. Греца визначає, що на відміну від України, в Італії створено таку систему охорони навколишнього середовища, яка сприяє запобіганню шкоди довкіллю на основі принципів обережності та попередження (ст. 301 Екологічного кодексу Італії). Італійський Екологічний кодекс (Кодекс навколишнього середовища), складається з окремих розділів, зокрема: Частина 1: Загальні положення і загальні принципи (ст. 1-3-е). Частина 2: Процедури стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на навко-

лише середовище та комплексного екологічного дозволу (ст. 4–52). Частина 3: Правила охорони ґрунтів і боротьба з опустелюванням, охорона вод від забруднення і управління водними ресурсами (ст. 53–176). Частина 4: Правила поведінки з відходами та рекультивация забруднених ділянок (ст. 177–266). Частина 5: Правила з охорони атмосферного повітря і зменшення викидів в атмосферу (ст. 267–297) та частина 5' – положення, що стосуються конкретних об'єктів (ст. 298). Частина 6: Правила компенсації претензій стосовно шкоди, завданої навколишньому середовищу (стаття 298'–318). Частина 6': Дисципліни санкціонування адміністративних і кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього середовища (стаття 318'–318-г) [12, с. 551]. Попередження настання шкоди та забезпечення виконання обов'язків громадян щодо не заподіяння шкоди природі є ключовим. Як тільки шкода настає, система діє через санкції, відновлювальні та компенсаційні інструменти. Бачиться, що в законодавстві України також потребують закріплення принцип обережності та принцип попередження запобігання шкоди довкіллю.

У конституції Іспанії бачимо схожість із законодавством України в тому, що охорона навколишнього середовища – фундамент правового забезпечення юридичного обов'язку громадян. Так, ст. 45 Конституції Іспанії закріплює, що кожна особа має право користуватися навколишнім середовищем для розвитку своєї особистості, і вона зобов'язана охороняти це середовище. Органи публічної влади здійснюють контроль за раціональним використанням усіх природних ресурсів з метою захисту та покращення якості життя, охорони та відновлення навколишнього середовища, спираючись на необхідну колективну солідарність. У випадку якщо особи, винні у порушенні раціонального використання природних ресурсів, то вони відповідно до законодавства підлягають кримінальній або адміністративній відповідальності та зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду. Також закон може встановлювати обов'язки громадян на випадки серйозної небезпеки, катастрофи чи громадського лиха (ст. 30) [7].

Аналогічні норми містяться і у Конституції Польської Республіки, якою закріплено наступні юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері: дбати про стан довкілля (ст. 86); відповідати за заподіяне погіршення довкілля (ст. 86) [3, с. 77]. Одразу розуміємо схожість з українським законодавством.

Схожі норми і у конституції Польської Республіки, де містяться наступні юридичні обов'язки громадян в екологічній сфері, а саме: дбати про стан довкілля (ст. 86); відповідати за заподіяне

погіршення довкілля (ст. 86) [3, с. 77]. Одразу розуміємо схожість з українським законодавством.

Така ситуація притаманна багатьом зарубіжним державам, які серед найважливіших конституційних принципів охорони навколишнього природного середовища, закріплюють у конституціях:

- функції держави з охорони природи, раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища (наприклад, ст. 15 Конституції Німеччини, ст. 31 Конституції Болгарії);

- принцип плановості у розвитку народного господарства і природокористування, куди включаються: народногосподарське планування, облік потреб у сировині та ресурсах, їх плановий розподіл, раціональне використання тощо (наприклад, ст. 7 Конституції Угорщини, ст. 193 Конституції Югославії);

- формулювання юридичних обов'язків у екологічній сфері юридичних та фізичних осіб (наприклад, ст.ст. 87 і 192 Конституції Югославії, ст. 34. Конституції Німеччини);

- закріплення ролі громадських організацій і рухів на захист природи (наприклад, ст. 29 Конституції Німеччини, ст.27 Конституції Румунії);

- закріплення єдності принципів зовнішньої і внутрішньої політики країн з природоохоронними завданнями держави і суспільства (ст. 20 Конституції Угорщини).

Таким чином, конституції різних країн закріплюють цілу низку принципів управління і регулювання, які є основами охорони навколишнього природного середовища. Науковця О. Беспалова зазначає, що більша частина структури та змісту екологічного законодавства країн Європейського Союзу схожа з українською, як в плані спеціалізації законів, так і державними структурами, які забезпечують виконання нормативно-правових актів [1, с. 147]. Відомо, що основним лейтмотивом екологічних політик країн Європейського Союзу є озеленення економіки та масштабне використання відновлювальних джерел енергії.

Однією з найбільш важливих категорій юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері є поняття «екологічних обов'язків громадян». Це комплексна правова категорія, яка охоплює всю систему екологічних обов'язків, захищених Конституцією України.

Висновки. Юридичні обов'язки громадян України в екологічній сфері – це система юридично закріплених за громадянами повноважень і зобов'язань. Важливого значення набуває проблема чіткого визначення в законодавстві юридичних обов'язків громадян в екологічній сфері в умовах інтенсивного використання природних ресурсів та їх відновленні; юридичний обов'язок в екологічній сфері являє собою встановлену

в законодавстві або договорі міру належної, суспільно необхідної поведінки, яка спирається на можливість державного примусу. У ній виражаються як особисті, так і суспільні екологічні інтереси та є одним із способів забезпечення екологічних прав, умовою їх реальності й ефективності; в екологічних правовідносинах – це є не сама поведінка суб'єктів, а надання можливості або необхідності певної поведінки в межах норм екологічного права. Більша частина структури та змісту екологічного законодавства України схожа з екологічним законодавством країн Європейського Союзу.

Література

1. Беспалова О.В. Екологічна політика країн ЄС щодо регулювання суспільних відносин у сфері підтримання екологічної безпеки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. Випуск 30, 2020. С. 147-155
2. Гетьман А.П. Екологічне право : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Х.: Право, 2013. 432 с.
3. Греца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС : монографія. Ужгород: РІК-У, 2021. 428 с.
4. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 ; НАН України ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2002. 222 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
6. Київський протокол до Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату: Закон від 04.02.2004 № 1430-IV (1430-15) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_801#Text
7. Конституція Іспанії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/6321>
8. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
9. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник. Київ: Атіка, 2000. 320 с.
10. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Урядом Канади стосовно канадської програми співробітництва: від 24.10.1994 р. № 124_033 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_033#Text
11. Овсяний К. До і після. Наслідки повномасштабної війни для екології України. Погляд з супутника. 25 лютого 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-ekolohiya-viyna/32284610.html>
12. Панченко О.В., Проскура Т.Б. Кодифікація екологічного законодавства: світовий досвід та українські перспективи. Молодий вчений. 2017. № 3 (43). С. 549–554. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/3/128.pdf>.
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони довкілля. «Букліб» : 2007–2024. URL: <https://buklib.net/books/29062/>

Анотація

Гаманюк Л. О. Екологічні обов'язки громадян у національному праві та праві держав Європейського Союзу. – Стаття.

Метою цієї статті є теоретичний аналіз юридичного змісту обов'язку громадян в екологічній сфері в українському праві та у праві держав Європейського Союзу.

Метою статті є теоретичний аналіз юридичного змісту обов'язку громадян в екологічній сфері в українському праві та у праві держав Європейського Союзу. Наголошується на актуальності з огляду на повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України, а саме: спалені ліси та поля (через російські обстріли пожежі часто спалахували на сільськогосподарських полях по всій території України); забруднені ріки та ґрунт; затоплені міста та села; підірвані дамби. В Україні тільки починають підраховувати шкоду для екології внаслідок повномасштабного російського вторгнення. За даними Державної екологічної інспекції тільки станом на січень 2023 року, за 11 місяців військової агресії російської федерації збитки для екології України складають вже понад 1 трильон 743 мільярди гривень, або понад 47,6 мільярда доларів. І це тільки приблизні розрахунки, поки досі залишається окупованою частина українських територій [11].

У конституціях держав-членів Європейського Союзу, по-різному закріплено зміст юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері. Аналізуються положення конституцій Італії, Іспанії, Польщі, Німеччини, Болгарії, Угорщини, Югославії, Румунії щодо обсягу відображення юридичного обов'язку у вказаній сфері за змістом та суб'єктним складом, також проводиться порівняльно-правовий аналіз із положеннями Конституції України.

Баланс суспільних та приватних інтересів повинно бути дотримано, адже саме виконання юридичного обов'язку громадян в екологічній сфері є одним із основних механізмів забезпечення права на життя для мирних людей в умовах збройної агресії ворога проти держави.

Проведено аналіз положень основних державних документів України та держав Європейського Союзу.

Ключові слова: юридичний обов'язок, законодавство, Європейський Союз, екологічна сфера.

Summary

Hamaniuk L. A. Environmental obligations of citizens in national law and the law of the states of the European Union. – Article.

The purpose of the article is a theoretical analysis of the legal content of the duty of citizens in the environmental sphere in Ukrainian law and in the law of the European Union states. The relevance is emphasized in view of the full-scale invasion of the russian federation on the territory of Ukraine, namely: burned forests and fields (due to russian shelling, fires often broke out in agricultural fields throughout the territory of Ukraine); polluted rivers and soil; flooded cities and villages; blown up dams. In Ukraine, they are just beginning to calculate the damage to the environment as a result of the full-scale russian invasion. According to the State Environmental Inspection, only as of January 2023, during the 11 months of military aggression of the russian federation, the damage to Ukraine's ecology has already amounted to more than 1 trillion 743 billion hryvnias, or more than 47.6 billion dollars. And these are only approximate calculations, while a part of Ukrainian territories still remains occupied [11].

In the constitutions of the member states of the European Union, the content of the legal obligation of citizens in the environmental sphere is established in different ways. The provisions of the constitutions of Italy, Spain, Poland, Germany, Bulgaria, Hungary, Yugoslavia, and Romania are analyzed in terms of the extent of the reflection of the legal obligation in the specified field in terms of content and subject composition, and a comparative legal analysis with the provisions of the Constitution of Ukraine is also carried out.

The balance of public and private interests must be observed, because the fulfillment of the legal duty of citizens in the environmental sphere is one of the main mechanisms for ensuring the right to life for peaceful people in the conditions of armed aggression of the enemy against the state.

The analysis of the provisions of the main state documents of Ukraine and the states of the European Union was carried out.

Key words: legal obligation, legislation, European Union, ecological sphere.

УДК 340
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.2>

Т. В. Михайліна
orcid.org/0000-0002-1129-2470
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИ У ПЛОЩИНІ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Постановка проблеми. Людина як соціальна істота потребує включення до процесів соціальної системи суспільства. Цей процес відбувається поступово з моменту народження, закономірно та має назву соціалізації особи. Але, паралельно із системою соціальною, для функціонування в соціумі людина потребує включення до інших його підсистем, в тому числі і до правової. Правовою соціалізацією обумовлено сприйняття та оцінка особою не лише загальносоціальних установок, а й правил поведінки, процесів, явищ, що мають юридичний зміст. І якщо усі соціальні чинники пропускаються через свідомість особи, та її частина, яка відповідає за формування моделей правової поведінки, носить назву правосвідомості. Тобто будь-які процеси, пов'язані із функціонуванням особи у сфері права, тим чи іншим чином відбиваються у її правосвідомості, формують, змінюють її, а рівень правосвідомості, у свою чергу, безпосередньо впливає на поведінку особи в сфері права. Саме тому важливим завданням юридичної науки та практики можна назвати виявлення взаємозв'язку між правосвідомістю людини та її правовою соціалізацією з наступним формуванням моделей правомірної та соціально активної поведінки.

Стан дослідження проблеми. Проблеми правової соціалізації можна назвати досить популярною темою наукових пошуків, яку досліджували, зокрема, О. Волошенюк, О. Дьоміна, І. Жаровська, О. Зайчук, О. Нестеренко, О. Парута, О. Проць, М. Цимбалюк, В. Швачка, Ю. Шемшученко та багато інших. Проте, хоча правосвідомість побічно і згадується у багатьох напрацюваннях, присвячених правовій соціалізації, повноцінно кореляція цих феноменів не досліджувалася. Крім того, зважаючи на стрімкий розвиток соціуму та зміну сучасних механізмів правової соціалізації, тема є абсолютно невичерпаною, а отже, актуальною.

Метою цього дослідження є визначення аспектів співвідношення правосвідомості та правової соціалізації, рівно як обґрунтування можливостей впливу на правову соціалізацію особи через трансформації її правосвідомості.

Об'єктом дослідження є інтердисциплінарні феномени правової соціалізації та правосвідомо-

сті. Натомість, предметом виступає їх співвідношення та взаємодія.

Методологія дослідження представлена комплексом загальнонаукових, приватнонаукових та спеціальних методів дослідження, таких як системний метод, дедукція та індукція, екстраполяція, формально-юридичний метод, а також група соціологічних методів.

Основні результати дослідження. Всеохоплююча проблематика правосвідомості завжди була і залишається предметом уваги численних вчених-правників, оскільки, на думку М.М. Цимбалюка, саме через неї проявляється ставлення людей до права і правової дійсності: правові знання, правові почуття, правові переконання [1, с.8]. Правосвідомість як складний та всеохоплюючий інститут пронизує та поєднує в єдине ціле всі елементи правової системи, а правову систему, у свою чергу, із системою соціальною.

Як абсолютно справедливо зазначає В.В. Самохвалов, моральність, справедливість і законність є взаємозалежними і взаємодіючими категоріями, взаємовплив яких забезпечує формування єдиного морально-правового механізму регулювання поведінки людей у суспільстві [2, с. 4], причому ефективна дія зазначеного механізму забезпечується первинним адекватним сприйняттям систем соціальних регуляторів поведінки, співставленням їх з наступною оцінкою як справедливих або не справедливих, корисних чи не корисних для конкретної людини. Так, правові приписи у свідомості особи з найбільшою вірогідністю співставляються із універсальними нормами моралі, крім того, відбувається внутрішня критика норми відповідно до відчуття суб'єктивної справедливості. Тобто будь-яка правова норма до того, як вона стане мотиваційним імперативом, проходить через свідомість особи та певним чином впливає на неї. І якщо внутрішня суб'єктивна оцінка припису співпадає із оцінкою інших індивідів, правосвідомість піднімається на інший рівень. У науковій літературі з цього приводу робиться наголос на існуванні індивідуальної та колективної правосвідомості. Але можна погодитись із твердженням М.М. Цимбалюка, що «у кількісному відношенні коректніше здійснювати поділ правосвідомості на індивідуальну,

групову та суспільну (в плані категоріального відношення «одиничне – особливе – загальне»), де поняття «суспільна правосвідомість» виражає той «результуючий вектор» ідей, настроїв, оцінок та інших видів осмисленого відношення до нормативно-інституційного регулювання відносин в певному суспільно-культурному універсумі» [3, с. 16].

Як стверджується, на правову свідомість впливають правове виховання, правове самовиховання, правове перевиховання, правова соціалізація, вплив соціального середовища, процес активної участі громадян у розбудові громадянського суспільства [1, с. 8]. А отже, як можна побачити, перелічені явища розглядаються як однопорядкові чинники формування правосвідомості. Тим не менше, можна стверджувати, що співвідношення та обопільний вплив даних категорій є дещо складнішим. Так, вплив соціального середовища, правове виховання, правове самовиховання, правове перевиховання дійсно виступають передумовами формування та розвитку правосвідомості особи. А от правова соціалізація може бути як причиною, так і наслідком розвитку та трансформацій правосвідомості. Що ж до активної участі громадян у розбудові громадянського суспільства, то такий процес можна назвати безпосереднім наслідком високого рівня правосвідомості та, відповідно, поглибленої правової соціалізації.

Під процесом правової соціалізації О. Парута розуміє двосторонній об'єктивно зумовлений процес взаємодії особи і соціального середовища, який передбачає опанування особою соціальних цінностей, загальнообов'язкових правил поведінки (правових норм), правової культури, які притаманні певному суспільству, включення її в систему суспільних відносин через набуття правового досвіду і самостійної участі у правовідносинах [4, с. 38]. Також правову соціалізацію розглядають як безперервну цілеспрямовану комунікацію суспільства та особи з метою її інтеграції у правове життя шляхом системного формування правових знань, ціннісно-мотиваційних установок, навичок правомірної поведінки для подальшого вдосконалення правового життя суспільства [5, с. 24]. О.С. Дьоміна при цьому наголошує, що, з одного боку, правова соціалізація є засвоєнням особою правової культури й вироблення на цій основі настанов, ціннісних орієнтацій, соціальних потреб, а з іншого боку – реальне включення індивіда в громадське життя, процес наділення людей соціальними властивостями. Це процес постійної модифікації людської поведінки, навчання і засвоєння соціального досвіду [6, с. 17]. А отже, правова соціалізація виявляється не лише у правовиконавчій поведінці, як стверджують окремі науковці, а скоріше, право-

виконавча поведінка стає первинним та найбільш елементарним етапом правової соціалізації.

За словами І. Жаровської, «хоча первинно процес соціалізації залежить від особистості, але опосередковується зовнішніми чинниками, тим соціальним середовищем, в якому перебуває особа, державним впливом, правовиховним процесом, правовими і моральними нормами, які діють у соціальному середовищі» [7, с. 196]. Тож, здійснення правової соціалізації забезпечується її інститутами. Як наголошує О. Нестеренко, інститути соціалізації – це узгоджена система природно сформованих або спеціально створених установ, організацій, функціонування яких спрямоване на розвиток індивідів через освіту і виховання. До них належать: інститути первинного розвитку природних властивостей людини (сім'я), інститути навчання і виховання (школа, спортивні клуби та ін.), інститути суспільно-виробничої соціалізації (трудові колективи, громадські організації і партії), армія, ЗМІ, конфесії та ін. [8, с. 186]. Також з-поміж основних інститутів соціалізації осіб у сучасному суспільстві можна виділити соціальні мережі. Таким чином, правосвідомість особи, стикаючись у соціальній та правовій реальності із зазначеними інститутами, може як підвищуватися, так і зазнавати руйнівних наслідків (залежно від специфіки їхнього функціонування у певному суспільстві), що безпосередньо відбиватиметься на інституті соціалізації.

Зважаючи на перелічені інститути соціалізації, можна з упевненістю констатувати, що процес правової соціалізації особи найчастіше відбувається нерівномірно і обумовлений позитивним впливом на свідомість особи найбільш значимих для неї інститутів правової соціалізації. Вплив таких чинників протягом життя людини може перериватися (наприклад, на час відбуття кримінального покарання, пов'язаного з позбавленням волі), послаблюватися, або можуть змінюватись найбільш значимі для особи інститути соціалізації.

У цій площині полягає основна відмінність правосвідомості від правової соціалізації особи. Правова соціалізація, на наше переконання, завжди характеризується позитивними тенденціями: формуванням правовиконавчої поведінки на своєму найнижчому рівні, і критичною оцінкою правових приписів, активною свідомою участю у державно-правових процесах (тобто включення особи до процесів формування й розвитку громадянського суспільства) – на найвищому.

Правосвідомість же може в рівній мірі йти як зі знаком «плюс», так і «мінус»: від правової активності, як найбільш усвідомленої, дієвої та ціннісно орієнтованої поведінки в сфері права, до правового нігілізму (повного запере-

чення цінності та значення права як соціального інституту та регулятора суспільних відносин). У проміжках між цими крайніми точками можна виявити й інші форми та деформації правосвідомості. А вже деформації можуть тягти за собою неправомірну поведінку особи аж до злочинної. Тим не менше, негативні види поведінки у сфері права жодним чином не стосуються процесів правової соціалізації.

Тому активне включення особи у правове життя суспільства цілком закономірно тягне позитивні трансформації у її правосвідомості, тобто у даному випадку правову соціалізацію можна кваліфікувати як чинник, що обумовлює формування правосвідомості. Тим не менше, цілком природними здаються випадки поступового зміщення ціннісних орієнтирів особистості у сфері права (що відбуваються під впливом невизначеної кількості суб'єктивних та об'єктивних чинників), і лише внаслідок цього змінюються поведінкові установки.

Таким чином, для ефективної правової соціалізації особи доцільно у повній мірі використовувати можливості усіх соціальних інститутів з орієнтацією на початкову дошкільну та шкільну правову соціалізацію, більш широко використовуючи можливості сім'ї та школи, і лише закріплюючи, підсилюючи та удосконалюючи позитивні правові установки на більш пізніх етапах. У зв'язку з цим, слід перенести акцент із правової освіти на загальне правове виховання особи, залучаючи молодь до пізнання та оцінки права як такого ще до свідомого сприйняття особою правових норм.

Висновки. На підставі проведеного ґрунтовного аналізу можна зробити висновок, що правова соціалізація особи виступає загальною частиною процесу соціалізації, що виражається у сприйнятті, усвідомленні та критичному аналізі правових явищ реальної дійсності. Усі стадії соціалізації особи відбуваються через її правосвідомість та представляють собою послідовне пізнання правових явищ (правових норм, правовідносин, юридичної відповідальності та інших), формулювання їх цінності для себе особисто та для організації суспільного життя в цілому, а також їх оцінку з позицій як фактичного стану, так і можливості впливу на їх розвиток.

Правова соціалізація особи відбувається нерівномірно і, в ідеалі, її основи формуються у дошкільному та шкільному віці через механізми правового виховання, але, тим не менше, процеси правової соціалізації можуть «запускатися» і пізніше, якщо соціальне середовище особи не сприяло засвоєнню правових настанов. Процес правової соціалізації може й перериватися за наявності певних особистих (наприклад, відбування покарання) та загальносоціальних передумов. Так, кризові процеси у економічній,

політичній, правовій системах неминуче призводять до зниження рівня правової соціалізації особи. Причому залучення особи до правової соціалізації полягає в паралельному вирішенні вищезазначених проблем та цілеспрямованих позитивних трансформаціях її правосвідомості. Причому вірною є і зворотна теза: підвищення рівня правової соціалізації особи завжди відіграє роль підґрунтя для формування правової активності особи як найбільш досконалої та бажаної форми правосвідомості.

Література

1. Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Київ, 2004. 17 с.
2. Самохвалов В.В. Законність і справедливість: теоретико-правові проблеми співвідношення та взаємодії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 19 с.
3. Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості : автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2009. 38 с.
4. Парута О. Правова соціалізація особи як об'єкт теоретично-правового дослідження. 2019. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/jan/15411/8.pdf>
5. Проць О.Є. Особливості правової соціалізації в суспільстві ризику. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №1. С. 21–24.
6. Дьоміна О.С. Формування правової культури студентської молоді в умовах сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 33 с.
7. Жаровська І. Правова соціалізація на сучасному етапі розвитку правової науки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2017. № 855. С. 193–198. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5652/vnulpurn2016855322.pdf>
8. Нестеренко О. Особливості правової соціалізації внутрішньо переміщених осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 185–188.

Анотація

Міхайліна Т. В. Правова соціалізація особи у площині правосвідомості. – Стаття.

Метою дослідження є визначення аспектів співвідношення правосвідомості та правової соціалізації, рівно як обґрунтування можливостей впливу на правову соціалізацію особи через трансформації її правосвідомості.

Зроблено висновок, що правова соціалізація особи виступає загальною частиною процесу соціалізації, що виражається у сприйнятті, усвідомленні та критичному аналізі правових явищ реальної дійсності. Усі стадії соціалізації особи відбуваються через її правосвідомість та представляють собою послідовне пізнання правових явищ (правових норм, правовідносин, юридичної відповідальності та інших), формулювання їх цінності для себе особисто та для організації суспільного життя в цілому, а також їх оцінку з позицій як фактичного стану, так і можливості впливу на їх розвиток.

Наголошується на тому, що правова соціалізація виявляється не лише у правовиконавчій поведінці, а скоріше, правовиконавча поведінка стає первинним та найбільш елементарним етапом правової соціалізації.

Акцентується увага на тому, що правова соціалізація особи відбувається нерівномірно і, в ідеалі, її основи формуються у дошкільному та шкільному віці через механізми правового виховання, але, тим не менше, процеси правової соціалізації можуть «запускатися» і пізніше, якщо соціальне середовище особи не сприяло засвоєнню правових настанов. Процес правової соціалізації може й перериватися за наявності певних особистих (наприклад, відбування покарання) та загальносоціальних передумов. Так, кризові процеси у економічній, політичній, правовій системах неминуче призводять до зниження рівня правової соціалізації особи. Причому залучення особи до правової соціалізації полягає в паралельному вирішенні вищезазначених проблем та цілеспрямованих позитивних трансформаціях її правосвідомості. Причому вірною є і зворотна теза: підвищення рівня правової соціалізації особи завжди відіграє роль підґрунтя для формування правової активності особи як найбільш досконалої та бажаної форми правосвідомості.

Ключові слова: правова соціалізація, правосвідомість, юридична відповідальність, неправомірне поведінка, правопорушення.

Summary

Mikhailina T. V. Legal Socialization of a Person in the Plane of Legal Consciousness. – Article.

The aim of the study is to determine the aspects of the relationship between legal consciousness and legal socialization, as well as to justify the possibilities of influencing the legal socialization of a person through the transformation of its legal consciousness.

It is concluded that the legal socialization of a person is a general part of the socialization process, which is expressed in the perception, awareness and critical analysis of legal phenomena of reality. All stages of socialization of a person occur through its legal consciousness and represent a consistent knowledge of legal phenomena (legal norms, legal relations, legal responsibility, etc.), the formulation of their value for themselves personally and for the organization of public life as a whole, as well as their assessment from the standpoint of both the actual state and the possibility of influencing their development.

It is noted that legal socialization manifests itself not only in legal-executive behavior, but rather, legal-executive behavior becomes the primary and most elementary stage of legal socialization.

Attention is focused on the fact that the legal socialization of a person occurs unevenly and, ideally, its foundations are formed in preschool and school age through the mechanisms of legal education, but, nevertheless, the processes of legal socialization can be "launched" later, if the social environment of the person did not contribute to the assimilation of legal instructions. The process of legal socialization can also be interrupted if there are certain personal (for example, serving a sentence) and general social prerequisites. Thus, crisis processes in the economic, political, and legal systems inevitably lead to a decrease in the level of legal socialization of a person. Moreover, the involvement of a person in legal socialization consists in parallel solution of the above-mentioned problems and purposeful positive transformations of its legal consciousness. Moreover, the opposite thesis is also true: increasing the level of legal socialization of a person always plays the role of a basis for the formation of legal activity of a person as the most perfect and desirable form of legal consciousness.

Key words: legal socialization, legal awareness, legal responsibility, illegal behavior, offenses.

УДК 342.5
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.3>

В. В. Сліпенюк

orcid.org/0000-0003-1879-5596

*доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
доцент кафедри державознавства, права та європейської інтеграції
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»*

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ НА ШЛЯХУ НАБУТТЯ УКРАЇНОЮ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Постановка проблеми. Важливий крок для України на шляху до розвитку та процвітання є процес політичної і економічної інтеграції в європейський простір. Європейський курс України є вибором українського народу, що закріплений у преамбулі Основного Закону, підтверджений історичними та культурними зв'язками й нині виборюється у російсько-українській війні.

Входження України до складу Європейського Союзу передбачає впровадження європейських стандартів у всі сфери життя. Наведене обумовило необхідність проведення реформ, які сприятимуть зближенню з європейською моделлю у сфері права, економіки, соціальної політики та інших напрямках. Україна вже здійснила важливі кроки на шляху до європейської інтеграції, однак ще чимало викликів стоїть перед нашою державою. Серед них функціонування в Україні незалежної і справедливої судової системи у відповідності до європейських стандартів, що ефективно захищає права та свободи людини.

Враховуючи викладене, процес реформування судової системи на шляху набуття Україною членства в ЄС потребує детального теоретичного осмислення для забезпечення очікуваних результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблемних аспектів реформування судової системи та вплив на неї євроінтеграційних процесів неодноразово здійснювалось в наукових доробках багатьох вітчизняних вчених, зокрема таких як М.В. Базарник, О.В. Зубрицький, В.Л. Качурінер, О.В. Мартинюк, О.В. Озеруга, А. Пахлеванзаде, О.С. Передерій, О.А. Улютіна, М.А. Хлистік, Ю.І. Цвіркун та ін. Однак попри значну увагу наукової спільноти до цієї проблеми, стрімкий плин євроінтеграційних процесів, зокрема отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС та офіційний початок переговорів сторін, актуалізує проведення оновленого наукового дослідження для висвітлення усіх змін у прагненнях реформування судової реформи та їх аналізу на предмет доцільності й можливої результативності.

Мета статті – висвітлення та аналіз основних аспектів реформування судової системи на шляху

вступу України до Європейського Союзу, а також формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо результативності процесу її проведення та доцільності окремих нововведень.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальну роль у суспільстві та державі відіграє судова система, яка покликана забезпечувати процес здійснення правосуддя і бути важливим елементом стримування та протидії між гілками влади. З часу виникнення перших судів на території сучасної України, судова система зазнавала трансформацій, що обумовлювались пануючим впливом іноземних держав та їхнім державно-політичним устроєм.

Здобувши незалежність, Україна розпочала процес видозміни владних інституцій для формування незалежної демократичної правової держави і всіх її гілок влади. Втім реалізація зазначеного неможлива без формування незалежної, неупередженої та справедливої судової системи як реального гаранта захисту прав громадян, а не сукупності формалізованих, бюрократизованих установ.

Після розпаду СРСР в Україні судові повноваження частково змінилися, але судова система здебільшого залишалася «радянською» – контрольована державою та неспроможною забезпечити рівність перед законом для всіх громадян. Прагнення змін спонукало законодавця до неодноразового реформування судової системи. Однак, результати останніх були досить суперечливими та неоднозначними: з одного боку, вони сприяли створенню більш прозорої та ефективної системи правосуддя, яка мала б забезпечити рівність перед законом та захист прав громадян; з іншого боку, багато змін, запроваджених в рамках реформ, були критиковані за недостатню реалізацію та корупційні схеми, які продовжували існувати у судовій системі.

У зв'язку з цим, «за понад тридцять років незалежності нашої держави, в Україні не сформовано систему правосуддя, яка б мала підтримку та довіру в суспільстві. При обговоренні теми правосуддя в українців здебільшого вже сформоване, власним досвідом чи від впливу суспільної думки, сприйняття судової влади як

чого, що не лише не здатне захистити його права, а й навпаки може завдати лише додаткових неприємностей» [8, с.31]. Посилують ці настрої серед суспільства й непоодинокі факти корупції серед суддів, які не лише мають бездоказове висвітлення неправомірної поведінки серед засобів масової інформації, а й конкретні правові наслідки у вигляді реального засудження колишніх «служителів Феміди».

Разом з тим, «довіра до суду як гарантія підзвітності судової влади суспільству є важливим елементом системи національної безпеки, оскільки суттєвий рівень довіри сприяє незалежності суду у прийнятті законних рішень з урахуванням власного розсуду, навіть якщо воно може бути негативно сприйняте суспільством. Підтримка суспільством сприяє стійкості судової системи країни та зменшує можливість тиску на судову гілку влади» [8, с.28].

Враховуючи окреслене, а також високі європейські стандарти судового захисту прав і свобод громадян, фундаментальною реформою для України, без якої вона не зможе рухатися далі в процесі вступу до ЄС, стала судова реформа.

В черні 2022 року Україна отримала перемогу на євроінтеграційному напрямку, адже Єврокомісія підтвердила, що наша держава заслуговує на статус кандидата на вступ до ЄС. Затвердження нового статусу України здійснено із одночасним висуненням семи вимог, які повинна виконати українська сторона для того, щоб не втратити свій кандидатський статус. Серед них реформи Конституційного Суду України та продовження судової реформи.

Конституційний Суд України, за приписами ст. 147 Конституції України [1], є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, основним завданням якого є забезпечення верховенства Основного Закону на усій території нашої держави. Попри тривалу історію конституційного судочинства на території України, на жаль, Конституційний Суд України неодноразово ставав інструментом для представлення інтересів інших гілок влади та олігархічних структур й здійснював свою діяльність всупереч інтересів держави та її громадян. Яскравим прикладом, що викликав резонанс в суспільстві, стала «конституційна криза» 2020 року, яка виникла через визнання неконституційними ключових досягнень антикорупційної реформи (знищено е-декларування та заблоковано роботу Національного агентства з питань запобігання корупції, скасовано значну частину результатів роботи Національного антикорупційного бюро, Спеціальної антикорупційної прокуратури та Вищого антикорупційного суду [12].

Враховуючи небезпеку неналежної діяльності Конституційного Суду України, вимога удосконалення відбору кандидатів на посаду його суд-

дів на конкурсних засадах стала однією із ключових для підтвердження статусу України як кандидата на вступ до ЄС.

На виконання останньої розроблено та в серпні 2023 року прийнято Закон України № 2846-ІХ, яким внесено зміни до деяких законодавчих актів щодо удосконалення порядку відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах. Серед головних нововведень – залучення до проведення конкурсного відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України Дорадчої групи експертів, діяльність якої спрямована на сприяння суб'єктам, які призначають суддів Конституційного Суду, у оцінці моральних якостей і рівня компетентності в сфері права кандидатів. Дорадчу групу експертів утворено у складі шести осіб, за пропозиціями Президента України, Верховної Ради України, з'їзду суддів України, з'їзду представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, Національною академією правових наук України, а також, призначена зборами представників громадських об'єднань, які протягом останніх п'яти років здійснюють діяльність у сфері конституційної реформи та/або верховенства права, та/або захисту прав людини, та/або запобігання і протидії корупції [6].

Прийняттям даного нормативно-правового акту Україна виконала одну із рекомендацій Єврокомісії й вже має позитивні результати. В травні 2024 року Дорадча група експертів з міжнародними членами у складі, обрала переможця рейтингового голосування серед кандидатів – Сергія Васильовича Різника, що в подальшому став новим суддею Конституційного Суду України. Серед позитивних аспектів нововведень добору особливу увагу варто акцентувати на публічності конкурсного відбору кандидатів на посаду судді Конституційного Суду України, який набув резонансу серед громадськості через процедуру співбесід. В ході останніх зацікавлені особи могли спостерігати за роботою Дорадчої групи експертів, а також проаналізувати рівень професійної кваліфікації кандидатів, їхні моральні якості й доброчесність.

Ще однією вимогою для підтвердження статусу України як кандидата на вступ до ЄС було продовження судової реформи шляхом перевірки/чистки Вищої ради правосуддя та формування нового складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

За приписами ст. 131 Конституції України, ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вища рада правосуддя вживає заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів [5]. Будучи створеною в 2017 році на зміну Вищій раді юстиції, Вища рада правосуддя, була «покликана забезпечити

умови функціонування судової системи таким чином, щоб захистити суддів від втручання у здійснення ними правосуддя та забезпечити їх від можливих подальших переслідувань, чи погрози таких переслідувань, надавши суддям змогу винести законне, справедливе та неупереджене рішення» [9, с.23].

На жаль, це завдання не виконувалось належним чином, що обумовило реформування цього органу в 2021 році та створення у його складі Етичної ради, яка мала перевірити усіх членів Вищої ради правосуддя за критеріями професійної етики та доброчесності. Відповідні нововведення викликали незгоду у більшості членів цього органу, що в подальшому призвело до добровільного залишення ними посади та втрати Вищою радою правосуддя повноважності. В результаті наведеного, майже одночасно з повномасштабним вторгненням росії, наша держава втратила можливість призначити або звільнити суддів, а також затримати чи відсторонити від роботи суддів-колаборантів, що негативно впливало на забезпечення авторитету правосуддя та належної діяльності судової системи, а також на питання пов'язані з національною безпекою України.

Такий стан судової системи не є прийнятним для держави-члена ЄС, а тому перед Україною було поставлено завдання продовжити судову реформу в тому числі шляхом перевірки/чистки членів Вищої ради правосуддя. Для підтвердження статусу України як кандидата на вступ до європейського співтовариства, у січні 2023 року з'їздом суддів обрано усі вісім членів Вищої ради правосуддя, які успішно пройшли співбесіду Етичної ради та відновлено повноважність цього органу.

Вимога щодо продовження судової реформи також передбачала відбір кандидатів до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ) – постійно-діючого органу у системі судоустрою України, від ефективності, продуктивності та результативності якого залежить якісне і своєчасне укомплектування судів кваліфікованими суддями.

Протягом тривалого часу в Україні не існувало відкритої та чіткої процедури відбору суддів, через що українці у 2014 році зіштовхнулись із активною протидією судовою владою Революції Гідності. Постреволюційне суспільство вимагало люстрації суддівського корпусу та чіткого нормативного механізму обрання суддів з належною професійною кваліфікацією та моральними якостями. У зв'язку із вказаним, за приписами Закону України «Про судоустрій та статус суддів в 2016 році ВККСУ перезапущено, однак до її складу увійшли новообрані шістнадцять членів, більшість з яких колишні судді, що багато в чому знівелювало ідею очищення судової влади

та стало певною перешкодою для повноцінного звільнення судової системи від політичних впливів. Таким чином, попри наявність Громадської ради доброчесності, яка виконувала лише дорадчу роль, тодішній ВККСУ вдалось зберегти свою владу та вплив, і в результаті чимало недоброчесних суддів не лише залишено на свої місцях роботи, а також деяких було обрано на вищі суддівські посади.

У 2019 році прийнято новий закон, що передбачав розпуск ВККСУ та новий принцип її формування, однак конкурс до нової органу заблоковано Вищою радою правосуддя, що створило перешкоди для справедливого, незалежного й своєчасного правосуддя. «Через припинення з листопада 2019 року повноважень членів ВККСУ, Комісія протягом 3,5 років не виконувала низку повноважень, крім ведення обліку посад суддів та суддівських досьє. Отже, судова система не забезпечила своєчасного розгляду справ у судах» [4].

Новий конкурс до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України розпочався у вересні 2021 року. Тоді створили комісію, до якої увійшли по половині складу українські та міжнародні судді та експерти. До повномасштабного вторгнення вони встигли провести кілька організаційних засідань.

Призупинення процесу відбору кандидатів знову унеможливило початок діяльності ВККСУ та забезпечення її гідними суддівським кадрами, тому у червні 2022 року Європейська Комісія включила реформування ВККСУ до однієї з вимог для України щодо відкриття переговорів про членство у Європейському Союзі після отримання кандидатського статусу.

На виконання вищевказаної вимоги, конкурсна комісія влітку 2022 року продовжила конкурс до нової ВККС, який мав успішне завершення у вигляді відібрання 32 кандидатів з 301 учасника й подальшому призначення Вищою радою правосуддя 16 нових членів ВККСУ в червні 2023 року. Як і конкурсний відбір до Конституційного Суду України, відбір та призначення членів ВККСУ проводився відкрито, а співбесіди з конкурсантами транслювалися у режимі реального часу, що стало важливим елементом довіри до результатів конкурсу.

Попри те, що достеменно розуміння ефективності та доброчесності діяльності оновлених Конституційного Суду України, Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України буде здійснено згодом, вище окреслена реалізація євроінтеграційних вимог до судової системи в цілому позитивно оцінена Європейською Комісією, та в грудні 2023 року Європейська Рада вирішила відкрити переговори про вступ до ЄС з Україною.

На цьому реформування судової системи України на євроінтеграційному шляху не завершується, адже судова реформа серед умов ЄС є найбільш складною та амбітною, і є саме тим напрямком, де Україна має продемонструвати значний прогрес. В ній зацікавлені не скільки європейські представники, а насамперед українське суспільство й вітчизняний бізнес. «Безумовним є те, що лише держава зі справедливим судом може очікувати на дієвий захист бізнесу й іноземних інвестицій для відбудови і розвитку економіки України, поширення демократичних ліберальних ідей, еволюції свободи підприємництва, а також стримувати зазіхання зі сторони держави-агресора» [2, с.589].

З метою економічного розвитку та відновлення України на її шляху вступу до ЄС урядом нашої держави та Європейською комісією розроблено й у квітні 2024 року узгоджено спільні плани і пріоритети за допомогою унікального інструменту – Плану для Ukraine Facility, який передбачає спрямування 50 мільярдів євро на підтримання життєдіяльності, відновлення Української Держави та проведення реформ на шляху до членства в ЄС [11]. Загалом План для Ukraine Facility включає понад 150 індикаторів за 69 напрямками реформ, виконання яких заплановане на період до 2027 року, не є винятком й реформування судової системи.

В ході процесу інтеграції до ЄС, український Уряд прагне створити судову систему, яка відповідає європейським стандартам прозорості та ефективності за допомогою трансформації чотирьох основних напрямків: «створення справедливої системи відбору суддів, ефективні та результативні процедури банкрутства, цифрова судова система, базована на доказах, професійна та підзвітна прокуратура» [3].

Передбачається, що під час дії даного плану судова реформа України зазнає наступних змін:

- протягом 2024 року – початок роботи відбіркової комісії з проведення конкурсу до Служби дисциплінарних інспекторів й ухвалення законодавства щодо удосконалення режиму банкрутства та неплатоспроможності;

- протягом 2025 року – ухвалення закону про виконання судових рішень щодо майнових та немайнових зобов'язань та подальшої цифровізації виконавчого провадження, в тому числі із початком роботи системи збору даних про виконання судових рішень, прийняття законодавства про перегляд декларацій доброчесності суддів та процедури їх перевірок, завершення перевірки 50% чинних суддів ВККСУ та відновлення добору нових суддів для заповнення щонайменше 20% суддівських вакансій, сприяння Вищою радою правосуддя вирішити 20% справ, не розглянутих станом на кінець 2023 року, а також

створення нового суду для розгляду адміністративних справ за участю національних державних органів, укомплектованого суддями, які пройшли належну перевірку;

- протягом 2026 року – ухвалення законодавства про спрощені процедури банкрутства для мікро-, малих і середніх підприємств, законодавства, що забезпечує прозорий відбір прокурорів на керівні посади з перевіркою на етику та доброчесність та законодавства про вдосконалення дисциплінарної системи прокурорів та посилення інституційної спроможності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, має запрацювати ІТ-система, що полегшить відстеження активів боржників, блокування банківських рахунків і стягнення боргів, а також має бути впроваджений електронний документообіг кримінальних проваджень, який поступово має замінити Єдиний реєстр досудових розслідувань;

- протягом 2027 року – запровадження ІТ-систем, що мають підвищити прозорість, ефективність та результативність роботи судової системи [7].

Передбачається, що дія Плану для Ukraine Facility буде комплексною та сприятиме пришвидшенню реформування судової системи на підставі цілісного підходу з урахуванням досвіду та досягнень, отриманих після Революції гідності, та адаптацією порядку денного реформ до поточних викликів і можливостей, спричинених війною. Попри те, що аналіз та оцінка результативності таких реформ не може бути здійснена без початку їхньої фактичної реалізації, вже зараз можна визначити доцільність окремих змін.

Необхідність створення справедливої системи відбору суддів, є беззаперечною, що неодноразово підкреслювалось не лише суспільним запитом, а й рекомендаціями міжнародних партнерів України. На жаль, нині аналіз результатів соціологічних досліджень надає змогу констатувати лідерство судової системи серед антирейтингу довіри українського суспільства, що насамперед пов'язано з низкою підтверджених фактів корупційних діянь та недоброчесності суддів. Наведене обумовлює потребу у посиленні системи перевірки декларацій доброчесності суддів для очищення судової системи від представників, які руйнують її авторитет, ефективного подолання потенційних й реальних корупційних ризиків, а також вдосконаленні добору нових суддів з метою недопущення до процесу здійснення правосуддя осіб, які не відповідають встановленим критеріям професійності, етичності й доброчесності.

Слід зауважити, що попри наявний кадровий дефіцит, перевірка діючих, а також відбір нових суддів, повинні здійснюватись з максимальною ретельністю, залученістю громадськості й міжнародних експертів. В Україні є реальний шанс

формування незалежної судової системи, діяльність якої спрямована на захист прав і свобод громадян. Втрата його призведе до посилення рівня суспільної недовіри, що може негативно відобразитись на національній безпеці України, що недопустимо в ході російсько-української війни.

Посиленню довіри громадян до судової системи, сприятиме й створення нового спеціалізованого суду для розгляду адміністративних справ за участю центральних органів виконавчої влади, а також окремих спорів за участю інших ключових суб'єктів публічної влади, укомплектованого суддями, які пройшли належну перевірку.

До грудня 2022 року відповідна юрисдикція належала Окружному адміністративному суду міста Києва – одному із найскандальніших судів України, рішення якого називали сумнівними, а судді мали в суспільстві мали репутацію недобросовісних. Громадський спротив проти діяльності цього суду, а також накладення персональних санкцій США на його голову, призвели до ліквідації Окружного адміністративного суду міста Києва з тимчасовим переданням його повноважень Київському окружному адміністративному суду, посиливши навантаження останнього. З огляду на вказане, до України в рамках процесу набуття членства в ЄС цілком справедливо висунуто завдання до створення нового суду для розгляду адміністративних справ за участю національних державних органів. Крім того, необхідність формування незалежного суду, який би розглядав адміністративні справи за участю ключових суб'єктів публічної влади неодноразово висловлювалась різними суб'єктами, зокрема, й Міжнародним валютним фондом України, відносно якого Україна взяла зобов'язання створити відповідний суд до кінця грудня 2024 року.

Попри те, що наразі ще не опубліковано законопроекту про створення вказаного суду, у суспільстві точаться дискусії щодо його необхідності через наявність цілої системи адміністративних судів, та загально-організаційних аспектів діяльності (кількість суддів, порядок їх добору, повноваження, а також загальною юрисдикція суду). На нашу думку, доцільність створення даного суду є беззаперечною, оскільки незалежний судовий орган, до повноваження якого входить перевірка законності дій/бездіяльності ключових суб'єктів публічної влади є запорукою подальшого розвитку України та добробуту її громадян. Атмосфера всюдозволеності та правового нігілізму, яку в своїй діяльності демонстрував Окружний адміністративний суд міста Києва, порушували принцип правової визначеності, що відштовхувало зарубіжних інвесторів та призводило до негативних соціально-економічних наслідків. З огляду на вказане, слушними є погляди правників, які вважають за необ-

хідне створення Вищого адміністративного суду як спеціалізованого суду за аналогією з Вищим антикорупційним судом, юрисдикція якого має поширюватись на адміністративні справи, які нині розглядаються Верховним судом як судом першої інстанції, а також інші спори за участі центральних органів публічної влади тощо.

В цілому, не вдаючись до дискусій щодо визначення загально-організаційних аспектів діяльності цього суду, за доцільне наголосити на необхідності відкритості процесу його створення та відбору професійних й добросовісних суддів подібно до добору суддів Конституційного Суду України із залученням не лише міжнародних експертів, а й активної участі українського суспільства.

Довіра до судової системи також є прямо залежною від відкритості та доступності правосуддя, які в умовах інформаційного суспільства досягаються цифровізацією судової системи. Остання посилює ефективність та швидкість роботи, що позитивно впливає на дотримання розумних строків розгляду справ, зменшує можливість людських помилок та різноманітних зловживань. Крім того, використання цифрових технологій надає змогу участі сторін у судовому процесі без фізичної присутності в приміщенні суду, що особливо актуально в умовах воєнного стану.

Переваги електронного судочинства українці змогли відчутти в жовтні 2021 року, коли розпочали свою офіційну діяльність три підсистеми (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС): «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистема відеоконференцв'язку. Разом з тим, існують і окремі недоліки функціонування електронного судочинства в Україні, що пов'язані із високим ризиком підробки електронних доказів, технічними проблемами ЄСІТС, а також його переважну орієнтованість на правників. Також умови воєнного часу вказують на необхідність формування належного рівня інформаційної безпеки.

З урахуванням наведеного, можна прийти до висновку, що цифровізація як невід'ємна складова реформування судової системи України у відповідності до стандартів ЄС, насамперед має бути спрямована на посилення програмного та фінансового забезпечення ЄСІТС, а також збільшення штату компетентних працівників для збереження всіх даних та оперативного усунення недоліків.

Продовжуючи дослідження реформування судової системи, не можна оминати увагу проведення в червні 2024 року першої Міжурядової конференції між Україною та ЄС, що означувало початок фактичних перемовин про членство нашої держави в Європейському Союзі. Останні здійснюватимуться на основі Переговорної рамки, яка встановлює принципи та підходи для переговорів. Враховуючи, що метою перего-

ворів є ухвалення Україною права ЄС у повному обсязі та забезпечення його повного виконання, одним із вагових кластерів Переговорної рамки є зобов'язання України підготувати дорожню карту для розділів про верховенство права (23 – Судова влада та основні права та 24 – Правосуддя, свобода та безпека). Остання має бути прийнята на основі рекомендацій Єврокомісії, які будуть надані після проведення оцінки ситуації та після відкритих консультацій з усіма зацікавленими сторонами, включаючи громадське суспільство. Виконання цієї дорожньої карти буде постійно контролюватися та регулярно обговорюватися на міжурядових конференціях протягом усього процесу зближення з Європейським Союзом [10].

Виходячи з вищенаведеного, процес реформування судової системи України ймовірно буде продовжуватись щонайменше до отримання нашою країною статусу держави-члена ЄС.

Висновки. Підводячи підсумки проведеного дослідження, потрібно зазначити, що ефективне функціонування судової системи є одним із ключових рушійних сил для вдалого проходження та завершення євроінтеграційних процесів зближення з ЄС, а також швидкого повоєнного відновлення нашої країни, її економічного зростання та забезпечення не лише прав і свобод, а й загалом добробуту її громадян. Саме тому передумовою для кожного наступного етапу розвитку євроінтеграційних взаємин, є виконання нашою державою вимог щодо реформування судової системи.

Тривалий час не всі заплановані зміни отримали належну реалізацію, однак, ситуація з реформуванням значно покращилась з моменту подання Україною заявки на вступ до ЄС в умовах російсько-української війни. Ці зміни стали можливі через потужний суспільний запит та високу громадську активність щодо процесу трансформації судової системи як умови не лише для інтеграції до ЄС, а й з метою надходження інвестицій для розвитку нашої держави з усього світу.

Залученість громадян та відкритість реформ не лише перед європейськими партнерами, а й перед українським суспільством є ключовими важелями успішності трансформації судової системи України, адже остання має здійснюватись в першу чергу для інтересів нашої держави.

Аналізуючи сьогоденний стан судової системи та перспективи її реформування варто зазначити, що за участю всіх зацікавлених сторін, а особливо активної частини українського суспільства, наша держава зможе сформувати

незалежну судову систему, яка провадить справедливе правосуддя у відповідності до європейських стандартів, кращих вітчизняних практик, а також інтересів української держави.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
2. Мартинюк О.В., Парійчук К.О. Судова реформа в Україні в світлі набуття нею членства в Європейському Союзі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 589-592.
3. План для Ukraine Facility. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>
4. Припинення повноважень членів ВККСУ: за 3,5 роки кількість нерозглянутих справ збільшилася на третину до 873 тисяч. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=1623>
5. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7-8. Ст. 50.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах : Закон України від 13.12.2022 № 2846-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 51. Ст.125.
7. Реформи на чотири роки та €50 млрд від Євросоюзу. Бізнес-клімат, судова система, фінсектор, довкілля та ще 11 напрямів реформ. URL: <https://forbes.ua/money/reformi-na-chotiri-roki-ta-50-mlrd-vid-evrosoyuzu-biznes-klimat-sudova-sistema-finsektor-dovkillya-ta-shche-11-napryamiv-reform-forbes-vivchiv-plan-ukraine-facility-20032024-19826#three>
8. Сліпенюк В.В. Довіра до правосуддя як складова системи національної безпеки України. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 26–32.
9. Сліпенюк В.В. Забезпечення незалежності суддів як одне із завдань Вищої ради правосуддя. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 19–24.
10. Судова реформа буде оцінюватися в першу чергу у подальших переговорах про вступ України до ЄС – переговорна рамка, документ. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/304311-sudebnaya-reforma-budet-otsenivatsya-v-pervuyu-ochered-v-dalneyshikh-peregovorakh-o-vstuplenii-ukrainy-ves-peregovornaya-ramka-dokument>
11. Уряд затвердив План для реалізації програми Ukraine Facility. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdvyv-plan-dlia-realizatsii-prohramy-ukraine-facility>
12. Якими були наслідки минулорічної конституційної кризи та як уникнути таких подій у майбутньому обговорили представники органів влади і громадськості. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/yakymy-buly-naslidky-mynulorichnoyi-konstytutsijnoyi-kryzy-ta-yak-unyknuty-takyh-podij-u-majbutnomu-obgovoryly-predstavnyky-organiv-vlady-i-gromadskosti/>

Анотація

Сліпенюк В. В. Реформування судової системи на шляху набуття Україною членства в Європейському Союзі. – Стаття.

Дана стаття присвячена висвітленню та аналізу основних аспектів реформування судової системи на шляху вступу України до Європейського Союзу.

Встановлено, що за час незалежності в Україні не сформовано судову систему, авторитетну для суспільства, що негативно впливає на забезпечення прав та свобод її громадян та підриває національну безпеку держави. Євроінтеграційні прагнення українського суспільства обумовлюють необхідність відповідності судової системи європейським стандартам у даній сфері. З огляду на вказане, однією із ключових вимог до України зі сторони європейських партнерів стало поступове проведення реформ судової системи.

Особливу увагу у статті зосереджено на специфіці реалізації змін, необхідних для збереження статусу України як кандидата на вступ до ЄС. Зокрема, розкрито законодавчі нововведення щодо удосконалення відбору кандидатур на посаду суддів Конституційного Суду України та результативності його безпосереднього порядку проведення, а також особливостей відновлення повноважності Вищої ради правосуддя шляхом перевірки та добору її членів, та формування складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України на оновлених конкурсних засадах.

Проаналізовано подальші напрями реформування судової системи в ході проведення переговорів про вступ України до Європейського Союзу. Зокрема, обґрунтовано увагу на основних змінах, які заплановано здійснити в рамках Плану для Ukraine Facility. Зокрема, обґрунтовано доцільність створення справедливої системи відбору суддів, яка має реалізовуватись з урахуванням суспільного запиту на добір кваліфікованих та добросесних кандидатів з максимальною відкритістю для суспільства. Також підтримано прагнення європейців щодо створення нового Вищого адміністративного суду як спеціалізованого суду в системі судоустрою України та обґрунтовано, що його юрисдикція насамперед має поширюватись на розгляд справ, пов'язаних із виконанням повноважень ключових органів публічної влади. Крім того, проаналізовано доцільність інших змін, в тому числі щодо подальшої цифровізації судової системи, та надано рекомендації щодо їхнього результативного впровадження.

Ключові слова: судова система, реформування, євроінтеграція, правосуддя, членство в ЄС, Ukraine Facility.

Summary

Slipeniuk V. V. Reforming the judicial system on the way to Ukraine's membership in the European Union. – Article.

This article is aimed at highlighting and analysing the main aspects of reforming the judicial system on the way to Ukraine's accession to the European Union.

It is established that since independence, Ukraine has not formed a judicial system that is authoritative for society, which negatively affects the rights and freedoms of its citizens and undermines the national security of the State. The European integration aspirations of Ukrainian society necessitate that the judicial system comply with European standards in this area. In view of the above, one of the key requirements of the European partners to Ukraine is the gradual reform of the judicial system.

The article focuses on the specifics of implementing the changes necessary to preserve Ukraine's status as a candidate for EU membership. In particular, the author describes legislative innovations aimed at improving the selection of candidates for the position of judges of the Constitutional Court of Ukraine and the effectiveness of its immediate procedure, as well as the peculiarities of restoring the powers of the High Council of Justice by verifying and selecting its members, and forming the composition of the High Qualification Commission of Judges of Ukraine on an updated competitive basis.

The author analyses further directions of reforming the judicial system in the course of negotiations on Ukraine's accession to the European Union. In particular, the author substantiates the expediency of establishing a fair system of judicial selection, which should be implemented taking into account the public demand for the selection of qualified and honest candidates with maximum openness to the public. The author also supports the European aspirations to establish a new High Administrative Court as a specialised court in the Ukrainian judicial system and substantiates that its jurisdiction should extend to consideration of cases related to the exercise of powers of central public authorities. In addition, the author analyses the feasibility of other changes, including further digitalisation of the judicial system, and provides recommendations for their effective implementation.

Key words: judicial system, reform, European integration, justice, EU membership, Ukraine Facility.

УДК 343.123.1:340 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.4>

О. О. Супрунчук
orcid.org/0009-0006-4306-0849
аспірант

Національної академії внутрішніх справ

АНАЛІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ДІЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ КОДЕКСАХ УКРАЇНИ 1960 ТА 2012 РОКІВ (ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Дізнання, як специфічний вид діяльності уповноважених на це осіб або органів для з'ясування обставин вчиненого правопорушення, відомий з давніх часів. Дана форма правозастосовної діяльності пройшла довгий шлях випробувань, нормативного врегулювання та удосконалень. На сучасному етапі дізнання виступає як важливий елемент кримінальної процесуальної діяльності, спрямований на розслідування кримінальних проступків.

З погляду на сучасний стан регулювання, дізнання має певну правову базу, яка регламентує порядок його проведення, права та обов'язки уповноважених осіб, а також процедури збору та аналізу доказів. З точки зору наукового інтересу, важливим є дослідження етапів становлення цієї діяльності, а також розширення та удосконалення пізнавального інструментарію, який використовується в процесі дізнання. Історично дізнання пройшло кілька етапів розвитку. На початкових етапах його становлення основною метою було збирання фактів та доказів без суворого дотримання процедурних норм. З часом відбулася формалізація процесу дізнання, яка передбачала введення нормативних актів, що регламентували дії уповноважених осіб та порядок проведення розслідування. На сучасному етапі розвитку дізнання, особливу увагу приділяють не лише збору доказів, але й їх аналізу, оцінці достовірності та допустимості, а також застосуванню сучасних наукових методів та технологій. Удосконалення пізнавального інструментарію включає використання криміналістичних методів, експертних досліджень, а також інформаційних технологій, які дозволяють більш ефективно збирати, аналізувати та зберігати інформацію про правопорушення.

Тому, дізнання як специфічний вид діяльності, незважаючи на свою давню історію, продовжує розвиватися та удосконалюватися, відповідаючи на виклики сучасності та потреби правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемного питання процесуального статусу органів дізнання було предметом досліджень таких вчених, як: Богачова Л., Дрозд В., Панкратова В., Саакян М., Тертишник В., Федотова Г., Хавронюк М. та багато інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової статті є аналіз розвитку законодавства щодо органів дізнання як форми досудового розслідування, компаративістський погляд КПК 1960 та 2012 рр.

Виклад основного матеріалу. Зміни сучасності та нові виклики завжди впливають на всі складові правової системи держави, особливо на нормативну базу. Поступові зміни в суспільних відносинах впливають як на правотворчість, так і на правозастосування [1, с. 217]. С.О. Зінченко зазначає, що правові реформи на кожному етапі історичного розвитку суспільства відображають його потреби та внутрішні суперечності. Впровадження нових правових інститутів не лише викликає фундаментальні зміни в свідомості людей, але й є наслідком цих змін. Одним з таких інститутів, який суттєво вплинув на розвиток правових систем світу, є інститут досудового слідства, зокрема його форма – дізнання [2, с. 158].

Злочин, будучи найбільш небезпечним видом правопорушень, завдає особистості, правам і свободам громадян, суспільству, державі значної шкоди. Саме це зобов'язує повноважні органи держави вжити всіх передбачених законом заходів щодо охорони громадського порядку, навколишнього середовища, прав і свобод людини та громадянина, громадської безпеки, власності. Досудове розслідування поділяється на дві форми – дізнання (проступки) та слідства (злочини). Між органами дізнання та слідства є подібність, і відмінності. Орган дізнання здійснює досудове розслідування у кримінальній справі в тому випадку, коли це обов'язково, порушує кримінальну справу та відповідно до кримінально-процесуального закону, провадить невідкладні слідчі дії, спрямовані на встановлення та закріплення слідів проступку. При виявленні проступку та про початок самого дізнання органом негайно повідомляється прокурору. Справа передається органом дізнання слідчому щойно виконані невідкладні слідчі дії. Справи, провадження досудового розслідування за якими не обов'язкові, знаходяться повністю у провадженні органів дізнання. Органи дізнання, приступаючи до проведення невідкладних слідчих дій, неухильно виконуючи всі доручення слідчого, намагаються забезпечувати можливість

встановлення істини у справі для повноти та об'єктивності подальшого досудового розслідування.

У реалізації правоохоронної функції держави значної ролі належить правоохоронним органам, чия юрисдикція надзвичайно широка. Одним із суттєвих напрямків діяльності правоохоронних органів у рамках забезпечення режиму законності та правопорядку є проведення досудового розслідування, яке «диференціюється на кримінально-процесуальні інститути досудового слідства, дізнання та провадження невідкладних слідчих дій».

Аналіз сучасної юридичної літератури свідчить про наявність певних проблемних питань, пов'язаних як з дефінуванням поняття органом дізнання, так і зі змістом безпосередньо діяльності органів дізнання в плані їх взаємодії з органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Для подолання ситуації правової невизначеності в понятті органу дізнання необхідно виробити новий концептуальний підхід до законодавчого визначення дефініції органу дізнання, що відповідає його реальному положенню у кримінальному судочинстві, враховуючи при цьому думку вчених, які займаються вирішенням зазначеної проблематики.

Розглянувши загальні положення органу дізнання пропонується здійснити компаративістський погляд щодо їх процесуального статусу у порівнянні з КПК 1960 та 2012 рр.

Досліджуючи положення КПК України 1960 р., слід зазначити, що в КПК України відсутня норма про обов'язок слідчого та форму запобігання кримінальним правопорушенням, що включає внесення подання органом досудового розслідування або прокурором щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів. У ст. 23 КПК України 1960 р. було чітко визначено, що під час дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий та прокурор зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину [3]. Відповідно до ст. 23-1 КПК України 1960 р., після встановлення таких причин і умов, орган дізнання, слідчий або прокурор вносили подання до відповідного державного органу, громадської організації або посадовій особі з метою вжиття заходів для усунення цих причин та умов [3]. Тобто, відсутність у даному КПК України подібної норми є суттєвим недоліком. Відповідно обмежує можливості реалізації загальних і конкретних завдань профілактики злочинів у суспільстві. Норма, що була закріплена у КПК України 1960 р., сприяла не лише розслідуванню вже вчинених злочинів, але й забезпечувала систематичний аналіз і усунення факторів, які сприяли їх вчиненню. У свою чергу дозволяло не тільки карати винних, але й запобігати подібним правопорушенням у майбутньому.

Відсутність такої норми в КПК України могла б призвести до того, що органи досудового розслідування та прокуратури фокусувалися виключно на розслідуванні та притягненні до відповідальності винних осіб, не враховуючи необхідність усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. Своєю чергою, може призвести до повторного вчинення подібних правопорушень, оскільки залишаються невирішеними в системні проблеми, які сприяють їх виникненню. Впровадження норми, яка зобов'язує слідчих та прокурорів виявляти та усувати причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, могло б значно підвищити ефективність профілактичної діяльності правоохоронних органів. Вимагало б тіснішої взаємодії між різними державними органами, громадськими організаціями та суспільством в цілому, сприяючи створенню більш безпечного та правового середовища.

Тому, відновлення норми в КПК України 1960 р. могло б забезпечити більш комплексний підхід до боротьби зі злочинністю, підвищуючи ефективність профілактичних заходів і сприяючи зменшенню рівня правопорушень у суспільстві [4, с. 23–24].

Згідно із Законом України № 3351-ХІІ від 30.06.1993 року «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України для вдосконалення попереднього розслідування» [5], було внесено зміни до КПК України 1960 р., зокрема, виключено ч. 3 ст. 103. Закон визначав дізнання як процесуальну діяльність, що проводилася лише на початковому етапі досудового розслідування суб'єктами, зазначеними у ст. 101 КПК України 1960 р. У ч. 1 ст. 103 КПК України 1960 р. зазначалося, що органи дізнання повинні здійснювати необхідні оперативно-розшукові заходи для виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили [3]. Дізнання тривало 10 днів, після чого кримінальне провадження передавалося до слідчого підрозділу для початку досудового слідства. Закон не передбачав завершення дізнання шляхом винесення кінцевого рішення на стадії досудового розслідування. Після змін, внесених у 1993 р., дізнання за КПК України 1960 р. завершувалося складанням постанови про передання справи слідчому, яка затверджувалася прокурором [6, с. 25].

З урахуванням змін законодавства у 1993 році, поняття дізнання зазнало значних змін. В.В. Вапнярчук зазначив, що дізнання слід розуміти як початкову форму досудового розслідування кримінальних справ, що є врегульованою кримінально-процесуальним законом діяльністю органів дізнання і осіб, які проводять дізнання, з метою встановлення особи, яка вчинила злочин, що не є тяжким, та проведення невідкладних слідчих дій під час розслідування тяжких злочинів. Відповідно забезпечує всебічність, повноту, об'єк-

тивність попереднього слідства, а також попередження, припинення і розкриття злочинів. Вчені трактували дізнання як одну з форм досудового розслідування, яка полягає у проведенні процесуальних дій для встановлення обставин злочину і винних у його вчиненні осіб, а також ухваленні відповідних рішень у кримінальній справі з метою досягнення загальних завдань кримінального судочинства. Проте, поєднання процесуальної діяльності під час дізнання та виконання органами дізнання своїх безпосередніх функцій викликало багато труднощів. В МВС України було видано низку наказів, якими передбачався такий суб'єкт здійснення дізнання, як штатний дізнавач. Їхні обов'язки зводилися лише до процесуальної діяльності, тобто проведення розслідування у формі дізнання. З 1993 р. КПК України 1960 р. не передбачало можливості проведення дізнання в повному обсязі з ухваленням кінцевого рішення для стадії досудового розслідування. Однак штатні дізнавачі ухвалювали такі рішення, перебуваючи в статусі виконавчого обов'язків слідчого, що було передбачено відомчими наказами. Велике навантаження на слідчі підрозділи спонукало керівництво до залучення штатних дізнавачів до розслідування кримінальних проваджень у повному обсязі. На практиці всі штатні дізнавачі за наказом керівника слідчого управління обласного рівня призначалися виконувачами обов'язки слідчого і фактично здійснювали досудове слідство у повному обсязі, ухвалюючи кінцеві процесуальні рішення для стадії досудового розслідування. Усі штатні дізнавачі, перебуваючи в статусі виконавчого обов'язків слідчого, здійснювали розслідування нетяжких злочинів, що тривало до 2012 р. Така практика залучення штатних дізнавачів до проведення досудового слідства показала свою ефективність.

Дізнання як діяльність на початковому етапі досудового розслідування, що проводилася посадовими особами, для яких процесуальна діяльність не була основною, показала себе з негативної сторони. Фактично таке дізнання не проводилося, а якщо і проводилося, то лише з метою виконання основних процесуальних дій за відсутності слідчого. Дана ситуація створювала низку проблем у правоохоронній системі. Практика показала, що штатні дізнавачі, які були призначені виконувачами обов'язки слідчого, мали можливість більш ефективно виконувати свої функції, адже їхні обов'язки були чітко визначені та вони зосереджувалися виключно на проведенні досудового розслідування. Такий підхід забезпечував оперативність і якість розслідування кримінальних справ, оскільки штатні дізнавачі могли повністю зосередитися на процесуальних діях, без необхідності відволікатися на інші службові обов'язки [7, с. 51–52].

До 2012 р. дана система показала свою ефективність у розслідуванні нетяжких злочинів. Штатні дізнавачі, виконуючи обов'язки слідчого, змогли забезпечити належний рівень розслідування, що позитивно вплинуло на загальну ефективність роботи слідчих підрозділів. Вони могли зосередитися на важливих аспектах розслідування, таких як збір доказів, допити свідків та підозрюваних, проведення експертиз і підготовка процесуальних документів. Однак, існування такої системи також мало свої недоліки. Призначення штатних дізнавачів виконувачами обов'язки слідчого створювало певний правовий вакуум, оскільки їхній статус був тимчасовим і не завжди визнавався у повному обсязі. Це могло призвести до певних юридичних складнощів та оскаржень у судових процесах. Крім того, така система вимагала від штатних дізнавачів високого рівня професійної підготовки і досвіду, щоб вони могли ефективно виконувати обов'язки слідчого.

Загалом, практика залучення штатних дізнавачів до виконання обов'язків слідчого виявилася досить ефективною, хоча й потребувала певних коригувань і вдосконалень. Вона дозволила забезпечити оперативність і якість досудового розслідування, що позитивно вплинуло на загальну роботу правоохоронних органів і ефективність боротьби зі злочинністю [8, с. 33–35].

Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою 13 квітня 2012 року, став важливим кроком у розвитку дізнання в Україні. Згідно з ч. 4 ст. 3 цього Кодексу, дізнання визначалося як форма досудового розслідування, яка проводиться у випадках кримінальних проступків. Значущим нововведенням було введення терміну «кримінальне правопорушення», що об'єднує злочини та кримінальні проступки, відповідно до ст. 215 Кодексу [9]. Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства, тоді як розслідування кримінальних проступків проводиться у формі дізнання. Кодекс не розмежував досудове слідство та дізнання, а покладав загальні функції досудового розслідування на слідчі підрозділи органів внутрішніх справ, безпеки, державного бюро розслідувань та органів, які контролюють додержання податкового законодавства. Однак, на етапі становлення дізнання у часи незалежної України виникали проблеми, пов'язані з невизначеністю ознак кримінального проступку, відсутністю конкретного органу та способу здійснення досудового розслідування, а також механізму розслідування кримінальних проступків.

Імплементация інституту дізнання потребувала значного часу та розробки нового підходу до побудови норм матеріального закону. Законопроекти про проступки неодноразово відхилялися, оскільки науковці та практики не могли досягти

консенсусу щодо категорії кримінальних правопорушень, які будуть віднесені до кримінальних проступків. Запровадження нового КПК України 2012 р. стало визначним кроком у реформуванні правової системи. Однак, необхідність подальшого вдосконалення та чіткого визначення механізмів дізнання залишається актуальною. Імплементация нових правових норм вимагає часу та тісної співпраці між науковцями, практиками та законодавцями для забезпечення ефективного функціонування правової системи та досягнення справедливості у суспільстві [10, с. 299].

Висновки. Історичний аналіз розвитку кримінально-процесуального законодавства та інституту дізнання показує, що вдосконалення цієї сфери є складним і тривалим процесом. Переведення значної частини кримінальної юстиції до категорії кримінальних проступків, спрощення процедур їх розслідування та введення ролі дізнавача були кроками у реформуванні системи кримінальної юстиції України. Мета змін полягала в гуманізації кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини, досягненні європейських стандартів у правах і свободах громадян, та підвищенні загальної ефективності системи. Також дозволило слідчим зосередитися на розслідуванні тяжких злочинів.

На сьогодні, в умовах воєнного стану, законодавчі акценти на специфіці процесуальної діяльності забезпечують ефективність розслідувань попри труднощі, що виникають. Вирішення проблемних питань підвищення ефективності дізнання сприяє вдосконаленню процесуальної форми провадження щодо кримінальних проступків.

Література

1. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Сучасне право в епоху соціальних змін. *Юридичний вісник «Північ і космічне право»*, 2021. № 1(58). С. 216–222.
2. Зінченко С.О. Етапи формування правового регулювання дізнання в Україні. *Наукові записки*. Серія: Право, 2022. № 12. С. 157-163
3. Кримінально-процесуальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 р. № 1001-05 / Затверджений Законом від 28.12.60 (1000-05) ВВР, 1961, № 2 ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 01.07.2024)
4. Балац Р.М. Подання слідчого як засіб реалізації запобігання кримінальним правопорушенням під час досудового розслідування. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики*, 2018. С. 23–24. Електронне видання. URL: https://univd.edu.ua/general-publishing/konf/21_11_2018/pdf/7.pdf (дата звернення: 01.07.2024)
5. Про внесення до деяких законодавчих актів України змін і доповнень щодо удосконалення попереднього розслідування: Закон України від 30.06.1993 р. № 3351-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 1993. № 34. ст. 355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3351-12#Text> (дата звернення: 03.07.2024)

6. Баулін О.В. Проведення дізнання в Україні : навч. посібник / Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Київ : Тип. МВС України, 1999. 156 с.

7. Бандурка С.О. Процесуальні повноваження органу дізнання. *Форум права*. 2011. № 1. С. 50–53.

8. Мельник А. В. Розвиток інституту дізнання в Україні. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2021. № 1 (71). С. 32–36.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 08.07.2024)

10. Бровко Н. І, Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 298–301.

Анотація

Супрунчук О. О. Аналіз процесуального статусу органів дізнання в Кримінально-процесуальних кодексах України 1960 та 2012 років (історико-правовий аспект). – Стаття.

У науковій статті проведено аналіз еволюції процесуального статусу органів дізнання у контексті двох основних етапів розвитку кримінально-процесуального законодавства України. Дослідження зосереджується на порівнянні положень Кримінально-процесуального кодексу 1960 року та нового Кримінального процесуального кодексу 2012 року, зокрема щодо ролі та функцій органів дізнання.

Аналізуючи КПК 1960 року, автором було підкреслено, що органи дізнання виконували обмежену роль, зосереджуючись на початкових стадіях розслідування, а основне навантаження по розслідуванню злочинів було покладено на слідчі підрозділи. Однак, зміни до законодавства, внесені у 1993 році, мали на меті розширення повноважень органів дізнання, що призвело до певних труднощів у практичному виконанні їх функцій.

У новому КПК 2012 року відбулася значна реформа, яка запровадила інститут дізнання як окрему форму досудового розслідування, призначену для розслідування кримінальних проступків. Реформа мала на меті гуманізацію кримінальної відповідальності за нетяжкі злочини, досягнення європейських стандартів у сфері прав і свобод громадян, а також підвищення ефективності роботи системи загалом. Введення нової процесуальної фігури – дізнавача, мало на меті розвантаження слідчих підрозділів та зосередження їх на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів.

Автор статті розглядає проблеми та виклики, пов'язані з імплементацією інституту дізнання у КПК, включаючи невизначеність ознак кримінального проступку, відсутність визначеного органу та способу здійснення досудового розслідування, а також механізмів розслідування кримінальних проступків. Дослідження підкреслює важливість розробки нового підходу до побудови норм матеріального закону та необхідність тривалого періоду для адаптації нових правових інститутів.

На основі проведеного аналізу автор робить висновок, що удосконалення кримінально-процесуальної діяльності, включаючи реформування інституту дізнання, є необхідним кроком для забезпечення ефективного функціонування системи кримінальної юстиції в Україні, особливо в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів.

Ключові слова: досудове розслідування, органи дізнання, дільничник, проступок, КПК України 1960 року, КПК України 2012 року.

Summary

Suprunchuk O. O. Analysis of the procedural status of investigation bodies in the criminal procedure codes of Ukraine in 1960 and 2012 (historical and legal aspects). – Article.

The scientific article analyzes the evolution of the procedural status of investigative bodies in the context of two main stages of the development of the criminal procedural legislation of Ukraine. The study focuses on a comparison of the provisions of the Criminal Procedure Code of 1960 and the new Criminal Procedure Code of 2012, particularly regarding the role and functions of investigative bodies.

Analyzing the CPC of 1960, the author emphasized that the investigative bodies played a limited role, focusing on the initial stages of the investigation, and the main burden of investigating crimes was placed on investigative units. However, amendments to the legislation introduced in 1993 were aimed at expanding the powers of inquiry bodies, which led to certain difficulties in the practical performance of their functions.

In the new CPC of 2012, a significant reform took place, which introduced the institution of inquiry as a separate form of pre-trial investigation, intended for the investigation of criminal misdemeanors. The reform

was aimed at humanizing criminal responsibility for minor crimes, achieving European standards in the field of rights and freedoms of citizens, as well as improving the efficiency of the system in general. The introduction of a new procedural figure – the investigator, was aimed at relieving the burden of investigative units and focusing them on the investigation of serious and especially serious crimes.

The author of the article examines the problems and challenges associated with the implementation of the institution of inquiry in the Criminal Procedure Code, including the uncertainty of the signs of a criminal offense, the absence of a specific body and method of conducting a pre-trial investigation, as well as mechanisms for the investigation of criminal offenses. The study emphasizes the importance of developing a new approach to the construction of norms of substantive law and the need for a long period for the adaptation of new legal institutions.

Based on the analysis, the author concludes that the improvement of criminal procedural activities, including the reform of the institution of investigation, is a necessary step to ensure the effective functioning of the criminal justice system in Ukraine, especially in the conditions of martial law and other emergency legal regimes.

Key words: pre-trial investigation, investigative bodies, investigator, misdemeanor, 1960 Code of Criminal Procedure of Ukraine, 2012 Code of Criminal Procedure of Ukraine.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.5>

Г. А. Волошкевич

orcid.org/0000-0003-2729-251X

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Т. В. Коваль

orcid.org/0000-0003-1150-328X

кандидат історичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

МЕХАНІЗМ ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАДИ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Звільнення у травні 2022 р. Людмили Денісової з посади Уповноваженої Верховної Ради України (далі – ВРУ) з прав людини спричинило широку дискусію, що вийшла за межі суто наукової площини та привернула увагу світової спільноти. Попри всі недоліки та помилки, яких припустилася омбудсвумен під час виконання своїх повноважень, правозахисники вважають, що конституційних підстав для її звільнення не було. Подібної думки дотримуються і представники міжнародних організацій, наголошуючи на надмірній політизації процедури звільнення, її невідповідності загальноприйнятим демократичним стандартам. Водночас, із призначенням на посаду нового Уповноваженого, Дмитра Лубінця, поновився процес обговорення змін до профільного закону, розроблених з урахуванням пропозицій та рекомендацій експертів. Вони спрямовані на посилення незалежності інституту омбудсмена та гармонізацію національного законодавства із законодавством ЄС та Ради Європи. Новації торкнуться процедури висування кандидатів, вимог до них, призначення на посаду, функцій омбудсмена, підстав припинення повноважень тощо [1]. Очевидно, що формат статті не дозволяє проаналізувати всі запропоновані зміни, тим більше, що вони є предметом більш детальних досліджень [2]. Автори статті ставляють за мету розкрити проблемні аспекти механізму припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого, окреслити можливі шляхи їх усунення.

З огляду на важливість інституту омбудсмена, постійну полеміку щодо його вдосконалення, закономірно, що вивченням різних елементів його статусу займалося широке коло науковців. До них, зокрема, належать: С. Аскеров, К. Зако-

морна, Л. Лазарева, О. Марцеляк, О. Майданик, О. Рудік, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко та ін. Прикметно, що під час війни науковий інтерес до вказаної теми лише посилювався. Упродовж останніх двох років було опубліковано декілька фахових статей, наприклад стаття О. Ромців, присвячена особливостям діяльності омбудсмена в умовах воєнного стану [3]. Зважаючи на вище вказане, звернення авторів до обраної теми вважається доцільним та актуальним.

Підстави припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого визначено в ст. 9 Закону України «Про Уповноваженого ВРУ з прав людини» від 23 грудня 1997 р. [4]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 9, повноваження омбудсмена припиняються у разі: 1) відмови його від подальшого виконання обов'язків шляхом подання заяви про складення своїх повноважень (відставка – авт.); 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього; 3) набрання законної сили рішенням суду про визнання особи, яка обіймає посаду Уповноваженого, безвісно відсутньою або про оголошення її померлою; 4) складення присяги новообраним Уповноваженим; 5) смерті особи, яка обіймає посаду Уповноваженого; 6) набрання законної сили рішенням суду про визнання активів Уповноваженого або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави [4]. Останній пункт було включено до ст. 9 у 2019 р. із запровадженням інституту цивільної конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [5].

Підстави звільнення з посади Уповноваженого встановлено у ч. 2 ст. 9 Закону. До них, зокрема, належать: 1) порушення присяги; 2) порушення вимог щодо несумісності діяльності; 3) припинення громадянства України; 4) неспроможності протягом більше чотирьох місяців підряд виконувати обов'язки через незадовільний стан здоров'я чи втрату працездатності; 5) порушення вимог Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» (т. зв. закон про деолігархізацію) у частині подання, дотримання строків подання декларації про контакти [4].

На нашу думку, першим проблемним моментом є те, що досить складно встановити критерії, за якими відбувалося вказане розмежування. Найбільш логічним видається варіант, за якого підстави припинення повноважень омбудсмена базуватимуться на об'єктивних перешкодах для здійснення ним діяльності (смерть, безвісна відсутність, незадовільний стан здоров'я, складення присяги новим Уповноваженим та ін.), а підстави звільнення – на перешкодах, пов'язаних із вчиненням омбудсменом правопорушення (порушення вимог щодо несумісності, порушення присяги тощо). У цьому контексті набрання законної сили обвинувальним вироком щодо омбудсмена (п. 3 ч. 1 ст. 9) тяжіє до звільнення, а не до припинення повноважень, а неспроможність протягом більше чотирьох місяців підряд виконувати обов'язки через незадовільний стан здоров'я чи втрата працездатності (п. 4 ч. 2 ст. 9) – навпаки, до припинення повноважень.

Важливо враховувати і міжнародні стандарти звільнення омбудсмена з посади, викладені, зокрема, у «Паризьких принципах» (Принципах, що стосуються статусу національних інституцій з прав людини 1993 р. [6] та «Венеційських принципах» (Принципах захисту і сприяння інституту омбудсмена) 2019 р. [7]. Так, у Венеційських принципах вказано, що омбудсмен може бути звільнений з посади лише за наявності вичерпного переліку чітких і розумних умов, встановлених законом. Вони стосуються виключно таких основних критеріїв, як «недідатність» або «нездатність виконувати посадові обов'язки», «неналежна поведінка», які мають дуже вузьке тлумачення [7]. До речі, аналіз змін до профільного законодавства свідчить про те, вказані неточності мають бути усунуті [1].

Ще одним дискусійним питанням є звільнення Уповноваженого за порушення присяги. Як відомо, при вступі на посаду омбудсмен повинен скласти присягу, адже його повноваження починаються саме з моменту її складення. Текст присяги та порядок її складення викладено

у ст. 7 Закону України «Про Уповноваженого ВРУ з прав людини» та в ст. 217 Закону України «Про Регламент ВРУ» від 10 лютого 2010 р. Найголовніші умови – прилюдність (призначена особа зачитує текст присяги на трибуні ВРУ) та дотримання встановлених строків (присяга складається не пізніше одного місяця з дня призначення на посаду) [8].

Слід відзначити, що національне законодавство не надає сутнісних ознак правопорушень, що слід кваліфікувати як порушення присяги, а фахівці здебільшого критикують вказане поняття, вважаючи його суб'єктивним та суперечливим. Дійсно, подібна підстава звільнення може бути використана як інструмент тиску, обмеження свободи вибору дій при розгляді омбудсменом справ та ін. У правовому огляді експертів Ради Європи норма, яка дозволяє парламенту звільнити Уповноваженого з посади за порушення присяги, взагалі названа найслабшою стороною ст. 9 Закону та рекомендована до видалення. Щоправда, європейські фахівці вказують, що звільнення з причин, пов'язаних з порушенням змісту присяги, все ж можливе, але для цього потрібно чітко визначити підстави. Наприклад, «постійне та грубе нехтування обов'язком захищати права та свободи та/або поважати Конституцію». Навіть більше, експерти Ради Європи рекомендують залучати до вказаної процедури Конституційний Суд України, який має надати відповідний висновок на запит парламенту, а також істотно збільшити кількість голосів у ВРУ, необхідних для усунення омбудсмена [9; 11]. Вважаємо, що при внесенні змін до профільного закону варто врахувати вказані пропозиції.

Підставою звільнення Уповноваженого з посади є також порушення ним вимог щодо несумісності. Так, омбудсмен не може мати представницького мандата, обіймати будь-які інші посади в органах державної влади, виконувати іншу оплачувану чи неоплачувану роботу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, крім викладацької, наукової або іншої творчої діяльності. Він також не може бути членом будь-якої політичної партії [4]. Зрозуміло, що встановлення подібних вимог пов'язане із забезпеченням незалежності омбудсмена, який повинен діяти неупереджено, без впливу будь-яких політичних сил або окремих осіб. Втім, при внесенні змін до закону експерти радять замінити або взагалі виключити поняття «іншої творчої діяльності», адже воно може бути занадто нечітким, щоб служити правовим стандартом [9; 10]. До речі, у світовій практиці вважається нормою здійснення омбудсменом викладацької чи просвітницької діяльності, в тому числі на міжнародному рівні, на безоплатній основі.

Для усунення обставин щодо несумісності з посадою Уповноваженого чинний закон надає 10 днів. Якщо протягом зазначеного строку він не виконає встановлених вимог, його повноваження припиняються, і ВРУ зобов'язана звільнити його з посади. В аналізованому законопроекті вказаний термін збільшено до 15 днів [1].

Припинення громадянства як підстава звільнення омбудсмена узгоджується зі світовими стандартами і видається аргументованою, адже саме наявність громадянства України є однією із вимог до кандидатів на цю високу посаду. Однак, зважаючи на проблемні питання, пов'язані із виходом чи втратою громадянства під час воєнного стану (зокрема, можливістю розширення переліку підстав втрати громадянства, дискусією щодо запровадження інституту позбавлення громадянства, випадками добровільного набуття іноземного громадянства посадовими особами та ін.), цілком імовірні оновлені редакції відповідних нормативно-правових актів.

Втім, чи не найбільше нарікань у фаховій спільноті викликало звільнення Уповноваженої через «висловлення недовіри» ВРУ. Очевидно, що парламент спирався не на профільний Закон, який містить пряму заборону припинення чи обмеження повноважень омбудсмена у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану (ч. 3 ст. 4), а на ч. 4 ст. 12 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», що дозволяє ВРУ прийняти рішення про звільнення посадової особи з посади, призначення на яку та звільнення з якої віднесено до повноважень парламенту, у разі висловлення недовіри такій посадовій особі [10]. Дійсно, подібні нововведення (ч. 4 з'явилася у зв'язку із внесенням змін від 12 травня 2022 р.) мають суперечливий характер (п. 1 ст. 10 цього ж Закону встановлює неприпустимість припинення повноважень органів державної влади, в тому числі омбудсмена), не відповідають демократичним стандартам, та, найголовніше, ставлять під сумнів незалежність цієї інституції. Окремо слід вказати, що ст. 85 Конституції України взагалі не передбачає інституту висловлення недовіри парламентом посадовим особам, яких він призначає [11].

З огляду на це, варто більш детально проаналізувати законодавчу процедуру звільнення з посади омбудсмена. По-перше, згідно з ч. 3 ст. 9 Закону, має бути створена тимчасова спеціальна комісія, яка за результатами своєї роботи повинна надати висновок щодо наявності підстав для звільнення з посади Уповноваженого. По-друге, за поданням Голови ВРУ або не менш як однієї четвертої народних депутатів України від конституційного складу (113 осіб) ВРУ має прийняти відповідну постанову про звільнення

з посади Уповноваженого (ч. 4 ст. 9). По-третє, Уповноважений вважається звільненим з посади, якщо за це проголосувала більшість народних депутатів України від конституційного складу ВРУ (226 осіб) [4]. Тобто звільненню омбудсмена має передувати змістовне обговорення, а також належне обґрунтування парламентського рішення. Всі матеріали мають бути у відкритому доступі.

Ще одним важливим аспектом, на дотриманні якого наголошують експерти, є надання омбудсмену, якого планують звільнити, можливості виступити у ВРУ та відповісти на звинувачення [9; 11]. Подібна рекомендація є досить логічною, адже дозволяє вивести вказаний процес із парламентських кулуарів у публічну площину, дає можливість Уповноваженому аргументувати свою позицію чи мотиви своїх вчинків, а народним депутатам – поставити запитання та почути відповіді на них.

Варто згадати і про необхідність зміни кількості голосів, потрібних для звільнення омбудсмена. Нині вона становить 226 голосів (проста (абсолютна) більшість). Фахівці радять збільшити її принаймні до двох третин від конституційного складу (300 голосів), оскільки це відповідатиме п. 11 Венеційських принципів (п. 11), згідно з яким парламентська більшість, необхідна для усунення з посади Уповноваженого, повинна дорівнювати, а бажано перевищувати ту, яка необхідна для обрання [8]. Нагадаємо, що нині для призначення омбудсмена в Україні потрібно не менше, ніж 226 голосів народних депутатів. Показово, що автори проекту змін до профільного закону врахували вказані пропозиції і включили їх до нього [1].

У підсумку відзначимо, що розглянуті нами проблемні аспекти механізму припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого ВРУ з прав людини можна умовно поділити на дві групи: ті, обговорення яких триває не один рік і зумовлене прагненням вдосконалити інститут омбудсмена та привести його у відповідність до міжнародних стандартів (порушення присяги, вимоги щодо несумісності) та ті, що виникли під час воєнного стану внаслідок ухвалення спеціальних нормативно-правових актів (звільнення з посади через висловлення недовіри). Їх усунення можливе лише завдяки комплексним зусиллям парламентарів, правозахисників, науковців, міжнародних експертів та громадськості.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових засад діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Проект Закону України від 4 лютого 2021 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71010 (дата звернення: 15.07.2024)

2. Яворський В. Аналіз проєкту закону № 5019 щодо удосконалення правових засад діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ccl.org.ua/positions/analiz-proyektu-zakonu-5019/>; Омбудсмен на сторожі прав людини, або Що потрібно знати про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Громадянська мережа ОПОРА. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/ombudsmen-na-storozhi-prav-liudini-abo-shcho-potribno-znati-pro-upovnovazhenogo-verkhovnoyi-radi-ukrayini-z-prav-liudini-24173>; Правозахисники вимагають дотримання процедур і незалежного конкурсу на посаду Омбудсмана. URL: <https://zmina.ua/statements/pravozahysnyku-vumagayut-dotrymannya-procedur-i-nezalezhnogo-konkursu-na-posadu-ombudsmana/> (дата звернення: 15.07.2024)

3. Ромців О. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: діяльність в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 62–64.

4. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-vr80#Text> (дата звернення: 16.07.2024)

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31 жовтня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#n102> (дата звернення: 16.07.2024)

6. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles), adopted 20 December 1993 UN General Assembly resolution 48/134. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/principles-relating-status-national-institutions-paris> (дата звернення: 20.07.2024)

7. Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (The Venice Principles), adopted by the Venice Commission 15-16 March 2019. URL: https://www.venice.coe.int/files/Publications/Venice_Principles_eng.pdf (дата звернення: 16.07.2024)

8. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10 лютого 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 20.07.2024)

9. Правовий огляд проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правових засад діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та положень інших відповідних законів. Рада Європи, 30 січня 2024 р. URL: <https://rm.coe.int/legal-review-draft-amendments-to-the-law-on-ombudsperson-ukr-final/1680afc603> (дата звернення: 20.07.2024)

10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12 травня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 22.07.2024)

11. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-vr#n4465> (дата звернення: 22.07.2024)

Анотація

Волюшкевич Г. А., Коваль Т. В. Механізм припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: проблемні аспекти. – Стаття.

У статті розглянуто проблемні аспекти механізму припинення повноважень та звільнення з посади Упов-

новаженого Верховної Ради України з прав людини. По-перше, вказано на відсутність чітких критеріїв, за якими відбувалося розмежування підстав припинення повноважень та звільнення з посади омбудсмана. По-друге, проаналізовано найбільш спірні підстави звільнення Уповноваженого, такі як порушення присяги, порушення вимог щодо несумісності та ін. На основі вивчення міжнародних стандартів, що містяться у «Принципах, що стосуються статусу національних інституцій з прав людини» (Паризькі принципи) та у «Принципах захисту і сприяння інституту омбудсмана» (Венеційські принципи), рекомендацій експертів Ради Європи та правозахисних організацій окреслено можливі шляхи їх подолання. Наприклад, норму про порушення присяги як підставу для звільнення слід виключити або принаймні сформулювати інакше, адже вона може бути використана як інструмент тиску, обмеження свободи вибору дій тощо. По-третє, розкрито суперечливість такої підстави звільнення Уповноваженого як висловлення недовіри. Вона з'явилася у національному законодавстві у зв'язку із запровадженням правового режиму воєнного стану та не відповідає Конституції та іншим законодавчим актам. Насамкінець наголошено на необхідності чіткого дотримання парламентської процедури звільнення омбудсмана, зокрема змістовного обговорення майбутнього рішення та його належного обґрунтування. Авторами підкреслено, що усунення проблемних аспектів механізму припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини можливе лише завдяки комплексним зусиллям парламентарів, правозахисників, науковців, експертів та громадськості.

Ключові слова: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, омбудсмен, припинення повноважень, звільнення з посади, висловлення недовіри, Паризькі принципи, Венеційські принципи.

Summary

Voloshkevych H. A., Koval T. V. Mechanism of termination and dismissal of Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights authorities: problematic aspects. – Article.

The article deals with the problematic aspects of the mechanism of termination of powers and dismissal from office of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. Firstly, it was pointed out that there were no clear criteria for differentiation between the grounds for termination of powers and dismissal of the Ombudsman. Secondly, authors analyzed the most controversial grounds for dismissal of the Commissioner, such as breach of oath, violation of incompatibility requirements, etc. Based on the analysis of international standards contained in the «Principles relating to the Status of National Institutions (Paris Principles)» and the «Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (Venice Principles)», as well as recommendations of Council of Europe experts and human rights organizations, the article outlines possible ways to overcome them. For example, the rule on breach of oath as a ground for dismissal should be eliminated or at least formulated differently, as it can be used as an instrument of pressure, restriction of freedom of action, etc. Thirdly, authors revealed the contradictory nature of such a ground for dismissal of the Commissioner as a vote of no confidence. It appeared in the national legislation in connection with the introduction of the martial law regime and does not comply with the Constitution and other legislative

acts. Finally, the authors emphasize the need for strict adherence to the parliamentary procedure for dismissal of the Ombudsman, including a meaningful discussion of the future decision and its adequate justification. The authors emphasized that the elimination of problematic aspects of the mechanism of termination of powers and dismissal of the Ukrainian Parliament Commissioner for

Human Rights is possible only through the joint efforts of Members of Parliament, human rights defenders, scientific community, experts and the public.

Key words: Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, Ombudsman, termination of powers, dismissal from office, no-confidence motion, Paris Principles, Venice Principles.

УДК 351:342.9:314.15(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.6>

О. В. Галуцько
orcid.org/0000-0002-6065-4300
аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

ПРИНЦИПИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЄВРОПІ

Актуальність дослідження. Міграційні процеси є невід'ємною складовою сучасного глобалізованого світу, в якому перетин державних кордонів людьми стає звичайним явищем. Європейський континент, завдяки своєму історичному, економічному та політичному значенню, є унікальним прикладом регіону, де міграційні процеси мають особливий характер та наслідки. Вивчення принципів міграційних процесів в європейському контексті дозволяє глибше зрозуміти не лише рух населення, але й різноманітні аспекти, що впливають на ці процеси, включаючи економічні, соціальні, культурні та політичні чинники. Перш за все, варто зазначити, що міграція не є новим явищем для Європи. Протягом століть європейські держави були як відправними, так і приймаючими країнами для мільйонів мігрантів. Ці виклики включають не лише контроль над нелегальною міграцією, але й інтеграцію мігрантів, забезпечення їхніх прав та соціального захисту, а також боротьбу з ксенофобією та дискримінацією.

Вивчення принципів міграційних процесів в європейському контексті є надзвичайно важливим завданням, яке потребує міждисциплінарного підходу. Аналіз історичних, правових, соціально-економічних та культурних аспектів дозволяє отримати цілісну картину цього складного явища та розробити ефективні стратегії для його управління.

Огляд останніх досліджень. Питанням пов'язаних з міграційними процесами свою увагу приділяли такі науковці, як В. Б. Авер'янов, М. А. Баламуш, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, Н. П. Бортник, В. Д. Гавловський, В. М. Галуцько, В. М. Гаращук, І. П. Голосніченко, С. Т. Гончарук, В. І. Демченко, Є. В. Додін, С. С. Єсімов, Р. А. Калюжний, А. П. Комзюк, С. В. Ківалов, В. В. Коваленко, Л. В. Коваль, С. Ф. Константінов, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, М. В. Лошицький, Н. С. Мороз, А. В. Новіченко, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, В. П. Петков, Ю. І. Римаренко, В. І. Терещенко, В. О. Шамрай, В. К. Шкарупа та ряд інших вчених, але переважна більшість із них досліджували міграційні процеси, які відбуваються в Україні, загальні положення.

Мета статті полягає в тому щоб дослідити та проаналізувати принципи публічного адміністрування міграційних процесів в Європі.

Виклад основних положень. Історичні події, такі як війни, колоніальна експансія, економічні кризи та інші соціально-політичні трансформації, значною мірою формували сучасні міграційні потоки. Наприклад, після Другої світової війни Європа стикнулася з масштабною хвилею внутрішньої та зовнішньої міграції, що сприяло відбудові континенту та заклало підвалини сучасної міграційної політики.

На початку ХХІ століття міграція в Європі зазнала значних змін. Глобалізація, розвиток інформаційних технологій, інтеграційні процеси в рамках Європейського Союзу та інші фактори суттєво вплинули на характер та масштаби міграційних потоків. Європейський Союз, як один з найбільших економічних і політичних союзів у світі, зіткнувся з численними викликами, пов'язаними з управлінням міграційними процесами.

Одним з ключових аспектів міграційних процесів в Європі є правове регулювання. Європейські країни розробили комплексну систему законодавства та політик, спрямованих на регулювання міграційних потоків. Ці нормативно-правові акти охоплюють широкий спектр питань, від надання притулку та біженства до регулювання працевлаштування та соціального захисту мігрантів. Важливу роль відіграють також міжнародні угоди та конвенції, які забезпечують захист прав мігрантів та визначають основні принципи їхньої інтеграції. Соціально-економічні чинники також відіграють важливу роль у формуванні міграційних процесів в Європі. Економічна нерівність між різними країнами та регіонами стимулює людей шукати кращих умов життя та праці за межами своїх рідних країн. Водночас, європейські країни стикаються з проблемами старіння населення та дефіциту робочої сили, що робить міграцію необхідною для підтримки економічного зростання та стабільності. Культурний аспект міграції не можна залишати поза увагою. Міграційні процеси сприяють збагаченню культурного ландшафту європейських країн, але одночасно породжують виклики, пов'язані з культурною адаптацією та взаємодією між різними етнічними та релігійними групами. Інтеграція мігрантів в культурне середовище приймаючих країн вимагає взаєморозуміння, толерантності та поваги до різноманіття.

Розкриття принципів міграційних процесів неможливе без глибокого аналізу їх вито-

ків, оскільки розуміння історичних, соціальних і політичних передумов є ключовим для правильного формулювання та адаптації сучасних принципів адміністративно-правового регулювання міграції. Міграція не є ізольованим або випадковим явищем; вона є наслідком певних подій та процесів, що відбуваються в суспільстві.

Щоб виокремити актуальні на 2024 рік принципи регулювання міграції, важливо здійснити детальний аналіз витоків міграційних процесів. Це включає вивчення історичних контекстів, таких як колоніалізм, війни, процеси вербування робочої сили, а також вплив культурних і соціальних змін. Усі ці фактори відіграють суттєву роль у формуванні сучасних міграційних потоків і потребують ретельного розгляду. Наприклад, колоніальні імперії часто залишали по собі структури та політики, які суттєво вплинули на міграційні моделі у постколоніальних країнах. Війни та конфлікти, зокрема, створюють великі потоки біженців і внутрішньо переміщених осіб, які потребують особливого адміністративного та правового управління. Процеси вербування робочої сили, що проводяться державами і бізнесом, визначають характер економічної міграції і її регулювання. Також важливо врахувати, як культурні зміни та соціальні трансформації впливають на міграційні процеси. Виселення через інфраструктурні проекти, такі як будівництво доріг та гребель, також є важливим чинником, що потребує детального аналізу. Сучасні принципи адміністративно-правового регулювання міграції повинні відображати ці складні макроструктурні зміни і враховувати їхній вплив на міграційні процеси.

У своїй роботі, ми розглянемо нові моделі принципів міграційних процесів, виходячи із теоретичних основ міграції в Європі. Таким чином, повне розуміння принципів регулювання міграції може бути досягнуто лише через всебічне дослідження їх витоків. Лише тоді можна буде сформулювати ефективні і сучасні принципи регулювання, які будуть відповідати реаліям 2024 року і забезпечать належне управління міграційними процесами.

Міграційні процеси не виникають в порожньому просторі та не зникають без сліду; вони завжди пов'язані з конкретними історичними подіями і макроструктурними змінами.

У посібнику з питань теорії міграції, як системи прагнень і можливостей підкреслюється, що такі процеси, як колоніалізм, війни, вербування робочої сили, міграційна політика, відчуження землі, виселення через інфраструктурні проекти (наприклад, будівництво доріг та гребель) та культурні зміни, є прикладами складних макроструктурних змін. Ці зміни не можна звести до простих факторів або змінних, що вплива-

ють на міграцію. Зокрема, велика частина масштабної міграції починається з активних зусиль держав і роботодавців, спрямованих на залучення іноземної робочої сили. Це підкреслює важливість концептуалізації ролі адміністративно-правового регулювання, бізнесу, вербувальників та інших міграційних посередників, а також організацій ООН, або гуманітарні організації, в активному формуванні міграційних процесів. Зазначається, що необхідно створити нові моделі управління міграцією, замість того, щоб зводити ці процеси до простих витрат або обмежень у рамках «природних» міграційних процесів. Особливо актуально це в умовах повномасштабної війни, як, наприклад, війна Російської Федерації проти демократичних країн.

Таким чином, для повного розуміння міграційних процесів важливо не зводити їх до кількох математичних чи емпіричних моделей, які простіше описують вплив факторів. Натомість потрібно враховувати складні структурні фактори, які суттєво впливають на формування і розвиток міграційних потоків, що зумовлюють принцип комплексності та структурної обумовленості міграційних процесів, так як міграційні процеси є складними і багатограними явищами, які не можна звести до простих економічних факторів або змінних. Вони формуються під впливом широкого спектру історичних, соціальних, культурних та політичних подій і макроструктурних змін [1; 2; 3; 4].

Іншим цікавим, на нашу думку, є принцип, так званої попперівської фальсифікації, який застосовується при розгляді загальних теорій вивчення та підходів до визначення поняття та моделей міграції. Європейські науковці стверджують, що без урахування специфіки соціального світу небезпечно застосовувати принцип попперівської фальсифікації. Наприклад, якщо емпіричний аналіз у певному контексті виявляє, що традиційні неокласичні змінні, такі як різниця в зарплатах, не мають суттєвого впливу на певний тип міграції, то це не є достатньою підставою для відкидання теорії в цілому та може свідчити лише про те, що ця теорія має обмежену пояснювальну силу або взагалі не підходить для даного конкретного контексту. Оскільки теорії часто розробляються для пояснення специфічних форм міграції в конкретних географічних і історичних контекстах, глибоке розуміння історії цих теорій є ключовим для адекватної оцінки їхніх тверджень і застосовності в різних ситуаціях [5]. Наприклад, у найменш розвинених країнах Африки та Азії можливість легальної міграції до Європи, Північної Америки та інших економічно розвинених країн часто є привілеєм лише для елітних груп, які мають відповідні дипломи для отримання робочих чи навчальних

віз і достатні фінансові ресурси для покриття витрат на міграцію. Якщо доступ до найзатребуваніших форм легальної міграції мають переважно заможні особи, тоді як інші залишаються або змушені вдаватися до експлуатаційних форм міграції, таких як нелегальна міграція, це може зберігати і навіть поглиблювати соціальну нерівність у країнах походження.

Як зазначає вчений Н. Вангір, міграція та її результати «залежні від ресурсів, які потенційні мігранти здатні зібрати, а здатність мобілізувати ці ресурси значною мірою визначається соціально-економічним становищем або класом» [6].

Наступний принцип, це принцип нерівномірного доступу до можливостей легальної міграції, оскільки велика частина осіб з певних країн елементарно не може реалізувати право на міграцію через недостатність коштів або можливість виконати певні дії для отримання дозвільного документу для легального працевлаштування (проживання) в певній країні, що зумовлює стимул до нелегальних міграційних процесів.

Незвичайний для України, є принцип недостатності індивідуальних мотивів для пояснення структурних характеристик міграції яка зумовлена певною характеристикою, що включає велику кількість факторів які впливають на міграційні процеси.

Важливим аспектом демографічних і соціально-економічних процесів у країні є внутрішня міграція, яка включає переміщення населення між різними регіонами, що може бути викликане економічними, соціальними чи екологічними факторами. Основні принципи внутрішньої міграції базуються на аналізі причин і наслідків таких переміщень. Розуміння цих принципів допомагає формувати ефективну політику, спрямовану на управління міграційними потоками та їх інтеграцію в національний розвиток.

У системі управління соціальними та демографічними процесами важливу роль відіграє політика, зокрема міграційна. Міграційна політика полягає в ефективному управлінні міграцією, мінімізації негативних наслідків стихійних міграцій та сприянні інтеграції мігрантів у суспільство. Основними джерелами даних про внутрішні міграції є поточний облік, переписи населення та реєстри. Поточний облік забезпечує регулярний моніторинг міграцій через документи, що фіксують переїзди на постійне або тимчасове проживання, але часто страждає від недоліків у якості даних і методології. Реєстри населення, якщо їх впровадити, можуть стати важливим джерелом даних про внутрішні міграції, проте їх створення вимагає значних фінансових витрат та технічних ресурсів. Також існують труднощі з правовою основою та захистом особистих даних. В Україні, внаслідок значних

трансформацій, актуальним є принцип прогнозування міграційних процесів для покращення управлінських рішень і коригування політики. Прогнозування дозволяє визначити майбутню динаміку міграційних потоків та їх вплив на регіони, що допомагає у формуванні ефективної міграційної політики. Прогнозування обсягів внутрішньої міграції показує, що деякі регіони, такі як Київ і прилеглі області, можуть зіткнутися з підвищеним рівнем прибуття, тоді як інші, зокрема західні області, можуть спостерігати зменшення інтенсивності міграції [7].

Аналізуючи вищевказане, приходимо до висновку про нові принципи внутрішньої міграції, такі як: аналіз причин і наслідків внутрішньої міграції, які визначається через розгляд причин переміщень населення (економічні, соціальні, екологічні) та їх наслідків для регіонального розвитку, ринку праці, соціальної інфраструктури і демографічної структури: управлінська політика через міграційну політику як ключовий елемент управління, що забезпечує оптимальні рішення для регулювання міграційних процесів відповідно до конкретних історичних і соціально-економічних умов країни: мінімізація негативних наслідків, що виступає основною метою зменшення негативних ефектів від наслідків таких як наприклад, зруйнованої інфраструктури, небезпеки для життя через війну, тощо...

Принцип прогнозування і планування проявляється через прогнозування динаміки міграційних потоків, що є важливим для коригування політики і управлінських рішень, а також для розрахунку потенційного впливу на різні регіони з метою забезпечення гідного перебування внутрішніх мігрантів в певних регіонах країн: облік і джерела даних як ефективний принцип управління міграцією, що потребує якісного обліку, який включає поточний облік, переписи населення та реєстри, що дозволяє здійснювати моніторинг та аналізувати міграційні потоки.

Важливим для нашого дослідження є принцип *адаптації* до змін, через корегування політики відповідно до змін у міграційних тенденціях. Наприклад, коли деокуповані території стають придатними для проживання, то громадяни повертаються до попереднього місця проживання.

Висновки. Отже, принципи міграції визначаються через комплексний підхід, що охоплює кілька ключових аспектів. По-перше, аналіз причин і наслідків внутрішньої міграції включає розгляд економічних, соціальних та екологічних факторів, а також їх вплив на регіональний розвиток, ринок праці, соціальну інфраструктуру і демографічну структуру. По-друге, управлінська політика виступає як ключовий елемент, що забезпечує оптимальні рішення для регулювання міграційних процесів відповідно до кон-

кретних історичних і соціально-економічних умов країни. Принципи зумовлюють комплексну та структуровану обумовленість міграційних структурних характеристик міграції.

Література

1. A Theory of Migration: The Aspirations-Capabilities Framework. *Taylor & Francis*. 2003. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10803920500434037>
2. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. Published in American Foreign Policy Interests: *The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*. 2023. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/birds-of-passage/D484584EA8D9D88B0154176E8EE4D82D>
3. Guiding the Invisible Hand: Making Migration Intermediaries Work for Development. United Nations Development Programme Human Development Reports Research Paper. Human Development Reports. 2009. URL: <https://hdr.undp.org/content/guiding-invisible-hand>
4. Olayo-Méndez H. Migration, Poverty and Violence in Mexico: The Role of Casas de Migrantes: Doctoral Dissertation. *Oxford University*. 2018. <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:a1bcc8b3-e91b-4902-b896-1d47c92f0a1e>
5. The Journal of the National Committee on American Foreign Policy. Volume 27. 2005. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10803920500434037>
6. Nicholas Van Hear. Reconsidering Migration and Class. *Center for Migration Studies, New York, Inc.* URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/imre.12139>
7. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і тенденції. МОН України. 2022. URL: http://npu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/robota_10.pdf

Анотація

Галуцько О. В. Принципи публічного адміністрування міграційних процесів у Європі. – Стаття.

В статті здійснено аналіз засад міграційних процесів, які є невід’ємною складовою сучасного глобалізованого світу, в якому перетин державних кордонів людьми стає звичайним явищем. Європейський континент, завдяки своєму історичному, економічному та політичному значенню, є унікальним прикладом регіону, де міграційні процеси мають особливий характер та наслідки. Вивчення принципів міграційних процесів в європейському контексті дозволяє глибше зрозуміти не лише рух населення, але й різноманітні аспекти, що впливають на ці процеси, включаючи економічні, соціальні, культурні та політичні чинники. Перш за все, варто зазначити, що міграція не є новим явищем для Європи. Протягом століть європейські держави були як відправними, так і приймаючими країнами для мільйонів мігрантів. Ці виклики включають не лише контроль над нелегальною міграцією, але й інтеграцію мігрантів, забезпечення їхніх прав та соціального захисту, а також боротьбу з ксенофобією та дискримінацією. Вивчення принципів міграційних процесів в європейському контексті є надзвичайно важливим завданням, яке потребує міждисциплінарного підходу. Аналіз історичних, правових, соці-

ально-економічних та культурних аспектів дозволяє отримати цілісну картину цього складного явища та розробити ефективні стратегії для його управління. Доведено, що принципи міграції визначаються через комплексний підхід, що охоплює кілька ключових аспектів. По-перше, аналіз причин і наслідків внутрішньої міграції включає розгляд економічних, соціальних та екологічних факторів, а також їх вплив на регіональний розвиток, ринок праці, соціальну інфраструктуру і демографічну структуру. По-друге, управлінська політика виступає як ключовий елемент, що забезпечує оптимальні рішення для регулювання міграційних процесів відповідно до конкретних історичних і соціально-економічних умов країни. Принципи зумовлюють комплексну та структуровану обумовленість міграційних структурних характеристик міграції.

Ключові слова: адміністративні органи, публічне адміністрування, принципи, міграційні процеси, імміграція, міграція, адміністративно-правове регулювання.

Summary

Galunko O. V. Principles of public administration of migration processes in Europe. – Article.

The article examines migration processes, which are an integral part of the modern globalized world, in which the crossing of state borders by people has become a common phenomenon. The European continent, due to its historical, economic and political importance, is a unique example of a region where migration processes have a special character and consequences. Studying the principles of migration processes in the European context allows for a deeper understanding of not only the movement of the population, but also various aspects that influence these processes, including economic, social, cultural and political factors. First, it should be noted that migration is not a new phenomenon for Europe. For centuries, European states have been both sending and receiving countries for millions of migrants. These challenges include not only controlling illegal migration, but also integrating migrants, ensuring their rights and social protection, and combating xenophobia and discrimination. Studying the principles of migration processes in the European context is an extremely important task that requires an interdisciplinary approach. Analysis of historical, legal, socio-economic and cultural aspects allows to obtain a holistic picture of this complex phenomenon and to develop effective strategies for its management. It is proven that the principles of migration are defined through a comprehensive approach covering several key aspects. First, the analysis of the causes and consequences of internal migration includes consideration of economic, social, and environmental factors, as well as their impact on regional development, the labor market, social infrastructure, and demographic structure. Secondly, management policy acts as a key element that provides optimal solutions for regulating migration processes in accordance with the specific historical and socio-economic conditions of the country. The principles determine the complex and structured conditioning of migratory structural characteristics of migration.

Key words: administrative body, public administration, principles, migration processes, immigration, migration, administrative and legal regulation.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.7>

А. В. Пекарчук

orcid.org/0009-0004-1100-8240*аспірантка кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Пенітенціарної академії України*

ПОЗАСУДОВІ ФОРМИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку правової системи України, питання ефективності правосуддя займає ключову позицію. Традиційні судові процедури, хоч і є основним механізмом вирішення спорів, часто стикаються з низкою проблем, таких як перевантаженість судів, тривалість розгляду справ, високі витрати та формалізм. У цьому контексті позасудові форми врегулювання спорів набувають особливої актуальності як альтернативний спосіб вирішення правових конфліктів.

Факторами, які підкреслюють актуальність цієї теми, виступають: 1) перевантаженість судової системи (в Україні, як і в багатьох інших державах, суди стикаються з великим навантаженням по кількості справ; позасудові процедури можуть допомогти розвантажити суди, дозволяючи вирішувати спори швидше та ефективніше); 2) зростання кількості економічних спорів (з подальшим розвитком ринкових відносин кількість економічних спорів між суб'єктами господарювання постійно зростає; позасудові методи врегулювання дозволяють сторонам зберегти ділові відносини та уникнути публічного розголошення конфлікту); 3) європейська інтеграція (Україна прагне інтегруватися в європейський правовий простір; позасудові форми врегулювання спорів є невід'ємною частиною сучасних правових систем розвинутих держав).

Таким чином, позасудові форми врегулювання спорів є важливим елементом сучасної правової системи, що сприяє підвищенню ефективності правосуддя. Враховуючи їх переваги та перспективи розвитку, дослідження та впровадження позасудових форм врегулювання спорів в Україні є надзвичайно актуальним та необхідним для удосконалення правосуддя та підвищення рівня захисту прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Проблема позасудового врегулювання спорів в Україні набуває все більшої актуальності в контексті реформування судової системи та загалом національної правової системи. Незважаючи на те, що це питання почало активно обговорюватися відносно недавно, вже існує певна кількість наукових робіт, присвячених різним аспектам цієї проблематики.

Серед авторів, які досліджували вказану проблематику, згадаємо таких як: С. Білуга, Н. Боженко, Н. Гресь, А. Закопай, О. Кармаза, С. Корінний, Р. Миронюк, Р. Опацький, О. Сидельников, А. Собакарь, Т. Шинкар, О. Шевчук, Г. Яновицька та ін.

Означені автори аналізують чинне законодавство України, що регулює позасудові форми врегулювання спорів, зокрема, Закон України «Про медіацію» [1], а також відповідні положення Цивільного кодексу України [2] та інших нормативно-правових актів. Досліджуються прогалини та суперечності в законодавстві, а також пропонуються шляхи їх усунення. Окрім цього, вивчаються питання створення та функціонування інститутів позасудового врегулювання спорів, таких як медіаційні центри, арбітражні установи тощо. Аналізується їхня ефективність, доступність для учасників спору та рівень довіри до них, проводяться соціологічні опитування з метою виявлення ставлення громадян та суб'єктів господарювання до позасудових форм врегулювання спорів, їхньої обізнаності про ці процедури та готовності до їх використання.

Незважаючи на досягнуті результати, дослідження проблематики позасудових форм врегулювання спорів в Україні перебуває на початковій стадії. Існує значний потенціал для подальших досліджень, які дозволять глибше зрозуміти цей феномен та розробити ефективні механізми його впровадження в практику.

Метою статті є висвітлити позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Попри всі переваги позасудових форм врегулювання спорів, в Україні їх розвиток залишається на недостатньому рівні. На нашу думку, такий стан їх використання обумовлено низкою факторів, серед яких слід вказати наступні.

По-перше, це недостатня обізнаність населення. Однією з головних перешкод на шляху розвитку позасудових форм врегулювання спорів є низький рівень обізнаності громадян та бізнесу про існування та переваги цих методів. Більшість населення звикла звертатися до суду як до основного способу вирішення конфліктів (до того

ж, як до самого крайнього варіанту), не знаючи про альтернативні можливості. Це особливо актуально для малих та середніх підприємств, які часто не мають достатніх ресурсів для тривалих судових процесів і могли б отримати значну вигоду від використання позасудових методів.

Наголосимо, що йдеться про сприйняття позасудових форм як ефективних засобів вирішення спорів. Так, у цьому контексті згадаємо тезу Ю. Бакай та В. Кузьміної про те, що «відсутність впродовж довгого часу законодавчого закріплення медіації як одного із альтернативних способів вирішення спорів в Україні певним чином гальмувало розвиток агроекспортних відносин, адже іноземні контрагенти цілком виправдано могли відмовлятися укладати зовнішньоекономічні контракти з українською стороною через невизнання останньою процедури медіації, що позбавляло сторін у швидкий та мирний спосіб вирішувати будь-які суперечності» [3, с. 112].

По-друге, це недосконала правова база. Хоча в Україні існують певні законодавчі акти, що регулюють позасудові методи вирішення спорів, вони часто є недостатньо розвиненими або суперечливими. Наприклад, закон щодо медіації потребує низки уточнення та гармонізації з міжнародними стандартами. «Для розвитку медіації (як форми захисту цивільних прав) необхідно внести зміни до Закону України «Про медіацію»» [4] – наголосують вітчизняні науковці.

Відсутність чіткої та зрозумілої правової бази створює додаткові труднощі для впровадження та використання позасудових форм врегулювання спорів. Додамо, що вже вказаний закон про медіацію було прийнято лише наприкінці 2021 року. І як правильно вказує Н. Гресь «режим воєнного стану, спричинений збройною агресією російської федерації проти України, введений з 24 лютого 2022 р., значно загальмував процес впровадження медіації, що був активізованим із прийняттям закону України «Про медіацію»» [5, с. 161].

По-третє, це відсутність професійної підготовки та ресурсів. Для ефективного функціонування позасудових форм вирішення спорів необхідні кваліфіковані фахівці – медіатори, арбітри та консультанти. В Україні таких спеціалістів не так і багато, що ускладнює поширення та застосування позасудових форм вирішення спорів. Крім того, бракує ресурсів для створення та підтримки центрів медіації та арбітражу, а також для проведення відповідних тренінгів та семінарів.

По-четверте, це культурні та психологічні бар'єри. В українському суспільстві все ще переважає традиційне уявлення про суд як єдиний законний спосіб вирішення конфліктів. Це пов'язано з історичними та культурними особливостями, а також з недостатньою довірою до

нових, менш формалізованих методів. Крім того, багато людей схильні вважати, що лише судове рішення має достатню силу та обов'язковість.

Для подолання зазначених проблем та сприяння розвитку позасудових форм вирішення спорів в Україні необхідно вжити комплекс заходів:

1. Популяризація позасудових форм вирішення спорів, що передбачає проведення широкомасштабних інформаційних кампаній, спрямованих на роз'яснення переваг та можливостей позасудового розв'язання спорів для населення та бізнесу.

2. Удосконалення законодавства, що передбачає прийняття нових та внесення змін до існуючих законодавчих актів з метою створення чіткої та ефективної правової бази для позасудового розв'язання спорів. Для того, щоб позасудові форми врегулювання спорів могли ефективно функціонувати та доповнювати правосуддя, необхідно створити відповідну правову базу. Це включає в себе прийняття законодавства, що регулює процедури медіації, арбітражу та інших позасудових методів, а також визначення їх взаємодії з судовою системою.

3. Підготовка фахівців, що передбачає створення програм підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів, арбітрів та інших спеціалістів у сфері позасудового розв'язання спорів.

4. Підтримка з боку держави. Цей напрям передбачає впровадження державних програм та ініціатив, спрямованих на розвиток та підтримку позасудових методів вирішення спорів, а також створення відповідної інфраструктури.

Водночас, на нашу думку, особливої уваги потребує вирішення питання подолання культурних та психологічних бар'єрів, що потребує зміни світогляду учасників суспільних відносин. Цей чинник зменшує значення того, що сучасне суспільство все більше орієнтоване на діалог, компроміс та пошук взаємовигідних рішень (а позасудові процедури відповідають цим тенденціям) і відбувається поступове збільшення довіри до альтернативних методів вирішення спорів. Для широкого впровадження позасудового врегулювання спорів необхідно проводити інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності населення та бізнесу про переваги та можливості позасудових методів вирішення спорів. Це допоможе змінити традиційні уявлення про правосуддя та стимулювати використання альтернативних методів.

Наголосимо, що позасудові форми врегулювання спорів є важливою альтернативою традиційному судовому процесу. Хоча ці методи не зачіпають суди безпосередньо, вони сприяють удосконаленню правосуддя в Україні через різноманітні механізми, що дозволяють ефективніше та справедливніше вирішувати конфлікти.

На нашу думку, позасудові форми врегулювання спорів доцільно розглядати саме як засіб удосконалення правосуддя, виходячи з наступних положень.

По-перше, йдеться про розвантаження судової системи. Однією з головних переваг альтернативних методів вирішення спорів є можливість значно знизити навантаження на судову систему. У багатьох країнах, включаючи Україну, суди часто перевантажені справами, що призводить до затримок у розгляді та винесенні рішень (на необхідності «пропорційного розподілу навантаження та скорочення витрат бюджетних коштів» як засобу удосконалення правосуддя наголошують Т. Бабкова та І. Тесленко [6, с. 44]; надмірне суддівське навантаження було предметом вивчення В. Стратонова та В. Рибалко [7, с. 59–65]). Позасудові методи, такі як медіація та арбітраж, дозволяють вирішувати частину конфліктів поза судовими залами, що звільняє ресурси для розгляду більш складних та важливих справ.

По-друге, йдеться про підвищення ефективності та швидкості вирішення спорів. Позасудові методи врегулювання спорів зазвичай є швидшими, ніж традиційні судові процеси, що дозволяє сторонам конфлікту швидше досягати рішення та уникати тривалих та виснажливих судових процесів. Швидкість вирішення спорів є критично важливою, особливо в господарських конфліктах, де затримки можуть мати серйозні фінансові наслідки. На цій ознаці наголошують такі науковці як О. Заверуха [8], Г. Дяченко та О. Резнік [9], В. Курило [10] та ін.

По-третє, це зниження витрат на правосуддя. Вартість судових процесів може бути значною, особливо для малих та середніх підприємств або громадян з обмеженими фінансовими ресурсами. Позасудові методи, зокрема медіація та переговори, зазвичай є менш витратними, що робить правосуддя більш доступним для широкого кола осіб.

По-четверте, це підвищення якості рішень. Медіація та інші позасудові методи сприяють досягненню більш взаємовигідних рішень, які враховують інтереси обох сторін. Це дозволяє уникнути ситуацій, коли одна сторона відчуває себе такою, яка програла, що може призвести до подальших конфліктів та непорозумінь. Замість цього, позасудові рішення часто сприяють збереженню відносин та досягненню довгострокових результатів.

По-п'яте, це зменшення формалізму та підвищення гнучкості. Традиційні судові процеси часто регулюються строгими процедурами та формальностями, що може ускладнювати досягнення справедливого рішення. Позасудові методи дозволяють сторонам бути більш гнучкими у виборі процедур та умов, що відповідають їх конкретним потребам та обставинам.

По-шосте, це збереження відносин. Оскільки позасудові методи зазвичай орієнтовані на співпрацю та компроміс, вони сприяють збереженню або навіть покращенню відносин між сторонами, що особливо важливо в бізнесі та сімейних конфліктах.

По-сьоме, це конфіденційність. На відміну від судових процесів, які є публічними, позасудові процедури можуть бути конфіденційними, що дозволяє сторонам зберегти приватність своїх справ.

Висновки. Розвиток позасудових форм вирішення спорів є надзвичайно важливим для підвищення ефективності правосуддя в Україні. Подолання існуючих бар'єрів та вжиття необхідних заходів сприятиме не лише зниженню навантаження на судову систему, але й підвищенню рівня правової культури та довіри до правових інститутів серед громадян та бізнесу.

Позасудові форми врегулювання спорів є ефективним засобом удосконалення правосуддя в Україні. Вони дозволяють знизити навантаження на судову систему, підвищити ефективність та швидкість вирішення спорів, знизити витрати на правосуддя, підвищити якість рішень та забезпечити більшу гнучкість у вирішенні конфліктів. Інтеграція позасудових форм врегулювання спорів у правову систему України потребує створення відповідної правової бази, підготовки фахівців та проведення інформаційних кампаній, що сприятиме їх широкому впровадженню та використанню.

Література

1. Про медіацію: Закон України від 16 листопада 2021 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Бакай Ю.Ю., Кузьміна В.О. Медіація як альтернативний спосіб урегулювання агроекспортних спорів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 112–117.
4. Костюченко О.Є., Монаєнко А.О., Атаманчук Н.І. Медіація як форма захисту цивільних прав. *Нове українське право*. 2022. № 1. С. 49–56.
5. Гресь Н. М. Теоретико-правовий аналіз медіації та її принципів. URL <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/362/9865/20567-1?inline=1>
6. Бабкова Т., Тесленко І. Шляхи вдосконалення системи судоустрою України в умовах викликів сьогодення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 4. С. 44–50.
7. Стратонов В.М., Рибалко В.О. Дисциплінарна відповідальність суддів за пунктом 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2023. Вип. 4. С. 59–65.
8. Заверуха О. Б. Застосування медіації при вирішенні податкових спорів: досвід країн центральної та північної Європи. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 87–92.

9. Дяченко Г. В., Резнік О. М. Запровадження інституту медіації як альтернативного способу вирішення спорів у податковій сфері. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2017. № 2 (56). С. 63–67.

10. Курило В. О. Альтернативні процедури вирішення податкових спорів: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. № 4. С. 58–67.

Анотація

Пекарчук А. В. Позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена розгляду позасудових методів вирішення спорів як засобу удосконалення правосуддя в Україні є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку правової системи. Традиційні судові процедури, хоча й залишаються основним механізмом вирішення спорів, стикаються з проблемами перевантаженості, тривалості процесів, високих витрат та формалізму. Позасудові форми врегулювання спорів, такі як медіація та арбітраж, стають важливими альтернативними методами, що можуть покращити ситуацію.

Відзначено, що в Україні їх розвиток потребує подолання низки бар'єрів, включаючи недостатню обізнаність населення, недосконале законодавство, брак кваліфікованих фахівців та ментальні (культурні) перешкоди. Необхідно впроваджувати інформаційні кампанії, удосконалювати правову базу, готувати спеціалістів та підтримувати державні ініціативи для розвитку позасудових форм.

Акцентовано увагу на таких факторах, що дозволяють розглядати позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя: розвантаження судової системи, підвищення ефективності та швидкості вирішення спорів, зниження витрат на правосуддя, підвищення якості рішень, зменшення формалізму та підвищення гнучкості, збереження відносин, конфіденційність.

Резюмовано, що позасудові форми врегулювання спорів є ефективним засобом удосконалення правосуддя в Україні. Вони дозволяють знизити навантаження на судову систему, підвищити ефективність та швидкість вирішення спорів, знизити витрати на правосуддя, підвищити якість рішень та забезпечити більшу гнучкість у вирішенні конфліктів. Інтеграція позасудових форм врегулювання спорів у правову систему України потребує створення відповідної правової бази, підготовки фахівців та проведення інформаційних кампаній, що сприятиме їх широкому впровадженню та використанню.

Ключові слова: арбітраж, медіація, позасудові форми врегулювання спорів, правосуддя, судова реформа, судова система.

Summary

Pekarchuk A. V. Out-of-Court Dispute Settlement Forms as a Means of Improving Justice in Ukraine. – Article.

The article is devoted to consideration of out-of-court dispute resolution methods as a means of improving justice. It is emphasized that the problem of the effectiveness of justice in Ukraine is extremely relevant at the current stage of the legal system development. Traditional court procedures, although they remain the main mechanism for resolving disputes, face problems of congestion, lengthy processes, high costs and formalism. Out-of-court forms of dispute resolution such as mediation and arbitration, are becoming crucial alternative methods that can improve the situation.

It was noted that their development in Ukraine requires overcoming a number of barriers, including insufficient awareness of the population, imperfect legislation, lack of qualified specialists and mental (cultural) obstacles. It is necessary to implement information campaigns, improve the legal basis, train specialists and support state initiatives for the extrajudicial forms development.

Attention is focused on the following factors that make it possible to consider extrajudicial forms of dispute settlement as a means of improving justice: relieving the burden on the judicial system, increasing the efficiency and speed of dispute resolution, reducing justice costs, improving the quality of decisions, reducing formalism and increasing flexibility, preserving relations, and confidentiality. Although these methods do not directly affect the courts, they contribute to the justice improvement in Ukraine through various mechanisms that allow for more efficient and fairer resolution of conflicts.

It is summarized that out-of-court forms of dispute settlement are an effective means of improving justice in Ukraine. They make it possible to reduce the burden on the judicial system, increase the efficiency and speed of dispute resolution, reduce the costs of justice, improve the quality of decisions and ensure greater flexibility in conflict resolution. The integration of out-of-court forms of dispute settlement into the legal system of Ukraine requires an appropriate legal framework making, specialists training and information campaigns conducting, which will contribute to their widespread implementation and use.

Key words: arbitration, mediation, out-of-court forms of dispute settlement, justice, judicial reform, judicial system.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.8>**Т. В. Бабкова***orcid.org/0009-0009-6678-3515**кандидат юридичних наук, суддя у відставці,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету***І. О. Тесленко***orcid.org/0009-0007-2622-0289**аспірант кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ,
суддя
Солом'янського районного суду м. Києва*

ІНКЛЮЗІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Новації законодавства з приводу регулювання процесуальних норм все більше стирають межі між судами різних юрисдикцій та надають судам окремої спеціалізації функції, до цього їм не притаманні.

Так господарські суди, які первісно були створені як незалежний орган у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами (Законом Української радянської соціалістичної республіки «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 року № 1142-ХІІ), поступово трансформувались на суди, які фактично розглядають всі категорії справ, у тому числі і з залученням суб'єктів, які не мають жодного відношення до господарської діяльності [1].

Поступове розширення дискреції господарських судів призвели як до суттєвого збільшення категорії справ, що підлягають розгляду в цих судах, так і до кола суб'єктів, які є користувачами судових послуг цих судів.

На цей час господарські суди вже встигли стикнутися з новацією у вигляді учасників справи – фізичних осіб та іншою специфікою правовідносини, ніж та, що була притаманна господарським спорам [2]. Судові процеси, в яких однією зі сторін є фізична особа, мають суттєві відмінності судового розгляду, а саме залежності фізичної особи від фінансової спроможності на залучення фахівця з правничої допомоги, особистої правової обізнаності фізичної особи при здійсненні нею самопредставництва власних інтересів, дотримання права на належне повідомлення учасників справи – фізичних осіб та забезпечення інших їх процесуальних прав та дотримання ними процесуальних обов'язків.

На цей час законодавець вирішив піти далі в трансформації повноважень господарських судів та надати цим судам фактично каральні та обмежувальні функції, не притаманні цьому виду юрисдикції.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» від 9 серпня 2023 року № 3295-ІХ було внесено зміни (окрім інших) до Господарського процесуального кодексу України, зокрема статтю 248 доповнено абзацом такого змісту: «клопотання Антимонопольного комітету України про проведення перевірки суб'єкта господарювання, накладення арешту, вилучення предметів, оригіналів документів чи інших носіїв інформації, а також про доступ до приміщень, систем електронних комунікацій чи місць зберігання інформації, які можуть свідчити про ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції чи можуть бути доказами у справі про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, розглядається протягом двох робочих днів з моменту надходження» [3].

Від моменту набрання чинності Законом № 3295-ІХ господарським судам надано повноваження щодо розгляду клопотань Антимонопольного комітету України про надання дозволу на проведення перевірки суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, доступу до приміщень, систем електронних комунікацій чи місць зберігання інформації, та/або на вчинення окремих процесуальних дій, передбачених зако-

нодавством про захист економічної конкуренції, у вигляді проведення огляду, опломбовування (опечатування), накладення арешту на майно, вилучення майна.

Таким чином, зазначеною нормою було запроваджено функції для господарських судів, які фактично властиві кримінальному провадженню та є дискрецією загальних місцевих судів та, зокрема, слідчих суддів, пов'язані зі встановленням обмежень та примусів щодо фізичних осіб.

Цим же законом було доповнено розділ IV Господарського процесуального кодексу України статтею 252-1, якою передбачено особливості розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження за клопотаннями Антимонопольного комітету України, територіального відділення Антимонопольного комітету України.

Закон, що надав Антимонопольному комітету України такі повноваження, мав статус євроінтеграційного. Його метою були захист економічної конкуренції та посилення інституційної спроможності.

Враховуючи завдання, які були задекларовані статтею 3 Закону Української радянської соціалістичної республіки «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 року № 1142-ХІІ, при створенні арбітражних судів (нащадками яких є господарські суди), а саме: захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин; сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин; внесення пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання господарської діяльності, покладення вказаних вище кримінальних функцій на господарські суди не відповідає меті їх створення та завданню.

У більшості процесуальні дії, запроваджені статтею 248 ГПК України, за ознаками відповідають тимчасовому доступу до речей і документів (ст. 159 КПК України), обшуку (ст. 234 КПК України), накладенню арешту на майно (ст. 170 КПК України).

Відповідно до частини 3 статті 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», місцеві господарські суди розглядають справи, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи, віднесені законом до їх юрисдикції [4].

Тож, зазначена норма закону допускає віднесення до компетенції господарських судів і «інших справ», однак питання чи притаманні ці справи господарському процесу та його принципам в цілому є дискусійним.

Непоодинокими є побоювання юридичних експертів та представників бізнесу чи не отримала держава натомість черговий інструмент тиску на українські підприємства [5].

Слід пам'ятати, що кримінальний процес спирається на механізм надання та забезпе-

чення його учасникам додаткових гарантій та неухильне дотриманні їх прав, оскільки саме цей вид судового процесу пов'язаний з встановленням примусу та обмежень щодо осіб. Втім господарський процес на рівні із загальними принципами судочинства збудований на інших принципах, які не можуть в повній мірі гарантувати захист учасникам від можливого «свавілля» при втручанні в їх права, як це запроваджено, наприклад, у кримінальному або в адміністративному процесі.

Запровадженими змінами до процесуального законодавства передбачено, що господарський суд розглядатиме звернення Антимонопольного комітету України протягом двох робочих днів із моменту його надходження. Суб'єкта господарювання при цьому не повідомляють про те, що Антимонопольний комітет України таке звернення подав до суду. Закон передбачає, що для розгляду зазначеного питання викликається лише представник Антимонопольного комітету України. На вимогу представника бізнесу до перевірки залучається адвокат, з яким укладено договір про надання правової допомоги. Антимонопольний комітет України вправі продовжити проведення перевірки, лише якщо протягом трьох годин не з'явився адвокат. Тому першим кроком, як і при обшуку, має бути інформування адвоката, з яким суб'єкт господарювання має завчасно укласти договори щодо правової допомоги. Питання щодо забезпечення суб'єкта господарювання правом на безоплатну правову допомогу діючим законодавством не врегульовано, що жодним чином не кореспондується з положеннями ст.ст. 55, 59 Конституції України [6].

Тож, надання господарським судам «не профільних» їм функцій може призвести до порушення прав учасників відповідних процесів, зокрема статті 6 Європейської конвенції з прав людини в розумінні права кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним і безстороннім судом, визначеним законом та спроможним вирішити спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановити обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення, а також правомірності втручання у право мирного володіння майном за ст. 1 Першого протоколу [7].

Питання введення кримінально-правових гарантій в адміністративну процедуру органів Антимонопольного комітету України протягом доволі значного часу активно обговорювалося в українських наукових та практичних колах. Науковці та практикуючі юристи загалом поділяли ідею, що на провадження Антимонопольного комітету України мають поширюватися кримінально-правові гарантії, передбачені Європейською конвенцією з прав людини.

Так питанню сприйняття та застосування Конституційним Судом України та Верховним Судом практики Європейського суду з прав людини щодо автономного тлумачення поняття «кримінальне обвинувачення», аспекту прирівняння адміністративних проваджень Антимонопольного комітету України щодо притягнення суб'єктів господарювання до відповідальності за порушення українського антимонопольного законодавства до кримінальних проваджень, дотриманню вимог належного захисту прав суб'єктів господарювання в цих провадженнях були присвячені дослідження вітчизняних науковців Сус М.С., Дякулич О., Панчак А. [8; 9]. Аналіз потреби в ефективному системному механізмі забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарювання у правовідносинах з органами Антимонопольного комітету України здійснювався в наукових працях Шкляра С.В. та Глуценка С. [10; 11].

Попри відсутність на теперішній час інформації щодо судової практики з розгляду вказаної категорії справ, ймовірніше пов'язану з встановленою ч. 9 ст. 252-1 ГПК України заборону оприлюднення в Єдиному державному реєстрі судових рішень, слід окреслити наявність значної кількості зауважень та запитань представників суддівського корпусу господарської юрисдикції на стадії правозастосування [12].

В зв'язку із включенням законодавцем статті 252-1 у Главу I «Апеляційне провадження» Розділу IV ГПК України «Перегляд судових рішень» виникає питання щодо інстанційності розгляду відповідних клопотань Антимонопольного комітету України.

Крім того, серед зазначених питань слід зазначити і процесуальну невизначеність учасників справ за такими клопотаннями: який процесуальний статус мають заявник клопотання та суб'єкт, відносно якого запитується дозвіл на вчинення відповідних дій положеннями ст. 41 ГПК України для них не визначений.

Конкретної правової регламентації потребує питання правомірності арешту та вилучення у розслідуваній справі антимонопольного органу відносно конкретного суб'єкта щодо ймовірного порушення ним законодавства про економічну конкуренцію майна, що належить іншому суб'єкту – не учаснику відповідної справи.

Не врегульоване, але цілком логічне та актуальне питання наявності підстав для відводу судді від розгляду справи про оскарження рішення Антимонопольного комітету України відповідним суб'єктом, якщо таке оскаржуване рішення було винесено із використанням матеріалів і доказів, отриманих внаслідок реалізації «санкціонованих» раніше цим суддею процесуальних заходів за клопотанням органу Антимонопольного комітету України.

Вдосконалення порядку розгляду судовою гілкою влади звернень Антимонопольного комітету України з дотриманням вже запроваджених та напрацьованих кримінальних процесуальних норм та гарантій повинно стати суттєвим позитивним кроком в питанні забезпечення захисту прав суб'єктів господарювання, оскільки державою мають бути встановлені чіткі запобіжники від будь-якого свавілля контролюючих органів, тиску на суб'єктів господарської діяльності та чітке процесуальне регулювання цих питань, яке має забезпечувати баланс інтересів та дотримання прав осіб, стосовно яких вирішуються відповідні клопотання, на всіх етапах їх розгляду та реалізації.

Література

1. Закон Української радянської соціалістичної республіки «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 року № 1142-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1143-12#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
2. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» від 9 серпня 2023 року № 3295-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
4. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
5. Ірина Кобець, партнерка, керівниця судової практики LCF Law Group, для ZN.UA. URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/litigation/amku-maye-novi-povnovazhennya-do-chogo-gotuvatisya-biznesu/> (дата звернення: 27.07.2024).
6. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.07.2024).
7. Європейська конвенція з прав людини, дата підписання 04.11.1950 року, Дата ратифікації Україною 17.07.1997 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.07.2024).
8. Сус М.С. Захист прав суб'єктів господарювання та кримінальна природа проваджень Антимонопольного комітету України: практика Конституційного Суду України та Верховного Суду. *Аналітично-порівняльне правознавство Online* : вебсайт. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299837/292346> (дата звернення: 27.07.2024).
9. Дякулич О., Панчак А. Кримінальна природа штрафів за антимонопольні порушення у практиці ЄСПЛ. *Юридична Газета Online* : вебсайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/antimonopolne-konkurentne-pravo/kriminalna-priroda-shtrafivza-antimonopolni-porushennya-u-prakticespl.html> (дата звернення: 31.01.2024).
10. Шкляр С.В. Захист прав та інтересів суб'єктів господарювання у правовідносинах з органами Антимонопольного комітету України. Київ : ТОВ ВО «Юстиніан», 2015. 200 с.

11. Глущенко С. Практика Європейського суду з прав людини і законодавство України про захист економічної конкуренції. *Юридична Газета Online* : вебсайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/su-dova-praktika/praktika-evropeyskogo-su-du-z-prav-lyudini-i-zakonodavstvo-ukray-ini-pro-zahist-ekonomichnoyi-konkuren.html> (дата звернення: 31.01.2024).

12. Денис Попков, суддя Східного апеляційного господарського суду, *Судово-юридична газета*, Online : вебсайт. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/288471-efektivniy-sudoviy-kontrol-za-diskretyynimi-povnovazhennyami-amku-chi-isnyuyut-riziki-legalizatsiyi-svavillya-za-umov-nedostatnoyi-pravovoyi-viznachenosti> (дата звернення: 30.07.2024).

Анотація

Бабкова Т. В., Тесленко І. О. Інклюзія повноважень кримінального суду в господарському процесі. – Стаття.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» від 9 серпня 2023 року №3295-IX запроваджено судовий контроль в діяльності Антимонопольного комітету України з питань проведення перевірки суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, доступу до приміщень, інших володінь, інших місць зберігання інформації, що перебуває у володінні та/або користуванні суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, та/або на вчинення окремих процесуальних дій, передбачених законодавством про захист економічної конкуренції, у вигляді проведення огляду, опломбовування (опечатування), накладення арешту на майно, вилучення майна.

Запровадженням вказаних норм законодавець провів чергову трансформацію господарської юрисдикції та інклюзію повноважень кримінального суду, зокрема слідчого судді у кримінальних провадженнях, надавши суддям господарського суду функції, не притаманні цій сфері юрисдикції.

У зв'язку з цим постає питання пошуку оптимальної моделі забезпечення захисту прав суб'єктів господарювання в рамках розгляду господарськими судами вказаних проваджень АМКУ, аби не допускати прийняття останнім неправомірних рішень та не виправданого втручання ним в права та свободи осіб.

Не применшуючи важливості та необхідності реформ, автори статті намагаються закликати до виваженості у прийнятті рішень стосовно трансформації ustalених видів судової юрисдикції. Поряд з цим звертають увагу на різні проблемні аспекти забезпечення прав та інтересів суб'єктів господарю-

вання в процесі розгляду господарськими судами нової категорії справ, спираючись на власний аналіз певних аспектів запроваджених норм та недостатню якість закону, так і на думку практикуючих юристів та представників суддівського корпусу.

Ключові слова: Антимонопольний комітет України, господарські суди, суб'єкти господарювання, огляд, опломбовування (опечатування), накладення арешту на майно, вилучення майна.

Summary

Babkova T. V., Teslenko I. O. Inclusion of criminal court powers in commercial proceedings. – Article.

The Law of Ukraine 'On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving Legislation on Protection of Economic Competition and Activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine' No. 3295-IX dated 9 August 2023 introduced judicial control over the activities of the Antimonopoly Committee of Ukraine on conducting inspections of business entities, associations, authorities, local governments, administrative and economic management and control bodies, access to premises, other possessions, other places of storage of information owned and/or used by business entities, associations, authorities, local governments, administrative and economic management and control bodies, and/or to perform certain procedural actions stipulated by the legislation on protection of economic competition, in the form of inspection, sealing (sealing), seizure of property, and removal of property.

By introducing these provisions, the legislator has carried out another transformation of economic jurisdiction and inclusion of the powers of the criminal court, in particular, the investigating judge in criminal proceedings, by granting the judges of the economic court functions that are not inherent in this area of jurisdiction.

In this regard, the question arises of finding an optimal model for protecting the rights of business entities in the framework of consideration by commercial courts of the AMCU's proceedings in order to prevent the latter from making unlawful decisions and unjustified interference with the rights and freedoms of individuals.

Without underestimating the importance and necessity of reforms, the authors of the article try to call for prudence in decision-making regarding the transformation of the established types of judicial jurisdiction. At the same time, the authors draw attention to various problematic aspects of ensuring the rights and interests of business entities in the process of consideration of a new category of cases by commercial courts, based on their own analysis of certain aspects of the introduced rules and the insufficient quality of the law, as well as on the opinion of practicing lawyers and representatives of the judiciary.

Key words: Antimonopoly Committee of Ukraine, commercial courts, business entities, inspection, sealing (sealing), seizure of property, property confiscation.

УДК 346.9+347.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.9>

М. В. Бугаєнко
orcid.org/0009-0005-7188-2332
аспірант

*Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України*

ОСОБЛИВОСТІ РІШЕННЯ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МЕДІАЦІЇ В СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів набуває все більшої популярності у різних сферах права, і галузь інтелектуальної власності не є винятком. Особливості рішень, прийнятих за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності, заслуговують на окрему увагу через специфіку самої галузі та характер спорів, що в ній виникають.

Інтелектуальна власність охоплює широкий спектр нематеріальних активів, включаючи патенти, торгові марки, авторські права, комерційні таємниці та інші форми творчих та інноваційних продуктів людського розуму. Спори в цій сфері часто характеризуються високою складністю, залученням технічних експертів та значними фінансовими інтересами сторін. Саме тому традиційне судове вирішення таких конфліктів може бути тривалим, витратним та не завжди задовольняти інтереси всіх учасників процесу.

Медіація, як процес добровільного врегулювання спорів за участю нейтрального посередника (медіатора), пропонує ряд переваг для вирішення конфліктів у сфері інтелектуальної власності. Вона дозволяє сторонам зберегти контроль над процесом та результатом, забезпечує конфіденційність, сприяє збереженню ділових відносин та дозволяє знаходити креативні рішення, які виходять за рамки традиційних судових рішень.

Рішення, прийняті за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності, мають ряд особливостей, які відрізняють їх від судових рішень чи рішень арбітражу. Перш за все, вони є результатом добровільної згоди сторін, що підвищує ймовірність їх виконання. Такі рішення часто враховують не лише юридичні аспекти спору, але й економічні інтереси та бізнес-цілі учасників конфлікту [1, с. 39].

Одна з ключових особливостей медіаційних рішень у сфері інтелектуальної власності – їх гнучкість та можливість включення креативних умов. На відміну від суду, де рішення зазвичай обмежується визначенням правової позиції та присудженням компенсації, медіація дозволяє сторонам розробити комплексні угоди. Такі угоди можуть включати положення про майбутню співпрацю, ліцензування технологій, розподіл ринків чи спільну розробку нових продуктів.

Важливою особливістю є конфіденційність процесу медіації та її результатів. У сфері інтелектуальної власності, де комерційні таємниці та репутаційні ризики відіграють значну роль, можливість зберегти деталі спору та умови його вирішення в таємниці є надзвичайно цінною. Це дозволяє компаніям захистити свої технології, уникнути негативного впливу на вартість акцій чи репутацію бренду.

Рішення за результатами медіації часто враховують довгострокові інтереси сторін. У сфері інтелектуальної власності, де інновації та творчість є ключовими рушіями розвитку, збереження відносин між учасниками ринку може мати критичне значення. Медіаційні угоди можуть включати механізми для майбутньої взаємодії, обміну знаннями чи спільного використання технологій, що сприяє подальшому розвитку галузі.

Ще однією особливістю є можливість залучення технічних експертів до процесу медіації. У складних спорах, пов'язаних з патентами чи технологіями, розуміння технічних аспектів є критичним для знаходження оптимального рішення. Медіація дозволяє включити експертів безпосередньо в процес переговорів, що сприяє більш інформованому та ефективному вирішенню спору.

Рішення, прийняті в ході медіації, часто є більш деталізованими та специфічними, ніж судові рішення. Вони можуть включати чіткі плани імплементації, графіки виплат, умови використання інтелектуальної власності та інші практичні аспекти, які рідко зустрічаються в традиційних судових рішеннях [4, с. 325]. Це робить такі рішення більш придатними для безпосереднього впровадження в бізнес-практику.

Важливо відзначити, що рішення за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності часто мають транскордонний характер. Враховуючи глобальну природу багатьох технологій та брендів, медіація дозволяє розробити рішення, які враховують особливості різних юрисдикцій та можуть бути ефективно впроваджені на міжнародному рівні.

Одна з унікальних особливостей медіаційних рішень у сфері інтелектуальної власності – це можливість встановлення гнучких механізмів роялті чи ліцензування. Замість фіксованих сум

компенсації, сторони можуть домовитися про схеми оплати, які залежать від майбутніх продажів, використання технології чи інших змінних факторів. Це дозволяє більш справедливо розподілити ризики та вигоди від використання інтелектуальної власності.

Медіаційні рішення також часто включають механізми для вирішення майбутніх спорів. Враховуючи динамічну природу технологій та ринків інтелектуальної власності, сторони можуть передбачити процедури для адаптації угоди до нових обставин чи вирішення потенційних конфліктів, що можуть виникнути в майбутньому. Це робить такі рішення більш стійкими та довговічними.

Особливістю медіаційних рішень є їх орієнтація на збереження репутації сторін. У сфері інтелектуальної власності, де репутація інноватора чи надійного партнера може мати критичне значення, можливість досягти взаємовигідного рішення без публічного конфлікту є надзвичайно цінною. Медіаційні угоди часто включають положення про спільні прес-релізи чи узгоджені заяви, які дозволяють сторонам контролювати публічну інформацію про вирішення спору.

Ще одна важлива особливість – це можливість створення нових форм співпраці в результаті медіації. Замість простого вирішення спору, сторони можуть використати процес для розробки інноваційних бізнес-моделей, спільних дослідницьких проектів чи стратегічних партнерств. Це особливо цінно в технологічних галузях, де співпраця часто є ключем до успіху.

Рішення за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності часто враховують не лише юридичні, але й етичні аспекти використання технологій. Це може включати домовленості про відповідальне використання патентів, забезпечення доступу до критичних технологій у сфері охорони здоров'я чи захист прав споживачів. Така етична складова рідко присутня в традиційних судових рішеннях.

Важливою особливістю є можливість створення галузевих стандартів чи практик через медіаційні рішення. У випадках, коли спір зачіпає важливі для всієї індустрії питання, сторони можуть розробити рішення, яке потім стане моделлю для інших учасників ринку. Це сприяє гармонізації практик у сфері інтелектуальної власності та зменшенню потенційних конфліктів у майбутньому.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто включають освітні компоненти. Це може бути взаємне навчання персоналу сторін щодо поваги до прав інтелектуальної власності, проведення спільних семінарів чи розробка навчальних матеріалів [3, с. 98]. Такий підхід сприяє підвищенню загальної культури пово-

дження з інтелектуальною власністю та зменшенню ризиків майбутніх порушень.

Одна з унікальних рис медіаційних рішень – це можливість включення умов про спільну розробку нових технологій чи продуктів. Замість того, щоб фокусуватися на минулих порушеннях, сторони можуть домовитися про об'єднання своїх ресурсів та експертизи для створення інновацій. Це особливо цінно в галузях, де технологічний прогрес вимагає співпраці та обміну знаннями.

Рішення за результатами медіації часто містять механізми моніторингу та перевірки виконання умов угоди. Це може включати регулярні зустрічі сторін, аудити використання технологій чи створення спільних комітетів для нагляду за впровадженням домовленостей. Такі механізми забезпечують прозорість та довіру між сторонами, що особливо важливо в довгострокових угодах у сфері інтелектуальної власності.

Особливістю медіаційних рішень є їх здатність адаптуватися до швидких змін у технологіях та ринках. На відміну від статичних судових рішень, медіаційні угоди можуть включати положення про періодичний перегляд умов чи автоматичну адаптацію до змін у технологічному ландшафті. Це робить такі рішення більш стійкими до швидких змін, характерних для сфери інтелектуальної власності.

Важливо відзначити, що рішення за результатами медіації часто враховують інтереси третіх сторін, таких як споживачі, партнери чи суспільство в цілому. Наприклад, угода може включати зобов'язання щодо забезпечення доступності певних технологій для освітніх цілей чи для розвитку в країнах, що розвиваються. Це демонструє більш широкий соціальний підхід до вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто включають механізми для спільного управління правами. Це може бути створення патентних пулів, спільних ліцензійних платформ чи механізмів крос-ліцензування. Такі інноваційні структури дозволяють ефективніше використовувати інтелектуальну власність та зменшувати ризики майбутніх конфліктів.

Ще однією особливістю є можливість включення в рішення умов про спільне проведення досліджень та розробок. Замість конкуренції, сторони можуть домовитися про об'єднання зусиль у певних напрямках, що сприяє більш швидкому та ефективному інноваційному розвитку. Це особливо цінно в галузях з високими витратами на R&D, як от фармацевтика чи високі технології.

Рішення за результатами медіації часто враховують репутаційні аспекти для обох сторін. Вони можуть включати узгоджені заяви для преси, спільні маркетингові ініціативи чи інші заходи, спрямовані на підтримку позитивного

іміджу учасників спору. Це особливо важливо для компаній, чия вартість значною мірою залежить від інтелектуальних активів та інноваційної репутації.

Особливістю медіаційних рішень є можливість створення механізмів для спільного захисту прав інтелектуальної власності проти третіх сторін. Замість того, щоб конфліктувати між собою, сторони можуть об'єднати зусилля для боротьби з порушниками їхніх спільних прав. Це може включати обмін інформацією, спільні правові дії чи створення галузевих ініціатив з захисту інтелектуальної власності.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто передбачають створення спільних платформ для обміну технологіями чи знаннями. Це може бути особливо цінним у випадках, коли спір виник через недостатнє розуміння технологій однієї зі сторін. Такі платформи сприяють більш ефективному використанню інтелектуальної власності та зменшують ризики майбутніх непорозумінь.

Важливою особливістю є можливість включення в рішення умов про спільну стандартизацію технологій. У галузях, де сумісність та інтероперабельність мають критичне значення, сторони можуть домовитися про розробку спільних стандартів чи протоколів. Це не лише вирішує конкретний спір, але й створює основу для більш широкого галузевого співробітництва.

Рішення за результатами медіації часто включають механізми для вирішення потенційних конфліктів інтересів, які можуть виникнути в майбутньому. Це може бути створення незалежних комітетів для оцінки нових розробок, визначення чітких процедур для повідомлення про потенційні перетини інтересів, або встановлення правил про незалежний арбітраж у випадку виникнення нових спорів [2, с. 136]. Такий проактивний підхід допомагає запобігти ескалації конфліктів та зберегти конструктивні відносини між сторонами.

Особливістю медіаційних рішень у сфері інтелектуальної власності є їхня здатність враховувати різні сценарії розвитку технологій. Сторони можуть включити в угоду положення, які передбачають різні варіанти взаємодії залежно від того, як розвиватиметься технологія чи ринок. Це може включати умовні ліцензії, поетапні виплати роялті або опціони на придбання прав на майбутні розробки.

Важливо відзначити, що медіаційні рішення часто передбачають створення спільних інноваційних фондів або програм. Замість того, щоб просто вирішувати спір про існуючі права, сторони можуть домовитися про інвестування у нові дослідження та розробки. Це не лише допомагає вирішити поточний конфлікт, але й створює основу для майбутньої співпраці та інновацій.

Унікальною рисою медіаційних рішень є можливість включення положень про передачу знань та навичок. У випадках, коли спір виник через технологічний розрив між сторонами, угода може передбачати програми навчання, обміну спеціалістами або спільні воркшопи. Це сприяє більш глибокому розумінню технологій обома сторонами та зменшує ризик майбутніх непорозумінь.

Рішення за результатами медіації часто включають механізми для спільного управління репутаційними ризиками. Це може бути особливо важливим у випадках, коли спір став публічним або потенційно може вплинути на сприйняття брендів споживачами. Угода може включати спільні PR-стратегії, узгоджені заяви для медіа або навіть спільні маркетингові кампанії, спрямовані на відновлення довіри споживачів.

Особливістю медіаційних рішень є їхня здатність враховувати етичні та соціальні аспекти використання технологій. Сторони можуть домовитися про створення етичних кодексів для використання певних технологій, про спільні ініціативи з корпоративної соціальної відповідальності або про забезпечення доступу до критичних технологій для соціально вразливих груп.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто передбачають створення механізмів для спільного моніторингу ринку та виявлення порушень з боку третіх осіб. Це може включати обмін інформацією про потенційні порушення, спільне фінансування досліджень ринку або створення спільних груп реагування на виявлені порушення.

Важливою особливістю є можливість включення в рішення умов про спільну розробку стратегій патентування. Замість конкуренції у сфері патентів, сторони можуть домовитися про координацію своїх патентних стратегій, що може включати узгодження територій для патентування, спільне використання патентних портфелів або навіть створення спільних патентних пулів [4, с. 75].

Рішення за результатами медіації часто враховують глобальний характер ринків інтелектуальної власності. Вони можуть включати положення про гармонізацію підходів до захисту прав у різних юрисдикціях, створення міжнародних механізмів вирішення спорів або розробку глобальних стратегій ліцензування.

Особливістю медіаційних рішень є їхня здатність адаптуватися до різних правових систем. У випадках міжнародних спорів, угода може передбачати механізми, які забезпечують її виконання в різних юрисдикціях, враховуючи особливості місцевого законодавства та практики.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто включають положення про спільну розробку нових бізнес-моделей. Це може бути особливо цінним у випадках, коли

традиційні моделі монетизації інтелектуальної власності стають неефективними або застарілими. Сторони можуть домовитися про експериментування з новими підходами до комерціалізації технологій.

Важливою рисою медіаційних рішень є їхня здатність враховувати інтереси працівників та дослідників обох сторін. Угода може включати положення про захист прав винахідників, створення програм стимулювання інновацій або навіть механізми для обміну талантами між компаніями.

Рішення за результатами медіації часто передбачають створення спільних механізмів для вирішення технічних проблем. Це може включати створення спільних лабораторій, обмін технічними даними або навіть тимчасовий обмін інженерами для вирішення конкретних технологічних викликів.

Особливістю медіаційних рішень є можливість включення умов про спільну розробку стандартів якості та безпеки. Це особливо важливо в галузях, де безпека продукції має критичне значення, наприклад, у медичних технологіях або автомобільній промисловості.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто враховують екологічні аспекти використання технологій. Сторони можуть домовитися про спільні ініціативи з розробки екологічно чистих технологій, зменшення вуглецевого сліду від виробництва або створення програм з переробки продукції.

Важливою особливістю є можливість включення в рішення механізмів для адаптації до змін у регуляторному середовищі. Враховуючи, що законодавство у сфері інтелектуальної власності постійно еволюціонує, угода може передбачати процедури для перегляду умов у випадку суттєвих змін у правовому полі.

Рішення за результатами медіації часто включають положення про спільну участь у галузевих ініціативах та асоціаціях. Це може допомогти сторонам координувати свої позиції щодо важливих галузевих питань та сприяти більш широкому співробітництву в рамках індустрії.

Особливістю медіаційних рішень є їхня здатність враховувати потреби малого та середнього бізнесу [6, с. 112]. У випадках, коли одна зі сторін є меншою компанією, угода може включати механізми підтримки, такі як преференційні умови ліцензування або технічна допомога, що сприяє інноваційному розвитку всієї екосистеми.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто передбачають створення механізмів для спільного реагування на надзвичайні ситуації. Це може бути особливо важливим у галузях, пов'язаних з охороною здоров'я або критичною інфраструктурою, де швидка мобілізація ресурсів та технологій може мати вирішальне значення.

Важливою рисою медіаційних рішень є їхня здатність враховувати культурні відмінності між сторонами. У випадках міжнародних спорів, угода може включати положення про взаємне навчання та розуміння культурних особливостей, що сприяє більш ефективній співпраці та зменшує ризики непорозуміння.

Рішення за результатами медіації часто включають механізми для спільного управління даними та інформацією. Це може бути особливо важливим у випадках, коли спір стосується великих обсягів даних або складних інформаційних систем. Угода може передбачати створення спільних протоколів обміну даними, систем безпеки або навіть спільних дата-центрів.

Особливістю медіаційних рішень є можливість включення умов про спільну участь у освітніх та академічних програмах. Сторони можуть домовитися про спонсорство дослідницьких проєктів в університетах, створення спільних освітніх програм або навіть заснування спільних дослідницьких центрів.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто враховують потреби кінцевих користувачів та споживачів. Угода може включати зобов'язання щодо підтримки сумісності продуктів, забезпечення довгострокової технічної підтримки або навіть створення спільних програм захисту прав споживачів.

Важливою особливістю є можливість включення в рішення механізмів для спільного управління ризиками, пов'язаними з розвитком нових технологій. Це може включати створення спільних фондів страхування від технологічних ризиків, розробку протоколів безпеки або навіть спільне лобювання регуляторних змін для адаптації до нових технологічних викликів.

Рішення за результатами медіації часто передбачають створення механізмів для спільного реагування на зміни в конкурентному середовищі. Сторони можуть домовитися про обмін ринковою інформацією, спільні стратегії реагування на дії конкурентів або навіть про створення стратегічних альянсів для протидії новим ринковим загрозам.

Особливістю медіаційних рішень є їхня здатність враховувати потенційні зміни в технологічних трендах. Сторони можуть включити в угоду механізми для періодичного перегляду технологічних припущень, на яких базується рішення, та адаптації умов відповідно до нових реалій. Це може включати створення спільних технологічних комітетів, які регулярно оцінюють стан ринку та рекомендують зміни до угоди.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто передбачають створення спільних платформ для обміну знаннями. Це може бути особливо цінним у випадках, коли спір виник

через асиметрію інформації між сторонами. Такі платформи можуть включати регулярні технічні семінари, онлайн-портали для обміну документацією або навіть тимчасові обміни персоналом для передачі практичних навичок.

Важливою рисою медіаційних рішень є їхня здатність враховувати потреби стартапів та інноваційних компаній. Угода може включати спеціальні положення, які забезпечують доступ молодих компаній до критичних технологій на пільгових умовах, створюють механізми менторства або навіть передбачають інвестиційні можливості для підтримки інноваційних проєктів.

Рішення за результатами медіації часто включають механізми для спільного управління репутаційними ризиками в цифровому просторі. Це може бути особливо важливим у випадках, коли спір має потенціал негативно вплинути на онлайн-репутацію сторін. Угода може передбачати спільні стратегії управління соціальними медіа, протоколи реагування на онлайн-кризи або навіть створення спільних цифрових активів.

Особливістю медіаційних рішень є можливість включення умов про спільну розробку етичних стандартів використання технологій. У світлі зростаючої уваги до етичних аспектів технологічного розвитку, сторони можуть домовитися про створення спільних етичних комітетів, розробку кодексів поведінки або навіть про співпрацю з регуляторними органами для формування етичних норм галузі.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто враховують потенціал для створення нових ринків. Замість того, щоб фокусуватися на розподілі існуючих ринків, сторони можуть домовитися про спільні зусилля з розвитку нових напрямків бізнесу, використовуючи свої комбіновані технологічні активи та експертизу.

Важливою особливістю є здатність медіаційних рішень враховувати глобальні виклики, такі як зміна клімату або пандемії. Угода може включати положення про спільні дослідження та розробки, спрямовані на вирішення глобальних проблем, або про створення механізмів швидкого реагування на надзвичайні ситуації з використанням технологій обох сторін.

Рішення за результатами медіації часто передбачають створення механізмів для спільного управління кібербезпекою. Враховуючи зростаючі ризики кіберзагроз, особливо в сфері високих технологій, сторони можуть домовитися про обмін інформацією про загрози, спільні протоколи реагування на інциденти або навіть про створення спільних центрів кібербезпеки.

Особливістю медіаційних рішень є їхня здатність враховувати потреби різних стейкхолдерів. Угода може включати механізми для консультацій з працівниками, споживачами, інвесторами

та іншими зацікавленими сторонами, забезпечуючи більш комплексний та сталий підхід до вирішення спору.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто передбачають створення спільних інкубаторів або акселераторів [4, с. 284]. Це дозволяє сторонам не лише вирішити поточний спір, але й створити платформу для підтримки нових інноваційних проєктів, потенційно відкриваючи нові напрямки співпраці та розвитку.

Важливою рисою медіаційних рішень є їхня здатність адаптуватися до змін у споживчих трендах. Угода може включати механізми для спільного моніторингу ринку, аналізу споживчих переваг та швидкої адаптації технологій або продуктів відповідно до нових потреб споживачів.

Рішення за результатами медіації часто включають положення про спільну участь у стандартизації галузі. Сторони можуть домовитися про координацію своїх зусиль у розробці галузевих стандартів, що не лише вирішує поточний спір, але й позиціонує обидві сторони як лідерів у формуванні майбутнього галузі.

Особливістю медіаційних рішень є можливість включення умов про спільне управління інтелектуальними активами. Це може включати створення спільних патентних пулів, механізмів крос-ліцензування або навіть спільних підприємств для управління певними технологічними активами.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто враховують потенціал для міжгалузевої співпраці. Угода може передбачати механізми для дослідження можливостей застосування технологій в інших галузях, створюючи нові можливості для росту та інновацій.

Важливою особливістю є здатність медіаційних рішень враховувати довгострокові тренди розвитку технологій. Сторони можуть домовитися про створення спільних дослідницьких груп для вивчення майбутніх технологічних трендів, що дозволяє їм бути краще підготовленими до майбутніх викликів та можливостей [2, с. 46].

Рішення за результатами медіації часто передбачають створення механізмів для спільного управління відкритими інноваціями. Це може включати створення платформ для залучення зовнішніх інноваторів, організацію хакатонів або навіть створення спільних венчурних фондів для інвестування в перспективні стартапи.

Особливістю медіаційних рішень є їхня здатність враховувати соціальні аспекти використання технологій. Угода може включати зобов'язання щодо забезпечення інклюзивності технологій, підтримки соціально значущих проєктів або навіть створення спільних фондів для вирішення соціальних проблем за допомогою технологій.

Медіаційні рішення у сфері інтелектуальної власності часто передбачають створення механізмів для спільного управління великими даними. Враховуючи зростаючу роль даних у розвитку технологій, сторони можуть домовитися про спільні протоколи збору та аналізу даних, механізми захисту приватності або навіть створення спільних дата-лабораторій.

Важливою рисою медіаційних рішень є їхня здатність враховувати геополітичні фактори. У світлі зростаючої глобальної напруженості, угода може включати механізми для адаптації до змін у міжнародних відносинах, стратегії диверсифікації ланцюгів поставок або навіть плани реагування на потенційні торговельні обмеження.

Рішення за результатами медіації часто включають положення про спільну розробку стратегій сталого розвитку. Сторони можуть домовитися про інтеграцію принципів сталого розвитку в свої технологічні рішення, створення спільних ініціатив з екологічної відповідальності або навіть розробку нових бізнес-моделей, орієнтованих на сталий розвиток.

Література

1. Голобородько Д. В. «Структура та види медіаційної діяльності». *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78). С. 207–211.
2. Мазаракі Н.А. «Загальна характеристика договорів, що укладаються у сфері медіації». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 171–175.
3. Маковій В.П. «Правова природа медіаційних угод». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 99–103.
4. Можечук Л. «Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: досвід зарубіжних країн». *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. Спеціальний випуск № 2. С. 650–655.
5. Петренко Н. О. «Аналіз вимог до медіатора». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 774–776.
6. Троцюк Н. В. «Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності». *Юридичний вісник*. 2016. № 4 (41). С. 116–124.

Анотація

Бугаєнко М. В. Особливості рішення за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності. – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність принципів у розрізі правової науки та теорії державного управління. Автором запропоновано визначення та перелік основних принципів формування інституту юридичної відповідальності.

Дана стаття досліджує специфічні особливості рішень, що приймаються за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності. У роботі розглядаються ключові аспекти таких рішень, включаючи їхню гнучкість, конфіденційність та орієнтованість на довгострокові інтереси сторін. Особлива увага приділяється здатності медіаційних рішень враховувати складні технічні аспекти спорів у сфері інтелектуальної власності, а також їхньому потенціалу для створення інноваційних форм співпраці між сторонами.

Стаття висвітлює такі аспекти, як можливість включення креативних умов у медіаційні угоди, механізми спільного управління правами інтелектуальної власності, стратегії адаптації до технологічних змін та глобальних викликів. Розглядаються також питання етичного використання технологій, створення спільних дослідницьких ініціатив та управління репутаційними ризиками.

Автори аналізують правові та практичні аспекти імплементації медіаційних рішень у сфері інтелектуальної власності, включаючи їх визнання та виконання в різних юрисдикціях. Досліджується вплив медіаційних процесів на розвиток інноваційної культури в організаціях та формування нових бізнес-моделей, заснованих на співпраці та обміні знаннями.

У роботі також розглядаються особливості медіації в різних галузях інтелектуальної власності, зокрема в патентному праві, авторському праві, торгових марках та комерційній таємниці. Аналізуються специфічні виклики та можливості, пов'язані з кожною з цих сфер.

Стаття містить огляд міжнародного досвіду та кращих практик у застосуванні медіації для вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. Наводяться приклади успішних кейсів та аналізуються фактори, що сприяють ефективності медіаційних процесів у цій галузі.

Особлива увага приділяється ролі медіатора в спраху щодо інтелектуальної власності, включаючи необхідні компетенції, етичні стандарти та стратегії фасилітації складних переговорів з технічними аспектами.

Робота підкреслює значення медіації як ефективного інструменту вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, що дозволяє не лише врегулювати конфлікти, але й створити основу для взаємовигідного співробітництва та інновацій. Автори пропонують рекомендації щодо подальшого розвитку та вдосконалення практики медіації в цій сфері.

Дослідження буде корисним для юристів, медіаторів, підприємців та дослідників, які працюють у сфері інтелектуальної власності та альтернативного вирішення спорів. Воно також може становити інтерес для законодавців та політиків, зацікавлених у розвитку ефективних механізмів захисту прав інтелектуальної власності та стимулювання інновацій.

Ключові слова: медіація, інтелектуальна власність, альтернативне вирішення спорів, інновації, патентне право.

Summary

Buhaienko M. V. Peculiarities of the decision based on the results of mediation in the sphere of intellectual property. – Article.

The article examines the concepts and essence of principles in the context of legal science and public administration theory. The author proposes a definition and a list of the basic principles for the formation of the institution of legal liability.

This article investigates the specific features of decisions made as a result of mediation in the field of intellectual property. The work considers the key aspects of such decisions, including their flexibility, confidentiality, and orientation towards the long-term interests of the parties. Particular attention is paid to the ability of mediation decisions to take into account the complex technical aspects of disputes in the field of intellectual property, as well as their potential for creating innovative forms of collaboration between the parties.

The article highlights aspects such as the possibility of including creative terms in mediation agreements, mechanisms for joint management of intellectual property rights, strategies for adapting to technological changes and global challenges. Issues of ethical use of technologies, creation of joint research initiatives, and management of reputational risks are also considered.

The authors analyze the legal and practical aspects of implementing mediation decisions in the field of intellectual property, including their recognition and enforcement in various jurisdictions. The impact of mediation processes on the development of innovation culture in organizations and the formation of new business models based on collaboration and knowledge sharing is explored.

The paper also examines the peculiarities of mediation in various branches of intellectual property, particularly in patent law, copyright, trademarks, and trade secrets. Specific challenges and opportunities associated with each of these areas are analyzed.

The article provides an overview of international experience and best practices in applying mediation to resolve disputes in the field of intellectual property.

Examples of successful cases are provided, and factors contributing to the effectiveness of mediation processes in this field are analyzed.

Special attention is paid to the role of the mediator in intellectual property disputes, including necessary competencies, ethical standards, and strategies for facilitating complex negotiations with technical aspects.

The work emphasizes the importance of mediation as an effective tool for resolving disputes in the field of intellectual property, which allows not only to settle conflicts but also to create a foundation for mutually beneficial cooperation and innovation. The authors offer recommendations for further development and improvement of mediation practice in this field.

The research will be useful for lawyers, mediators, entrepreneurs, and researchers working in the field of intellectual property and alternative dispute resolution. It may also be of interest to legislators and policymakers interested in developing effective mechanisms for protecting intellectual property rights and stimulating innovation.

Key words: mediation, intellectual property, alternative dispute resolution, innovation, patent law.

УДК 347.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.10>

А. О. Дутко
orcid.org/0000-0002-5062-6947
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Актуальність проблеми дослідження. Стаття 49 Конституції України гарантує кожному право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм [1]. Стаття 284 ЦК України також зазначає, що фізична особа має право на надання їй медичної допомоги [2].

Повномасштабне вторгнення російської федерації викликало необхідність опрацювання та оновлення нормативно-правових актів щодо забезпечення права кожної особи на медичну допомогу, зокрема на надання реабілітаційної допомоги в сфері охорони здоров'я в Україні. Як зазначають, надання таких послуг забезпечує: збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я отримувачів послуг; досягнення соціально-психологічного благополуччя; зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі гострих стресових реакцій; запобігання інвалідності; профілактику агресивної та саморуйнівної поведінки тощо [3].

У ст. 6 Закону України «Про реабілітацію в сфері охорони здоров'я» зазначено, що метою державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я є створення умов для ефективної реабілітації, забезпечення доступності навколишнього середовища, можливості вести самостійний спосіб життя і всебічно брати участь у всіх аспектах життя суспільства, сприяння створенню середовища, що організоване відповідно до вимог універсального дизайну та розумного пристосування. Одним з завдань державної політики щодо реабілітації у сфері охорони здоров'я є: регламентація правових... умов проведення реабілітації з урахуванням функціональних можливостей осіб з обмеженнями повсякденного функціонування [4].

Стан дослідження. Окремі питання правового регулювання реабілітації в сфері охорони здоров'я, надання реабілітаційних послуг досліджували Х. Терешко, І. Сенюта, А. Герц, І. Спасибо-Фатєєва, Р. Майданик та інші.

Метою дослідження є розвиток та удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері надання реабілітаційних послуг.

Виклад основного матеріалу. В Законі України «Про реабілітацію в сфері охорони здоров'я» визначено, що послуга з медичного обслуговування населення (медична послуга) – послуга, у тому числі реабілітаційна, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я, реабілітаційним закладом або фізичною особою – підприємцем, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її замовником [4]. Послуги з реабілітації включають психолого-педагогічну реабілітацію, фізичну реабілітацію, професійну, трудову, фізкультурно-спортивну, соціальну та медичну реабілітацію (відновну терапію, реконструктивну хірургію, профілактичні заходи, медичне спостереження, медичний патронаж, санаторно-курортне лікування) [5]. Донедавна виділяли медичну реабілітацію як самостійний етап надання медичної допомоги. Низка нормативних правових актів чітко розділяють між собою медичну реабілітацію та медичні послуги з лікування. Проте, у законодавстві вживаються терміни «реабілітаційна допомога в сфері охорони здоров'я» [4], «медична реабілітація» [6], «реабілітаційне лікування» [7], «реабілітаційні послуги» [4], «реабілітаційні заходи з надання послуг» [4]. Існуючі неточності та різноманітність у термінології на практиці є причиною того, що реабілітацію часто змішують із лікуванням та профілактикою, що призводить до різних практичних проблем та помилок.

Відсутність чіткої межі між поняттями «медична реабілітація» та реабілітаційна послуга призводить до виникнення некоректного визначення специфік послуг. Від правильності віднесення послуги до реабілітаційної або медичної залежить спеціалізація залучених фахівців. Підхід до реабілітації ширший, її основною метою є повернення осіб, які зазнають або можуть зазнати обмеження повсякденного функціонування у їхньому середовищі до попереднього соціального стану, а не клінічне одужання.

Одне з перших визначень терміну «медична реабілітація» було сформульовано 1946 р. у Вашингтоні (США) на нараді з питань реабілітації хворих на туберкульоз [8]. Пізніше

термін «медична реабілітація» неодноразово змінювався та доопрацьовувався. В даний час загальноприйняте світовою спільнотою визначення медичної реабілітації, на яке часто посилаються і сучасні автори в медичній літературі, було надано Всесвітньою організацією охорони здоров'я (далі – ВООЗ) [9]. Так, ВООЗ під медичною реабілітацією розуміє активний процес, метою якого є досягнення повного відновлення порушених внаслідок захворювання чи травми функцій, а у разі неможливості досягнення цього – розвиток компенсаторних функцій. Слід зазначити, що зазначена дефініція медичної реабілітації найчастіше використовується саме у медичній літературі та відрізняється від визначень, які дано у тлумачних словниках. Наприклад, в Енциклопедії Сучасної України медична реабілітація – це сукупність медичних заходів, спрямованих на покращення фізичної активності та когнітивної функції індивідуума, розширення можливостей його участі у повсякденному житті та інтеграцію у звичне середовище [10].

Однак у зв'язку з тим, що медична реабілітація складається з комплексу немедичних послуг (логопед, психолог тощо) та медичних послуг (лікувальна фізкультура, фізіотерапія, медичний масаж, санаторно-курортне лікування, травматологія та ортопедія та пр.) розмежування медичної реабілітації та лікування характерне не для всіх нормативно-правових актів.

Наразі межі медичної реабілітації та лікування досить розмиті. У той же час перелік робіт (послуг), які медичній організації необхідно ліцензувати, безпосередньо залежить від правильності проведення таких меж. Крім того, це накладає вимоги і до визначення фахівців, які мають право надавати відповідні послуги, а також до структурних одиниць самої медичної організації. У зв'язку із зазначеним видається, що чинне законодавство потребує доопрацювання.

У навчальних посібниках для медичних фахівців нерідко можна зустріти висновок про те, що реабілітація має деякі, тільки їй властиві особливості, які дозволяють відмежувати її від лікування [11, с. 83]: по-перше, лікування спрямоване на боротьбу із хворобою, на усунення причин та сутність хвороби; реабілітація ж насамперед спрямована на мобілізацію захисних механізмів організму. По-друге, лікування завжди спрямоване на прояв хвороби, у той час як реабілітація спрямована на її наслідки та їх усунення. По-третє, у реабілітації постійно визначається прогнозування, визначення реабілітаційного потенціалу, трудового прогнозу. Лікування ж спрямоване на боротьбу з конкретною хворобою. По-четверте, на відміну від лікування реабілітація потребує активної участі хворого у реабілітаційному процесі.

У Порядку здійснення реабілітаційних заходів під терміном «реабілітаційні заходи з надання послуг» розуміється система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних, трудових, фізкультурно-спортивних, соціально-побутових заходів, якими здійснюється комплексна реабілітація отримувачів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму для досягнення і підтримання соціальної та матеріальної незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство, заходів з реабілітації у сфері охорони здоров'я [12]. Таким чином, ще раз підкреслимо, що не слід ототожнювати реабілітаційні послуги та медичну реабілітацію.

Зважаючи на потребу у наданні реабілітаційних послуг, необхідно вести мову про розробку юридичної конструкції договору про надання реабілітаційних послуг. Договірна конструкція має певний зміст, який складають умови, що визначаються на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, що є обов'язковими згідно з актами цивільного законодавства. Якщо розглядати конструкцію договору як правовідношення, то змістом договору будуть права та обов'язки сторін. Якщо вважати договір документом, то змістом буде сукупність договірних пунктів, які фіксують волевиявлення сторін.

Особливість договору в цивільному праві полягає в тому, що норми цивільного права диспозитивні, що дозволяє сторонам у тих чи інших ситуаціях діяти на свій розсуд. Цивілісти, коли йдеться про договір, оперують терміном «елементи» договору, поза тим ці елементи (сторони, предмет, ціна, строк, форма і зміст, тобто права та обов'язки сторін) і є юридичною конструкцією складу цього виду договору [13].

Особливістю договорів про надання реабілітаційних послуг є нематеріальний характер об'єкта договору, при цьому продається не сам результат, а дії, які до нього привели. Крім того, послуги нерозривно пов'язані з особою самого виконавця. Важливою особливістю є невичерпність послуг – незалежно від кількості разів її надання її характеристики залишаються незмінними.

Сторонами договору про надання реабілітаційних послуг є Замовник і Виконавець. Договір про надання реабілітаційних послуг є двостороннім: обов'язок виконавця надати послугу кореспондується з обов'язком замовника її оплатити, якщо договір оплатний, або відшкодувати фактичні витрати, якщо договір безоплатний. Реабілітаційна послуга – послуга, що надається пацієнту реабілітаційним закладом, реабілітаційною установою, закладом охорони здоров'я, соціального захисту або іншим суб'єктом господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу згідно із законодавством, та оплачується

її замовником [5]. Тому виконавцями договору будуть реабілітаційний заклад, реабілітаційна установа, заклад охорони здоров'я, соціального захисту або інший суб'єкт господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу, а замовником – пацієнт.

Треба звернути увагу, що для надання реабілітаційних послуг необхідна ще й наявність ліцензії [14]. У договорі про надання реабілітаційних послуг, на нашу думку, обов'язково потрібно передбачити обов'язок виконавця не розголошувати третім особам інформацію, визначену як конфіденційну, незалежно від того чи буде це зроблено умисно або з необережності, а також внаслідок самовпевнених дій, крім випадку наявності спеціального належного письмового дозволу на таке розголошення.

Договір про надання реабілітаційних послуг є консенсуальним – вважається укладеним з моменту, коли сторони досягли згоди з усіх істотних умов.

Договір про надання послуг укладається у письмовій формі. Підписати договір можна з використанням електронного підпису.

Договір про надання реабілітаційних послуг може бути як оплатним так і безоплатним [15]. За договором про безоплатне надання послуг замовник зобов'язаний відшкодувати виконавцеві всі фактичні витрати, необхідні для виконання договору (грошові витрати або використання власних матеріалів і предметів Виконавця з повним або частковим їх споживанням, які використовуються Виконавцем для надання послуги).

Висновки. Реалізація особами з обмеженнями повсякденного функціонування їх конституційних прав; проведення державної політики у сфері реабілітації осіб з інвалідністю, сприяння їх широкій інтеграції у суспільство – є одними з завдань держави. Наразі межі медичної реабілітації та лікування досить розмиті. У той же час перелік робіт (послуг), які медичній організації необхідно ліцензувати, безпосередньо залежить від правильності проведення таких меж. Крім того, це накладає вимоги і до визначення фахівців, які мають право надавати відповідні послуги, а також до структурних одиниць самої медичної організації. У зв'язку із зазначеним видається, що чинне законодавство потребує доопрацювання. Вимагає додаткового опрацювання особливостей договору про надання реабілітаційних послуг.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

3. Діміч А. Нормативно-правове регулювання психологічної та медичної реабілітації учасників організації об'єднаних сил як характерологічний вид логістичного забезпечення державної безпеки в Україні: проблеми та шляхи удосконалення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 99–102.

4. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

6. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.11.2022 № 1338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text>

7. Про затвердження Порядку відшкодування витрат за надані соціальні послуги з лікування та/або реабілітаційної допомоги застрахованим особам та членам їх сімей... Постанова Фонду соціального страхування від 13.07.2017 № 39 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0039890-17#Text>

8. Берко В.Г. Становлення та розвиток реабілітації взагалі та фізичної реабілітації зокрема. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Збірник наукових праць URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/308>

9. Disability Prevention and Rehabilitation: Report of the WHO Expert Committee on Disability Prevention and Rehabilitation [at a meeting held in Geneva from 17 to 23 February 1981]. URL: <https://iris.who.int/>

10. Бабов К.Д. Медична реабілітація. *Енциклопедія Сучасної України* Редкол. : І.М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-66073> (дата звернення: 20 липня 2024)

11. Шевчук В.І., Яворовенко О.Б., Беляєва Н.М., Шевчук С.В. Реабілітація інвалідів : Монографія. Вінниця : ФОП Данилюк В.Г., 2012. 216 с.

12. Про затвердження Порядку здійснення реабілітаційних заходів : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 р. № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-2022-%D0%BF#Text>

13. Дутко А. Використання договірної конструкції в законодавстві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2009. № 1. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2278>

14. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text>

15. Деякі питання реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2024 році : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.12.2023 № 1394 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1394-2023-%D0%BF#Text>

Анотація

Дутко А. О. Цивільно-правове регулювання надання реабілітаційних послуг. – Стаття.

У статті зазначається, що законодавство гарантує кожному право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Повномасштабне вторгнення викликає необхідність опрацювання та оновлення нормативно-правових актів щодо забезпечення права особи на медичну допомогу, зокрема на надання реабілітаційних послуг. В умовах війни важливо забезпечити військових та цивільних осіб високим рівнем медичної допомоги та необхідними реабілітаційними послугами. Автор зазначає, що існуючі неточності та різноманітність у термінології на практиці є причиною того, що реабілітацію часто змішують із лікуванням та профілактикою, що призводить до різних практичних проблем та помилок.

Зважаючи на потребу у наданні реабілітаційних послуг, необхідно вести мову про розробку юридичної конструкції договору про надання реабілітаційних послуг. Особливість договору в цивільному праві полягає в тому, що норми цивільного права диспозитивні, що дозволяє сторонам у тих чи інших ситуаціях діяти на свій розсуд. Цивілісти, коли йдеться про договір, оперують терміном «елементи» договору, поза тим ці елементи (сторони, предмет, ціна, строк, форма і зміст, тобто права та обов'язки сторін) і є юридичною конструкцією складу цього виду договору.

Зазначається, що виконавцями договору про надання реабілітаційних послуг будуть реабілітаційний заклад, реабілітаційна установа, заклад охорони здоров'я, соціального захисту або інший суб'єкт господарювання, які мають право надавати реабілітаційну допомогу, а замовником – пацієнт.

Автор робить висновок, що реалізація особами з обмеженнями повсякденного функціонування їх конституційних прав; проведення державної політики у сфері реабілітації осіб з інвалідністю, сприяння їх широкій інтеграції у суспільство – повинно бути одним з першочергових в сучасних реаліях завдань держави. Пропонується на законодавчому рівні закріпити у договорі про надання реабілітаційних послуг обов'язок виконавця не розголошувати третім особам інформацію, визначену як конфіденційну.

Ключові слова: медична допомога, реабілітаційні послуги, право на охорону здоров'я, юридична конструкція договору, договір про надання реабілітаційних послуг.

Summary

Dutko A. O. Civil law regulation of the provision of rehabilitation services. – Article.

The article states that the legislation guarantees everyone the right to health care and medical assistance. A full-scale invasion calls for the development and updating of legal acts on ensuring a person's right to medical assistance, in particular, to the provision of rehabilitation services. In the conditions of war, it is important to provide military and civilian persons with a high level of medical care and the necessary rehabilitation services. The author notes that existing inaccuracies and diversity in terminology in practice are the reason that rehabilitation is often confused with treatment and prevention, which leads to various practical problems and errors.

Taking into account the need for the provision of rehabilitation services, it is necessary to talk about the development of the legal structure of the contract on the provision of rehabilitation services. The peculiarity of the contract in civil law is that the rules of civil law are dispositive, which allows the parties to act at their discretion in certain situations. Civilians, when talking about a contract, use the term «elements» of a contract, besides these elements (parties, object, price, term, form and content, that is, the rights and obligations of the parties) and are the legal construction of the composition of this type of contract.

It is noted that the executors of the contract on the provision of rehabilitation services will be a rehabilitation institution, a rehabilitation institution, a health care, social protection institution or another business entity that has the right to provide rehabilitation assistance, and the customer will be the patient.

The author concludes that the realization by persons with limitations of the daily functioning of their constitutional rights; carrying out state policy in the field of rehabilitation of persons with disabilities, promoting their broad integration into society should be one of the primary tasks of the state in modern realities. It is proposed at the legislative level to enshrine in the contract on the provision of rehabilitation services the duty of the executor not to disclose to third parties the information defined as confidential.

Key words: medical assistance, rehabilitation services, the right to health care, legal construction of the contract, contract on the provision of rehabilitation services.

UDC 346.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.11>

O. P. Zahnitko
*Candidate of Legal Sciences,
Doctorate Student
State Institution «Valentyn Mamutov Economy and Legal Research Institute
of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

COLLABORATION IN OVERSIGHT OF THE EU MARKET FOR THE WHOLESALE ENERGY PRODUCTS: SUPRANATIONAL PERSPECTIVE

Description of the problem. Long trend for liberalization of the energy markets was invoked by the efficiency of the price equilibrium found by a string of economic studies in the second half of XX century, which advocated decentralized price discovery with neutral rule-setting authority. The design of market for each energy product established, prior to XXI century, relatively rigid borders of such market that incentivized trading arbitrage and promoted hedging through various products without falling under the oversight of the market position on the cumulative basis. With more recent increase in the flexibility of technology for storage of the natural gas, LNG and electricity, interchangeability of some products invoked the legal and economic notion of the comprehensive oversight of the competition on the wholesale energy markets to prevent monopolization of the key infrastructure capacities or product hoarding to manipulate the price.

Interplay and overlap of the competence between the general competition watchdog, energy regulator and the financial market authority want optimization of the oversight to streamline compliance by the market participants and exclude regulatory arbitrage.

Literature review. The term “wholesale energy product” was introduced in 2010s [1] to guarantee holistic competition oversight and fair resolution of the trade on the markets. The wholesale energy product plays on physical and financial side. This division of the energy market into physical and financial sectors has resulted in overlapping and concurrent responsibilities among various national regulatory authorities.

On the physical deliveries side, a competition issue is caused by the limited capacity of the infrastructure, which also gave rise to earlier concept of ‘natural monopoly’ that is, the concentration of the market power that is difficult to avoid and, therefore, the functions and activities must be subject to heavier regulations and culminated in the ‘unbundling’ of the vertically integrated companies, often owned or directly authorized by the state to run one or more energy markets. For example, Naftogaz of Ukraine, established in 1999 [2],

substituted whole sector, currently represented by several industries due to market de-regulation and the unbundling of links in the supply chain of the value added. On the other extreme, in 2022, on the wave of market disruptions on the natural gas market caused by Russia, the EU established a solidarity mechanism to include more rigid administrative thresholds that ensure the security of supply rather than rely on earlier margins established as a result of statistical models by the private sector market operators [3].

On the financial side, wholesale energy product or WEP ensures swift settlements, resolving an issue encountered in 2008 credit default swaps and mortgage-backed securities, where price volatility short circuited the liquidity and spurred a number of insolvencies in domino effect. Financial side, therefore, uses its own institutions to keep the settlement risks away from the physicality of infrastructure and concentration of the non-payment risks on the fraudulent or ‘too big to fail’ company that must be rescued by the public money. In Naftogaz example, the government of Ukraine injected equity a number of times and even passed several statutes to unravel the non-payment knots [4]. As of 2024, WEP extends to physical contracts on delivery, transmission and distribution of natural gas, LNG and electricity [5; 6] while the consultations are ongoing with respect to extending it to hydrogen and emission allowances. Some of the wholesale energy markets are planned for marginalization (coal, diesel, fuel oil) or restriction (petroleum, kerosene), while others tend to become more important factor in the energy balance, prompting, thus, stricter oversight – for example, biomass, biomethane, ethanol. Ukraine and most of the EU27 member states have had sector-specific energy regulation and oversight, while WEP concept has been demonstrating that competition laws are interlinked for energy markets and financial markets. Energy market authorities, on one hand, and financial market authorities, on the other hand, play a significant role in market oversight: (a) over WEP (physically delivered) and their settlements and (b) on the financial instruments [7], which often are “look alike” of physically delivered WEP.

The EU has established a sectoral cooperation in order to achieve market transparency, and their internal organization had become not only functional, but also sectoral, horizontal and transverse. The EU level co-operation on EU wholesale energy market and financial derivatives trading starts with the EU institutions, namely, European Competition Network (ECN) [8], Agency for Cooperation of Energy Regulators (ACER) [9] and European Securities Markets Authority (ESMA) [10] that regulate the EU wholesale energy market and financial derivatives trading by enforcing the rules established in the European Union's Regulation on wholesale energy market integrity and transparency (REMIT) [1], [5] and the European Market Infrastructure Regulation (EMIR) [11].

We do not look in this article, at other, non-EU cooperation matters between the EU27, which has been developing. For example, only in the energy oversight cooperation, the Council of European Energy Regulators (CEER) [12] or the Energy Regulators Regional Association (ERRA) [13] as well as the Energy Community Regulatory Board (ECRB) [14] and cooperation with the EFTA Surveillance Authority [15]; neither we look at memorandum of understanding with the Federal Energy Regulatory Commission of the United States of America [16].

In the competition area, ECN consists only of 27 competition authorities within the European Union and the Directorate General Competition of the European Commission, providing a platform for discussion and cooperation as well as a tool to ensure an effective and consistent application of EU competition rules. However, it does not include platforms for cooperation with EEA and EFTA; nor this article focuses on the foregoing nor on dialogue outside the EU promoted by the International Competition Network (ICN), which amplifies an effort to approximate the competition policy principles across the participating jurisdictions, countries, regions and continents (currently, the membership consists of 141 competition authorities from 129 jurisdictions) [17].

The securities market authorities cooperate with each other via international public law organization with special status authorized by the statute of Quebec, International Organization of Securities Commissions (IOSCO) [18] that adopted formal instrument for consultations and exchanges of information [19] as well as objectives and principles for regulatory policy on the capital markets [20] followed by the methodology to assess the implementation of said principles and objectives [21]. To reiterate, cooperation beyond the EU is not in the focus of this study; we also do not look at the communication and collaboration between the EU agencies and the market participants – consumers,

traders and trade organizers / trade platform operators, which also take place in the EU [22].

Goal and objectives. The article focuses on the overview and analysis of the practices for cooperation between the EU agencies responsible for competition on the wholesale energy market and trends to optimize the administrative burden of compliance by the market participants in the Single market and European Economic Area (EEA). The objectives include overview of the bilateral and trilateral areas for cooperation; research of the limits for independent decision-making as well as of the tradeoffs for separation of the oversight over energy pricing, financial risks and general competition as a part of more general doctrine of separating rule-setting function from inquisitory and adjudicating functions in the governance.

Findings. To ensure the effective implementation of EU regulations on the wholesale energy market and financial derivatives trading, REMIT directly refers to cooperation between different authorities. Article 1(3) of REMIT states various regulatory and financial authorities, including the ACER and ESMA as well as national energy regulators, national securities regulators and national competition authorities, should work together to ensure a consistent approach to enforcing rules related to financial derivatives and wholesale energy products [1]. The different authorities must collaborate to enforce rules related to financial derivatives and energy products; moreover, REMIT2 added this year that exchange of relevant “information and data on a regular, if possible, quarterly, basis” [5] must take place with respect to the *potential* breaches of the Market Abuse Regulation [23] and Market Abuse Directive [24] as far as WEPs are concerned. REMIT2 and Clean Energy Package oblige recently established ACER's Administrative Board to allocate the resources necessary, in particular, to such collaboration (Article 1(4)) [5; 9].

Based on this principle in the Regulation, the EU second and third level *acquis* provide a legal foundation for these authorities to exchange information in order to monitor the market and collect data efficiently. However, even though the regulations emphasize the need for a process of consultation and cooperation between ACER and ESMA (or national regulatory and competition authorities for that matter), they do not establish boundary-spanning institutional interaction or protocols for consultations, cooperation and exchange of information mechanisms.

Therefore, Memorandum of Understanding (MoU) between ACER and ESMA had been entered into to give certainty and predictability, for the competent authorities as well as market participants, of enhanced inter-agency cooperation at EU level that was mandated by REMIT. The MoU

outlined the scope and operational practicalities of each agency in its communication forms, joint institutions and boundaries towards each other.

In this function ACER, as the EU umbrella organization over national regulatory authorities of the Member States (NRAs), takes the lead in fostering cooperation between NRAs and financial market authorities (FMAs) in the EU and other Member States. That is, ACER plays no role in interaction between NRA and FMA in the same country, for example, Germany or Belgium, but it is a key channel for German NRA to contact Belgian FMA, or address enquiry by Belgian NRA to German FMA.

Article 10 of REMIT foresees that ACER must establish a mechanism to share information it receives with NRAs and FMAs as well as national competition authorities (NCAs), ESMA and other relevant authorities.

To fulfill this purpose, ARIS (ACER REMIT Information System) is designed as an IT system to collect and share data with NRAs and other authorities like ESMA and to monitor trading activities in wholesale energy products to detect and prevent market abuse in the forms of market manipulation and insider trading. Under Article 10(2) of REMIT, ACER is obliged to give access to this mechanism to the authorities that have established systems enabling ACER to meet operational reliability requirements under Article 12 of REMIT. These requirements are for ensuring confidentiality, integrity and protection of the information received and prevent any misuse of, and unauthorized access to the information maintained in the IT system. As a result of this mechanism, inter-agency cooperation in the exchange of information for monitoring the wholesale energy market and financial derivatives trading has become possible at EU level.

ESMA and ACER entered into the Memorandum of Understanding (MoU) facilitating inter-agency cooperation at the EU level; the first draft was signed between the agencies in July 2013, two years after REMIT, then it was updated on 6 March 2023 [25]. Between the two versions, ACER and ESMA launched the idea of a joint task force and highlighted possible areas of cooperation - in October 2022, in the context of the energy crisis following Russia's offensive in Ukraine and the countries supporting it. Not only ESMA and ACER offered to enhance an effort to strengthen oversight of energy and energy derivative markets, but their initiative was reinforced by the Market Correction Mechanism (MCM) Regulation [26]. The MoU concerns the consultation and cooperation regarding their statutory responsibilities in relation to EU wholesale energy markets and financial derivative trading. The purpose of the MoU is to strengthen the collaboration between both agencies in the con-

text of energy crisis; it covers coordinated and consistent approach to market abuse framework under MAR and REMIT, which, as mentioned above, obliges cooperation between ACER and ESMA. Moreover, both MAR and REMIT mandate ACER's cooperation with the competition authority, however, the MoU is bilateral, and not trilateral. This format speaks of ACER preference in implementation of REMIT and MAR: the agency chose flexibility of *dialogue* over the consensus in *polylogue*, ACER gave priority to speed and efficacy of direct channels with ESMA over comprehensiveness and efficiency of trilateral or multilateral web of connections and reconciliations.

MoU signed in 2023 encompasses the three main forms of collaboration: consultation, cooperation and exchange of information between ACER and ESMA. The document defined the scope and terms for the implementation in the context of increasing internationalization, harmonization and interdependence of the EU wholesale energy market, so that ACER and ESMA needed an ability to fulfill their tasks in a consistent and coherent manner as prescribed originally by REMIT back in 2011, but expanded over the time and amended post-MoU, in 2024 REMIT2. Moreover, as commodity derivative trading, which may be either physically or financially settled, and commodity trading are used together on wholesale energy markets, the MoU is also important for the uniform application of rules regarding insider dealing, unlawful disclosure of inside information, market manipulation and attempted market manipulation at EU level. At the same time, the MoU leaves a place for possibilities to enhance cooperation between ACER and ESMA in case of need and future changes in the evolving regulatory environment and consult with each other in the preparation of guidelines and recommendations relevant to their respective mandates, in order to ensure that the specificities of the financial and energy sectors are fully taken into account.

The MoU between ACER and ESMA is publicly available and consists of four chapters, which is a refreshing practice and transparency and depth in comparison to publicly available MoUs entered by Ukrainian authorities [26], the memoranda involving them have not been made public, as at this date [27], [28], [29]. The document sets a framework for cooperation in the following areas:

(a) information sharing: ACER and ESMA will exchange information on regulatory developments, changes on the market, and data relevant to their respective areas of responsibility;

(b) joint activities: The agencies will collaborate on joint projects, studies, and initiatives related to wholesale energy and financial markets by establishing a joint task force;

(c) technical assistance: if an agency requests an assistance, the requested party will provide technical assistance and support within the framework specified under the MoU.

Chapter 1 of the MoU sets out the general principles and scope. The purpose of the MoU is to establish a general framework for consultation and cooperation between the two agencies to facilitate the fulfillment of their legal responsibilities. In the section on the scope of cooperation, it is stated that cooperation is aimed to be achieved through (a) on-going consultation, (b) mutual exchange of information, (c) participation in working groups and/or task forces meetings and (d) written exchange of non-public (confidential) information. Article 2 of the MoU reiterates the aim with the focus on the wholesale energy markets including both spot and derivative energy market. It, therefore, emphasizes its subordinated nature relative to other legislation in effect and restates that no prejudice to the existing powers, functions or duties neither of ACER nor of ESMA will be affected.

MoU's Chapter 2 determines the practicalities of the cooperation and coordination between the agencies: firstly, the importance of close communication and consultation regarding the wholesale energy market between agencies at staff level are recognized. The circumstances, where common regulatory issues may arise are listed without limitation of the MoU scope, in Article 3. This non-exhaustive nature of the common interest provides an argument of the forward-looking nature of the memo rather than pure codification or rationalization of the minimum mandate under the REMIT and MAR, a practice to be learnt from by the aspiring candidate to the EU membership, such as Ukraine and its authorities. The circumstances that give rise to the common action under the agencies' regulatory tasks include control of market abuse, product intervention measures, position management powers [25]. Other substantive areas of cooperation pursuant to MoU, Article 3, include the areas of cooperation agencies' operation of Market Correction Mechanism, indices and LNG price assessment and benchmark as well as other general regulatory oversight tasks on the EU wholesale market. On the technical execution level, Article 3 mentions data collection, technical advice and recommendation to European Commission as well as the *efficiency and effectiveness* of the market monitoring [25]. Article 4 restates the agencies' mandates under Article 16(3)(b) of REMIT and Article 25(3) of MAR and proceeds to specify, in detail, communication of information to facilitate a coordinated and consistent approach to market abuse, including the use of templates under implementing regulation on the MAR-related data

and personnel exchanges [30], which established technical standards not only for templates, but also forms and a joint electronic system. In case of a problem with the electronic system for communication, agencies' functional email addresses of agencies are identified as back-up communication channels. According to Article 7 of the MoU, on top of the Implementing Regulation, both agencies will establish efficient and effective communication channels for the proper compliance with the objectives. To implement this yet another communications channel, ACER and ESMA must set email addresses and lists of liaison officers for the purpose of cooperation and exchange of information.

Yet closer collaboration, provided in the MoU when restated in 2023, is a joint Task Force of the ACER and ESMA with a view of facilitating technical cooperation between ACER and ESMA on data and knowledge, promoting and developing cooperation on market monitoring and investigation, contributing to recommendation to EU Commission, contributing to the consistent application of the prohibition of market abuse, of the obligation of transaction reporting and of related requirements for market participants. Governance of the joint Task Force is set out in Article 6 of the MoU and includes undertaking to meet at least twice a year and share the leadership through co-chairing. Both ACER and ESMA agreed to make all practicable efforts to provide with "any information likely to be of assistance" [25] to the envisaged joint Task Force (*ESMA ACER Task Force* or 'EATF') that will carry out their relevant statutory responsibilities.

Chapter 3 of the MoU is dedicated to the requests for assistance, which is a specific and an important way of cooperation between the energy and the securities market authorities. Article 8 sets out minimum requirements as to the form (in writing) and the substance of the request for information: it must contain description of the requested assistance, general description of the subject matter, the time period for the requested assistance. Article 9 continues the topic with the sets of principles for execution of requests for assistance: reasonable effort standard, purpose-oriented choice of means by the requested party, mutual consultation on the typology, assistance by the requesting party. Recognizing sensitivity of the data shared, the MoU dedicates Articles 10-12 to restrictions on the use of information received by ESMA from ACER and *vice versa*. While the information obtained under the MoU cannot be used for enforcement without prior consent of the other party, any and all data can be freely used for the purposes of other statutory responsibilities. All information obtained by agencies remain, however, subject to the EU data protection and professional secrecy rules.

Final Chapter 4 of the MoU contains closing provisions, which not only play technical role but also contain important substantive rules – they require publication of the MoU as well as mandatory review of the MoU's provisions at the regular intervals to be agreed from time to time. Such reviews may, obviously, result in amendments or alterations consented by both parties. MoU, according to Article 15, is concluded for an indefinite time and, therefore, can be terminated by any party with or without cause subject only to the 30 days' prior written notice.

The cooperation between ACER and national authorities (ACER members) and other competent authorities in the member states is subordinated to the ACER's task of ensuring proper functioning of the integrated European market in gas and electricity as well as the links of the EU market with third countries. ACER role in monitoring wholesale energy markets to detect and deter market abuse requires close cooperation with national regulatory authorities, since NRAs ensure compliance and enforcement of the reporting obligation by the national market participants, while ACER collects and processes the information filed through reporting infrastructure. Besides, the cooperation between NRAs and ACER is critical in achieving energy market objectives for each Member-State. Besides, NRAs play a key role in implements relevant EU regulatory policy both as a part of ACER management bodies as well as for relevant European country outside of small policy areas where ACER has direct competence throughout the Single Market. In the latter context, ACER supports national NRAs in the exercise of their regulatory functions at European level and coordinates their contributions.

In this framework, ACER and national competition authorities work together to ensure the effective implementation and enforcement of EU energy market regulations. They cooperate in monitoring and assessing the functioning of European wholesale energy markets and market behavior by sharing information and data to analyze market developments and identify potential issues or barriers to competition, market integrity and transparency. Breaches of REMIT may constitute or lead to violation of the competition rules and be subject to the oversight from MAR perspective. ACER plays an important coordinating role in assisting competition agencies in performing their regulatory function at European Energy Market. This collaboration helps to ensure that the energy markets operate in a fair, transparent and competitive manner, which benefits consumers. At the same time, cooperation between ACER and the competition authorities helps avoiding duplication of their activities.

The cooperation mechanisms between ACER and NRAs are structured by a **multilateral Memorandum of Understanding** (MMoU), which serves to

establish a shared views of the nature and conditions of oversight of the wholesale energy markets under Articles 7 and 16 of REMIT and harmonization of that parallel effort by multiple actors. Specifically, the MMoU outlines the scope and terms of cooperation and between ACER and NRAs, aimed at ensuring effective monitoring and regulation of the whole sale energy market. Along with the general objectives listed above, the MMoU lays out specific procedures for handling suspected breaches of REMIT: (a) notification of suspected breaches, (b) provision of information to the ACER, (c) initiation of investigations into possible breaches, and (d) the coordination of investigatory groups in cases where the ACER determines that a possible breach has had or is having cross-border impact [31]. The MMoU was drawn up in 2020 to address the needs that accumulated over almost a decade of REMIT application.

The MMoU sets a shape for the cooperation mechanisms between ACER and NRAs in their shared mission of upholding EU *acquis* in the wholesale energy markets, including key piece - REMIT and implementing regulations. Similar to the MoU between ACER and ESMA, the MMoU of ACER and NRAs is not designed to replace any current legislation, nor limit, broaden, or modify the powers, functions, or responsibilities of the parties involved. The MMoU uses *status quo* in established distribution of powers and responsibilities but, at the same time, (a) facilitate efficient communication between the parties in carrying out their respective duties, through periodic meetings between market monitoring experts of ACER and NRAs as well as other channels; (b) promote information exchange between them on general principles, best practices, and new developments of mutual interest in this field, including the latest trends in trading conduct, experiences from disciplinary actions as well as developments in the market rules (MMoU, Article 2).

Under the Article 3, ACER may request information and clarification from the NRAs regarding market data. Similarly, market monitoring experts from NRAs may request information and clarification from the ACER about its understanding of the application of REMIT. The scope on information to be provided is limited only by the mandatory restrictions under applicable Union and national law. That is, any information can be provided, unless the law established explicit prohibition to do so.

Articles 4 and 5 of MMoU establish the procedures for cooperation and the rules governing the confidentiality of exchanged information, respectively. Specifically, Article 4 requires appointment of liaison officers and outlines the process for their nomination as well as establishing communication channels between the parties involved. Article 5, in its turn, laid down the professional secrecy rules

that mandate the use of non-public information shared between the parties strictly within respective powers under the REMIT framework and always subject to confidentiality regime.

MMoU primarily deals, in accordance with the REMIT mandate, with the mechanisms related to detection and prevention of the market manipulation and trading based on inside information, although further amendments can be made by the parties to the MMoU as may be necessary. Interestingly, the parties did not limit themselves to ACER Regulation [9] and REMIT [1], [5] but proceeded with creation and institutionalization of the practices on the informal basis rather than sticking to the black letter of law.

ACER Guidance. Article 16(1) of REMIT requires the Agency to provide non-binding guidance on the application of REMIT's definitions and ensure that NRAs carry out their tasks in a coordinated and consistent way. The purpose of this guidance is to assist NRAs in achieving the necessary coordination and consistency in their activities under REMIT. The guidance is not legally binding, is published for transparency purposes only, and is updated periodically to reflect changing market conditions and the experience gained by the ACER and NRAs in the implementation and application of REMIT.

As part of the foreseen guidance task of ACER, **the Market Monitoring Handbook (MMH)** is a practical tool developed by ACER and NRAs for internal purposes to further elaborate on the general principles set out in the MoU, and to improve the coordination and consistency of monitoring and case handling under REMIT. The Handbook outlines the market monitoring processes and structures within the ACER's Market Monitoring Department, and clarifies the roles of entities with monitoring powers, including ACER and NRAs. The Market Monitoring Handbook is intended for internal use among concerned parties only and complements the MoUs signed between the ACER and different supervisory entities, particularly NRAs. The MMH guides the case handling, particularly those enquiries into the trades that involve interactions between ACER and NRAs, such as the allocation of cases with the cross-border elements. It also defines principles and channels for efficient cooperation between ACER and NRAs and can be revised to better serve its purpose of providing a practical framework for cooperation and consultation between the Agency and NRAs, without prejudice, at the same time, to the provisions set out by EU and national legislation.

Two important IT tools for the cooperation of ACER and NRAs in monitoring European energy market and combating its abuse are the **Notification Platform** and the **Case Management Tool** developed to enhance cooperation between ACER

and NRAs by providing them with the necessary means to share information, allocate cases, and work together more effectively towards their common goal of ensuring a transparent and fair energy market in Europe. The Notification Platform and Case Management Tool can be described as `translated` IT-code versions of the MMoU and the MMH (Market Monitoring Handbook).

The Notification Platform is a designated single-entry point for suspicious transaction reports, making it easier for NRAs to share information and coordinate their efforts. The NP has technical capacity to ensure that all relevant information is received and processed by the appropriate authorities, improving the efficiency and effectiveness of market monitoring.

The Case Management Tool serves as a centralized communication and workflow management tool for REMIT breach cases. It enables efficient case allocation and tracking, as well as secure storage of all related documents and communication. This facilitates better coordination between ACER and NRAs, effectively splitting and streamlining their administrative process and overall efforts in investigating and resolving market abuse cases.

Policy harmonization groups and committees. Part of the cooperation mechanisms between ACER and NRAs are reflected in the organization of the ACER, which acts in many ways as an association of national regulators based on the ACER directive and the structure of ACER reflective of the mandate. Foremost, its supreme body is a Board of Regulators, comprising each NRA and the executive Director of ACER. Besides the mandate, ACER structure has been agile along the development of the information technologies, involvement of the NRAs and the market, including macroeconomic situation based on the global geopolitical events, such as Russian invasion in Ukraine, depletion of the North Sea gas fields, Brexit, commercialization of energy storage and generation from the renewable power sources etc. ACER has therefore established working groups, committees and task forces to facilitate this cooperation [32], including, without limitation the MMoU foundation. The ACER REMIT Committee (ARC) is one example of how cooperation works in practice – it is established under an ACER Director's Decision and composed of representatives of ACER, national regulatory authorities and the European Commission [33]. ARC Chairs and Vice-Chairs are appointed from among senior representatives of the NRAs to prepare and hold the ARC's quarterly meetings. There are three REMIT task forces reporting to the ARC. The structure of these task forces is informal and comprises ad hoc groups, who provide expert support on specific issues; the task forces are initiated by the chairs of the Working Groups in the ARC.

The Working Groups in ARC can be split into classes: those specializing on the market segments and others, dealing with the specific technical function. The market-segment groups are (a) ACER Electricity Working Group or (AEWG), (b) ACER Gas Working Group or (AGWG), and (c) ACER Retail Market Working Group (ARWG). The functional groups are REMIT Information Security Implementation Group (RISIG) and ACER's REMIT Information System NRA User Group (ANUG).

One of the three ARC Task Forces is REMIT Policy Task Force (RP TF) which meets approximately five times a year to summarize its monitoring of the progress by NRAs and assist to NRAs on the implementation of REMIT policies [33]. The other two ARC Task Force are (a) the Market Data Standing Committee and (b) the Market Monitoring Standing Committee. These committees directly reporting to ARC based on their technical expertise.

The Market Data Standing Committee (MD SC) focuses on analyzing REMIT data collected through the data reporting process and improving data quality. As a reminder, that technically includes the infrastructure to report insider information prior to the trades and the post-trading infrastructure that collects information on the transactions concluded to be screened for potential market abuses; it comprehensively comprises three levels of hardware, software and skills: (i) market participants' capacity, (ii) authorized reporting mechanisms and platforms that provide service to the market participants and (iii) the trade repository operated by ACER on the centralized and, potentially, decentralized basis. MD SC meets every three months. By ensuring uniform rules and technical standards on the data, MD SC eliminates the need for a physical presence in the country of trade, saving the costs of the office premises and allowing synergies for operations that now can be run in all 27 Member States from one quarter. It meets on a quarterly basis.

Market Monitoring Standing Committee (MM SC) provides a forum to discuss the application of REMIT to specific cases of market abuse, oversight of wholesale energy markets and coordination of REMIT cases. MM SC, thus, deals with the substance trends demonstrated by the data collected by the ACER through market participant infrastructure. It meets approximately 5 times a year and ensures that no regulatory arbitrage is based on the objective factors.

Market Coupling Project Team (MC PT) is another special committee under ARC focusing on the effective integration of market aggregation data into the data reporting process. MC PT meets for a videoconference every two weeks.

Technical RISIG provides support, advice and coordination on the definition and implementation of ACER's REMIT information security policy.

It meets quarterly and, if requested, conducts ad hoc peer reviews of NRAs' compliance with the relevant policy. Another one, ANUG provides support to the end users of ACER's REMIT Information System (ARIS) and convenes virtual meetings every two months.

AEWG is a large unit, which established the following task forces: Adequacy & Capacity Remuneration Mechanisms TF, Balancing TF, Capacity Allocation and Congestion Management TF, Cybersecurity TF, Forward Capacity Allocation TF, Future Policy & Governance TF, Infrastructure TF and System Operation and Grid Connection TF.

AGWG similarly features a number of task forces: Balancing TF, Capacity Allocation Mechanism TF, Gas Target Model TF, Infrastructure TF, Interoperability TF and Tariffs TF.

Investigatory Groups are significant part of the activities related to coordination in REMIT implementation and enforcement. ACER supports national regulatory authorities (NRAs) to conduct their reviews and investigations of potential REMIT breach cases in a coordinated and consistent manner. ACER's involvement in cases of market abuse is becoming increasingly intensified and more frequent: in 2020-s, the agency interacts more than 500 times annually with REMIT cases, most often by going through documents and processing requests to ensure a coordinated and consistent approach by the NRAs. While the final decision on the enforcement of a REMIT breach rests with the relevant NRAs, ACER facilitates NRAs in the EU to make consistent decisions on those nationally adjudicated cases in a harmonized manner. However, it is worth reminding that since 2018 there of investigatory groups activities has been frequently suspended due to staff shortages.

Large-scale stakeholder meetings. ACER organizes large-scale events for participants from Member States, energy traders and consumers, transmission system organizations and NRAs to enhance interaction and facilitate information exchange. In this context, the Energy Market Integrity and Transparency (EMIT) Forum, held in Ljubljana in September/October every year since 2017, is a platform for promoting fair and competitive energy market; it was held in virtual reality during the pandemic (cf. [34]). During the EMIT Forum, stakeholders can exchange ideas on the implementation of REMIT by discussing recent REMIT cases. Representatives of NRAs present the challenges they face to get the views of other NRAs. The platform allows for the exchange of questions and discussions between NRAs and the Agency to ensure consistency in their understanding and interpretation of REMIT regulations. Ultimately, the goal of the EMIT Forum is to promote harmonization of views and practices related to REMIT among all involved parties.

Similarly to the EMIT Forum, there are two other platforms designed to facilitate the sharing of information among market participants, NRAs and the ACER with the aim of exchanging experiences and discussing topical issues and new developments of mutual interest in relation to wholesale energy market monitoring and enforcement. One is periodic meetings with energy exchange surveillance technical experts called the Market Surveillance Forum (MSF), which is not widely publicized. However, it has a separate stream of documentation to follow – Market Surveillance Programs adopted by NRAs and coordinated by ACER, discussion and communication platforms on the national level in each Member State and in the various cross-border formats of EFTA, Eastern Partnership, Energy Community etc. Another ACER stakeholder symposium is the Energy Trading Enforcement Forum (ETEF) that is used for exchange of views not only with the NRA's enforcers but also with the national financial authorities of the Member States.

Cooperation between Directorate General Energy (DG Energy) and Directorate General (DG Comp). To ensure that the EU's energy market functions properly and is fair and competitive, DG Energy and DG COMP work together in various ways, including a cooperation through information exchange. DG Energy and DG COMP regularly share information on energy market trends, competition concerns, and regulatory developments. By doing so, they can stay informed about developments in the energy sector and coordinate their actions more effectively. Besides mechanical exchange, DG Energy and DG COMP may consult with each other on matters related to the energy market, such as the development of new regulations or the interpretation of existing rules. This helps to ensure consistency and coherence in the EU's energy policy, leading to more predictable market outcomes and greater regulatory certainty.

Joint investigation is another method for DG Energy and DG COMP of working together. Such joint investigations are conducted on the energy market issues, including anti-competitive practices or impermissible state aid. By pooling their resources and expertise, they can carry out more comprehensive and effective investigations, leading to better enforcement of competition law and fairer market outcomes.

Finally, DG Energy and DG COMP coordinate their actions to address issues related to the energy market, such as the enforcement of competition rules or the implementation of state aid measures. By working together, they can ensure that the EU's energy policy is effective and consistent, and that the interests of consumers are protected.

Conclusions. The EU case demonstrates wide variety of the interaction between the regulatory

agencies even on the limited legislative mandate. Of many levels and formats in the international cooperation concerning wholesale energy products, the EU appears to be the most developed. It is far from comprehensive as the national states maintain sovereign autonomy over the energy supplies and infrastructure as a matter of national security. However, the synergies of the common energy policy provide sufficient perks to encourage resources on the harmonization of the regulatory policies.

In the multilateral environment of 27 Member States, all processes in the regulatory mechanisms are subject to coordination and reconciliation, namely, development of the rules, interpretation and application, part of the legal consciousness that deals with the foregoing elements as well as self-evaluation of the past application practices and reassessment of the rules in view of the new circumstances and experiences. First, the authorized bodies do not stop at the letter of law prescription but go further with various normative forms of bilateral and multilateral memoranda of understanding at several levels – between the peers ACER and ESMA, between NRAs and ACER; post-signing interactions provide for liaison officers that handle strategic level enquiries and review of the normative directions. The agencies, however, do not stop at the short MoU blackletter but translate them into a handbook, guidance and the IT tools. These documents require regular consultations, harmonized decision-making (on approval, for example) and administrative processes (e.g., to avoid bottlenecks in the enquiry / case with the cross-border elements).

The institutionalization of communication and inter-institutional communication appears to be the most time-intensive part of the interaction among the authorities involved in oversight of the wholesale energy products and takes permanent form of committees, boards and working groups as well as ad hoc expert missions called task forces or project teams. All the foregoing collaboration platforms convene virtually or in person on a regular and irregular basis with the common agenda. Engagement of the wider circle of stakeholders takes a form of forum (conferences, symposia) that is held annually.

Closer cooperation provides a pooling of resources on the joint task forces (ACER and ESMA, as of 2023) and joint investigations (ACER and NRA) that ensure that, on one hand, neither overlap nor double penalty is imposed for the same violation and, on the other hand, that no unlawful or suspicious market behavior is overlooked.

The cooperation between ACER, ESMA and ECN, DG Energy and DG COMP is critical to ensuring a fair and competitive energy market in the European Union. Through information exchange, joint investigations, consultations, and coordinated actions, they work together to promote energy

security, protect the interests of consumers, and ensure that the EU's energy policy is effective and consistent.

Ramifications for further studies. This article looks into a harmonization of the two-level legal regulatory mechanisms at the wholesale energy market and is one in the series of comparative legal research on the inter-action between the regulatory agencies that also includes a case study of the EU NRAs' interaction with each other on the peer level, as well as research of the lessons and forecast of the inter-agency cooperation in Ukraine for the purposes of the accession to the EU and, until then, coupling of the markets for the wholesale energy products with the Energy Community members, including, first of all, Moldova and the EU Member-State that have border with Ukraine – Romania, Slovakia, Poland as well as countries with direct sea connection – Bulgaria, Turkey, Georgia.

Besides the series, further research may be looking at harmonizing wholesale energy market oversight at the inter-regional level, as outlined in the literature review above. The research could look into the possibility of publishing the insider information, processing the transaction data as well as cooperation in the admission to the market and pooling of resources for the investigations. Cooperation of the financial markets authorities among themselves is another area and their potential merger with the NRAs in energy markets as well as with competent authorities in other industries that use financial instruments to hedge their credit and operational risks.

References

1. Regulation (EU) No 1227/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on wholesale energy market integrity and transparency Text with EEA relevance. *European Union*: official website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011R1227> (accessed July 30, 2024).
2. Про утворення Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України»: Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік, Статут від 25.05.1998 № 747. *Верховна Рада України*: база даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/747-98-%D0%BF> (accessed on: July 30, 2024).
3. Cserecsik, D., & Neumann, A. A Solidarity Mechanism to Allocate Stored Natural Gas in Crisis. *The Energy Journal*, 2024, 0(0). DOI: 10.1177/01956574241253982 (accessed on: July 30, 2024).
4. Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу: Закон України від 23.06.2005 № 2711-IV. *Верховна Рада України*: база даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2711-15> (accessed on: July 30, 2024).
5. Regulation (EU) 2024/1106 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 amending Regulations (EU) No 1227/2011 and (EU) 2019/942 as regards improving the Union's protection against market manipulation on the wholesale energy market. *European Union*: official website. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1106/oj/eng> (accessed on: July 30, 2024).
6. Про заходи, спрямовані на погашення зборгованості, що утворилася на оптовому ринку електричної енергії: Закон України від 17.06.2020 № 719-IX. *Верховна Рада України*: база даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/719-20> (accessed on: July 30, 2024).
7. Regulation (EU) No 600/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on markets in financial instruments and amending Regulation (EU) No 648/2012. *European Union*: official website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0600-20240109> MiFIDII (accessed on: July 30, 2024).
8. Directive (EU) 2019/1 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 to empower the competition authorities of the Member States to be more effective enforcers and to ensure the proper functioning of the internal market (Text with EEA relevance.). *European Union*: official website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0001#n-tr3-L-2019011EN.01000301-E0003> (accessed on: July 30, 2024).
9. Consolidated text: Regulation (EU) 2019/942 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 establishing a European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators (recast) (Text with EEA relevance). *European Union*: official website. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2019/942/2024-07-16> (accessed on: July 30, 2024).
10. Consolidated text: Regulation (EU) No 1095/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 establishing a European Supervisory Authority (European Securities and Markets Authority), amending Decision No 716/2009/EC and repealing Commission Decision 2009/77/EC. *European Union*: official website. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2010/1095/2024-12-30> (accessed on: July 30, 2024).
11. Consolidated text: Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on OTC derivatives, central counterparties and trade repositories (Text with EEA relevance) (EMIR). *European Union*: official website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02012R0648-20220812> (accessed on: June 22, 2024).
12. Objectives and Functions / An official website of the Council of European Energy Regulators. URL: <https://www.ceer.eu/about-us/about-ceer/> (accessed on: July 30, 2024).
13. What is ERRA? *Energy Regulators Regional Association*: official website. URL: <https://erranet.org/about-us/what-is-erra/> (accessed on: July 30, 2024).
14. The Energy Community Regulatory Board. *Energy Community*: official website. URL: <https://www.energy-community.org/aboutus/institutions/ECRB.html> (accessed on: July 30, 2024).
15. ESA signs MoU with ACER. *EFTA Surveillance Authority*: official website. URL: <https://www.eftasurv.int/newsroom/updates/esa-signs-mou-acer> (accessed on: July 30, 2024).
16. MoU between ACER and U.S. FERC. *European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: https://acer.europa.eu/Documents/REMIT_MoU_ACER_FERC.pdf (accessed on: July 30, 2024).
17. What is the ICN? *International Competition Network*: official website. URL: <https://www.>

internationalcompetitionnetwork.org/about/ (accessed on: July 30, 2024).

18. About International Organisation of Securities Commissions. *IOSCO*: official website. URL: https://www.iosco.org/v2/about/?subsection=about_iosco (accessed on: July 30, 2024).

19. Multilateral Memorandum of Understanding concerning Consultation and Cooperation and the Exchange of Information. *IOSCO*: official website. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD386.pdf> (accessed on: July 30, 2024).

20. Objectives and Principles of Securities Regulation (IOSCO Principles). *IOSCO*: official website. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD561.pdf> (accessed on: July 30, 2024).

21. IOSCO Principles Assessment Methodology. *IOSCO*: official website. URL: <https://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD562.pdf> (accessed on: July 30, 2024).

22. Memorandum of Understanding (template) between the Agency for the Cooperation of Energy Regulators and the organised market place. *European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: https://documents.acer.europa.eu/en/remit/Documents/MoU%20between%20ACER%20and%20major%20organised%20market%20places%20under%20REMIT_FINAL_neutral.pdf (accessed on: July 30, 2024).

23. Consolidated text: Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on market abuse (market abuse regulation) and repealing Directive 2003/6/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directives 2003/124/EC, 2003/125/EC and 2004/72/EC (Text with EEA relevance). *European Union*: official website. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/596/2024-01-09> (accessed on: July 30, 2024).

24. Directive 2014/57/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on criminal sanctions for market abuse (market abuse directive). *European Union*: official website. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/57/oj> (accessed on: July 30, 2024).

25. ESMA and ACER update Memorandum of Understanding to strengthen cooperation. Publication date 6 March 2023. *The European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: <https://www.esma.europa.eu/press-news/esma-news/esma-and-acer-update-memorandum-understanding-strengthen-cooperation>, text of MoU is here https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/ESMA-ACER_MoU_Consultation_and_cooperation_in_relation_to_EU_wholesale_energy_markets.pdf (accessed on: July 30, 2024).

26. Consolidated text: Council Regulation (EU) 2022/2578 of 22 December 2022 establishing a market correction mechanism to protect Union citizens and the economy against excessively high prices / *European Union*: official website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2578> (accessed on: July 30, 2024).

27. АМКУ підписав Меморандум з Асоціацією «Біржові та електронні майданчики». *Антимонопольний комітет України*: офіційний вебпортал. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/sites/1/imported_content/5d69103fb9530.pdf (accessed on: July 30, 2024).

28. АМКУ та НКЦПФР підписали Меморандум про співпрацю. *Антимонопольний комітет України*: офіційний вебпортал. URL: <https://amcu.gov.ua/news/amku-ta-nktspfr-pidpisali-memorandum-pro-spi-pratsyu> (accessed on: July 30, 2024).

29. НКРЕКП та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку підписали Угоду про взаємодію та співпрацю / *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*: офіційний вебпортал. URL: <https://www.nerc.gov.ua/news/nkrekp-ta-nacional-na-komisiya-z-cinnih-papiriv-ta-fondovogo-rinku-pidpisali-ugodu-pro-vzayemodiyu-ta-spi-pratsyu> (accessed on: July 30, 2024).

30. Ukrainian and German financial supervisory authorities expand partnership / *German Financial Markets Authority*: official website. URL: <https://www.bafin.de/ref/19750608> (accessed on: July 30, 2024).

31. Commission Implementing Regulation (EU) 2020/1406 of 2 October 2020 laying down implementing technical standards with regard to procedures and forms for exchange of information and cooperation between competent authorities, ESMA, the Commission and other entities under Articles 24(2) and 25 of Regulation (EU) No 596/2014 of the European Parliament and of the Council on market abuse (Text with EEA relevance). *European Union*: official website. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2020/1406/oj (accessed on: July 30, 2024).

32. Memorandum of Understanding on the cooperation for market monitoring under Regulation (EU) No. 1227/2011 of the European Parliament and of the Council on wholesale energy market integrity and transparency. *The European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: <https://documents.acer.europa.eu/en/remit/Documents/MoU%20with%20NRAs.pdf> (accessed on: July 30, 2024).

33. Decision No 1/2021 of the Administrative Board of the Agency for the Cooperation of Energy Regulators of 28 January 2021 establishing the Internal Rules of Procedure for the Functioning of the Working Groups of the European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators and repealing Decision No 10/2019 of 6 May 2010 on the Rules of Procedure of the Administrative Board of the Agency for the Cooperation of Energy Regulators. *The European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: https://acer.europa.eu/en/The_agency/Organisation/Administrative_Board/Administrative%20Board%20Decision/Decision%20No%201%20-%202021%20-%20Internal%20Rules%20of%20Procedure%20for%20the%20Functioning%20of%20the%20Working%20Groups.pdf (accessed on: July 30, 2024).

34. ACER Working Groups and Task. *The European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: <https://www.acer.europa.eu/the-agency/organisation-and-bodies/working-groups-and-task-forces> (accessed on: July 30, 2024).

35. 4th Energy Market Integrity and Transparency Forum. *The European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators*: official website. URL: <https://documents.acer.europa.eu/events/4th-energy-market-integrity-and-transparency-forum/default.aspx> (accessed on: July 30, 2024).

Summary

Zahnitko O. P. Collaboration in oversight of the EU market for the wholesale energy products: supranational perspective. – Article.

The article examines the cooperation among regulatory entities in the wholesale energy products' market at the supranational level within the European Union. The authorities involved comprise the Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER), the European Securities Markets Authority (ESMA), the European Competition Network (ECN), the DG Energy and DG Competition of the European Commission. The study focuses on interactions among themselves and with each other as well as interaction of ACER with national regulatory authorities (NRAs). Cooperation among competent authorities is a key part of a resilience for the regulatory environment, which takes place in various forms. Within the EU legal system, the cooperation is allocated within those elements of the legal regulation mechanism, where the EU executive bodies are engaged: (a) the formulation of normative rules through secondary and tertiary legislation, (b) official and professional interpretation of these norms and (c) official application (implementation), (d) investigation and enforcement, (e) regulatory impact analysis, and, closing the loop, (f) the proposals to the European Commission (through EU agencies) and the European Council (through NRAs) about enactment or amendment primary EU *acquis*. Collaboration among the supranational agencies play critical role of crystallization point for the relevant elements in the mechanism of legal regulation for the relationships on the market for the wholesale energy products. A notable characteristic of the EU level collaboration is the formal institutionalization of most communication channels, which are, however, quite agile and start evolving immediately – in many cases, towards inter-institutional cooperation; the latter, in its turn, also strives to be formalized. The article also examines key acts on inter-institutional cooperation, detailing the forms, goals, subjects, and governance principles involved. The research highlights that significant resources are dedicated to various forms of communication among bodies and their units, particularly in regulatory policy planning and law enforcement assessment, which occur at multiple organizational levels (3-5 levels). A notable form of cooperation that looks promising for application in Ukraine is the pooling of resources from two or more independent regulatory bodies. This involves creating non-linear forms of cooperation, such as 'task force' (*Groupe d'Action*), comprising officers from each of the authorities involved; the task force operates, however, on the fixed assets of one leading entity. These joint task forces are used for pooling resources of ACER and national regulators in investigations and enforcements for REMIT breaches, as well as for information exchange – both between ACER and ESMA and, using other channels of communications – among ACER and NRAs. The scope of application for task forces as well as scope of other forms of resource pooling can be expanded at the EU level; resource pooling and task forces can also be applied to other levels of inter-agency cooperation. This article is part of a series analyzing cooperation among regulators in the wholesale energy products market, along with research papers on cooperation between national regulatory authorities of the EU Member States and on the lessons learnt for cooperation among the wholesale energy regulatory authorities in Ukraine.

Key words: regulatory activities, EU inter-agency cooperation, ACER, ESMA, NRA, task force, wholesale energy markets, wholesale energy products.

Анотація

Загнітко О. П. Співпраця в нагляді за ринком оптових енергетичних продуктів ЄС: наднаціональний аспект. – Стаття.

Стаття розглядає співпрацю суб'єктів регуляторної діяльності на ринку оптових енергетичних продуктів на рівні наднаціональних органів Європейського Союзу – Органу зі співробітництва регуляторів енергії (ACER), Європейського органу з ринків цінних паперів (ESMA), Європейської мережі з конкуренції (ECN), Генеральних директоратів Єврокомісії з енергетики та конкуренції, відповідно, між собою та із національними регуляторами. Співробітництво є частиною стійкого регуляторного клімату й уключає широку низку форм. Як частина правової системи ЄС, вона обіймає місце серед елементів механізму правового регулювання, в яких задіяно орган виконавчої гілки влади ЄС: (а) формування нормативних правил на рівні підзаконних актів, (б) офіційне та професійне тлумачення цих норм й (в) їхнє офіційне правозастосування, (г) притягнення до відповідальності за порушення, (д) аналіз регуляторного впливу та (е) формулювання пропозицій щодо ухвалення правових норм вищого рівня до Єврокомісії та Європейської Ради через, відповідно, агенції ЄС та національні компетентні органи. Співпраця між регуляторними органами відіграє засадничо важливу роль для цих елементів механізму правового регулювання відносин на ринку оптових енергетичних продуктів. Характерною ознакою для співпраці на рівні ЄС є формальна інституціоналізація більшості способів комунікації. Така інституціоналізація, однак, не є сталою, оскільки тут-таки починає адаптуватися до практик і часто демонструє рух до між-інституційної комунікації; остання, своєю чергою, також прагне формального закріплення. Досліджено основні акти про міжінституційну співпрацю, наведено форми співпраці, їхні цілі, предмет та принципи урядування. Наголошено, що найбільше ресурсів приділено різним формам комунікації між органами та їхніми підрозділами в процесі планування регуляторної політики та оцінки правозастосування, які відбуваються на 3–5 організаційних рівнях. Окремою формою, перспективною і для застосування в Україні, є співпраця на засадах об'єднання ресурсів двох чи більше незалежних органів, зокрема, створення «тематичних підрозділів» чи «груп спеціального призначення» (*Task Force, Groupe d'Action*), які мають в своєму складі службових осіб усіх залучених органів, діючи на матеріальній базі одного з них. Такі спільні групи використовують для об'єднання ресурсів ACER та національних регуляторів в дослідженнях та притягнення до відповідальності за порушення REMIT, а також для обміну інформацією між ACER та ESMA, та між ACER та національними регуляторами (в цьому випадку, через інші канали комунікації). Сферу застосування тематичних підрозділів та форми об'єднання ресурсів може бути розширено на рівні ЄС, а також перенесено на інші рівні співпраці суб'єктів регуляторної діяльності. Стаття є частиною серії контент-аналізу співпраці між регуляторами ринку оптових енергетичних продуктів, поруч зі статтями, які присвячено співпраці між національними регуляторними органами Держав-членів ЄС, та уроків щодо співпраці для регуляторних органів ринку оптових енергетичних продуктів в Україні.

Ключові слова: регуляторна діяльність, гармонізація, міжвідомча співпраця, ACER, ESMA, національні регуляторні органи, оптові енергетичні продукти, оптові енергетичні ринки.

УДК 347.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.12>

І. П. Іванець
orcid.org/0009-0008-6692-419X
кандидат юридичних наук,
фахівець з укладання та виконання договорів
Товариство з обмеженою відповідальністю «Акспо Україна»

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДХОДІВ ДО ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВочИНІВ

Постановка проблеми. За обставин конкретної справи суд може дійти висновку, що принцип добросовісності має перевагу над принципом свободи договору. Яскравим прикладом такого роду справ є справи про фразудаторні правочини. У таких справах особа відчужує належне їй майно для того, аби на нього не могло бути звернено стягнення за вимогами її кредиторів. Слід зазначити, що чіткого законодавчого визначення «фразудаторний правочин» наразі немає. Хоча його використання судами і набирає стрімких обертів. Зазначене актуалізує потребу вивчення історичного розвитку підходів, які застосовувалися до кваліфікації фразудаторних правочинів, з метою забезпечення якнайкращого розуміння їх сутності та можливості вчасної ідентифікації та кваліфікації, задля захисту прав кредитора від недобросовісних дій боржника.

Стан опрацювання проблематики. Деякі аспекти розвитку правової кваліфікації фразудаторних правочинів вивчали: О. А. Беяневич, Л. Білецька, А. С. Бугаєць, К. Б. Дудоров, І. Пуха, М. Ю. Самох, І. А. Слободська та ін. Утім, наявні наукові доробки мають здебільшого фрагментарний характер.

Мета дослідження – розглянути історичний розвиток підходів до правової кваліфікації фразудаторних правочинів.

Виклад основного матеріалу. Сутність фразудаторного правочину, полягає в розумінні намірів та юридичних наслідків, які він створює. Тобто, в першу чергу, це правочин, що відповідає положенням ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України, де дії особи спрямовані на набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [1]. І хоч за своєю сутністю фразудаторний правочин не обов'язково порушує норми законодавства, можуть мати місце порушення загальних засад цивільного законодавства, зловживання правом та приватно-правовим інструментарієм, негативні наслідки для інших осіб (кредиторів) [2]. Усе це несе шкоду суспільним інтересам та публічному порядку в цілому [3], як такому.

Слід зазначити, що концепція «*fraudationis causa*», яка передбачала намір боржника витратити своє майно і, таким чином, нанести шкоду

кредитору застосовувалася ще у римському конкурсному праві. Ця конструкція виникла тоді, коли боржник, з метою уникнення стягнення, почав використовувати на шкоду кредитора договори дарування, позики чи інші дії, спрямовані на уникнення повернення боргу. З метою уникнення та скасування таких дій, у кредиторів з'явилася можливість оскаржувати такі правочини боржника, які були на їх шкоду. Позов подавався як до боржника, так і до його контрагентів. Якщо було доведено несумлінність контрагентів боржника, – вони відшкодовували завдані збитки кредиторам, але в розмірі не більше отриманого від боржника майна.

У кредиторів був широкий спектр для відшкодування, що застосовувався як *in personam*, так *in rem* у відповідь на такі фразудаторні конструкції, зокрема: *actio Pauliana in personam*; *an interdictum fraudatorium*; *actio in factum* доступний проти добросовісних набувачів; *integrum restitutio* з огляду на використання щодо *in rem*. У цьому контексті досить яскравим є відображення *actio Pauliana* в Інституції «Зведення Юстиніана», що відповідає і сучасним баченням правової думки: «...якщо будь-хто передав свою власність іншому шляхом шахрайства його кредиторів, за рішенням, що набуло сили головного магістрату, кредитори передавача цієї власності можуть конфіскувати його власність, уникнути передачі та відновити речі, які були передані; при цьому, вони можуть вимагати, щоб речі не передавалися взагалі та відповідно залишалися у володінні боржника» [4].

Як впливає з вказаного вище, значення терміну *actio Pauliana*, – усі рішення про виявлення фразудаторних правочинів приймалися магістратами. Іншими словами, діяльність магістратів, які видавали свої рішення-едикти щодо фразудаторних правочинів, в результаті стала частиною *jus honorarium* або, іншими словами, преторського права. *Actio Pauliana* формулюється як засіб захисту кредитного права кредитора, який постраждав від шахрайства (фразудаторних дій), здійсненого його боржником. По суті, це стосується низки засобів, які надають захист кредитору, коли його боржник зменшив свої активи,

щоб вивести таке майно поза досяжністю свого кредитора і ще один цікавий афоризм можна застосувати тут «*nemo liberalis nisi liberatus*». Цей латинський афоризм вказує на те, що ніхто не може здійснювати щедрості, маючи непогашені борги, що, як наслідок, визнає оскаржуваність потерпілих сторін будь-яким, хто його порушує. По суті, цей римський принцип часто повторюється в літературі та доктрині цивільного права, і всі правові системи мають спосіб захистити це право кредитора стягувати свій борг [5].

Варто зазначити, що в рамках *actio Pauliana* існували певні умови, при яких кредитор, що позивався до боржника мав довести, що:

- боржник був доведений до стану неплатоспроможності через застосований ним правочин;

- є реально доведений факт нанесеної шкоди кредитору через укладений боржником правочин. Тут варто зауважити, що, якщо доводилася платоспроможність боржника, навіть, за умови укладеного правочину на шкоду кредитору, то позов в результаті був відхилений;

- має бути доведено намір боржника нанести шкоду кредитору *eventus damni* [6], а також *consilium fraudis*, тобто намір боржника ошукати права кредитора через зменшення майна боржників [6];

- також доводився факт обізнаності контрагента боржника *scientia fraudis* щодо укладеного *fraudationis causa*. Коли кредитору вдавалося довести існування зазначених обставин, виносилося рішення, яке мало на меті ліквідацію всіх збитків кредитора, спричинених обманними діями боржника [7].

Крім того, серед науковців висловлювалася думка, що *actio Pauliana* є поєднанням двох інших конструкцій для відшкодування шкоди кредитору: *integrum restitutio* та *an interdictum fraudatorium* [6]. Конструкція *integrum restitutio* означає відновлення попереднього стану, що на практиці передбачало можливість кредиторів протягом року все ж таки витребувати свою власність у покупців боржника через спеціальний відновлювальний інтердикт *interdictum restitutorium*. Проте, відсутня інформація про врегулювання відносин між кредиторами [8]. *Interdictum fraudatorium* – це надане право кредитору оскаржувати нанесену шкоду боржником через шахрайське (франдаторне) відчуження власності боржника та видача за рішенням магістрата відповідного інтердикту, у якому відчужені речі знову були включені у власність боржника. Але, при цьому, кредитор несе тягар доведення, що відчужені речі боржника були в рамках *fraudationis causa* та мали на меті шкоду кредитору [9].

Конструкція *Actio In Factum* базується на фактичній ситуації, а не на конкретній право-

вій нормі. Це форма дії, яка використовується для пошуку компенсації за нанесену шкоду, але якщо немає конкретної правової норми, яка б застосовувалася до ситуації. Натомість позов ґрунтується на фактах справи та має на меті забезпечити засіб правового захисту, який відповідає обставинам. *Actio In Factum* часто використовується у випадках, коли немає чіткого правового прецеденту або коли закон є неясним чи неоднозначним [10]. Це гнучка та адаптована форма дій, яка дозволяла магістратам застосовувати закон у спосіб, який є чесним і справедливим у конкретних обставинах справи. Як правило, вона мала місце проти добросовісних набувачів майна боржника, який недобросовісно продав його, вивівши з поля зору кредитора [4].

Незаперечним є факт, що *actio Pauliana* еволюціонувала далі і мала вплив не лише на романо-германську, але і загальну систему права. Таким чином, ми у нашому дослідженні плавно переходимо до Середньовіччя та Королеви Єлизавети I, щоб зрозуміти подальший розвиток підходів до кваліфікації франдаторних правочинів.

Отже, у Середньовіччі з розвитком комерційної та торговельної діяльності, була зростаюча потреба знайти більш гнучкі методи захисту інтересів кредитора. Як зазначалося вище, *actio Pauliana* вимагає доказів намірів боржника здійснити шахрайські (франдаторні) дії та ошукати кредитора, а також вимагає набувача власності боржника знати про таку недобросовісну поведінку боржника. Таким чином, по всій Європі, починаючи з місцевих законів, з'явилася чітка тенденція до об'єктивізації захисту кредиторів і поступової відмови від шахрайства (франдаторних дій), як вирішального елемента права на захист, – до зосередження більшої уваги на понятті майнової шкоди, що виникає внаслідок дій відчуження, здійсненого боржниками [6].

Методи, які використовувалися для зміцнення позицій кредиторів були різними. У Німеччині, наприклад, декілька законів міст (Магдебурга, Бамберга, Любека) стосувалися зникнення боржника та оголошували недійсним будь-яке відчуження майна третім особам, дозволяючи кредиторам вимагати майно, що перебуває у їх власності. В Італії презумпція шахрайства (франдаторних дій) мала своє відображення в місцевих законах, щоб полегшити звернення до *actio Pauliana*. В Англії, незважаючи на те, що *actio Pauliana* так і не був прийнятий, статут Едуарда III (50 Edward III, с. 6 (1376)) наклав низку положень, спрямованих на уникнення шахрайства (франдаторних дій), пов'язаного з подарунками друзям і родині, які врешті-решт застосовувався лише до торговців (Статут 13 Єлизавети, с. 7 (1571)) і, нарешті, привів до регулювання банкрутства [6].

За доцільне видається більш детально розглянути два напрями кваліфікації фраздаторних правочинів в системі загального права та сучасному романо-германському праві.

Так, зокрема, аналізуючи систему загального права, на наш погляд, передусім слід апелювати до такого нормативно-правового акту, як «Закон про шахрайські (фраздаторні) передачі майна» або, як ми вже зазначали вище, Статут Єлизавети I, який загалом визнається «основою сучасного права», принаймні в системі загального права, щодо ухилення боржника від погашення боргу перед кредитором [11]. Вказаний документ стосувався відчуження майна будь-яким власником, яке було спрямоване на обман кредиторів, і передбачав перегляд «удаваних, фальсифікованих або шахрайських (фраздаторних)» передачі майна, подарунків, грантів та інших диспозицій, «придуманих і надуманих зі зловмисного наміру, шахрайства (фраздаторних дій), змови та хитрості» або з наміром, або з метою відтермінувати, перешкодити або обдурити «кредиторів та інших» і визначав такі угоди недійсними. Формулювання Статуту стосовно шахрайської (фраздаторної) передачі було широким, що включало «пожертви, подарунки, гранти, відчуження, передачу майна, облигації, позови, судові рішення та виконання», а також товари і рухоме майно. Добросовісні покупці, які не повідомили про намірене шахрайство (фраздаторні дії), не підпадали під дію Статуту Єлизавети I [4].

Судова практика відповідно до Статуту 1571 року також є джерелом двох найважливіших принципів у регулюванні банкрутства: по-перше, концепція шахрайської (фраздаторної) переваги, наданої після акту банкрутства; по-друге, доктрина зворотного відношення, яка виникла з основоположної справи «Сміт проти Мілса» (справа про банкрутів) щодо угод, що відбуваються в період між актом банкрутства та початком провадження у справі про банкрутство та контролем над майном боржника уповноваженими. Ця судова практика також поклала початок розмежуванню між двома основними типами правочинів, які підлягають перегляду: розпорядження, за яким майно передається безоплатно або за недостатню винагороду або з метою застави; і преференції [6].

У Великобританії положення, що містяться в Статуті Єлизавети I 1571 року, були замінені частиною IX Закону про власність 1925 року, яка згодом була замінена частиною XVI Закону про неспроможність 1986 року [11]. Подальші оновлення до Закону про банкрутство 1986 року були внесені Законом про корпоративне банкрутство та управління 2020 року, але зміни останнього стосувалися більше питання корпоративної стабільності та регулювання мораторію на застосування процедури банкрутства під час Covid [13].

Багато штатів у США прийняли у себе відповідні акти, які були по духу схожі з положеннями Статуту Єлизавети I.

– Уніфікований акт про шахрайські (фраздаторні) перекази (UFTA) 1984 р.: основоположний акт, який встановлює початкові принципи щодо шахрайських переказів. Виступаючи в якості основоположного рамкового регулювання, UFTA забезпечив регулювання питань про передачу активів, які мали вигляд «маневрів» для ухилення від законних боргів. Варто зазначити, що певні юрисдикції згідно з UFTA могли дозволити кредиторам більш тривалі періоди звернення за засобами правового захисту, що відображало різноманітні правові особливості щодо вказаного вище в окремих штатах.

– Уніфікований акт про нікчемні операції (UVTA) 2014 р.: являє собою доопрацьоване правове регулювання, яке забезпечує більшу ясність, чіткість і спрощує підхід судових органів до шахрайських переказів. Цей акт робить виразний акцент на розпізнаванні наміру боржника. Він надає кредиторам розширені інструменти для оскарження переказів активів, які здаються сумнівними. Одним із помітних досягнень є включення положень, які визнають складність електронних переказів, що відображає реалії цифрової ери. Крім того, він містить більш окреслене визначення неплатоспроможності та підкреслює важливість оцінки справжнього наміру боржника, виходячи від суб'єктивних тлумачень [14].

На федеральному рівні в США діє Кодекс США, який дає своє регулювання фраздаторних правочинів у Розділі 11. Шахрайська (фраздаторна) передача — це передача права власності на нерухоме майно з явною метою вивести його за межі досяжності визначених кредиторів. У такому випадку, кредитор може подати позов про визнання передачі недійсною. Це відбувається, коли боржник намагається отримати перевагу над своїм кредитором, структуруючи транзакцію з наміром перешкодити, затримати або обдурити свого кредитора згідно розділу 11 Кодексу США § 548(a)(1)(A) [15]. Власник нерухомого або особистого майна робить це, намагаючись вивести землю чи товари за межі досяжності своїх кредиторів, діючи так, щоб завдати шкоди законним чи справедливим правам своїх кредиторів, або діючи, щоб завдати шкоди законним чи справедливим правам третіх сторін — як визначено відповідно до розділу 11 Кодексу США § 544(b) [15]. Конструктивна шахрайська (фраздаторна) передача у Кодексі США визначається згідно розділу 11 Кодексу США § 548(a)(1)(B), була визначена як передача активів на суму, меншу ніж належним чином визначена еквівалентна вартість цих активів, і яка здійснена, коли боржник був неплатоспроможним або став

неплатоспроможним після передачі цих активів. Боржник повинен був мати намір або вірити, що він матиме борги, які перевищуватимуть їхню спроможність платити, коли ці борги настануть, або здійснить цю передачу до або на користь іншої особи поза межами звичайної діяльності боржника [15]. Щоби подати позов про шахрайську (франдаторну) передачу, передача активів має бути здійснена або відбутися упродовж двох років до дати подання заяви про банкрутство. Але, при цьому в розділі 11 Кодексу США §548(a)(2) визначено винятки, тобто мова йде про передачу благодійного внеску зареєстрованій релігійній або благодійній установі чи організації, яка не вважається шахрайською (франдаторною) передачею, якщо сума внеску не перевищує 15% валового річного доходу боржника протягом року, в якому переказ внеску зроблено. Якщо внесок, зроблений боржником, перевищує 15% валового річного доходу, переказ не є шахрайським (франдаторним) переказом, якщо він узгоджується з практикою боржника щодо здійснення благодійних внесків [15].

Певна практика врегулювання франдаторних правочинів, на яку мав вплив Статут Єлизавети I, склалася також в Австралії. Останнім свідченням застосування Статуту Єлизавети I, є серія справ, у яких Статут був використаний з метою анулювання шахрайської (франдаторної) передачі власності. Зокрема, у рішенні Федерального Суду Австралії у справі «Комісар з питань оподаткування проти Парра» FCA 156 від 28 лютого 2022 р. Федеральний суд Австралії застосував сучасне втілення Статуту Єлизавети I, а саме розділ 89 Закону про майнові права 1969 року, щоб дозволити Комісару з питань оподаткування стягнути податковий борг за двома об'єктами нерухомості, які податковий боржник (Рональд Парр) передав як подарунок: перший – дружині, другий – двом синам, щоб уникнути сплати податкового боргу. Цікавою при цьому є думка Федерального Суду Австралії, що хоч Статут Єлизавети I змінив закон, але не природу людини [16].

Що ж стосується романо-германської системи права, то на сьогоднішній день на європейському рівні немає жодного конкретного нормативного акту, який прямо згадує *actio pauliana* поза межами провадження у справі про банкрутство [5]. Так, у французькому праві *actio Pauliana* включено до розділу про контракти Цивільного кодексу. Як встановлено статтею 1.167, кредитори можуть оскаржувати дії боржника, вчинені з порушенням їх прав. Однак, згідно зі статтею, вони повинні робити це відповідно до правил, викладених у розділі «Про спадкування» та розділі «Про шлюбні договори та режим власності подружжя» [17]. У нідерландському законодавстві як Цивільний кодекс (ст. 3:45 – 3:48), так

і Закон про банкрутство регулюють *actio Pauliana*. У нідерландському законодавстві, що цікаво, позасудова заява є достатньою і не потребує судового позову; однак насправді сторони звернуться до суду [17]. Німецька традиція мала інший підхід, ніж вищезазначені правові системи. Їхня правова система не включила *actio Pauliana* у свій Цивільний кодекс, а в закони про банкрутство [17] та в окремий закон для цієї дії поза процедурами банкрутства. У німецькому праві позов *actio Pauliana* має зобов'язальний характер і виявляється у задоволенні заборгованості кредитора у разі необхідності з відкликанням активів щодо майна, що належало боржнику [18].

Також, у контексті досліджуваного питання не можна оминати увагою прецедентну практику Суду Європейського Союзу. Так, приміром у пункті 15 свого рішення Суд Європейського Союзу у справі DEKA Getreideprodukte GmbH & Co. KG, i.L. v European Economic Community від 01 березня 1983 року зазначив про «національні правила, які в державах-членах передбачають, що певні дії боржника на шкоду інтересам кредиторів, зокрема ті, які є шахрайськими (франдаторними) по природі можуть бути скасовані згідно з процедурами, спеціально встановленими для цієї мети» [19]. У свою чергу, у рішенні по справі Feniks Sp. z o.o. v Azteca Products & Services SL від 4 жовтня 2018 року Європейський Суд [20] постановив, що *actio Pauliana* є питанням, що стосується контракту, у розумінні статті 7 Регламенту № 1215/2012 Європейського парламенту та Ради від 12 грудня 2012 р. про юрисдикцію та визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах (далі – Брюссельського регламенту), яка зазначає, що до особи, яка проживає в одній державі-члені, може бути пред'явлено позов до суду в іншій державі-члені у справах, пов'язаних з контрактом, у судах за місцем виконання відповідного зобов'язання [4]. У цій справі польський суд подав до Європейського Суду два запитання для попереднього рішення: по-перше, чи може *actio Pauliana* підпадати під дію статті 7 (1) (а) Брюссельського регламенту [4] як «питання, що стосується контракту»; і по-друге, якщо для того, щоб позов був успішним, покупець повинен був знати, що дія була здійснена на шкоду кредиторам [20]. У вказаному вище рішенні Європейський суд став на позицію, згідно якої *actio Pauliana* ґрунтується на особистій претензії кредитора до боржника та спрямована на захист будь-якого забезпечення, яке він може мати щодо майна боржника. Звідси випливає, що *actio Pauliana*, як тільки вона подана на підставі прав кредитора, створених після укладення контракту, підпадає під «питання, що стосуються контракту». Таким чином, необхідно, щоб на

додаток до місця проживання відповідача існувала додаткова підстава юрисдикції, а саме та, що передбачена статтею 7(1)(а) Брюссельського регламенту № 1215/2012, тобто юрисдикції щодо договірної походження відносин між кредитором і боржником, як вимога юридичної визначеності та передбачуваності, так і мета сприяння належному здійсненню правосуддя [21]. Таким чином, кредитор, який має вимогу, що впливає з контракту, і який має намір подати акцію Pauliana, повинен подати цей позов до судів у «місці виконання відповідного зобов'язання».

Деякі аспекти становлення регулювання фраздаторних правочинів можна простежити і в Україні. Так, пунктом 2 частини 7 Кодексу України з процедури банкрутства є непряма згадка про фраздаторні правочини, зокрема передбачено, що суд приймає рішення про закриття провадження у справі за клопотанням зборів кредиторів, сторони у справі або з власної ініціативи, якщо майно членів сім'ї боржника було придбано за кошти боржника та/або зареєстровано на іншого члена сім'ї з метою ухилення боржника від погашення боргу перед кредиторами [22].

Ми погоджуємося з твердженням Білецької Л., яка зазначала що фраздаторні конструкції з'явилися при розгляді саме цивільних справ та стосувалися дій недобросовісних боржників, спрямованих на виведення свого майна з поля зору кредитору, щоб ухилитися від сплати боргу та уникнути стягнення чи передачу такого майна кредитору [23]. Крім того, заслуговує уваги позиція О. Беляєвич, яка зазначає про важливість врахування принципу добросовісності, як певного стандарту поведінки, при виявленні фраздаторних правочинів, а також заборони зловживання правом [24].

Слід зазначити, що вказана вище думка також знаходила своє відображення у дослідженнях інших українських науковців А. Бугаєць [25] І. Слободської [26], які розглядали правочини з позиції нанесення шкоди кредитору та розкривали основні ознаки цього правочину для належної його кваліфікації, враховуючи платоспроможність боржника після фраздаторної передачі майна, факт отримання оплати за таку передачу майна, ціна майна у порівнянні з ринковою та наміри самого боржника з позиції добросовісності та зловживання правом.

Принагідно зауважимо, що для визначення фраздаторних правочинів вирішальну роль для доктрини та судової практики зіграла Окрема думка судді Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду В. І. Крата від 14 лютого 2018 року у справі № 379/1256/15-ц [27], де було окреслено сферу застосування фраздаторних правочинів (банкрутство, при неплатоспроможності банків, у виконавчому провадженні) та зазначено, що не виключається визнання

договору недійсним, направлено на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (пункт 6 статті 3 ЦК) та недопустимості зловживання правом (частина третя статті 13 ЦК) [27].

В цілому ж варто погодитися з думкою судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду пана Василя Крата, що вказані у нашій статті фраздаторні конструкції видозмінювалися протягом тисячоліть, але завжди лишалися фраздаторними, як такими, що застосовуються для нанесення шкоди кредиторам [28].

Висновки. Отже, регулювання фраздаторних правочинів, які спричинили шкоду кредиторам, започаткованих ще з римського конкурсного права, а також англійського торгового права, є актуальними і на сьогоднішній день. Центральним у цьому так і залишається, на сьогоднішній день, намір боржника зловживати своїми правами з метою ухилення від повернення боргу, що суперечить справедливості та добросовісності. І причиною того, що це регулювання є актуальним ще з давніх часів і до сьогодні полягає, на жаль, у природі людини, незалежно від різноманіття правових норм чи судової практики.

Важливим моментом є розгляд колізійних норм при врегулюванні фраздаторних правочинів. І, якщо це питання не знаходило свого відображення напряму у цивільному законодавстві держав-членів ЄС, то тому дієвим механізмом для відповіді на це питання стала практика Європейського суду, який у питанні фраздаторних правочинів зазначив, що для врегулювання відносин між кредитором та боржником позов акцію Pauliana можна подати до судів у «місці виконання відповідного зобов'язання» і це повною мірою відповідатиме духу статті 7 (1) (а) Регламенту № 1215/2012 Європейського парламенту та Ради від 12 грудня 2012 р. про юрисдикцію та визнання і виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах.

Що ж стосується безпосередньо України, то виключно через розширене тлумачення, яке застосовується Верховним Судом України, видається можливим виокремити фраздаторні правочини в окрему категорію правочинів, які мають свої особливості та правову природу, що дозволило забезпечити ефективний захист кредиторів від фраздаторних правочинів.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 22.07.2024).
2. Постанова Верховного Суду України від 10.02.2021 року № 754/5841/17. Verdictum. Liga 360 : website. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/94938438> (дата звернення: 22.07.2024).

3. Постанова Верховного Суду України від 03.07.2019 року у справі № 369/11268/16-ц. *Verdictum. Liga 360* : website. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/83482786> (дата звернення: 22.07.2024).

4. Assaf F., Arnold M. Avoidance provisions in England and Australia. *SouthSquare* : website. URL: <https://southsquare.com/articles/avoidance-provisions-in-england-and-australia-a-historical-introduction/> (last accessed: 22.07.2024).

5. Pretelli I. Cross-border Credit protection against fraudulent transfers of assets: Actio Pauliana in the Conflict of Laws. *Yearbook of Private International Law*. 2011. Vol. 13. P. 589–640.

6. Vaquer A. From revocation to non-opposability: modern developments of the Paulian action. *Regional Private Laws and Codification in Europe*. 2003. URL: https://www.researchgate.net/publication/292087994_From_revocation_to_non-opposability_Modern_developments_of_the_Paulian_action (дата звернення: 22.07.2024).

7. Дудорова К. Б. Фраудаторні правочини у цивільному праві України. Міжнародний науково-практичний конгрес. *Актуальні проблеми правової науки*. (7–8 жовтня 2021 р.). URL: <https://dspace.bdpu.org.ua/server/api/core/bitstreams/218cbd3d-1efe-4eb9-a250-c5160c2008b2/content> (дата звернення: 22.07.2024).

8. Самох М. Ю. Генезис фраудаторних правочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. №1. С. 195–199.

9. Пуха І. Римське право (базовий підручник), 1998. *YouPort.inf.ua* : website. URL: <https://yport.inf.ua/261-fraus-creditorum.html> (дата звернення: 22.07.2024).

10. Dictionary Definition of Actio In Factum. *DLS Solicitors* : website. URL: <https://dlssolicitors.com/define/actio-in-factum/> (last accessed: 22.07.2024).

11. Allsop J. L., Dargan L. The History of Bankruptcy and Insolvency Law in England and Australia. *Australasian Legal Information Institute* : website. URL: <https://www5.austlii.edu.au/au/journals/ELECD/2013/111.pdf> (last accessed: 22.07.2024).

12. Douglas G. B. Thomas H. J. Fraudulent Conveyance Law and its Proper Domain. *The University of Chicago Law School* : website. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2046&context=journal_articles (last accessed: 22.07.2024).

13. Explanatory Notes. Corporate Insolvency And Governance Bill. Parliament of the United Kingdom : website. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/bills/bill/58-01/113/5801113en02.htm> (last accessed: 22.07.2024).

14. Harris B. The Ultimate Guide to Understanding Fraudulent Conveyances: Unveiling the Mysteries of Asset Transfers. *Blake Harris Law* : website. URL: <https://blakeharrislaw.com/blog/guide-to-understanding-fraudulent-conveyances> (last accessed: 22.07.2024).

15. Cornell Law School. *Legal Information Institute* : website. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/11/548> (last accessed: 22.07.2024).

16. Cordato A. J. The Fraudulent Conveyances Act of 1571 is still voiding fraudulent property transfers 450 years later. *Legology* : website. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=af1a307a-3465-4c60-bb38-c4a95d4410d9> (last accessed: 22.07.2024).

17. Vaquer A. Traces of Paulian Action in Community Law, 2007. *De Gruyter* : website. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783866537262.6.421/html> (last accessed: 22.07.2024).

18. Jiménez Gómez B. S. Competencia Judicial Internacional para conocer de la acción pauliana. *Cuadernos de Derecho Transnacional*. 2019. Vol.11(1). P. 791–800.

19. Judgment of the European Court of 1 March 1983. DEKA Getreideprodukte GmbH & Co. KG, i.L. (formerly Firma Contifex Getreideprodukte GmbH & Co. KG) v European Economic Community. Maize gritz – Liability. Case 250/78. *EUR-Lex* : website. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61978CJ0250_SUM (last accessed: 22.07.2024).

20. Judgment of the European Court (Second Chamber) of 4 October 2018. Feniks Sp. z o.o. v Azteca Products & Services SL. Case C-337/17. *EUR-Lex* : website. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:62017CJ0337_SUM (last accessed: 22.07.2024).

21. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). *EUR-Lex* : website. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32012R1215> (last accessed: 22.07.2024).

22. Кодекс України з процедури банкрутства від 18 жовтня 2018 року №2597-VIII / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 22.07.2024).

23. Білецька Л. Умови легітимізації механізму судового прецеденту (на прикладі сфери страхування). *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. *Юридичні науки*. 2022. №2 (62). С. 5–10.

24. Белянич О. А. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраудаторного правочину. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 14–23.

25. Бугаєць А. С. Щодо співвідношення фраудаторних договорів з недійсними та нікчемними договорами. *Проблеми цивільного права у постпандемічну добу* : матер. круг. столу. Одеса. 2023. С. 68–72.

26. Слободська І. А. Фраудаторний правочин як новий тренд судової практики. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2023 року). С. 527–531.

27. Окрема думка Судді Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду Крата В.І. від 14.02.2018 р. у справі № 379/1256/15-ц. Провадження № 61-1300 св 18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72348706> (дата звернення: 22.07.2024).

28. Крат В. Лекція для підвищення кваліфікації адвокатів на тему «Фраудаторні конструкції: судова практика». *Верховний суд України* : веб-сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1276877/> (дата звернення: 22.07.2024).

Анотація

Іванець І. П. Історичний розвиток підходів до правової кваліфікації фраудаторних правочинів. – Стаття.

Статтю присвячено вивченню історичного розвитку підходів до правової кваліфікації фраудаторних правочинів. За обставин конкретної справи суд може дійти висновку, що принцип добросовісності має перевагу над принципом свободи договору. Яскравим прикладом такого роду справ є справи про фраудаторні правочини. Регулювання фраудаторних правочинів, які спричинили шкоду кредиторам, має місце ще з часів римського конкурсного права, а також загального права через призму розвитку англійського торгового права та правотворчої діяльності Королеви Єлизавети І, яка мала вирішальний вплив на концепцію врегу-

лювання фrawdаторних правочинів у системі загального права. Водночас питання історичного розвитку концепції фrawdаторних правочинів у римському конкурсному праві та загальному праві не досить широко висвітлено на доктринальному рівні. Фrawdаторні конструкції з'явилися при розгляді саме цивільних справ та стосувалися дій недобросовісних боржників, спрямованих на виведення свого майна з поля зору кредитору, щоб ухилитися від сплати боргу та уникнути стягнення чи передачу такого майна кредитору. І хоч за своєю сутністю фrawdаторний правочин не обов'язково порушує норми законодавства, можуть мати місце порушення загальних засад цивільного законодавства, зловживання правом та приватно-правовим інструментарієм, негативні наслідки для інших осіб (кредиторів). Важливе значення в аспекті фrawdаторних правочинів має врахування принципу добросовісності, як певного стандарту поведінки, а також заборони зловживання правом. Важливим моментом при врегулюванні фrawdаторних правочинів є розгляд колізійних норм. Дієвим механізмом для відповіді на це питання стала практика Європейського суду, який у питанні фrawdаторних правочинів зазначив, що для врегулювання відносин між кредитором та боржником позов актіо Pauliana можна подати до судів у «місці виконання відповідного зобов'язання». У свою чергу, в Україні, завдяки розширеному тлумаченню, яке застосовується Верховним Судом України, фrawdаторні правочини можна виокремити в окрему категорію правочинів, які мають свої особливості та правову природу, що дозволило забезпечити ефективний захист кредиторів від фrawdаторних правочинів.

Ключові слова: фrawdаторний правочин, історичний розвиток, загальне право, римське конкурсне право, недійсний правочин, шкода, кредитор, боржник, актіо Pauliana, Статут Єлизавети I.

Summary

Ivanets I. P. The historical development of approaches to legal qualifications of fraudulent offenses. – Article.

The article is devoted to the study of the historical development of approaches to the legal qualification of fraudulent transactions. Under the circumstances of a particular case, the court may conclude that the principle

of good faith prevails over the principle of freedom of contract. A clear example of this type of cases are cases of fraudulent transactions. The regulation of fraudulent acts that caused damage to creditors has been taking place since the days of Roman bankruptcy law, as well as common law through the prism of the development of English commercial law and the law-making activity of Queen Elizabeth I, which had a decisive influence on the concept of the regulation of fraudulent acts in the common law system. At the same time, the issue of the historical development of the concept of fraudulent acts in Roman bankruptcy law and common law has not been widely covered at the doctrinal level. Fraudulent constructions appeared during the consideration of civil cases and related to the actions of unscrupulous debtors, aimed at removing their property from the creditor's field of view, in order to evade the payment of the debt and avoid collection or transfer of such property to the creditor. Although by its nature, a fraudulent transaction does not necessarily violate the norms of legislation, there may be a violation of the general principles of civil legislation, abuse of the law and private legal instruments, and negative consequences for other persons (creditors). Taking into account the principle of good faith, as a certain standard of behavior, as well as the prohibition of abuse of rights, is of great importance in the aspect of fraudulent transactions. An important point in the settlement of fraudulent transactions is consideration of conflict of laws rules. The effective mechanism for answering this question was the practice of the European Court, which stated in the issue of fraudulent transactions that to settle the relationship between the creditor and the debtor, an actio Pauliana lawsuit can be filed with the courts in the «place of performance of the relevant obligation». In turn, in Ukraine, thanks to the expanded interpretation applied by the Supreme Court of Ukraine, fraudulent transactions can be separated into a separate category of transactions that have their own characteristics and legal nature, which made it possible to ensure effective protection of creditors from fraudulent transactions.

Key words: fraudulent deed, historical development, common law, Roman bankruptcy law, invalid deed, damage, creditor, debtor, actio Pauliana, Statute of Elizabeth I.

УДК 356.2:346.7

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.13>**Е. П. Іванченко***orcid.org/0009-0006-2669-8592*

кандидат юридичних наук, професор

Української технологічної академії,

докторант

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України,

радник

Асоціації митних брокерів України

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ УТВОРЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ МИТНИХ БРОКЕРІВ: НАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Норма Конституції України [1] про економічну багатоманітність (ст. 15), яка віднайшла своє закріплення у положеннях ГК України (ст. ст. 5, 6), створює сприятливе середовище для належного розвитку різноманітних форм господарювання та суб'єктів, які його забезпечують. Наведений нормативний масив гарантує право кожного на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом, включаючи міжнародну торгівлю.

Важливу роль у формуванні ефективного функціонування сегмента національної економіки, що спрямований на зовнішньоекономічну діяльність, відіграють митні брокери, які, надаючи спеціалізовані посередницькі послуги, сприяють спрощенню митних процедур, належному виконанню митних формальностей, мінімізують ризики суб'єктів ЗЕД та стимулюють конкуренцію серед учасників ринку митних брокерських послуг.

Саме тому, оптимальне врегулювання публічних процедур порядку утворення і припинення митних брокерів є фундаментальним важелем, що визначає сталість та ефективність зовнішньоекономічної діяльності в Україні в цілому та митної брокерської діяльності зокрема, і як наслідок сприяє забезпеченню митної безпеки України, як в період дії правового режиму воєнного стану так і під час повоєнного національного економічного відновлення.

Вказані публічні порядки, належно регламентовані законодавством, гарантують споживачу послуг, що суб'єкти митного посередництва володіють необхідними знаннями, професійним досвідом, матеріальним ресурсами для виконання зобов'язань, які, як покладені на них законодавством, так і прийняті самостійно на підставі договору про надання митних брокерських послуг, підлягають контролю і нагляду з боку держави, мають можливість відповідати по боргах перед кредиторами та компенсувати збитки клієнтам, у разі їх виникнення за результатами або в процесі виконання договору.

Постановка завдання. Метою статті є всебічне дослідження господарсько-правового регулювання публічних порядків утворення та припинення митних брокерів, визначення етапності таких процедур, їх форм, видів та особливостей здійснення.

Результати дослідження. Доктрина господарського права термін «утворення суб'єкта господарювання» тлумачить як комплекс юридичних дій та процедур, що забезпечують легальне виникнення та функціонування таких суб'єктів [2, с. 26].

Питання невідповідності нормам митного законодавства вищої юридичної сили правового статусу окремих суб'єктів, які здійснюють митну брокерську діяльність у митному просторі України нами досліджувалася раніше [3, с. 12]. Це дозволило сформулювати власну наукову позицію і внести пропозиції до оновлення митного законодавства України.

Виходячи із змісту ч. 1 ст. 416 Митного кодексу України (МК України) [4] митний брокер – це *підприємство*, що надає послуги з декларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України. Отже, надавати митні брокерські послуги у митному просторі України можуть виключно *юридичні особи*. Натомість, Наказ Міністерства фінансів України від 27 вересня 2021 року № 517 «Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності» (Наказ) [5] визначає, що реєстр митних брокерів (Реєстр) – це електронна база даних, що містить інформацію про юридичних осіб, а також *фізичних осіб – підприємців*.

Аналіз Реєстру митних брокерів (Реєстр) [6], що формується Держмитслужбою на підставі Наказу, доводить, дані про фізичних осіб-підприємців містяться у Реєстрі, а отже, такі особи здійснюють митну брокерську діяльність без достатніх на те правових підстав. На нашу думку, така невідповідність між аналізованими нормами права має бути вирішена на користь МК України, як законодавчого акту вищої юридичної сили. Наша позиція обґрунтовується не лише доктриною теорії права, але і положеннями новітнього законодавства. Так, згідно Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX [7], у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами різної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться у нормативно-правовому акті вищої юридичної сили (ч. 3 ст. 66).

За нашим авторським визначенням, митний брокер – це юридична особа, що створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, здійснює митну брокерську діяльність, яка спрямована на оплатне надання послуг суб'єктам ЗЕД при дотриманні митних процедур та забезпеченні митних формальностей, на підставі договору, шляхом надання митної брокерської послуги на підставі дозволу Державної митної служби України, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку.

Дані, що містяться у Реєстрі стосовно митних брокерів-юридичних осіб, доводять, що переважна більшість суб'єктів митної брокерської діяльності обрало для її утворення та безпосереднього здійснення організаційно-правову форму товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ).

Варто відзначити, що чинне законодавство не встановлює жодних обмежень і заборон на організаційно-правові форми, в яких митні брокери можуть створюватися та діяти, на відміну від інших ринків товарів, робіт, послуг або сфер господарювання, де суб'єкти, що здійснюють підприємницьку діяльність мають бути утворені та діяти в організаційно-правовій формі, що чітко визначена законодавством. В свою чергу, аналіз законодавства України, що визначає правовий статус посередників (брокерів, перш за все на таких ринках як: страховий, туристичний, фондовий тощо) переконує, що стосовно зазначених суб'єктів підприємництва особливі вимоги до організаційно-правової форми відсутні.

Вільний вибір організаційно-правової форми іманентно пов'язаний із реалізацією особою її економічних прав, гарантованих Конституцією України, і віддзеркалює конституційний принцип економічної багатоманітності (різноманітності організаційно-правових форм та множинності форм власності) [8].

На нашу думку, специфіка, що притаманна митній брокерській діяльності, особливий характер послуг, які надаються митними брокерами суб'єктам ЗЕД, їх значення для забезпечення митної безпеки України, обумовлюють встановлення чітких критеріїв порядку утворення, безпосереднього здійснення та припинення митних брокерів як суб'єктів підприємницької діяльності. Одним із таких критеріїв має бути організаційно-правова форма, в якій митні брокери можуть утворюватися та здійснювати митну брокерську діяльність.

Наведений вище підхід ринку митних брокерських послуг, обґрунтований тим, що ТОВ має переваги (порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарських товариств) як при його утворенні, так і при функціонуванні суб'єктів митної брокерської діяльності: простота і швидкість реєстрації; відсутність вимог до мінімального статутного капіталу; гнучкість управління та прийняття рішень; спрощена процедура розпорядження частками; відсутність фінансових ризиків, пов'язаних з особистим капіталом учасників тощо.

При цьому, державні статистичні дані вказують, що ТОВ є найпоширенішою організаційно-правовою

формою суб'єктів господарювання. Станом на 1 квітня 2024 року в Україні налічувалося 1503782 юридичних особи, серед яких ТОВ – 792200 юридичних осіб або 52,7% від загальної кількості усіх зареєстрованих суб'єктів господарювання [9].

Отже, для цілей цього дослідження варто визначити порядок утворення митних брокерів в контексті законодавства, яке встановлює вимоги до ТОВ. Наше обґрунтування засноване на доктринальних підходах теорії права, відповідно до яких, під предметом правового регулювання розуміють сукупність суспільних відносин, які можуть бути упорядковані юридичними засобами і об'єктивно потребують такого упорядкування. Мова іде про найбільш значущі для суспільства відносини, які є: однорідними, стійкими, типовими; їх виникнення пов'язано з вольовою цілеспрямованою діяльністю учасників суспільних відносин; такі відносини є установлені; такими, що неодноразово повторюються; вони регулюються або можуть регулюватися нормами права; їх можна контролювати [10, с. 91–92].

Як зазначалося вище, практика ринку довела, що найбільш застосовуваною організаційно-правовою формою на ринку митних брокерських послуг є ТОВ. Саме тому, на нашу думку, наведена організаційно-правова форма по відношенню до митних брокерів-юридичних осіб має віднайти належне закріплення у законодавстві, як одна із вимог, щодо легітиматії таких суб'єктів у статусі суб'єктів права.

При такому підході, порядок утворення суб'єктів митної брокерської діяльності є загальним і поширюється на усі ТОВ, що утворюються і діють на території України, але з урахуванням специфіки, що передбачена митним законодавством, в частині встановлення спеціальних умов легітиматії.

Основним нормативно-правовим актом, що врегулює питання порядку утворення, функціонування та припинення ТОВ є Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII (Закон про ТОВ та ТДВ) [11].

Необхідно звернути увагу, що в Законі про ТОВ та ТДВ визначення понять ТОВ відсутні. На переконання науковців [12, с. 5], логіка законодавця в цій частині полягає в тому, що не є практичним надання у визначеннях понять (ТОВ та ТДВ) перелічення всіх характерних ознак, оскільки всі ознаки вказуються в тексті закону та виражаються у особливостях регулювання.

Вказане протирічить вимогам законодавчої техніки, що склалася в Україні, згідно положень якої, визначення конкретного поняття призначене для формування термінологічно-категоріального апарату, для полегшення сприйняття такого поняття, що не вимагає перелічення абсолютно всіх характерних рис, а лише найбільш суттєвих. При цьому, визначення понять у законодавчих актах необхідне для використання в правовому полі України, зокрема, в цілях формування єдиного підходу та розуміння категорій законодавства, єдиної судової практики, що не може містити різне трактування одних і тих самих термінів [13, с. 68].

Відповідно до ч. 3 ст. 80 Господарського кодексу України (ГК України) [14] товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Екстраполяція *ознак*, що іманентні господарським товариствам (і ТОВ безпосередньо) та які випрацювані теорією господарського права [15, с. 122] на митних брокерів, дозволяє виокремити наступні, що характеризують специфіку правового статусу таких суб'єктів господарювання:

1) за порядком управління, митний брокер може бути віднесений як до юридичної особи *корпоративного, так і унітарного типу*. Митний брокер, як юридична особа унітарного типу, за аналізованою ознакою утворюється одним засновником, що виділяє необхідне майно для забезпечення такої процедури, самостійно формує статутний капітал, що не поділяється на частки, розробляє та затверджує статут, розподіляє доходи, отримані від підприємницької діяльності, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує такою юридичною особою, формує трудовий колектив на засадах найму, вирішує усі питання припинення суб'єкта господарювання. Митний брокер корпоративного типу – це юридична особа, що утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та (або) підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними утворюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Такий дихотомічний підхід до визначення порядку особливостей управління митним брокером і, відповідно, поділом на два типи, обґрунтовується нормами ЦК України, Закону про ТОВ та ТДВ та Закону України «Про господарське товариство» від 19 вересня 1991 року № 1576-ХІІ (Закон про ГТ) [16].

Згідно ч. 4 ст. 3 Закону про ГТ, господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути утворене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Відповідно до ч. 2 ст. 83 ЦК України, товариством є організація, утворена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути утворено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Частина 2 ст. 114 ЦК визначає, що господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути утворене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Закон про ТОВ та ТДВ, як спеціальний нормативний акт, прямо не зазначає можливості утворення ТОВ однією особою, натомість, опосередковано у ч. 2 ст. 10 на таку можливість вказує. Так, згідно ч. 2 ст. 10 Закону про ТОВ та ТДВ, *якщо товариство утворюється кількома особами*, такі особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо

утворення товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі.

Отже, митний брокер може бути утворений як однією особою-засновником, так і групою осіб (фізичних, юридичних), якими, відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону про ГТ можуть бути іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації нарівні з громадянами та юридичними особами України, крім випадків, встановлених законодавчими актами України.

При утворенні митного брокера, слід пам'ятати, що повномасштабна збройна агресія РФ у 2022 році стала катализатором кардинальних змін у вітчизняному законодавстві, зокрема, у сфері прозорості бізнесу, що знайшло своє відображення у посиленні вимог до розкриття інформації про кінцевого бенефіціарного власника (КБВ). Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 року № 361-ІХ [17] визначає КБВ для юридичних осіб як будь-яку фізичну особу, яка здійснює вирішальний вплив на діяльність юридичної особи (в тому числі через ланцюг контролю/володіння).

Постановою Кабінету Міністрів України № 187 від 3 березня 2022 року «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» (Постанова № 187) [18] українські компанії з російськими бенефіціарами названо «особами, пов'язаними з державою-агресором». До таких осіб відносяться: українські компанії, КБВ яких з часткою 10 і більше відсотків є громадянин РФ; українські компанії, КБВ яких з часткою 10 і більше відсотків є РФ юридична особа; українські компанії, КБВ яких з часткою 10 і більше відсотків є РФ. Також особами, пов'язаними з державою-агресором, є громадяни РФ та РФ юридичні особи. Постановою №187 встановлені обмеження для юридичних осіб-резидентів з РФ бенефіціарами. На користь таких компаній заборонено: виконувати, у тому числі в примусовому порядку, грошові та інші зобов'язання; будь-яким чином відчужувати нерухоме майно, цінні папери, корпоративні права, транспортні засоби, повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання (крім безоплатного відчуження на користь держави Україна).

Отже, прямої заборони громадянам РФ бути засновниками митного брокера чинне законодавство України не передбачає, проте, встановлює обмеження на здійснення окремих операцій, у разі, якщо КБВ таких суб'єктів господарювання є громадянами держави-агресора;

2) *наявність статусу юридичної особи*, який митний брокер набуває з моменту державної реєстрації. Порядок державної реєстрації митного брокера відбувається *за загальною процедурою*, в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року № 755-IV (Закон про державну реєстрацію) [19].

Відповідно до п. 3 ст. 1 Закону про державну реєстрацію, державна реєстрація юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців (державна реєстрація) – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту утворення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу – підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом.

Правове регулювання державної реєстрації юридичної особи визначене також ст. 89 ЦК України, за ч. 4 якої до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (Єдиний державний реєстр) вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, органи управління, філії та представництва, мету установи, а також інші відомості, встановлені законом. Відповідно до ст. 9 Закону про державну реєстрацію у Єдиному державному реєстрі містяться наступні відомості про юридичну особу: перелік засновників (учасників) крім ТОВ, частки яких обліковується в обліковій системі часток; розмір статутного (складеного) капіталу (пайового фонду) та розмір частки кожного із засновників (учасників).

Відповідно до ст. 6 Закону про державну реєстрацію, державним реєстратором може бути громадянин України, який має вищу освіту, відповідає кваліфікаційним вимогам, визначеним Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації (крім нотаріусів), та нотаріус.

На підставі Наказу Міністерства юстиції України від 18 листопада 2016 року № 3268/5 «Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [20], Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» від 15 липня 2021 року № 1689-IX [21], Постанови Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2022 року № 868 «Про затвердження Порядку надання електронних публічних послуг в автоматичному режимі» [22] та відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 209 «Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164» [23] з 24 серпня 2022 року митний брокер в організаційно-правовій формі ТОВ може бути зареєстрований у спрощеному порядку через веб-портал «Дія» на підставі модельного статуту, форма якого затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня

2019 року № 367 «Деякі питання дерегуляції господарської діяльності» [24].

Для реєстрації митного брокера за вказаною процедурою необхідно: 1) мати кваліфікований електронний підпис (КЕП); 2) зареєструватися або авторизуватися на порталі www.dii.gov.ua в електронному кабінеті; 3) заповнити онлайн-форму на отримання послуги, обрати необхідні опції модельного статуту або редакцію статуту модельного статуту «за замовчуванням». Після здійснення цих кроків системою автоматично будуть сформовані та надіслані на реєстрацію: заява, статут, протокол зборів засновників або рішення одноособового засновника та документ про структуру власності митного брокера в організаційно-правовій формі ТОВ.

Згідно положень зазначених нормативно-правових актів, митний брокер за такою процедурою буде зареєстрований автоматично, у разі, якщо: всі засновники виключно фізичні особи громадяни України; у керівника та довіреної особи відсутні обмеження діяльності; вказано унікальний номер запису у реєстрі (УНЗР) всіх КБВ, який знаходиться в ID-картці або біометричному паспорті; назва ТОВ не містить слів, що заборонені законодавством.

Якщо заява відповідає наведеним вище умовам, митний брокер буде зареєстрований автоматично. Повідомлення про це заявник отримає протягом 10 хвилин. Якщо ж заява не відповідає хоча б одній з умов, то реєстрація відбудеться за участі державного реєстратора, онлайн, протягом 1 робочого дня. Відомості про обрану систему оподаткування будуть автоматично відправлені до податкового органу за місцем проживання заявника. При цьому, всі документи мають бути підписані за допомогою КЕП або «Дія.Підпису».

Після подання заяви її статус можна відстежувати в електронному кабінеті. Повідомлення про вдалу реєстрацію чи відмову також з'явиться в електронному кабінеті і буде продубльовано на електронну пошту. Як тільки митного брокера буде зареєстровано, відповідний запис з'явиться в Єдиному державному реєстрі. Виписку про це можна отримати в електронному кабінеті. Інформація про взяття на облік платника податків з'явиться в Кабінеті платника податків.

При цьому варто звернути увагу на наступні умови, пов'язані із державною реєстрацією митного брокера через веб-портал «Дія»: відкрити рахунок митний брокер має право в будь-якому банку. Підказки щодо цього вказуються в листі, який заявник отримає одразу ж після реєстрації ТОВ; наявність печатки є правом, а не обов'язком митного брокера; якщо засновників ТОВ декілька, то спочатку на заяву накладає підпис один засновник-заявник, потім генерується відповідне посилання, що надходить на електронну пошту інших засновників, які вказані в заяві. Заяву буде відправлено на реєстрацію після накладання підписів всіх засновників; засновниками митного брокера також можуть бути юридичні особи, в тому числі й інші ТОВ. Від імені такої юридичної особи рішення про утворення ТОВ підписує її керівник. Проте, у разі, якщо засновником ТОВ є юридична особа – реє-

страція відбувається за участі державного реєстратора онлайн протягом одного робочого дня.

Науковці відзначають низку змістовних переваг реєстрації ТОВ через веб-портал «Дія»: скорочується витрачений час на отримання послуги та проходження всієї процедури реєстрації ТОВ, оскільки нівелюється потреба звертатися до державних органів та з'являється можливість виконати всі дії виключно онлайн; можна сформулювати необхідну редакцію модельного статуту, вибравши відповідні пункти при реєстрації; суб'єктивний фактор під час державної реєстрації усувається і, як наслідок, зменшується кількість спірних відмов у державній реєстрації ТОВ; усуваються будь-які корупційні чинники, які потенційно можуть виникати при зверненні до відповідних державних органів; значно зменшується фізичне навантаження як на суб'єктів надання відповідних адміністративних послуг, так і на заявників, що вимушені витрачати багато сил та часу для реєстрації ТОВ з фізичною присутністю.

Однак, такий спосіб реєстрації має певні недоліки: якщо форма управління ТОВ є не стандартною, а в модельному статуті цього не можливо вказати, то такий статут необхідно розробляти окремо і подавати заяву на реєстрацію ТОВ безпосередньо через реєстратора; що стосується внесення змін до статуту ТОВ, то вони також вносяться через реєстратора. У випадку, коли наявний хоча б один учасник ТОВ іноземець, реєстрація проводиться виключно через реєстратора. У разі, якщо заява не відповідає хоча б одній із умов, необхідних для реєстрації онлайн в додатку «Дія», внаслідок чого державний реєстратор може відмовити у реєстрації онлайн, необхідно виконувати процедуру за участі державного реєстратора [25].

3) *основний правовий титул майна митного брокера* – право власності, джерелами формування якого є: вклади засновників та учасників ТОВ; отримані доходи; майно, набуто на підставі договорів та інших правочинів, не заборонених законом.

Під науковою категорією правовий титул, як правило, розуміється правовий режим або статус на якому відповідне майно закріплюється за суб'єктом господарювання.

Аналіз нормативно-правових актів та спеціальної літератури доводить, що: правовий режим майна визначається виключно законами України (п. 7 ч. 1 ст. 92 Конституції України); правовий режим майна суб'єктів господарювання встановлюється ГК України та іншими законами з урахуванням зазначених у ст. 139 Кодексу видів майна; правовий режим (юридичний статус) майна суб'єктів господарювання – це встановлена законодавством і власником майна або уповноваженим ним органом (як в індивідуальному правовому акті, так і в договорі) сукупність статичних (види та структура майна, його правовий титул) і динамічних (правовідносини щодо порядку придбання, володіння, використання, вибуття такого майна і звернення стягнення на майно, а також щодо розпорядження майном з боку уповноважених органів та кредиторів) елементів [26, с. 7].

Згідно з ч. 1 ст. 134 ГК України, суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених цим Кодексом.

Відповідно до ст. 84 ЦК України товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками, іменуються підприємницькими товариствами. Одним з видів таких юридичних осіб є господарські товариства, в тому числі ТОВ. Як будь-яка юридична особа, вони наділені ознаками майнової відокремленості, самостійної майнової відповідальності за своїми зобов'язаннями та здатності брати участь у господарському обороті від власного імені. Все це, з одного боку, впливає на правовий режим майна господарських товариств, а з іншого – правовий режим того чи іншого майна визначає межі та ступінь майнової відокремленості юридичної особи, її майнової відповідальності за своїми зобов'язаннями [27, с. 145].

Митний брокер повинен мати достатньо ресурсів для самостійного здійснення підприємницької діяльності, тобто, для незалежного функціонування на ринку митних брокерських послуг. Для ефективного здійснення митної брокерської діяльності митний брокер повинен мати доступ до достатніх ресурсів, включаючи фінанси та активи (матеріальні та нематеріальні), які забезпечують здійснення тривалої підприємницької діяльності.

Екстраполяція положень ст. 140 ГК України на правовий режим майна митних брокерів, визначає, що джерелами формування майна суб'єктів митної брокерської діяльності є: грошові та матеріальні внески засновників; доходи від реалізації послуг; доходи за фінансовими інструментами; капітальні вкладення і дотації з бюджетів; надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів; кредити банків та інших кредиторів; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян; інші джерела, не заборонені законом.

За ч. 1 ст. 139 ГК України, майном у Кодексі визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів, оборотних засобів, коштів, товарів (ч. 2 ст. 139).

Обов'язковим для створення майновим фондом ТОВ є статутний капітал. Згідно ст. 144 ЦК України, статутний капітал товариства з обмеженою відповідальністю скла-

дається з вкладів учасників такого товариства і гарантує інтереси його кредиторів. Стаття 12 Закону про ТОВ та ТДВ визначає, що розмір статутного капіталу товариства складається з номінальної вартості часток його учасників, виражених у національній валюті України (ч. 1).

Розмір частки учасника товариства у статутному капіталі товариства може додатково визначатися у відсотках. Розмір частки учасника товариства у відсотках повинен відповідати співвідношенню номінальної вартості його частки та статутного капіталу товариства (ч. 2 ст. 12).

Слід звернути увагу, що законодавством не передбачено мінімального розміру статутного капіталу ТОВ. Зважаючи на те, що ТОВ це статутний суб'єкт господарювання, формування статутного капіталу є обов'язковою умовою в процедурі утворення. Отже, засновники митного брокера при його утворенні мають домовитися про розмір статутного капіталу і розмір часток, що вносяться кожним та закріпити це у статуті;

4) наявність у учасників митного брокера корпоративних прав, як право участі в розподілі прибутку ТОВ, право участі в його управлінні, право участі в розподілі майна у разі його ліквідації.

Податковий кодекс України (ПК України) у п. 14.1.90 ст. 14 корпоративні права визначає, як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [28]. Ці права включають правомочність (можливість) цієї особи брати участь в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) від діяльності даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Стаття 96-1 ЦК України вказує, що корпоративні права – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства.

Згідно ч. 3 наведеної статті ЦК України, учасники (засновники, акціонери, пайовики) юридичної особи мають право у порядку, встановленому установчим документом та законом: 1) брати участь в управлінні юридичною особою у порядку, визначеному установчим документом, крім випадків, встановлених законом; 2) брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди), якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку; 3) у випадках, передбачених законом та установчим документом, вийти з юридичної особи; 4) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об'єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом; 5) одержувати інформацію про діяльність юридичної особи у порядку, встановленому установчим документом; 6) одержати частину майна юридичної особи у разі її ліквідації в порядку та у випад-

ках, передбачених законом, установчим документом (право на ліквідаційну квоту).

Порядок утворення митного брокера ґрунтується на загальних процедурах передбачених чинним законодавством України, щодо утворення суб'єктів господарювання, з урахуванням специфіки, що передбачена для ТОВ.

Стаття 56 ГК України визначає загальні засади утворення суб'єкта господарювання, в тому числі правову підставу, форми утворення, необхідність додержання вимог чинного законодавства.

Правовою підставою утворення митного брокера є рішення власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу. Митні брокери як суб'єкти господарювання можуть утворюватися або шляхом заснування, тобто як новостворена юридична особа, або шляхом реорганізації (злиття, виділення, поділу, перетворення) діючого ТОВ.

За загальним правилом утворення суб'єкта господарювання здійснюється на добровільних засадах (рішення засновників – власників майна), проте в окремих, визначених законом, випадках це може відбуватися за рішенням уповноважених органів. Утворення митного брокера має здійснюватися з обов'язковим додержанням вимог господарського законодавства, включаючи антимонопольно-конкурентне, щодо запобігання економічній концентрації (ст. ст. 25-41, 126, 251-257 ГК України, Закон України від 10 січня 2001 року №2210-III «Про захист економічної конкуренції» [29], Розпорядження Антимонопольного комітету України від 19 лютого 2002 року № 33-р «Про затвердження Положення про порядок розгляду заяв та справ про концентрацію суб'єктів господарювання» [30]).

Відповідно до ст. 10 Закону України про ТОВ та ТДВ, утворення товариства відбувається за рішенням його засновників. Якщо товариство утворюється кількома особами, такі особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо утворення товариства можуть укласти договір про утворення товариства в письмовій формі. Договір про утворення товариства може встановлювати порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо утворення товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про утворення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання (ч. 2 ст. 10).

Отже, наведені норми щодо шляхів утворення суб'єктів господарювання повністю поширюються на загальну процедуру легітимації митних брокерів у статусі суб'єктів права.

Теорія господарського права, окрім поділу порядку утворення суб'єктів господарювання за критерієм шляху, визначає етапність порядку утворення.

Професор О. М. Вінник визначає, що порядок легітимації встановлюється ГК України, ЦК України та Законом про державну реєстрацію і поділяється на певну кількість етапів залежно від статусу суб'єкта, що утворюється [15, с. 57].

Утворення митного брокера в організаційно-правовій формі ТОВ передбачає наступні *етапи*:

1) оцінка засновниками ТОВ своїх потреб та можливостей щодо започаткування митного брокера та перспектив бізнес-діяльності;

2) укладення засновницького договору (договору про заснування митного брокера), як господарського товариства корпоративного типу або прийняття засновником-власником майна рішення про утворення товариства однієї особи;

3) формування майнової бази митного брокера, передусім статутного капіталу, її засновником (засновниками) та виконання ними усіх необхідних підготовчих дій, щодо утворення та подальшої державної реєстрації;

4) державна реєстрація митного брокера в загальному порядку, відповідно до Закону про державну реєстрацію;

5) отримання необхідного для здійснення митної брокерської діяльності Дозволу;

6) найом працівників та агентів з митного оформлення (ст. 418 МК України) у разі необхідності – оренда приміщень, укладення договорів, що опосередковують діяльність митного брокера, придбання необхідного програмного забезпечення тощо.

Особливість порядку утворення митних брокерів як суб'єктів підприємництва полягає у тому, що процедура їх легітимації не закінчується стадією державної реєстрації. Спеціальна правосуб'єктність митних брокерів вимагає отримання Дозволу Держмитслужби на провадження митної брокерської діяльності (*спеціальна процедура*).

Відповідно до Порядку подання та розгляду заяв, надання, переоформлення, зупинення дії та анулювання дозволів на провадження митної брокерської діяльності (Порядок) затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 27 вересня 2021 року № 517 «Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності» Держмитслужба, у межах повноважень, наданих їй «Положенням про Державну митну службу України», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 року № 227, забезпечує порядок подання та розгляду заяв щодо провадження митної брокерської діяльності, а також надання, переоформлення, анулювання чи зупинення дії дозволу на провадження митної брокерської діяльності (Дозвіл).

З метою набуття права на провадження митної брокерської діяльності, переоформлення, зупинення дії чи анулювання Дозволу митний брокер подає Держмитслужбі відповідну заяву за формою, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 27 вересня 2021 року № 517 «Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності».

Згідно з п. 6, Розділу І. Порядку, діяльність митного брокера розпочинається з дня, наступного за днем включення його до Реєстру, і припиняється з дня, наступного за днем виключення з Реєстру.

Наведене вище дозволяє нам стверджувати, що набуття митним брокером правосуб'єктності може бути поділено на три стадії:

1) *підготовчо-організаційна*, зміст якої полягає в узгодженні та виборі засновниками (засновником)

організаційно-правової форми ТОВ для створення та діяльності митного брокера, формуванні бізнес-плану поточної діяльності на 3-5 років, визначенні напрямів діяльності митного брокера, формуванні статутного капіталу, формуванні установчих документів, забезпеченні усіх необхідних дій для державної реєстрації митного брокера як юридичної особи;

2) *загальна реєстраційно-легітимаційна*, сутність яка полягає у обранні форми та способу державної реєстрації митного брокера як юридичної особи та забезпечення усіх необхідних дій, умов та формальностей, які її опосередковують, у відповідності до чинного законодавства України;

3) *спеціально-легітимаційна*, специфіка якої полягає у необхідності отримання митним брокером спеціального Дозволу на провадження митної брокерської діяльності.

Особливості *спеціальної правосуб'єктності* митного брокера виявляються саме на третій стадії, адже з моменту її набуття митний брокер має право надавати митні брокерські послуги у митному просторі України. З моменту державної реєстрації утворення юридичної особи (загальна правосуб'єктність) митний брокер може вчинювати окремі юридичні дії для забезпечення своєї подальшої підприємницької діяльності (укладати договори оренди (купівлі-продажу) приміщення, придбавати програмне забезпечення, здійснювати найом працівників, агентів з митного оформлення тощо), проте право на «допуск до професійної діяльності» виникає у нього з моменту отримання Дозволу Держмитслужби.

Питання спеціальної правосуб'єктності митних брокерів, особливий порядок допуску до надання митних брокерських послуг та специфіка митної брокерської діяльності, з урахуванням її спрямованості на забезпечення митної безпеки та активізацію міжнародної торгівлі, актуалізують проблему пошуку належних інструментів фінансового забезпечення суб'єктами митного посередництва своєї діяльності, за шкоду яка може бути заподіяна клієнтам (передусім суб'єктам ЗЕД), внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань, прийнятих на себе за договором про надання митних брокерських послуг.

Одним із найбільш затребуваних фінансових інструментів забезпечення митних брокерів є страхування професійної відповідальності.

Варто вказати, що ідея страхового забезпечення професійної відповідальності не є новою для ринку митних брокерських послуг. Постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2001 року № 756 «Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності» [31] (втратила чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2016 року № 546 «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» [32]), документом, якій додавався до заяви про видачу ліцензії на діяльність митного брокера, була засвідчена в установленому порядку копія договору страхування власної діяльності на суму не менш як 2 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З огляду на те, що до 2015 року діяльність митного брокера підлягала ліцензуванню, питання страхування професійної відповідальності суб'єктів митної брокерської діяльності врегульовувалися законодавством України про ліцензування та страхування. Після набуття чинності Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 2 березня 2015 року № 222-VIII (Закон про ліцензування) [33] даний вид господарської діяльності ліцензуванню не підлягає, отже, питання страхування професійної відповідальності митного брокера перед третіми особами залишилися поза межами правового регулювання.

На нашу думку, доцільність відновлення такого виду фінансового забезпечення полягає у двох площинах: по-перше, є перспективним напрямом посилення митної безпеки в цілому та захисту інтересів суб'єктів ЗЕД, оскільки цей інструмент надасть змоги митним брокерам оперативного компенсувати збитки від реалізації традиційних та нетрадиційних (новітніх) видів загроз (ризиків), що виникають при наданні митних брокерських послуг, за рахунок коштів, які акумулюються страховками у страхові резерви; по-друге, дозволить митним брокерам перекласти відповідальність за покриття потенційних фінансових витрат на страхову компанію, внаслідок настання страхових випадків, які можуть призвести до значних збитків, що допоможе зберегти фінансову стабільність (стійкість) та уникнути неплатоспроможності або банкрутства внаслідок непередбачуваних подій.

Вважаємо за доцільне запропонувати власну концепцію страхування професійної відповідальності митного брокера, засновану на новітньому законодавстві України про страхування, із подальшим внесенням напрацьованих пропозицій до чинного (митного та страхового) законодавства України, з метою його осучаснення, що відповідатиме європейським стандартам на найкращим світовим практикам.

Страхування митних брокерів є видом страхування професійної відповідальності, який покликаний компенсувати збитки третім особам при наданні послуг митного брокера (посередника) за договором про надання митних брокерських послуг.

Страхування професійної відповідальності митного брокера є комплексним видом страхування, що поєднує страхування договірної відповідальності митних брокерів та фінансових ризиків (витрат на захист), внаслідок ненавмисного завдання третім особам збитків в процесі надання митних брокерських послуг, через допущення професійної помилки (упущення, недбалості) або інших подій, передбачених договором страхування.

Удосконалення вітчизняного митного законодавства потребує включення в МК України правових норм, які передбачають обов'язкове страхування професійної відповідальності митних брокерів, що надасть змоги гарантувати повне відшкодування збитків третім особам, задеклароване ст. 1166 ЦК України.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати пропозиції, щодо:

– доповнення ст. 416 МК України частиною 5, яка передбачає обов'язок митного брокера укласти договір страхування професійної відповідальності перед третіми особами, до моменту отримання дозволу на право здійснення митної брокерської діяльності;

– доповнення ч. 2 п. 1 Розділу II Наказу Міністерства фінансів України 27 вересня 2021 року № 517 «Порядку подання та розгляду заяв, надання, переоформлення, зупинення дії та анулювання дозволів на провадження митної брокерської діяльності» положенням, щодо того, що візуальна форма витягу з Реєстру має відображати образ QR-коду, що містить інформацію про укладений договір страхування професійної відповідальності перед третіми особами.

Питання припинення митного брокера, як суб'єкта права утвореного в організаційно-правовій формі ТОВ, врегульовано Законом про ТОВ та ТДВ (ст. ст. 48-52), ГК України (ст. 59), ЦК України (ст. ст. 104-112), Законом України про державну реєстрацію (ст. ст. 4, 6, 9, 11, 13, 17, 25).

Теорія господарського права розрізняє дві процедури: 1) припинення суб'єкта господарювання і 2) припинення діяльності суб'єкта господарювання. Під припиненням суб'єкта господарювання розуміється остаточне припинення ним господарської діяльності і втрату відповідного юридичного статусу. Під припиненням господарської діяльності мається на увазі її припинення на певний час, до усунення особою обставин, що стали підставою такого припинення, сама ж особа залишається в правовому полі, зберігаючи свій статус суб'єкта господарювання [15, с. 70].

В межах цього дослідження ми розглянемо основні правові засади припинення митного брокера, що утворений в організаційно-правовій формі ТОВ.

Припинення митного брокера, спираючись на положення доктрини господарського права поділяється на види і форми. За критерієм правової підстави, припинення за видами поділяється на: добровільне (за рішенням митного брокера) та примусове (за рішенням уповноваженого органу, суду).

За формами, припинення поділяється на: 1) *реорганізацію* шляхом поділу, злиття, приєднання або перетворення; 2) *ліквідацію* митного брокера.

Згідно ст. 48 Закону України про ТОВ та ТДВ митний брокера припиняється внаслідок передання всього свого майна, всіх прав та обов'язків іншим господарським товариствам – правонаступникам шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення або в результаті ліквідації.

Добровільне припинення ТОВ здійснюється за рішенням загальних зборів учасників у порядку, встановленому цим Законом, з дотриманням вимог, встановлених законодавством. Інші підстави та порядок припинення товариства встановлюються законом (ч. 2).

Товариства, які беруть участь у припиненні митного брокера, можуть укласти договір про припинення, який визначатиме умови передачі майна, прав та обов'язків юридичним особам – правонаступникам, розмір часток кожного учасника у статутному капіталі кожної юридич-

ної особи – правонаступника або коефіцієнти конвертації часток в акції (якщо правонаступниками є акціонерні товариства), склад органів юридичних осіб – правонаступників та інші умови припинення (ст. 53).

Чинне законодавство України розглядає реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення) як одну з двох підстав припинення юридичної особи на рівні з ліквідацією і установлює відповідну процедуру. Метою реорганізації можуть бути економія витрат, вилучення збиткових видів діяльності, удосконалення організації виробництва, підвищення контролю за якістю продукції та витрачанням фінансових ресурсів, розробка нових видів продукції, пошук нових ринків збуту, підвищення кваліфікації персоналу, оптимізація оподаткування, залучення додаткового фінансування, списання/замороження заборгованості або її частки тощо. Залежно від мети реорганізації обирається її напрям [34, с. 29, 30].

Правові засади припинення митного брокера у формі реорганізації шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення, регламентовані ст. ст. 49-52 Закону України про ТОВ та ТДВ.

Практика припинення митних брокерів у митному просторі України у формі реорганізації не надає прикладів особливостей застосування таких процедур, отже, злиття, приєднання, поділ, перетворення митних брокерів здійснюється у загальному порядку, що передбачений для інших ТОВ.

За визначенням професора В. С. Щербини, при ліквідації суб'єкт господарювання припиняється як суб'єкт права без правонаступництва [35, с. 119].

Ліквідації митного брокера у загальному порядку ґрунтується на нормах ст. ст. 104-105, 110-112 ЦК України.

Примусове припинення шляхом ліквідації застосовується у передбачених законом випадках: за рішенням уповноваженого органу або за його ініціативою (шляхом подання позову) – судом, така ліквідація відбувається за рішенням суду про ліквідацію митного брокера через допущені при його утворенні порушення, які не можна усунути; за позовом учасника митного брокера або відповідного органу державної влади, а також в інших, встановлених законом випадках, – за позовом відповідного органу державної влади.

Рішення про примусову ліквідацію господарських товариств може приймати лише суд. Органи державної влади й місцевого самоврядування, які можуть лише ініціювати припинення товариства шляхом звернення до суду, таких повноважень не мають, що обумовлено необхідністю гарантувати права суб'єктів господарювання від втручання з боку державних органів [36, с. 101].

За загальним правилом, юридична особа є такою, що припинилася, з дня внесення до Єдиного державного реєстру запису про її припинення. При цьому, зважаючи на специфіку набуття митним брокером правосуб'єктності, що впливає на завершення процесу легітимації в статусі суб'єкта митної брокерської діяльності, процедурі внесення запису про припинення до Єдиного державного реєстру, передусім процедура анулювання Дозволу у Реєстрі митних брокерів, при цьому, реєстраційний номер митного брокера у Реєстрі також анулюється.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна сформулювати наступні науково-теоретичні висновки:

1) оптимальне врегулювання публічних процедур порядку утворення і припинення митних брокерів є фундаментальним важелем, що визначає сталість та ефективність зовнішньоекономічної діяльності в Україні в цілому та митної брокерської діяльності зокрема, і як наслідок сприяє забезпеченню митної безпеки України, як в період дії правового режиму воєнного стану так і під час повоєнного національного економічного відновлення;

2) митний брокер – це юридична особа, що створена у встановленому законом порядку у формі господарського товариства, здійснює митну брокерську діяльність, яка спрямована на оплатне надання послуг суб'єктам ЗЕД при дотриманні митних процедур та забезпеченні митних формальностей, на підставі договору, шляхом надання митної брокерської послуги на підставі дозволу Державної митної служби України, має необхідне для цього майно і володіє господарською правосуб'єктністю відповідно до закону і установчих документів, з метою отримання прибутку;

3) найбільш застосовуваною організаційно-правовою формою на ринку митних брокерських послуг є ТОВ. Саме тому, наведена організаційно-правова форма по відношенню до митних брокерів-юридичних осіб має віднайти належне закріплення у законодавстві, як одна із вимог, щодо легітимації таких суб'єктів у статусі суб'єктів права;

4) набуття митним брокером правосуб'єктності може бути поділено на три стадії: *підготовчо-організаційна*, зміст якої полягає в узгодженні та виборі засновниками (засновником) організаційно-правової форми ТОВ для створення та діяльності митного брокера, формуванні бізнес-плану поточної діяльності на 3–5 років, визначенні напрямів діяльності митного брокера, формуванні статутного капіталу, формуванні установчих документів, забезпеченні усіх необхідних дій для державної реєстрації митного брокера як юридичної особи; *загальна реєстраційно-легітимаційна*, сутність якої полягає у обранні форми та способу державної реєстрації митного брокера як юридичної особи та забезпечення усіх необхідних дій, умов та формальностей, які її опосередковують, у відповідності до чинного законодавство України; *спеціально-легітимаційна*, специфіка якої полягає у необхідності отримання митним брокером спеціального Дозволу на провадження митної брокерської діяльності. Особливості спеціальної правосуб'єктності митного брокера виявляються саме на третій стадії, адже з моменту її набуття митний брокер має право надавати митні брокерські послуги у митному просторі України;

5) питання спеціальної правосуб'єктності митних брокерів, особливий порядок допуску до надання митних брокерських послуг та специфіка митної брокерської діяльності, актуалізують проблему пошуку належних інструментів фінансового убезпечення суб'єктами митного посередництва своєї діяльності, за шкоду яка може бути заподіяна клієнтам (передусім суб'єктам ЗЕД), внаслідок невиконання або неналежне вико-

нання зобов'язань, прийнятих на себе за договором про надання митних брокерських послуг. Одним із найбільш затребуваних фінансових інструментів забезпечення митних брокерів є страхування професійної відповідальності. Страхування професійної відповідальності митного брокера є комплексним видом страхування, що поєднує страхування договірної відповідальності митних брокерів та фінансових ризиків (витрат на захист), внаслідок ненавмисного завдання третім особам збитків в процесі надання митних брокерських послуг, через допущення професійної помилки (упущення, недбалості) або інших подій, передбачених договором страхування;

б) проведено дослідження дозволяє сформулювати пропозиції, щодо: доповнення ст. 416 МК України частиною 5, яка передбачає обов'язок митного брокера укласти договір страхування професійної відповідальності перед третіми особами, до моменту отримання дозволу на право здійснення митної брокерської діяльності; доповнення ч. 2 п. 1 Розділу II Наказу Міністерства фінансів України 27 вересня 2021 року № 517 «Порядку подання та розгляду заяв, надання, переоформлення, зупинення дії та анулювання дозволів на провадження митної брокерської діяльності» положенням, щодо того, що візуальна форма витягу з Реєстру має відображати образ QR-коду, що містить інформацію про укладений договір страхування професійної відповідальності перед третіми особами.

Отже, належним чином унормовані публічні порядки утворення та припинення митних брокерів є засадничими умовами, що визначають особливості їх правового становища та гарантують споживачам митних брокерських послуг захист їх прав та охоронюваних законом інтересів.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
3. Іванченко Е. П. Правова природа митної брокерської діяльності: поняття, ознаки, особливості. *Правотна та публічне право*. № 4/2023. С. 9–20.
4. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
5. Про деякі питання провадження митної брокерської діяльності: Наказ Міністерства фінансів України від 27 вересня 2021 року № 517. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1672-21#n4>.
6. Державна митна служба України. Реєстр митних брокерів. 03.06.2024. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>.
7. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n715>.
8. Беяневич О. А. Про множинність організаційно-правових форм суб'єктів господарювання як одну з умов повоєнного відновлення. URL: <https://coordynata.com.ua/pro-mnozinnist-organizacijno-pravovih-form-subektiv-gospodaruvanna-ak-odnu-z-umov-povoennogo-vidnovlenna>.

9. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. URL: <https://skilky-skilky.info/wp-content/uploads/2024/04/Kilkist-zareiestrovanykh-iurydychnykh-osib-za-orhanizatsiyno-pravovymu-formamy-hospodariuvannya-na-1-kvitnia-2024-r.pdf>.

10. Вовк. І. А. Як право впливає на економічні відносини: аналіз стадії правового регулювання. *Економічна теорія та право*. № 3 (22). 2015. С. 89–101. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/3-89-101.pdf>.

11. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 6 лютого 2018 року №2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text>.

12. Попов Ю. Ю. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» : наук.-практ. комент. Київ : К.І.С., 2019. 392 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Popov_Zakon_pro_TOV_Komentar.pdf.

13. Братасюк О., Ментух Н. Правове становище товариств з обмеженою відповідальністю за законодавством України. *Актуальні проблеми правознавства*. № 1 (2021). С. 66–74. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41935/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%85%D0%91%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%8E%D0%BA.pdf>.

14. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

15. Вінник О. М., Шаповалова О. В. Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 295 с.

16. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text>.

17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>.

18. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 3 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text>.

19. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>.

20. Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Наказ Міністерства юстиції України від 18 листопада 2016 року № 3268/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-16#Text>.

21. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15 липня 2021 року № 1689-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>.

22. Про затвердження Порядку надання електронних публічних послуг в автоматичному

режимі : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2022 року № 868. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2022-%D0%BF#Text>.

23. Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2022-%D0%BF#Text>.

24. Деякі питання дерегуляції господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 березня 2019 року № 367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367-2019-%D0%BF#Text>.

25. Кушнов М. Нова можливість «Дії» – реєстрація ТОВ онлайн. URL: <https://smartsolutions.ua/nova-mozhlyvist-dii-reiestracija-tov-onlajn/>.

26. Щербина В. С. Поняття правового режиму майна господарського призначення. *Економіка та право*. 2020 (1). С. 3–8. URL: <https://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/968/930>.

27. Артеменко Р. М. Правовий режим майна господарських товариств (з урахуванням міжнародного досвіду). *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 145–154. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5d05af69-3caf-4f0d-ba3c-83b0f9269e9f/content>.

28. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n256>.

29. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 10 січня 2001 року №2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.

30. Про затвердження Положення про порядок розгляду заяв та справ про концентрацію суб'єктів господарювання : Розпорядження Антимонопольного комітету України від 19.02.2002 року № 33-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0284-02#n52>.

31. Про затвердження переліку документів, які додаються до заяви про видачу ліцензії для окремого виду господарської діяльності : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2001 року № 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/756-2001-%D0%BF#Text>.

32. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2016 року № 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2016-%D0%BF#n11>.

33. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.

34. Коверзнев М., Коверзнева Г. Правовий аспект реорганізації юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 29–31.

35. Щербина В. С. Господарське право : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 640 с.

36. Адамович О. В. Ліквідація юридичних осіб за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 081 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 227 с.

Анотація

Іванченко Е. П. Господарсько-правове регулювання порядку утворення та припинення митних брокерів: нарративний аналіз. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню господарсько-правового регулювання публічних порядків утворення та припинення митних брокерів.

Аналіз доктрини господарського права та митного законодавства України дозволив автору сформулювати висновок відносно того, що важливу роль у формуванні ефективного функціонування сегмента національної економіки, що спрямований на зовнішньоекономічну діяльність, відіграють митні брокери. Саме тому, оптимальне врегулювання публічних процедур порядку утворення і припинення митних брокерів є фундаментальним важелем, що визначає сталість та ефективність зовнішньоекономічної діяльності в Україні в цілому та митної брокерської діяльності зокрема.

Автор відзначає, що вказані публічні порядки, належно регламентовані законодавством, гарантують споживачу послуг, що суб'єкти митного посередництва володіють необхідними знаннями, професійним досвідом, матеріальними ресурсами для виконання зобов'язань, які, як покладені на них законодавством, так і прийняті самостійно на підставі договору про надання митних брокерських послуг, підлягають контролю і нагляду з боку держави, мають можливість відповідати по боргах перед кредиторами та компенсувати збитки клієнтам, у разі їх виникнення за результатами або в процесі виконання договору.

За результатами дослідження, автор формулює висновок про те, що:

- найбільш застосовуваною організаційно-правовою формою на ринку митних брокерських послуг є ТОВ. Саме тому, наведена організаційно-правова форма по відношенню до митних брокерів-юридичних осіб має віднайти належне закріплення у законодавстві, як одна із вимог, щодо легітимації таких суб'єктів у статусі суб'єктів права;

- набуття митним брокером правосуб'єктності може бути поділено на три стадії: 1) підготовчо-організаційну; 2) загальну реєстраційно-легітимаційну; 3) спеціально-легітимаційну;

- питання спеціальної правосуб'єктності митних брокерів, особливий порядок допуску до надання митних брокерських послуг, актуалізують проблему пошуку належних інструментів фінансового забезпечення суб'єктами митного посередництва своєї діяльності. Одним із найбільш затребуваних фінансових інструментів забезпечення митних брокерів є страхування професійної відповідальності.

Ключові слова: утворення суб'єкта господарювання, припинення суб'єкта господарювання, організаційно-правова форма, державна реєстрація, митний брокер, публічні процедури порядку утворення і припинення митних брокерів, митна брокерська діяльність, митне посередництво, спеціальна правосуб'єктність митного брокера, страхування професійної відповідальності митного брокера.

Summary

Ivanchenko E. P. Commercial law regulation of the procedure for the establishment and termination of customs brokers: a narrative analysis. – Article.

The article studies the commercial law regulation of public procedures for the establishment and termination of customs brokers.

The analysis of the doctrine of commercial law and customs legislation of Ukraine allowed the author to conclude that customs brokers play an important role in shaping the efficient functioning of the national economy segment aimed at foreign economic activity. Hence, the optimal regulation of public procedures for the establishment and termination of customs brokers is a fundamental lever that determines the sustainability and efficiency of foreign economic activity in Ukraine in general and customs brokerage in particular.

The author notes that these public procedures, duly regulated by law, guarantee to the consumer of services that customs intermediation entities have the necessary knowledge, professional experience, and tangible resources to fulfill their obligations, both those imposed on them by law and those assumed independently based on customs brokerage services agreement, are subject to control and supervision by the State, and are able to pay debts to creditors and compensate losses to customers,

in case they arise as a result or in the course of the contract performance.

According to research findings, the author provides the following conclusions:

LLC is the most common organizational-legal form in the customs brokerage services market. Thus, in relation to customs brokers-legal entities, it should be properly enshrined in the legislation as one of the requirements for legitimizing such entities as legal ones;

the acquisition of legal personality by a customs broker can be divided into three stages: 1) preparatory-organizational; 2) general registration and legitimation; 3) special legitimation;

the issues of special legal personality of customs brokers and a special procedure for authorization to provide customs brokerage services actualize the problem of finding appropriate financial security instruments for customs intermediation entities to ensure their activities. Professional liability insurance is one of the most popular financial instruments for securing customs brokers.

Key words: establishment of a business entity, termination of a business entity, organizational-legal form, state registration, customs broker, public procedures for establishment and termination of customs brokers, customs brokerage activities, customs mediation, special legal personality of customs broker, professional liability insurance of a customs broker.

УДК 349.6(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.14>

Л. І. Кіріна

orcid.org/0000-0002-9819-9534

юристка I категорії

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Мамутова

Національної академії наук України»

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ САНІТАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Постановка проблеми. Концепція розвитку системи громадського здоров'я (далі – СГЗ) визнала здоров'я населення є однією з найбільших цінностей, необхідною умовою для соціально-економічного розвитку країни. Створення оптимальних умов для реалізації потенціалу кожної особи впродовж всього життя, досягнення європейських стандартів якості життя та благополуччя населення є одним із основних завдань, визначених частиною зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1]. Проблема зміцнення та збереження здоров'я людей як найвищої соціальної цінності, забезпечення реалізації права особи на оздоровчу рухову активність обумовила схвалення у 2016 р. Національної стратегії з оздоровчої рухової активності в Україні на період до 2025 р. «Рухова активність – здоровий спосіб життя – здорова нація», яка втратила чинність на підставі Указу Президента України № 300/2021 від 21.07.2021 р. Натомість іншим указом було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021 р. «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою» [2], де Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) було доручено до 01.12.2021 р. розробити та затвердити Стратегічний план розвитку системи охорони здоров'я (далі – ОЗ) населення на період до 2030 р.

Втім, в силу низки, перш за все, об'єктивних причин базова структура проекту Стратегії розвитку системи ОЗ до 2030 р., яка включає 3 стратегічні цілі, 11 оперативних цілей та 137 завдань, була прийнята за основу лише на початку 2023 р., а винесення на громадське обговорення, а також операційний план її реалізації у 2024-2026 рр. – у квітні 2024 р.

Очевидно, що у такий спосіб триває усвідомлення державою безпосереднього зв'язку між СГЗ та національною безпекою в цілому та соціально-економічним розвитком країни зокрема, що передбачає, у тому числі, обов'язкове дотримання правил поведінки усіма учасниками санітарних відносин незалежно від їх правового статусу. Цей вид відносин виникає у сфері забез-

печення санітарно-епідемічного благополуччя населення (далі – СЕБН) з приводу встановлених державою медико-санітарних правил, медико-санітарних нормативів та медико-санітарних регламентів. В свою чергу одним з основних та найефективніших правових засобів забезпечення дотримання санітарного законодавства небезпідставно прийнято вважати юридичну відповідальність. Тож дослідження проблем останньої, пов'язаної зі сферою громадського здоров'я, є своєчасним та актуальним.

Аналіз наукових публікацій. Питання правового регулювання різних видів юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення СЕБН були предметом наукових досліджень таких науковців, як: Є.Н. Белей, О.О. Воронятніков, М.П. Ліхтер, М.М. Михайленко, Г. Муляр, Є.С. Хайнацький, Г. Шуст та ін. Так, в роботі [3, с. 115] робиться висновок, що управління закладами ОЗ ґрунтується на принципах системності, юридичної відповідальності, безперервного професійного розвитку й враховує певну низку зовнішніх та внутрішніх чинників. М.П. Ліхтер у своїй публікації розкрила розуміння, види та функції юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері забезпечення СЕБН [4, с. 72]. А.Г. Мосейко у травні 2022 р. запропонувала нову редакцію ст. 46 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» – «Адміністративна відповідальність за порушення санітарного законодавства», та доповнити цей Закон ст. 46-1 – «Фінансові санкції за порушення санітарного законодавства» [5, с. 206], але зазначений закон втратив чинність з дня введення в дію Закону України «Про систему громадського здоров'я» [6] (далі – закон про СГЗ, набрав чинності – 01.10.2022 р., введений в дію – 01.10.2023 р.). Питання державного регулювання та контролю у сфері захисту здоров'я та СЕБН міст розглядалися авторкою у попередній публікації [7]. Тож, враховуючи сучасний стан санітарного законодавства України, можна стверджувати, що інститут юридичної відповідальності у цій сфері наразі є недостатньо розкритим і потребує додаткового дослідження.

Завданням статті є розгляд окремих видів юридичної відповідальності за порушення санітарного законодавства, а також заходів щодо припинення таких порушень з урахуванням новел, передбачених у законі про СГЗ.

Метою статті є визначення особливостей, специфіки різних видів юридичної відповідальності за порушення санітарного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Регулюванню відносин відповідальності за порушення санітарного законодавства присвячений окремий розділ закону про СГЗ, в межах якого виділені наступні статті:

1) заходи щодо припинення порушення вимог санітарного законодавства (ст. 53);

2) адміністративна відповідальність за порушення вимог санітарного законодавства (ст. 54);

3) відшкодування шкоди (збитків) (ст. 55);

4) кримінальна відповідальність за порушення вимог санітарного законодавства (ст. 56).

При цьому у трьох останніх статтях закону про СГЗ норми права викладені у бланкетний спосіб. Більше того, якщо у нормах про відшкодування шкоди (збитків) зроблене посилання на Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), Господарський кодекс України (далі – ГК України), а також Закон України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції» (конкретний бланк), то відносно адміністративної та кримінальної відповідальності застосований загальний бланк, за яким використано словосполучення «згідно із законом».

Тож, наразі найбільш врегульованими у законі про СГЗ є відносини у сфері заходів щодо припинення порушення вимог санітарного законодавства. Їх диференціації в законі проведена за такими видами:

1) повне або часткове зупинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг у разі їх невідповідності вимогам медико-санітарних нормативів та правил: 1.1) здійснюється за постановою адміністративного суду; 1.2) постанова ухвалюється за результатами розгляду позову органу державного нагляду (контролю) (далі – ОДН(К)) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері;

2) тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг, що становлять загрозу для здоров'я та(або) життя людини, на строк не більше 10 календарних днів: 2.1) здійснюється за рішенням посадової особи ОДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері; 2.2) передбачає подання відповідної заяви до суду не пізніше наступного робочого дня після прийняття такого рішення; 2.3) тимчасове припинення на строк більше 10 календарних днів можливе виключно за рішенням суду на строк, необхідний для усунення виявлених порушень;

3) суб'єкт господарювання має право відновити виробництво та(або) обіг продукції, виконання робіт, надання послуг, якщо: 3.1) до суду не подано заяву про тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг протягом 10 календарних днів; 3.2) суд не прийняв будь-якого рішення до закінчення строку тимчасового припинення, зазначеного в рішенні посадової особи ОДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері; 3.3) суд прийняв рішення на користь суб'єкта господарювання; 3.4) ОДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері відкликав заяву, подану до суду, або скасував рішення про тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг;

4) вирішення питання про скасування рішення про тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг здійснюється судом одночасно з прийняттям рішення за заявою про тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг на користь суб'єкта господарювання;

5) відсторонення від роботи, навчання, відвідування закладів дошкільної освіти осіб, які є носіями збудників інфекційних хвороб, хворих на небезпечні для оточуючих інфекційні хвороби або осіб, які були в контакт з такими хворими: 5.1) здійснюється власниками підприємств, установ, організацій або уповноваженими ними органами; 5.2) підставою є вмотивоване письмове рішення керівника або уповноваженої посадової особи ОДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері.

Отже, виходячи з наведених положень закону про СГЗ заходами щодо припинення порушення вимог санітарного законодавства слід визнати: – повне або часткове зупинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг; – тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг на строк не більше 10 календарних днів; – тимчасове припинення виробництва та(або) обігу продукції, виконання робіт, надання послуг на строк, необхідний для усунення виявлених порушень; – відсторонення від роботи, навчання, відвідування закладів дошкільної освіти осіб.

Відносини з відшкодування шкоди (збитків) у законі про СГЗ поділені на види залежно від суб'єкта їх заподіяння (завдання):

1) шкода (збитки), заподіяні (завдані) юридичними та фізичними особами – відшкодування здійснюється в порядку, встановленому ЦК України, ГК України, а також Законом України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції», іншими законодавчими актами;

2) шкода (збитки), заподіяні (завдані) незаконними діями посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади (далі – ОВВ), що здійснюють державний контроль у сферах господарської діяльності – відшкодування здійснюється в порядку, встановленому ЦК України.

У першому випадку безпосередньо в змісті статті не йдеться про характер та/чи обсяги шкоди (збитків), які можуть бути заподіяні (завдані) юридичними та фізичними особами, але виходячи із завдання закону про СГЗ, можна стверджувати, що вказана шкода (збитки) має розглядатися у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, яка може становити ризик для СЕБН, тобто загрожувати стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, а саме: а) перевищувати усталений рівень показників захворюваності для даної території; б) погіршувати сприятливі умови проживання для населення; в) виходити за межі параметрів, визначених санітарним законодавством, факторами середовища життєдіяльності.

Крім того, той таки закон про СГЗ дає підстави додатково виокремити норми, що розкривають особливості відшкодування шкоди (збитків) юридичними та фізичними особами, як-от: – СГЗ в Україні діє з дотриманням принципу мінімізації шкоди – системного усунення або зменшення негативних наслідків для здоров'я людини від різних видів її поведінки та видів діяльності; – суб'єкти господарювання зобов'язані відшкодувати у встановленому порядку працівникам та іншим фізичним і юридичним особам шкоду, завдану їхньому здоров'ю внаслідок порушення ними вимог санітарного законодавства; – суб'єкти господарювання мають право на відшкодування збитків, завданих їм внаслідок порушення вимог санітарного законодавства фізичними та юридичними особами; – фізичні особи у сфері громадського здоров'я мають право на відшкодування шкоди, завданої їх здоров'ю внаслідок порушення вимог санітарного законодавства фізичними або юридичними особами.

У другому випадку йдеться про незаконні дії посадових осіб центральних та місцевих ОВВ, що здійснюють державний контроль у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для здоров'я та СЕБН. При цьому, закон передбачає: а) право суб'єктів господарювання на відшкодування збитків, завданих їм внаслідок дій або бездіяльності органів державної влади (далі – ОДВ), органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) у сфері громадського здоров'я; б) право фізичних осіб у сфері громадського здоров'я на відшкодування шкоди, завданої їх здоров'ю внаслідок порушення вимог санітарного законодавства посадовими особами ОВВ, ОМС.

Виходячи з приписів ГК України [8] можна виокремити ті, що стосуються особливостей відшкодування шкоди (збитків):

1) права та законні інтереси кожного суб'єкта господарювання та споживача захищаються шляхом відшкодування збитків (ст. 20);

2) спори про поновлення порушених прав суб'єктів господарювання та відшкодування завданої їм шкоди внаслідок рішень, дій чи бездіяльності органів, посадових або службових осіб ОМС при здійсненні ними своїх повноважень вирішуються в судовому порядку (ч. 7 ст. 23);

3) споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) з метою задоволення своїх потреб мають право на відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами), у випадках, передбачених законом (ст. 39);

4) збитки, завдані державному комерційному підприємству внаслідок виконання рішень ОДВ чи ОМС, які було визнано судом неконституційними або недійсними, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду (ч. 6 ст. 74);

5) збитки, завдані комунальному унітарному підприємству внаслідок виконання рішень ОДВ чи ОМС, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду (ч. 9 ст. 78);

6) застосування господарських санкцій повинно гарантувати захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави, в тому числі відшкодування збитків учасникам господарських відносин, завданих внаслідок правопорушення, та забезпечувати правопорядок у сфері господарювання (ч. 2 ст. 216);

7) відшкодування збитків у сфері господарювання – відшкодування збитків, склад, розмір, умови і порядок відшкодування збитків, солідарне відшкодування збитків, регресні вимоги щодо відшкодування збитків (ст.ст. 224–228);

8) здійснення будь-якої господарської діяльності, що загрожує життю і здоров'ю людей або становить підвищену небезпеку для довкілля, забороняється. (ч. 1 ст. 246).

Ще більш детально відносини з відшкодування шкоди врегульовано у ЦК України [9]. Серед приписів останнього варто виділити наступні: – відшкодування моральної шкоди (ч. 2, ст. 23); – задоволення вимог кредиторів (ч. 1, ст. 112); – вимоги, на які позовна давність не поширюється (ч. 1, ст. 268); – право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ч. 1, ст. 282); – право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ч. 2, ст. 293); – недопустимість зараху-

вання зустрічних вимог (ч. 1, ст. 602); – припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи (ч. 1, ст. 609); – відповідальність за шкоду, завдану внаслідок недоліків товару (ч. 1, ст. 711); – усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (ч. 1, ст. 1163); – наслідки неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (ч. 1, ст. 1164); – відшкодування шкоди, завданої внаслідок неусунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (ч. 1, ст. 1165); – загальні положення про відшкодування шкоди (§ 1, гл. 82); – відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю (§ 2, гл. 82); – відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) (§ 3, гл. 82).

Тобто, якщо систематизувати наведені положення про відшкодування шкоди, то їх класифікацію можна представити у такому вигляді: 1) загальні положення; 2) механізм та умови відшкодування; 3) право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю, та право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; 4) усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, наслідки неусунення та відшкодування шкоди, завданої внаслідок цього; 5) відшкодування моральної шкоди; 6) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; 7) відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

Відповідно до ст. 54 закону про СГЗ тягнуть за собою адміністративну відповідальність згідно із законом такі види діянь: а) порушення вимог санітарного законодавства; б) невиконання приписів посадових осіб ОДН(К) за дотриманням вимог санітарного законодавства у відповідній сфері.

Натомість у главах 5 «Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення» та 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [10] наразі наявні статті, якими передбачена відповідальність за:

1) порушення санітарних норм (ст. 42);

2) порушення правил щодо карантину людей (ст. 44-3): 2.1) порушення правил щодо карантину людей; 2.2) порушення санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства; 2.3) порушення рішень ОМС з питань боротьби з інфекційними хворобами (ч. 1 ст. 44-3); 2.4) перебування в громадських будинках, спорудах, громадському транспорті під час дії карантину без вдягнутих засобів індивідуаль-

ного захисту, зокрема респіраторів або захисних масок, що закривають ніс та рот, у тому числі виготовлених самостійно (ч. 2 ст. 44-3);

3) невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби (далі – ДСЕС) (ст. 188-11): 3.1) невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб органів ДСЕС щодо усунення порушень санітарного законодавства; 3.2) ненадання цим особам необхідної інформації або надання неправдивої інформації; 3.3) створення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків.

Цю групу адміністративних правопорушень пропонується визнати основними, безпосередніми правопорушеннями санітарного законодавства.

До групи суміжних із санітарними пропонується віднести адміністративні правопорушення в галузі:

– житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою, зокрема – порушення правил санітарного утримання місць загального користування, сходових кліток, ліфтів, під'їздів, придомових територій (ч. 1 ст. 150 КУпАП);

– торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, фінансів і підприємницькій діяльності – порушення вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів (ст. 166-22): 2.1) реалізація незареєстрованих об'єктів санітарних заходів, передбачених Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» (ч. 1 ст. 166-22); 2.2) обіг непридатних харчових продуктів (ч. 2 ст. 166-22); 2.3) порушення значень параметрів безпечності об'єктів санітарних заходів, встановлених законодавством про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів (ч. 3 ст. 166-22);

– охорони праці і здоров'я населення: 3.1) порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці, крім порушення, передбаченого ч. 6 ст. 41 (порушення встановленого порядку повідомлення (надання інформації) центральному ОВВ, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, про нещасний випадок на виробництві) (ч. 5 ст. 41); 3.2) виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації (ст. 42-1); 3.3) заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 42-2).

Нарешті до групи факультативних санітарних правопорушень (правопорушень у разі, коли вони є порушеннями санітарних норм) слід віднести адміністративні правопорушення:

1) у сфері охорони природи, у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини: 1.1) порушення порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78); 1.2) випуск в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 80); 1.3) експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах (ст. 81); 1.4) порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення (ст. 82); 1.5) порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів (ст. 82-1); 1.6) виробництво продукції з відходів чи з їх використанням без відповідної нормативно-технічної та технологічної документації (ст. 82-2); 1.7) приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і зверненнями громадян та їх об'єднань щодо безпеки утворення відходів та поводження з ними (ст. 82-3); 1.8) змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу (ст. 82-4); 1.9) порушення правил передачі відходів (ст. 82-5); 1.10) порушення встановлених правил і режиму експлуатації установок і виробництв з оброблення та утилізації відходів (ст. 82-6); 1.11) порушення вимог законодавства у сфері хімічних джерел струму (ст. 82-7); 1.12) захоронення неперероблених (необроблених) побутових відходів (ст. 82-8); 1.13) порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83); 1.14) невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій (ст. 90-1);

2) в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів – порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки (ст. 95);

3) в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та технічного регулювання: 3.1) введення в обіг або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів (ст. 167);

3.2) виконання робіт, надання послуг громадянам-споживачам, що не відповідають вимогам стандартів, норм і правил (ст. 168-1); 3.3) недодержання стандартів при транспортуванні, зберіганні і використанні продукції (крім харчових продуктів) (ст. 170).

Варто звернути увагу на проблеми процесуального порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за порушення санітарного законодавства, адже попри ліквідацію ДСЕС [11] і передачу цих функцій Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [12], повноваження органів ДСЕС щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням санітарних норм, а також її посадових осіб щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення й досі присутні в КУпАП [13, ст.ст. 236, 255].

Чинною та незмінною залишається також Інструкція Міністерства охорони здоров'я України [14], що встановлює порядок накладення і стягнення штрафів за порушення санітарного законодавства або невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків посадових осіб органів, установ і закладів ДСЕС України.

Не без проблем складається наразі ситуація навколо інституту кримінальної відповідальності за порушення вимог санітарного законодавства. Дійсно, діяння проти здоров'я населення, вчинені внаслідок цього, відповідно до ст. 56 закону про СГЗ, тягнуть за собою відповідальність згідно із законом. Втім поширення коронавірусної хвороби COVID-19 внесло певну дестабілізацію положень ст. 325 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [15], яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань (ч. 1 ст. 325). Ч. 2 ст. 325 КК України передбачає такі обтяжуючі обставини, як вчинення тих самих, вищеописаних діянь, якщо вони спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

З метою запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) окремим законом ст. 325 КК України була викладена у новій редакції [16]. А буквально через два тижні іншим законом було прийняте застереження [17], що у такій редакції ст. 325 діятиме протягом трьох місяців з дня опублікування вказаного закону. Нарешті, наступним законом була змінена санкція ч. 1 ст. 325 [18].

Подібна ситуація викликала неоднозначні позиції науковців щодо легітимності чинної редакції цієї статті. Так, в роботі [19, с. 523] автори, на основі аналізу наукової літератури, темпоральних властивостей ст. 325 КК України у редакції Закону № 530-IX, дійшли висновку, що на сьогодні її дія припинена 18.06.2020, а попередня редакція цієї статті не поновлена. Відповідно внесення змін до ст. 325 КК України, що має місце у нормотворчій діяльності на сьогодні, а також ухвалення вироків у кримінальних провадженнях за вказаною статтею є таким, що не відповідає принципу законності.

Інші, вважаючи її чинною, звертають увагу на те, що диспозиція ч. 1 ст. 325 викладена у бланкетний спосіб, опосередковано відсилаючи до нормативно-правових актів, які регулюють санітарні правила та норми щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням, а саме – Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [20], в якому, серед іншого, розкривається поняття «санітарно-протиепідемічні правила і норми» – нормативно-правові акти (накази, інструкції, правила, положення тощо) центрального ОВВ, що забезпечує формування державної політики у сфері ОЗ, вимоги яких спрямовані на запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб. Тож, на відміну від адміністративної, кримінальна відповідальність, згідно із диспозицією ст. 325 КК України, настає лише тоді, коли порушення цих правил і норм спричинили, або завідомо могли спричинити поширення відповідних захворювань.

Отже, для кваліфікації дій особи за ст. 325 КК України необхідно встановити наявність в них порушення: правил щодо карантину людей; санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених законодавством; рішень ОМС з питань боротьби з інфекційними хворобами; інших правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам, а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням).

Висновки. Таким чином, проведений огляд і аналіз питань, пов'язаних зі особливостями та специфікою різних видів юридичної відповідальності за порушення санітарного законодавства, дозволив підсумувати наступне.

1. Встановлено, що заходами з припинення порушення вимог санітарного законодавства слід визнати: повне або часткове зупинення господарської діяльності; тимчасове припинення господарської діяльності на строк не більше 10 календарних днів; тимчасове припинення господарської діяльності на строк, необхідний для усунення виявлених порушень; відсторонення від роботи, навчання, відвідування закладів дошкільної освіти осіб.

2. Аргументовано, що відносини з відшкодування шкоди (збитків), завданої порушенням вимог санітарного законодавства поділені на види залежно від суб'єкта їх заподіяння (завдання): шкода (збитки), заподіяні (завдані) юридичними та фізичними особами; шкода (збитки), заподіяні (завдані) незаконними діями посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, що здійснюють державний контроль у сферах господарської діяльності. У першому випадку шкода (збитки) має розглядатися у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, яка може загрожувати стану здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини. У другому – йдеться про незаконні дії посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, що здійснюють державний контроль у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення.

3. Класифіковано положення цивільного та господарського законодавства про відшкодування шкоди, завданої порушенням вимог санітарного законодавства у такому вигляді: 1) загальні положення; 2) механізм та умови відшкодування; 3) право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю, та право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; 4) усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, наслідки неусунення та відшкодування шкоди, завданої внаслідок цього; 5) відшкодування моральної шкоди; 6) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; 7) відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг).

4. Систематизовано види адміністративних правопорушень санітарного законодавства за сферами їх вчинення та змістом порушених вимог: а) безпосередньо санітарні – порушення санітарних норм, правил щодо карантину людей, невиконання законних вимог посадових осіб; б) суміжні із санітарними – порушення житлових прав громадян, норм і правил житлово-комунального господарства та благоустрою, торгівлі, громадського харчування, сфери послуг, фінансів і підприємницької діяльності, охорони праці і здоров'я населення; в) факультативні санітарні – порушення санітарних норм у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини, в промисловості, будівництві, у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів, в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та технічного регулювання.

5. Виявлено проблеми процесуального порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за порушення санітарного законодавства, пов'язані з тим, що, попри ліквідацію державної санітарно-епідеміологічної служби,

повноваження її органів щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням санітарних норм, а також її посадових осіб щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення й досі присутні в адміністративному законодавстві.

6. Встановлено неоднозначну ситуацію щодо кримінальної відповідальності за порушення вимог санітарного законодавства, пов'язану із чинністю, характером прийняття та наслідками дії у часі змін, внесених з метою запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19).

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 1, ст. 21.

2. Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 67, ст. 4226.

3. Лобода Т.В., Михальчук В.М. Відповідальність в публічному управлінні в сфері охорони здоров'я у воєнний час. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 9-10. С. 110–115. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.9-10.110>

4. Ліхтер М.П. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2015. № 18, том 2. С. 70–73.

5. Мосейко А.Г. Юридична відповідальність за порушення у сфері громадського харчування під час пандемії, спричиненої COVID-19. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5, С. 203–207. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/47>

6. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 6 вересня 2022 р. № 2573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення: 22.07.2024).

7. Кіріна Л.І. Державне регулювання та контроль у сфері захисту здоров'я та санітарно-епідеміологічного благополуччя населення міст. *Juris Europensis Scientia*. 2024. № 1, С. 62–67. DOI: <https://doi.org/10.32782/chern.v1.2024.12>

8. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 23.07.2024).

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.07.2024).

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1-212-24) : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

11. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби : постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 348. *Офіційний вісник України*. 2017. № 43, ст. 1329.

12. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових про-

дуктів та захисту споживачів : постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

13. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 213–330) : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

14. Про затвердження Інструкції про порядок накладення і стягнення штрафів за порушення санітарного законодавства : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 14 квітня 1995 р. № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0291-95#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

15. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17 березня 2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

18. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23 серпня 2023 р. № 3342-IX. *Офіційний вісник України*. 2023. № 91, ст. 5272.

19. Загиней-Заболотенко З.А., Мельник В.М. Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням (стаття 325 КК України): темпоральні проблеми дії у часі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 521–524. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/124>

20. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 6 квітня 2000 р. № 1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

Анотація

Кіріна Л. І. Юридична відповідальність за порушення санітарного законодавства. – Стаття.

Стаття присвячена огляду і аналізу питань, пов'язаних зі особливостями та специфікою різних видів юридичної відповідальності за порушення санітарного законодавства. Встановлено, що заходами з припинення порушення вимог санітарного законодавства слід визнати: – повне або часткове зупинення господарської діяльності; – тимчасове припинення господарської діяльності на певний строк та на строк, необхідний для усунення виявлених порушень; – відсторонення від роботи, навчання, відвідування закладів дошкільної освіти осіб. Аргументовано, що відносини з відшкодування шкоди (збитків), завданої порушенням вимог санітарного законодавства поділені на види залежно від суб'єкта їх заподіяння (завдання): – шкода (збитки), заподіяні (завдані) юридичними та фізичними особами; – шкода (збитки),

заподіяні (завдані) незаконними діями посадових осіб центральних та місцевих органів виконавчої влади, що здійснюють державний контроль у сферах господарської діяльності. Класифіковано положення цивільного та господарського законодавства про відшкодування шкоди, завданої порушенням вимог санітарного законодавства у такому вигляді: 1) загальні положення; 2) механізм та умови відшкодування; 3) право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю, та право на безпечне для життя і здоров'я довкілля; 4) усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, наслідки неусунення та відшкодування шкоди, завданої внаслідок цього; 5) відшкодування моральної шкоди; 6) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; 7) відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг). Систематизовано види адміністративних правопорушень санітарного законодавства за сферами їх вчинення та змістом порушених вимог: а) безпосередньо санітарні; б) суміжні із санітарними; в) факультативні санітарні. Виявлено проблеми процесуального порядку притягнення винних осіб до адміністративної відповідальності за порушення санітарного законодавства, а також неоднозначну ситуацію щодо кримінальної відповідальності за порушення вимог санітарного законодавства.

Ключові слова: санітарне законодавство, юридична відповідальність, правопорушення, громадське здоров'я.

Summary

Kirina L. I. Legal liability for violation of sanitary legislation. – Article.

The article is devoted to the review and analysis of issues related to the peculiarities and specifics of various types of legal liability for violation of sanitary legislation. It is established that measures to stop violations of sanitary legislation should be

recognized as: – full or partial suspension of economic activity; – temporary suspension of economic activity for a certain period and for the period necessary to eliminate the identified violations; – suspension from work, study, attendance at preschool education institutions. The author argues that relations on compensation for damage (losses) caused by violation of the requirements of sanitary legislation are divided into types depending on the subject of their infliction (task): – damage (losses) caused (incurred) by legal entities and individuals; – damage (losses) caused (incurred) by unlawful actions of officials of central and local executive authorities exercising state control in the areas of economic activity. The article classifies the provisions of civil and commercial legislation on compensation for damage caused by violation of the requirements of sanitary legislation as follows: 1) general provisions; 2) mechanism and conditions of compensation; 3) the right to eliminate the danger to life and health and the right to a safe environment for life and health; 4) elimination of the threat to life, health, property of an individual or property of a legal entity, the consequences of failure to eliminate it and compensation for the damage caused as a result thereof; 5) compensation for non-pecuniary damage; 6) compensation for damage caused by injury, other damage to health or death; 7) compensation for damage caused by defects in goods, works (services). The author systematizes the types of administrative offenses under sanitary legislation by the areas of their commission and the content of the violated requirements: a) directly sanitary; b) related to sanitary; c) optional sanitary. The author identifies the problems of the procedural procedure for bringing perpetrators to administrative liability for violation of sanitary legislation, as well as the ambiguous situation regarding criminal liability for violation of sanitary legislation.

Key words: sanitary legislation, legal liability, offenses, public health.

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.15>

Ю. В. Колос

orcid.org/0009-0009-7358-5701

аспірант кафедри права

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Процедура регулювання неплатоспроможності фізичної особи є новелою українського законодавства, що була запроваджена у жовтні 2018 року із прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства (надалі – «Кодекс»), який набув введений в дію у жовтні 2019 року.

Започатковуючи нову судову процедуру стосовно фізичних осіб, які мають проблемні борги, законодавець мав на меті врегулювати чутливе соціальне питання, яке стосувалося особистих фінансів фізичної особи, а відтак і багатьох сфер особистого життя громадян, зокрема житла, роботи, сім'ї та утримання дітей. Подібні судові процедури вже довели свою ефективність у розвинутих ринкових економіках, де громадянин, який потрапив у скрутне фінансове становище, за певних умов має шанс на реструктуризацію та списання боргів для того, щоб почати економічне життя «з чистого аркуша».

В Україні на момент прийняття нового Кодексу особливо гострою була проблема прострочених іпотечних кредитів громадян, які свого часу (до 2009 року) отримували валютні кредити для придбання житла. Після заборони валютного кредитування громадян у 2011 році та запровадження мораторію на звернення стягнення на майно громадян, наданого як забезпечення кредитів у іноземній валюті, проблема реструктуризації таких кредитів була відкладена у часі, однак нікуди не зникла. Відтак, запровадження нової процедури мало на меті, серед іншого, вирішити накопичені проблеми із простроченими кредитами на житло.

Враховуючи специфіку боргів, які здебільшого стосувалися особистого майна громадян, а не бізнесу, законодавець вирішив запропонувати диференційований підхід до відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи і відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

Ключова відмінність у підходах до правового регулювання відкриття судових процедур банкрутства юридичних осіб і фізичних осіб полягає у: 1) колі осіб, які мають право ініціювати процедуру; 2) матеріально-правових підставах для відкриття провадження у справі.

На думку А. Бутирського та І. Бутирської, відкриття провадження у справі «має надваж-

ливе значення для справи про банкрутство, оскільки після відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника відбувається трансформація правового статусу останнього [...]. Після відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржник фактично вибуває з поля досяжності кредиторів у частині примусового стягнення боргу. Відтак, безпідставне відкриття провадження у справі про неплатоспроможність може завдати шкоди інтересам кредиторів» [1].

Провадження у справі про банкрутство юридичної особи (корпоративне банкрутство) має право ініціювати як сам боржник, так і будь-який кредитор. Матеріально-правові підстави для відкриття корпоративного банкрутства в цілому обмежені лише безспірністю вимог ініціюючого кредитора або кредиторів. Кодекс не обмежує ані суму боргу, ані правові підстави для виникнення боргу, ані перелік доказів, якими мають підтверджуватися грошові вимоги ініціюючого кредитора.

Відповідно до частини 1 статті 35 Кодексу, у разі відсутності підстав для відмови у прийнятті, залишення без руху або для повернення заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство, господарський суд приймає заяву до розгляду та призначає підготовче судове засідання.

Частина 1 статті 39 Кодексу встановлює, що у підготовчому судовому засіданні господарський суд перевіряє обґрунтованість вимог заявника, а також з'ясовує наявність підстав для відкриття провадження у справі про банкрутство.

Р.Б. Поляков вдається до системного аналізу статей 6, 39, 40, 90 Кодексу і доходить висновку про те, що «на підготовчому засіданні суд визначає наявність чи відсутність: грошової вимоги в ініціюючого кредитора; стійкої та об'єктивної неплатоспроможності (загрози неплатоспроможності) у боржника; правових перешкод для відкриття провадження у справі про банкрутство. І, нарешті, суд встановлює суб'єкта банкрутства» [3].

Наведені норми Кодексу вказують на двоетапність вирішення питання про відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи – перший етап – це прийняття заяви (пере-

вірка формальних вимог до змісту заяви), другий етап – це відкриття провадження у справі (перевірка матеріальних вимог для відкриття провадження у справі). Такий процесуальний порядок в цілому нагадує позовне провадження, де спочатку вирішується питання про відкриття провадження у справі (перевірка формальних вимог до змісту позовної заяви), а далі – вирішується справа по суті (перевірка матеріально-правових підстав для задоволення позову).

Аналогічна двоетапність прослідковується і в процедурі відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Спочатку господарський суд перевіряє дотримання формальних вимог під час подання боржником заяви про відкриття провадження у справі і призначає підготовче засідання (стаття 117 Кодексу), а потім у підготовчому засіданні господарський суд розглядає подані документи, з'ясовує наявність підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність, а також вирішує інші питання, пов'язані з розглядом заяви (стаття 119 Кодексу).

Із наведеного можна дійти висновку, що процедура відкриття провадження у справі про банкрутство є «квазі-позовною» за своїми процедурними характеристиками та змістом. Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, господарський суд фактично розглядає по суті питання про наявність непогашених грошових вимог (зобов'язань) як матеріально-правову підставу для відкриття провадження у справі про банкрутство або неплатоспроможність. За своїм змістом перевірка підстав для виникнення боргу, доказів наявності боргу, строку погашення, заперечень боржника дуже близька до вирішення спору про стягнення боргу у позовному провадженні. Однак, умовою для відкриття провадження у справі про банкрутство або неплатоспроможність є безспірність боргу, тобто грошові вимоги не можуть бути предметом судового спору, а фактично вже є вирішеними або не ставляться під сумнів і кредитором, і боржником.

Р.Б. Поляков звертає увагу на те, що «... підготовчому засіданню у процедурі банкрутства притаманні ті самі принципи господарського процесу, що застосовуються у позовному провадженні: змагальності, диспозитивності, пропорційності» [3].

При цьому Р.Б. Поляков також акцентує увагу на трансформації характеру правовідносин у процесі вирішення питання про відкриття провадження у справі про банкрутство. Відносини, які виникають з моменту прийняття судом до провадження заяви про відкриття справи про банкрутство, ще залишаються приватно-правовими, оскільки стосуються лише ініціюючого кредитора та боржника. На етапі підготовчого

засідання ці правовідносини набувають частково публічного характеру, оскільки на цьому етапі ініціюючий кредитор або боржник вже не мають права відкликати заяву про відкриття провадження у справі про банкрутство. І нарешті, після відкриття провадження у справі про банкрутство і оголошення конкурсу із залученням до участі у процедурі банкрутства необмеженого кола кредиторів правовідносини остаточно трансформуються із приватно-правових у публічно-правові [4].

Відмінності відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи обумовлені насамперед неможливістю ініціювання цієї судової процедури кредиторами. Відтак, провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи по суті є добровільним: боржник сам визначає, чи ініціювати цю процедуру чи ні.

Таким чином, у справі про неплатоспроможність фізичної особи, де лише сам боржник може ініціювати справу, безспірність боргу фактично має бути визнана самим боржником, який зобов'язаний у заяві про відкриття провадження обґрунтувати наявність спеціальних (порівняно із процедурою банкрутства юридичних осіб) матеріально-правових підстав для відкриття провадження, вказати усіх своїх кредиторів та надати докази боргів разом із відповідними розрахунками.

Враховуючи цю особливість, під час вирішення питання про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, на відміну від того, як вирішується питання про відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи, господарський суд не застосовує принцип змагальності сторін та не перевіряє безспірність кредиторських вимог, про наявність яких заявляє сам боржник, оскільки процедура стосовно фізичної особи не передбачає права протилежної сторони (кредиторів) подати свої доводи та заперечення стосовно відкриття провадження у справі. Фактично господарський суд покладається на те, що боржник сам визнає певні грошові вимоги кредиторів і сам надає суду докази на підтвердження цих вимог.

Матеріально-правові вимоги до неплатоспроможності боржника-фізичної особи, на відміну від боржника-юридичної особи, є спеціальними та встановлені у частині 2 статті 115 Кодексу. Первинна редакція Кодексу містила розширений перелік підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи:

1) розмір прострочених зобов'язань боржника перед кредитором (кредиторами) становить не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;

2) боржник припинив погашення кредитів чи здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів за кожним з кредитних та інших зобов'язань упродовж двох місяців;

3) ухвалено постанову у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення;

4) існують інші обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати грошові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі (загроза неплатоспроможності).

У березні 2023 року Законом № 2971-ІХ від 20.03.2023 законодавець вніс зміни до статті 115 Кодексу, яка регулює підстави для відкриття провадження у справі. Цими змінами перелік підстав був дещо скорочений, а саме: було скасовано вимогу щодо мінімального розміру боргу (30 мінімальних зарплат) та уточнено норму про відсутність майна у боржника, на яке може бути звернено стягнення: відтепер не вимагається ухвалення постанови у виконавчому провадженні про відсутність у фізичної особи майна, на яке може бути звернено стягнення [5].

Суттєві відмінності у підставах для відмови у відкритті провадження у справі про банкрутство юридичної особи (частина 6 статті 39 Кодексу) та у справі про неплатоспроможність фізичної особи можна (частина 4 статті 119 Кодексу) можна пояснити суттєвими відмінностями у цих процедурах та матеріально-правових підставах для відкриття справ.

Зокрема, стосовно юридичної особи господарський суд може відмовити у відкритті провадження про банкрутство, якщо вимоги кредитора свідчать про наявність спору про право, який підлягає вирішенню у порядку позовного провадження; вимоги кредитора (кредиторів) задоволені боржником у повному обсязі до підготовчого засідання суду.

Для фізичної особи спільною підставою для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність є лише виконання боржником зобов'язання перед кредитором (кредиторами) у повному обсязі до підготовчого засідання суду. Як вказано вище, спір про право не є можливим у ситуації фізичної особи-боржника, яка на власний розсуд ініціює процедуру неплатоспроможності і доводить перед судом наявність боргів перед кредиторами, тобто по суті визнає ці борги. Слідуючи цій логіці, законодавець вказав як підставу для відмови у відкритті провадження стосовно фізичної особи – відсутність підстав для відкриття провадження, тобто відсутність спеціальних для фізичної особи критеріїв, які є передумовами для ініціювання справи про банкрутство.

Окрім того, Кодекс передбачає також дві додаткові (спеціальні) підстави для відмови у відкритті провадження стосовно фізичних осіб: боржника притягнуто до адміністративної або кримінальної відповідальності за неправомірні дії, пов'язані з неплатоспроможністю; борж-

ника визнано банкрутом протягом попередніх п'яти років. Ці підстави впливають із спеціальних законодавчих обмежень щодо неможливості використання процедури банкрутства фізичною особою занадто часто (частіше, ніж раз на п'ять років) та із принципу добросовісності боржника, який не повинен мати злого умислу на ухилення від виконання своїх зобов'язань перед кредиторами, і відповідно не міг притягатися до юридичної відповідальності за такі дії.

Аналізуючи питання про особливості відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, не можна оминати увагою судову практику, яка була напрацьована Верховним Судом за останні роки в процесі застосування норм права щодо підстав для відкриття провадження у справі та підстав відмови у відкритті провадження.

Зокрема, у справі 902/227/20 Верховний Суд застосував системний аналіз статей 113, 116 та 119 Кодексу та виснував про те, що наявність підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність у кожному конкретному випадку повинна визначатись місцевим судом з урахуванням поданої боржником заяви та доданих до неї доказів на підтвердження настання обставин, що підтверджують неплатоспроможність фізичної особи (на момент звернення до суду з відповідною заявою) або загрозу її неплатоспроможності (у визначений зобов'язанням строк або в майбутньому). Способи та засоби доведення підстав для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність визначені законодавцем шляхом наведення у частині третій статті 116 Кодексу переліку документів, що мають додаватись до заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність та підтверджувати її зміст [8, пп. 14–15].

У справі № 909/1028/20 Верховний Суд наголосив на тому, що норма статті 119 Кодексу за ступенем визначеності є абсолютно визначеною, що свідчить про встановлення законодавцем вичерпного переліку підстав для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність, який розширювальному тлумаченню не підлягає. Відтак, наявність у боржника активів та відкритих щодо нього виконавчих проваджень не належить до вичерпного переліку підстав для відмови у відкритті провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Натомість наявність у боржника активів має враховуватись під час розробки та затвердження плану реструктуризації, що не перешкоджає відкриттю провадження у справі про банкрутство за наявності підстав, передбачених статтею 115 Кодексу [10, пп. 57–59].

У справі № 918/127/20 Верховний Суд наголосив що, виявлення одним із кредиторів (а не керуючим реструктуризацією) на стадії вирі-

шення питання про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника неоліків декларації боржника про майновий стан та членів його сім'ї не може бути підставою для відмови на цій стадії провадження у справі про неплатоспроможність у відкритті або для закриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника [7, п. 7.6].

У справі № 926/2987-6/20 Верховний Суд проаналізував питання щодо можливості відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи щодо майнового поручителя. У вказаній справі Верховний Суд дійшов таких висновків: норми Кодексу не містять вичерпного переліку підстав, з яких виникають зобов'язання боржника, які є грошовими в розумінні Кодексу. Водночас, визначальним для таких зобов'язань є можливість вираження зобов'язань саме в грошових одиницях. Окрім того, норми Кодексу не містять заборони звернення кредитором до боржника – майнового поручителя. Враховуючи, що провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб здійснюється у порядку, визначеному Кодексом для юридичних осіб, з урахуванням особливостей, визначених Книгою Четвертою Кодексу та з огляду на встановлені у цій конкретній справі обставини, Верховний Суд не вбачає підстав для непоширення на фізичну особу, що є майновим поручителем, статусу боржника у справі про неплатоспроможність в розумінні Кодексу України з процедур банкрутства [9, пп. 55, 57, 59].

Підсумовуючи викладене, варто відзначити, що фізичні особи порівняно із юридичними особами послуговуються як спеціальними підставами для відкриття провадження, так і спеціальними підставами для відмови у відкритті провадження у справах про неплатоспроможність. Відмінності у підходах законодавця до фізичних осіб-боржників та до юридичних осіб-боржників у питанні відкриття провадження у справі впливають із суттєвих відмінностей та особливостей цих судових процедур, зокрема заборони кредиторам ініціювати справи про неплатоспроможність фізичних осіб. Ця заборона фактично визначає спрямування справи про неплатоспроможність як добровільного кроку добросовісного боржника, який з власної ініціативи доводить правові підстави для відкриття справи. Кредитори у цей процес не залучені і фактичного впливу на відкриття процедури не мають.

Література

1. Бутирський А., Бутирська І. Особливості відкриття та закриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. *Право України*. 2022. № 2022/07. С. 52. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2022-07-052> (дата звернення: 11.07.2024).
2. Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

3. Поляков Р.Б. Підготовче засідання у справі про банкрутство (неплатоспроможність). *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 137–152. URL: <https://doi.org/10.32782/apdp.v97.2023.18> (дата звернення: 11.07.2024).

4. Поляков Р.Б. Сутність відносин банкрутства (неплатоспроможності). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 2. С. 63–73. URL: <https://doi.org/10.32782/39221471> (дата звернення: 11.07.2024).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 20.03.2023 р. № 2971-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2971-20#n389> (дата звернення: 11.07.2024).

6. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України від 03.06.2014 р. № 1304-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1304-18#Text> (дата звернення: 11.07.2024).

7. Постанова Верховного Суду від 11.08.2020 р. у справі № 918/127/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936142> (дата звернення: 11.07.2024).

8. Постанова Верховного Суду від 10.09.2020 р. у справі № 902/227/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91497711> (дата звернення: 11.07.2024).

9. Постанова Верховного Суду від 17.06.2021 р. у справі № 926/2987-6/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97854700> (дата звернення: 11.07.2024).

10. Постанова Верховного Суду від 29.07.2021 р. у справі № 909/1028/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98812420> (дата звернення: 11.07.2024).

Анотація

Колос Ю. В. Особливості відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичних осіб. – Стаття.

У статті детально розглянуто процедуру та особливості відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб, здійснено порівняльний аналіз цієї процедури із процедурою відкриття провадження у справах про банкрутство юридичних осіб. Зроблено висновок про те, що ключова відмінність у підходах до правового регулювання відкриття судових процедур банкрутства юридичних осіб і фізичних осіб полягає у: 1) колі осіб, які мають право ініціювати процедуру; 2) матеріально-правових підставах для відкриття провадження у справі. У статті проаналізовано двоетапний характер процедури відкриття провадження у справі про банкрутство та проведено аналогії із позовним провадженням у справах про стягнення боргів. Автор статті виснував, що процедура відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність) має квазі-позовні характеристики, оскільки під час вирішення питання про відкриття провадження господарський суд фактично розглядає по суті питання про наявність непогашених грошових вимог як матеріально-правову підставу для відкриття провадження у справі про банкрутство або неплатоспроможність. У статті розкрито ключові відмінності у матеріально-правових підставах для відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи та провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, виходячи із законодавчих особливостей процедури неплатоспроможності. Автором статті наголошено на ключових ознаках процедури неплатоспроможності, які визначають її спряму-

вання як добровільної процедури, що здійснюється за власною ініціативою боржника. Також у статті наведено порівняльний аналіз підстав для відмови у відкритті провадження про банкрутство юридичних осіб та про неплатоспроможність фізичних осіб. Окрім того, у статті розглянуто судову практику Верховного Суду щодо застосування норм права про відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб.

Ключові слова: неплатоспроможність, банкрутство, відкриття провадження, фізичні особи, заборгованість.

Summary

Kolos Yu. V. Peculiarities of commencement of insolvency proceedings for natural persons. – Article.

The article provides a detailed analysis of the procedure and peculiarities of commencement of insolvency proceedings for natural persons, and also makes a comparative analysis of this procedure with the procedure for commencement of bankruptcy proceedings for legal entities. The author concludes that the key difference in the approaches to legal regulation of commencement of bankruptcy proceedings for legal entities and natural persons is as follows: 1) the circle of persons who have the right to initiate the procedure;

2) the substantive and legal grounds for initiating the proceedings. The article analyses the two-stage nature of the procedure for commencing bankruptcy proceedings and draws analogies with the action proceedings in cases of debt recovery. The author concludes that the procedure for commencing bankruptcy (insolvency) proceedings has quasi-action characteristics, since when deciding on the issue of commencing proceedings, the commercial court actually considers the issue of the existence of outstanding monetary claims as a substantive legal basis for commencing bankruptcy or insolvency proceedings. The article reveals the key differences in the substantive legal grounds for initiating bankruptcy proceedings against a legal entity and insolvency proceedings against a natural person based on the legislative features of the insolvency procedure. The author emphasizes the key features of the insolvency procedure which determine its direction as a voluntary procedure carried out at the debtor's own initiative. The article also provides a comparative analysis of the grounds for refusal to initiate bankruptcy proceedings against legal entities and insolvency proceedings against natural persons. In addition, the article examines the Supreme Court's case law on the application of the law on opening insolvency proceedings for natural persons.

Key words: insolvency, bankruptcy, commencement of proceedings, natural persons, indebtedness.

УДК 347.77(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.16>

О. В. Кутовий
orcid.org/0009-0004-7939-8847
аспірант кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Нормативно-правове забезпечення функціонування систем та засобів штучного інтелекту (далі – ШІ), формування та реалізація продуманої ефективної державної політики у сфері інформатизації є важливими елементами механізму застосування ШІ, заснованого на концепції штучних нейронних мереж.

Цьогоріч однією з ключових тем обговорень серед науковців та практиків є розвиток ШІ. Зарубіжні фахівці, зокрема Б. Дженсен, Дж. Хесс [1] вказують на те, що темпи розвитку ШІ в Україні навіть перевершують такі у провідних технологічних державах, таких як США та Китай. Особливо це стосується застосування ШІ в оборонній сфері. За прогнозами технологічних експертів з багатьох розвинених держав, особливо Японії та Південної Кореї, до 2030 року відбудеться активне співіснування між людиною та робототехнікою, що вказує на швидкий розвиток у сфері робототехніки з використанням ШІ [2].

Як відзначає С. Ю. Козьяков, враховуючи швидкий розвиток ШІ, технологічно передові держави активно впроваджують політики його регулювання як на національному, так і на міжнародному рівні, зокрема з урахуванням потенційних ризиків, що виникають внаслідок застосування ШІ [3]. У зв'язку з чим, вважаємо, що потреба в правовому регулюванні технологій ШІ вже не викликає сумнівів.

Варто зауважити, що використання систем ШІ тісно пов'язане із збиранням, зберіганням, передачею та обробкою даних. Тому на наш погляд, опис юридичних засобів, орієнтованих на питання правового регулювання, безпеки ШІ наступного покоління, має включати результати наукових розвідок пов'язаних з вирішенням питань «чутливості» даних у відкритих інформаційних системах. Зараз, коли ШІ працює на основі трьох законів робототехніки Айзека Азімова, а процесом визначення «чутливості» (вразливості) персональних даних фактично керує той, хто надсилає запити та приймає «результати» надані ШІ, вважаючи їх задовільними або незадовільними, виникає «розумний сумнів» у тому, що така модель може забезпечити

високий рівень безпеки персональних даних, що демонструє необхідність вжиття національних законодавчих, економічних та організаційних заходів у цій сфері.

Майже повна відсутність нормативно-правового та технічного регулювання засад, умов та особливостей розробки, впровадження, функціонування, інтеграції в інші системи та контролю за використанням технологій ШІ, сьогодні також є загальносвітовою проблемою. Лише окремі держави поступово починають заповнювати ці прогалини нормативним матеріалом, але ця проблематика часто виходить за рамки національних кордонів. Тому стандартизацію в цій сфері слід здійснювати як на глобальному, так і на національному рівні.

Стан дослідження. Правове регулювання та державна політика у сфері застосування ШІ неодноразово привертала увагу дослідників як з України, так і з інших держав. Загальні правові засади створення та використання ШІ вивчали А. Оскамп та А.-Р. Лоддер. Питання вдосконалення підходів до визначення відповідальності у зв'язку з розвитком ШІ досліджували М. Гессон та Б.-Я. Купс, Д. Джонсон, Г. Халеві. Роберт Ю звертався до проблем правового регулювання ШІ з точки зору інтелектуальної власності. Х. Саріпан розглядала перспективи наділення ШІ певним ступенем правосуб'єктності. Інші питання правового регулювання систем ШІ вивчали Р. Дж. Аллен, Е. Ніссан та А. Мартіно. Використання ШІ в юриспруденції, зокрема для виконання певних юридико-технічних завдань, було предметом досліджень В. Барфілда, Дж. Сартора, К. Санстейна, К. Ешлі та ін.

В Україні вивченням зазначених питань займалися С. Бортник, О. Борщевська, І. Городиський, О. Задихайло, С. Зицик, О. Карпенко, Ю. Карпенко, Т. Каткова, М. Карчевський, О. Куракін, О. Скрябін, Р. Марутян, О. Парамонова, Є. Тимошенко, О. Харитоновна, Є. Харитонов та ін. Однак, залишилося чимало невирішених питань, що вимагають наукового осмислення й відповідних рекомендацій. Еволюційні зміни у розвитку технологій машинного (machine) та глибокого

навчання (deep learning), що відбулися за останні роки, викликають потребу термінової розробки законодавства в частині правового регулювання у сфері застосування систем та методів ШІ, а теоретичні дослідження проблем та перспектив використання ШІ носять фрагментарний характер, і потребують подальших наукових розвідок.

Метою статті є дослідити нормативно-правове регулювання у сфері застосування ШІ, визначити нормативну основу правового регулювання у цій сфері, розкрити його окремі недоліки. Крім того, стаття має на меті окреслити основні напрями, принципи і пріоритети державної політики у сфері застосування ШІ, а також визначити суб'єктів, уповноважених визначати, формувати та реалізовувати таку політику.

Виклад основного матеріалу. В умовах тотальної цифровізації, право має виступати регулятором технологічних процесів та визначати «виправдане вторгнення» цифрових технологій у світ людських відносин. Вважаємо, що в найближчому майбутньому розумні пристрої (гаджети) зі ШІ (смартфони, роботи та інтелектуальна побутова техніка, оснащена ШІ) та програмне забезпечення, на зразок розмовних моделей та чат-ботів ChatGPT, ROSS, Modria, eBrevia та ін. зможуть поповнити перелік об'єктів права інтелектуальної власності, передбачений ст. 420 Цивільного кодексу України. Розумні мікропроцесорні пристрої з відповідним програмним забезпеченням з кожним роком демонструють новітні типи архітектури, що використовуються для вирішення різноманітних задач, але оскільки у формуванні розмовних моделей та чат-ботів ШІ особливого значення набуває конвергентне знання, що забезпечується за рахунок об'єднання математичних, природничо-наукових та соціально-гуманітарних знань, перед вченими-правознавцями постають дедалі нові завдання, що мають на меті виявити в них правові рамки.

В Україні правову основу у сфері застосування ШІ становлять Конституція України (закладає підвалини права на приватність та захист персональних даних), Цивільний кодекс України (регулює правовідносини у сфері інтелектуальної власності, питання правосуб'єктності, договірних відносин та відповідальності у випадках, пов'язаних із застосуванням технологій ШІ), Закони України «Про захист персональних даних» (встановлює правила обробки, зберігання та захисту персональних даних, які можуть бути використані в системах ШІ), «Про інформацію» (визначає правові засади доступу до інформації, її зберігання та захисту, а також регулює використання інформаційних технологій), «Про електронні комунікації» (визначає правові та організаційні основи державної політики у сфері електронних комунікацій, включаючи

питання використання ШІ у цій галузі), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (визначає правові, організаційні та фінансові засади наукових досліджень, включаючи розробку та впровадження технологій ШІ), «Про авторське право і суміжні права» (регулює відносини щодо набуття, реалізації та захисту особистих немайнових та майнових авторських та/або суміжних прав, а також прав особливого роду (sui generis), які стосуються сфери авторського права та/або суміжних прав; специфічного регулювання ШІ в контексті авторського права на сьогодні немає, але деякі загальні положення можуть бути застосовані до творів, створених із використанням ШІ, що підпадають під захист авторського права), Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р (визначає мету, принципи та завдання розвитку технологій ШІ в Україні як одного з пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень), Концепція Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2024 р. № 320-р (визначає правові, організаційні та економічні умови для широкого впровадження та ефективного використання технологій ШІ в ключових секторах економіки України), міжнародні конвенції та угоди (такі як Декларація Блетчлі (Bletchley Declaration) 2023 року, підписантом якої є Україна, хоч і не є нормативною базою у сфері ШІ як такою, але по суті є заклик до її розробки та вдосконалення шляхом міжнародної співпраці; Резолюція Генеральної асамблеї ООН «Використання можливостей безпечних, захищених та надійних систем ШІ для сталого розвитку» A/78/L.49, ухвалена 21 березня 2024 року; Рамкова конвенція про ШІ Ради Європи, схвалена 17 травня 2024 року міністрами закордонних справ 46 держав-членів Ради Європи, документ буде відкритий для підписання у Вільнюсі у вересні 2024 року; Україна також є учасником інших міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, наприклад, у вересні 2017 року набрала чинності Угода про асоціацію між ЄС та Україною, яка, серед іншого, у статті 15 вимагає забезпечення захисту персональних даних відповідно до європейських та міжнародних стандартів), етичні та технічні стандарти (міжнародні та національні рекомендації та стандарти, які визначають етичні норми та технічні вимоги до розробки і застосування ШІ, зокрема 18 грудня 2023 року Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) випустила новий стандарт ISO/IEC 42001:2023, який встановлює вимоги для створення, впрова-

дження, підтримки та постійного вдосконалення систем ШІ, стандарт застосовується до будь-яких установ чи організацій незалежно від їхнього напрямку діяльності) та інші нормативно-правові акти та міжнародно-правові договори, учасником яких є Україна.

У Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, ШІ визначається як «організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень та алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань»; галузь ШІ – «напрямок діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій ШІ» [4].

Підтримуємо позицію С. Ю. Козьякова, що Концепція виглядає як цілком сучасний документ, який окреслює мету, принципи та завдання розвитку технологій ШІ в Україні, визначаючи цей напрям як один із пріоритетних у сфері науково-технологічних досліджень [5].

Обґрунтованим припущенням є те, що в Україні процес правового регулювання ШІ лише розпочався. Правові засади та існуючі практики охоплюють різні аспекти застосування ШІ, але переважно вони стосуються захисту персональних даних, наукової діяльності та наукових досліджень, дотримання етичних норм та технічних стандартів систем ШІ.

Міністерство цифрової трансформації України оприлюднило Дорожню карту з регулювання ШІ в Україні, яка базується на підході «знизу-вгору» (bottom-up). Цей підхід має на меті забезпечити бізнес практичними інструментами, такими як регуляторна пісочниця, методології оцінки впливу ШІ на права людини та інструменти для маркування систем ШІ тощо [6].

Варто взяти до уваги, що питання використання «розумних роботів» та «інтелектуальної робототехніки» на законодавчому рівні регулюються епізодично в окремих державах світу, зокрема Німеччині, Південній Кореї, Франції. На рівні ЄС 16 лютого 2017 року було прийнято Резолюцію Європарламенту з рекомендаціями для Європейської Комісії «Норми цивільного права про робототехніку» [7].

В нашій державі перші неспівмірні кроки в бік розробки законопроекту про робототехніку та роботизацію були зроблені лише в 2023 році. Проте, завдання з розробки законопроекту Міністерству з питань стратегічних галузей промисловості реалізувати не вдалося та тепер

ним займатиметься Міністерство цифрової трансформації. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України 14 листопада 2023 року № 1032-р Міністерство цифрової трансформації України замінить Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості України у розробці Проекту Закону про робототехніку та роботизацію в Україні [8]. Проект Закону матиме на меті створення сприятливих умов для розвитку галузі робототехніки в Україні; врегулювання питання використання роботів у промисловості, авіації, космосі, обороні, побуті; а також врегулювання питання переоснащення виробництва шляхом максимальної автоматизації. Міністерство цифрової трансформації мало підготувати законопроект до листопада 2023 року, проте, у Плані пріоритетних дій Уряду на 2024 рік, законопроект та відповідні кроки не згадуються.

Окрім іншого, короткий огляд сфер та питань, пов'язаних із правовим регулюванням та державною політикою у сфері застосування ШІ, на нашу точку зору, висуває на перший план необхідність у законодавчому визначенні поняття «штучний інтелект», «системи та засоби штучного інтелекту» та їх закріплення в законодавстві спеціальним законом.

Згідно з Концепцією розвитку штучного інтелекту в Україні, інтеграція технологій штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення [4]. Україна має потенціал зайняти значну частину світового ринку технологій ШІ та досягти провідних позицій у міжнародних рейтингах [9]. Однак відсутність чітких концептуальних засад державної політики в цій сфері ускладнює створення та розвиток конкурентоспроможного середовища.

Тим не менш, ми вважаємо, що процес формування та здійснення державної політики у сфері застосування ШІ має бути тісно пов'язаний з вирішенням наступних завдань: збільшення потоку інвестицій у дослідження ШІ у науково-дослідних установах та закладах вищої освіти; стимулювання наукової діяльності та підготовки публікацій у провідних наукових конференціях і рецензованих фахових виданнях; своєчасне прийняття управлінських рішень у публічному управлінні, дерегуляція системи адміністративних послуг, розвиток оцифрованості даних, що перебувають у власності державних органів; розроблення уніфікованих підходів для оцінки етичності при розробці та застосуванні технологій ШІ для різних сфер діяльності; пошук перспективних шляхів зниження технологічного безробіття спричиненого впровадженням технологій ШІ; підвищення рівня цифрової грамотності українців й практичного використання ШІ

різними цільовими групами населення; підвищення рівня захищеності інформаційних систем органів влади; розвиток правового регулювання ШІ та захисту персональних даних в таких сферах, як освіта, економіка, публічне управління, кібербезпека та оборона.

Висновки. В умовах активної цифровізації, право має виконувати роль регулятора технологічних процесів та визначати прийнятні межі впровадження цифрових технологій у різні сфери життя. Очікується, що в майбутньому розумні пристрої зі ШІ, а також програмне забезпечення можуть стати повноважними об'єктами права інтелектуальної власності відповідно до цивільного законодавства України. Швидкий розвиток та розширення можливостей технологій ШІ ставить перед правознавцями нові виклики, зокрема, необхідність проведення оцінки впливу на права людини, визначення правових та етичних рамок для цих технологій. В Україні правове регулювання ШІ здійснюється на основі Конституції України, Цивільного кодексу України, Законів України та інших нормативно-правових актів і міжнародних договорів. Важливо продовжувати аналізувати вплив ШІ на права і свободи людини та створювати відповідні етичні і правові рамки для його застосування.

Література

1. Aitken P. Experts highlight American role in Ukraine's unbelievable AI military development. *Fox News*. URL: <https://www.foxnews.com/world/experts-highlight-american-role-ukraines-unbelievable-ai-military-development>
2. Weng, YH., Chen, CH. & Sun, CT. Toward the Human-Robot Co-Existence Society: On Safety Intelligence for Next Generation Robots. *Int J of Soc Robotics* 1, 267–282 (2009). <https://doi.org/10.1007/s12369-009-0019-1>
3. Козьяков С. Якою має бути державна політика підтримки розвитку та стримування небезпеки штучного інтелекту. *Зеркало неділи | Дзеркало тижня | Mirror Weekly*. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/jakoju-maje-buti-derzhavna-politika-pidtrimki-rozvitku-ta-strimuvannja-nebezpeki-shtuchnoho-intelektu.html>
4. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>
5. Козьяков С. Якою має бути державна політика підтримки розвитку та стримування небезпеки штучного інтелекту. Частина друга. *Зеркало неділи | Дзеркало тижня | Mirror Weekly*. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/jakoju-maje-buti-derzhavna-politika-pidtrimki-rozvitku-ta-strimuvannja-nebezpeki-shtuchnoho-intelektu-chastina-druha.html>
6. Дорожня карта з регулювання штучного інтелекту в Україні. URL: https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Дорожня_карта_з_регулювання_ШІ_в_Україні_compressed.pdf
7. Civil Law Rules on Robotics (P8_TA(2017)0051) : European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html
8. Про внесення змін до пункту 206 плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.11.2023 р. № 1032-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2023-p#Text>
9. Government AI Readiness Index 2023. URL: <https://oxfordinsights.com/ai-readiness/ai-readiness-index/>

Анотація

Кутовий О. В. Правове регулювання та державна політика у сфері застосування штучного інтелекту: національні та інтеграційні аспекти. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правового забезпечення функціонування систем та засобів штучного інтелекту в Україні, а також формуванню та реалізації державної політики у сфері інформатизації. Автором досліджуються правові аспекти збирання, зберігання, передачі, обробки та захисту персональних даних у системах штучного інтелекту. Автор акцентує увагу на необхідності вдосконалення правових засад та стандартизації регулювання штучного інтелекту на національному та міжнародному рівнях.

Проаналізовано стан правового регулювання штучного інтелекту в Україні та за кордоном. Розглянуто нормативні рамки регулювання штучного інтелекту, окреслені у чинному законодавстві України. Також аналізуються правові акти міжнародних організацій, які регулюють використання штучного інтелекту.

Розглянуто актуальні питання, пов'язані з етичними та правовими аспектами застосування штучного інтелекту, зокрема в контексті інтелектуальної власності. Запропоновано рекомендації для розвитку правового поля у сфері штучного інтелекту в Україні.

Окрема увага автором приділяється питанням державної політики у сфері штучного інтелекту, включаючи існуючу нормативно-правову основу, основні напрями та принципи. Розглянуто роль Міністерства цифрової трансформації України у формуванні державної політики та регулюванні штучного інтелекту.

Наголошується на необхідності законодавчого визначення понять «штучний інтелект» та «системи і засоби штучного інтелекту».

Підкреслюються роль і значення правового регулювання та державної політики у сфері штучного інтелекту для забезпечення високого рівня захисту персональних даних, створення сприятливих умов для розвитку штучного інтелекту в Україні та інтеграції України у глобальний цифровий простір. Наголошується на необхідності продовження наукових досліджень та вдосконалення законодавства для адаптації до швидкозмінюваних технологічних умов.

Ключові слова: штучний інтелект, системи та засоби штучного інтелекту, правове регулювання, державна політика, інформатизація, захист персональних даних, інтелектуальна власність, етичні стандарти.

Summary

Kutovyi O. V. Legal Regulation and State Policy in the Application of Artificial Intelligence: National and Integration Aspects. – Article.

This article is dedicated to the study of the regulatory and legal framework for the functioning of artificial intelligence (AI) systems and tools in Ukraine, as well as the formation and implementation of state policy in the field of informatization. The author examines the legal aspects of collecting, storing, transmitting, processing, and protecting personal data in AI systems. The author emphasizes the necessity of improving the legal foundations and standardizing AI regulation at both the national and international levels.

The current state of legal regulation of AI in Ukraine and abroad is analyzed. The regulatory frameworks for AI regulation outlined in the current legislation of Ukraine are considered. Additionally, the legal acts of international organizations that regulate the use of AI are analyzed.

Current issues related to the ethical and legal aspects of AI application, particularly in the context of

intellectual property, are discussed. Recommendations for developing the legal field in the AI domain in Ukraine are proposed.

Special attention is given to state policy in the field of AI, including the existing regulatory and legal basis, main directions, and principles. The role of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in shaping state policy and regulating AI is considered.

The necessity for legislative definitions of «artificial intelligence» and «AI systems and tools» is emphasized. The role and significance of legal regulation and state policy in the AI domain are underscored to ensure a high level of personal data protection, create favorable conditions for AI development in Ukraine, and integrate Ukraine into the global digital space. The necessity for ongoing scientific research and legislative improvement to adapt to rapidly changing technological conditions is highlighted.

Key words: artificial intelligence, AI systems and tools, legal regulation, state policy, informatization, personal data protection, intellectual property, ethical standards.

УДК 346

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.17>**Г. Г. Нестеров***orcid.org/0000-0001-6860-9814**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії,
молодший науковий співробітник відділу проблем**міжрегіонального співробітництва**Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова**Національної академії наук України»*

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Постановка проблеми. У наукових дослідженнях правового характеру неодноразово розглядалися науково-теоретичні та прикладні питання, які пов'язані з окремими елементами правового статусу органів влади, в цілому, та органів місцевого самоврядування, зокрема.

Традиційним для вітчизняної правової науки можна визнати особливий наголос в дослідженнях на виявленні переваг та недоліків теоретичних конструкцій, які використовуються для пояснення правової природи органів влади як суб'єктів права та учасників відповідних правовідносин. При цьому окрема увага приділяється проблематиці визначення обсягу та змісту компетенції як одного з ключових елементів правового статусу, що також набуває важливої деталізації у межах галузевих юридичних наук. Як приклад, особливостям формування та реалізації господарської компетенції органами місцевого самоврядування було присвячено чималу кількість наукових робіт, у тому числі дисертаційного рівня [1–5 та ін.]. Крім того, зважаючи на комплементарний зв'язок інтересів органів місцевого самоврядування та територіальних громад як первинного джерела влади на місцевому рівні, правовому статусу останніх присвячено наукові дослідження, зокрема з позицій науки муніципального права. У зв'язку з цим можна виділити дисертаційну роботу А.О. Шевченко на тему «Муніципально-правовий статус територіальної громади в Україні та зарубіжних державах» [6].

Водночас, питання класифікації господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування дотепер на знайшло належного рівня наукового опрацювання, особливо з урахуванням сучасних суспільно-політичних подій, зумовлених воєнною агресією проти України.

Відтак, зазначеним обумовлюється актуальність представленого дослідження.

Стан опрацювання проблеми. У науковій літературі представлено результати наукових розвідок, присвячених пошуку шляхів розв'язання дискусійних питань щодо правового ста-

тусу органів влади, у тому числі органів місцевого самоврядування, із переважним акцентом на характеристиці такого елемента правового статусу як господарська компетенція, що знайшло вияв у наукових працях наступних науковців: О.П. Віхрова, Р.А. Джабраїлова, І.М. Кравець, К.В. Полякової, В.А. Устименка, К.Д. Хачук, В.С. Щербини та ін.

Водночас у правових дослідженнях у недостатній мірі опрацьовано питання, пов'язані із теоретичною та практичною значущістю класифікації господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування із виділенням у якості критерію правового режиму господарських відносин, у яких беруть участь органи місцевого самоврядування.

Метою статті є висвітлення деяких теоретико-прикладних аспектів класифікації господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. В одному з юридичних енциклопедичних видань поняття «правовий статус» розкривається через сукупність прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб, тобто прав і обов'язків суб'єктів права [7, т. 5, с. 44]. В той же, час з точки зору повноти визначення ключових елементів, які мають складати змістовну складову юридичної категорії «правовий статус», окремо слід виділити дефініцію, запропоновану В.С. Щербиною. При цьому галузевий акцент, який міститься у інтерпретації В.С. Щербини, якраз досить чітко передає всю комплексність юридичної термінології, важливе місце у якій відводиться поняттю «правовий статус». Так, науковець зазначає, що правове становище (правовий статус) суб'єкта господарського права можна визначити як сукупність економічних, організаційних та юридичних ознак учасника відносин у сфері господарювання, встановлених в законодавстві (закріплених в іншій правовій формі), що дозволяють індивідуалізувати його шляхом виділення з-поміж інших осіб – суб'єктів правовідносин – і кваліфікувати як суб'єкта господарського права [8, с. 7].

Як зауважує В.С. Щербина, визначальною ознакою, що характеризує правовий статус суб'єкта господарського права, є його господарська компетенція (господарська правосуб'єктність). Втім, на думку вченого, для повної характеристики правового статусу суб'єктів господарського права велике значення мають і інші ознаки, що справляють вплив на обсяг господарської компетенції та її характер [8, с. 7].

Саме спираючись на специфіку сполучення прав та обов'язків у межах господарської компетенції органів місцевого самоврядування, К.В. Полякова дійшла висновку про можливість введення такого позначення правового статусу зазначених органів як «змішаний». Зокрема, на думку вченої, визнання органів місцевого самоврядування суб'єктами права, що реалізують повноваження територіальної громади як рівного з іншими учасниками суспільних відносин та делеговані їм повноваження з боку органів державної влади, справляє вплив на правовий статус та, відповідно, зміст господарської компетенції таких органів [3, с. 25].

Зважаючи на те, що теоретичні та практичні проблеми реалізації органами місцевого самоврядування господарської компетенції набули широкого поширення як тематичний напрям наукових досліджень, у значній мірі отримали систематизацію погляди науковців на критерії класифікації повноважень представницьких та виконавчих органів місцевого самоврядування.

Так, В.С. Щербина, за підсумками аналізу організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування, пропонує їх класифікувати за різними критеріями а саме:

а) залежно від характеру повноважень: власні (самоврядні) повноваження (виключні і ті, що можуть бути делеговані іншим особам); делеговані повноваження;

б) залежно від виду органу, який здійснює організаційно-господарські повноваження: повноваження місцевих рад; повноваження виконавчих органів місцевих рад;

в) залежно від галузей (сфер) господарювання, в яких реалізується господарська компетенція, виділено повноваження: у сфері соціально-економічного розвитку, планування та обліку; у галузі бюджету, фінансів і цін; щодо управління комунальною власністю; у галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку; у галузі будівництва; у сфері зовнішньоекономічної діяльності [8, с. 219–221].

У дослідженнях інших науковців, із акцентом на здобутки науки господарського права, висновується, що у складі господарської компетенції органів місцевого самоврядування сполучаються елементи як загальної, так і спеціальної ком-

петенції. Зокрема, саме таку думку висловлює К.Д. Хачук, наголошуючи, що вказане призводить до спеціалізації органів місцевого самоврядування із виділенням у їх структурі підрозділів, наділених функціональною та галузевою компетенцією [5, с. 21].

На думку К.Д. Хачук, до органів загальної компетенції відносяться представницькі органи місцевого самоврядування та їх виконавчі комітети. В той час як структурні підрозділи органів місцевого самоврядування, як зазначає дослідниця, а саме відділи, управління, департаменти та інші виконавчі органи сільських, селищних та міських рад є органами спеціальної компетенції [5, с. 21–22]. Структурно останні, за твердженням К.Д. Хачук, включають органи функціональної та галузевої компетенції. Діяльність органів функціональної компетенції, як наголошує вчена, спрямована на організацію господарювання за окремими напрямками щодо всіх суб'єктів господарювання, тоді як діяльність органів галузевої компетенції передбачає організацію господарювання у певній галузі (сфері) економіки [5, с. 22].

Питання загальної, галузевої та спеціальної компетенції міської ради, за критерієм відношення до суб'єктів, що управляються з боку місцевої ради, знайшли висвітлення у дослідженні А.М. Серебрякова та В.А. Устименка. Зокрема, науковцями було охарактеризовано запропоновану класифікацію компетенції міської ради наступним чином:

– загальна компетенція – коли управлінська дія розповсюджується на необмежену кількість суб'єктів;

– галузева компетенція – коли управлінська дія розповсюджується на суб'єктів господарювання певної галузі (галузей) народного господарства;

– спеціальна компетенція – коли управлінська дія справляється на конкретний, обумовлений законодавством, суб'єкт і тими способами, які обумовлені законодавством України [цитуються за 2, с. 189–190].

Як можна переконатися, наукові підходи до класифікації господарської компетенції як складового елементу правового статусу органів місцевого самоврядування є досить розгалуженими та свідчать про використання дослідниками різних за характером критеріїв, як-то об'єктна складова (окремі сфери господарських відносин, окремі галузі економіки), суб'єктна складова (окремі суб'єкти господарювання), вид органу місцевого самоврядування (представницький чи виконавчий), природа повноважень (власні (самоврядні) чи делеговані) тощо.

Водночас, багатоелементна структура правового статусу суб'єкта господарського права, яким, у тому числі, визнаються органи місце-

вого самоврядування, дає підстави стверджувати про істотний вплив на зміст та обсяг відповідних внутрішніх елементів правового статусу засобів правового регулювання, що у сукупності формують той чи інший правовий режим.

Зокрема, В.С. Щербина відносить до ознак (елементів правового статусу) суб'єкта господарського права наступні:

- 1) мету і завдання суб'єкта господарського права;
- 2) вид та організаційну (організаційно-правову) форму суб'єкта господарського права;
- 3) порядок утворення (набуття статусу) і державної реєстрації суб'єкта господарського права;
- 4) правовий режим майна суб'єкта господарського права;
- 5) основний вид діяльності (безпосереднє здійснення господарської діяльності чи організація і управління господарською діяльністю);
- 6) характер прав і обов'язків (господарсько-виробничі) або повноважень (організаційно-господарські, організаційно-установчі);
- 7) юридичну відповідальність;
- 8) порядок припинення суб'єкта господарського права (чи його статусу) [8, с. 7–8].

Відтак, залежно від правового режиму господарських відносин, у яких беруть участь органи місцевого самоврядування, останні набувають певних юридично значущих ознак, які зумовлюють особливості механізму реалізації їх повноважень. Відповідно, можна запропонувати класифікацію господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування у кореляції із відповідним правовим режимом господарських відносин із виділенням наступних видів: 1) *загальний*; 2) *спеціальний*; 3) *особливий*.

1. Загальний господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах загального правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для здійснення управління та регулювання господарської діяльності на підвідомчій території села, селища чи міста. При цьому акти загального та спеціального господарського законодавства передбачають правове регулювання, спрямоване на досягнення цілей загального режиму господарювання.

Зокрема, нормативно-правові засади участі органів місцевого самоврядування у суспільних відносинах на засадах загального режиму господарювання отримали відтворення у межах глави 2 «Основні напрями та форми участі держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання» Господарського кодексу України від 16.01.2003 [9].

Як випливає зі змісту ч. 1 ст. 24 Господарського кодексу України, управління госпо-

дарською діяльністю у комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки і здійснюють свою діяльність на основі права господарського відання або права оперативного управління.

Водночас, у взаємовідносинах з іншими суб'єктами господарювання, як зазначено у ч. 1 ст. 23 Господарського кодексу України, органи місцевого самоврядування здійснюють свої повноваження щодо суб'єктів господарювання виключно в межах, визначених Конституцією України, законами про місцеве самоврядування та іншими законами, що передбачають особливості здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі, іншими законами. Додатково у зазначеній правовій нормі акцентовано увагу на тому, що органи місцевого самоврядування можуть здійснювати щодо суб'єктів господарювання також окремі повноваження органів виконавчої влади, надані їм законом.

У зв'язку з цим слід погодитися з І.М. Кравець щодо запропонованих підходів у визначенні юридичного змісту категорій «управління господарською діяльністю» та «регулювання господарської діяльності».

Так, дослідниця визначає поняття «управління господарською діяльністю» як комплекс необхідних заходів, що реалізуються на підставі права власності на майно, на базі якого провадиться господарська діяльність, або делегованих повноважень з метою ефективного її здійснення (збільшення доходу від використання такого майна, збільшення вартості та/або кількості майна, досягнення певного соціально-економічного ефекту). Своєю чергою «регулювання господарської діяльності» вченою інтерпретується як встановлення умов здійснення господарської діяльності господарськими організаціями всіх форм власності та індивідуальними підприємцями (громадянами, іноземцями, особами без громадянства, зареєстрованими у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності), з метою гарантування свободи підприємництва, обмеження монополізму і захисту економічної конкуренції з одночасним здійсненням контролю за дотриманням встановлених правил, норм і застосування відповідальності за їх порушення [4, с. 4–6].

Між іншим слушною є думка О.П. Віхрова, який вважає, що між управлінням та регулюванням господарської діяльності, як способами впорядкування, організації і забезпечення економічних процесів, нездоланної різниці немає [10, с. 53–61].

Додаткову увагу привертає науковий висновок О.П. Віхрова про подвійну природу органи місцевого самоврядування, пропонуючи розрізняти поняття «орган керівництва економікою» та «суб'єкт організаційно-господарських повноважень». На думку вченого, певний орган місцевого самоврядування може вважатися суб'єктом організаційно-господарських повноважень лише в тому випадку, якщо він здійснює зазначені повноваження безпосередньо стосовно конкретного суб'єкта господарювання (наприклад, у разі прийняття органом місцевого самоврядування рішення, адресованого комунальному підприємству, що перебуває у сфері управління цього органу). У разі прийняття органами місцевого самоврядування правових актів щодо встановлення певних правил поведінки суб'єктів господарювання в межах відповідної території (без вступу у відносини з конкретним суб'єктом господарювання) ці органи, за твердженням О.П. Віхрова, мають розглядатися як органи керівництва економікою [10, с. 101–103; 11, с. 62].

2. Спеціальний господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах спеціального правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для досягнення цілей у межах спеціального режиму господарювання.

У разі впровадження спеціального режиму господарювання, що відбувається на підставі закону, органи місцевого самоврядування набувають додатковий обсяг прав та обов'язків у сфері господарювання. Додаткова деталізація обсягу та змісту господарської компетенції може відбуватися також з урахуванням господарських договорів, укладення яких є необхідним для практичного застосування механізму спеціального режиму господарювання.

Так, правові засади впровадження спеціальних режимів господарювання встановлені Розділом VIII «Спеціальні режими господарювання» Господарського кодексу України.

Зокрема, одним з перших у межах Розділу VIII згадується такий спеціальний режим господарювання як спеціальна (вільна) економічна зона (глава 39). Попри наявний позитивний досвід функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, пільговий правовий режим функціонування останніх у 2005 році Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України» [12] було скасовано, залишивши у змістовній частині спеціальних законів лише загальні положення, а згодом, у липні 2022 року, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих

актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [13] було скасовано такі спеціальні закони разом із базовим законом, який визначав загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, а саме Закон України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» [14].

Варто зазначити, що Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» встановлювалися функції та повноваження місцевих Рад народних депутатів та місцевої державної адміністрації щодо управління спеціальними (вільними) економічними зонами. Так, ст. 10 зазначеного Закону передбачалося те, що місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації, на території яких розташована спеціальна (вільна) економічна зона, здійснюють свої повноваження на території зони у повному обсязі, якщо законодавчими актами про створення спеціальних (вільних) економічних зон не передбачено інше. Крім того, до сфери повноважень місцевих Рад народних депутатів та місцевої державної адміністрації належало:

внесення пропозицій щодо змін у статусі спеціальної (вільної) економічної зони в порядку, встановленому чинним законодавством;

вирішення разом з органами державної виконавчої влади, суб'єктами економічної діяльності та профспілковими організаціями спеціальної (вільної) економічної зони питань, пов'язаних із специфікою правового та фінансового забезпечення, соціального захисту громадян України, які проживають на території зазначеної зони.

Додатково до сфери повноважень місцевих Рад народних депутатів та місцевих державних адміністрацій відносилось укладення з органом господарського розвитку спеціальної (вільної) економічної зони генеральної угоди про передачу в її користування земельних ділянок, об'єктів інфраструктури, розташованих на цій території, та природних ресурсів.

Окремо наголошувалося на тому, що місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації, на території яких розташована спеціальна (вільна) економічна зона, могли мати своїх представників у керівництві органу господарського розвитку і управління спеціальної (вільної) економічної зони.

За сучасних умов економічного життя отримали поширення або набувають свого поступового розвитку у межах національної господарської системи інші види спеціальних режимів господарювання, які справляють вплив, у тому числі, на місцеву економіку та сприяють набуттю органами місцевого самоврядування додаткових

специфічних прав та обов'язків, що позначається і на інших елементах господарсько-правового статусу.

Зокрема, певними особливостями характеризується господарсько-правовий статус органу місцевого самоврядування як суб'єкта концесійних правовідносин та, в цілому, як учасника відносин, що впливають з різних форм державно-приватного партнерства, сторони спеціального інвестиційного договору (відповідно до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» від 17.12.2020 [15]), ініціатора створення індустріального парку тощо.

3. Особливий господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах особливого правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для досягнення цілей, визначених особливим періодом функціонування держави, в цілому, та територіальних громад, зокрема.

Насамперед, набуття органами місцевого самоврядування особливого господарсько-правового статусу відбувається за екстраординарних умов розвитку держави, коли економічні відносини підлягають правовому регулюванню саме з метою досягнення цілей особливого періоду розвитку суспільства.

Саме за таких умов функціонують всі системи життєзабезпечення на період дії правового режиму воєнного стану, запровадженого Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 [16].

Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, воєнний стан визначається як **особливий правовий режим**, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1).

У ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» наголошується на деяких особливостях здійснення органами місцевого самоврядування повноважень в умовах воєнного стану.

Так, у період дії воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення, з обов'язковим інформуванням начальника відповідної обласної військової адміністрації протягом 24 годин, щодо:

1) звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд, у тому числі тих, що були встановлені, але не введені в експлуатацію у встановленому законодавством порядку;

2) обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій. Обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій, здійснюється відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»;

3) демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження, визначеного пунктом 2 цієї частини, визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей (крім об'єктів оборонного і спеціального призначення, об'єктів культурної спадщини та об'єктів, на які поширюється дія Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»). Розпорядження про демонтаж таких будівель і споруд вносяться до Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України в Порядку ведення Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (ч. 4 ст. 9).

Додатково, як впливає зі змісту ч. 5 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», у період дії воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення щодо:

1) передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану;

2) створення спеціалізованих установ з надання безоплатної первинної правничої допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників цих установ, залучення фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання безоплатної первинної правничої допомоги;

3) боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;

4) поводження з небезпечними відходами.

Важливим є застереження щодо повноважень сільського, селищного, міського голови щодо

укладення договорів від імені ради з питань, визначених ч.ч. 4 і 5 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», (якщо вони належать до виключної компетенції сільської, селищної, міської ради). Зокрема, відзначається, що такі договори, укладені під час дії воєнного стану, не потребують затвердження відповідною сільською, селищною, міською радою, якщо строк дії таких договорів не перевищує один рік з дня припинення чи скасування воєнного стану. У разі якщо строк дії таких договорів перевищує один рік з дня припинення чи скасування воєнного стану, сільська, селищна, міська рада протягом 30 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану приймає рішення про затвердження таких договорів та строк їх дії [17].

Впровадження воєнного стану також справляє вплив на правовий статус органів місцевого самоврядування як розпорядників публічної інформації, суб'єктів регуляторної діяльності та надавачів державної допомоги.

Зокрема, у період дії воєнного стану на акти органів місцевого самоврядування, військово-цивільних адміністрацій та військових адміністрацій, а також їх посадових осіб **не поширюються** вимоги п. 3 ч. 1 (у частині оприлюднення проєктів актів), ч. 4 ст. 15 Закону України «Про доступ до публічної інформації», Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та Закону України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» (ч. 10 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти низки узагальнюючих висновків, а саме:

встановлено, що наукові підходи до класифікації господарської компетенції як складового елементу правового статусу органів місцевого самоврядування є досить розгалуженими та свідчать про використання дослідниками різних за характером критеріїв, як-то об'єктна складова (окремі сфери господарських відносин, окремі галузі економіки), суб'єктна складова (окремі суб'єкти господарювання), вид органу місцевого самоврядування (представницький чи виконавчий), природа повноважень (власні (самоврядні) чи делеговані) тощо;

доводиться, що в той же час проблематика класифікації господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування дотепер на знайшла належного рівня наукового опрацювання, особливо з урахуванням сучасних суспільно-політичних подій, зумовлених воєнною агресією проти України. Багатоелементна структура правового статусу суб'єкта господарського права, яким, у тому числі, визнаються органи місцевого самоврядування, дає підстави стверджувати про істотний вплив на зміст та обсяг

відповідних внутрішніх елементів правового статусу, представлених у цитованих у межах цього дослідження наукових джерелах, засобів правового регулювання, що у сукупності формують той чи інший правовий режим;

наголошується на тому, що залежно від правового режиму господарських відносин, у яких беруть участь органи місцевого самоврядування, останні набувають певних юридично значущих ознак, які зумовлюють особливості механізму реалізації їх повноважень. Відповідно, запропоновано класифікацію господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування у кореляції із відповідним правовим режимом господарських відносин із виділенням наступних видів: 1) загальний; 2) спеціальний; 3) особливий;

аргументовано положення про те, що загальний господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах загального правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для здійснення управління та регулювання господарської діяльності на підвідомчій території села, селища чи міста. При цьому акцентується увага на тому, що акти загального та спеціального господарського законодавства передбачають правове регулювання, спрямоване на досягнення цілей загального режиму господарювання;

обґрунтовано положення про те, що спеціальний господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах спеціального правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для досягнення цілей у межах спеціального режиму господарювання;

стверджується, що особливий господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах особливого правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для досягнення цілей, визначених особливим періодом функціонування держави, в цілому, та територіальних громад, зокрема. Зроблено наголос на тому, що набуття органами місцевого самоврядування особливого господарсько-правового статусу відбувається за екстраординарних умов розвитку держави, коли економічні відносини підлягають правовому регулюванню саме з метою досягнення цілей особливого періоду розвитку суспільства. Саме за таких умов функціонують всі системи життєзабезпечення на період дії правового режиму воєнного стану.

Література

1. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи: моногр. / В.М. Бесчастний, Ю.В. Делія, В.А. Устименко та ін. Донецьк : Донец. юрид. ін-т при ДонНУ, 2005. 272 с.

2. Джабраїлов Р.А. Господарська правосуб'єктність міста: теорія і практика : монографія. Донецьк : Ноулідж, 2010. 455 с.

3. Полякова К.В. Господарська компетенція органів місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2019. 205 с.

4. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2008. 16 с.

5. Хачук К. Д. Організаційно-господарські повноваження органів місцевого самоврядування : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право». Донецьк : НАН України; Ін-т економіко-правових досліджень, 2011. 245 с.

6. Шевченко А.О. Муніципально-правовий статус територіальної громади в Україні та зарубіжних державах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2020. 20 с.

7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю. С. (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С. 2003. 736 с.

8. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права: моногр. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.

9. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

10. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини: моногр. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 512 с.

11. Віхров О. П. Про розмежування господарських та адміністративних відносин. *Економіка та право*. 2008. № 1 (20). С. 57–62.

12. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» та деяких інших законодавчих актів України : Закон України від 25.03.2005 № 2505-IV. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-15#Text>.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>.

14. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон : Закон України від 13.10.1992 № 2673-XII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text> (втратив чинність).

15. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні : Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>.

16. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Анотація

Нестеров Г. Г. Господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування: теоретико-прикладні аспекти класифікації. – Стаття.

Доводиться, що проблематика класифікації господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування дотепер на знайшла належного рівня наукового опрацювання, особливо з урахуванням сучасних суспільно-політичних подій, зумовлених воєнною агресією проти України. Багатоелементна структура правового статусу суб'єкта господарського права, яким, у тому числі, визнаються органи місцевого самоврядування, дає підстави стверджувати про істотний вплив на зміст та обсяг відповідних внутрішніх елементів правового статусу, представлених у цитованих у межах цього дослідження наукових джерелах, засобів правового регулювання, що у сукупності формують той чи інший правовий режим. Наголошується на тому, що залежно від правового режиму господарських відносин, у яких беруть участь органи місцевого самоврядування, останні набувають певних юридично значущих ознак, які зумовлюють особливості механізму реалізації їх повноважень. Відповідно, запропоновано класифікацію господарсько-правового статусу органів місцевого самоврядування у кореляції із відповідним правовим режимом господарських відносин із виділенням наступних видів: 1) загальний; 2) спеціальний; 3) особливий. Аргументовано положення про те, що загальний господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах загального правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для здійснення управління та регулювання господарської діяльності на підвідомчій території села, селища чи міста. Обґрунтовано положення про те, що спеціальний господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах спеціального правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для досягнення цілей у межах спеціального режиму господарювання. Стверджується, що особливий господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування характеризує їх діяльність в умовах особливого правового режиму регулювання суспільних відносин, який передбачає встановлення обсягу прав та обов'язків органів місцевого самоврядування необхідного та достатнього для досягнення цілей, визначених особливим періодом функціонування держави, в цілому, та територіальних громад, зокрема.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, господарсько-правовий статус, правовий режим, загальний господарсько-правовий статус, спеціальний господарсько-правовий статус, особливий господарсько-правовий статус.

Summary

Nesterov H. H. The economic and legal status of local self-government bodies: theoretical and practical aspects of classification. – Article.

It is proven that the issue of classifying the economic and legal status of local self-government bodies has not yet received adequate scientific attention, especially considering the current socio-political events caused by the military aggression against Ukraine. The multi-element structure of the legal status of a business law entity, which includes local self-government bodies, provides grounds to assert a significant influence on the content and scope of the corresponding internal elements of legal status, represented in the cited scientific sources within this study, by means of legal regulation, which collectively form a specific legal regime. It is emphasized that depending on the legal regime of economic relations in which local self-government bodies participate, they acquire certain legally significant characteristics that determine the peculiarities of the mechanism for implementing their powers. Accordingly, a classification of the economic and legal status of local self-government bodies has been proposed in correlation with the respective legal regime of economic relations, distinguishing the following

types: 1) general; 2) special; 3) exceptional. It is argued that the general economic and legal status of local self-government bodies characterizes their activities under the general legal regime of regulating social relations, which involves establishing the scope of rights and duties of local self-government bodies necessary and sufficient for managing and regulating economic activities within the territory of a village, settlement, or city. It is substantiated that the special economic and legal status of local self-government bodies characterizes their activities under the special legal regime of regulating social relations, which involves establishing the scope of rights and duties necessary and sufficient to achieve the goals within the special economic regime. It is claimed that the exceptional economic and legal status of local self-government bodies characterizes their activities under the exceptional legal regime of regulating social relations, which involves establishing the scope of rights and duties necessary and sufficient to achieve the goals defined by the exceptional period of the state's functioning as a whole and territorial communities in particular.

Key words: local self-government bodies, economic and legal status, legal regime, general economic and legal status, special economic and legal status, exceptional economic and legal status.

УДК 347.9: 340.5
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.18>

Г. В. Парфьонов

orcid.org/0009-0000-4711-9728

*аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»,
приватний виконавець виконавчого округу Одеської області*

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ ДЕРЖАВНИХ ТА ПРИВАТНИХ ВИКОНАВЦІВ У СУДОВОМУ ДОКАЗУВАННІ

Постановка проблеми. Для вітчизняної правової системи характерною є ситуація, коли державний чи приватний виконавець долучається до процесу захисту порушеного суб'єктивного права особи вже на етапі виконання судового рішення або рішення іншого органу чи посадової особи. Під час збирання доказового матеріалу чи протягом процедури розгляду та вирішення справи судом виконавець практично не бере участі за винятком випадків виконання деяких судових ухвал, таких як ухвала про забезпечення позову та про примусове вилучення доказів для їх огляду судом як заходу процесуального примусу.

Такий підхід значно звужує можливості наповнення матеріалів справи доказовим матеріалом та не дає можливості для розкриття усього потенціалу державних та приватних виконавців щодо їх участі у процесі збирання та документального оформлення доказів для суду.

Проблематика правового статусу державних та приватних виконавців, напрямків їх співпраці з судами розглядалася у працях таких науковців та юристів-практиків як: А.М. Авторгов, В.В. Баранкова, Ю.В. Білоусов, С.В. Васильєв, О.Б. Верба-Сидор, Н.Ю. Голубєва, М.С. Долинська, В.В. Комаров, Л.С. Малярчук, І.С. Мельник, В.М. Притуляк, О.С. Снідевич, В.І. Тертишніков, С.Я. Фурса, Ю.С. Шемшученко, В.М. Шерстюк, М.Й. Штефан, С.В. Щербак та ін.

Утім питання участі виконавців у процесі судового доказування, зокрема процес документування ними юридичних фактів з подальшим їх використанням як доказів у суді залишилося практично поза увагою вітчизняних вчених, що актуалізує тему даної наукової статті.

Метою даної наукової статті є окреслення перспектив запровадження до українського законодавства та юридичної практики іноземного досвіду щодо надання державним та приватним виконавцям повноважень документування юридичних фактів для їх подальшого надання до суду як доказів.

Виклад основного матеріалу. Як відзначається у наукових джерелах, у країнах континентальної Європи, які зазнали впливу наполеонівських кодифікацій, використання показань

свідків є досить рідкісним явищем, а процедури в цивільних і комерційні справах, як правило, ґрунтуються на письмовій формі доказів, наприклад, таких як контракти та листування. Звичайно, і там трапляються численні ситуації, коли відсутні письмові докази на підтвердження існування певного факту. Саме в таких випадках важлива роль відводиться судовим виконавцям. Згідно бельгійського законодавства суд або сторона процесу може доручити такому виконавцеві задокументувати конкретний матеріальний факт, при цьому він не може надавати жодних оцінок щодо фактичних чи правових наслідків відносно тих фактів, звіт про які він надає.

При цьому завірений судовим виконавцем звіт не має обов'язкової сили ні для судді, ні для іншої сторони. Точніше, опонентові дозволяється оскаржувати звіт виконавця усіма наявними правовими засобами, включаючи презумпції та докази, які суперечать даним, що містяться у звіті виконавця [1, с. 71–72]. Тобто за бельгійським законодавством та судовою практикою звіт судового виконавця, в якому було задокументовано певний юридичний факт (факти), не має для суду заздалегідь встановленої сили та оцінюється на рівні з іншими доказами, наданими сторонами.

Аналогічні повноваження документувати юридичні факти мають і французькі судові виконавці (франц. – *huissier de justice*). Так, ст. ст. 249–255 ЦПК Франції містять загальні норми про те, що під час розгляду цивільної справи, фактично, на будь-якій стадії її розгляду, суд може доручити певній особі встановити конкретні обставини справи. При цьому така особа вправі лише зафіксувати фактичний стан речей, не надаючи жодних оцінок щодо фактичних чи правових наслідків зафіксованих нею обставин [2].

Про відповідне повноваження французького суду згадує у своєму монографічному дослідженні, зокрема, й К.Б. Дрогозюк, характеризуючи роль суду в процесі доказування у цивільному судочинстві Франції [3, с. 165].

Право французьких судових виконавців щодо надання звітів про юридично значимі обставини на вимогу не лише суду, а й приватних

осіб було більш конкретизоване в Ордонансі № 45-2592 від 2 листопада 1945 р., відповідно до положень якого будь-яка особа (як фізична так і юридична), якщо вона має у цьому певний інтерес, може звернутись до судового виконавця для отримання звіту про певні юридично значимі обставини, який в подальшому може бути використаний як доказ у суді. Так само звіт може бути підготовлений судовим виконавцем і на запит суду вже під час судового розгляду [4].

В силу їх статусу державних і міністерських службовців акти судових виконавців мають автентичний характер. Особливістю автентичного правового документа є те, що його можна скасувати лише в рамках процедури реєстрації підробки [5]. Тобто для французького суду обставини, зафіксовані у звіті судових виконавців, мають високий ступінь достовірності. Доказова сила звіту судового виконавця була закріплена в Законі № 2010-1609 від 22 грудня 2010 року, відомому як «Viteille», згідно положень якого звіт судового виконавця за своєю доказовою силою перевершує будь-які інші засоби доказування [6].

Завданням судового виконавця є зафіксувати власні спостереження конкретних обставин у конкретних умовах місця та часу з використанням власних органів чуття: зору, слуху та навіть запаху без надання жодних оцінок. До звіту, як правило, додаються супутні матеріали, як то: фотознімки, аудіо та відеозаписи. Для цього він обов'язково повинен особисто виїхати до місця спостереження. Такий особистий огляд є необхідним для того, щоб звіт судового виконавця мав юридичну силу [5].

Досліджуючи законодавство та юридичну практику республіки Польща з аналогічного питання, Д. Ляпін зазначає, що ч. 4 ст. 3 Закону Республіки Польща «Про судових виконавців» від 22.03.2018 року (нова редакція) визначає в якості повноважень судового виконавця, зокрема, дії щодо складання Протоколу фактичного стану. В результаті відбувається отримання доказу в цивільному та кримінальному процесі. Це означає можливість отримання доказу по справі без вжиття заходів до забезпечення доказів.

Особливістю складання Протоколу фактичного стану є те, що ці дії судовий виконавець виконує поза виконавчим провадженням. Тобто при виконанні цієї дії судовий виконавець не діє як виконавчий орган. Закон чітко визначає, що це Протокол є фіксацією результатів безпосереднього спостереження що здійснюється під час особистого огляду об'єкту [7].

Отже, як вбачається, запозичення досвіду європейських країн щодо наділення судових виконавців повноваженнями документувати юридичні факти, може бути доволі корисним для нашої країни, адже має цілу низку переваг.

Саме державні та приватні виконавці є тими суб'єктами, які мають необхідні знання, практичний досвід і незалежність, що дозволять їм якісно, оперативно з урахуванням вимог закону здійснювати документування юридичних фактів як на замовлення приватних осіб, так і за дорученням суду. На відміну від нотаріусів, які, зазвичай, вчиняють нотаріальні дії, зокрема й щодо посвідчення юридичних фактів, в нотаріальній конторі та лише у виняткових випадках – поза нею, державні та приватні виконавці більш мобільні; на відміну від експертів вони не обмежені вузькою сферою спеціальних знань; а на відміну від адвокатів – не зв'язані захистом інтересів клієнта при здійсненні документування юридичних фактів. До того ж документування юридичних фактів за ухвалою суду доцільно покласти саме на державних та приватних виконавців, адже реалізація приписів судового рішення – звична справа для представників цієї професії.

Наділення державних та приватних виконавців повноваженнями документувати юридичні факти надасть потужний інструмент сторонам судового процесу, який у певних випадках значно полегшить процес збирання доказів для суду. Будь-які факти, для документальної фіксації яких потрібне звернення до різноманітних органів чи організацій, які нерідко зволікають з виконанням своїх обов'язків або взагалі відмовляються реагувати на певні ситуації (ОСББ, комунальні служби, органи поліції, яких часто викликають для того, щоб зафіксувати неправильно встановлений біля будинку генератор, смітєві баки, недостатню температуру теплоносіїв у помешканні, здійснення будівництва на певній ділянці тощо), можуть бути оперативно задокументовані виконавцями, з одного боку, розвантажуючи вказані органи та організації від частини роботи, а з іншого – забезпечуючи заінтересованій особі документування юридичних фактів в оперативному та комфортному для неї режимі.

В окремих випадках, коли виникає спір щодо виконання стороною договірних зобов'язань, фіксування фактів може викликати деякі складнощі для певної сторони договору. Так, якщо орендар повернув орендодавцеві майно у неналежному стані (не звільнив вчасно приміщення від своїх речей, не здійснив передбачене договором прибирання, повернув поламані речі тощо), контрагент здійснив чи не здійснив поставку товару на склад у певному обсязі та ін., можливість звернення до виконавця для документування подібних фактів безумовно стане в пригоді. Зокрема, сторони в договорі зможуть передбачати положення про допустимість фіксування стану виконання тих чи інших умов договору за допомогою звіту (протоколу) державного чи приватного виконавця

у разі відмови однієї зі сторін від підписання відповідного акту. Можливо належна й оперативна документальна фіксація порушень договірних зобов'язань навіть сприятиме врегулюванню спору в позасудовому порядку. В юридичній літературі також відзначають важливе значення звітів виконавців для документування та процесуального закріплення для суду доказових матеріалів, отриманих з мережі Інтернет [1, с. 71].

Фіксування виконавцями певних обставин для суду може у багатьох випадках замінити таку незручну судову процедуру як огляд судом речових доказів за їх місцезнаходженням (ст. 85 ЦПК України). Замість того, щоб відволікати суддю від розгляду справ для виїзду за місцем знаходження певного доказу, який неможливо доставити до зали судового засідання, всі необхідні дії щодо огляду та документування доказової інформації за дорученням суду можуть бути здійснені державним чи приватним виконавцем.

При цьому важливо розуміти, що виконавець не може підміняти своїми актами рішення компетентних органів, як то надавати оцінку щодо законності проведення будівництва чи встановлення того чи іншого обладнання (генератора, кондиціонера та ін.), дотримання санітарних норм при розташуванні сміттєвих баків, відповідності наданих комунальних послуг встановленим нормативам, забезпеченню належних умов проживання дитини, належності виконання договірних зобов'язань тощо. Він лише фіксує обставини, які він спостерігає у тому вигляді, як вони є на певний момент часу в конкретному місці, а правову оцінку цим фактам вже надаватиме суд або інший орган, для якого призначений звіт виконавця.

Звичайно, наділяти звіт (протокол) державного чи приватного виконавця про встановлення певних юридичних фактів якоюсь особливою доказовою силою порівняно з іншими засобами доказування за зразком французького законодавства в українському законодавстві та судовому процесі навряд чи доцільно. Адже варто пам'ятати про дію у вітчизняному цивільному судочинстві принципу вільної оцінки доказів, згідно якого «жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності» (ч. 2 ст. 89 ЦПК України) [8]. Робити якісь винятки з цього правила не варто. Однак можна припустити, що звіт (протокол) державного чи приватного виконавця про фіксування юридичних фактів, якщо він буде запроваджений до українського законодавства та юридичної практики, матиме для суду доволі високу достовірність на рівні з висновком експерта.

Крім того, важливо розрізняти випадки, коли державний чи приватний виконавець складає звіт (протокол) про фіксування юридичних фактів на замовлення приватної особи, і коли він це робить за дорученням суду. У разі оформлення звіту на підставі договору з приватною особою виконавець діятиме поза межами виконавчого провадження, а отже не матиме повноважень вчиняти будь-яких примусових дій, зокрема, права на примусове проникнення на територію, на якій має бути проведено документування юридичного факту. Якщо ж державний чи приватний виконавець складає звіт (протокол) про фіксування певних юридичних фактів за дорученням суду, він виконуватиме судову ухвалу, а тому така діяльність виконавця повинна цілкомити підпадати під дію Закону України «Про виконавче провадження», а отже при виконанні такої ухвали державний чи приватний виконавець повинен бути наділений усіма повноваженнями, які він має у виконавчому провадженні.

Висновки.

1. Доцільним вбачається запозичення позитивного європейського досвіду щодо наділення державних та приватних виконавців в Україні повноваженнями документування юридичних фактів для подальшого їх використання в процесі судового доказування.

2. Саме державні та приватні виконавці є тими суб'єктами, які мають необхідні знання, практичний досвід і незалежність, що дозволять їм якісно, оперативно з урахуванням вимог закону здійснювати документування юридичних фактів.

3. Надання державним та приватним виконавцям повноважень здійснювати документування юридичних фактів не лише полегшить у багатьох випадках сторонам юридичного спору збір доказового матеріалу для суду, а й створить дієвий механізм формування судових доказів, що мають високий ступінь достовірності, та сприятиме розвантаженню судів від незручних процедур, таких як огляд доказів за їх місцезнаходженням, а інших органів та організацій – від необхідності документування юридичних фактів, а також формуватиме підґрунтя для мирного, позасудового врегулювання спорів.

4. Доцільно розрізняти випадки, коли державний чи приватний виконавець здійснює документування юридичних фактів на замовлення приватної особи, і коли він це робить за дорученням суду. Адже лише в останньому випадку виконавець фактично вчиняє дії щодо виконання судової ухвали, а отже повинен бути наділений усіма повноваженнями щодо вчинення примусових дій, передбаченими Законом України «Про виконавче провадження».

5. Не варто наділяти звіт (протокол) державного чи приватного виконавця про встановлення

певних юридичних фактів якоюсь особливою доказовою силою порівняно з іншими засобами доказування. Він не повинен мати для суду задалегідь встановленої сили та має оцінюватися судом на рівні з іншими доказами у справі.

Література

1. Van Canneyt T., Verdure C. Bailiffs on the internet and the validity of their certified reports: lessons learned from the French and Belgian courts. *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review*, 2010. Vol 7. P. 71–76. URL: <https://journals.sas.ac.uk/deeslr/article/view/1926/1863>.

2. Code de procédure civile. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/2024-07-24.

3. Дрогозюк К.Б. Доказування у цивільному процесі України та Франції : монографія. Одеса : Фенікс, 2019. 238 с.

4. Ordonnance n° 45-2592 du 2 novembre 1945 relative au statut des huissiers. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00000699573>.

5. Le constat d'Huissier de Justice de A a Z. URL: <https://huissionline.fr/constat-huissier/tout-savoir-sur-le-constat>.

6. LOI n° 2010-1609 du 22 décembre 2010 relative à l'exécution des décisions de justice, aux conditions d'exercice de certaines professions réglementées et aux experts judiciaires. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000023273986>.

7. Ляпін Д. Юридичні та практичні аспекти посвідчення фактів судовим виконавцем Польщі. URL: <https://blog.liga.net/user/dlyapin/article/46824>.

8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

Анотація

Парфьонов Г. В. Про перспективи підвищення ролі державних та приватних виконавців у судовому доказуванні. – Стаття.

Дана наукова стаття присвячена окресленню перспектив запровадження до українського законодавства та юридичної практики іноземного досвіду щодо надання державним та приватним виконавцям повноважень документування юридичних фактів для їх подальшого надання до суду як доказів.

Стверджується про доцільність запозичення позитивного європейського досвіду щодо наділення державних та приватних виконавців в Україні повноваженнями документування юридичних фактів для подальшого їх використання в процесі судового доказування.

Наголошується на тому, що саме державні та приватні виконавці є тими суб'єктами, які мають необхідні знання, практичний досвід і незалежність, що дозволять їм якісно, оперативно з урахуванням вимог закону здійснювати документування юридичних фактів.

Встановлено, що надання державним та приватним виконавцям повноважень здійснювати документування юридичних фактів не лише полегшить у багатьох випадках сторонам юридичного спору збір доказового матеріалу для суду, а й створить дієвий механізм формування судових доказів, що мають високий ступінь достовірності, та сприятиме розвантаженню судів від незручних процедур, таких як огляд доказів за їх місцезнаходженням, а інших органів та організацій – від необхідності документування юридичних фактів, а також формування підґрунтя для мирного, позасудового врегулювання спорів.

Зроблено висновок про доцільність розрізняти випадки, коли державний чи приватний виконавець здійснює документування юридичних фактів на замовлення приватної особи, і коли він це робить за дорученням суду. Адже лише в останньому випадку виконавець фактично вчиняє дії щодо виконання судової ухвали, а отже повинен бути наділений усіма повноваженнями щодо вчинення примусових дій, передбаченими Законом України «Про виконавче провадження».

Констатовано безпідставність наділення звіту (протоколу) державного чи приватного виконавця про встановлення певних юридичних фактів якоюсь особливою доказовою силою порівняно з іншими засобами доказування. Він не повинен мати для суду задалегідь встановленої сили та має оцінюватися судом на рівні з іншими доказами у справі.

Ключові слова: судовий захист, судове доказування, виконання судового рішення, документування юридичних фактів, виконавче провадження, державний виконавець, приватний виконавець.

Summary

Parfyonov G. V. On the prospects of increasing the role of state and private bailiffs in judicial proving. – Article.

This scientific article is devoted to the outline of prospects for the introduction of foreign experience into Ukrainian legislation and legal practice regarding the granting of authority to state and private bailiffs to document legal facts for their subsequent presentation to the court as evidence.

It is asserted about the expediency of borrowing the positive European experience regarding the endowment of state and private bailiffs in Ukraine with the authority to document legal facts for their further use in the process of judicial evidence.

It is emphasized that it is the state and private bailiffs who have the necessary knowledge, practical experience and independence, which will allow them to document legal facts efficiently and quickly, taking into account the requirements of the law.

It has been established that granting state and private bailiffs the authority to document legal facts will not only make it easier for the parties to a legal dispute to collect evidence for the court in many cases, but will also create an effective mechanism for the formation of court evidence with a high degree of reliability and help relieve the courts of inconvenient procedures, such as a review of evidence by their location, and other bodies and organizations from the need to document legal facts, and will also form the basis for peaceful, out-of-court settlement of disputes.

It was concluded that it is expedient to distinguish between cases when a state or private bailiff documents legal facts on the order of a private person, and when he does it on the authority of a court. After all, only in the latter case, the bailiff actually performs actions related to the execution of the court order, and therefore must be endowed with all the powers to perform coercive actions provided for by the Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings”.

It has been established that the report (protocol) of a state or private bailiff on the establishment of certain legal facts is unfounded with some special probative force compared to other means of proof. It should not have a predetermined force for the court and should be evaluated by the court on the same level as other evidence in the case.

Key words: judicial protection, judicial proving, execution of a court decision, documentation of legal facts, executive proceedings, state bailiff, private bailiff.

УДК 341: [658:656]

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.19>**Е. М. Феделеш***orcid.org/0009-0003-8612-840X*

кандидат юридичних наук,

докторант

Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень

імені В. К. Мамутова

Національної академії наук України»

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛОГІСТИЧНИХ ОПЕРАТОРІВ

Постановка проблеми. Господарська діяльність логістичних операторів традиційно пов'язана з супроводом імпорتنих та експортних операцій. Логістичні оператори, які мають статус міжнародних та діють по всьому світу, зобов'язані діяти в межах нормативно-правових актів тих чи інших держав, їх об'єднань або ж міжнародних конвенцій. Національні логістичні оператори не є виключенням, а тому теж повинні враховувати положення міжнародних конвенцій та договорів, укладених між Урядом України та урядами інших держав. З огляду на той факт, що серед вітчизняних науковців увага до господарської діяльності логістичних операторів майже не приділялася, то відповідно питання застосування міжнародно-правових актів до господарської діяльності логістичних операторів не досліджувалося.

Стан дослідження. Дослідженню міжнародно-правового регулювання транспортної сфери присвячені розділи дисертаційних досліджень вчених Клепікової О.В. та Деркач Е.М. Опосередковано ті чи інші аспекти відзначаються у наукових працях інших вчених, до прикладу, питанню відповідальності перевізника у змішаних перевезеннях присвячена наукова стаття Шелудякова Р.С. «Обмеженню відповідальності перевізника при змішаних перевезеннях: міжнародно-правовий аспект». Водночас, вплив та застосування міжнародних нормативно-правових актів на господарську діяльність логістичного оператора, який виконує не лише функції перевізника, а виступає організатором перевезення чи посередником між відправником, одержувачем та безпосереднім виконавцем перевезення не було предметом наукового дослідження.

Метою статті є дослідження практичного застосування положень міжнародно-правових актів до господарської діяльності логістичних операторів та визначення масиву нормативно-правових актів, що повинні враховуватися логістичним оператором в свої господарській діяльності.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна нормативно-правова база, яка регулює логістичну сферу є доволі обширною з огляду на кількість

суб'єктів, які вповноважені укладати договори чи приймати нормативно-правові акти, що врегульовуватимуть правовідносини в даній сфері.

Так, суб'єктами відповідних ініціатив можуть виступати уряди держав під час укладення двохсторонніх угод та об'єднання держав. Об'єднання держав та їх нормативно-правові акти можуть бути регіонального характеру, такі як директиви Європейського Союзу чи світового характеру як конвенції, ухвалені та підписані Організацією Об'єднаних Націй та її структурними підрозділами.

Таким чином, на думку автора, для дослідження впливу та рівня застосування до господарської діяльності логістичного оператора, міжнародні нормативно-правові акти доцільно розділяти на три рівні: міждержавні двосторонні нормативно-правові акти; нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав регіонального (континентального) характеру та нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав світового характеру.

Дослідження доцільно розпочати з розгляду системи міждержавних угод, укладених між Урядом України та урядами інших країн. Так, до системи відносяться угоди, предметом регулювання яких є відносини у сфері автомобільного перевезення вантажів у міжнародному сполученні, у сфері авіаперевезень, у сфері перевезень внутрішніми водами договірних держав, у сфері торгівельного мореплавства, у сфері комбінованих перевезень та загальнотранспортні договори.

Найбільша кількість міждержавних угод, укладених Урядом України з урядами інших держав, є угодами предметом регулювання яких є відносини у сфері автомобільного перевезення вантажів у міжнародному сполученні.

Міжнародні угоди щодо міжнародного автомобільного сполучення врегульовують перевезення пасажирів та вантажів територіями договірних держав. Відповідно до інформації Державної служби України з безпеки на транспорті вказаних угод Україною укладено 52, включаючи протоколи про зміни до договорів або ж угоди, укладені між державами щодо перевезення вантажів

та пасажирів окремо, однак з моменту укладення договорів до моменту підготовки даного дослідження домовленості з державами-членами Європейського Союзу лібералізуються [1].

Слід зауважити, що до господарської діяльності логістичного оператора застосовуються положення вказаних договорів, які стосуються вантажних перевезень, адже логістичний оператор, маючи власний парк транспортних засобів, безпосередньо виконує вантажні перевезення

Зауважимо, що положення договорів у сфері міжнародного автомобільного сполучення є типовими та містять визначення понять «перевізника», «транспортного засобу» або ж «вантажного транспортного засобу», визначають необхідність наявності дозволів для здійснення вантажних перевезень територіями договірних держав, зобов'язання сприяти перевезенням та не застосовувати до перевізників іншої з держав більш суворих та обмежуючих правил, аніж ті, що діють до національного перевізника відповідної держави.

Окрім угод у сфері автомобільного транспорту, Урядом України були укладені договори в галузі авіаційного транспорту, в галузі внутрішнього водного судноплавства та в галузі морського торговельного судноплавства, а також в галузі комбінованого транспорту.

Щодо міждержавних угод в галузі авіа, річкових та морських перевезень, то слід зазначити, що такі положення стосуються поширення принципу (режиму) найбільшого сприяння для договірних держав.

Окрему увагу, в контексті господарської діяльності логістичного оператора, варто звернути на Угоди про міжнародні комбіновані перевезення. Так, основна мета вказаних Угод, яких Україна ратифікувала 5, а саме з: Австрією, Азербайджаном, Словаччиною, Угорщиною та Туреччиною, це покращення якості транспортних послуг, підвищення безпеки перевезень вантажів і запобігання завданню шкоди навколишньому середовищу шляхом максимально можливого переключення автомобільних вантажних перевезень на залізничний або водний транспорт [2; 3; 4; 5; 6].

Для діяльності логістичних операторів можливість організації та здійснення комбінованих перевезень з використанням переваг та режимів сприяння, запроваджених Угодами, є перевагою, а тому застосування положень даних Угод є необхідним.

Наступною категорією за рівнем охоплення є нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав регіонального (континентального) характеру. Для національних логістичних операторів найбільшу роль відіграють «Стратегія сталого та розумного розвитку мобільності», затв. Європейською комісією та Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом,

Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Логістичний оператор, який провадить свою діяльність на території Європейського Союзу або ж організовує та супроводжує перевезення територією держави-члена Європейського Союзу, зобов'язаний враховувати ухвалені Європейським Союзом нормативно-правові акти.

Так, «Стратегія сталого та розумного розвитку мобільності» затв. Європейською комісією, акцентує увагу на екологічності транспорту, яким здійснюється перевезення. Вимоги щодо нульових викидів поступово висуватимуться до усіх, без виключення, видів транспорту. Вектор розвитку спрямовуватиметься на залізничні перевезення, що зумовлюватиме розбудову залізничної інфраструктури. Загалом, план дій передбачений зазначеною Стратегією визначає 82 пункти, прогрес в імплементації чи виконання яких є обов'язковим для відслідковування логістичним оператором [7].

Щодо Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, то важливими для логістичного оператора є підрозділ 7 частини 5 глави 6 розділу IV Угоди, зокрема статті 134-138, які стосуються транспортних послуг з використанням морського, автомобільного, залізничного, внутрішнього водного і повітряного транспорту та наближення законодавства в цих сфері, а також положення статей 367-370 глави 7 розділу V Угоди, відповідно до якої співробітництво спрямоване на поступову гармонізацію діючих стандартів та політики з існуючими в ЄС, зокрема шляхом впровадження заходів, викладених у Додатку ХХХІІ до цієї Угоди, без шкоди для зобов'язань, що впливають з окремих транспортних угод, укладених між Сторонами. Реалізація зазначених заходів не суперечить правам та обов'язкам Сторін відповідно до міжнародних угод, учасниками яких вони є, або участі Сторін в міжнародних організаціях [8].

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України зумовило укладення Угоди між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом. Зазначена Угода спростила господарську діяльність логістичних операторів та перевізників, що займаються вантажними перевезеннями, хоч така Угода є тимчасовою, строк дії якої визначатиметься консультаціями між Європейським Союзом та Україною. Як вбачається з формулювань, що наявні в Угоді про лібералізацію, після встановлення тривалого миру на території України очікується повернення до стану, що передував початку загарбниць-

кої війни. На думку автора, сторони врахують прогрес, що відбувся у відносинах за період дії Угоди про лібералізацію, проте зважаючи на те, що «Статтею 136 Угоди про асоціацію передбачено скоординовану та поступову лібералізацію перевезень між Сторонами», то наступним кроком буде укладення оновленої Угоди про лібералізацію, однак з більш жорсткими умовами та положеннями [9].

Третьою групою нормативно-правових актів, положення яких можуть бути застосовані до діяльності логістичного оператора є нормативно-правові акти, що ухвалені об'єднанням держав світового характеру. До таких відносимо Конвенцію про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень, Конвенцію про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів, Міжнародну конвенцію про уніфікацію деяких правил про коносамент в редакції Протоколів 1979 та 1986 рр., Конвенцію ООН про морське перевезення вантажів, Конвенцію ООН про договори повного або часткового морського міжнародного перевезення вантажів, Конвенцію про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) згідно з текстом Протоколу змін від 03.06.1999 р., Конвенцію ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів 1980 р., Конвенцію ООН про відповідальність операторів транспортних терміналів у міжнародній торгівлі та інші.

Зазначена група нормативно-правових актів за кількістю учасників, що її ратифікували є найбільшою, а відтак регуляторний вплив є значним. Основною метою згаданих Конвенцій є уніфікація правил поведінки, що виникають під час здійснення перевезень.

В сфері повітряних перевезень основним міжнародним нормативно-правовим актом є Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень (Монреальська конвенція), яка закріплює послідовне бажання держав-учасниць до гармонізації та кодифікації правил перевезення. Логістичний оператор, як посередник між відправником, одержувачем та фактичним виконавцем перевезення, укладаючи договір про надання експедиційних послуг, зобов'язаний враховувати положення Монреальської конвенції в частині дотримання вимог щодо належного документального оформлення перевезення вантажів, положень щодо відповідальності, її меж та звільнення від відповідальності, а також питання пов'язані з судовим оскарженням дій перевізника та логістичного оператора, як посередника [10].

Зважаючи на той факт, що матеріальна база логістичних операторів в аспекті безпосереднього надання послуг з перевезень зазвичай складається з парку транспортних засобів, то Конвенція про договір міжнародного автомобільного пере-

везення вантажів (Конвенція КДПВ або Конвенція CMR) застосовується та враховується логістичним оператором найчастіше. Конвенція КДПВ визначає основні організаційні та документальні умови здійснення перевезення, відповідальність перевізника, процедуру вирішення спорів, тощо. Аналогічно до основних засад інших конвенцій, що застосовуються до діяльності логістичного оператора, то покликанням Конвенції КДПВ є стандартизації умов, що регулюють договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів [11].

Сфері морських перевезень в частині правового регулювання міжнародними актами приділена чи не найбільша увага. До Конвенцій, які покликані стандартизувати відносини належать Міжнародна конвенція про уніфікацію деяких правил про коносамент 1924 року в редакції Протоколів 1979 та 1986 рр. (Правила Гаага-Вісбі), Конвенція ООН про морське перевезення вантажів 1978 року (Гамбурзькі правила), Конвенція ООН про договори повного або часткового морського міжнародного перевезення вантажів 2008 року (Роттердамські правила). Наявність трьох конвенцій для регулювання питання морських перевезень обумовлено тривалим часовим періодом з моменту схвалення Правил Гаага-Вісбі до моменту підписання Роттердамських правил [12; 13; 14].

Для господарської діяльності логістичного оператора застосування положень вказаних Конвенцій є безальтернативним, адже кожна з вказаних Конвенцій привносить до регулювання морських перевезень доповнюють одна одну та діють в комплексі.

Ратифікація Україною Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) згідно з текстом Протоколу змін від 03.06.1999 полегшила діяльність логістичних операторів та фактично спростила доступ логістичних операторів до залізничних перевезень територією держав-учасниць Конвенції. КОТІФ є масивним нормативно-правовим актом, який встановлює єдиний порядок в сфері договорів про перевезення пасажирів і вантажів в транзитному міжнародному сполученні, зокрема додаткові перевезення, що використовують інші транспортні засоби і що є предметом одного договору; договорів про використання вагонів як транспортного засобу та інфраструктури в міжнародному залізничному сполученні; перевезення небезпечних вантажів в міжнародному залізничному сполученні. КОТІФ також спрямована на усунення перешкод в сфері залізничних перевезень для країн-учасниць, гармонізацію законодавства та контролем за виконанням положень Конвенції [15].

Конвенція ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів 1980 року є базовим документом,

який врегулював питання виконання змішаних або ж, як їх ще називають, комбінованих перевезень. Відповідно до тексту Конвенції, сфера її регулювання поширюється на діяльність операторів, які приймають вантажі до перевезення двома різними видами транспорту. Конвенцією визначаються поняття змішаного міжнародного перевезення, договору такого перевезення, документу змішаного міжнародного перевезення та оператора змішаного міжнародного перевезення [16].

Зауважимо, що визначення оператора змішаного міжнародного перевезення, відповідно до положень Конвенції ООН про міжнародні змішані перевезення вантажів 1980 року, відображає суть та мету господарської діяльності логістичного оператора.

Окрему увагу слід приділити Конвенції ООН про відповідальність операторів транспортних терміналів у міжнародній торгівлі. Особливість Конвенції полягає в тому, що вона регулює не перевезення, а складську логістику, тобто окрему сферу господарської діяльності, яка притаманна логістичному оператору. Зазначена конвенція регулює питання надання транспортних послуг до яких відносять: зберігання, складування, навантаження, розвантаження, штивка, розміщення, укладання та ув'язування вантажів. Конвенцією врегульовано порядок надання послуг, права та обов'язки оператора вантажного терміналу та відповідальність, чим зроблено спробу до гармонізації порядку надання складських послуг на рівні міжнародно-правового регулювання [17].

Висновки. Міжнародно-правове регулювання господарської діяльності логістичного оператора базується на застосуванні останнім положень нормативно-правових актів різного рівня охоплення. Автором виділено три рівня міжнародно-правового регулювання, яке застосовується в процесі провадження логістичним оператором своєї діяльності: міждержавні двосторонні нормативно-правові акти; нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав регіонального (континентального) характеру та нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав світового характеру. Внаслідок проведеного дослідження встановлено, що міждержавні угоди є політичними угодами, що містять узагальнюючі норми, які закріплюють рівність сторін. Міжнародні нормативно-правові акти, що ухвалені об'єднанням держав регіонального (континентального) характеру декларують загальний напрямок розвитку логістичної сфери об'єднання, а у випадку взаємовідносин України та Європейського Союзу в контексті бажання України бути прийнятою до Європейського Союзу вказують на вектор руху для національного законодавства України. А міжнародні конвенції є найбільш деталізованими нормативно-правовими актами, спрямова-

ними на гармонізацію та уніфікацію світового правоворядку. Власне міжнародні конвенції й мають найбільш вплив на господарську діяльність логістичного оператора з огляду на географію провадження такої діяльності та необхідність неухильного дотримання положень таких актів.

Література

1. Міжнародні двосторонні угоди України у галузі автомобільного транспорту. URL: https://dsbt.gov.ua/images/international_cooperation/Auto_international_ugody.pdf (дата звернення 30.07.2024);
2. Угода між Міністерством інфраструктури України та Федеральним міністерством транспорту, інновацій та технологій Республіки Австрія про міжнародні комбіновані перевезення від 21.11.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040_037#Text (дата звернення 30.07.2024);
3. Угода Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про міжнародні комбіновані вантажні перевезення від 21.11.2007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/031_066#Text (дата звернення 30.07.2024);
4. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про міжнародні комбіновані перевезення від 22.08.2007. URL: (дата звернення 30.07.2024);
5. Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Угорщини про міжнародні комбіновані перевезення від 16.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_502#Text (дата звернення 30.07.2024);
6. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки Про міжнародні комбіновані перевезення від 04.10.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_001-16#Text (дата звернення 30.07.2024);
7. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS «Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789%20> (дата звернення 30.07.2024);
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 30.07.2024);
9. Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом від 29.06.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-22#n2 (дата звернення 30.07.2024);
10. Про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень: Конвенція від 28.05.1999, дата набрання чинності 06.05.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_594#Text (дата звернення 30.07.2024);
11. Про договір міжнародного автомобільного перевезення вантажів: Конвенція від 19.05.1956, дата набрання чинності 01.08.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_234#Text (дата звернення 30.07.2024);
12. Про уніфікацію деяких правил про коносамент в редакції Протоколів 1979 та 1986 рр.: Міжнародна конвенція від 25.08.1924 URL: <http://singlewindow.org/docs/120?lang=ukr> (дата звернення 30.07.2024);

13. Про морське перевезення вантажів: Конвенцію ООН від 31.03.1978 URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_391 (дата звернення 30.07.2024).

14. Про договори повного або часткового морського міжнародного перевезення вантажів: Конвенцію ООН від 11.12.2008. URL: https://web.archive.org/web/20090929190256/http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/transport_goods/2008rotterdam_rules.html (дата звернення 30.07.2024).

15. Про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) згідно з текстом Протоколу змін від 03.06.1999 р.: Конвенція від 09.05.1980р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_291#Text (дата звернення 30.07.2024).

16. Про міжнародні змішані перевезення вантажів: Конвенція ООН від 24.05.1980 р. URL: <http://www.singlewindow.org/docspravo/12/119?lang=ukr> (дата звернення 30.07.2024).

17. Про відповідальність операторів транспортних терміналів у міжнародній торгівлі: Конвенція ООН від 19.04.1991 https://uncitral.un.org/en/texts/transportgoods/conventions/liability_of_operators_of_transport_terminals (дата звернення 30.07.2024).

Анотація

Феделеш Е. М. Міжнародно-правове регулювання господарської діяльності логістичних операторів. – Стаття.

Господарська діяльність логістичного оператора як суб'єкта господарювання не обмежується національними кордонами та певними географічними регіонами. Розширення сфери діяльності логістичного оператора на міжнародний ринок призводить до розширення бази нормативно-правового регулювання, яке застосовується до такої діяльності.

Автор у статті доходить висновку, що міжнародно-правове регулювання господарської діяльності логістичного оператора слід поділяти на три рівні: міждержавні двосторонні нормативно-правові акти; нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав регіонального (континентального) характеру та нормативно-правові акти, ухвалені об'єднанням держав світового характеру.

В статті досліджується кількість, основні положення та стан Угод, укладених між Урядом України та урядами інших держав. Автором визначаються основні положення, що містяться у відповідних угодах та їх значення для діяльності логістичного оператора. Окремий поділ відбувається за типами транспорту, яким здійснюється перевезення.

Виокремлено такий рівень міжнародно-правового регулювання господарської діяльності логістичного оператора як регулювання нормативно-правовими актами, що прийняті об'єднаннями держав регіонального (континентального) рівня. До таких актів відносяться документи ухвалені Європейським Союзом та Угоди, укладені між Європейським Союзом та Україною.

Встановлено, що найбільшою, за рівнем охоплення та залученості держав, є категорія міжнародно-правових актів, які ухвалені об'єднанням держав світового

характеру, зокрема Конвенції Організації Об'єднаних Націй.

Автором зазначається, що важливим аспектом конвенційного регулювання відносин у сфері логістики є уніфікація та гармонізація правил поведінки, відносин та відповідальності.

У статті досліджено, що кожному виду перевезення присвячена окрема міжнародна конвенція. Окремої уваги заслуговує Конвенція, що регулює відносини у сфері складської логістики як невід'ємної складової господарської діяльності логістичного оператора.

Ключові слова: логістичний оператор, перевізник, складська логістика, система правового регулювання, міжнародні конвенції.

Summary

Fedelesh E. M. International legal regulation of economic activity of logistics operators. – Article.

Economic activity of a logistics operator as a business entity is not limited to national borders and certain geographical regions. Expansion of the logistics operator's activities to the international market leads to expansion of the regulatory framework applicable to such activities.

The author comes to the conclusion that international legal regulation of economic activities of a logistics operator should be divided into three levels: interstate bilateral legal acts; legal acts adopted by an association of states of a regional (continental) nature; and legal acts adopted by an association of states of a global nature.

The article examines the number, main provisions and status of agreements concluded between the Government of Ukraine and governments of other states. The author identifies the main provisions contained in the relevant agreements and their significance for the activities of a logistics operator. A separate division is made by the types of transport used for transportation.

The author distinguishes such a level of international legal regulation of economic activities of a logistics operator as regulation by legal acts adopted by associations of States at the regional (continental) level. Such acts include documents adopted by the European Union and agreements concluded between the European Union and Ukraine.

The author establishes that the largest category, in terms of coverage and involvement of States, is the category of international legal acts adopted by an association of States of a global nature, in particular, the United Nations Conventions.

The author notes that an important aspect of the conventional regulation of relations in the field of logistics is unification and harmonisation of rules of conduct, relations and liability.

The article shows that each type of transportation is covered by a separate international convention. Special attention should be paid to the Convention governing relations in the field of warehouse logistics as an integral part of the economic activities of a logistics operator.

Key words: logistics operator, carrier, warehouse logistics, legal regulation system, international conventions.

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.20>

М. А. Барсук
orcid.org/0000-0001-6560-1024
кандидатка юридичних наук,
суддя
Північного апеляційного господарського суду

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

Постановка питання. На сьогоднішній день слід констатувати відсутність держави, яка б спромоглась створити безумовно сприятливі умови для життя людини (в рамках відповідного соціокультурного контексту), і при цьому могла б (без ризику втрати свого статусу цивілізованої держави, що відображається на її авторитеті на міжнародній арені, на глобалізаційних та інтеграційних можливостях, а також на інвестиційній привабливості) відмовитися від людиноцентричної парадигми в тому чи іншому напрямку діяльності держави. Це питання стає особливо важливим у контексті професійних публічних службовців, оскільки створення умов для їх соціально безпечного існування також сприяє належному функціонуванню держави, і, отже, підтверджує її здатність ефективно діяти в сферах безпеки, соціального захисту, економіки та в інших сферах буття людини, суспільства та держави. При цьому серед професійних публічних службовців особливо увагу заслуговують судді. Вказане пояснюється тим, що забезпечення соціальної безпеки таких працівників на належному рівні за допомогою заходів соціального захисту: по-перше, виступає ключовою гарантією незалежності та автономності судової системи та суддів; по-друге, підтверджує, що держава є справді зацікавленою у стійкому розвитку України, як сучасної соціальної, правової та демократичної держави. Безумовно, це слід вважати «важливим фактором для успішної реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції України, а також для залучення іноземних інвестицій в економіку держави, яка постраждала від пандемії коронавірусної хвороби та знесилоється триваючою агресією проти України» [1, с. 12]. Саме тому у рамках цієї наукової праці виникає потреба в комплексному дослідженні нормативно-правового забезпечення соціального захисту суддів, як нормативної основи, в рамках якої окреслюються обов'язки держави та суспільства щодо суддів в соціальній сфері, а також шляхи вико-

нання таких обов'язків і очікувані результати виконання таких обов'язків.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Критичний аналіз наявної наукової літератури засвідчує додаткову актуальність потреби дослідження нормативно-правової основи соціального захисту суддів в Україні, адже це питання ще не було предметом комплексного наукового дослідження (розвідки), в якому враховувались би останні тенденції розвитку доктрини соціального права України. Поряд із тим, слід зауважити, що проблематика нормативно-правового забезпечення соціальної безпеки суддів вже розкривались українськими ученими та дослідниками, серед яких І.О. Грибан [2], В.О. Журавель [3], М.І. Іншин [4], О.В. Карпушова [5], М.І. Логвиненко [6], К.Б. Пусан [7] та ін. Наукові напрацювання цих та інших учених і дослідників становитимуть теоретичну основу для формування сучасного бачення нормативно-правової основи соціального захисту суддів в Україні.

Отже, метою статті є з'ясування поточного стану нормативно-правового забезпечення соціально-правового механізму соціального захисту суддів в Україні. Поставлена мета досягатиметься шляхом виконання таких завдань: 1) окреслити структуру нормативно-правової основи соціального захисту суддів в Україні; 2) проаналізувати можливість розуміння норм Конституції України в якості фундаментальної основи механізму соціального захисту суддів в Україні; 3) з'ясувати структуру законів України та підзаконних актів, які містять норми, що стосуються забезпечення соціальної безпеки суддів шляхом їх соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи нормативно-правову основу соціального захисту суддів в Україні насамперед слід мати на увазі, що її складають норми міжнародно-правових документів, Основний Закон України, а також законодавчі та підзаконні акти забезпечення соціальної безпеки суддів заходами соціального

захисту. Так, міжнародно-правові акти, які охоплені соціально-правовим режимом соціального захисту суддів, є документи, які були створені в рамках міжнародно-правового регулювання соціального захисту суддів, яким є комплексом міжнародно-правових механізмів, які створюються та діють у відповідності до принципів права, імперативних норм міжнародного права, позначаючи узгоджену волю суб'єктів міжнародного права (як правотворців), спрямовану на формулювання в міжнародно-правових актах правил, норм і стандартів забезпечення соціальної безпеки суддів заходами соціального захисту, які є обов'язковими до виконання усіма суб'єктами міжнародного права у цілому чи окремими з них – тих, які взяли на себе такі обов'язки щодо людини у соціальній сфері шляхом підписання та ратифікації такого акту. По-перше, такими документами є міжнародно-правові акти в сфері прав людини загалом та в сфері соціальних прав людини, зокрема. Відповідною групою актів охоплено: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, конвенції Міжнародної організації праці, серед яких конвенції № 102, № 121, № 128, № 130, № 157, № 168 та ін.; Конвенцію про захист прав людини та основних свобод; переглянуту Соціальну хартію, переглянутий Європейський кодекс соціального забезпечення. По-друге, до міжнародно-правової основи соціального захисту суддів слід віднести міжнародно-правові акти, які визначають правовий статус суддів та особливості його реалізації, а саме: Основні принципи незалежності судових органів, Бангалорські принципи діяльності судді, Загальну хартію судді, Універсальну декларацію про незалежність правосуддя, Європейську хартію про закон «Про статус суддів»; висновки Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи, а також Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам.

Фундаментальним елементом стану нормативно-правового забезпечення соціально-правового механізму соціального захисту суддів в Україні також є конституційний рівень регламентації соціальної безпеки суддів в нашій країні. При цьому слід констатувати, що безпосередньо Конституцією не визначаються особливості соціального захисту суддів, що закономірно, адже конституційний акт будь-якої правової держави є «документом, котрий не складається із комплексу явних інструктивних регуляторів суспільного життя, а вміщує лише загальні параметри побудови та функціонування держави, юридичного статусу людини і громадянина в тій мірі, порядку та у спосіб, що задовольняв би носія влади. Тобто, Основний Закон фактично будь-

якої держави, в якій діє конституція, врегулює найбільш значущі соціально-правові, економічні, культурні та політичні питання» [8, с. 10]. Зважаючи на це погодимось із твердженням науковців про те, що «конституційні норми, які, здавалось би, спрямовані лише на врегулювання відносин між особою та державою, на закріплення стандартів та вихідних правил діяльності держави, того чи іншого інституту публічної влади, насправді, переслідують більш масштабну мету, аніж та, що прямо зазначена у статті конституції» [8, с. 10]. Таким чином, визнаючи Конституцію України в якості фундаменту механізму соціального захисту суддів слід виходити не з того, чи вказані конституцією засади соціального захисту суддів, а чи містяться в Основному Законі норми, що можуть розумітись в якості таких, що визначаються ключові координати нормативно-правового, інституційного та ін. типу забезпечення соціально безпечного стану буття суддів (певною мірою – членів їх сім'ї). У зв'язку із цим, розглядаючи нормативно-правове забезпечення соціального захисту суддів на рівні Конституції України поряд із нормами, що гарантують ключові соціальні права людини та громадянина, також важливо враховувати й норми Основного Закону України, які покладають на державу відповідні (кореспондуючі) зобов'язання, які прямо чи опосередковано пов'язуються із необхідністю забезпечення соціальної безпеки суддів та членів їхніх сімей.

Оскільки, як ми вже встановили, Конституція України містить лише загальні координати забезпечення соціальної безпеки суддів, деталізованою нормативно-правовою основою механізму соціального захисту суддів в Україні постає сукупність норм законодавчих і підзаконних актів, що підлягають теоретичній структуризації. При цьому в рамках цієї наукової розвідки нами буде приділена увага саме відповідним законодавчим актам.

Враховуючи викладене зазначимо, що на рівні чинних законів України містяться норми, які регламентують ті чи інші аспекти соціального захисту суддів, що умовно поділяються на наступні групи нормативно-правових актів законодавчого характеру:

1. *Законодавчі акти, які містять норми, що регламентують різні аспекти соціально-правового статусу людини (набуття та реалізації соціальних прав людини) загалом та працівників, зокрема.* Загалом, структуру цієї законодавчої основи охоплюють норми, що містяться у таких нормативно-правових актах:

– Кодекс законів про працю України, що визначає засади соціально безпечної організації трудових відносин за участю всіх категорій працівників (також ці засади застосовуються у від-

повідній частині й щодо професійних публічних службовців загалом та стосовно суддів, зокрема), сприяючи як зростанню продуктивності праці, так і вибудовуванню комплексу соціально безпечних умов ефективного виконання трудових обов'язків працівників без шкоди для їх особистого життя (тобто, для реалізації права на зв'язок із сім'єю, покращення та не погіршення стану здоров'я, отримання освіти та ін.);

– Закон України «Про оплату праці», який опосередковано впливає на соціально-правовий статус суддів (хоча питання оплати праці суддів регламентується виключно спеціальним законом про судоустрій і статус суддів), адже загальні засади оплати праці працівників. Тобто, враховуючи той факт, що судді в Україні є працівниками, норми цього Закону є важливими з огляду на те, що спеціальні норми про грошову винагороду за роботу судді не можуть ґрунтуватись на менш прогресивних засадах (приміром, не передбачати забезпечення відтворювальної і стимулюючої функцій заробітної плати) в порівнянні із засадами, на яких ґрунтується правовий режим оплати праці працівників у цілому;

– Закон України «Про відпустки», який окреслює комплекс засадничих ідей, що постають в якості змістовних гарантій набуття та реалізації кожною працюючою особою права на відпустку. Головним чином, цей законодавчий акт основні умови набуття та реалізації вказаного права, тривалість, а також порядок надання основної та спеціальних видів відпусток, які сприяють соціально безпечному професійному та позапрофесійному буттю працівників, враховуючи також і суддів. Крім того, зазначений законодавчий акт також є нормативною основою для того, щоби закріплювати інші гарантії та види спеціальних і особливих відпусток, залежно від ситуацій, в яких може перебувати працівник, а також залежно від статусу працівника. Тобто, для доповнення переліку відпусток для суддів (наприклад, для поліпшення психофізіологічного здоров'я, обумовленого професійним вигоранням, для підтримання сімейних зв'язків та ін.) законодавець повинен враховувати не лише соціально-правову потребу закріплення такого права, але й загальні та спеціальні засади набуття та реалізації права на відпустку;

– Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, який є законодавчим актом, яким визначаються принципи, а також комплекс загальних правових, фінансових і організаційних засад загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в нашій державі, а щонайперше – працюючих громадян, й відтак – містить ряд норм, які є координатами страхування суддів, сприяючи їх захисту від настання стану соці-

альної вразливості, як працюючих осіб. У значній мірі норми зазначеного законодавчого акту конкретизуються в двох законодавчих актах. Перший – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Вказаний Закон більш детально розкриває зміст відповідних засад (основ), а також окреслює систему гарантій для працюючих громадян у сфері їх соціального захисту, а саме в зв'язку з: по-перше, особливими життєвими обставинами, які обумовлюють стан соціальної вразливості працюючої людини (приміром, з огляду на тимчасову втрату ними працездатності, вагітність та пологи, у разі нещасного випадку на виробництві або набуття професійного захворювання); по-друге, забезпеченням охорони життя та здоров'я працюючої людини, зокрема, і судді. Другий – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який містить норми, правила і стандартами, якими окреслюються основні принципи, засади та механізми функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених вказаним законодавчим актом. Цей Закон упорядковує процес формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за його кошти витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій (чи одноразових виплат застрахованим особам, членам їх сімей та іншим особам, передбаченим цим Законом). Водночас, слід мати на увазі, що умови та норми загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, які окреслюються цим законодавчим актом, можуть зазнавати змін виключно шляхом внесення змін до цього нормативного акту. Отже, враховуючи викладене можемо дійти висновку, що в контексті питання, яке нами розглядається важливого також значення набуває й Закон України «Про пенсійне забезпечення», що гарантує всім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

2. *Законодавчі акти, котрі містять норми, які регламентують особливості захисту прав людини (зокрема, і соціальних прав людини, а разом із тим – захист права на соціальний захист).* У контексті формування сучасної доктрини соціального захисту суддів в Україні важливо враховувати те, що соціальна безпека вказаного кола працівників, яка досягається за рахунок заходів соціального захисту, може бути нівельована ігноруванням з боку держави самим правом суддів на соціальний захист, а разом із тим – ігноруванням правом суддів на захист

своїх суб'єктивних прав, серед яких особливого соціально-правового значення набуває право на захист соціального права. У зв'язку із цим, окремим питанням становлення сучасної доктрини соціального захисту суддів та важливим питанням нормативно-правового, кадрового та інституційного забезпечення соціального захисту суддів є забезпечення права суддів на захист своїх соціальних прав у цілому та на захист права на соціальний захист, зокрема. У цьому контексті вбачається потреба в рамках дослідження нормативно-правової основи соціального захисту суддів в Україні враховувати також норми законодавчих актів, які гарантують захист права судді на соціальний захист та на захист їх соціальних прав у цілому, а саме врегульовують: форми, способи та засоби захисту цих суб'єктивних прав; обставини (підстави, умови) та порядок і процедуру захисту вказаних прав; обсяг юридичної відповідальності за недотримання обов'язку забезпечувати соціальну безпеку суддів заходами їх соціального захисту та ін. Відтак, враховуючи викладене та наукові напрацювання учених [див., напр.: 9; 10] стосовно можливостей захисту соціальних прав людини загалом і працівників, зокрема, цілком закономірно, що до розглядуваної підгрупи законодавчих актів слід віднести відповідні процесуальні кодекси (головним чином, Кодекс адміністративного судочинства України), а разом із тим закони України «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

3. Законодавчі акти, норми яких регламентують правовий статус суддів в Україні. Спершу слід зазначити, що в Україні відсутній спеціальний законодавчий акт, який би комплексно визначав усі особливості соціального захисту суддів, однак, різні аспекти соціального захисту таких працівників (також членів їх сім'ї) врегульовується нормами спеціальних законів України, що нормують судоустрій та правовий статус суддів у нашій державі. При цьому слід констатувати, що по сьогодні стан правового регулювання вказаних аспектів забезпечення соціальної безпеки суддів є очевидно недостатнім в силу надмірної загальності таких норм, а також недопустимої фрагментарності регулювання законодавцем різних питань в такому складному питанні, як напрями, форми та способи соціального захисту суддів в Україні. Разом із тим, аналізуючи відповідний стан законодавства слід виокремити наступні норм чинних законодавчих актів, які регламентують механізм соціального захисту суддів: по-перше, статті 6, 7, 9, 13, 14, 48-50, 52, 53, 56 та ін. статті, а особливо ті, що містяться в розділах IX та X Закону України «Про

судоустрій і статус суддів», що є законодавчим актом, який встановлює ключові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в нашій державі, а отже закономірним чином містить загальні норми про соціальний захист суддів; по-друге, статті 18, 22, глава 4 Закону України «Про Конституційний Суд України», що є законодавчим актом, який визначає порядок організації та діяльності Суду, підстави і порядок звернення до нього, процедуру розгляду ним справ і виконання його рішень, а також визначає статус суддів КС України і гарантії їх діяльності, що мають соціально захисне значення; по-третє, розділ IV Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», який окреслює ключові засади організації та діяльності Вищого антикорупційного суду, спеціальні вимоги до відповідного кола суддів, а також гарантії їх діяльності, які сприяють соціальній безпеці цих суддів; по-четверте, розділ II Закону України «Про Вищу раду правосуддя», по-п'яте, абз. 2 ч. 1 ст. 2, статті 3-24 Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Що ж стосується *нормативно-правового забезпечення соціального захисту суддів на рівні підзаконних актів*, то в цьому контексті слід вести мову про акти, норми яких регламентують правовий режим соціальної безпеки та окремі аспекти забезпечення соціальної безпеки суддів в Україні. По-перше, слід враховувати підзаконні акти Президента України, які можуть вважатись джерелом соціально-правового режиму соціального захисту суддів (насамперед Указ від 25 серпня 2015 року № 501/2015). По-друге, слід вести мову про підзаконні акти Уряду, серед яких особливе місце займаються постанови Кабміну від 31 травня 2006 року № 784, від 16 вересня 2015 року № 703. По-третє, слід виокремити підзаконні акти, що були сформовані органами суддівського врядування, а саме ті, які стосуються правового статусу суддів, захисту трудових і соціальних прав суддів як основи для їх соціального захисту. Зокрема в цьому контексті варто вести мову про акти Вищої ради правосуддя (Регламент ВРП, Положення про секретаріат ВРП).

Висновки. Підводячи підсумок викладеному слід зауважити, що наразі жодна держава не змогла створити безумовно сприятливі умови для життя людини, зокрема для професійних публічних службовців, таких як судді. Між тим, забезпечення соціальної безпеки суддів є ключовою гарантією незалежності та автономності судової системи, що сприяє стійкому розвитку України як соціальної, правової та демократичної держави, а отже – є важливою умовою формування сприятливих умов для життя людини. Натомість фактичне забезпечення соціальної безпеки має ґрунтуватись на ефективній нормативно-право-

вій основі механізму соціального захисту суддів, що включає відповідні міжнародно-правові акти, Конституцію України, інші Закони України та підзаконні акти. Відповідні міжнародно-правові документи визначають правовий статус суддів та встановлюють стандарти соціального захисту, які є обов'язковими для виконання державами, що ратифікували ці акти. У свою чергу Конституція України встановлює загальні координати забезпечення соціальної безпеки суддів, закріплюючи ключові соціальні права людини та громадянина, а також покладаючи на державу обов'язки щодо забезпечення соціальної безпеки суддів та членів їхніх сімей. Що ж стосується законодавчих актів, то до них слід віднести акти, які регулюють (гарантують): організацію трудових відносин (сприяють таким чином соціально безпечним умовам праці); загальні засади оплати праці; набуття та реалізацію права на відпустку для працівників; засади соціального страхування та пенсійне, матеріальне забезпечення тощо. Підзаконні акти спрямовані на конкретизацію норм законодавчих актів, враховуючи ті чи інші потреби забезпечення соціальної безпеки суддів в Україні (на загальному, регіональному та локальному рівнях). При цьому слід констатувати, що по сьогодні в Україні відсутній спеціальний законодавчий акт, який би комплексно визначав усі особливості соціального захисту суддів, а наявні закони регулюють лише окремі аспекти цього питання, що є недостатнім для забезпечення належного рівня соціальної безпеки суддів.

Література

1. Барсук М.А. Ознаки соціального захисту суддів в Україні. *Соціальне право*. 2022. № 4. С. 11–16. doi:10.32751/2617-5967-2022-04-02.
2. Грибан І.О. Особливості трудових правовідносин суддів та їх правового регулювання. *Наука і правоохорона*. 2015. № 3, Ч. 2. С. 54–57.
3. Журавель В.О. Теоретичні проблеми правового регулювання соціального захисту працівників судової системи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 58–64. doi:10.32844/2618-1258.2021.4.10.
4. Іншин М.І. Забезпечення соціальних прав суддів як передумова їх соціальної безпеки. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 535–543. doi:10.32844/2222-5374-2020-104-2.60.
5. Карпушова О.В. Припинення трудових правовідносин із судьями на підставі п. 3 ч. 6 ст. 126 Конституції України. *Юридична наука*. 2019. № 1. С. 89–110.
6. Логвиненко М.І. Деякі аспекти специфіки правового статусу та охорони праці суддів України. *Форум права*. 2012. № 1. С. 571–574.
7. Пусан К.Б. Поняття і зміст адаптації трудового законодавства України у сфері праці суддів до законодавства Європейського Союзу. *Наука і правоохорона*. 2014. № 3, Ч. 2. С. 177–183.
8. Гладкий В.В. Конституційний антикорупційний правовий режим. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі*

юридичні читання: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2019 р.) / за заг. ред. Л.О. Корчевної, І.А. Дришлюка. Одеса: Фенікс, 2019. С. 9–15.

9. Бабкова Т.В. Забезпечення права громадян на соціальний захист судами України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 24, Т. 2. С. 156–161.

10. Шумило М.М. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері соціального захисту та їх наслідки для України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 212–219.

Анотація

Барсук М. А. Нормативно-правова основа соціального захисту суддів в Україні. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу нормативно-правової основи соціального захисту суддів в Україні. Авторка досліджує питання забезпечення соціальної безпеки суддів як ключової гарантії їхньої незалежності та самостійності, що є важливим фактором для успішної реалізації європейської та євроатлантичної інтеграції України. У статті розглядаються міжнародно-правові акти, Конституція України, законодавчі та підзаконні акти, які регламентують соціальний захист суддів. На міжнародному рівні соціальний захист суддів регулюється документами, що встановлюють стандарти захисту прав людини та соціальних прав, а також актами, що визначають правовий статус суддів. На національному рівні Конституція України встановлює загальні координати забезпечення соціальної безпеки суддів, закріплюючи ключові соціальні права людини та громадянина. Основними законодавчими актами, що регламентують соціальний захист суддів є Кодекс законів про працю України, закони України «Про оплату праці», «Про відпустки», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про пенсійне забезпечення». Спеціальні норми, які прямо чи опосередковано стосуються соціального захисту суддів, містяться у законах України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України», «Про Вищий антикорупційний суд», «Про Вищу раду правосуддя» та «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Підзаконні акти, такі як укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти органів суддівського самоврядування та органів суддівського врядування конкретизують норми законодавчих актів у сфері соціального захисту суддів. У висновках статті наголошується на необхідності розробки та прийняття спеціального законодавчого акту, який би комплексно визначав усі особливості соціального захисту суддів. Водночас зазначено, що наявні закони регулюють лише окремі аспекти цього питання, що є недостатнім для забезпечення належного рівня соціальної безпеки суддів в Україні.

Ключові слова: правове регулювання, правотворчість, соціальна безпека, соціальна держава, соціальний захист, суддя.

Summary

Barsuk M. A. Normative and legal basis of social protection of judges in Ukraine. – Article.

The article is devoted to analyzing the regulatory framework for the social protection of judges in Ukraine. The author explores how ensuring the social security of judges serves as a key guarantee of their independence and autonomy, which is crucial for the

successful implementation of Ukraine's European and Euro-Atlantic integration. The discussion includes international legal acts, the Constitution of Ukraine, and legislative and by-laws that regulate the social protection of judges. Internationally, the social protection of judges is governed by documents that establish standards for the protection of human and social rights, as well as by acts that define the legal status of judges. At the national level, the Constitution of Ukraine lays down the general framework for ensuring the social security of judges by enshrining key social rights of humans and citizens. The primary legislative acts that regulate the social protection of judges include the Labor Code of Ukraine and the laws of Ukraine on "On Remuneration of Labor," "On Vacations," "On Mandatory State Social Insurance against Industrial Accident and Occupational Disease that Caused Disability," "On Mandatory State Pension Insurance," and "On Pension Provision." Specific norms directly or indirectly related to the

social protection of judges are contained in the laws of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges," "On the Constitutional Court of Ukraine," "On the High Anti-Corruption Court," "On the High Council of Justice," and "On State Protection of Court and Law-Enforcement Bodies Staff." By-laws, including decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and acts of judicial self-government bodies and judicial management bodies, specify and elaborate on the norms of legislative acts in the field of social protection of judges. The conclusions of the article highlight the need to develop and adopt a special legislative act that would comprehensively define all aspects of the social protection of judges. It is noted that the existing laws currently regulate only certain facets of this issue, which are insufficient to ensure an adequate level of social security for judges in Ukraine.

Key words: judges, lawmaking, legal regulation, social protection, social security, welfare state.

УДК 349.3
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.21>

В. О. Гаврилюк
orcid.org/0000-0002-5596-5943
кандидат юридичних наук

ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ЄДИНОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Постановка проблеми. В умовах формування в Україні соціально-орієнтованої держави, соціальний захист є одним із найактуальніших для населення питань, оскільки проголошений у статті 1 Конституції України [1] статус нашої держави, як соціальної, вимагає від неї здійснення політики, спрямованої на домінування загальнолюдських цінностей, верховенство права в соціальній сфері та надання населенню високого рівня соціального захисту. Зокрема, важливо, що поряд з законодавством розвивається й наука, на підставі чого можемо побачити велику кількість наукових робіт, що присвячені дослідженню публічної служби, які в свою чергу слугують процесу створення та закріплення низки понять, категорій та підходів до розуміння даного явища. Однак, на жаль, більшість інтерпретацій не можна назвати однозначними та точними, і це спричиняє певні суперечності у формуванні понятійно-категорійного апарату публічної служби та її похідних, зокрема визначенню сутності працівників публічної служби, тобто публічних службовців, як невід'ємних складових становлення та розвитку правової держави.

Окрім того, важливо зазначити, що публічна служба в найширшому розумінні може реалізуватися працівниками всіх організацій публічної сфери, тобто: органами державної влади; державними підприємствами (установами, організаціями); органами місцевого самоврядування та комунальними підприємствами. Мається на увазі, що суб'єкти публічної служби – це працівники, які здійснюють діяльність всіх інституцій та покликані виконувати публічні завдання. Проте, у вузькому та більш вживаному розумінні суб'єкти публічної служби розглядаються саме як службовці в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування [2, с. 11].

Стан опрацювання цієї проблематики. Серед вчених, що проводили дослідження соціального захисту різних категорій працівників публічної служби можливо виділити наступних: В. А. Багрій, О. Т. Барабаш, Ю. В. Баскакова, В. В. Безусий, Л. М. Булкат, С. О. Ветлинський, Д. М. Добровольський, В. С. Єгорова, В. О. Журавель, Г. С. Іванов, М. І. Іншин, В. О. Маркова, І. В. Мигидин, О. Л. Назаренко, А. Л. Пап'якян, І. В. Пивовар, Т. В. Пустовойт, А. В. Пшонка,

А. П. Рачинський, О. Ф. Толпиго, О. О. Шандула та ін.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати групи наукових підходів до визначення поняття «соціальний захист» і визначити авторське унікальне.

Виклад основного матеріалу. Науковці інтерпретують термін «соціальне» по-різному, зазвичай розглядаючи його у широкому та вузькому значеннях. У широкому сенсі, це поняття часто ототожнюється з поняттям «суспільне», охоплюючи всі аспекти людського суспільства на протигагу природі. У вузькому сенсі, термін «соціальне» використовується для позначення соціальної сфери як однієї з галузей людської діяльності, а також соціальних відносин як специфічних взаємодій, що здійснюються між учасниками суспільних відносин.

Слід зазначити, що обидва підходи до розуміння «соціального» є важливими у наукових дослідженнях. Широке тлумачення дозволяє охопити всеосяжний контекст суспільного життя, тоді як вузьке розуміння надає можливість детальнішого аналізу конкретних соціальних феноменів та взаємодій. Таке розмежування сприяє більш точному і цілеспрямованому дослідженню соціальних явищ, що допомагає виявити специфіку та закономірності розвитку суспільних відносин.

Крім того, розрізнення між широким та вузьким розумінням соціального має практичне значення для правового регулювання соціальних відносин. Законодавство та правові норми часто ґрунтуються на обох цих підходах, залежно від конкретних аспектів соціальної реальності, які потребують регулювання. Тому для юристів важливо враховувати ці два підходи при розробці нормативно-правових актів і правозастосовній практиці, щоб забезпечити адекватне відображення та регулювання соціальних відносин у правовій системі.

Таким чином, поняття «соціальне» є багатовимірним і складним, що вимагає всебічного аналізу та врахування різних підходів для повного розуміння його ролі та значення у суспільстві.

Говорячи про соціальний захист, доцільно керуватися розумінням поняття «соціальне» як такого, що стосується відносин людей у суспіль-

стві. У вузькому розумінні, «соціальне» є однією зі складових поняття «суспільне», яке охоплює лише ті аспекти «суспільного», що характерні для відносин у суспільстві.

За М.В. Чічкань, соціальний захист можна розглядати як систему правовідносин, що виникають між державою та громадянами. Держава зобов'язана забезпечувати громадян від настання певних обставин, що унеможливають їхню повноцінну діяльність, та знижувати ймовірність виникнення таких обставин. Громадяни, в свою чергу, мають право на отримання всебічної допомоги в разі настання передбачених законом умов [3, с. 20–21].

Соціальний захист визначається як сукупність правовідносин між державою та громадянами. М.В. Чічкань не єдина дослідниця, яка підтримує цю концепцію, і в цьому контексті доцільно погодитися з тим, що соціальний захист слід визначати як систему правовідносин. У цих правовідносинах держава несе обов'язок забезпечувати громадян від настання несприятливих обставин, які унеможливають повноцінну діяльність, та знижувати їхню ймовірність. Відповідно, цьому обов'язку кореспондує право громадян на отримання допомоги у разі настання таких обставин.

В.В. Москаленко визначила соціальний захист, як систему заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив [4, с. 42]. Звернемо увагу на те, що дослідниця не пов'язує соціальний захист із «економічною та соціальною деградацією». В.В. Москаленко також визначає соціальний захист, як систему заходів, але ці заходи, при цьому, мають забезпечувати нормальне існування людині та задоволення її соціальних потреб. На нашу думку, дані елементи безумовно входять до розуміння сутності соціального захисту, проте все ж дослідниця розглядає дане питання занадто вузько, розкриваючи лише один із його аспектів.

Тож, захист як самостійне суб'єктивне право відображає складний і багатогранний процес, який забезпечується через поєднання різних правових механізмів і засобів, головним з яких є адміністративно-правове регулювання. Це підкреслює важливість системного підходу до правозахисної діяльності, який включає як традиційні, так і новітні форми правового впливу, забезпечуючи таким чином ефективний захист прав та інтересів громадян.

Таким чином, у процесі дослідження підходів науковців щодо визначення поняття соціального захисту, які підтримують концепцію розуміння сутності соціального захисту, як комплексу державних заходів, нами встанов-

лено, що її зміст формують наступні положення: по-перше, передбачається, що соціальний захист включає сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою; по-друге, мета соціального захисту вбачається у спрямуванні таких заходів на запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули; по-третє, підстава для соціального захисту вбачається у настанні конкретних економічних та соціальних умов (які деякими дослідниками визначаються, як «економічна та соціальна деградація»), які спричиняють виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи (наприклад, зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрата годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо).

Наступною групою позицій науковців, які визначали поняття «соціальний захист», є підходи дослідників, які визначили соціальний захист, як систему правовідносин. Зокрема, М.І. Тимофєєва визначила, що соціальний захист – це багаторівнева система економічних, соціальних та правових відносин по управлінню соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя [5, с. 173]. Сторони таких правовідносин не зазначаються, проте подальше розкриття позиції дозволяє зробити висновок, що ними є держава та особа, у якій виникли такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи. Такі правовідносини можуть мати економічний (зокрема, надання грошових виплат) чи соціальний характер (наприклад, надання пільг). Також дослідницею зазначається, що предметом таких правовідносин є «управління соціальними ризиками суспільства для ліквідації їх небажаних наслідків та забезпечення належного рівня життя». Тобто, метою виникнення таких правовідносин є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики все ж вплинули.

Наступний підхід є економічним, а тому його зміст відрізняється від підходу М.І. Тимофєєвої. О.Ю. Єрмоловська визначає соціальний захист, як систему відносин між суспільством та індивідом, пов'язаних з вирішенням протиріч між становленням ринкової системи організації виробництва, реальними можливостями людини адаптуватися до них та існуючими негативними соціальними наслідками [6, с. 13]. Щодо цієї позиції, звернемо увагу на те, що дослідницею все ж визначено, хто є суб'єктами правовідносин соціального захисту, і з точки зору О.Ю. Єрмоловської ними є суспільство та індивід, а вини-

кають такі правовідносини у зв'язку із негативними соціальними наслідками адаптації людини до ринкової системи організації виробництва. У даному контексті зробимо висновок, що економічні підходи до розуміння сутності соціального захисту та юридичні відрізняються.

Отже, зробимо висновок, що концепція визначення поняття соціального захисту, як системи правовідносин між державою та суспільством, характеризується наступними особливостями: по-перше, правовідносини соціального захисту виникають між державою та особою, у якій виникли такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи; по-друге, підставою для виникнення таких правовідносин є виникнення таких економічних та соціальних умов, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи; по-третє, такі правовідносини можуть мати економічний чи соціальний характер; по-четверте, предметом таких правовідносин є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку такі соціальні ризики вплинули.

Останньою виділеною нами концепцією є визначення соціального захисту, як функції держави. Так, С.І. Приходько визначає соціальний захист, як функцію держави, яка виражається в якості системи правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня для себе і своєї сім'ї [7, с. 22]. Із даної позиції варто відзначити, що сутність даної функції полягає у здійсненні державою правових, економічних і організаційних заходів. Функція соціального захисту реалізовується з метою забезпечення громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня.

Тобто, сутність такого підходу до визначення поняття «соціальний захист» безпосередньо слідує із розуміння сутності соціальної держави, однією із задач якої і є забезпечення всіх громадян рівними соціальними можливостями.

На думку І.М. Сироти, соціальний захист належить до функції держави, яка піклується про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян [8, с. 4].

На відміну від попереднього підходу, точка зору І.М. Сироти пов'язує реалізацію функції соціального захисту виключно із втратою особою здатності самостійно забезпечувати своє існування.

У даному контексті зробимо висновок, що поняття соціального захисту, як функції соціальної держави, варто розглядати у комплексі: і як забезпечення громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня, і як забезпечення існування громадян, які

не мають можливість його забезпечувати самостійно.

Тож, зробимо висновок, що концепцію визначення поняття «соціальний захист», як функції держави, складають наступні аспекти:

по-перше, функцію соціального захисту становить комплекс економічних, правових та організаційних заходів;

по-друге, функція соціального захисту одночасно спрямовується на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня та на забезпечення існування громадян, які не мають можливість його забезпечувати самостійно.

Висновки. Таким чином, наше дослідження засвідчило, що на сьогодні у науковій літературі відсутня єдине розуміння щодо визначення поняття «соціальний захист». Разом із тим, вітчизняними науковцями соціальний захист одночасно розглядається різноаспектно, і наше дослідження дозволило нам виділити наступні концепції визначення поняття «соціальний захист»:

1) соціальний захист, як сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою.

Соціальний захист – це сукупність економічних, правових та організаційних заходів, які здійснюються державою з метою їх спрямування на запобігання виникненню соціальних ризиків в нормальному житті особи, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, яка зазнала таку зміну економічних та соціальних умов (економічну та соціальну деградацію), які спричинили виникнення зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрату годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо.

2) соціальний захист, як система правовідносин між державою та суспільством.

Соціальний захист – це сукупність економічних чи соціальних правовідносин, які виникають між державою та особою, у якій сформувались такі економічні та соціальні умови, які спричинили виникнення соціальних ризиків в нормальному житті особи, та предметом яких є запобігання виникненню соціальних ризиків, та підтримання нормальної життєдіяльності особи, на яку соціальні ризики вплинули.

3) соціальний захист, як функція держави.

Соціальний захист – це функція держави, яку становить комплекс економічних, правових та організаційних заходів, які спрямовуються на забезпечення всіх громадян рівними можливостями для досягнення ними необхідного життєвого рівня та на забезпечення існування громадян, які зазнали такої зміни економічних та соціальних умов, що спричинили виникнення

зниження рівня доходів, хвороби та професійні захворювання, втрату годувальника, старіння, безробіття, екологічні загрози тощо.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
2. Тимошук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Конус-Ю, 2007. 735 с.
3. Чічкань М.В. Правове регулювання соціального захисту інвалідів в Україні. Х., 2009.
4. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки*. 2003. Том 21. С. 41–44.
5. Тимофєєва М. І. Сутність соціального захисту населення. Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2016. № 6. С. 169–174.
6. Єрмоловська О.Ю. Соціальний захист як фактор стабілізації життєвого рівня населення в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Харківський державний університет. Харків : [б.в.], 1996. 32 с.
7. Приходько С. Держава і соціальний захист громадян. *Право України*. 1999. № 2. С. 22–26.
8. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник для студ. вищих навчальних закладів за спец. «Правознавство». Х. : Одісей, 2006. 408 с.

Анотація

Гаврилюк В. О. Поняття соціального захисту в Україні: теоретико-правовий огляд проблеми єдиного тлумачення. – Стаття.

Статтю присвячено ґрунтовному аналізу концепції соціального захисту в Україні, охоплюючи широкий спектр аспектів, що стосуються цього важливого суспільного феномену. Дослідження включає ретельний розгляд позицій різних наукових підходів, що сформувалися у вітчизняній та зарубіжній науці. У роботі здійснено детальну теоретико-правову характеристику існуючих тлумачень поняття соціального захисту, враховуючи різні методологічні підходи та правові школи.

Важливою частиною дослідження є аналіз переваг та недоліків різних визначень сутності соціального захисту у правовій доктрині. Виявлено, що сучасна правова наука пропонує декілька варіантів інтерпретації цього поняття, кожен з яких має свої сильні сторони та обмеження. У роботі особлива увага приділяється критичному огляду існуючих теорій та їх практичного застосування в умовах українського правового поля.

Однією з ключових проблем, що розглядається у статті, є відсутність єдиного тлумачення поняття соціального захисту, що призводить до неоднозначності у правозастосовній практиці та ускладнює формування ефективної соціальної політики. Автором підкреслюється необхідність розробки чіткого і комплексного визначення, яке б відповідало сучасним вимогам суспільства та сприяло б удосконаленню системи соціального захисту в Україні.

Завершуючи своє дослідження, автор пропонує унікальне комплексне тлумачення поняття соціаль-

ного захисту, яке інтегрує різні аспекти та підходи, враховуючи як національні особливості, так і міжнародний досвід. Це тлумачення передбачає синтез правових, економічних та соціологічних компонентів, що дозволяє більш повно і адекватно відобразити сутність соціального захисту та його роль у забезпеченні соціальної справедливості та стабільності в українському суспільстві.

Таким чином, стаття становить вагомий внесок у розвиток теоретичних та практичних підходів до розуміння і реалізації соціального захисту в Україні, надаючи науково обґрунтовані рекомендації для вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази в цій сфері.

Ключові слова: соціальний захист, працівник, сутність, праця, публічна служба, соціальне законодавство.

Summary

Havryliuk V. O. The concept of social protection in Ukraine: a theoretical and legal review of the problem of a unified interpretation. – Article.

The article is devoted to a thorough analysis of the concept of social protection in Ukraine, covering a wide range of aspects related to this important social phenomenon. The research includes a careful consideration of the positions of various scientific approaches that have been formed in domestic and foreign science. The work provides a detailed theoretical and legal characterization of the existing interpretations of the concept of social protection, taking into account different methodological approaches and legal schools.

An important part of the research is the analysis of advantages and disadvantages of different definitions of the essence of social protection in legal doctrine. It was found that modern legal science offers several options for the interpretation of this concept, each of which has its own strengths and limitations. In the work, special attention is paid to a critical review of existing theories and their practical application in the conditions of the Ukrainian legal field. One of the key problems considered in the article is the lack of a single interpretation of the concept of social protection, which leads to ambiguity in law enforcement practice and complicates the formation of effective social policy. The author emphasizes the need to develop a clear and comprehensive definition that would meet the modern requirements of society and contribute to the improvement of the social protection system in Ukraine.

Concluding his research, the author offers a unique comprehensive interpretation of the concept of social protection, which integrates various aspects and approaches, taking into account both national characteristics and international experience. This interpretation provides a synthesis of legal, economic and sociological components, which allows to more fully and adequately reflect the essence of social protection and its role in ensuring social justice and stability in Ukrainian society. Thus, the article makes a significant contribution to the development of theoretical and practical approaches to the understanding and implementation of social protection in Ukraine, providing scientifically based recommendations for improving the legislative and regulatory framework in this area.

Key words: social protection, employee, essence, work, public service, social legislation.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.22>

Д. В. Гринь
orcid.org/0000-0003-1687-6923
доктор філософії з права

ВПЛИВ ВІДДАЛЕНОЇ РОБОТИ НА БАЛАНС МІЖ РОБОТОЮ ТА ОСОБИСТИМ ЖИТТЯМ ПРАЦІВНИКІВ

Вступ. У сучасному світі, де технології постійно розвиваються і змінюють наш спосіб життя, віддалена робота стає все більш поширеним явищем. Вплив пандемії COVID-19 значно прискорив цей процес, змусивши багато компаній перейти на віддалений режим роботи. Це викликало нові виклики і можливості, які стосуються як організацій, так і працівників. Однією з головних тем обговорення стало питання балансу між роботою та особистим життям працівників у контексті віддаленої роботи.

Віддалена робота має свої переваги і недоліки. У сучасному контексті віддалена робота стала не лише вимогою часу, але й предметом глибоких наукових досліджень, спрямованих на вивчення її впливу на різні аспекти життя працівників.

Метою цієї статті є аналіз впливу віддаленої роботи на баланс між роботою та особистим життям працівників.

Виклад основного матеріалу. Для багатьох баланс між роботою та особистим життям (далі – БРЖ) є проблемою протягом усієї кар'єри. Існує безліч причин для цього. Серед них – надмірне робоче навантаження, відповідальність, вимоги (фізичні, когнітивні, емоційні) та/або навіть пристрасть до прогресу. Багато хто також стикається з постійним узгодженням очікувань, як особистих, так і міжособистісних, на різних етапах свого трудового життя. Це поєднується з необхідністю узгоджувати ресурси з очікуваннями, щоб виправдати їх, що вимагає часу і розстановки пріоритетів. Динаміка балансу між роботою та особистим життям змінюється відповідно до змін в умовах, очікуваннях та ресурсах, необхідних для подолання цих мінливих факторів. За визначенням Каспера баланс між роботою та особистим життям – це стан благополуччя, в якому люди оцінюють власну здатність поєднувати або чергувати робочі та домашні ролі відповідно до цінностей, які вони приписують цим ролям [1]. Наприклад, якщо люди цінують роль батьків і проводять час зі своїми дітьми, тобто через хобі, дозвілля та допомогу у виконанні домашніх завдань, і їм вдається досягти цього без перерв у роботі, це можна вважати результатом балансу.

Останніми роками показник БРЖ як міра добробуту привертає все більшу увагу роботодавців. Загальновідомо, що високий БРЖ сприяє

залученості працівників до роботи, продуктивності та відданості роботі, тоді як пережиті конфлікти між робочими та сімейними ролями пов'язані з більшою кількістю прогулів та різними негативними наслідками для здоров'я.

Попередні дослідження показали ефективність ініційованих роботодавцями пільг та практик поєднання роботи та особистого життя [2]. Серед них гнучкі умови праці, такі як гнучкий графік і віддалена робота, розглядаються як ключовий спосіб підтримати поєднання робочих і позаробочих потреб, з якими стикаються у повсякденному житті. Однак до недавнього часу зручність віддаленої роботи залишалася недостатньо використаною.

Безперечно, пандемія COVID-19 сприяла зміні дискурсу, коли віддалена робота вважалася «привілеєм», на «необхідну» або принаймні рекомендовану форму роботи для зменшення поширення вірусу. Численні переваги віддаленої роботи стали доступними для набагато більшої кількості професіоналів, ніж раніше. Це, своєю чергою, породило очікування, що така гнучкість збережеться навіть після того, як пандемія вщухне, про це наголошувала Міжнародна організація праці у своїх звітах. [3]. У відповідь на це організації запровадили нові гібридні методи роботи, які передбачають поєднання віддаленої та очної роботи. Ми не можемо оминати увагою зростаюче занепокоєння серед роботодавців, що тривала віддалена робота може негативно вплинути на добробут працівників [4]. Хоча віддалена робота позитивно впливає на якість життя людей, наприклад, покращуючи якість життя багатьох працюючих батьків, нещодавні дослідження також виявили небезпеки, пов'язані з тривалими періодами віддаленої роботи. Важко не погодитися з такими дослідниками як Кома і Ванг, які стверджують, що робота втручається в домашнє життя, перетворюючи домівки на денні офіси, люди, схоже, відчують підвищене робоче навантаження, самотність і відсутність доступу до достатньої підтримки [5]. У довгостроковій перспективі ці комбіновані фактори можуть погіршити здатність людини підтримувати БРЖ.

Водночас останні тенденції сприяють моделям роботи, які включають віддалену роботу. Ці суперечливі висновки спонукають до більш

ретельного дослідження факторів, що впливають на БРЖ віддалених працівників, особливо коли йдеться про повністю віддалений режим роботи. Ключове питання цього дослідження стосується того, чому деякі працівники сприймають віддалену роботу позитивно, а інші – ні. Відповідь можна знайти, проаналізувавши основні механізми, що сприяють такому досвіду.

У літературі на сьогоднішній день досліджено зв'язок різних програм work-life (як ресурсу, що пропонується роботодавцями) з БРЖ працівників, і виявлено позитивний вплив [6]. Також відомо, що високе робоче навантаження та кількість відпрацьованих годин негативно впливають на БРЖ, тоді як автономія роботи, гнучкість роботи та підтримка на роботі прогнозують вищий БРЖ. Більшість досліджень зосереджені на вивченні рівня конфлікту між обов'язками та ролями, а також здатності людини поєднувати робочі та домашні обов'язки [4].

Треба наголосити, що Концепція балансу між роботою та особистим життям, яку ще називають балансом між роботою та особистим життям або балансом між роботою та сім'єю, означає суб'єктивне сприйняття працівниками того, наскільки успішно вони справляються з робочими та позаробочими ролями відповідно до своїх життєвих цінностей та пріоритетів. Концепція спочатку розвинулася з рольових теорій та ідеї міжрольових конфліктів на роботі та в сім'ї, яка пізніше доповнилася ідеєю позитивної синергії та збагачення між ролями в різних сферах. Власне рольовий конфлікт визначається як «одночасне виникнення двох (або більше) наборів тисків таким чином, що дотримання одного з них ускладнює дотримання іншого» [6].

Міжрольовий конфлікт описує, як тиск з боку одного членства в організації (робота, сім'я чи щось інше) конфліктує з членством в іншій організації. Це можна зрозуміти у випадках, коли час, проведений з сім'єю, скорочує або перешкоджає часу, проведеному на роботі, і навпаки. Ідея балансу була запозичена з теорій рольового балансу і вперше визначена як баланс між роботою та сім'єю [7], який оцінював сумісність домашніх і сімейних ролей з життєвими пріоритетами людини. З точки зору відповідності людини середовищу, баланс між роботою та сім'єю можна вважати оцінкою сумісності домашніх та сімейних ресурсів людини з вимогами різних ролей. Враховуючи, що значна частина життя людей поза роботою обертається навколо сім'ї та пов'язаних з нею питань, концепція була розширена, щоб застосувати сімейний компонент до всього, що відбувається поза роботою.

Заслугує на увагу дослідження, проведене Каспером та його колегами, вони представили новий погляд на БРЖ, який включає концеп-

цію, відому як глобальний баланс, що стосується досвіду гармонії між робочими та позаробочими ролями. Глобальний баланс також включає багатовимірний погляд, що складається з двох когнітивних досвідів: оцінки людьми своєї ефективності та залученості; та їхнього афективного досвіду в ролях, які вони цінують. Каспер та його колеги визначають БРЖ як оцінка працівниками сприятливості поєднання робочих і позаробочих ролей, що випливає з того, наскільки їхній афективний досвід, а також їхня сприйнята залученість і ефективність у виконанні робочих і позаробочих ролей співмірні з цінністю, яку вони надають цим ролям [8]. Пізніше у 2021 році Вейн [9] розробив показники для трьох вимірів конструкту балансу та валідували їхні пункти. На основі цієї валідації ці виміри можна описати наступним чином. Баланс ефективності вказує на сприйняту продуктивність і успіх у цінованих ролях. Наприклад, це може бути рівень якості, на якому, на думку респондента, він працює, або те, наскільки ефективно він зміг поєднати свої найважливіші робочі та позаробочі ролі. Баланс залученості вказує на рівень відданості тим ролям, які люди вважають найважливішими. Це стосується, наприклад, того, наскільки люди відчувають, що можуть приділяти час і увагу тим ролям, які вони цінують. Афективний баланс – це емоції, пов'язані з ролями, які є найбільш важливими для людей, наприклад, наскільки вони щасливі, задоволені та задоволені у цих ролях.

Ми сміливо можемо стверджувати, що віддалена робота, яка набрала широкого поширення в останні роки, особливо внаслідок пандемії COVID-19, має значний вплив на баланс між роботою та особистим життям працівників. Ця форма праці має свої особливості, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на загальне самопочуття та продуктивність працівників. Серед позитивного впливу на БРЖ необхідно вказати на:

1) гнучкість робочого графіку: віддалена робота дозволяє працівникам самостійно планувати свій робочий день, що сприяє кращому управлінню особистим та професійним часом. Це особливо важливо для працівників, які мають сімейні обов'язки, доглядають за дітьми або родичами;

2) зменшення часу на дорогу: відсутність необхідності витрачати час на поїздки до офісу дозволяє працівникам мати більше вільного часу, який вони можуть використовувати на особисті справи, відпочинок або саморозвиток;

3) збільшення продуктивності: деякі працівники відчувають підвищення продуктивності при роботі з дому завдяки зменшенню відволікаючих чинників, таких як шум в офісі чи постійні перерви.

Водночас, на підставі матеріалів дослідження, ми маємо говорити і про негативний вплив віддаленої роботи на БРЖ.

По-перше, розмивання меж між роботою та особистим життям. Оскільки віддалена робота часто передбачає роботу з дому, виникає проблема розділення робочого та особистого часу. Це може призводити до перевантаження, вигорання та зниження загального рівня задоволення життям.

По-друге, відсутність соціальної взаємодії. Віддалена робота зменшує можливості для соціальної взаємодії з колегами, що може негативно вплинути на командний дух та почуття приналежності до колективу.

По-третє, і це важливо, це постійний доступ до роботи. Сучасні технології дозволяють працівникам бути постійно на зв'язку, що може призвести до очікування роботодавця про негайну відповідь на повідомлення або виконання завдань навіть у неробочий час. Це ускладнює підтримання здорового балансу між роботою та особистим життям.

Треба зауважити, що в Україні практика впливу віддаленої роботи на баланс між роботою та особистим життям працівників є відносно новим явищем, яке набуло особливої актуальності під час пандемії COVID-19. Перехід на віддалену роботу відбувся стрімко, і багато компаній вимушено адаптувалися до нових умов, впроваджуючи дистанційні форми зайнятості.

Висновки. Таким чином, віддалена робота має потенціал для значного покращення балансу між роботою та особистим життям працівників, надаючи гнучкість і зменшуючи час на дорогу. Водночас, існують значні виклики, пов'язані з розмиванням меж між робочим та особистим часом, відсутністю соціальної взаємодії та технологічними труднощами. Для максимального використання переваг віддаленої роботи та мінімізації її негативних наслідків важливо розробляти та впроваджувати ефективні політики і практики, які підтримують баланс між роботою та особистим життям.

Література

1. Casper, W. J., Vaziri, H., Wayne, J., DeHauw, S., & Greenhaus, J. The jingle-jangle of work–nonwork balance: A comprehensive and meta-analytic review of its meaning and measurement. *Journal of Applied Psychology*, 2018. № 103(2), pp.182–214.
2. Beauregard, T. A., & Henry, L. C. Making the link between work-life balance practices and organizational performance. *Human Resource Management Review*, 2009. № 19(1), pp. 9–22. h
3. ILO. World employment and social outlook: Trends 2022. International Labour Office. 2022.
4. Charalampous, M., Grant, C. A., & Tramontano, C. «It needs to be the right blend»: A qualitative exploration of remote e-workers' experience and well-being at work. *Employee Relations: The International Journal*, 2022. № 44(2), pp. 335–355.

5. Como, R., Hambley, L., & Domene, J. An exploration of work-life wellness and remote work during and beyond COVID-19. *Canadian Journal of Career Development*, 2021. № 20(1), pp. 46–56.

6. Putri, A., & Amran, A. Employees' work-life balance reviewed from work from home aspect during COVID-19 pandemic. *International Journal of Management Science and Information Technology*, 2021. № 1 (1), pp. 30.

7. Greenhaus, J. H., Collins, K. M., & Shaw, J. D. The relation between work–family balance and quality of life. *Journal of Vocational Behavior*, 2003. № 63(3), pp. 510–531.

8. Casper, W. J., Vaziri, H., Wayne, J., DeHauw, S., & Greenhaus, J. The jingle-jangle of work–nonwork balance: A comprehensive and meta-analytic review of its meaning and measurement. *Journal of Applied Psychology*, 2018. № 103(2), pp. 182–214.

9. Wayne, J. H., Vaziri, H., & Casper, W. J. Work–nonwork balance: Development and validation of a global and multidimensional measure. *Journal of Vocational Behavior*, 2021. № 127.

Анотація

Гринь Д. В. Вплив віддаленої роботи на баланс між роботою та особистим життям працівників. – Стаття.

У статті розглядається вплив віддаленої роботи на баланс між роботою та особистим життям працівників у сучасному суспільстві. Пандемія COVID-19 значно прискорила впровадження віддаленої роботи, змусивши багато компаній перейти на новий формат діяльності. Це викликало низку змін у способі організації праці та побуту працівників, які потребують глибокого аналізу. Автор зазначає, що динаміка балансу між роботою та особистим життям змінюється залежно від умов, очікувань та ресурсів, які необхідні для адаптації до цих змінних факторів.

Основними перевагами віддаленої роботи є гнучкість у плануванні робочого часу, можливість зменшення стресу, пов'язаного з поїздками на роботу, та краща інтеграція професійних і особистих обов'язків. Однак, розмивання меж між робочим і особистим життям може призводити до підвищеного рівня стресу, вигорання та зниження продуктивності. У статті аналізуються ці позитивні та негативні аспекти, зокрема вплив на фізичне і психологічне здоров'я працівників.

Дослідження базується на аналізі існуючих наукових праць та практичних прикладів впровадження віддаленої роботи у різних компаніях і галузях. Автор пропонує концепцію та рекомендації для забезпечення ефективного балансу між роботою та особистим життям. Зокрема, розглядаються такі аспекти, як організація робочого місця вдома, встановлення чітких меж між робочим і неробочим часом, розвиток навичок самоменеджменту, а також роль роботодавців у створенні сприятливих умов праці.

Аналізуються закордонні практики та законодавчі ініціативи у цій сфері, які можуть бути корисними для вдосконалення правового регулювання віддаленої роботи в Україні. У висновках вказується, що для максимального використання переваг віддаленої роботи та мінімізації її негативних наслідків важливо розробляти та впроваджувати ефективні політики і практики, які підтримують баланс між роботою та особистим життям.

Ключові слова: віддалена робота, продуктивність праці, трудові відносини, організація праці, гнучкий режим роботи, баланс між роботою та життям, працівник, роботодавець.

Summary

Hryn D. V. The impact of remote work on the work-life balance of employees. – Article.

The article discusses the impact of remote work on the work-life balance of employees in modern society. The COVID-19 pandemic has significantly accelerated the introduction of remote work, forcing many companies to switch to a new format of operation. This has caused a number of changes in the way employees organize their work and life that require in-depth analysis. The author notes that the dynamics of work-life balance varies depending on the conditions, expectations, and resources required to adapt to these changing factors.

The main advantages of remote work are flexibility in scheduling working hours, the ability to reduce commuting stress, and better integration of professional and personal responsibilities. However, blurring the lines between work and personal life can lead to increased stress, burnout, and reduced productivity. This article analyzes these positive and

negative aspects, including the impact on employees' physical and psychological health.

The study is based on the analysis of existing scientific works and practical examples of remote work implementation in various companies and industries. The author offers a concept and recommendations for ensuring an effective work-life balance. In particular, the author discusses such aspects as organizing a workplace at home, establishing clear boundaries between working and non-working hours, developing self-management skills, and the role of employers in creating favorable working conditions.

The author analyzes foreign practices and legislative initiatives in this area that may be useful for improving the legal regulation of remote work in Ukraine. The article concludes that in order to maximize the benefits of remote work and minimize its negative effects, it is important to develop and implement effective policies and practices that support work-life balance.

Key words: remote work, labor productivity, labor relations, labor organization, flexible work, work-life balance, employee, employer.

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.23>**Я. Я. Мельник***orcid.org/0000-0003-1937-6772**доктор юридичних наук,**старший науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС**Інституту правотворчості та науково-правових експертиз**Національної академії наук України*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ЗВІЛЬНЕНИХ У ЗВ'ЯЗКУ ІЗ ЇХ МОБІЛІЗАЦІЄЮ

Постановка проблеми. Проблематика правового моніторингу засуджених до позбавлення волі, звільнених у зв'язку із їх мобілізацією пояснюється потребою визначення галузевої специфіки та вироблення правових підходів не тільки в ході здійснення правового моніторингу як певної системи оцінювання та аналізу дії прийнятих нормативно-правових актів, але й забезпечення ефективного правового регулювання даних правовідносин, розвитку правової доктрини та вироблення єдиної правозастосовної практики.

Натомість загальні підходи до концепції правового моніторингу не відображають специфіку галузевої дії того чи іншого новоприйнятого/впровадженого правового інституту у дію. Безумовно, це не найкращим чином позначається як на правовому моніторингу, так і на тій самій законодавчій новелі.

Як наслідок, закон, який був прийнятий на певне благо, залишається осторонь правового контролю, можливості оперативного його вдосконалення, чи то взагалі, може слугувати «рецидивності» існуючої раніше проблеми. Це і спонукає нас до проведення необхідного дослідження, аналізу розробленості проблеми тощо.

Стан дослідження. Проблемами правового моніторингу переймалось чимало вчених-дослідників, посеред таких можливо відмітити А.Б. Гриняка, О.О. Кота, А.М. Колодія, І.І. Оніщук, О.О. Томкіну, В.М. Тернавську, Д.М. Ясинка, та інших.

Проблемними питаннями засуджених до позбавлення волі переймалися О.В. Човган, Д.В. Ягунов, Т.О. Черезова та деякі інші.

А проблемами мобілізації та мобілізаційної підготовки, займалися: О.І. Грінченко, О.П. Кутувий, М.І. Шапталенко та В.Ф. Залужний, і деякі інші. Дослідження, проведені у сфері оборони та безпеки мають першочергове значення в ході мобілізації засуджених до позбавлення волі, адже можливо відстежити хронологію проблеми саме в мобілізації а не у засуджених до позбавлення волі, що зумовлено фундаментальним конституційним обов'язком захищати Вітчизну

(ст. 65 Конституції України) [11]. Для цього, з'ясування стану дослідження припустимось аналізу деяких наукових публікацій у цій сфері.

Так, до прикладу, Грінченко, О.П. Кутувий та М.І. Шапталенко переймаючись дослідженням «напрямок подальшого удосконалення національного законодавства у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації», приходять до висновку у тому, що «... правове поле скориговано та має тенденцію у подальшій адаптації до умов гібридної війни сучасності. Це повинно дати змогу державним, недержавним органам управління, органам місцевого самоврядування, керівникам підприємств, установ та закладів ефективніше готувати та проводити заходи мобілізаційної підготовки і мобілізації в інтересах територіальної цілісності України та недоторканості її кордонів ...» [15]. Враховуючи зазначене, варто звернути увагу на те, що вчені хоч вказують на «правове поле», але не розглядають підставу «удосконалення» мобілізації звільнення засуджених до позбавлення волі в зв'язку із їх мобілізацією, і, тим більше не йдуть шляхом правового моніторингу. Фактично, дане дослідження було проведене до прийняття Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX (надалі – Закон № 3354-IX від 24 серпня 2023 р.) [6], а тому, в об'єктивному сенсі, дане дослідження є виправданим а піднята проблема цілком доцільною.

В той же час, Генерал – В.Ф. Залужний, провів дослідження на актуальні теми, посеред яких «Адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності військовослужбовців збройних сил України: поняття, особливості юридичної природи та змісту» (2022) [2]. Вчений-практик приходять у висновках до «...доведено ефективність вивчення адміністративно-правових засад дисциплінарної відповідальності військовослужбовців ЗСУ у межах спеціальної науково-теоретичної парадигми, що передбачає: кореляцію зазначеного категорії із категоріями правових засад, адміністративно-правових засад; урахування їх спільної природи; використання зако-

нів формальної ліки, семантики, загальної та спеціальної методології. Формуючи поняття «адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності військовослужбовців ЗСУ, слід враховувати, що категорія засад, як достатніх і необхідних умов для обґрунтування будь-якого явища, характеризується визначальністю, основоположністю, загальнотеоретичною важливістю...» [2, с. 100].

Натомість в контексті правового моніторингу засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією досліджень не було відстежено за останній період, що вказує на потребу визначення відповідного завдання та поставлення мети даного дослідження у такій площині.

Метою статті є аналіз концепції правового моніторингу засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією.

Викладення основного матеріалу. У Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ (надалі – Закон № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 р.) визначено, що «... мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу. Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано...» (ст. 1) [7]. А відповідно до ст. 3 Закону № 3543-ХІІ від 21 жовтня 1993 р., мобілізаційна підготовка та мобілізація здійснюються на основі певних принципів. До одних із таких віднесені (а) додержання прав ... громадян; (б) наукова обґрунтованість [7].

У ч. 2 ст. 65 КК України (надалі – КК України) визначено фундаментальне положення про те, що «... особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень...» [12]. В той же час, у ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВК України) визначено, що виправлення засудженого є *процесом позитивних змін*, які відбуваються в його особистості та створюють у нього *готовність до самокерованої правослужняної поведінки*. А відповідно до ч. 2 цієї статті КВК України ресоціалізація є *свідомим відновленням засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві*. Де необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудже-

ного. Зрештою, як зазначається в ч. 3 ст. 6 КВК України основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив [13].

Законом України від 11079-1 від 28.03.2024 року були внесені зміни до ряду Законів України (надалі – Закон від 11079-1 від 28.03.2024 р.) [8]. у ст. 81 КК України визначено, що «... до осіб, що відбувають покарання ... або позбавлення волі, може бути застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.. Особу може бути звільнено повністю або частково...» [12].

Відповідно до науково-експертного висновку (надалі – Висновок), даний Закон від 11079-1 від 28.03.2024 року містить певні недоліки. Зокрема, зазначається, що «... в абз. 3 ч. 1 нової ст. 81-1 КК пропонується передбачити, що у разі застосування судом умовно-дострокового звільнення з підстав, визначених цією статтею, така особа звільняється умовно-достроково від відбування лише основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. Проте такий підхід унеможлиблює ситуацію прийняття судом рішення щодо умовно-дострокового звільнення особи для проходження нею військової служби повністю або частково і від відбування додаткового покарання (див. чинні приписи ст. 81 КК), що виглядає недостатньо обґрунтованим законодавчим кроком...» [14]. Також, у Висновку вказується на те, що Закон від 11079-1 від 28.03.2024 року містить окремі техніко-юридичні недоліки. Наприклад, зазначається, що «... у новій ст. 7-1 Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» зазначено, що «особи, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, беруться у військовій частині на окремий облік у військовій частині». Проте дублювання слів «у військовій частині» у даному випадку є зайвим...» [14]. Натомість питання правового моніторингу залишається відкритим, що є не припустимим.

В словнику української мови слово «моніторинг» подається для розуміння як «... безпосереднє стеження за яким не будь процесом для вивчення його динаміки і порівняння з очікуваними результатами або початковими припущеннями...» [9, с. 92]. А «моніторинг фінансового ринку» як «... система постійного спостереження ... За умовами та параметрами ... для поточного оцінювання та прогнозування кон'юнктури ...» [9, с. 92].

Законом № 3354-ІХ від 24 серпня 2023 р. «... правовий моніторинг – це систематична комплексна контрольна діяльність, спрямована

на відстеження, аналіз та оцінку реалізації прийнятих нормативно-правових актів щодо: ... (курсив власний – Я.М.)» [6]. Таким чином, питання відстеження, аналізу та оцінки реалізації прийнятих нормативно-правових актів, зокрема в контексті Закону від 11079-1 від 28.03.2024 р., забезпечується Законом № 3354-IX від 24 серпня 2023 р. в частині дії норм про правовий моніторинг.

За таких, обставин, доречно звернути увагу на доктринальні позиції щодо інституту правового моніторингу. Це надасть можливість більш повно визначити характер та особливості проведення правового моніторингу щодо Закону від 11079-1 від 28.03.2024 р.

Так, І.І. Оніщук, досліджуючи на дисертаційному рівні питання правового моніторингу, у висновках наукового доробку зазначає, що «... правовий моніторинг мотивований не просто зображенням процесу, а розрахунком на отримання результату. ... Моніторинг застосовується як один із методів правового контролю (нагляду), а також як його технологія...» [16, с. 407]. Також, І.І. Оніщук доводить, що ефективність механізму правового регулювання – це властивість процесу реалізації права, а якість є лише необхідною умовою результативної дії права. Соціальний аспект якості НПА пов'язаний зі змістом, а юридичний – з формою [16, с. 406]. Таким чином, варто звернути увагу на те, що І.І. Оніщук пов'язує соціальний аспект якості НПА із їх змістом.

Цікавим є і те, що з позиції І.І. Оніщук, «...предмет правового моніторингу становить виявлення: (1) непогодження, прогалин та колізій у НПА, надлишковості чи недостатності правового регулювання суспільних відносин, зміни чи скасування застарілих норм, повторення норм права; (2) аналіз застосування норм права та норм декларативного характеру, визнання НПА такими, що втратили чинність, розробка нових проектів НПА, окремі порушення законодавчої практики та юридичної техніки, помилки редакційного характеру, неавтентичність тексту тощо ...» [16, с. 406]. А об'єкти правового моніторингу, на думку І.І. Оніщук, визначаються його завданнями, а саме – «... встановлення інформації про: (а) НПА та його структурні частини; окремі статті НПА; (б) комплекс НПА, за допомогою яких здійснюється правове регулювання певної сфери суспільних відносин; (в) відносини, пов'язані з реалізацією НПА...» [16, с. 406–408].

О.О. Томкіна досліджуючи проблеми правового моніторингу відповідності нормативно-правових актів чинному законодавству України як інструмент забезпечення його системності, приходять до одного і таких висновків, стверджуючи, що оцінка якості та ефективності нормативно-правових актів та викладених у них норм

права має: (1) ґрунтуватися на методологічних принципах: плюралізму, системності, всебічності, об'єктивності, історизму, детермінізму тощо; (2) моніторингова оцінка передбачає застосування певних методологічних підходів, а саме: антропологічного; системного; аксіологічного; історичного; функціонального; порівняльного; (3) належна моніторингова оцінка потребує застосування низки наукових методів: (а) загальнонаукових: діалектичного; герменевтичного; синергетичного; формально-логічних (узагальнення, угруповання, аналізу, синтезу, дедукції, індукції); системно-структурного; (б) спеціальних: статистичного; моделювання та прогностичного; (в) власно-юридичних: порівняльно-правового; історико-правового; інтерпретаційного; формально-юридичного [5, с. 192–193].

А.М. Колодій та В.М. Тернавська досліджуючи проблеми правового моніторингу як засобу забезпечення конституційно-правової політики в Україні, приходять до одного із таких висновків стверджуючи, що «... важливим є запровадження електронної форми правового моніторингу з метою забезпечення економічної та технічної ефективності інформаційного пошуку, автоматизації його процесу та індексування правової інформації...» [4, с. 103].

В.Є. Іванчук досліджуючи проблеми стану та шляхів удосконалення «... правового моніторингу як складного, багатогранного процесу, покликани організувати, дослідити та оцінити ефективність дії механізму правового регулювання, з метою покращення та удосконалення не лише існуючої системи законодавства, а й розробки нових напрямків державної політики у різноманітних сферах суспільного життя, зміцнювати зв'язки правового регулювання з реальною поведінкою людей...» [3, с. 715].

А.Б. Гриняк досліджуючи проблеми визначення місця правового моніторингу у правотворчості, приходять до висновку стосовно того, що «... без відповідного правового моніторингу правотворчої та правозастосовної діяльності як систематичної, комплексної діяльності, спрямованої на спостереження, аналіз та оцінку законодавства з метою його вдосконалення та прогнозування неможливо стверджувати про формування науково-обґрунтованої правової політики держави, нормативні регулятори якої спрямовані на закріплення концепції людиноцентризму, коли інтереси людини навіть у часи наявних зовнішніх викликів та загроз, наслідком чого є й зміна ідеологічних засад, є найвищою цінністю. Відповідно, нагальною є потреба у формуванні такої політики права, яка б відповідала політичним, економічним і соціальним реаліям розвитку громадянського суспільства...» [1, с. 114]. Отже, соціальний аспект правового моніторингу,

вченим пов'язаний із правовою політикою, людиноцентризмом та правотворчістю і правозастосовною діяльністю.

У навчальному посібнику із Німецької методики права зазначається, що «... організація людей у державі передбачає наявність панування. Панування є доступним і має право на існування, якщо воно є легітимним. Легітимність панування, у свою чергу, має брати початок серед тих, над ким панування реалізується. З одного боку, йдеться про обґрунтування панування і можливість впливу – це називають входною легітимністю. З іншого – про те, що постає як рішення, тобто, врешті решт, про дії держави – це називають вихідною легітимністю...» [10, с. 66]. Попри це, стосовно людського виміру, то авторами дослідження зазначається, що «... про людський вимір йдеться під час заповнення вакансій у сфері державної влади...» [10, с. 67]. Цікавим є положення абз. 2 ст. 21 Конституції Німеччини, які означає формулу прояву дієї обороноздатності демократії. Посилаючись на німецьких дослідників (М. Morlok/L.Michael), автори посібника зазначають, що демократія, таким чином, войовничо протистоїть ворогам демократичної держави. Конституція забезпечує у такому разі, відповідні засоби і процедури. До них належать можливість заборони партій (ст. 20 Конституції Німеччини) [10, с. 76]. У заключному зауваженні до розділу про «тлумачення/інтерпретацію» посібника зазначається, що надійність і прогнозованість результатів тлумачення є важливими й пріоритетними. Відтак, тлумачення жодним чином не слід розуміти як довільну орієнтовну на результат інтерпретацію. Саме такому підходу має протидіяти зрозуміла й прозора методика [10, с. 39].

Зрештою, в результаті правового моніторингу, як зазначає І.І. Оніщук, стає можливим відстежити сучасний стан законодавства, побачити дійсну картину його роботи, з'ясувати ті причини, по яких гальмується досягнення поставлених правових цілей, і на цій основі оцінити добротність правових норм і правового регулювання в цілому [16, с. 145].

Все це (питання місця правового моніторингу у правотворчості; питання об'єктів та предмету моніторингу; удосконалення напрямків законодавства; запровадження електронної форми правового моніторингу; метод правого контролю, аналіз застосування правових норм; тощо), надає можливість визначити безпосередню дотичність «правового моніторингу» до правового регулювання, реалізації прав засудженими до позбавлення волі та їх мобілізації.

Отож, очевидно, що мобілізація, очевидно є перехідним процесом від одного правового статусу суб'єкта права (засудженого) до іншого

(військовозобов'язаного, власне – військового). А ресоціалізація є виправленням засудженого та здатністю його повернутися до нормального соціально-правового життя в суспільстві, відновлення його статусу тощо. І все це, в наслідок усвідомлення бути мобілізованим, захищати права, свободи та інтереси держави та громадян України.

Такі процеси безумовно лежать в площині потреби проведення правового моніторингу, аби своєчасно забезпечувати дію тих чи інших принципів і мобілізації, і переходу від одного статусу до іншого.

Висновки. Проблематика застосування правового моніторингу засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією пояснюється потребою забезпечення відповідних механізмів правового регулювання за процесом стеження застосуванням норм права, реалізації прав осіб, які мобілізовані; аналізу та оцінки дії Закону від 11079-1 від 28.03.2024 р. з метою виявлення та додання правових колізій та прогалин права, методики застосування права як на доктринальному так і на практичному рівні. Впровадження та проведення правового моніторингу у сфері мобілізації надасть можливість посилити ефективність правового скринінгу для практики та правової доктрини.

Варто констатувати і те, що дослідження проблем моніторингу засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією, надає можливість визначити галузеві особливості та специфіку наслідків звільнення, забезпечення ефективного правового регулювання етапів зміни правового статусу, ресоціалізації за особливою процедурою, дії закону тощо. Зрештою, виокремлення як підінституту правового моніторингу у сфері засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією сприятиме розвитку галузевої правової доктрини та судової практики, що спонукає до подальших досліджень, адже ці питання залишаються відкритими.

Література

1. Гриняк А.Б. Правовий моніторинг: завдання та місце в правотворчій діяльності. *Право України*. 2021. № 12. С. 102–116.
2. Залужний В.Ф. Адміністративно-правові засади дисциплінарної відповідальності військовослужбовців збройних сил України: поняття, особливості юридичної природи та змісту. *Право та державне управління*. №2. 2022. С. 95–102. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2022/12.pdf (дата звернення 16.07.2024).
3. Іванчук В.Є. Правовий моніторинг: стан та шляхи вдосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2022. С. 712–716. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/176.pdf (дата звернення 16.07.2024).
4. Колодій А.М., Тернавська В.М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. *Нове українське право*. 2023. № 1.

С. 95–104. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/431/384> (дата звернення 22.07.2024).

5. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності: монографія / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Київ : Алерта, 2023. 268 с.

6. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серп. 2023р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення 01.06.2024).

7. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовт. 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 01.06.2024).

8. Проект Закону про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальній цілісності № 11079-1 від 28.03.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43914> (дата звернення 01.06.2024).

9. Словник української мови. Том дев'ятий. Міщанин – Настукувати. Національна академія наук України. Київ, 2018. 911с.

10. Німецька методика права : навчальний посібник / Е. Соколов, С. Роснер, Р. Мельник. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 136с.

11. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 16.07.2024).

12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 01.06.2024).

13. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення 01.06.2024).

14. Науково-експертний висновок. Проект Закону про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального, Кримінально-виконавчого кодексів України та інших законів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі у обороні країни, захисті її незалежності та територіальній цілісності № 11079-1 від 28.03.2024. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/85edef23-5c49-4802-8458-4c9e84c6a9b7](https://itd.rada.gov.ua/85edef23-5c49-4802-8458-4c9e84c6a9b7) (дата звернення 01.06.2024).

15. Напрями подальшого удосконалення національного законодавства у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. № 1 (59). 2017.

С. 16–20. URL: <http://znp-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/125452/119914> (дата звернення 16.07.2024).

16. Оніщук І.І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : дис. ... на здобут. наук. ступ. докт. юрид. наук / Націон. акад.в нутріш. справ. 218. Київ. 554 с.

Анотація

Мельник Я. Я. Проблеми застосування правового моніторингу засуджених до позбавлення волі, звільнених у зв'язку із їх мобілізацією. – Стаття.

У статті розглядається проблеми застосування правового моніторингу засуджених до позбавлення волі, звільнених у зв'язку із їх мобілізацією. Аналізується ряд нормативно-правових актів, які забезпечують правове регулювання у сфері правового моніторингу, призначення покарання та звільнення від відбуття покарання, а також нормативно-правові акти що визначають порядок проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації, притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовців.

Також, вході дослідження аналізуються доктринальні доробки у сфері правового моніторингу, методики застосування права, та особливостей проведення правового моніторингу у сфері звільнення від відбуття покарання в зв'язку із мобілізацією.

В результаті дослідження робляться висновки про те, що проблематика застосування правового моніторингу засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією пояснюється потребою забезпечення відповідних механізмів правового регулювання за процесом стеження застосуванням норм права, реалізації прав осіб, які мобілізовані; аналізу та оцінки дії Закону від 11079-1 від 28.03.2024 р. з метою виявлення та додання правових колізій та прогалин права, методики застосування права як на доктринальному так і на практичному рівні. Автор статті вважає, що впровадження та проведення правового моніторингу у сфері мобілізації надасть можливість посилити ефективність правового скринінгу для практики та правової доктрини.

Зрештою, автором дослідження фокусується проблема у висновках і на тому, що скринінг проблем моніторингу засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією, надає можливість визначити галузеві особливості та специфіку наслідків звільнення, забезпечення ефективного правового регулювання етапів зміни правового статусу, ресоціалізації за особливою процедурою, дії закону тощо. А виокремлення як підінституту правового моніторингу у сфері засуджених до позбавлення волі звільнених в зв'язку із їх мобілізацією є доцільним і сприятиме розвитку галузевої правової доктрини та судової практики, що спонукає до подальших досліджень, адже ці питання залишаються відкритими.

Ключові слова: реалізація права, соціальні права, позбавлення волі, засуджені, ресоціалізація, правовий моніторинг, мобілізація.

Summary

Melnyk Ya. Ya. Problems of applying legal monitoring of those sentenced to imprisonment and released in connection with their mobilization. – Article.

The article examines the problems of applying legal monitoring of those sentenced to imprisonment and those released in connection with their mobilization. A number of legal acts that provide legal regulation in the field of legal monitoring, sentencing and release from serving a sentence are analyzed, as well as legal acts that determine the procedure for conducting mobilization training and mobilization, bringing servicemen to administrative responsibility. Also, the research inputs analyze doctrinal developments in the field of legal monitoring, methods of applying the law, and features of legal monitoring in the field of release from serving a sentence in connection with mobilization. As a result of the study, conclusions are drawn that the problem of applying legal monitoring of those sentenced to imprisonment and those released in connection with their mobilization is explained by the need to ensure appropriate legal regulation mechanisms for the process of monitoring the application of legal norms, the realization of the rights of persons who are mobilized; analysis and assessment of the effect of Law

No. 11079-1 dated March 28, 2024, with the aim of identifying and overcoming legal conflicts and gaps in the law, methods of applying the law both at the doctrinal and practical levels. The author of the article believes that the implementation and conduct of legal monitoring in the field of mobilization will provide an opportunity to strengthen the effectiveness of legal screening for practice and legal doctrine. In the end, the author of the study focuses on the problem in the conclusions and on the fact that the screening of monitoring problems of those sentenced to imprisonment and those released in connection with their mobilization provides an opportunity to determine the industry specifics and the specifics of the consequences of release, ensuring effective legal regulation of the stages of changing legal status, resocialization according to special procedure, legal action, etc. And the separation as a sub-institute of legal monitoring in the field of those sentenced to imprisonment and those released in connection with their mobilization is expedient and will contribute to the development of industry legal doctrine and judicial practice, which encourages further research, because these issues remain open.

Key words: implementation of law, social rights, deprivation of liberty, convicts, resocialization, legal monitoring, mobilization.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.24>

М. В. Сокол
orcid.org/0000-0001-6820-3347
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Є. М. Максимук
orcid.org/0009-0000-5071-8860
студентка III курсу юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ РОБОЧОГО ЧАСУ ТА ЧАСУ ВІДПОЧИНКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми. Запровадження воєнного стану зумовило нагальну необхідність приведення законодавчих норм у відповідність до ситуації, яка виникла на території України через початок військової агресії російської федерації. Зміни у правозастосовній діяльності стосуються усіх без виключення сфер правових відносин, у тому числі і трудових. У березні 2022 року прийнято Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який визначає особливості відносин між роботодавцями та працівниками, змінюючи диспозитивність норм на їх, здебільшого, імперативний характер, наділяючи, в свою чергу, роботодавця широким колом повноважень в питаннях переведення працівників, зміни істотних умов праці та обмеження прав працівників в сфері регулювання робочого часу та часу відпочинку.

Стаття 64 Основного Закону визначає, що права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені лише у випадках, визначених Конституцією України. Зокрема в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Проте, Конституція України визначає права, які є абсолютними і не можуть бути обмежені. Однак до даного переліку не віднесено право на працю та право на відпочинок, передбачені статтями 43 та 45 вказаного законодавчого акту [1].

Стан дослідження. Особливості реалізації окремих трудових прав працівників в умовах воєнного стану вперше були дослідженні такими правниками, як: Вишновецька С.В., Забродіна О. В., Жернаков В.В., Кучма О.Л., Мельник К.Ю., Ярошенко О.М. та інші. Все ж окремі аспекти правового регулювання робочого часу та часу відпочинку, в умовах законодавчого обмеження прав працівників не знайшли належного висвітлення та потребують подальшого дослідження.

Виокремлення особливостей та проблемних аспектів правового регулювання часу відпочинку та робочого часу в умовах воєнного стану, а також висвітлення питання обґрунтованості обмеження права на відпочинок працівників в умовах воєнного стану є метою даної публікації.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою введення воєнного стану є Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» та указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб [2].

Відповідно до ст. 43 Конституції України «Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується». У свою чергу держава зобов'язана створювати умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [1].

Кодекс Законів про працю України визначає право громадян України на працю – право на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру. Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою [3].

Конституційний Суд України тлумачить право на працю наступним чином «зміст права

на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб» [4].

Отже, проводячи аналіз законодавчих положень, варто зауважити, що право на працю гарантується державою з обов'язковим врахуванням волевиявлення майбутнього працівника, шляхом створення належних та безпечних умов праці, справедливого співвідношення робочого часу із часом відпочинку, які є чи не найважливішими аспектами реалізації конституційного права людини та громадянина.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає, що у процесі трудової діяльності осіб, щодо яких запроваджена трудова повинність, забезпечується дотримання таких стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальний термін відпустки та час відпочинку між змінами, максимальний робочий час, врахування стану здоров'я особи, тощо [2, ст. 20].

Таким чином, будь-які обмеження щодо працівників можуть бути встановлені, лише з врахування всіх обставин, які склалися, стану здоров'я, можливостей працівника, його віку, статті, сімейного стану, а також необхідності їх запровадження. Встановлюючи дану норму, законодавець мав на меті запобігти свавіллю роботодавців, аби запровадження воєнного стану, не використовувалося як виправдання і тим самим забезпечувався законний захист прав працівників.

Більшість науковців визначають робочий час, як час протягом якого працівник зобов'язаний працювати згідно з трудовим договором і законодавством.

Робочий час – це час, протягом якого працівник зобов'язаний виконувати трудову функцію відповідно до трудового договору і законодавства про працю. З цього визначення робочого часу випливає право власника вимагати від працівника протягом робочого часу виконання трудових обов'язків і дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку.

Семенко Л. у своїй праці зазначає, що робочим часом вважається встановлений законом або на його підставі угодою сторін час, протягом якого працівники згідно з правилами внутрішнього трудового розпорядку повинні виконувати за трудовим договором свої трудові обов'язки [5].

Отже, варто звернути увагу, що всі джерела встановлюють обов'язок працівника виконувати роботу протягом визначеного законом або угодою

сторін часу, а також його відповідність правилам внутрішнього трудового розпорядку.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Проте Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» визначає, що нормальна тривалість робочого часу у період дії воєнного стану може бути збільшена до 60 годин на тиждень для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо) [6, ст. 6].

Варто звернути увагу на формулювання законодавця «може бути збільшена», отже дана норма є правом роботодавця, а не його обов'язком. У разі зміни режиму роботи, в тому числі тривалості робочого часу, який відноситься до істотних умов праці, роботодавець зобов'язаний провести зміни в організації виробництва і праці, попередньо за два місяці повідомити кожного працівника під розписку та запропонувати іншу підходящу роботу. Проте, в умовах воєнного стану про зміну істотних умов праці – систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад, а також про нові або зміну діючих умов оплати праці в бік погіршення, роботодавець зобов'язаний здійснити повідомлення працівника не пізніше як до запровадження таких умов [6, ст. 3], тобто це може бути і напередодні або взагалі, якщо наказ виходить з обіду, то в той же день, наприклад, на початку робочого дня.

Вважаємо, що дане формулювання є недоречним, оскільки змістове наповнення слова «попередити» означає наперед комусь про щось повідомити та мати, хоча б деякий час для прийняття певного рішення. Тому, варто все ж встановити, хоча б, мінімальний термін у три дні, не пізніше якого роботодавець повинен попередити працівників про запровадження зміни істотних умов праці.

Для певних категорій осіб законодавець встановив скорочену тривалість робочого часу, це означає, що час, протягом якого працівник повинен виконувати трудові обов'язки, скорочується, однак працівник має право на оплату праці в розмірі повної тарифної ставки, повного окладу. До таких категорій працівників належать діти від 14 до 16 років – 24 години на тиждень, діти 16–18 років працюють не більше 36 годин на тиждень. А також існують обмеження щодо осіб, які працюють з шкідливими умовами праці – 36 годин на тиждень. Крім того, законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших). У період воєнного стану

для працівників, зайнятих на об'єктах критичної інфраструктури (в оборонній сфері, сфері забезпечення життєдіяльності населення тощо), яким відповідно до законодавства встановлюється скорочена тривалість робочого часу, тривалість робочого часу у період дії воєнного стану не може перевищувати 40 годин на тиждень. Хоча варто зауважити, що дана норма не застосовується до неповнолітніх працівників.

У зв'язку із збільшення тривалості робочого часу, законодавець зменшив час щотижневого відпочинку до 24 годин, проте в аналізованій нормі не вказано, перелік категорій працівників, по відношенню до яких може застосовуватися дане обмеження. Тому, з метою недопущення звуження кола гарантій роботодавцем по відношенню до усіх працівників, варто у ч. 5 ст. 6 ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачити чітке адресування даної норми лише працівникам залучених до роботи на об'єктах критичної інфраструктури. Оскільки, будь-яке збільшення тривалості роботи чи відповідно зменшення часу відпочину повинно бути обґрунтовано лише потребами оборонної сфери та сфери забезпечення життєдіяльності населення.

Доволі суттєві зміни, у бік значного звуження прав та гарантій працівників, були введені до правового регулювання часу відпочинку, зокрема порядку надання та тривалості відпусток.

Так, Законом передбачено, що у період дії воєнного стану надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця може бути обмежено тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік [6, ст. 12].

Крім того, роботодавця наділено правом зміни будь-якого виду щорічної додаткової відпустки, відпустки у зв'язку із навчання, творчої відпустки чи соціальної відпустки (крім відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки у зв'язку з усиновленням дитини) на відпустку без збереження заробітної плати. Вважаємо, подібне формулювання даної норми є недопустимим. У ситуації, яка описується працівник повинен бути наділений правом вибору одного із наступних варіантів: 1) надання невикористаних днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану, 2) за заявою працівника йому повинна бути надана відпустка без збереження заробітної плати, 3) у будь-який період часу, а не лише у випадку звільнення, невикористана частина відпустки понад 24 календарні дні повинна бути компенсована у грошовій формі.

Норма, що забороняє ненадання щорічних відпусток повної тривалості протягом двох років підряд, а також ненадання їх протягом робочого

року особам віком до вісімнадцяти років та працівникам, які мають право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами чи з особливим характером праці, у період дії воєнного стану не застосовується.

Також, впродовж дії воєнного стану було припинено дію деяких норм КЗпП України, наприклад щодо скорочення роботи на одну годину напередодні святкових і неробочих днів; обмеження граничних норм надурочних робіт; перенесення вихідного дня на наступний після святкового або неробочого; заборони залучення до робіт у вихідні, святкові й неробочі дні; компенсації за залучення до робіт у дані періоди.

Цікавою новелою трудового законодавства під час дії воєнного стану, стало введення додаткових двох видів відпусток без збереження заробітної плати. Наразі до таких відпусток належать: – відпустка без збереження заробітної плати, що надається працівникові в обов'язковому порядку, передбачена ст. 25 ЗУ «Про відпустки»; – відпустка без збереження заробітної плати за згодою сторін, тривалістю не більше 30 днів [10, ст. 26]; – на період дії воєнного стану за домовленістю між сторонами без обмеження терміну; – на період дії воєнного стану в обов'язковому порядку для працівників, які виїхали за межі території України або набули статусу внутрішньо переміщеної особи строком до 90 днів [6, ст. 12].

Позиція правників, стосовно нововведень у законодавчій сфері, що регулюють трудові відносини в умовах воєнного стану у більшості зводиться до лояльного відношення встановлених обмежень прав працівників, які визначені у правових нормах і ґрунтується на тимчасовому характері таких нововведень [7, с. 292; 8, с. 309]. Проте, на думку Мельника К. Ю. та Назаренка І. В., норми викладені у ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» повинні застосовуватися лише до працівників, які зайняті у сфері критичної інфраструктури, оскільки більшість підприємств, установ та організацій працюють у звичному режимі та не зазнали негативного впливу воєнного стану [9, с. 78]. У деякій мірі, така точка зору є правильною, оскільки Закон наділяє роботодавця надто великим спектром переваг, хоча брак робочої сили, у зв'язку із мобілізацією, відчувається дедалі гостро і роботодавець повинен мати можливість перекриття такого дефіциту за рахунок зменшення кількості святкових, неробочих днів, зменшення тривалості відпустки та інших законних способів забезпечення діяльності підприємства.

Отже, слід наголосити, що сучасні економічні і соціальні умови, обмеження трудових прав працівників, зокрема права на працю та права на відпочинок повинні бути обґрунтованими та відпові-

дати потребам та інтересам держави і суспільства в пропорційних розмірах. Проте зазначимо, що це має відбуватися в рамках правового режиму воєнного стану на законних підставах.

Література

1. Конституція України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»): від 09.07.1998 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text>
5. Семенко Л.Л. Робочий час та його тривалість: Міністерство юстиції України URL: https://minjust.gov.ua/m/str_8396
6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
7. Киян В. Я., Величко К. М. Окремі питання зобов'язання сторін трудового договору на період воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 290-293.
8. Забродіна О. В. Актуальні питання регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні. Складність диференціації змісту відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 307-309.
9. Мельник К. Ю., Назаренко І. В. Проблеми юридичних гарантій прав працівників у сфері робочого часу, часу відпочинку й оплати праці в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 3 (102). С. 70-80.
10. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Анотація

Сокол М. В., Максимук Є. М. Особливості регулювання робочого часу та часу відпочинку в умовах воєнного стану. – Стаття.

У статті проведено аналіз особливостей правового регулювання часу відпочинку та робочого часу під час дії воєнного стану. Досліджено співвідношення юридичних гарантій прав працівників згідно Кодексу законів про працю, Закону України «Про відпустки» та спеціального Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Доведено значне розширення кола повноважень роботодавця в сфері встановлення робочого часу, зміни істотних умов праці, обмеження часу відпочинку працівника, хоча право на працю гарантується державою з обов'язковим врахуванням волевиявлення майбутнього працівника, шляхом створення належних та безпечних умов праці, справедливого співвідношення робочого часу із часом відпочинку, які є чи не най-

важливішими аспектами реалізації конституційного права людини та громадянина.

Визначено, необхідність встановлення мінімального терміну у три дні, не пізніше якого роботодавець повинен попередити працівників про запровадження зміни істотних умов праці.

Зроблено висновок, що будь-яке збільшення тривалості роботи чи відповідно зменшення часу відпочинку повинно бути обґрунтовано лише потребами оборонної сфери та сфери забезпечення життєдіяльності населення, тому варто у ч. 5 ст. 6 ЗУ «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачити чітке адресування даної норми лише працівникам залучених до роботи на об'єктах критичної інфраструктури.

Акцентовано увагу на необхідності наділення працівників можливістю на власний розсуд розпоряджатися щорічною додатковою та цільовими відпустками з правом вибору одного із наступних варіантів: 1) надання невикористаних днів такої відпустки переноситься на період після припинення або скасування воєнного стану, 2) за заявою працівника йому повинна бути надана відпустка без збереження заробітної плати, 3) у будь-який період часу, а не лише у випадку звільнення, невикористана частина відпустки понад 24 календарні дні повинна бути компенсована у грошовій формі.

Наведено класифікацію відпусток без збереження заробітної плати в умовах запровадження воєнного стану.

Ключові слова: трудові правовідносини, воєнний стан, робочий час, час відпочинку, зміна істотних умов праці, відпустка без збереження заробітної плати.

Summary

Sokol M. V., Maksymuk E. M. Peculiarities of regulating working hours and rest periods under martial law. – Article.

The article analyzes the peculiarities of legal regulation of rest and working time during martial law. The author examines the correlation between legal guarantees of employees' rights under the Labor Code, the Law of Ukraine «On Vacations» and the special Law of Ukraine «On Organization of Labor Relations under Martial Law».

The author proves a significant expansion of the employer's powers in the area of establishing working hours, changing essential working conditions, and limiting the employee's rest time, although the right to work is guaranteed by the State with mandatory consideration of the future employee's will, by creating appropriate and safe working conditions, and a fair ratio of working time to rest time, which are perhaps the most important aspects of the constitutional right of a person and a citizen.

The author identifies the need to establish a minimum period of three days within which an employer must notify employees of changes in essential working conditions.

The author concludes that any increase in the duration of work or, accordingly, a decrease in rest time should be justified only by the needs of the defense sector and the sphere of ensuring the vital activity of the population, therefore, Part 5 of Article 6 of the Law of Ukraine «On Organization of Labor Relations under Martial Law» should provide for a clear addressing of this provision only to employees involved in work at critical infrastructure facilities.

The author emphasizes the need to provide employees with the opportunity to dispose of annual additional and targeted leave at their own discretion with the right to choose one of the following options: 1) the provision of unused days of such leave is postponed to the period after the termination or abolition of martial law, 2) at the request of an employee, he or she should be granted unpaid leave, 3)

at any time, not only in case of dismissal, the unused part of the leave exceeding 24 calendar days should be compensated in cash.

The author provides the classification of unpaid leave under martial law.

Key words: labor relations, martial law, working time, rest time, change of essential working conditions, unpaid leave.

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.422

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.25>

Х. А. Григор'єва

orcid.org/0000-0001-7659-2178

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В ЄС ТА В УКРАЇНІ:
ПОРІВНЯННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ТА ЗАКОНОДАВЧИХ ЗАСАД¹

Постановка проблеми. Державна підтримка сільського господарства доводить свою необхідність та аргументованість у мирний, воєнний та післявоєнний час. Залежно від умов та покладених на неї завдань вона стимулює економічне зростання, підвищує добробут селян, зміцнює продовольчу безпеку тощо. Зарубіжний досвід демонструє особливо критичну потребу у виваженій підтримці сільського господарства під час ведення воєнних дій та після завершення такого періоду [1]. Україна як аграрна держава опинилася в ситуації, коли підтримка сільського господарства є фактично тотожною збереженню основного економічного та соціального «хребта» держави.

Звичайно, державна підтримка сільського господарства не є раз і назавжди сформованою – вона є адаптивною, ураховує контекст, термінові і стратегічні вимоги та завдання. У світовому розрізі державна підтримка агробізнесу змінюється, її форми та конкретне змістовне наповнення еволюціонують. Відстежувати такі процеси надзвичайно важливо, оскільки це дозволяє бути готовим до майбутніх змін, усвідомлювати тенденції та аналізувати більш предметно іноземний досвід. Узагалі, існування державної підтримки демонструє як консервативність (вона надавалася раніше, надається зараз, буде надаватися потім), так і динамічність, адже апробуються нові механізми, змінюються складові традиційних агропротекційних заходів тощо. Однак головне – це розробка та застосування нової методології надання державної підтримки сільському господарству. Найбільше у цьому питанні нас цікавить правовий досвід ЄС. Звичайно, це зумовлено обранням зовнішньополітичного євроінтеграційного вектору, використанням прогресивних практик, а також широкою репрезентативністю, яка забезпечується в результаті

об'єднання майже трьох десятків різних країн. При цьому важливо не просто виявити розвиток та сучасний стан агропротекційного законодавства в ЄС, констатувати розрив і невідповідність із вітчизняним – важливо визначити, в чому Україна може синхронізуватися, а які механізми є об'єктивно віддаленою перспективою. Разом із цим необхідно ураховати постійну та тимчасову специфіку українських реалій та співвіднести її із особливостями державної підтримки в ЄС.

Аналіз сучасного стану досліджень. Порівняльно-правові розвідки є досить популярними у вітчизняній юридичній доктрині. Так, окремі компаративні аграрно-правові питання розглядаються в роботах О. Г. Бондаря, А. В. Духневича, В. М. Єрмоленка, Т. В. Курман, Г. С. Корнієнко, В. В. Носіка, В. Д. Сидор, А. М. Статівки, Т. Є. Харитонові та інших учених. Деякі дослідники присвятили порівняно більшу увагу аналізу досвіду правового регулювання аграрних відносин в ЄС. Наприклад, мова йде про праці Н. О. Багай [2], О. В. Гафурової [3], Н. В. Карпінської [4], М. Копиці [5], С. І. Марченко [6], С. І. Сиволицької [7] та інших. При цьому потреба в теоретико-правовому порівнянні методології агропротекційного права ЄС та України залишається вкрай гострою з огляду на: а) оновлення європейського законодавства про спільну аграрну політику на період 2021–2027 років; б) необхідність пошуку методологічних орієнтирів для реформування вітчизняного законодавства у сфері державної підтримки сільського господарства.

У зв'язку з цим метою даної статті є встановлення ступеню подібності методологічних засад агропротекційного законодавства в ЄС та Україні на сучасному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу. В ЄС спільна аграрна політика (САП) є однією з основних, оскільки її успішність прямо впливає на багато важливих суспільних відносин: продовольчу безпеку, охорону довкілля, соціальний розвиток, економічне благополуччя тощо. Усвідомлюючи

¹ Дослідження здійснене у рамках виконання наукового проекту (реєстраційний номер № 226/0062) відповідно до договору із Національним фондом досліджень України, за сприяння Кембриджського університету (Велика Британія)

вплив сільського господарства на усі ці сфери, ЄС приділяє значну увагу послідовності, системності та ефективності агрополітичних заходів. Для досягнення цих цілей найбільш дієвим інструментом зазвичай виступає державна підтримка. Застосовуючи саме цей універсальний інструмент, держава має змогу, з одного боку, допомогти аграріям в їхній ризиковій діяльності, а з іншого – вміло направляти сільськогосподарських виробників у необхідне русло аграрного устрою.

У своєму попередньому дослідженні ми виявили періодизацію розвитку законодавчого забезпечення САП та її агропротекційної складової [8]. Сучасний етап еволюції цього законодавства має програмні строки з 2021 по 2027 роки. Виклики та специфічні потреби, які зумовлюють особливості цього етапу, надали йому власного неповторного колориту. Однак при цьому дослідження продемонструвало, що сучасний етап розвитку САП не є реформаторським за своєю суттю – він все ж досить послідовно та виважено продовжує, розвиває та удосконалює ті методологічні засади, які були закладені на попередніх етапах САП. Саме тому, на нашу думку, вагомість таких основоположних методологічних орієнтирів є особливо важливою – адже вони не тимчасові, вони апробовані часом, на них будуються масштабне агропротекційне законодавство ЄС та держав – членів. З огляду на це, а також урахуовуючи численні євроінтеграційні зобов'язання нашої держави, важливо проаналізувати не стільки набір конкретних механізмів (оскільки вони навіть у країнах – членах відрізняються), а співвіднести саме методологічні засади побудови агропротекційного законодавства в ЄС та в Україні. Тобто конкретне наповнення національного законодавства про державну підтримку сільського господарства може бути варіативним – набагато важливіше визначити, наскільки його положення відповідають основним концептуальним ідеям законодавства ЄС.

Своє дослідження ми побудуємо таким чином, щоб розкрити зміст кожної з основних методологічних засад агропротекційного законодавства ЄС і визначити стан її втілення та реалізації у вітчизняному законодавстві.

1) **Поєднання єдності та децентралізації в частині формування агропротекційного законодавства.** Зважаючи на особливості міждержавного об'єднання, яким є ЄС, однією з характерних рис його нормотворчості є «дворівневність». На першому союзному рівні приймаються загальні правила, що окреслюють завдання, інструменти, принципи та межі нормотворчості. Саме цей рівень відповідає за єдність агропротекційної політики, саме на ньому закладаються ті самі методологічні орієнтири, які об'єднують національне законодавство

країн-членів. На другому національному рівні, опираючись на встановлені загальні правила, країни-члени розробляють власні законодавчі акти про державну підтримку своїх аграріїв. Від того, наскільки вільні національні держави в процесі такої правотворчості, залежить ступінь децентралізації в цих відносинах. Слід відмітити, що на різних етапах розвитку САП в ЄС баланс єдності та децентралізації змінювався. На перших етапах побудови єдиної європейської САП було важливо максимально «виструнчити» різноманітні агропротекційні заходи та підходи в рамках єдиної аграрної політики Союзу. Згодом стало зрозуміло, що існує потреба в диференціації правового регулювання з метою врахування національних особливостей кожної країни. Децентралізаційна тенденція стала відчутною на попередньому етапі еволюції САП (2013–2020 роки), оскільки в цей час державам було надано право розробляти власні національні стратегії. На сучасному етапі розвитку САП децентралізаційні процеси посилюються та закріпилися. Так, країни-члени отримали можливість розробити національні плани. Цікаво простежити, наскільки різняться такі національні плани, які створені з одних і тих самих інструментів та на одних і тих самих методологічних засадах. Однак все ж, маючи розширений простір для власної нормотворчості, держави намагаються максимально адаптувати загальні правила надання державної підтримки сільському господарству під власні реалії. Наприклад, на національному рівні визначається поняття та ознаки дрібного фермера; розробляється перелік екологізаційних заходів, за виконання яких будуть виплачуватися додаткові кошти по «екосхемах»; визначаються окремі галузі сільськогосподарського виробництва, яким надається особлива підтримка, тощо. Децентралізаційний тренд, досить рельєфно проявляючись протягом останніх десяти років, змушує науковців висунути припущення про «ренаціоналізацію» аграрної політики [9], тобто повернення її здебільшого на рівень країн-членів.

Оскільки Україна є унітарною державою, то говорити про повну релевантність проаналізованої вище методології не доцільно. Однак у цілому можна простежити тенденції і провести деякі паралелі. Так, аналізуючи розвиток вітчизняного агропротекційного законодавства, можна побачити в цілому протилежні тенденції – централізаційні. Вони проявляються в багатьох різних процесах. Наприклад, в активній інституційно-функціональній централізації агропротекційних відносин, яка відбувається за рахунок впровадження та застосування Державного аграрного реєстру (ДАР). Якщо раніше реалізація програм підтримки аграріїв відбувалася за типовою

схемою створення численних регіональних та місцевих конкурсних комісій, які були наділені повноваженнями обирати переможців – отримувачів підтримки, то зараз усі сільськогосподарські виробники, що прагнуть звернутися за підтримкою, мають надати документи електронно за допомогою функціоналу ДАР. Тобто державна підтримка неухильно централізується, і регіональні особливості стираються.

Звичайно, в органів місцевого самоврядування зберігаються права розробляти та реалізовувати власні програми підтримки на регіональному рівні. Однак, по-перше, мова йде все ж про обмежені ресурси; по-друге, така підтримка, строго кажучи, не є державною.

2) **Незалежність державної підтримки від обсягів виробництва.** Поява цієї методологічної засади в агропротекційному законодавстві ЄС не є випадковістю чи суто доктринальним породженням. Насправді, необхідність відділити продуктивність від державної підтримки стала очевидною в ЄС після того, як попередні агропротекційні моделі створили серйозну кризу перевиробництва та зумовили загострення складних екологічних проблем. В гонитві за державною підтримкою фермери намагалися виробляти якомога більше сільськогосподарської продукції, не піклуючись про рівень попиту на неї та стан довкілля. Стимулюючи зростання продуктивності, ЄС у певний момент не лише дійшов до необхідного рівня виробництва, але й перейшов за нього – тоді бюджетні витрати на викуп зайвого продовольства стали тягарем, а екологічні проблеми, породжені інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, стали досить відчутними. Саме тому, з огляду на власну історію агропротекційного законодавства, ЄС уже тридцять років розвиває правові основи прямих платежів, які не прив'язані до виробництва. Тобто не важливо, скільки продукції фермер одержить з гектара – він все одно отримає певну фіксовану суму за сам факт того, що займається сільськогосподарською діяльністю. Основна мета прямих платежів полягає в підтримці стабільного доходу фермерів, оскільки вони займаються суспільно важливою, але ризикованою діяльністю.

В Україні теж було здійснено спроби запровадити агропротекційні заходи, схожі на прямі платежі. Зокрема, у 2024 році мова йде про: 1) бюджетну субсидію на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності; 2) спеціальну бюджетну дотацію для утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності; 3) спеціальну бюджетну дотацію для утримання маточного поголів'я кіз та/або овець; 4) окрему бюджетну субсидію на одиницю оброблюваних угідь сіль-

ськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності на територіях, на яких завершено ведення бойових дій, та на територіях, тимчасову окупацію яких завершено [10].

Однак аналіз цих правових механізмів демонструє серйозні відмінності, що проходять по ключовим точкам, а саме: а) в українському варіанті дотації та субсидії надаються не усім сільськогосподарським товаровиробникам, а лише вузькому колу адресатів; б) розмір таких виплат у перерахунку на гектар та голову худоби є суттєво нижчим від середнього європейського рівня; в) прямі платежі в європейському варіанті вже протягом близько двадцяти років обумовлені виконанням екологічних вимог, які посилюються з кожним новим переглядом САП. Субсидії та дотації аграріям в Україні такої характеристики не мають. Таким чином, аналогі прямих платежів в Україні мають схожість в одному принциповому аспекті – їхній розмір залежить від обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Однак відмінності в умовах та масштабності роблять потенціал вітчизняного аналогу слабшим.

3) **Екологізація сільськогосподарського виробництва.** Ця методологічна засада є дійсно тією червоною ниткою, яка пронизує все агропротекційне законодавство ЄС. При цьому ретроспективний аналіз еволюції САП демонструє, що екологізаційні орієнтири в ній лише посилюються. Наприклад, на сучасному етапі в агропротекційному законодавстві ЄС створено три паралельні екологізаційні лінії:

а) прямі платежі – базова підтримка аграріїв та їх перепустка до усіх інших видів підтримки – обумовлюється дотриманням «належних сільськогосподарських та екологічних практик» (GAEC). Це фактично вже стало основою основ: хочеш державну підтримку – дотримуйся екологічних вимог. При цьому їхній перелік розширюється: наразі пунктів уже дев'ять;

б) «екосхеми» – це додаткова підтримка, яка надається тим виробникам, які добровільно виконують екологічні заходи понад ті, що обов'язкові;

в) екологічні програми в рамках другого стовпа САП – ті заходи, які стосуються розвитку сільських територій, виконання певних спільних природоохоронних проєктів, кліматоохоронних завдань тощо. Ця підтримка теж є добровільною та надається паралельно із попередніми.

Якщо послідовно проаналізувати вказані екологізаційні лінії державної підтримки, то можна фактично побачити три можливі варіанти впровадження екологічних орієнтирів у вітчизняне сільське господарство: *імперативне зобов'язання* (хочеш підтримку – виконуй обов'язкові вимоги); *стимуляційне заохочення* (робиш

більше, ніж потрібно – отримуєш винагороду); програмна підтримка суспільно важливих загальних проєктів (у сфері іригації, меліорації земель, органічного землеробства, кооперації, боротьби зі шкідниками тощо). Вітчизняне агропротекційне законодавство не застосовує жодні з виявлених варіантів екологізації, хоча цілком доречно було би розпочати поступове просування в цьому напрямі. При чому досвід ЄС є корисним для розуміння важливого нюансу: сучасна «трьохлінійна» модель екологізації сільського господарства не виникла одразу в усій своїй нинішній розгалуженості та жорсткості. Протягом тридцяти (!) років ЄС поступово і плавно підводив своїх виробників до все більш екологічного ведення сільського господарства. Запровадити одразу ж сучасну європейську модель екологізації в Україні означає вкотре створити штучну кризу та боляче вдарити по вітчизняному агробізнесу та продовольчій безпеці. Саме тому Україні важливо звертати увагу не стільки на конкретне втілення (законодавчі формулювання), скільки на методологію: державна підтримка активно використовується не лише для економічних цілей, але й у тому числі для охорони довкілля та екологізації сільськогосподарської діяльності. Досі такий підхід вітчизняним законодавцем ігнорувався.

4) Підтримка дрібного фермерства. Протягом першого етапу становлення САП (1960-ті – 1980-ті роки), коли основною метою було нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, головним пріоритетом була оптимізація сільськогосподарських підприємств, їх укрупнення, перехід на механізоване інтенсивне землеробство. З огляду на окреслені завдання САП державна підтримка була спрямована, передусім, на великі підприємства. Таким чином, за допомогою агропротекційних заходів стався серйозний зсув в аграрному устрої ЄС: «з 2005 по 2016 рік кількість ферм скоротилася на 4,2 млн, з яких 85% становили дрібні ферми площею менше 5 га» [11]. Однак помилковість такої стратегії була все ж усвідомлена. Дрібне фермерство виконує притаманні йому важливі суспільні функції: виробничу, соціальну, екологічну. Інтенсивні агроформування мають економічні переваги, але вони не здатні забезпечити локальність виробництва, продовольчий суверенітет у частині збереження власних національних та регіональних продовольчих і культурних традицій, вирівняти загрозливі темпи урбанізації тощо. Для того, щоб підтримати дрібних аграріїв в ЄС впроваджено цікавий механізм перерозподілу доходів (CRISS). Його сутність полягає у тому, що частина коштів, які отримує держава на прямих платежах усім сільськогосподарським товаровиробникам, розподіляється додатковими платежами дрібним

аграріям. У результаті дрібний фермер отримує суму базового прямого платежу та додатково доплату в рамках схеми перерозподілу. Кожна держава-член ЄС отримує право самостійно визначити основні правила реалізації механізму CRISS (визначити граничні гектари, встановити розміри виплат тощо). Тобто в ЄС використовується така методологічна конструкція: спочатку всім порівну, потім дрібним – додатково.

Якщо проаналізувати вітчизняне агропротекційне законодавство крізь призму висвітленої ідеї підтримки дрібних аграріїв, то в очі впадають деякі особливості. Наприклад, ті самі субсидії та дотації, про які ми згадували вище, мають у своїх механізмах обмеження, а саме: «*отримувач повинен мати у власності та/або користуватися від 1 до 120 га земель сільськогосподарського призначення або мати у власності від 3 до 100 голів великої рогатої худоби (корів) чи від 5 до 500 голів маточного поголів'я кіз та/або овець, ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства*» [10]. Ураховуючи процитоване положення, можна припустити, що такі агропротекційні заходи спрямовані на дрібних сільськогосподарських товаровиробників, а значить відповідають аналізованому методологічному принципу. Однак агропротекційна конструкція в українському форматі суттєво відрізняється від європейської, адже підтримка надається *лише* дрібним аграріям. Подібний підхід є в цілому характерним для вітчизняного агропротекційного права, оскільки воно рясніє прикладами програм зі схожою обмежувальною конструкцією. Сучасні субсидії та дотації (про які ми говоримо найбільш предметно, оскільки саме вони наразі в період воєнного часу (2022–2024) дійсно надаються) є своєрідним гібридом прямих платежів та перерозподільних платежів. Основним недоліком є те, що європейська аграрна політика охоплює усіх активних фермерів (тобто виробників сільськогосподарської продукції), у той час як вітчизняна модель є значно вузкою.

Україна теж пройшла свій шлях становлення сучасного аграрного устрою: розпад колективних господарств у 90-х роках ХХ ст., утворення мільйонів дрібних землевласників, розквіт орендного землекористування, консолідація земель у приватних руках – фермерських господарствах, корпоративних підприємствах та гіперболізованих агрохолдингах. Ставлення держави до крупного аграрного бізнесу суперечливе. З одного боку, ніби декларується підтримка дрібного фермерства та проголошуються цілі по розширенню кількості таких суб'єктів. З іншого боку, земельне законодавство розвивається в інтересах крупних землекористувачів. Яскравим прикладом можуть стати норми про осо-

бливі права власника/користувача земельних ділянок, що знаходяться в масиві земель сільськогосподарського призначення (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10.07.2018 року).

5) **Двовекторність державної підтримки, яка може бути умовно поділена на підтримку виробництва та підтримку розвитку сільських територій.** Розгалуженість єдиної державної підтримки сільського господарства відбулася в ЄС відносно недавно – близько 20 років тому. З того моменту САП традиційно має два стовпи (основи): перший спрямований на підтримку виробництва, а другий – на підтримку загальних суспільно важливих проєктів розвитку сільської місцевості. Програми в рамках другого стовпа САП є добровільними, а їхній можливий перелік є дуже різноманітним.

Якщо ж провести паралелі із вітчизняним законодавством, то можна побачити деякі особливості:

а) програми соціального розвитку села скорочувалися та згорталися. Сама соціальна інфраструктура сільської місцевості зазнавала негативних змін у напрямі зменшення кількості освітніх, медичних та культурних закладів. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» вже протягом багатьох років є безнадійно декларативним;

б) деякі агропротекційні заходи, що в різний час організовувалися в Україні, мали ознаки таких, які можуть бути віднесені до європейського другого стовпа. Наприклад, підтримка кооперації [12–14], оптових ринків [15; 16], сільськогосподарського дорадництва [17; 18] тощо. Однак усі ці програми, на жаль, об'єднала одна спільна риса – низька ефективність. Здебільшого такі програми реалізовувалися нетривалий строк, на них виділялося явно незначне фінансування, і вони на досягали відчутних результатів;

в) із нині діючих державних програм можна виділити підтримку у вигляді бюджетної дотації організаціям водокористувачів для відновлення насосних станцій [19]. За своїми основними ознаками ця програма відповідає європейському варіанту другого стовпа підтримки.

Висновки. Таким чином, аналіз вітчизняного законодавства крізь призму основних методологічних засад надання державної підтримки аграріям в ЄС вказує на глибокі та суттєві відмінності між українською та європейською агропротекційними моделями. Це жодним чином

не означає, що потрібно «списати» положення європейських регламентів і таким прямолінійним способом подолати виявлені невідповідності. Натомість це означає, що є необхідність виважено та поступово будувати концепцію оновлення вітчизняного агропротекційного законодавства, враховуючи сучасну методологію.

Зроблено висновок про неоднаковий ступінь втілення виявлених європейських методологічних засад у законодавстві України. Наприклад, така основоположна ідея як *незалежність державної підтримки від обсягу виробництва* є цілком притаманною вітчизняному агропротекційному законодавству. Натомість слід зауважити на доцільності використання такої розвинутої та добре апробованої європейським досвідом методологічної засади як *екологізація державної підтримки*, що майже не представлена в українському агропротекційному законодавстві. Такі методологічні орієнтири як *підтримка дрібного фермерства та двовекторність підтримки* в обмеженому вигляді епізодично використовуються у вітчизняному законодавстві та заслуговують поступового подальшого розвитку власних правових механізмів. Ідея *балансу єдності та децентралізації* має втілюватися із суворим врахуванням українських реалій та об'єктивних обставин, зокрема: заслуговує подальшого розвитку централізаційна тенденція, яка активно прогресує завдяки використанню ДАР; вимагають свого становлення децентралізаційні прояви у напрямі програмної підтримки розвитку сільських територій.

Література

1. Харитоновна Т. Є., Григор'єва Х. А. Продовольча безпека в умовах воєнних конфліктів сучасності: правовий досвід іноземних держав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 287–291.
2. Багай Н. О. Теоретико-методологічні засади розвитку аграрного законодавства України в умовах євроінтеграції : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2021. 46 с.
3. Гафурова О. В., Марченко С. І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Вип. 10. № 4. С. 29–35.
4. Карпінська Н. В. Концептуально-правові засади застосування санітарних та фітосанітарних заходів у сільському господарстві України в контексті вимог СОТ та ЄС : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2021. 32 с.
5. Копиця М. А. Правові основи публічного адміністрування фермерських господарств в Україні : дис. ... докт. філософії за спец. 081 – Право. Київ, 2023. 237 с.
6. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні : монографія. Київ : Обрії, 2010. 199 с.
7. Сиволоцька С. І. Правове регулювання державної підтримки фермерських господарств за законодав-

ством України та Європейського Союзу : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 219 с.

8. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства в ЄС: становлення, тенденції, правові проблеми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4.

9. Ferraris L. The 2021–2027 EU Rural Development Policy: A New Paradigm of Shared Management? *European law review*. 2019. Vol. 6. P. 855–872.

10. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року № 918. *Урядовий кур'єр*. 2022. № 182.

11. Commission (EU) 'Farms and Farmland in the European Union – Statistics'. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Farms_and_farmland_in_the_European_Union_statistics (дата звернення: 01.06.2024 року)

12. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 року № 557. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 103 (втратила чинність)

13. Про затвердження плану організаційних заходів щодо сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та забезпечення доступу особистих селянських і фермерських господарств на ринок аграрної продукції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2009 року № 219-р. *Урядовий кур'єр*. 2009. № 58.

14. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 року № 664-р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 190.

15. Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 року. *Офіційний вісник України*. 2009. № 43. Ст. 21 (втратила чинність)

16. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки для створення оптових ринків сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2010 року № 893. *Офіційний вісник України*. 2010. № 74. Ст. 60.

17. Про затвердження Державної цільової програми сільськогосподарської дорадчої діяльності на період до 2009 року: постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 року. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 116.

18. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби: постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 року № 1131. *Офіційний вісник України*. 2007. № 71. Ст. 9.

19. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі, та організаціям водокористувачів: постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1070. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 201.

Анотація

Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства в ЄС та в Україні: порівняння методологічних та законодавчих засад. – Стаття.

Державна підтримка сільського господарства доводить свою необхідність та аргументованість у мирний, воєнний та післявоєнний час. Залежно від умов та покладених на неї завдань вона стимулює економічне зростання, підвищує добробут селян, зміцнює продовольчу безпеку тощо. Аналіз вітчизняного законодавства крізь призму основних методологічних засад надання державної підтримки аграріям в ЄС вказує на глибокі та суттєві відмінності між українською та європейською агропротекційними моделями. Це жодним чином не означає, що потрібно «списати» положення європейських регламентів і таким прямолінійним способом подолати виявлені невідповідності. Натомість це означає, що є необхідність виважено та поступово будувати концепцію оновлення вітчизняного агропротекційного законодавства, враховуючи сучасну методологію. Зроблено висновок про неоднаковий ступінь втілення виявлених європейських методологічних засад в законодавстві України. Наприклад, така основоположна ідея як незалежність державної підтримки від обсягу виробництва є цілком притаманною вітчизняному агропротекційному законодавству. Натомість слід зауважити на доцільності використання такої розвинутої та добре апробованої європейським досвідом методологічної засади як екологізація державної підтримки, що майже не представлена в українському агропротекційному законодавстві. Такі методологічні орієнтири як підтримка дрібного фермерства та двовекторність підтримки в обмеженому вигляді епізодично використовуються у вітчизняному законодавстві та заслуговують поступового подальшого розвитку власних правових механізмів. Ідея балансу єдності та децентралізації має втілюватися із суворим врахуванням українських реалій та об'єктивних обставин, зокрема: заслугове подальшого розвитку централізаційна тенденція, яка активно прогресує завдяки використанню ДАР; вимагають свого становлення децентралізаційні прояви у напрямі програмної підтримки розвитку сільських територій.

Ключові слова: державна підтримка, сільське господарство, аграрне право, екологізація, протекціонізм

Summary

Hryhorieva K. A. State support for agriculture in the EU and Ukraine: comparison of methodological and legislative principles. – Article.

State support for agriculture proves its necessity and rationale in peacetime, wartime and postwar times. Depending on the conditions and the tasks assigned to it, it stimulates economic growth, improves the welfare of peasants, strengthens food security, etc. The analysis of domestic legislation through the prism of the main methodological principles of providing state support to farmers in the EU indicates deep and significant differences between the Ukrainian and European agricultural protection models. This does not in any way mean that it is necessary to “write off” the provisions of European regulations and in such a straightforward way to overcome the identified inconsistencies. Instead, it means that there is a need to carefully and

gradually build the concept of updating the domestic agricultural protection legislation, taking into account the modern methodology. A conclusion was made about the uneven degree of implementation of the identified European methodological principles in the legislation of Ukraine. For example, such a fundamental idea as the independence of state support from the volume of production is completely inherent in domestic agricultural protection legislation. Instead, it should be noted the expediency of using such a methodological basis developed and well-tested by European experience as the greening of state support, which is almost not represented in the Ukrainian agricultural protection legislation. Such methodological guidelines as support

for small farming and two-vector support in a limited form are sporadically used in domestic legislation and deserve the gradual further development of their own legal mechanisms. The idea of a balance of unity and decentralization must be implemented with strict consideration of Ukrainian realities and objective circumstances, in particular: the centralization trend, which is actively progressing thanks to the use of DAR, deserves further development; decentralization manifestations in the direction of program support for the development of rural areas require their formation.

Key words: state support, agriculture, agrarian law, environmentalization, protectionism.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.26>**М. А. Хлистік***orcid.org/0000-0002-7154-2320*

*старший викладач кафедри права та економіко-фінансової безпеки
Закладу вищої освіти «Академія рекреаційних технологій і права»,
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ОЗНАКИ МЕДІАБЕЛЬНОСТІ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

Постановка проблеми. Незважаючи на умови воєнного стану та величезну кількість викликів Україна продовжує євроінтеграційний рух, складовою якого є реалізація реформ у судовій сфері, забезпечення доступу до правосуддя, гарантування реалізації Конституційних прав та свобод. Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, яка покликана сприяти ефективному функціонуванню системи правосуддя та продовженню впровадження міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу, для покращення доступу до правосуддя передбачено ряд напрямів та заходів, одним з яких є розвиток альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів, у тому числі, шляхом запровадження та розвитку інституту медіації [1]. Законом України «Про медіацію», який був прийнятий у листопаді 2021 року, закріплено офіційний статус медіації як позасудової процедури врегулювання спорів та визначено правові засади, порядок проведення та основні питання, пов'язані з цією процедурою, а також передбачено проведення медіації з метою запобігання виникненню та врегулювання будь-яких конфліктів (спорів) [2], отже і земельних у тому числі.

У сфері земельних правовідносин конфлікти виникають досить часто, про що свідчить і судова статистика щодо кількості звернень до судових органів з метою вирішення таких спорів [3], тому питання більш активного використання альтернативних (позасудових) способів, зокрема медіації, для врегулювання спорів такого виду є досить актуальним. При цьому необхідною умовою для прийняття рішення про доцільність застосування процедури медіації до конкретного конфлікту, пов'язаного із землею та правами на неї, є визначення ознак медіабельності земельних спорів, аналіз яких може суттєво спростити процес вибору найбільш ефективного способу вирішення конфлікту.

Стан дослідження теми у науковій літературі.

Питання медіабельності спорів та процедури медіації в цілому досліджували такі вітчизняні науковці, як Біцай А. В. [4], Бортнікова А. Г. [5], Козмуляк К. А. [6], Мазаракі Н. А. [7], Озерський І. В. [8], Романадзе Л. Д. [9], Токарева К. С.

[10] та ін. Безпосередньо питанням вирішення шляхом медіації саме земельних спорів присвячені роботи Бусуйок Д. В. [11], Кононова В. В. та Петровської М. П. [12], Настіної О. І. [13], Федчишина Д. В. [14]. Проте у зв'язку з прийняттям у 2021 році Закону України «Про медіацію» та враховуючи сьогоденні реалії, у яких перебуває наша країна через військову агресію РФ, позасудове вирішення спорів – і зокрема земельних, набирає нових обертів і потребує більш детального дослідження.

Метою статті є дослідження поняття медіабельності земельних спорів, окреслення основних ознак, за наявності яких конкретний земельний спір вважається медіабельним, задля кращого розуміння перспектив позасудового вирішення конфліктів у сфері земельних відносин через застосування процедури медіації.

Виклад основного матеріалу. Законодавство України не містить визначення терміну «медіабельність спору», а науковці застосовують різні підходи для обґрунтування змісту цього поняття. Так, Кононов В. В. та Петровська М. П. розглядають медіабельність правового спору як його властивість, в силу якої він може бути врегульований у процесі медіації [12, с. 91]. Схоже визначення надає Озерський І. В.: «медіабельність – властивість юридичного конфлікту (правового спору), в силу якої він може бути врегульований безпосередньо сторонами конфлікту (спору) під час процедури медіації (примирення) відповідним фахівцем у галузі права та психології» [8, с. 7]. Досліджуючи медіацію у вирішенні публічно-правових спорів, Бортнікова А. Г. зауважує, що під медіабельністю таких спорів доцільно розуміти «сукупність властивостей спору, за обов'язкової наявності яких і за взаємної згоди сторін є ймовірність його врегулювання за допомогою процедури медіації» [5, с. 53]. Автори статті, у якій висвітлено результати дослідження медіації у різних спорах, вважають, що «медіабельність – критерій спору, за якими визначається доцільність проведення процедури медіації» [15]. У одноосібній публікації Романадзе Л. Д. наводить більш розширене визначення, зазначаючи, що «під медіабельністю спору слід розуміти сукупність ознак конкретного спору, дієздатності та суб'єктивного

ставлення сторін спору, можливості дотримання принципів медіації у певній медіаційній процедурі, які визначають об'єктивну та суб'єктивну можливість проведення медіаційної процедури та впливають на вірогідність її результативності» [9, с. 12]. З точки зору Мазаракі Н. А., медіабельність правового спору – це «сукупність ознак, які потенційно дають можливість розпочати медіаційну процедуру та досягти мирного і взаємовигідного його вирішення» [16, с. 259], а потенційну можливість і ймовірну ефективність медіаційної процедури визначають саме критерії медіабельності певного спору [16, с. 261]. Токарева К. С. підкреслює, що чітке визначення критеріїв медіабельності спору, тобто характеристик спору, що визначають ймовірність ефективності застосування до нього процедури медіації, є підґрунтям створення правового регулювання медіації та способом підвищення її ефективності [10, с. 167–168]. Отже, поняття «медіабельність спору» нерозривно пов'язане з такими поняттями, як «критерії медіабельності спору», «ознаки медіабельності спору», які допомагають виокремити властивості спору як такого, що придатний до медіації. І детальне дослідження останніх сприяє більш повному та ґрунтовному розумінню можливості врегулювання спору в медіації.

Слово «медіабельність», як вбачається, походить від слів «*mediation*» (в перекл. з англ. – посередництво) та «*able*» (в перекладі з англ. – здатний, спроможний). Таким чином, під медіабельністю спору можна розуміти його придатність до медіації; а медіабельний спір – це спір, який піддається вирішенню шляхом медіації; спір, який спроможний бути врегульованим за участю медіатора.

Поняття медіабельності спору можливо розглядати з двох ракурсів: з одного боку, медіабельним називаємо спір, який, згідно оцінки за певними критеріями, відповідає необхідним умовам для того, щоб розпочати процедуру медіації, він є *придатним до медіації*. У цьому розумінні, за відсутності ознак немедіабельності та наявності згоди і готовності сторін домовлятися, практично будь-який спір можна назвати медіабельним. З іншого боку, під поняттям «медіабельний спір» можемо розуміти спір, який *успішно було врегульовано за допомогою процедури медіації*. У цьому розумінні, усі спори, які вдалося владнати за участю медіатора, можуть називатись медіабельними. Проте не завжди у спорах, які на перший погляд є медіабельними, медіація буде успішною, так само, як не всі вдалі медіації завершуються підписанням сторонами узгоджених домовленостей. Більшість практикуючих медіаторів підкреслюють, що ефективність медіації вимірюється не лише обов'язково підписаною угодою за результатами медіації. Цінність медіації, насамперед, у тому, що медіатор допо-

магає сторонам спору перейти на інший, неконфліктний, рівень спілкування, комунікація між ними стає більш продуктивною та позитивною, і досить часто сторони спору навіть у випадках, коли домовленості не були досягнуті, все одно висловлюють задоволеність самим процесом і відчуттями, які залишаються після спілкування у медіації.

У цій статті термін «медіабельний спір» ми, у першу чергу, будемо розглядати як спір, характеристика якого відповідає певним факторам та ознакам, які, по-перше, дозволяють розпочати процедуру медіації, а по-друге, свідчать про високу ймовірність успішного її завершення та вдалого врегулювання спору за участі медіатора. Отже, *медіабельність спору, у тому числі й земельного*, – це наявність необхідної та достатньої кількості факторів та ознак спору, за яких можливо розпочати процедуру медіації та які свідчать про можливість або високу ймовірність врегулювання спору шляхом медіації.

Перед тим, як перейти до розгляду основних ознак медіабельності земельних спорів, варто розглянути критерії оцінки медіабельності спорів загалом. На сьогодні ні серед науковців, ні серед медіаторів-практиків якоїсь єдиної системи критеріїв медіабельності спорів ще не вироблено. Кононов В. В. та Петровська М. П. зауважують, що «більшість авторів обмежуються простим перерахуванням ситуацій, в яких медіація може бути застосована або не може бути застосована» [12, с. 91]. Окреслюючи критерії медіабельності спорів, автори найчастіше описують ознаки спору чи обставини, за наявності яких спір можна вважати медіабельним, при цьому кількість та ранжування таких ознак може бути різною.

У науковій літературі сформовано декілька підходів щодо класифікації критеріїв медіабельності конфліктів (спорів). Одні автори, опираючись на досвід закордонних колег, виокремлюють чинники об'єктивного та суб'єктивного характеру; інші обмежуються визначенням конфліктів, які не можуть бути врегульовані процедурою медіації; частина науковців серед критеріїв окремо виділяють обставини, які виключають можливість застосування медіації, та обставини, що сприяють примиренню сторін. Проте слід зауважити, що, як нам видається, класифікації критеріїв медіабельності конфліктів (спорів), які пропонуються дослідниками, різняться несуттєво, а їхнє загальне змістовне навантаження досить подібне.

Заслугове на увагу пропозиція Мазаракі Н. А., яка розділяє *абсолютні критерії немедіабельності спору* та *відносні критерії медіабельності спору*, оскільки лише за умови відсутності перших можна переходити до оцінки останніх. Серед абсолютних критеріїв немедіабельності спору науковиця виокремлює наступні:

1) наявність прямої законодавчої заборони на вирішення певного виду правового спору в порядку медіації;

2) суперечність предмета й змісту спору моралі та публічному порядку;

3) наявність у спорі інтересів третіх осіб, які не беруть участі в медіації;

4) неможливість укладення мирової угоди згідно із законодавством;

5) недієздатність сторін медіації чи відсутність повноважень їх представників на укладання медіаційної угоди [16, с. 260].

Спірним за ознакою абсолютності Мазаракі Н. А. вважає ще один критерій немедіабельності спору – наявність публічного інтересу у спорі. І хоча сфера вітчизняних публічно-правових спорів на сьогодні є найбільш складною для застосування примирних процедур, а дискусії щодо медіабельності таких спорів ще тривають, все ж окремі науковці схиляються до думки щодо можливості врегулювання шляхом медіації окремих адміністративних спорів [17; 18].

За відсутності вищеперахованих абсолютних критеріїв немедіабельності спору, на думку Мазаракі Н. А., можливо переходити до оцінки критеріїв медіабельності, які, у свою чергу, вона називає відносними:

1) волевиявлення сторін і їх готовність до процедури медіації;

2) бажання сторін спору досягти компромісу;

3) характер спору дозволяє позиційну варіабельність у рамках інтересів сторін;

4) сторони заінтересовані в конфіденційності вирішення спору;

5) сторони заінтересовані у швидкому вирішенні спору [16, с. 261].

Схожий підхід до формування структури критеріїв медіабельності спору у Романадзе Л. Д., яка виокремлює серед них: *сталі критерії* (їх вплив виключає можливість проведення медіації) та *змінні критерії*, межі впливу яких на медіабельність спору можуть варіюватися в результаті роботи медіатора, представників сторін спору та корегування зовнішніх обставин тощо [9, с. 11]. Крім того, змінні критерії науковиця розділяє на три групи:

1) змінні критерії, які підвищують вірогідність початку медіаційної процедури та її результативного завершення;

2) змінні критерії, які знижують вірогідність початку медіаційної процедури та її результативного завершення;

3) змінні критерії, пов'язані із суб'єктивним ставленням певного медіатора до оцінки медіабельності певного спору [9, с. 11].

Кононов В. В. та Петровська М. П., досліджуючи критерії медіабельності саме земельних спорів, виокремлюють об'єктивні та суб'єктивні

чинники, які впливають на те, чи може спір стати предметом медіації. До об'єктивних критеріїв вони віднесли наступні:

1) відсутня пряма заборона на проведення медіації;

2) предмет і зміст спору не суперечить моральності і публічному порядку;

3) спір не впливає на інтереси осіб, що не беруть участі у медіації;

4) законом допускається можливість укладення мирової угоди по даній категорії справ (відносна умова) [12, с. 92].

Готовність вести переговори та тривалий характер відносин і взаємозалежність учасників спору є суб'єктивними чинниками, які свідчать про можливість проведення медіації у конкретному спорі, при чому науковці вважають другу умову відносною [12, с. 92].

Не існує на сьогодні вичерпного списку абсолютних критеріїв, за якими б можна було достеменно встановити, що конфлікт є медіабельним, та й навряд чи його можливо скласти. Як засвідчили дослідження, на які посилається у своїй книзі нідерландська суддя-медіатор Махтельд Пель, одні лише об'єктивні критерії, які стосуються змісту конфлікту, не допоможуть визначити, варто вдаватися до медіації чи ні, обов'язковою необхідною консультація з учасниками конфлікту [19]. Тобто у першу чергу мотивація та зацікавленість сторін у врегулюванні конфлікту визначають вірогідність успішної медіації. Тому важливість першої зустрічі медіатора зі сторонами конфлікту є очевидною, оскільки у спілкуванні з ними можливо встановити, чи бажають вони брати участь у переговорах, чи можуть комунікувати та приймати спільне рішення для врегулювання спірних питань, чи є точки дотику у їхніх інтересах та потребах, а також оцінити стадію ескалації конфлікту, ступінь його руйнівного впливу на взаємовідносини сторін, оскільки високий рівень ескалації набагато знижує шанси на успішну медіацію. Як зазначають автори підручника «Медіація у професійній діяльності юриста», враховуючи, що не всі критерії можна віднести до абсолютних, «остаточний висновок про ступінь медіабельності конкретного спору робиться медіатором, який обраний сторонами для проведення процедури врегулювання спору між ними, на підставі його внутрішнього переконання» [20, с. 339]. Тому власний професійний досвід та внутрішні відчуття медіатора відіграють важливу роль при визначенні ним ступеня медіабельності спору, у тому числі й у сфері земельних відносин.

Як вбачається, саме внутрішня мотивація, потреби, очікування, налаштування сторін конфлікту відіграють вирішальну роль у визначенні можливості врегулювання спору через медіацію,

а також безпосередньо впливають на її результативність. Зокрема, такий підхід досить часто використовується при формуванні опитувальників та рекомендацій щодо випадків, коли варто застосовувати медіацію.

Так, на сайті судової влади Нідерландів сторона конфлікту може самостійно оцінити шанси вирішити свій конфлікт шляхом медіації, пройшовши короткий тест, який складається з трьох груп стверджувальних речень. Якщо сторона конфлікту «бачить можливості для розумного вирішення», та/або «зацікавлена у швидкому вирішенні», та/або «думає, що інші конфлікти з іншою стороною також можна вирішити в медіації», та/або «це може заощадити значні (процесуальні) витрати», та/або «їй доводиться мати справу з іншою стороною (сторонами) конфлікту досить часто», та/або «їй потрібне індивідуальне рішення, на яке вона може впливати сама», та/або «необхідно налагодити комунікацію», то конфлікт може бути медіабельним, і медіацію рекомендується стороні розпочати, якщо позов ще не подано, або ж пропонується ініціювати її у вже триваючому судовому процесі. Інша група складається з таких тверджень: «Я точно не знаю, у що ми вступаємо», «Я не знаю, скільки є простору для переговорів», «Мені важко сісти за стіл переговорів з іншою стороною (сторонами)», «Я не знаю, чи готова інша сторона співпрацювати», «Я бачу мало можливостей», – якщо сторона погоджується хоча б з одним із цих тверджень і у неї є сумніви щодо медіації, їй пропонується звернутись за консультацією до юридичної служби (якщо позов ще не подано) або ж до офісу медіації суду (якщо розпочато судовий процес) щодо можливості застосування медіації у її конкретному випадку. І нарешті, якщо сторона конфлікту «не бачить можливості для переговорів», та/або для неї «дуже важливо, щоб суддя виніс рішення по цій справі», та/або «попередня спроба посередництва виявилася невдалою і немає бажання намагатися знову», то розумні шанси, що медіація спрацює для вирішення такого конфлікту, відсутні, і стороні пропонується розпочати судовий процес або ж продовжити вже триваючий [21].

Асоціація «Медіаційна Рада», яка об'єднує низку організацій, зареєстрованих у Латвії, що активно працюють у сфері медіації, надає рекомендації сторонам конфлікту, перераховуючи фактори, за наявності яких медіація може бути корисною. Зокрема, медіаційну процедуру варто ініціювати, якщо:

– у сторони конфлікту є ідеї щодо вирішення спору та вона готова брати активну участь у прийнятті рішення;

– для сторони спору важливо підтримувати дружні чи ділові стосунки з іншою стороною,

наскільки це можливо, навіть після вирішення спору;

– сторона спору хоче швидко вирішити проблему, а не сперечатися роками;

– сторона спору хоче заощадити, не сплачуючи державне мито та інші витрати, пов'язані з судовим процесом;

– сторона спору хоче відновити психологічну та емоційну рівновагу [22].

Висновки. Враховуючи напрацювання науковців та практиків у сфері вирішення спорів шляхом медіації, проаналізувавши різні погляди на визначення медіабельності спорів та її критеріїв, спробуємо сформулювати власне бачення основних ознак медіабельності земельних спорів, перелік яких, водночас, не є вичерпним та не претендує на абсолютну вірність.

Вважаємо, що для початку варто встановити юридичні підстави, сукупність яких є необхідною для того, щоб процедура медіації могла мати місце – назовемо їх правовими (формальними) ознаками медіабельності земельних спорів, до яких можемо віднести:

1) відсутність прямої законодавчої заборони на вирішення певного виду земельних спорів у порядку медіації;

2) земельний спір не впливає на права і законні інтереси третіх осіб, які не є учасниками медіації;

3) законом допускається можливість укладення угоди (мирової угоди, цивільно-правового договору тощо) у даній категорії земельних спорів;

4) законом не вимагається наявність обов'язкового судового рішення у такій категорії земельних спорів;

5) наявність дієздатності сторін спору чи повноважень їх представників на укладання медіаційної угоди / угоди за результатами медіації.

Для визначення придатності земельного спору до врегулювання шляхом медіації необхідна не лише його відповідність усім правовим (формальним) ознакам, а й наявність однієї чи декількох нижче перерахованих умов, які назовемо фактичними ознаками медіабельності земельних спорів:

1) сторони готові та згодні брати участь у медіації, довіряють медіації;

2) сторони готові самостійно продукувати варіанти рішень та нести відповідальність за їх виконання;

3) сторони спору перебувають (перебували) у сімейних, ділових, сусідських, товариських відносинах та/або планують перебувати у них надалі;

4) сторони спору не налаштовані та довготривалий та фінансово затратний процес;

5) для сторін спору важливими є конфіденційність у процесі врегулювання спору та збереження репутації;

б) сторонам спору важливо усунути негативні психологічні, емоційні фактори, пов'язані із земельним конфліктом.

Процедура медіації може бути рекомендована, якщо земельний спір відповідає усім правовим (формальним) ознакам медіабельності та має хоча б одну фактичну ознаку. За умови наявності декількох фактичних ознак медіабельності, шанси на те, що земельний спір може бути врегульовано у позасудовому порядку за участю медіатора значно зростають, і медіація у таких випадках може стати ефективною альтернативою судовому розгляду.

Література

1. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021> (дата звернення: 29.07.2024).

2. Про медіацію: Закон України від 16 лист. 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 29.07.2024).

3. Судова статистика. 2023 рік. *Судова влада України*: веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova-statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 29.07.2024).

4. Біцай А.В. Участь адвоката в медіації: монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. О.Г. Яновської. К. : Алерта. 2017. 260 с.

5. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т вн. справ, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 286 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/cd7/dis_Bortnikova%20A.%20G..pdf (дата звернення: 29.07.2024).

6. Козмуляк К.А. Медіація як спосіб врегулювання екологічних конфліктів. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. Випуск 1–4. 2021. С. 44–48. DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.7>

7. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2019. 484 с.

8. Озерський І. В. Актуальні проблеми медіації в юрисдикційному процесі України : навч. посіб. / І. В. Озерський, Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 248 с. URL: <http://surl.li/bjtnss> (дата звернення: 29.07.2024).

9. Романадзе Л.Д. Критерії медіабельності в контексті системи вирішення спорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 6 (35). 2020. С. 8–13. DOI [https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i6\(35\).676](https://doi.org/10.32837/ryuv.v0i6(35).676).

10. Токарева К. С. Критерії медіабельності спорів. *Актуальні питання юридичної науки та практики : тези доп. учасників I Наук.-практ. онлайн-конф.* (Київ, 23 квіт. 2020 р.). С. 166–168. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20200423/issue/view/ndippsn_20200423 (дата звернення: 29.07.2024).

11. Бусуйок Д.В. Сучасний стан розвитку законодавчих засад медіації земельних спорів. *Часопис Київського університету права*. №2. 2020. С. 337–341. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.63>.

12. Кононов В. В., Петровська М. П. Критерії медіабельності земельних спорів. *Юридичний науко-*

вий електронний журнал. № 4. 2016. С. 90–93. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/25.pdf (дата звернення: 29.07.2024).

13. Настіна О.І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових земельних спорів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 3. 2014. С. 22–29. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/2999> (дата звернення: 29.07.2024).

14. Федчишин Д.В. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав на землю. *Публічне право*. № 3 (31). 2018. С. 211–218. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/25.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

15. Володимир Родченко, Луїза Романадзе, Аліна Сергєєва, Світлана Сергєєва. Медіація в різних спорах: від банкрутства до спорів з державою. *Юридична Газета online* : веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mediatsiya/mediatsiya-v-riznih-sporah-vid-bankrutstva-do-sporiv-z-derzhavoyu.html> (дата звернення: 29.07.2024).

16. Мазаракі Наталія. Щодо поняття медіабельності спору. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2018. С. 258–261. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/49.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).

17. Красіловська З. В. Умови застосування медіації для врегулювання спорів із органами публічної влади: вітчизняний та зарубіжний аспекти. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4 (51). С. 200–207.

18. Вероніка Волинець. Адмінсудочинство: в пошуках медіабельності. *Юридична Газета online* : веб-сайт. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/adminsudochinstvo-v-poshukah-mediabelnosti.html> (дата звернення: 29.07.2024).

19. Machteld Pel. Referral to Mediation: A Practical Guide for an Effective Mediation Proposal. *Sdu Uitgevers*, 2008. 240 с.

20. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с. DOI 10.32837/11300.12406.

21. Zelftest mediation. *De Rechtspraak*: веб-сайт судової влади Нідерландів. URL: <https://www.rechtspraak.nl/Onderwerpen/mediation/mediation-in-een-conflict/mediation-naast-rechtspraak/Paginas/Zelftest-meditation.aspx> (дата звернення: 29.07.2024).

22. Atbildes uz biežāk uzdotiem jautājumiem. *Mediacija.lv* : веб-сайт. URL: <https://www.mediacija.lv/biezakie-uzdotie-jautajumi> (дата звернення: 29.07.2024).

Анотація

Хлистік М. А. Ознаки медіабельності земельних спорів. – Стаття.

Одним з напрямів покращення доступу до правосуддя є розвиток альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів, у тому числі, шляхом розвитку інституту медіації. У сфері земельних правовідносин конфлікти виникають досить часто, про що свідчить судова статистика щодо кількості звернень до судових органів з метою вирішення таких спорів, тому питання більш активного використання альтернативних (позасудових) способів, зокрема медіації, для врегулювання спорів такого виду є досить актуальним. Важливим при цьому є продовження впровадження міжнародних стандартів і кращих практик Ради Європи і Європейського Союзу.

У статті проведено дослідження поняття медіабельності спорів, розглянуто та проаналізовано різні підходи до обґрунтування змісту цього терміну та запропоновано власне його визначення: медіабельність спору, у тому числі й земельного, – це наявність необхідної та достатньої кількості факторів та ознак спору, за яких можливо розпочати процедуру медіації та які свідчать про можливість або високу ймовірність врегулювання спору шляхом медіації.

Акцентовано увагу на тому, що медіабельність спору нерозривно пов'язана з такими поняттями, як «критерії медіабельності спору», «ознаки медіабельності спору», які допомагають виокремити властивості спору як такого, що придатний до медіації. Визначення ознак медіабельності спору сприяє більш повному та ґрунтовному розумінню можливості врегулювання спору в медіації.

На основі аналізу різних підходів щодо визначення критеріїв медіабельності спорів, автором запропоновано власну класифікацію ознак медіабельності земельних спорів, серед яких виокремлено п'ять правових (формальних) та шість фактичних ознак медіабельності земельних спорів.

Автором запропоновано ініціювати процедуру медіації, якщо земельний спір відповідає усім правовим (формальним) ознакам медіабельності та має хоча б одну фактичну ознаку, а також акцентовано, що за умови наявності декількох фактичних ознак медіабельності, шанси на те, що земельний спір може бути врегулювано у позасудовому порядку за участю медіатора значно зростають, і медіація у таких випадках може стати ефективною альтернативою судовому розгляду.

Ключові слова: земельні спори, медіація, медіабельність земельних спорів, ознаки медіабельності спорів, критерії медіабельності спорів.

Summary

Khlystik M. A. Indicators of Mediability of Land Disputes. – Article.

One of the directions to improve access to justice is the development of alternative (out-of-court) and pre-trial dispute resolution methods, including the

development of the mediation institute. In the field of land relations, conflicts arise quite often, as evidenced by judicial statistics on the number of appeals to courts for resolving such disputes. Therefore, the issue of more active use of alternative (out-of-court) methods, particularly mediation, to resolve such disputes is quite relevant. It is important to continue implementing international standards and best practices of the Council of Europe and the European Union.

The article explores the concept of mediability of disputes, considers and analyzes different approaches to justifying the content of this term, and proposes its own definition: mediability of a dispute, including a land dispute, is the presence of a sufficient number of factors and indicators of the dispute, which allow starting the mediation process and indicate the possibility or high probability of resolving the dispute through mediation.

The article emphasizes that the mediability of a dispute is inseparably linked with concepts such as "criteria of mediability of a dispute" and "indicators of mediability of a dispute," which help identify the characteristics of a dispute that make it suitable for mediation. Defining the indicators of mediability of a dispute contributes to a more complete and thorough understanding of the possibility of resolving a dispute through mediation.

Based on the analysis of different approaches to defining the criteria of mediability of disputes, the author proposes his own classification of indicators of mediability of land disputes, highlighting five legal (formal) and six factual indicators of mediability of land disputes.

The author suggests initiating the mediation process if the land dispute meets all legal (formal) indicators of mediability and has at least one factual indicator. Additionally, it is emphasized that the presence of several factual indicators of mediability significantly increases the chances that the land dispute can be resolved out-of-court with the participation of a mediator, making mediation an effective alternative to judicial review in such cases.

Key words: land disputes, mediation, mediability of land disputes, indicators of mediability of disputes, criteria of mediability of disputes.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9:614.2
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.27>

Ю. В. Гаруст
orcid.org/0000-0001-5450-4368
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права

АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

Зважаючи на реформи вітчизняної системи охорони здоров'я науковці різних галузевих напрямів постійно звертають увагу на існуючі проблемні питання у сфері охорони здоров'я, серед яких важливого значення набуває діяльність суб'єктів публічної адміністрації у галузі надання адміністративних послуг. Надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я є одним із напрямків здійснюваної адміністративної реформи, яка покликана забезпечити захист прав та законних інтересів громадян, у тому числі і пацієнтів медичної сфери відповідно до міжнародних принципів і стандартів.

Актуальні питання проблематики надання адміністративних, державних, муніципальних, публічно-сервісних та публічних електронних послуг у царині медичної сфери відносин стала предметом наукових пошуків таких дослідників, як В.Д. Волков, Б.О. Логвиненко, Г.В. Мазур, Р.А. Майданик, О.П. Світличний, Я.І. Сенюта, С.Г. Стеценко, Т.М. Ямненко та ін. Водночас прийняття нових законодавчих актів із забезпечення правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я в Україні потребує нових поглядів щодо надання адміністративних послуг у цій сфері суспільних відносин.

Метою статті є дослідження правових засад надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я.

Сферу охорони здоров'я в Україні можна віднести до найбільш проблемних і таких, що потребують невідкладного реформування та модернізації. У ситуації, що склалася, багато першопричин, проте найвагомішою з них є невідповідність національної системи охорони здоров'я вимогам сьогодення [1, с. 110].

О.П. Світличний також звертає увагу, що існуюча на сьогодні система охорони здоров'я в нашій країні є критичною. Якщо європейські країни в останні десятиліття обрали шлях розбудови від санітарного нагляду і боротьби з інфекційними хворобами до «нового» громадського

здоров'я, зосереджуючи увагу на зміцненні здоров'я, профілактиці захворювань і міжсекторальній взаємодії, яка виходить за рамки системи охорони здоров'я. Така переорієнтація дозволила країнам Європейського Союзу зробити суттєвий стрибок у сфері громадського здоров'я [2, с. 110].

Загалом треба сказати, що у цьому питанні суттєвою допомогою держави у відносинах із громадянами є надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Прийнятий 06.09.2012 р. Закон України «Про адміністративні послуги» №5203-VI [3], визначає адміністративну послугу як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону.

Тому, як зазначав В.Б. Авер'янов розвиток демократичних засад державного управління з урахуванням європейських принципів і стандартів знаходиться у тісному взаємозв'язку з реалізацією стратегічних пріоритетів зовнішньої політики Української держави. Вагома роль у розв'язанні цього стратегічного завдання належить галузі адміністративного права. Адже саме ця галузь має бути спрямована на забезпечення прав і свобод людини в усіх сферах їх взаємодії з органами публічної адміністрації, їх посадовими особами [4, с. 4].

Висловлена думка видатного вченого є актуальною в умовах сьогодення, в повній мірі стосується взаємовідносин суб'єктів публічної адміністрації, їх посадових осіб при наданні адміністративних послуг громадянам у сфері охорони здоров'я. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 р. № 2073-IX [5], функції публічної адміністрації полягають у наданні адміністративних послуг, здійсненні інспекційної (контрольної, наглядової) діяльності, вирішення інших справ за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу.

Важливою складовою як державних, так і муніципальних послуг є адміністративні послуги. Належність послуг до адміністративних визначається за такими критеріями: повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначається законом; послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб; результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (свідоцтво, ліцензія, дозвіл тощо); надання послуг пов'язане із забезпеченням створення умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів [6].

Залежно від суб'єкта, що надає послуги у сфері охорони здоров'я, слід розрізняти медичні та адміністративні послуги. Стаття 1 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ, медичну послугу визначає як послуга, що надається пацієнту закладом охорони здоров'я або фізичною особою-підприємцем, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її замовником. Замовником послуги з медичного обслуговування населення можуть бути держава, відповідні органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи, у тому числі пацієнт [7].

На відміну від законодавчого визначення О.М. Шевчук під «медичною послугою» розуміє корисну діяльність постачальника послуг, яка спрямована на задоволення потреб здоров'я людини, діагностику, лікування або профілактику захворювання, реабілітацію та надання медичної допомоги, пов'язаної з вагітністю, пологами, і підлягає ліцензуванню [8 с. 364]. На нашу думку, таке теоретичне визначення не в повній мірі охоплює складові поняття «медична послуга» наданого законодавцем. Водночас ми погоджуємося із думкою О.А. Музики-Стефанчук, згідно якої «адміністративна послуга у сфері охорони здоров'я» – це результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, який реалізує публічні функції у сфері охорони здоров'я та відповідно до закону й за заявою фізичної або юридичної особи забезпечує юридичне оформлення набуття, зміни чи припинення прав та/або обов'язків такої особи» [9, с. 263].

Наведене є свідченням того, що суб'єктами надання медичної послуги є публічна адміністрація, якій законодавець делегував повноваження щодо надання такого виду послуг. При цьому ефективність діяльності публічної адміністрації у сфері надання послуг значною мірою обумовлюється рівнем організації управлінських відносин. В основу організації державного управління

у сфері надання послуг покладені принципи: верховенства права, підзвітності органів влади, консенсусу, прозорості та ефективності прийняття ними рішень [10, с. 236].

У цьому контексті слід звернути увагу на існуючі стандарти надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України» від 28.12.2011 р. № 986 [11]. Стандартами надання адміністративних послуг є: ліцензування господарської діяльності з медичної практики; віднесення харчових продуктів до категорії харчових продуктів спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктів та дієтичних добавок та їх державної реєстрації; проведення державної реєстрації генетично модифікованих організмів джерел харчових продуктів, а також харчових продуктів, косметичних та лікарських засобів, які містять такі організми або отримані з їх використанням; атестації лікарів; атестації професіоналів з вищою немедичною освітою, які працюють у системі охорони здоров'я; реєстрації оптово-відпускних цін на лікарські засоби і вироби медичного призначення, що закуповуються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, ведення відповідного реєстру та надання інформації з нього; видачі листа-повідомлення щодо можливості ввезення на митну територію України незареєстрованих лікарських засобів з метою індивідуального використання громадянами.

Ці стандарти надання адміністративних послуг МОЗ вказують на те, що уповноважені суб'єкти із їх надання повинні дотримуватися принципів щодо надання кожної окремої послуги, а також регламентованих дій одержувача послуги. Суб'єктом, який надає вказані види послуг є адміністративний орган (структурний підрозділ), що надає послугу, – сектор державної акредитації Управління контролю якості медичних послуг Міністерства охорони здоров'я України.

Загалом же варто акцентувати увагу на тому аспекті, що стандарти надання адміністративних послуг служать основою забезпечення високої якості медичної допомоги та медичних послуг, гарантією забезпечення прав і законних інтересів особи у сфері охорони здоров'я. Також, слід підкреслити, що з метою актуалізації адміністративних послуг, іншим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 06.05.2024 р. № 782, затверджено двадцять видів інформаційних технологічних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України [12].

Вказаний нормативно-правовий акт свідчать про акт актуалізацію удосконалення адміністративних послуг, а також про процедурні питання надання різноманітної інформаційної та тех-

нологічної інформації, яка стосується надання різного виду адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Водночас, в зв'язку із прийняттям Закону України «Про адміністративну процедуру», доцільно до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 06.05.2024 р. №782 внести відповідні зміни, що стосуються процедурних питань пов'язаних із наданням адміністративних послуг. Це також стосується окремих положень наказу Міністерства охорони здоров'я України від 28.12.2011 р. № 986, щодо приведення стандартів надання адміністративних послуг у відповідність до міжнародних принципів і стандартів.

Висновки. Таким чином, зазначимо, що надання адміністративних послуг є необхідним компонентом забезпечення реалізації права громадянина і людини на охорону здоров'я в Україні. Закон України «Про адміністративну процедуру» вніс суттєві зміни у правовідносини надання адміністративних послуг. Тому, з метою удосконалення правовідносин із надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я існує необхідність внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 28.12.2011 р. №986, щодо приведення стандартів надання адміністративних послуг у відповідність до міжнародних принципів і стандартів та наказу Міністерства охорони здоров'я України від 06.05.2024 р. №782, яким затверджено інформаційні та технологічні картки надання адміністративних послуг. Звернуто увагу на діючі стандарти надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я. Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України» від 28.12. 2011 р. № 986 [11].

Література

1. Логвиненко Б.О. Публічно-сервісна діяльність держави у сфері охорони здоров'я в Україні. *Право та державне управління*. 2017. № 4. С. 109–114.
2. Світличний О.П. Роль держави у сфері боротьби із COVID-19: проблеми вакцинації. *Право. Людина. Довкілля*. Науково-практичний журнал. 2021. № 1. С. 95–100.
3. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 р. №5203-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 32. Ст. 409.
4. Авер'янов В. Оновлення доктринальних засад українського адміністративного права у світлі євроінтеграційних вимог. *Юридична Україна*. 2010. № 3. С. 4–10.
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023. № 15. Ст. 50.
6. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-p#Text>

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

8. Shevchuk O. et. al. Aspects of legal regulation of the provision of medical services. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Issue 27. P. 357–366.

9. Музика-Стефанчук О.А. Публічні адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я. *Запорізький медичний журнал*. 2020. Т. 22. № 2(119). С. 261–266.

10. Світличний О.П. Надання послуг публічною адміністрацією: моделі регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. № 63. С. 234–238.

11. Про затвердження стандартів надання адміністративних послуг Міністерством охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.12.2011 р. № 986. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0404-12#Text>

12. Про затвердження інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг Міністерства охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 06.05.2024 р. № 782. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-06052024--782>

Анотація

Гаруст Ю. В. Адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я України. – Стаття.

У статті звертається увагу на реформі вітчизняної системи охорони здоров'я, до проблемних питань якої звертають свої погляди науковці різних галузевих напрямів, серед яких важливого значення набуває діяльність суб'єктів публічної адміністрації у галузі надання адміністративних послуг. Акцентовано, що надання адміністративних послуг у сфері охорони здоров'я є одним із важливих напрямків здійснюваної адміністративної реформи, яка покликана забезпечити захист прав та законних інтересів пацієнтів медичної сфери відповідно до міжнародних принципів і стандартів. На цій підставі проаналізовано Закони України: «Про адміністративні послуги»; «Про адміністративну процедуру»; «Основи законодавства України про охорону здоров'я», постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства охорони здоров'я України, думки науковців, що досліджували проблематику охорони здоров'я в Україні. Зазначено, що суб'єктами надання адміністративної послуги є публічна адміністрація, якій законодавець делегував повноваження щодо надання такого виду послуги. Зазначено, що стандарти надання адміністративних послуг служать основою забезпечення високої якості медичної допомоги та медичних послуг, гарантією забезпечення прав і законних інтересів особи у сфері охорони здоров'я.

Наголошено, що надання адміністративних послуг є необхідним компонентом забезпечення реалізації права громадянина і людини на охорону здоров'я в Україні. На підставі аналізу Закону України «Про адміністративну процедуру», який вніс суттєві зміни у правовідносини надання адміністративних послуг, автором запропоновано внести зміни до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 28.12.2011 р. № 986, щодо приведення стандартів надання адміністративних послуг у відповідність до міжнародних принципів і стандартів, а також та наказу Міністерства охорони здоров'я України від 06.05.2024 р. № 782, яким затверджено інформаційні та технологічні картки надання адміністративних послуг.

Ключові слова: охорона здоров'я, послуги, принципи, стандарти.

Summary

Harust Yu. V. Administrative services in the sphere of health care of Ukraine. – Article.

The article draws attention to the reform of the national health care system, to which problematic issues are addressed by scientists from various branches, among which the activity of public administration subjects in the field of providing administrative services is of great importance. It was emphasized that the provision of administrative services in the field of health care is one of the important directions of the ongoing administrative reform, which is designed to ensure the protection of the rights and legitimate interests of patients in the medical field in accordance with international principles and standards. On this basis, the Laws of Ukraine were analyzed: «On administrative services»; «About the administrative procedure»; «Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care», resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Health of Ukraine, opinions of scientists who studied the problems of health care in Ukraine. It is noted that the subjects of the provision of administrative services are the public administration, to which the legislator

has delegated the authority to provide this type of service. It is noted that the standards for the provision of administrative services serve as the basis for ensuring the high quality of medical care and medical services, guaranteeing the rights and legitimate interests of a person in the field of health care.

It was emphasized that the provision of administrative services is a necessary component of ensuring the realization of the right of a citizen and a person to health care in Ukraine. Based on the analysis of the Law of Ukraine «On Administrative Procedure», which introduced significant changes in the legal relationship of the provision of administrative services, the author suggested making changes to the order of the Ministry of Health of Ukraine dated 12.28.2011 No. 986, on bringing the standards of the provision of administrative services into compliance to international principles and standards, as well as the order of the Ministry of Health of Ukraine dated 05.06.2024 No. 782, which approved information and technological cards for the provision of administrative services.

Key words: health care, services, principles, standards.

УДК 343; 342
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.28>

О. В. Голов
orcid.org/0009-0007-9770-6876
аспірант кафедри адміністративного права та процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ

Будь-яке дослідження у правовій науці спирається на понятійно-категоріальний апарат. Щоб краще явище зрозуміти і дослідити, необхідно сформулювати поняття цього явища, надати йому науковий зміст. Наразі в Україні продовжується збройна агресія росіян проти нашої держави, українське суспільство майже усі свої сили та увагу витрачає на відсіч агресору, але кожній війні властиво завершуватися і треба наступним поколінням українців робити підґрунтя для комфортного і кращого, ніж наше наразі, життя. Це стосується і права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Безпечне довкілля для громадян України, на жаль, ще не скоро буде таким із врахуванням усіх тих бід, які росіяни зробили через свої варварські дії. Тотальне замінування території, знищення артилерією міст, сіл, лісів тощо, підриви гребель та багато чого призвело до таких наслідків, що їх необхідно буде ліквідувати протягом десятиліть. Україна опинилася в таких умовах, що наука адміністративного права, проблематика понятійно-категоріального апарату адміністративно-правового забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля потребує врахування усіх зазначених реалій.

Питання адміністративно-правового забезпечення права громадян на безпечне життя і здоров'я довкілля вивчають такі дослідники: М. Алмані, К. Денисенко, О. Запольський, А. Корольова, Я. Лазур, В. Полубатько, К. Солодан, та ін.

Метою статті є визначити поняття адміністративно-правового забезпечення права громадян на безпечне життя і здоров'я довкілля.

На нашу думку, розпочати дослідження слід із розгляду Конституції України. Саме в Основному законі закріплюється право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Так, згідно ст. 50 кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [10]. Дослідники у питанні розуміння поняття права на безпечне для життя

і здоров'я довкілля не мають одностайності, й через відсутність законодавчого визначення намагаються на науково-теоретичному рівні навести авторські бачення таких суспільних відносин. Л. Васильчук та Ю. Бисяга використовують термін форми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні як зовнішній вираз практичного втілення в життя можливостей, установлених нормами права, громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, особисто або через організації та через інші уповноважені суб'єкти, з метою забезпечення безпечного для життя і здоров'я довкілля в Україні, а також задоволення власних потреб та інтересів у цій сфері [6, с. 324; 3, с. 18–19].

В. Корольова наводить наступне авторське бачення поняття права на безпечне для життя і здоров'я довкілля: «це закріплена в Конституції України і гарантована державою сукупність історично обумовлених ступенем розвитку суспільства можливостей кожного вільно користуватися безпечним довкіллям, стан якого відповідає встановленим нормативам його якості, з метою задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів. Дане право має складну структуру, а його зміст необхідно розглядати з урахуванням критеріїв безпечного стану довкілля. На сьогодні такими критеріями є система екологічних, санітарно-протиепідемічних та інших норм, нормативів, вимог, правил, заборон тощо [11, с. 41]. Г. Анісімова право на безпечне для життя і здоров'я довкілля розглядає як закріплену Конституцією України і забезпеченою державою можливість суб'єкта проживати в середовищі, яке не спричиняє шкоди здоров'ю, користуватися для задоволення своїх життєво-необхідних потреб безпечними природними благами, вимагати від держави та інших фізичних або юридичних осіб виконання екологічної безпеки, а у випадках їх порушення звертатися за захистом до відповідних органів [1]. В контексті наведених визначень зауважимо, що слухним у В. Корольової є згадування про історично обумовлений ступенем розвитку суспільства можливість користуватися безпечним довкіллям, оскільки погляди на певні блага і права змінюються і трансформуються разом із розвитком суспільної думки, технологій

тощо. Також згадка про встановлені нормативно якості безпечності дозволяє спиратися саме на законодавчі акти щодо розуміння критеріїв безпечності. Г. Анісімова у свою чергу слушно зауважила про право на захист у судовому порядку тощо зазначеного права у судовому порядку тощо.

П. Рабінович наводить твердження про конституційне право на безпечне для життя і здоров'я довкілля як можливості людини, які необхідні для її фізичного існування і задоволення її біологічних та матеріальних потреб [14, с. 10], а С. Грицкевич вважає, що таке конституційне право має розглядатися як самостійна група можливостей, яка спрямована на задоволення екологічних потреб [5, с. 57].

В питанні поняття адміністративно-правового забезпечення розглянемо думку щодо цього поняття дослідниці І. Шопіної, яка пише, що це є система адміністративно-правових засобів і способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, інших суб'єктів адміністративно-правових відносин [16, с. 143–144]. В. Бойко вважає, що адміністративно-правове забезпечення: «це сукупність певних дій публічної адміністрації, які спрямовані на створення оптимальних умов функціонування механізму держави шляхом прийняття владно-публічних приписів, виконання розпорядчої діяльності, координування протилежних суб'єктів публічної адміністрації, та здійснення інших дій організаційно-правового характеру з метою правового впливу на суспільні відносини та захисту прав, свобод та законних інтересів осіб» [2, с. 97–98]. В. Бойко виділяє важливий аспект у діяльності саме публічних адміністрацій щодо адміністративно-правового забезпечення якихось суспільних відносин.

Н. Новак в контексті дослідження адміністративно-правового забезпечення виробництва й обігу органічної продукції в Україні до під адміністративно-правовим забезпеченням розглядає це як сферу найважливіших суспільних відносин, які визначають цілеспрямований вплив норм адміністративного права на забезпечення людей невіддільним правом на якісну й безпечну їжу в належних нормах споживання, що здійснюється завдяки уточненню розвитку положень теорії природного права та норм нашої Конституції щодо первинної цінності людини [4, с. 124]. Р. Ігонін розглядає адміністративно-правове забезпечення функціонування судів загальної юрисдикції як регламентовану нормами адміністративного права діяльність суб'єктів владних повноважень, яка спрямована на створення умов для функціонування системи судів загальної юрисдикції та систему, встановлену нормами

адміністративного права, гарантій належного функціонування таких судів [9, с. 40]. В. Бойко також у сфері діяльності органів судової влади розкриває визначення адміністративно-правового забезпечення функціонування органів судової влади: «це визначена та регламентована законодавством діяльність органів державної влади (судової публічної адміністрації та деяких органів виконавчої влади), що забезпечує оптимальний механізм функціонування судової системи через вчинення різних організаційно-правових та розпорядчих дій публічного характеру, які створюють всі умови правильного функціонування судової системи» [2, с. 98].

Л. Наливайко у дослідженні про поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя наводить визначення такого забезпечення: врегульована нормами адміністративного права діяльність уповноважених суб'єктів, яка спрямована на здійснення та гарантування прав дитини на безпечні умови життя, створення усіх необхідних безпекових умов, а також гарантій їх реалізації. Серед елементів адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя дослідниця виділяє об'єкт адміністративно-правового забезпечення; суб'єкти такого забезпечення; норми адміністративного права; інструменти діяльності суб'єктів адміністративного забезпечення. У свою чергу, це досягається завдяки функціонуванню адміністративно-правового механізму: «що є комплексом правових, організаційних та фінансово-економічних заходів, котрі слугують інструментами втілення уповноваженими суб'єктами мети адміністративно-правового регулювання, реалізації прав дитини на безпечні умови життя, здійснення охорони і захисту відповідної сфери суспільних відносин. При цьому складовим підвидом вказаного механізму є механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації дитиною права на безпечні умови життя, котрий потребує подальших наукових досліджень і вивчення» [12, с. 11].

Свій понятійно-категоріальний апарат дослідник В. Полубатко наводить через призму адміністративно-правового забезпечення саме реалізації приватними особами права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Звісно, у векторі руху нашої держави до ЄС, якщо можна так сказати, до побудови в Україні західної ліберальної демократії, змінюється й філософія підходів у діяльності публічних адміністрацій, коли вони не так регулюють чи контролюють діяльність громадян, як саме створюють усі умови для реалізації ними (громадянами) усього спектру своїх прав і свобод. Дослідник пише наступне: «адміністративно-правове забезпечення цього процесу є урегульованою нормами адміністративного

права діяльністю суб'єктів публічної адміністрації із публічного адміністрування сфери охорони навколишнього природного середовища, яка спрямована на забезпечення безпечного для життя і здоров'я довкілля за допомогою контролю і нагляду за дотриманням законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, ліцензування і видачі інших документів дозвільного характеру, державної реєстрації та реалізації інших функцій публічного адміністрування. Ця діяльність виконує подвійну роль, оскільки, виходячи з аналізу чинного законодавства, вона є одночасно і способом забезпечення реалізації цього права, і самостійним способом його реалізації в частині правомочностей на чужі дії, які здійснюються без попередньо сформульованої вимоги особи, наділеної правом» [13, с. 198].

Серед українських дослідників, які займаються питанням визначення поняття адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля варто виділити Д. Запольського. Він зазначає, що: «це є взаємоузгоджена сукупність норм та і принципів права, методів адміністративного права, уповноважених суб'єктів і їхня діяльність, що мають на меті здійснення забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні» [7, с. 331]. Дослідник серед характерних рис такого забезпечення в умовах воєнного стану вказує на недопущення вчинення злочинів росіянами проти довкілля України та мінімізація й подолання наслідків таких злочинів, розслідування таких злочинів (розслідування таких злочинів абсолютно доречно справа, але в контексті це має відбуватися розслідування воєнних злочинів росіян тощо, це вже сфера кримінального права, міжнародного гуманітарного); боротьба з ядерним тероризмом, недопущення виникнення аварій на ядерних об'єктах України»; недопущення використання агресором заборонених видів зброї та боєприпасів в Україні; міжнародне співробітництво у сфері захисту довкілля України від негативних наслідків війни [8, с. 543]. На жаль, в компетенції українських публічних адміністрацій в питанні саме адміністративно-правового забезпечення лише мінімізація наслідків впливу збройної агресії росіян та їх воєнних злочинів на довкілля або ліквідація таких наслідків. Недопущення використання забороненої зброї, протидія ядерному тероризму тощо це вже або питання діяльності ЗСУ та спецслужб України або питання політико-дипломатичного характеру.

У свою чергу, можемо доповнити, що нагальними після деокупації українських територій і відновлення там суверенітету українського народу, нашої влади, стануть питання розмінування, відновлення знищених щент лісів, наприклад, ліквідація наслідків руйнування Каховської

ГЕС, яке відбулася з вини росіян. На жаль, ще тривалий час через бойові дії довкілля на територіях, що були лінією бойового зіткнення, не буде безпечно для проживання громадян. Погоджуємося із К. Солоданом, що збройна агресія росіян спричинила порушення в тому числі й конституційного права людини на безпечне довкілля, що у свою чергу призвело до появи складного виклику перед українською владою – створення дієвого механізму забезпечення права на безпечне довкілля та відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу внаслідок бойових дій [15, с. 291]. 15 березня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період». Цей Закон є одним з перших кроків на нормативне регулювання питання фіксації шкідливих для довкілля наслідків збройної агресії росіян, питання відновлення довкілля після завершення бойових дій [15, с. 289–290].

Висновки. Отже:

1. На основі аналізу наукового доробку у сфері адміністративно-правового забезпечення права на безпечне довкілля, під адміністративно-правовим забезпеченням права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля можна назвати регламентовану нормами адміністративного права діяльність публічних адміністрацій, яка спрямована на створення всебічних умов для реалізації громадянами України права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

2. Активні бойові дії, спричинені російською збройною агресією, спричинили багато негативних наслідків для довкілля, порушили конституційне право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, тому адміністративно-правове забезпечення такого права українських громадян має вдосконалюватися із врахуванням фактору війни, їх наслідків у стратегічній перспективі, повоєнного відновлення.

Література

1. Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини: монографія. Харків: Право, 2019. 672 с.
2. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 96–100.
3. Васильчук Л.Б., Бисага Ю.М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні: монографія. Ужгород: Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. 208 с.
4. Гресько В.І. Поняття та елементи адміністративно-правового забезпечення охорони здоров'я в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2021. С. 123–127. http://www.lsej.org.ua/6_2021/35.pdf. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/33>

5. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права в системі конституційних прав людини і громадянина. *Право України*. 2001. № 8. С. 54–57

6. Денисенко К. В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 323–327. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anporog_2024_1_59.

7. Запольський Д.Є. Поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні». *Держава та регіони. Серія : Прав.* 2023 р., № 4 (82). С. 325–331.

8. Запольський Д.Є. Поняття «адміністративно-правове забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні в умовах воєнного стану» та його характеристики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 540–544

9. Ігонін Р. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1. С. 36–40

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96.%D0%B2%D1%80#Text>

11. Корольова В.В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*. 2022. № 3. Р. 37–41. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/353>

12. Наливайко Л. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 8–14.

13. Полубатко В.В. Сутність адміністративно-правового забезпечення реалізації приватними особами права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. *Право та державне управління*. 2019. №. № 3 (36) том 1. С. 192–199.

14. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: Навч. Посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.

15. Солодан К.В. Право на безпечне довкілля в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 289–291.

16. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 141–145.

Анотація

Голов О. В. Поняття адміністративно-правового забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. – Стаття.

В дослідженні йде мова про понятійно-категоріальний апарат адміністративно-правового забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Акцентується увага на тому, що в українському законодавстві відсутнє визначення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, тому дослідники наводять різні трактування поняття такого права. Розглядається визначення дослідників щодо форми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні; поняття права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Щодо визначень дослідників права на безпечне для життя і здоров'я довкілля акцентується увага на тому, що погляди на певні блага і права змінюються і трансформуються разом із розвитком суспільної думки, науки, технологій тощо. Також висвітлюються погляди дослідників на поняття адміністративно-правового забезпечення загалом, на адміністративно-правове забезпечення виробництва й обігу органічної продукції в Україні,

адміністративно-правове забезпечення функціонування судів загальної юрисдикції, адміністративно-правового забезпечення функціонування органів судової влади, адміністративно-правового забезпечення прав дитини на безпечні умови життя. Наголошується, що нагальними після деокупації українських територій і відновлення там суверенітету українського народу, нашої влади, стануть питання відновлення безпечності довкілля в умовах, коли внаслідок збройної агресії росіян і бойових дій існуватиме значна кількість різноманітних загроз життю і здоров'ю українських громадян на цих територіях. Підсумовується, що під адміністративно-правовим забезпеченням права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля можна назвати регламентовану нормами адміністративного права діяльність публічних адміністрацій, яка спрямована на створення всебічних умов для реалізації громадянами України права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Ключові слова: права громадян, адміністративно-правове забезпечення, збройна агресія, довкілля, реалізація права, публічна адміністрація.

Summary

Holov O. V. The concept of administrative and legal provision of the right of citizens to an environment safe for life and health. – Article.

The study deals with the conceptual and categorical apparatus of administrative and legal provision of the right of citizens to an environment safe for life and health. Attention is focused on the fact that the right to an environment safe for life and health is not defined in Ukrainian legislation, therefore researchers give different interpretations of the concept of such a right. The definition of researchers regarding the form of realization of the right to an environment safe for life and health in Ukraine is considered; the concept of the right to an environment safe for life and health. Regarding the definitions of researchers of the right to a safe environment for life and health, attention is focused on the fact that views on certain benefits and rights change and transform along with the development of public opinion, science, technology, etc. The views of researchers on the concept of administrative and legal support in general, on administrative and legal support for the production and circulation of organic products in Ukraine, administrative and legal support for the functioning of courts of general jurisdiction, administrative and legal support for the functioning of judicial authorities, administrative and legal support for the rights of children to safe living conditions. It is emphasized that after the de-occupation of the Ukrainian territories and the restoration of the sovereignty of the Ukrainian people, our government there, the issue of restoring the safety of the environment will become urgent in conditions where, as a result of the armed aggression of the Russians and hostilities, there will be a significant number of various threats to the life and health of Ukrainian citizens in these territories. It can be concluded that the administrative and legal provision of the right of citizens to a safe environment for life and health can be called the activity of public administrations regulated by the norms of administrative law, which is aimed at creating comprehensive conditions for the realization by citizens of Ukraine of the right to a safe environment for life and health.

Key words: citizens' rights, administrative and legal support, armed aggression, environment, implementation of law, public administration.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.29>

М. О. Долгополова
orcid.org/0009-0000-9555-5647

*аспірантка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО У СФЕРІ БАНКРУТСТВА

Постановка проблеми. В умовах сучасної економічної реальності арбітражні керуючі відіграють критично важливу роль у процесах банкрутства, управляючи майном неплатоспроможних підприємств та координуючи інтереси боржників і кредиторів. Важливість їх діяльності визначається необхідністю забезпечення ефективного вирішення фінансових криз і запобігання економічним руйнуванням, що має безпосередній вплив на економічну стабільність і соціальний добробут.

Однак, існує ряд суттєвих проблем, що пов'язані з адміністративно-правовим статусом арбітражних керуючих. По-перше, відзначається недостатня чіткість у визначенні їх функцій і повноважень, що ускладнює забезпечення ефективного контролю за їх діяльністю. По-друге, питання адміністративної відповідальності арбітражних керуючих за порушення норм законодавства потребує подальшого уточнення і систематизації, оскільки існуюче законодавство не завжди адекватно відображає специфіку їхньої діяльності.

По-третє, існуючі механізми державного контролю і саморегулювання у сфері банкрутства потребують удосконалення для забезпечення належного рівня підзвітності та прозорості. Зокрема, необхідно розвивати системи нагляду та звітності, що забезпечують ефективне виконання функцій арбітражними керуючими та їхню відповідність правовим нормам.

Таким чином, постановка проблеми полягає в необхідності систематичного дослідження адміністративно-правового статусу арбітражних керуючих, визначенні основних проблем у їхній діяльності, розробці рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного контролю та саморегулювання, а також у визначенні шляхів підвищення їхньої відповідальності і ефективності у процедурах банкрутства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень і публікацій на тему адміністративно-правового статусу арбітражних керуючих у сфері банкрутства вказує на низку ключових аспектів, що потребують подальшого дослідження та вдосконалення. Основні наукові роботи та статті висвітлюють кілька важливих аспектів. Дослідження показують, що питання правового статусу арбітражних керуючих і їхніх

повноважень є недостатньо чітко регламентованими в існуючому законодавстві. Наприклад, праці Л.В. Гершанюка, Я.Г. Рябцевої та інших авторів підкреслюють необхідність чіткішого визначення обов'язків і функцій арбітражних керуючих, що дозволить уникнути неоднозначностей і забезпечить більш ефективне регулювання їх діяльності. Останні дослідження відзначають важливість адміністративної відповідальності арбітражних керуючих за порушення норм законодавства. Вивчення Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) і спеціального законодавства вказує на потребу вдосконалення системи контролю і санкцій. Окремі автори, як-от Я.Г. Рябцева, відзначають, що існуючі механізми не завжди адекватно відображають специфіку роботи арбітражних керуючих і можуть бути вдосконалені. Значна увага приділяється ролі саморегулювальних організацій та державних інститутів у контролі за діяльністю арбітражних керуючих. Огляд літератури показує, що ефективність цих інститутів варіюється в залежності від їхніх повноважень і взаємодії з державними органами. Важливою темою є також інтеграція інститутів саморегулювання з державними контролюючими органами для забезпечення більш прозорого і ефективного управління. Висвітлені дослідження акцентують увагу на важливості забезпечення ефективності та прозорості процедур банкрутства, що досягається через належний контроль за арбітражними керуючими. Автори, О.В. Демченко та М.П. Ковальчук, підкреслюють необхідність удосконалення системи звітності та механізмів перевірки, що дозволить підвищити рівень довіри до процесу банкрутства і його учасників. Важливим аспектом є взаємодія арбітражних керуючих з іншими державними органами, комітетами кредиторів, судом і громадськістю. Дослідження в цій сфері вказують на необхідність удосконалення комунікаційних механізмів і забезпечення відкритості процесів банкрутства. Огляд останніх досліджень підтверджує, що існує потреба в подальшому дослідженні і вдосконаленні адміністративно-правового статусу арбітражних керуючих, щоб забезпечити більш ефективне регулювання їх діяльності та підвищити якість процедур банкрутства в Україні.

Мета полягає в комплексному аналізі адміністративно-правового статусу арбітражного керуючого у сфері банкрутства в Україні. Основні завдання статті включають: 1) дослідити юридичні основи і повноваження арбітражного керуючого в контексті адміністративно-правового регулювання, зокрема його роль і функції у процедурах банкрутства; 2) вивчити види і механізми адміністративної відповідальності арбітражного керуючого за порушення, що виникають у процесі його професійної діяльності, і визначити ефективність існуючих правових норм та санкцій; 3) оцінити ефективність існуючих інститутів саморегулювання і державного контролю, що забезпечують виконання обов'язків арбітражними керуючими, та виявити можливі недоліки в системі контролю; 4) запропонувати рекомендації щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання і контролю за діяльністю арбітражних керуючих, щоб забезпечити більш ефективне і справедливе проведення процедур банкрутства; 5) виявити практичні проблеми і труднощі, з якими стикаються арбітражні керуючі, а також розробити пропозиції щодо їх вирішення на основі аналізу правозастосування та практики.

Виклад основного матеріалу. Арбітражний керуючий у сфері банкрутства наділений значними повноваженнями та відповідальністю, що визначають його адміністративно-правовий статус. Згідно зі статтею 1 Кодексу України про банкрутство (КУзПБ), арбітражний керуючий є фізичною особою, яка отримала відповідне свідоцтво, і інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України.

Відповідно до статті 42 Конституції України, кожна особа має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це положення уточнюється у статтях 42 і 43 Господарського кодексу України, де підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.

Закон України «Про підприємництво» (ст. 3) зазначає, що підприємці мають право без обмежень приймати рішення і здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Заява про відкриття провадження у справі про банкрутство подається кредитором до господарського суду. Відкриваючи провадження у справі про банкрутство, господарський суд втручається у господарську діяльність, щоб захистити права кредиторів та запобігти фіктивному банкрутству. У випадках неспроможності певного суб'єкта приватний інтерес стає суспільним, оскільки банкрутство впливає на загальний добробут та економічну стабільність суспільства.

Арбітражний керуючий, як і суд, грає ключову роль у забезпеченні законності, справедливості та захисті інтересів усіх сторін, включаючи кредиторів і боржника. Він відповідає за управління та розпорядження майном боржника, узгоджуючи інтереси кредиторів і боржника для максимального відшкодування вимог кредиторів та запобігання збиткам [1, с. 382].

Арбітражний керуючий, згідно з КУзПБ, не є суб'єктом підприємницької діяльності, а діє як суб'єкт незалежної професійної діяльності. Відповідно до Податкового кодексу України, незалежна професійна діяльність включає участь у різних професійних сферах, таких як наука, література, медицина, адвокатура, арбітражне управління та інші, за умови, що особа не є працівником або фізичною особою-підприємцем та не використовує найману працю більше чотирьох осіб.

Згідно з підпунктом «б» пункту 2 частини 2 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», арбітражні керуючі є суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення. Згідно з законом, до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення відносяться «особи, які не є державними службовцями чи посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейського суду під час виконання ними цих функцій, та інші особи в установлених законом випадках)» [5, с. 17].

Відповідно до статті 28 Кодексу України з процедур банкрутства, кандидатура арбітражного керуючого визначається судом шляхом автоматизованого відбору зі списку арбітражних керуючих, які внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України. Цей процес здійснюється за принципом випадкового вибору з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, що забезпечує доступ судових органів до актуальної інформації про кваліфікацію, досвід роботи та рейтинг арбітражних керуючих, і дозволяє ефективно обирати кандидатури для виконання функцій у рамках процедур банкрутства [3, с. 115].

Проте, кредитор, який ініціює процедуру банкрутства, може подати до суду пропозицію щодо призначення певного арбітражного керуючого на посаду розпорядника майна або ліквідатора. У разі згоди арбітражного керуючого на участь у справі, суд може призначити його на цю посаду. Л.В. Гершанок зазначає, що правовідносини виникають з моменту подачі заяви арбітражного керуючого про реєстрацію в господарському суді та ухвалення рішення про призначення на відповідну посаду. Інші науковці вважають, що з призначенням арбітражного керуючого виникають цивільні правовідносини.

Контроль за діяльністю арбітражних керуючих здійснює Міністерство юстиції України через головні територіальні управління юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, які є територіальними органами з питань банкрутства. Державний контроль за діяльністю арбітражних керуючих регулюється Наказом Міністерства юстиції України від 27 червня 2013 року № 1284/5 «Про затвердження порядку контролю за діяльністю арбітражних керуючих». Контроль здійснюють комітет кредиторів, суд та державний орган із питань банкрутства шляхом проведення планових і позапланових перевірок, ознайомлення зі звітами арбітражного керуючого, відомостями про фінансовий стан боржника та іншими необхідними даними.

Арбітражний керуючий має значні повноваження і відповідальність, які визначають його адміністративно-правовий статус. Він призначається судом відповідно до закону, і цей процес може бути ініційований зацікавленими сторонами, такими як боржник або кредитори. Його повноваження включають управління майном боржника, фінансові операції, переговори з кредиторами, укладення угод і складання фінансової звітності. Він несе відповідальність перед судом, кредиторами та іншими зацікавленими сторонами за чесне та законне виконання своїх обов'язків [2, с. 104]. Арбітражний керуючий підлягає контролю суду та інших уповноважених органів і має надавати регулярні звіти про свою діяльність.

Арбітражний керуючий може нести адміністративну відповідальність за правопорушення в галузі фінансів та підприємницької діяльності. Цей тип юридичної відповідальності настає в разі протиправних дій або бездіяльності арбітражного керуючого, за які Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено покарання.

Адміністративна відповідальність арбітражних керуючих є важливим елементом правового регулювання, оскільки вона виникає як наслідок неналежного виконання ними своїх обов'язків. Її можна класифікувати наступним чином:

1. Відповідальність, прямо передбачена нормами Кодексу про адміністративні правопорушення.

2. Відповідальність згідно з нормами, що визначають спеціального суб'єкта, який виконує управлінські та організаційно-розпорядчі функції від імені юридичної особи.

3. Відповідальність, передбачена спеціальним законодавством, яке регулює діяльність арбітражних керуючих і носить ретроспективний характер, тобто включає несприятливі наслідки для арбітражного керуючого через порушення законодавства.

4. Позитивна відповідальність, яка вимагає дотримання кваліфікаційних вимог, передбачених для арбітражних керуючих.

Арбітражний керуючий відіграє ключову роль в адміністративно-правовому регулюванні процедур банкрутства в Україні. Він здійснює управління та розпорядження майном боржника, координує інтереси кредиторів і боржника з метою максимального задоволення вимог кредиторів і запобігання економічному руйнуванню боржника. Законодавство визначає його як суб'єкта незалежної професійної діяльності, що підкреслює його спеціалізовану роль у сфері банкрутства. Контроль за діяльністю арбітражного керуючого здійснюють комітет кредиторів, суд і державний орган з питань банкрутства, що забезпечує дотримання законодавства та виконання обов'язків.

Особі, яка прагне надавати професійні послуги в сфері неплатоспроможності, необхідно скласти іспит та мати забезпечення для компенсації збитків, завданих її професійною діяльністю. Регулювання та контроль професійної діяльності в сфері неплатоспроможності здійснюється через саморегулювальні організації та державні інституції, включаючи уповноважений державний департамент, до складу якого входять представники професійних організацій.

У перевірках діяльності арбітражного керуючого беруть участь представники державного органу з питань банкрутства та його територіальних підрозділів, із можливістю залучення найбільш досвідчених і висококваліфікованих арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) відповідно до порядку, встановленого державним органом з питань банкрутства.

Крім того, арбітражний керуючий відповідає за такі форми реалізації публічного інтересу, як погашення податкових, трудових і соціальних зобов'язань боржника, надання обґрунтованих відповідей на депутатські звернення та запити, звернення громадян і громадських організацій, узгодження та затвердження своїх організаційно-розпорядчих дій у господарському суді, врахування позиції органів місцевого самоврядування та дотримання законодавчо визначених процедур при вирішенні долі об'єктів соціального призначення в межах територіальної громади [6, с. 57]. За кожним з цих аспектів забезпечення публічного інтересу арбітражний керуючий підлягає контролю з боку відповідних контрольних органів.

Отже, існує необхідність постійного державного контролю за дотриманням арбітражним керуючим законодавчих приписів. Специфічні права та обов'язки в межах адміністративного права і специфіка адміністративної відповідальності, включаючи всі її аспекти, дають підстави

говорити про самостійний правовий інститут контролю за діяльністю арбітражного керуючого.

Висновки. Арбітражний керуючий відіграє ключову роль у процесі банкрутства, виконуючи функції, що включають управління майном боржника, координацію інтересів кредиторів і боржника, а також контроль за дотриманням законодавчих норм. Його діяльність суттєво впливає на результати процедур банкрутства, забезпечуючи баланс між приватними та суспільними інтересами.

Основні аспекти адміністративно-правового статусу арбітражного керуючого включають:

1. Призначення та відбір. Арбітражний керуючий призначається судом або за рішенням кредиторського комітету. Відбір здійснюється автоматизовано, що забезпечує об'єктивність процесу і включає оцінку кваліфікації та досвіду кандидатів.

2. Повноваження та відповідальність. Арбітражний керуючий володіє широкими повноваженнями, включаючи управління майном боржника, укладання угод і складання фінансової звітності. Його діяльність регулюється законодавством, а за порушення законодавчих норм передбачена адміністративна відповідальність.

3. Контроль та регулювання. Державні органи, зокрема Міністерство юстиції та його територіальні підрозділи, здійснюють контроль за діяльністю арбітражних керуючих. Це включає перевірки, аналіз звітності та контроль за дотриманням законодавчих норм. Існує також інститут саморегулювання, що включає професійні організації, які беруть участь у регулюванні діяльності арбітражних керуючих.

4. Публічний інтерес. Арбітражний керуючий має обов'язок враховувати публічний інтерес, що включає погашення податкових та інших зобов'язань боржника, взаємодію з органами державної влади та місцевого самоврядування.

В цілому, арбітражний керуючий виконує важливу функцію в системі банкрутства, забезпечуючи законність і справедливість процедур, захист прав кредиторів та боржника, а також підтримку економічної стабільності в суспільстві. Його діяльність підлягає суворому контролю з боку державних органів, що сприяє запобіганню зловживань та забезпеченню належного виконання обов'язків.

Література

1. Адміністративне право України: підручник / [Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дяченко та ін.] ; за ред. Ю. П. Битяка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

2. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. К., 1999. 390 с.

3. Бистрик Г. М. Контрольно-наглядова діяльність як форма правової діяльності органів державної

влади. *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* 2009. С. 115–123.

4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992. № 2343–12. *Відомості Верховної Ради України.* 1992.

5. Рябцева Я. Г. Правовий статус арбітражного керуючого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. К., 2006. 18 с.

6. Чорна Ю. В. Правове становище суб'єктів забезпечення конкурсного провадження: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Юридичні науки.* 2016. № 1/1 (18). С. 56–60.

Анотація

Долгополова М. О. Адміністративно-правовий статус арбітражного керуючого у сфері банкрутства. – Стаття.

У науковій статті розглядаються ключові аспекти адміністративно-правового статусу арбітражного керуючого в Україні, що відіграє важливу роль у процедурах банкрутства. Арбітражний керуючий здійснює управління майном боржника, координує інтереси кредиторів та боржника, забезпечує дотримання законодавчих норм та запобігає економічним втратам. Діяльність арбітражного керуючого охоплює широке коло функцій, включаючи ведення фінансової звітності, укладання угод та вирішення спорів між сторонами. Призначення арбітражного керуючого здійснюється судом або кредиторським комітетом, часто з використанням автоматизованих систем відбору. Це забезпечує об'єктивність процесу та врахування кваліфікації та досвіду кандидатів. Повноваження арбітражного керуючого визначаються законодавством і включають значний обсяг відповідальності, зокрема адміністративну відповідальність за порушення законодавчих норм. Регулювання та контроль за діяльністю арбітражних керуючих здійснюються як державними органами, так і професійними організаціями, що забезпечує високий рівень дотримання законодавства. Особлива увага приділяється забезпеченню публічного інтересу, що включає погашення податкових та соціальних зобов'язань боржника, врахування позицій органів державної влади та місцевого самоврядування. Аналіз статті підкреслює важливість ролі арбітражного керуючого в системі банкрутства, його вплив на економічну стабільність та добробут суспільства. Автор акцентує увагу на необхідності посилення контролю за діяльністю арбітражних керуючих та вдосконалення правових механізмів їх регулювання, що сприятиме підвищенню ефективності процедур банкрутства та захисту прав усіх учасників процесу. Рекомендації, наведені в статті, можуть стати основою для подальшого розвитку правового регулювання сфери банкрутства в Україні.

Ключові слова: банкрутство, арбітражний керуючий, адміністративно-правовий статус, державний контроль, процедура банкрутства.

Summary

Dolhopolova M. O. Administrative and legal status of an insolvency officer in bankruptcy. – Article.

The article examines the key aspects of the administrative and legal status of an insolvency receiver in Ukraine, which plays an important role in bankruptcy proceedings. The insolvency officer manages the debtor's property, coordinates the interests of creditors and the debtor, ensures compliance with the law and prevents

economic losses. The activities of the insolvency officer cover a wide range of functions, including financial reporting, concluding agreements and resolving disputes between the parties. The appointment of an insolvency practitioner is carried out by a court or a creditors' committee, often using automated selection systems. This ensures that the process is objective and takes into account the qualifications and experience of the candidates. The powers of the bankruptcy trustee are determined by law and include a significant amount of responsibility, including administrative liability for violations of legal provisions. Regulation and control over the activities of insolvency practitioners is carried out by both government agencies and professional organizations, which ensures a high level of compliance with the law. Particular attention is paid to ensuring the public interest, which includes repayment of the

debtor's tax and social obligations, and taking into account the positions of public authorities and local self-government bodies. The analysis of the article emphasizes the importance of the role of an insolvency officer in the bankruptcy system, and his/her impact on economic stability and welfare of society. The author emphasizes the need to strengthen control over the activities of insolvency receivers and improve the legal mechanisms for their regulation, which will help to increase the efficiency of bankruptcy procedures and protect the rights of all participants in the process. The recommendations contained in the article may serve as a basis for further development of the legal regulation of bankruptcy in Ukraine.

Key words: bankruptcy, insolvency officer, administrative and legal status, state control, bankruptcy procedure.

УДК 342.922
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.30>

Є. В. Євсюков
orcid.org/0009-0001-2405-8712
аспірант кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Пенітенціарної академії України

СТРУКТУРА ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми. Органи державної виконавчої влади відіграють наріжну роль у системі державного управління, забезпечуючи реалізацію державної політики у відповідній сфері. Їхня ефективна діяльність ґрунтується на чітко визначеному правовому статусі, який закріплює їхні повноваження та відповідальність. Дослідження структури правового статусу органів державної виконавчої влади має важливе значення для розуміння їхнього місця та ролі в державному механізмі, а також для забезпечення законності та верховенства права в їх діяльності.

Ускладнення завдань, які стоять перед державою, призводить до розширення повноважень органів державної виконавчої влади та посилення їх впливу на суспільні відносини. Це робить більш актуальною потребу в чіткому та системному дослідженні їх правового статусу. Додамо, що ґносеологія структури правового статусу ОВВ може допомогти визначити проблемні аспекти правового регулювання та сформулювати рекомендації щодо його вдосконалення. При цьому чітко визначений правовий статус означених органів є одним з основних факторів, що забезпечують їх ефективну роботу.

Відтак, дослідження структури правового статусу органів державної виконавчої влади є актуальним та має важливе значення для розвитку системи державного управління в Україні, оскільки отримані положення є підґрунтям для удосконалення нормативно-правового регулювання їх діяльності.

Стан опрацювання проблематики. Означений нами предмет дослідження був об'єктом вивчення багатьох вітчизняних науковців. Так у цьому аспекті вкажемо наступних: В. Авер'янов, А. Апаров, М. Баймуратов, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гаращук, О. Дьяченко, Я. Журавель, В. Коваленко, М. Ковалів, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, Є. Лезега, Р. Миронюк, С. Петков, А. Собакарь та ін.

Останнім часом об'єктом інтенції дослідників переважно є такі питання як конституційно-правові засади правового статусу органів державної виконавчої влади (що передбачає аналіз норм Конституції України, які визначають

основні елементи правового статусу вказаних органів [1]); адміністративно-правові аспекти правового статусу органів державної виконавчої влади (досліджуються норми адміністративного права, які регулюють діяльність вказаних органів, їхні повноваження, порядок утворення та ліквідації тощо [2–3]); порівняльно-правовий аналіз правового статусу органів державної виконавчої влади (досліджується правовий статус цих органів в інших країнах світу, визначаються його особливості та тенденції розвитку [4]); вплив правового статусу органів державної виконавчої влади на їх ефективність (аналізується, як чітко визначений та системний правовий статус цих органів впливає на їх результативність та здатність виконувати покладені на них завдання [5–6]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що тема структури правового статусу органів державної виконавчої влади є актуальною та досліджується в різних аспектах. Водночас, за умов воєнного стану це питання набуває особливого значення, що потребує переосмислення існуючих у правничій науці підходів до розуміння вказаного поняття. Що є фактором, який додатково вказує на актуальність обраної нами тематики дослідження.

Метою статті є надати загальну характеристику структури правового статусу органів державної виконавчої влади.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус є важливим поняттям в українському правознавстві, але його визначення залишається предметом дискусій. Існує декілька різних підходів до визначення правового статусу, кожен з яких має свої переваги та недоліки. При цьому слід також вказати на використання науковцями різних термінів, що позначають фактично одне й те саме явище: правовий статус, правове положення, правове становище тощо. У цьому аспекті варто погодитись з тезою Т. Степанової щодо співвідношення понять «правовий статус» та «правове становище» (однак, такий же висновок можна поширити і на інший вказаний нами термін): «За підсумками аналізу застосування вказаних термінів при проведенні наукових досліджень

також не можна дійти однозначного висновку про межі використання цих понять» [7, с. 36].

На нашу думку, розмежування цих понять є недоцільним з наступних причин. По-перше, це відсутність чіткого розмежування. Не існує чіткої та загальноприйнятої дефініції, яка б однозначно розмежувала поняття «правовий статус» та «правове становище». Різні автори пропонують різні визначення, які часто суперечать одне одному, що є чинником неоднозначності у тлумаченні цих термінів.

По-друге, це тотожність змісту. Як «правовий статус», так і «правове становище» особи характеризують її місце в правовій системі та її взаємовідносини з державою та іншими суб'єктами права. Обидва поняття включають в себе сукупність прав, обов'язків та юридичну відповідальність суб'єкта.

По-третє, це надлишковість. Використання двох різних термінів для позначення одного і того ж правового явища робить правничу мову більш складною і нечіткою та ускладнює її сприйняття. До того ж, розмежування цих понять не має практичного значення. Воно не дає можливості більш чітко визначити права та обов'язки суб'єкта або краще зрозуміти його становище в суспільстві.

По-четверте, це міжнародний досвід. У багатьох інших правових системах використовується лише один термін для позначення правового становища особи. Наприклад, в англійській мові використовується термін «legal status», що використовується і по відношенню до різних об'єктів [8, с. 511–512].

Найпоширенішими у вітчизняному правознавстві є дефініції, які характеризують правовий статус як сукупність прав та обов'язків. Цей підхід ґрунтується на тому, що правовий статус особи визначається сукупністю прав, які вона може реалізувати, та обов'язків, які вона зобов'язана виконувати. «Саме права та свободи людини і громадянина, з одного боку, і обов'язки людини і громадянина – з іншого, в органічній єдності становлять разом таку юридичну конструкцію, як правовий статус» [9, с. 93] – вказують вітчизняні правники (хоча не можна погодитись з такою позицією у сенсі поєднання двох різних суб'єктів – людини і громадянина, оскільки їх статус є різним).

Доречно вказати, що зазвичай у вітчизняному правознавстві наводиться визначення правового статусу не через ознаки однойменного поняття, а через перелік структурних елементів відповідного явища (хоча йдеться переважно про ті елементи, які називаються всіма вченими – маємо на увазі права та обов'язки).

Н. Крестовська та Л. Матвеева називають такі структурні елементи правового статусу, як: правові принципи й норми, правосуб'єктність, громадянство, права та обов'язки, законні інтереси, юридична відповідальність [10, с. 133].

На нашу думку, з таким підходом важко погодитись, оскільки такі явища як правові принципи й норми, правосуб'єктність і громадянство є тими чинниками, що впливають на зміст правового статусу, однак, самі не є складовими правового статусу. Правові принципи, норми, правосуб'єктність і громадянство є більш загальними категоріями, ніж правовий статус. Вони визначають загальні рамки правового становища особи, але самі по собі не описують його конкретні права, обов'язки та інші елементи. Більш того, вони можуть існувати окремо від правового статусу. Так, наприклад, правові принципи існують до того, як їм буде надано нормативне втілення, а правосуб'єктність може бути визнана за особою, яка не має громадянства. При цьому правовий статус особи може змінюватися протягом її життя під впливом різних факторів: внаслідок зміни громадянства, прийняття нових правових норм тощо. При цьому правові принципи, норми, правосуб'єктність і громадянство залишаються більш стійкими категоріями.

Такий же висновок можна зробити і про законні інтереси. На нашу думку, розгляд законних інтересів як елементу правового статусу є недоцільним з наступних причин. Поняття «законний інтерес» не має чіткої та загальноприйнятої дефініції. Різні автори пропонують різні визначення, які часто суперечать одне одному. Це призводить до неоднозначності у тлумаченні цього поняття. Багато прав можна також розглядати як законні інтереси, і навпаки. Це робить поняття «законний інтерес» надлишковим (саме у контексті правового статусу). До того ж, більш практичне значення має інша правова категорія – правомірні сподівання, яка використовується судовою практикою, зокрема і органом конституційної юстиції [11].

Ураховуючи все вказане, доцільно як елементи правового статусу визначити наступне:

- права та обов'язки;
- відповідальність.

Водночас, у контексті правового статусу органів державної влади, у тому числі й виконавчої, на нашу думку, відносно першого компоненту необхідно вести мову про повноваження.

Зазвичай повноваження органів виконавчої влади розглядаються як закріплені в законодавстві права та обов'язки, які надаються цим органам для здійснення державної влади. Вони визначають межі компетенції органів виконавчої влади, тобто сферу їх діяльності, в межах якої вони мають право приймати рішення та здійснювати дії.

При цьому права розуміються як можливості органів виконавчої влади здійснювати певні дії, наприклад, видавати нормативно-правові акти, здійснювати контроль, управляти державним майном тощо. А обов'язки – це вимоги до органів виконавчої влади здійснювати певні дії,

наприклад, забезпечувати виконання законів, надавати публічні послуги тощо.

Однак, права органів державної влади суттєво відрізняються за своєю природою від прав фізичних чи юридичних осіб (більш того, у межах вказаного нами дискурсу йдеться саме про права фізичних чи юридичних осіб як учасників правових відносин, а не про права людини, яким притаманний природний, невід'ємний, фундаментальний характер, які є рівними та які є вимогами до держави [12–13]).

На нашу думку, по відношенню до органів виконавчої влади доцільно використовувати терміни не права і обов'язки, а повноваження. Повноваження органів державної влади – це фундаментальне поняття, яке визначає межі їх діяльності. Права та обов'язки органів державної влади часто переплітаються і мають схожий зміст. На перший погляд може здатися парадоксальним, що суб'єкт, наділений владою, має не лише права, а й обов'язки (до того ж, права певною мірою за змістом подібні до обов'язків). Однак, саме ця взаємодія забезпечує збалансованість та ефективність державного управління.

Обидва елементи – права та обов'язки – спрямовані на досягнення загальної мети: ефективне управління державою та забезпечення інтересів суспільства. Права органів державної влади надаються їм саме для того, щоб вони могли виконувати свої обов'язки, передбачені законом. Таким чином, право на видання нормативно-правових актів є одночасно і обов'язком для органу виконавчої влади, якщо така необхідність виникає для реалізації державної політики. Права органів державної влади супроводжуються відповідальністю за їх використання. Тобто, здійснюючи свої повноваження, органи державної влади повинні діяти в рамках закону і нести відповідальність за наслідки своїх рішень.

Поняття «повноваження» більш точно відображає сутність відносин між органами державної влади та суспільством. Воно включає в себе як права, так і обов'язки, підкреслюючи їх взаємозв'язок та єдність мети. Цей термін дозволяє більш точно визначити межі компетенції органів державної влади, уникаючи неоднозначностей, які можуть виникати при використанні понять «права» та «обов'язки».

Відтак, використання терміну «повноваження» для характеристики відносин між органами державної влади та суспільством є більш точним та адекватним, ніж використання понять «права» та «обов'язки», що дозволяє більш чітко визначити межі компетенції органів державної влади та забезпечити ефективне виконання ними своїх функцій.

Проте, варто зазначити, що поняття «права» та «обов'язки» не втрачають своєї актуальності

в контексті аналізу діяльності органів державної влади. Вони дозволяють більш детально розглянути окремі аспекти їх діяльності та забезпечують більш глибоке розуміння правових механізмів функціонування держави. Але концепт правового статусу вимагає використання саме терміну «повноваження».

Саме тому структурно-функціональна характеристика правового статусу органів виконавчої влади має гуртуватися на необхідності висвітлення двох елементів цього правового явища:

- повноваження органів державної виконавчої влади;
- відповідальність органів державної виконавчої влади.

Висновки. Отже, проблема визначення правового статусу органів державної виконавчої влади є надзвичайно важливою для ефективного функціонування державного управління. В умовах розширення їхніх повноважень та посилення впливу на суспільні відносини, необхідність чіткого та системного визначення правового статусу цих органів стає все більш актуальною. Дослідження структури правового статусу сприяє не лише розумінню їхньої ролі в державному механізмі, але й вдосконаленню нормативно-правового регулювання їх діяльності.

Аналіз наукових підходів до визначення правового статусу вказує на відсутність однозначного та загальноприйнятого розмежування понять «правовий статус» та «правове становище», що ускладнює правничу мову.

Характеризуючи правовий статус органів державної влади пропонується використовувати поняття «повноваження», яке більш точно відображає їхні права та обов'язки, забезпечуючи баланс та ефективність державного управління. Отже, до елементів правового статусу органів державної виконавчої влади доцільно віднести: 1) повноваження органів державної виконавчої влади; 2) відповідальність органів державної виконавчої влади. Саме ці елементи повинні стати предметом наступних наукових пошуків щодо висвітлення правового статусу органів виконавчої влади.

Література

1. Борисочева Т. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 111–116.
2. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Особливості адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади. URL http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/005-022-026.pdf
3. Дрозд О. Ю., Оксін В. Ю. Адміністративно-правовий статус суб'єктів публічної адміністрації у сфері місцевого розвитку в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 279–281.
4. Чистоколяний Я. В. Конституційний статус Кабінету Міністрів України та Ради Міністрів

Республіки Польща: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 90–95.

5. Сорока Л.В., Миськів Л.І. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 506–508.

6. Циганов О. Адміністративно-правовий статус суб'єктів надання адміністративних послуг у сфері правоохорони. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 130–134.

7. Степанова Т.В. Щодо співвідношення поняття «правового статусу» та суміжних категорій. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 35–40.

8. Morgan R. The legal status of Berlin. *International Affairs*. 1988. Vol. 64. Issue 3. P. 511–512. <https://doi.org/10.2307/2622912>

9. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Дніпропетровськ: Дніпропр. держ. ун-т внутр. справ, 2016 ; Ліра ЛТД. 468 с.

10. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: елементарний курс. 2-ге вид. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

11. Рішення Конституційного Суду України щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи від 20 березня 2024 року № 2-р(II)/2024. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-24#Text>

12. Кучук А.М. Імплементация заходів правничих концептів: людські права». *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3(96). С. 12–15.

13. Кучук А.М., Пекарчук А.В. Теорія людських прав: концептуальні зміни на межі століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 21–23.

Анотація

Євсюков Є. В. Структура правового статусу органів державної виконавчої влади: загальна характеристика. – Стаття.

У статті розглянуто проблему визначення структури правового статусу органів державної виконавчої влади, що є ключовим для їх ефективного функціонування в системі державного управління. Метою статті є надати загальну характеристику структури правового статусу органів державної виконавчої влади. Вказано на необхідність чіткого та системного дослідження їхніх повноважень і відповідальності в умовах зростання впливу діяльності цих органів на суспільні відносини.

Проаналізовано наукові підходи до визначення правового статусу та наголошено на недоцільності розмежування понять «правовий статус» та «правове становище» та вказано на недоцільність їх розмежування; ці терміни позначають одне і те ж правове явище, а тому мають один і той же зміст (є тотожними за змістом).

Запропоновано використовувати поняття «повноваження» для більш точного відображення прав і обов'язків органів державної влади (у контексті характеристики правового статусу органів державної виконавчої влади). Визначено, що до елементів правового статусу органів державної виконавчої влади

належать їхні повноваження та відповідальність. Такий підхід дозволяє чітко окреслити межі компетенції цих органів і сприяє підвищенню ефективності їхньої діяльності, що є важливим для розвитку системи державного управління в Україні.

Резюмовано, що проблема визначення правового статусу органів державної виконавчої влади є надзвичайно важливою для ефективного функціонування державного управління. В умовах розширення їхніх повноважень та посилення впливу на суспільні відносини, необхідність чіткого та системного визначення правового статусу цих органів стає все більш актуальною. Дослідження структури правового статусу сприяє не лише розумінню їхньої ролі в державному механізмі, але й вдосконаленню нормативно-правового регулювання їх діяльності.

Ключові слова: обов'язок органів державної влади, орган державної виконавчої влади, повноваження, права органів державної влади, правовий статус.

Summary

Yevsiukov Ye. V. The State Executive Bodies' Legal Status' Structure: General Characteristics. – Article.

The article examines the problem of determining the state executive bodies' legal status' structure, which is key to their effective functioning in the state administration system. The purpose of the article is to provide a general description of the state executive bodies' legal status' structure. The necessity for a clear and systematic study of their powers and responsibilities in the conditions of the growing influence of these bodies' activities on social relations is indicated.

Scientific approaches to determining legal status were analyzed and the inexpediency of distinguishing the concepts “legal status” and “legal position” was emphasized and the inexpediency of their distinction was pointed out; these terms denote the same legal phenomenon, and therefore possess the same meaning (are identical in meaning). It is indicated that scientists name the following elements of legal status: legal principles and norms, legal personality, citizenship, rights and obligations, legal interests, and legal responsibility.

It is proposed to use the concept of “powers” for a more accurate representation of the rights and duties of state authorities (in the context of the state executive authorities' legal status' characteristic). It was determined that the elements of the legal status of state executive bodies include their powers and responsibilities. This approach makes it possible to clearly delineate the limits of the competence of these bodies and contributes to increasing the efficiency of their activities, which is important for the development of the public administration system in Ukraine.

It is summarized that the problem of determining the legal status of state executive bodies is extremely important for the effective functioning of state administration. In the conditions of expanding their powers and increasing influence on social relations, the necessity for a clear and systematic definition of the legal status of these bodies is becoming more and more urgent. The study of the structure of the legal status contributes not only to the understanding of their role in the state mechanism, but also to the improvement of the regulatory and legal regulation of their activities.

Key words: state authorities' duty, state executive authority, powers, rights of state authorities, legal status.

УДК 347.73
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.31>

В. С. Омельчук
orcid.org/0000-0003-0558-8977
аспірант кафедри фінансового та податкового права
державного податкового права
Державного податкового університету

ЩОДО ВИНИ У ПОДАТКОВОМУ ПРАВІ: НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ РОЗУМІННЯ

Податково-правове регулювання є цілеспрямованим впливом держави на поведінку учасників відносин у сфері оподаткування за допомогою податково-правових норм. Враховуючи типологізацію правових систем і приналежність вітчизняної правової системи до романо-германського типу, домінуючою формою національного права або виразом правових норм є нормативно-правовий акт. У даному випадку – нормативно-правовий акт у сфері оподаткування. Саме тому, дослідження категорії вини у податковому праві необхідно розпочинати із правової форми (джерела), що закріплює правову основу встановлення вини у податкових правопорушеннях та задає її значення для учасників податкових правовідносин.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про правотворчу діяльність в Україні» норма права є загальнообов'язковим формально визначеним правилом поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою [1]. Нормативно-правовий акт згідно з положеннями цієї ж статті – це офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі (крім випадків, визначених ч. 2 ст. 47 цього Закону (*мова йде про акти, підписання яких дозволено шляхом накладення кваліфікованого електронного підпису*)), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію. Законодавством України є взаємопов'язана та упорядкована система правових актів і чинних міжнародних договорів (ч.1 ст. 9 цього Закону), а до системи правових актів входять закони і підзаконні акти виключного переліку згідно ч. 2 ст. 9 цього Закону.

Відповідно до визначення, запропонованого Словником фінансово-правових термінів, податковим законодавством: 1) «у вузькому розумінні є лише чинні законодавчі акти (у тому числі Конституція як законодавчий акт вищої юридичної сили), які регулюють суспільні відносини у сфері оподаткування»; 2) «у широкому розумінні – це вся сукупність (система) чинних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері оподаткування» [2, с. 366].

Цілком зрозумілим є те, що за порушення податкового законодавства або, як вказується у Податковому кодексі України (далі – ПКУ), *за порушення законів з питань оподаткування, застосовуються різні види юридичної відповідальності* [3]. Згідно зі ст. 3 ПКУ податкове законодавство України складається з Конституції України; цього Кодексу; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України (далі – законами з питань митної справи); чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими цим Кодексом.

Відповідно до ст. 1 ПКУ, цей Кодекс регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Важливо, що п. 7.3. ст. 7 ПКУ дозволено врегульовувати питання відповідальності за порушення податкового законодавства нормами інших законів України. У цілому виклад ст. 1 ПКУ відповідає загальноправовому підходу щодо розуміння норми права, оскільки передбачає загальнообов'язковість правил правового впливу, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин у сфері оподаткування шляхом надання їхнім учасникам прав та встановлення обов'язків, а також юридичної відповідальності.

В юриспруденції, а точніше у юридичній науці, *вину неодмінно пов'язують із юридичною відпові-*

дальністю та правопорушенням. Зокрема, мова йде про порушення правил поведінки, встановлених нормою права або здійснення юридично забороненої поведінки. Наприклад, за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків посадові (службові) особи контролюючих органів несуть відповідальність згідно із законом (п. 21.2 ст. 21 ПКУ) або відповідальність за невиконання або неналежне виконання податкового обов'язку несе платник податків, крім випадків, визначених цим Кодексом або законами з питань митної справи (п. 36.5 ст. 36 ПКУ) тощо. Важливо зазначити, що визначення податкового обов'язку у чинній редакції ПКУ відсутнє. У той же час, про обов'язок осіб у сфері оподаткування «говорить» ст. 67 Конституції України [4].

У вказаному конституційному обов'язку втілено публічний інтерес, а його сумлінне виконання справедливо визнається однією з необхідних умов існування соціуму. Податкові платежі є основою формування доходів держави, які надходять до публічних централізованих фондів коштів, у т.ч. для виконання нею визначених завдань та функцій, надання послуг населенню. Погоджуємося із твердженням науковців, що «державна не спроможна забезпечити своєчасну сплату податкових внесків у повному обсязі лише за допомогою методу переконання, а система оподаткування не має змоги ефективно функціонувати без інституту юридичної відповідальності і, зокрема, без належної кримінально-правової, адміністративно-правової та фінансової охорони» [5, с. 4].

Податкове правопорушення та юридична відповідальність співвідносяться як підстава та наслідок. Відповідно до ст. 109 ПКУ податковим правопорушенням є протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом [3].

І якщо твердження про взаємозв'язок категорії вини, податкового правопорушення, юридичної відповідальності не піддається сумніву представниками юридичної науки, то віднесення вини до суб'єктивної або об'єктивної сторони складу правопорушення та підстав притягнення особи до юридичної відповідальності має розбіжності у позиціях вчених. Про це неодноразово зазначали науковці, зокрема, такі як А. Барікова, О. Гедзюк, Л. Касьяненко, М. Кучерявенко, Н. Маринів, І. Олендер, Н. Оніщук, А. Полянничко, Л. Товкун, Р. Ханова на сторінках періодичних видань. На потребі закріплення у фінансовому законодавстві, зокрема податковому, принципу настання фінансово-правової відповідальності лише за наявності вини наголошували

також Д. Гетманцев [6, с. 95], Т. Кушнарєва [7], А. Селіванов [8] та інші вчені.

Можливо це пов'язано із відносно «молодою» доктриною податкового права [9, с. 123], а можливо намаганнями наслідувати правозастосовну практику зарубіжних країн та міждержавних інституцій [10].

Дослідження інституту юридичної відповідальності та категорії вини дозволяє виокремити випадки, коли: 1) юридична відповідальність настає виключно за винне діяння; 2) юридична відповідальність настає як за винне, так і безвинне діяння [11].

Певною мірою поява вини у складі правопорушення або як підстави настання відповідальності зародилася ще в часи римського права. Римські юристи розрізняли дві форми вини – умисел (*dolus*) і необережність (*culpa*) [12, с. 234]. Причому саме визначення вини римські юристи у формах (джерелах) права не закріпили. Вони представили світові «етико-правову ідею» відповідальності за вину, так звану «матрицю», за якою і сьогодні досліджують поведінку правопорушника або недобросовісного боржника. Римляни, як свідчать результати досліджень, «не пов'язували поняття вини із психічним ставленням: вина визначалася за абстрактним критерієм дбайливості, належної за даних обставин» [13]. Таким чином уявлення про вину у Стародавньому Римі спираються на поведінковий, а не на психологічний підхід. Відтак поведінкова теорія вини є традиційною для приватного права.

Як вже було вказано вище, вітчизняна правова система відноситься до романо-германського типу, що розвивається від часів Кодексу Юстиніана, визнає за основу нормативно-правовий акт, має кодифікацію права, поділ норм на види та групування у галузі права тощо. Поняття вини, хоч і запозичене з римського права, однак чіткої правової регламентації та доктринального визначення в Україні не отримало.

Як вказується дослідниками, «радянська правова доктрина запозичила ідеї римських юристів, хоча ані Цивільний кодекс УРСР 1922 року, ані Цивільний кодекс УРСР 1963 року не містили визначення поняття вини. Цивілісти зверталися до кримінального правового регулювання даного питання, де вина визначалась через умисел і необережність. Окрім кримінального законодавства, в той час не було іншого правового регулювання форм вини, а тому логічно, що таку конструкцію було запроваджено і у цивільне право» [14, с. 234]. Здійснене запозичення продовжує функціонувати і розвиватися в межах галузевих законодавств і доктрин права.

Згідно з положеннями чинної редакції Кримінального кодексу України кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом

суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч.1 ст. 11); виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23) [15]. До речі, у проєкті оновленого Кримінального кодексу України кримінальним правопорушенням є протиправне діяння, яке відповідає складу злочину чи проступку, передбаченого цим Кодексом (ст. 2.1.1); ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є вина, а у випадках, визначених у статті Особливої частини цього Кодексу, також мета і мотив. Виною є виражене у формі умислу або необережності психічне ставлення особи до вчинюваної нею протиправної дії чи бездіяльності, а також до її наслідку, якщо він визначений цим Кодексом як ознака складу кримінального правопорушення (ст. 2.4.1) [16].

Як вказується у публікації В. Фелика та К. Белоусової, «вина за вчинення правопорушень у сфері оподаткування визначалася передусім статтею 148² Кримінального кодексу України, її формулювання прямо вказувало на наявність вини, а її склад обумовлювався наявністю умислу, тобто навмисним ухиленням від сплати податків, зборів інших обов'язкових платежів, що вчинене посадовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форм власності або фізичною особою, якщо ці дії призвели до недонарахування в бюджеті грошових коштів в значних розмірах ...» [17, с. 21].

Загальний підхід вчених-адміністративістів до категорії вини свідчить, що вона є ключовим елементом суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення, що виражає негативне, з погляду суспільства, ставлення особи до протиправного діяння та його суспільно-небезпечних наслідків. Відповідно до позиції Т. Гуржій, адміністративно- та кримінально-правова парадигма вини допускають її існування лише у певній якісно визначеній формі поєднання вольової та інтелектуальної детермінант. Загального поняття вини, як інваріантної комбінації названих чинників, сучасне законодавство не знає. Тільки наявність відповідної форми – наміру або необережності дає привід для констатації вини (загального) в скоєному (конкретному) [18, с. 24].

Відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9); вчиненим умисно визнається таке

адміністративне правопорушення за якого особа, котра його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків (ст. 10); з необережності вчинене адміністративне правопорушення має місце у випадках, коли особа передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачати (ст. 11) [19]. Таким чином, встановлення конкретної форми вини фізичної особи відбувається на основі аналізу інтелектуальних і вольових процесів, які відбуваються у свідомості особи при вчиненні адміністративного правопорушення. Жодною мірою тут мова не йде про поведінкову теорію вини.

Податкове право, як підгалузь фінансового права, входить до системи публічного права. Підтримуємо позицію науковців щодо того, що інститут юридичної відповідальності в податковому праві обумовлений особливим характером даного виду суспільних відносин (у них найбільш чітко порівняно з усіма іншими фінансовими правовідносинами простежується державно-владний та майновий характер) [20, с. 137].

У ст. 109 ПКУ в редакції до 2020 року податкове правопорушення визначено як протиправне діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів, та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених цим Кодексом та іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи. Із зазначеного очевидно, що вина виключалася з переліку обов'язкових елементів складу податкового правопорушення, що, на думку правників, суттєво порушувало принципи справедливості й індивідуалізації відповідальності [12, с. 475].

Із 2020 року в ПКУ з'явилася норма, що запровадила концепцію притягнення до відповідальності платника податків за податкові правопорушення за умови доведення його вини. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві» від 16.01.2020 № 466-ІХ до ПКУ було внесено зміни і особливістю оновленої редакції є включення до визначення податкового правопорушення критерію винного діяння (дії чи бездіяльності) учасника податкових правовідносин.

Результати проведеного А. Савіною дослідження демонструють, що «опосередкована згадка про вину вже була наявна у декількох статтях галузевого кодексу» [21, с. 180]. Зокрема

мова йде про п. 49.6 ст. 49 ПКУ (у редакції до 22.05.2020 (включно)), що закріплював положення про звільнення від відповідальності за неподання або несвоєчасне подання податкової декларації того платника, втрата, зіпсуття або несвоєчасне вручення поштового відправлення якого сталася з вини оператора поштового зв'язку. Крім того, абз. 1 п. 53.1 ст. 53 ПКУ (у редакції до 31.12.2020 (включно)) визначав, що у разі вчинення діяння, що містить ознаки податкового правопорушення, платник податків звільняється від фінансової відповідальності у тому випадку, коли він діяв відповідно до наданої йому індивідуальної податкової консультації або ж узагальнюючої консультації. Молодий науковець резюмує, що «для звільнення платника від тягара відповідальності за розглянутих умов достатньо було опосередковано встановити факт відсутності у його діянні вини через або 1) визначення вини оператора поштового зв'язку; 2) звернення до позиції контролюючого органу, вираженої у відповідній податковій консультації». У п. 2 ст. 120² ПКУ визначається санкція за відсутність з вини платника акцизного податку реєстрації першого примірника акцизної накладної/першого примірника розрахунку коригування до акцизної накладної в Єдиному реєстрі акцизних накладних після спливу 10 календарних днів з дня отримання платником податку податкового повідомлення-рішення про застосування штрафу відповідно до п. 1 цієї статті.

У той же час чинна редакція ПКУ не містить визначення поняття «вина», однак вказує умови за яких особа вважається винною, а саме: особа вважається винною у вчиненні правопорушення, якщо буде встановлено, що вона мала можливість для дотримання правил та норм, за порушення яких цим Кодексом передбачена відповідальність, проте не вжила достатніх заходів щодо їх дотримання (ст. 112 ПКУ).

Таким чином, умовами які визначають вину особи, у розумінні ст. 112 ПКУ є: 1) встановлення можливості дотримання особою правил та норм, за порушення яких Кодексом передбачена відповідальність, проте не вжиття цією особою достатніх заходів щодо їх дотримання; 2) доведення контролюючим органом того, що вчиняючи певні дії або допускаючи бездіяльність, за які передбачена відповідальність, платник податків діяв нерозумно, недобросовісно та без належної обачності. Крім того, необхідно зважати на конструкцію викладення статті 112 ПК України, норма побудована таким чином, що критерії вини «розумність, добросовісність та належна обачність» (або їх відсутність) в діях платника податків мають бути доведені у сукупності.

Як вказує А. Полянничко, «зі змісту наведених норм випливає, що вина як елемент податкового

правопорушення розглядається як форма поведінки особи-порушника» [22]. Цим розуміння вини в податковому праві кардинально відрізняється від змісту поняття вини як категорії кримінального права. Якщо у кримінальному праві застосовується концепція вини як психічного ставлення особи до протиправного діяння і ключовим є розуміння того, чи усвідомлювала особа характер свого діяння та чи передбачала або могла передбачити його наслідки, то наявність вини у скоєнні податкового правопорушення встановлюється за зовнішніми ознаками самого діяння і не потребує з'ясування психічного ставлення особи до її діянь.

Таким чином, вина у податковому праві – це елемент об'єктивної сторони складу податкового правопорушення, що є характеристикою діяння порушника в конкретних умовах його здійснення. Таке визначення вини є застосованим до всіх платників податків як суб'єктів податкового правопорушення, і це є позитивним чинником порівняно з попереднім підходом. Виникає засторога фактичного отождоження понять «винність» і «протиправність» діяння.

У той же час, вимога доведення вини платника податків для притягнення її до відповідальності не поширюється на податкові правопорушення, скоєні до 01.01.2021, тобто до набрання оновленими статтями чинності. Як вказується у Постанові Верховного Суду від 29.05.2024 у справі № 320/13732/20, «Контролюючий орган має право довести наявність / відсутність вини платника, зокрема, в акті камеральної перевірки у відносинах в межах періодів з 1 січня 2021 року після набуття чинності Законом України від 17 грудня 2020 року № 1117-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо забезпечення збору даних та інформації, необхідних для декларування окремих об'єктів оподаткування» [23]. А відтак, встановлення вини платника податків як кваліфікуючої ознаки податкового правопорушення, передбаченої статтями ПКУ в оновленій редакції, але відсутньої у попередній редакції ПКУ, не має значення для притягнення платника податків до юридичної відповідальності.

А от щодо характеристики вини у складі податкового правопорушення, то Верховний Суд, принаймні у 2018 році, аналізував її як елемент суб'єктивної сторони [24]. У 2019 році про вину у формі умислу судді висловилися у контексті «наявності у платників під час вчинення правочину умислу щодо настання протиправних наслідків, що порушують публічний порядок [25]. Вже 2022 року Верховний Суд зарахував вину до об'єктивної сторони правопорушень. «Положення чинного податкового законодавства визначають вину як об'єктивну сторону подат-

кових правопорушень. Для встановлення факту вини, контролюючий орган має довести не лише наявність відповідного ставлення платника до своїх протиправних дій / бездіяльності (усвідомлення своїх дій, розуміння наслідків тощо), але також і те, що платник, вчиняючи дії або допускаючи бездіяльність, за які встановлена відповідальність, діяв нерозумно, недобросовісно та необачно» [26].

У той же час у наукових колах зауважують, що чинне податкове законодавство України не містить визначення таких категорій, як «розумність», «добросовісність» та «належна обачність», вони є оціночними, а тому їхній зміст залежить від суб'єктивного фактору, а саме – може варіюватися залежно від розуміння посадової особи, яка надаватиме відповідної оцінки діям конкретного платника податків [27]. Як зауважують самі судді, зміст вказаних категорій «визначається за результатами системного судового тлумачення. Тому суд має робити вмотивований вибір між принципом офіційності та принципом *in dubio pro tributario* (лат. – до платника з повагою) в кожному конкретному випадку, виходячи з фактичних обставин справи. Кваліфікаційна помилка може призвести до необґрунтованого притягнення особи до відповідальності, або неправомірного її звільнення від відповідальності в межах правовідносин, або застосування до особи норми ПКУ, яка не містить усіх правових ознак учиненого діяння, тощо» [28].

Таким чином, відсутність чіткого підходу до визначення та застосування концепції вини у податковому праві зумовлює вирішення податкових спорів в умовах з довільними критеріями. Під час розгляду податкових справ у суді встановлюється істина у тому чи діяв платник податків розумно, добросовісно та обачно, якщо йому було надано можливість дотримуватися таких правил і норм.

Саме можливість особи дотримуватися правил та норм, за порушення яких ПКУ передбачена відповідальність, однак не вжиття нею достатніх заходів щодо їх дотримання, через вчинення дій, які можуть бути кваліфіковані як нерозумні, недобросовісні та без належної обачності, за умови доведення цього уповноваженим органом державної влади, є свідченням вини особи, у вчиненні податкового правопорушення.

Важливо, що згідно з пунктом 109.3 статті 109 ПКУ необхідною умовою притягнення особи до фінансової відповідальності за вчинення податкового правопорушення є встановлення контролюючими органами вини особи, однак лише у випадках визначених пунктом 119.3 статті 119, пунктами 123.2-123.5 статті 123, пунктами 124.2, 124.3 статті 124, пунктами 125-1.2-125-1.4 статті 125-1 Кодексу.

Що ж бути із правопорушеннями, відповідальність за які настає незалежно від наявності вини? А. Іванський закликає перед тим, як відповісти на питання, чи можлива фінансово-правова відповідальність (у т. ч. податкова) без вини, «необхідно заглибитися у сутність самої фінансово-правової відповідальності, її функції, а також у характер взаємозв'язку її структурних елементів» [29, с. 322]. Вчений наполягає на тому, що вина у формі умислу чи необережності має бути невід'ємним елементом складу будь-якого правопорушення, зокрема й фінансового. Погоджуємося з А. Іванським у тому, що «сам по собі принцип відповідальності за вину є прогресивним надбанням теорії відповідальності, оскільки слугує важливою гарантією індивідуалізації та обґрунтованості відповідальності». А от санкцію вчений трактує як обов'язковий структурний елемент норми фінансового права, що має майновий характер, забезпечений примусовою силою держави, застосовується у спеціальному процесуальному порядку уповноваженими на це державними органами та їх посадовими особами у випадку винного невиконання або неналежного виконання суб'єктом фінансової діяльності вимог фінансового законодавства.

Таким чином, концепція вини у податковому праві – це система узгоджених підходів щодо розуміння, тлумачення та реалізації податково-правових норм, що закріплюють підстави настання юридичної відповідальності та визначають місце вини у складі податкового правопорушення.

Реалії сьогодення як оголошений воєнний стан та одночасна транспозиція права ЄС у національне законодавство не могли не вплинути на інститут вини як на нормативному рівні, так і під час тлумачення та правозастосування. Якщо перша жахлива умова призвела до звільнення від відповідальності за вчинення податкових правопорушень у випадку відсутності у платника податків можливості виконання податкового обов'язку (Закон України від 03.03.2022 № 2118-ІХ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» [30]), то інша відбувається одночасно із посиленням механізму протидії ухиленню від сплати податків суб'єктами господарювання. Так, в усіх програмних документах заявлено про розроблення законопроекту про внесення змін до Податкового кодексу України стосовно імплементації правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування ринку ЄС і України. Як стає зрозумілим, концепція вини у податковому праві продовжуватиме формуватися.

Література

1. Про правотворчу діяльність в Україні : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 11.06.2024).
2. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. Л. К. Воронової. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2011. 558 с.
3. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 11.06.2024).
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.06.2024).
5. Концепція вини платника податків: теорія і практика: наукове видання / за заг. ред. д.ю.н., професора Тимченка Л. Д. Хмельницький, ФОП Мельник А.А., 2021. 116 с.
6. Гетманцев Д. До питання про відповідальність за порушення фінансово-правових зобов'язань. *Теорія та практика інтелектуальної власності*. 2011. № 6. С. 91–98.
7. Кушнарьова Т. Правовідносини, що складаються між суб'єктами податкового права, та їх особливості. *Право України*. 2000. № 6. С. 104–108.
8. Селіванов А. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві України. *Право України*. 2002. № 2. С. 60–63.
9. Літвінцева А. С. Поняття та склад податкового правопорушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Випуск 35. Частина 1. Том 2. С. 123–126.
10. Tymchenko L., Fedchuk S. Some specific features of the guilt of a taxpayer under the Tax code of Ukraine. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 10. С. 77–83. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/10/13.pdf>
11. Олешко О. Л. Вина як умова забезпечення індивідуального характеру фінансово-правової відповідальності в податковому праві. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 2. С. 194–201.
12. Маринів Н. А., Товстоган Ю. В. Нова концепція притягнення особи до фінансової відповідальності у податковому праві України. *Юридичний електронний журнал*. 2021. № 11. С. 473–478.
13. Карнаух Б. П. Вина в римському праві. *Theory and practice of jurisprudence*, 2012. Випуск 1 (2).
14. Ромась Д.С. Вина як суб'єктивна умова виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 233–237.
15. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.06.2024).
16. Текст проекту нового Кримінального кодексу України станом на 25.02.2024. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 11.06.2024).
17. Фелик В. І., Белоусова К. О. Вина платника податків: ретроспектива законодавства. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права*. 2023. Випуск 3. С. 20–27.
18. Гуржій Т. О. Інтро-об'єктна діалектика адміністративно-деліктного концепту вини. *Право України*. 2006. № 1. С. 23–25.
19. Кодекс про адміністративне правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 11.06.2024).
20. Скороход І. В. Податкове право України як основний регулятор податкової діяльності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 2. С. 135–138.
21. Савінова А. В. Вина як необхідна умова притягнення платника податків до фінансової відповідальності. Сучасні проблеми права та інноваційної економіки: зб. наук. праць НДІ ПЗІР НАПрН України №3 за матеріалами інтернет-конференції, 26 березня 2021 року. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 179–185. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2021/Conf_26.03.2021/Conf_26.03.21_26.pdf
22. Полянничко А. Умисел в податкових правопорушеннях – що таке і навіщо? *Юридична практика*. 08.04.2021. URL: <https://pravo.ua/umysel-v-podatkovykh-pravoporushenniakh-shcho-take-i-navishcho/>
23. Постанова Верховного Суду від 29.05.2024 у справі № 320/13732/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119503021>
24. Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду щодо фінансової відповідальності. С. 8. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/newfolder_for_uploads/supreme/ogliady/Ohliad_fin_vidpovidalnist.pdf
25. Постанова Верховного Суду від 08.09.2019 у справі № 2а-12868/12/2670. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83552488>
26. Постанова Верховного Суду від 08.12.2022 у справі № 520/9294/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107759911>.
27. Белоусова К. О. Вина платника податків в податковому законодавстві. *Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Белоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2022 року. Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. 469 с. С. 17–23.
28. Концептуальні підходи до вини в податковому праві обговорили на конференції в Києві. *Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/kontseptualni-pidkhody-do-vyny-v-podatkovomu-pravi-obhovoryly-na-konferentsii-v-kyiev> (дата звернення 27.07.2024).
29. Іванський А. Й. Фінансово-правова відповідальність: теоретичний аналіз. Одеса : Юридична література, 2008. 504 с.
30. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення 27.07.2024).

Анотація

Омельчук В. С. Щодо вини у податковому праві: нормативні засади застосування та доктринальні підходи розуміння. – Стаття.

У публікації здійснено характеристику вини як категорії права, зокрема визначено її суть та значення для галузевих правових норм. Акцентовано увагу на особливостях правового застосування категорії вини у цивільному, кримінальному, адміністративному та фінансовому праві. Автор вважає, що вина у податковому праві – це елемент об'єктивної сторони складу податкового правопорушення, а не його суб'єктивна складова. Вина розуміється як характеристика діяльності порушника в конкретних умовах її здійснення.

Метою наукової статті є аналіз специфіки податково-правового регулювання та механізму притягнення до фінансової відповідальності особи за вчинення податкового правопорушення, розробка рекомендацій щодо удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики. Дослідження категорії вини у податковому праві запропоновано розпочинати із характеристики правової форми (джерела), що закріплює правову основу встановлення вини у податкових правопорушеннях та задає її значення для учасників податкових правовідносин.

Окрему увагу автором приділено аналізу підходів науковців до необхідності законодавчого введення категорії вини до визначення поняття податкового правопорушення. У публікації визначено поняття «вина» у податковому правопорушенні, детально розглянуто ознаки винної поведінки; розкрито елементи, які її складають, а також охарактеризовано їхній зміст.

Проаналізовано практику Верховного Суду у податкових спорах як джерело формування концепції вини у податковому праві та встановлено, що відсутність чіткого підходу до визначення та застосування концепції вини в податковому праві зумовлює вирішення податкових спорів судами в умови з довільними критеріями – удаваного, цілеспрямованого створення платником умов, які не можуть мати іншої мети, крім як невиконання або неналежне виконання вимог податкового законодавства.

Аналіз змін у вітчизняному податковому законодавстві, дозволив виявити проблемні аспекти нововведень. Запропоновано концепцію вини у податковому праві визначати як систему узгоджених підходів щодо розуміння, тлумачення та реалізації податково-правових норм, що закріплюють підстави настання юридичної відповідальності та місце вини у складі податкового правопорушення.

Ключові слова: податково-правове регулювання, податкове правопорушення, вина як елемент податкового правопорушення.

Summary

Omelchuk V. S. On Guilt in Tax Law: Normative Principles of Application and Doctrinal Approaches to Understanding. – Article.

The publication describes guilt as a category of law, in particular, its essence and significance for sectoral legal norms. The author focuses on the peculiarities of legal application of the category of guilt in civil, criminal, administrative and financial law. The author believes that fault in tax law is an element of the objective side of a tax offence, and not subjective component. Fault is as a characteristic of the offender's activity in the specific conditions of its implementation.

The purpose of this article is to analyse the specifics of tax and legal regulation and the mechanism of bringing a person to financial liability for committing a tax offence, and to develop recommendations for improving current legislation and law enforcement practice. The author suggests that the study of the category of guilt in tax law should begin with a description of the legal form (source) which establishes the legal basis for establishing guilt in tax offences and sets out its significance for participants to tax legal relations.

The author pays special attention to the analysis of scholars' approaches to the need for legislative introduction of the category of guilt to the definition of the concept of tax offence. The publication defines the concept of 'guilt' in a tax offence, examines in detail the signs of guilty behaviour; reveals the elements, which constitute it, and describes their content.

The author analyses the practice of the Supreme Court in tax disputes as a source of formation of the concept of fault in tax law and establishes that the lack of a clear approach to the definition and application of the concept of fault in tax law leads to the resolution of tax disputes by courts under conditions with arbitrary criteria – fake, purposeful creation by the taxpayer of conditions which cannot have any other purpose than non-fulfilment or improper fulfilment of the requirements of tax legislation.

The analysis of changes in the national tax legislation allowed the author to identify problematic aspects of innovations. The author proposes to define the concept of fault in tax law as a system of consistent approaches to understanding, interpretation and implementation of tax law provisions, which establish the grounds for legal liability, and the place of fault in a tax offence.

Key words: tax law regulation, tax offence, guilt as an element of a tax offence.

UDC 338.47

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.32>**A. I. Semenchenko***orcid.org/0000-0001-6482-3872**Dr. Habil. (Public Administration), Professor,
Honored Science and Technology Figure of Ukraine***O. A. Zaiarnyi***orcid.org/0000-0003-4549-7201**Dr. Habil. (Law), Professor,
Professor at the Department for Intellectual Property
and Information Law
Educational and Scientific Institute of Law
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

LEGAL AND MANAGERIAL ASPECTS OF UKRAINE'S STATE REGULATORY POLICY ON UNIVERSAL POSTAL SERVICES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Statement of the Problem. One of the essential means of maintaining proper livelihood for citizens in different regions of Ukraine during a full-scale war is universal postal services. The state's ability to provide citizens and businesses with equal access to these services is a key indicator of its social capacity to ensure normal living conditions in regions with unequal economic development. Additionally, the dynamic development of the information sphere of society [1] imposes somewhat different tasks on universal postal services compared to traditional ones.

In this context, Ukraine faces the challenge of creating favorable conditions for the provision of universal postal services, which is a focus of the state regulatory policy. Besides the significant social and economic responsibilities, this policy direction is also influenced by Ukraine's international obligations to the European Union (EU) concerning the adaptation of national legislation and its application to European legal standards.

However, several problems related to the provision of universal postal services remain inadequately addressed in national legislation. These include developing universal criteria for assessing the quality of these services, clarifying the competence of the authorities responsible for implementing state regulatory policy in this area, and aligning the procedures for providing relevant communication services with EU legislation.

Analysis of the Latest Research and Publications. The issues discussed in this article have garnered the attention of numerous scholars and practitioners from various fields, including public administration, communications, law, and economics.

For instance, O. A. Knyazeva, L. K. Bugeda, and A. P. Kuyemzhi in their studies primarily analyze the state of demand and income from the provision of universal postal services, as well as foreign experiences in forming their lists. The authors highlight

changes in consumer priorities and trends in the communication services market, along with related markets. They propose an updated list of universal services that aligns with both global trends and the modern realities of the country. Additionally, they present proposals for developing a mechanism for financially supporting operators providing universal postal services [2].

In his works, Yashchuk O. M. addresses the implementation challenges of Directive 97/67/EC of the European Parliament and the Council on common rules for developing the internal market for postal services and improving service quality. He examines issues related to introducing European criteria for assessing the quality of universal postal services in Ukraine. These include affordability, determining the list and values of SCP quality indicators, methods for measuring these indicators, and implementing SCP quality standards along with a continuous monitoring and control system. Specific solutions are proposed, including reorganizing the designated postal operator's structure and replacing the existing control system with a continuous monitoring system for UPP quality standards and compliance [3].

M. Lisovyi's research delves into the legal nature of postal services, courier services, and special communication, determining the features of legal regulation for each service type [4]. Other researchers have shown that in the modern economy, no business entity can operate independently. They study the growing postal services market, driven by the development of e-commerce, quarantine restrictions, marketing, and innovations. The need for delivery of goods based on optimal criteria such as speed, convenience, and accessibility is determined. To assess these criteria, they analyze the number of branches and delivery times of major postal operators. Strategic directions for enhancing competitiveness levels are also identified [5].

Highlighting previously unresolved parts of the general problem. The problem of providing high-quality and prompt universal postal services is central to the state regulatory policy in this area, the relevance of which is growing both in connection with Ukraine's acquisition of the status of a candidate for EU membership, the deepening of the degree of implementation of the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the EU and its Member States and the transition to the start of negotiations on Ukraine's accession to the EU. Requirements for Ukraine's entry into the «digital European market», as well as in connection with the global transformation processes in the field of postal services, the growth of their social, economic and political importance for Ukraine in the conditions of war with the Russian Federation. Its solution involves both the implementation of European criteria for the quality of universal postal services, and the development (improvement) of effective state mechanisms for monitoring the quality of universal postal services and state supervision (control) in this area of legal regulation.

The aim of the article is to study the legal and managerial features of the State regulatory policy in the sphere of provision of universal postal services, to formulate on this basis individual recommendations for bringing this direction of the State policy in line with EU standards.

Findings. Among the range of postal and courier services provided by postal operators, universal services hold a special place and significance. These services are socially oriented and must be provided consistently across the entire territory of the country to any user at an acceptable (affordable) price. Their importance increases significantly in the conditions of martial law and the war unleashed by the Russian Federation against Ukraine, as well as in relation to its relevant international obligations to join the EU [6; 7] and to the Universal Postal Union (UPU). Thus, the implementation of these international documents into the national legislation in Ukraine involves, among other things, the introduction of European norms regarding: financing of universal postal services; compliance with tariff principles and transparency of settlements for their provision; establishment of quality standards and implementation of a system for ensuring continuous monitoring and control over compliance with quality standards for the provision of universal postal services.

Therefore, the provision of high-quality and prompt universal postal services is one of the main priorities of the national state policy of postal services and its inclusion in conceptual, strategic and program documents for the development of this area [8; 9; 10; 11].

According to the Law of Ukraine «On Postal Services» [12], developed on the basis of Directive 97/67/EC» [7], the main principles of activity in the field of provision of postal services are to ensure access and continuity of provision of universal postal services. At the same time, state regulation of activities in the field of provision of postal services should be carried out, inter alia:

- formation of a list of quality indicators of universal postal services and establishment of their level;
- regulation of marginal prices (tariffs) for postal services for the forwarding of domestic simple and registered letters without declared value (recommended) weighing up to 50 grams and postal cards.

The legislation of Ukraine on postal services [12; 13; 14] the main subjects of state regulatory policy in this area include: the central executive body that provides for the formation and implements state policy in the field of postal services (Ministry of Infrastructure of Ukraine), the regulatory body (National Commission for the State Regulation of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum and Service Provision Designated Operator (JSC «UKRPOSHTA»), local executive authorities and local self-government bodies.

In our opinion, the extension of the Regulatory Authority's function to monitor the quality of universal services to all postal services does not comply with international documents, primarily Directive 97/67/EC and the Statute of the Universal Postal Union, as well as the principles, essence and objectives of state regulation formulated in the same law and therefore requires appropriate legislative changes.

In addition, the rights and obligations of the Regulatory Authority in this area are also determined by the Law of Ukraine [13], which in this part are fully consistent with its similar powers in the Law «On Postal Services».

Local bodies of executive power and bodies of local self-government, within the limits of their powers:

- provide assistance to postal operators, including the designated operator, in the placement of postal facilities in the relevant territories;
- assist the designated postal operator in the delivery of postal items to remote settlements;
- notify the designated postal operator about changes in the names of settlements and the boundaries of their territories, street names, as well as the assignment of addresses to real estate objects.

The designated operator of postal services (JSC «Ukrposhta») provides universal services and is determined by the central executive body that ensures the formation and implementation of state policy in the field of postal services (Ministry of

Infrastructure). To meet state needs, the designated postal operator has the right to carry out activities related to the delivery of pensions, state aid, compensations, subsidies and other types on a contractual basis social payment in cash, to provide other services in accordance with the legislation.

The Law of Ukraine «On Postal Communication» [11] defines a universal postal service as «a set of postal services of a set level of quality, which are provided to users throughout Ukraine at affordable prices on an ongoing basis».

This definition of universal postal service corresponds to the concept of «universal service» used in the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand (Association Agreement) [6], in Directive 97/67/EC [7] and in the Universal Postal Convention [15] and is the result of their generalization.

In contrast to the previous version of the above-mentioned Law of Ukraine, its new version [11] excluded from this definition such a previously mandatory feature (criterion) of «universal service» as its provision at tariffs regulated by the state (tariffs for any universal service had to be regulated by the state), which became, among other things, a terminological justification for a signif-

icant reduction in the range of universal services regulated by the Regulatory Authority in Ukraine.

Table 1 illustrates the changes over the past 5 years (2018–2023) in the line of universal services that have taken place in Ukraine after the adoption and entry into force in 2023 of the new Law of Ukraine «On Postal Services».

Table 1 demonstrates how to reduce the number of components of the line of universal services with **13 to 5**, and reducing among them the number of tariff-regulated universal services with **13 to 3** from May 2023. At the same time, the question remains of the validity of such a reduction in universal services in terms of ensuring the interests of end users and maintaining the level of accessibility and satisfaction of users to these services, which requires a separate study, especially with regard to the exclusion of international postal items from the list of universal services in the conditions of war with the Russian Federation, when about 5.14 million Ukrainians received temporary protection status in European countries at the beginning of June 2023.

Figure 1 shows the downward dynamics of changes in the share of revenues from universal postal services in the revenue structure of JSC Ukrposhta: from 45.2% in 2018 to 19.9% for 9 months of 2023. This share is projected to

Table 1

Changes in the List of Universal Services in Ukraine from 2018 to 2023

Period	List of Universal Services	Tariff Regulation of Universal Postal Services
2018 – 25.05.2023	According to paragraph 9 of the Rules for the Provision of Postal Services, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 05.03.2009 No. 270, universal postal services included the following services for the transmission of: <ul style="list-style-type: none"> • Postal cards, letters, parcels, items for the blind – simple and registered; • Parcels without declared value weighing up to 10 kilograms. Total: 6 domestic + 7 international services	In accordance with the powers specified in Articles 8 and 9 of the previous Law of Ukraine "On Postal Communications", NKRZ and NKRZI carried out tariff regulation in the field of providing postal services, namely all universal postal services. Total: All 6 domestic + 7 international services are regulated + a separate tariff for conscripts.
25.05.2023 – present	According to Article 16 of the new Law of Ukraine "On Postal Communications", universal postal services include forwarding services: <ul style="list-style-type: none"> • ordinary postal items, registered letters, including those with a declared value, weighing up to 2 kilograms; • parcels without declared value weighing up to 10 kilograms; • shipments for the blind weighing up to 7 kilograms. Total: 5 services	In accordance with Article 8 of the new Law of Ukraine "On Postal Communications", NKEK sets the maximum prices (tariffs) for postal forwarding services: <ul style="list-style-type: none"> • internal ordinary and registered letters without declared value (recommended) weighing up to 50 grams and postal cards. Total: All 6 domestic + 7 international services are regulated + a separate tariff for conscripts.

decrease significantly in 2024, as it will no longer include income from international shipments. The share of regulated universal services in the total structure of revenues from universal services will also significantly decrease.

Fig. 1–Fig. 4 shows the dynamics of changes in tariffs that the regulatory authority set for the relevant universal services. This dynamic of changes confirms the social nature of the above-mentioned universal services and their affordability, which was formed taking into account the basic principles defined by the previous and new editions of the laws “On Postal Services” [12] and Directive 97/67/EC [7].

By its purpose, in our opinion, tariff regulation in the field of provision of postal services should stimulate the introduction of the latest technologies by operators, improve the quality of services, increase the volume and expansion of the range of services.

According to Directive 97/67/EC [6], the list of universal services is established by the state in order to provide full-scale access to information resources for the population and business structures and should at least include the following services:

- collection, sorting, transportation and delivery of postal items weighing up to 2 kg;
- collection, sorting, transportation and delivery of parcels weighing up to 10 kg;
- services of registered items and items with declared value.

However, this list of services and the conditions for obtaining them are not constant, but should constantly change along with changes in the needs of users and operators, their capabilities are satisfied in each country, the increase in the cost of universal services, the development of scientific and technological progress, etc.

Fig. 1. The share of revenues from universal postal services in the revenue structure of JSC «Ukrposhta»

Fig. 2. Change in tariffs for the regulated universal service for forwarding domestic simple letters weighing up to 50 g

Fig. 3. Change in tariffs for the regulated universal service for forwarding internal registered letters without declared value (recommended) weighing up to 50 g

Fig. 4. Change in tariffs for the universal unregulated universal service for sending parcels without a declared value weighing up to 10 kilograms from May 2023

For example, due to the COVID-19 pandemic, the role of postal services in parcel delivery, in particular in the field of e-commerce, has increased, while the role of postal services as a means of communication or information exchange is gradually decreasing due to electronic substitution [15]. An example is the new law [11], in which, as noted above, the list of universal services was significantly reduced compared to the previous law by removing from the list of universal services all 7 international services and bandera services, although in accordance with Article 3 of Directive 97/67/EC [6]: “General services, as defined in this Article, include both national, and international services.”

Despite the fact that the legislation of Ukraine defines certain categories of services that are subject to state regulation, outside of legal regulation, at the same time, there are still questions about the harmonization of quality criteria with prices for such services.

Currently, the amount of income from services, the tariffs for which are regulated by the NCEC, is less than 10% of the income from the activities carried out by the designated operator. That is, the principles of transparency, non-discrimination, accessibility of the price level (tariffs) to all users throughout Ukraine; The formation of prices (tariffs) for postal services on the basis of taking into account the costs of the designated postal operator, etc., applies only to services subject to state regulation of prices (tariffs), while the pricing of the rest of the universal services for the designated operator is free.

At the same time, the provisions of Directive 97/67/EC [6] apply to all universal services, and it is also stated that Member States shall take the measures necessary to ensure that the accounting of universal service suppliers is carried out in accordance with the provisions of Article 14 of this Directive.

In addition, as regulated by Article 15 of Directive 97/67/EC [7], the financial statements of all universal service providers must be prepared, submitted for audit to an independent auditor and published in accordance with applicable law.

Therefore, the selective implementation of EU law in the field of postal services to ensure the provision of universal postal services does not fully guarantee their accessibility and therefore requires appropriate legislative changes.

The priority of providing high-quality, prompt, accessible universal services according to uniform social standards is defined in a number of strategic international documents. For example, in the ERGP Medium-Term Strategy for 2023–2025 [15]. It is emphasized that universal service commitments must be continuously reformed without restricting their important social/economic role. The sustainability of universal service should be seen as the fulfillment of the revised roles required by society, coupled with an appropriate compensation mechanism aimed at providing an effective, user-centric universal service. This document, within the framework of the strategic direction “Empowering End Users and Providing a User-Oriented One-Stop Service” for 2023–2025, defines the following priorities of the ERGP Group of European Postal Regulators [15]:

- continue to assess the changing conditions in the postal market in the era of e-commerce, taking into account the issues of digitalization and sustainable development and their impact on users, as well as the protection of user rights;
- promote choice, accessibility of information, high quality of services, transparent, simple and cost-effective procedures and innovations for end-users;
- assess the feasibility of universal service commitments, taking into account the changing needs of users (behavior and demand), numerous technological changes, the decline of letter correspondence and the rapid growth of e-commerce;
- monitor changes in user behaviour and needs resulting from the digitalisation of the postal sector and ensure user empowerment;
- improve user protection by gradually transitioning from the traditional “sender-oriented” to “recipient-oriented” email market.

The document also notes that some member states have had to limit the characteristics and scope of their obligations to universal services in recent years, mainly due to changing user needs and postal service operators and the growth of their value.

At the heart of all UPU strategies (previous, the current Abidjan Postal Strategy 2021–2025 [18] and the future postal strategy Dubai Postal Strategy 2026–2029 [17] is the purpose of the Universal Postal Union, which is enshrined in its Charter [19]

and which is to “stimulate the long-term development of high-quality, efficient and affordable universal postal services in order to facilitate communication between the inhabitants of the world.

Thus, the Abidjan Postal Strategy of the Universal Postal Union for the period 2021–2025 [18] states, in particular: “Governments should promote the creation of an enabling environment and ensure the provision of universal postal services, while postal operators around the world should adapt to new conditions and meet the changing needs of society and the market through structural transformations, innovative services and continuous modernization.”

At the same time, the successful implementation of the state regulatory policy in the field of postal services largely depends on the effectiveness of the mechanism for monitoring the quality of universal postal services, which provides, first of all, for the legislative definition of the list of universal postal services, indicators of their quality and level.

In contrast to the reduction of the list of universal services in the new Law, scientists, on the contrary, substantiate the need to expand the range of universal services in Ukraine by additional inclusion in the list of universal services “services sourced from state institutions. These include the services “Payment of pensions and financial assistance (source – Pension Fund), as well as Administrative services (source – State administrations of all levels)”, as well as a mechanism for compensating the costs of the designated operator for universal services. The authors prove that among the totality of such well-known compensation mechanisms as:

- creation of the Universal Services Fund at the expense of operators that do not provide universal services to compensate losses to operators providing such services;
- cross-subsidization within one operator;
- indirect subsidies (reservation exclusively for a certain operator in the field of universal services in the so-called “protected segment”);
- direct subsidies (compensation for the losses of a particular operator at the expense of the local or state budget),
- but none of them should be used in Ukraine, since all of them have significant disadvantages.

Today, the designated operator, JSC Ukrposhta, provides universal services using a combination of cross-subsidization and indirect subsidization compensation mechanisms, and does not apply direct state subsidies.

In order to meet state needs, the designated postal operator has the right to carry out and carries out activities related to the delivery of pensions, state aid, compensations, subsidies and other types of social payments in monetary form, and to provide other services in accordance with the law [12].

The Law of Ukraine «On Postal Services» [12] defines the principles of providing universal postal services, primarily the basic principles of providing universal postal services.

In our opinion, these principles should be reflected in by-laws, first of all, those that determine the list of criteria and levels of quality of universal services and procedures for their monitoring, taking into account international experience and legislation to which Ukraine has acceded. They also update the tasks of the Ministry of Infrastructure to form a new/updated list of quality criteria for the provision of universal services and the development (implementation) of a system for monitoring the quality of universal services by the NCEC as part of the electronic regulatory platform. Thus, according to these principles, a set of quality criteria for the provision of universal postal services should include criteria for ensuring continuity, price and geographical accessibility, standards and regulatory terms for sending postal items (state social standards for the provision of universal postal services), etc.

It should be noted that guarantees for the provision of universal services are also part of the obligations undertaken by Ukraine in connection with membership in the World Trade Organization and accession to the General Agreement on Trade in Services (GATS) [20].

Directive 97/67/EC [2] defines the criteria for the quality of the provision of universal postal services (UPP), which only partially meet similar criteria in the national legislation of Ukraine [7; 21–24], namely: territorial accessibility of UPP; temporal accessibility of UPP; tariff (price) accessibility of UPP; terms of sending postal items; minimum number of days of work of postal operators; the minimum number of retrievals of correspondence from mailboxes; minimum number of postal items delivered to recipients; continuity of universal postal services; regularity of AMR; reliability of universal postal services.

The main criterion for the quality of the provision of universal postal services both in Ukraine and in the EU countries is the terms of sending postal items, which in Ukraine are determined by the Order of the Ministry of Infrastructure «On Approval of Standards and Regulatory Terms for Sending Postal Items» [22] These terms are:

- local – D+2, priority – D+1;
- within the region and between the regional centers of Ukraine D+3, priority – D+2;
- between district centers of different regions of Ukraine – D+4, priority – D+3;
- between other settlements of different regions of Ukraine – D+5, priority – D+4, where D is the day of submission of the postal item.

When sending registered written correspondence, the normative terms of forwarding specified

in paragraph 1 of this section shall be increased by one day. When sending parcels without a declared value weighing up to 10 kilograms, the standard terms of shipment specified in paragraph 1 of this section shall be increased by two days. Shipment of international postal items (letters, cards, parcels, secograms) on the territory of Ukraine is carried out within the standard terms established for domestic postal items.

The Orders of the Ministry of Transport and Communications [23; 24] determined the Methodology for assessing the quality indicators of the provision of postal services and their control and the quarterly form of departmental reporting N 17-P communication (quality), as well as the list of indicators of the quality of the provision of postal services for the Ukrainian State Enterprise of Postal Services «Ukrposhta»:

- fulfillment of the quality standard for sending written correspondence between regional centers of Ukraine;
- fulfillment of the quality standard for sending written correspondence between district centers of Ukraine;
- the number of losses or shortages of a part of the contents of postal items due to the fault of the enterprise;
- the number of applications and complaints due to the fault of the company.

At the same time, for the Ukrainian State Enterprise of Postal Service «Ukrposhta», the following standards for the quality of sending written correspondence were established: between regional centers of Ukraine – $D + 3 = 92\%$ and district centers of Ukraine – $D + 4 = 90\%$.

These standards are outdated, have not been applied in the mechanisms of state supervision (control) in this area for more than 10 years, are not resourced, organizationally and technically supported, do not meet similar criteria for universal postal services of the EU countries, which are defined in Annex 2 of Directive 97/67/EC [7]:

Time limit	Purpose
D + 3	85% correspondence
D + 5	97% correspondence

According to these standards, the European designated operator, regardless of the location of the sender of the postal message, must ensure its delivery within the standard time frame (3 or 5 days) with the appropriate standard quality (guarantee) – the percentage of the number of letters delivered within the established regulatory terms is 85% or 97%. And these State social standards for the provision of universal postal services (normative deadlines supplemented by a quality standard) must be complied with not only for the entire

volume of mail within the Community, but also for each bilateral flow between two Member States. Today, it is problematic to ensure such European quality standards in Ukraine. One of the constraining factors is the multi-level hierarchical structure of the postal service of the State Enterprise «Ukrposhta» [3], which significantly slows down the delivery of postal items, as well as the technical, economic, organizational capabilities of the designated operator, significant losses incurred by it as a result of the war in Ukraine.

According to paragraph 4 of the Action Plan for the Implementation of the Strategy for the Implementation of the Provisions of the European Union Directives in the Field of Postal and Courier Services (Roadmap) [10], the Ministry of Infrastructure is entrusted with the task of developing proposals for amendments or a new version of the Order of the Ministry of Infrastructure No. 958 [22], the purpose of which is to establish quality standards for the provision of universal postal services and to implement a system to ensure compliance with these standards in accordance with the requirements of Annex II of Directive 97/67/EC [7].

According to the law, the territorial accessibility of the UPP should be determined taking into account the provision by the designated operator of free access to postal networks to all users throughout Ukraine in accordance with the standards for the development and location in cities, towns and villages of the network of postal facilities of the designated postal operator, which are approved by the central executive body that provides for the formation and implements state policy in the in the field of provision of postal services. The current standard approved by the Order of the Ministry of Infrastructure «Standards for the Development and Placement in Cities and Rural Areas of the Network of Postal Facilities and Mailboxes of the National Postal Operator» [21], as well as the previous standard, has lost its relevance, as it does not comply with the new law [12] and Directive 97/67/EC [7], needs to clarify both terminology and content, because «the territorial accessibility of SCP is determined not directly in the form of normative distances between the places of residence or stay of UPP users and the locations of the nearest postal operators providing the relevant SCP, but indirectly, through non-transparent and inadequate intermediate indicators of the population served by one OPP, or the radii and service areas of the OPP, does not take into account the significant demographic changes that have taken place in Ukraine over the past 10 years, including as a result of the war with the Russian Federation, the results of the administrative reform, the widespread introduction of e-commerce technologies and the use of mobile post offices, as well as the growth of its social sig-

nificance, especially for the liberated territories, etc. Article 3 of Directive 97/67/EC states: «Member States shall do their utmost to enable users to enjoy the right to a universal postal service, which includes the provision of a postal service of a certain quality on a permanent basis, throughout the territory at affordable prices for users. To this end, Member States should take measures to ensure that the density of contact points and access points is determined by the needs of users.»

There is a need for scientific substantiation of the ability of the designated operator to ensure other European criteria for the quality of universal services [2,6], their formalization in the national legislation and their practical implementation by the designated operator, namely ensuring: guarantee of receiving a universal postal service for at least five working days a week; frequency of removal of written correspondence from mailboxes and delivery of postal items to recipients at least One Take-Out and One Delivery at home address for each individual or legal entity, i.e. 5 pick-ups and 5 deliveries per week; tariff (price) accessibility minimum volume of services (universal services) of a certain quality for all users, regardless of the geographical location of the latter; continuity, regularity and reliability universal services. The possibility of providing most of the above European criteria by a designated operator in today's economic, social, military-political, technological, etc. conditions of Ukraine is problematic. Their introduction requires stages, gradual organization and planning of the implementation process, its consistency with the timing of the transition to the start of negotiations on Ukraine's accession to the EU, as well as the development and practical implementation of the mechanism of state supervision (control) and its component – monitoring the quality of universal services. Article 9 of the Law of Ukraine «On Postal Communication» [12] It is noted that state supervision (control) over the market of postal services is carried out in accordance with the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Supervision (Control) in the Field of Economic Activity» [24] taking into account the specifics determined by the Law of Ukraine «On Postal Communication».

According to the law, monitoring of the quality of universal services is the collection, processing, storage, analysis of data on quality indicators of universal postal services carried out by the national regulator. This regulatory mechanism is mandatory, must comply with the requirements of Article 22 of the Universal Postal Convention [15] and Directive 97/67/EC [7], provides, first of all, for the control of the implementation of the state social standard for the provision of universal postal services (standards and regulatory terms

for sending postal items) by the designated operator on the basis of the collected data with their subsequent comparison with the established regulatory terms and quality standards determined by the Ministry of Infrastructure.

At the same time, the collection of objective, relevant, accurate and up-to-date data is one of the main problems of the practical implementation of the mechanism for monitoring the quality of universal services, which in a simplified version may include [24]:

- fulfillment of the quality standard for sending written correspondence between regional centers;
- fulfillment of the quality standard for sending written correspondence between district centers;
- the number of losses or shortages of a part of the contents of postal items due to the fault of the enterprise;
- the number of applications and complaints due to the fault of the company, or in an extended version to assess the quality of SCP provision according to the European system of quality indicators [3]:
 - data on the cancellation of postal routes;
 - data on delays in the dispatch of postal routes;
 - data on the delay in the receipt of postal routes;
 - data on the cancellation of delivery of postal items;
 - data on the delay in the delivery of postal items;
 - data on the cancellation of the removal of written correspondence from mailboxes;
 - data on the delay in the removal of written correspondence from mailboxes;
 - data on the volume of postal items, the shipment of which was completed within the established time frame;
 - data on the volume of postal items, the shipment of which was carried out in violation of the established deadlines;
 - data on the safety of postal items and their enclosures;
 - data on the presence of public complaints about the work of the designated operator and the results of their consideration.

The traditional source of the share of such data for the above two options is user complaints and appeals, which the regulatory authority receives directly from users and other authorities, upon request for information from the designated operator or lawyers, from social networks, for example, from the «User Ratings and Reviews» section of the <https://vidstzhyty.com.ua/couriers/ukrposhta/reviews> web resource. But at the same time, it is necessary to solve a number of issues: separation of complaints and appeals of users regarding the quality of universal services from all other postal services provided by the designated

operator, to formalize within the framework of the by-law the unification and categorization of the main complaints of users with which they apply to the authorities and to the designated operator, to automate the processes of processing and analyzing complaints and appeals of citizens, to provide in the legislation for the possibility of submitting complaints and appeals from legal entities, etc.

Other main sources of information on the fulfillment by the designated operator of the established regulatory deadlines and quality standards for the provision of universal services are still the results of sending control sheets by the regulatory authority to specially designated users (the «end-to-end» method), followed by an analysis of the reasons for poor quality of written correspondence forwarding by the designated operator or/and the data of the result of self-control of the diagnostic control system appointed by the operator (Automated system «Registration, processing and control of mail passage within Ukraine» of the designated operator [26]). At the same time, various methods can be used to control the quality of written correspondence (scheduled and targeted inspections, sending letters to service consumers, sending test sheets).

The main stages of monitoring the quality of unified postal services are [23]: development of quality indicators; development of normative terms and norms (standards) of quality; control of normative terms and norms (standards) of quality; comparison of the control results with the established regulatory terms and norms (standards) of quality. At the same time, the first two stages of this process are the area of responsibility of the Ministry of Infrastructure, the last two are the National Commission for the State Regulation of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum and the provision of postal services.

But, as noted above, the existing mechanism for monitoring the quality of unified postal services in Ukraine today does not fully comply with European legislation, primarily regarding the list of quality indicators and their quantitative values, is largely declarative, since the resource, organizational, regulatory is not provided, requires the improvement of informational, analytical and scientific-methodological support, the implementation of measures for the digitalization of basic procedures, including including through the use of the electronic regulatory platform of the National Commission for the State Regulation of Electronic Communications, Radio Frequency Spectrum and Provision of Postal Services, the introduction of the best European and world experience, etc.

It should be noted the significant success of the joint-stock company «Ukrposhta» in the introduction of international mechanisms for monitoring the quality of international postal

items, which, although not used in the interests of monitoring the quality of universal services, play an important role in the formation of a positive image of both the directly specified business entity and Ukraine as a whole.

Thus, according to JSC «Ukrposhta»:

1. Within the framework of the project of the International Bureau of the Universal Postal Union (IB “Global Monitoring System”) for all member countries of the Universal Postal Union, the quality of sending international plain letters was measured according to international standards. In measuring the quality of sending international plain letters, diagnostic equipment and control sheets with transponders sent from different countries were used. The analysis of the monitoring results was carried out with using the GMS STAR system (access and passwords were provided by the Universal Postal Union. Also, JSC “Ukrposhta” took part in quality monitoring “from end to end” by sending and receiving simple international checklists with transponders.

In 2021, Ukrposhta fulfilled the target set by the Universal Postal Union (84%) for the quality of the international postal service by 89.1%, and in January 2022 – by 92.3%. Due to the military aggression of the Russian Federation since February 2022, monitoring has become impossible.

2. Monitoring of the quality of shipment of registered items is carried out as part of the assessment of the Integrated Postal Development Index of Designated Operators of the Member States of the Universal Postal Union in four key blocks: reliability, coverage, compliance and sustainability. Measurements within the framework of the «reliability» Block are quality monitoring for the delivery of registered items, as the speed and predictability of incoming mail delivery in all segments of physical postal services are assessed (letter-post correspondence, parcels, EMS), the ability to deliver mail within an acceptable average period and the rejection rate. The results of the last measurement in 2022 are lower, even during the war, thanks to the work of Ukrposhta, Ukraine received 82.6% points, while the world average in this category is 32.2%.

3. Monitoring of the quality of EMS (express mail service) services is carried out by one of the key audit companies in the world PricewaterhouseCoopers. At the end of 2021, according to an independent audit rating, JSC Ukrposhta received a silver level certificate, taking the 8th place in the quality of the provision of services for the forwarding of international items EMS, which primarily provides for the timely delivery of postal items within Ukraine received from abroad, which Ukrposhta provided at the demanded level, which is 98%, and only 2% were delivered late. At the end of 2022, Ukrposhta, which stopped its postal

operations for only one day from the beginning of the war, was awarded an award for high-quality partnership work with designated operators to process appeals received from consumers. In 2023, it is in the TOP 10, handing over EMS shipments received from partners in a timely manner at the level of 99% within Ukraine and delivering 95% of shipments abroad on time.

Thus, to date, the state regulatory policy of Ukraine in the field of universal postal services is actively moving towards the application of EU legal standards. These standards are mainly in the focus of normative clarification of the composition of universal postal services, the definition of criteria for assessing their quality and general procedures for their provision.

Conclusions. The study of the legal and managerial aspects of Ukraine’s state regulatory policy in the provision of universal postal services leads to the following conclusions:

1. Current Developments: Ukraine’s state regulatory policy in universal postal services is evolving with a shift towards e-standards for quality assessment, service provision conditions, and provider requirements.

2. Service Reduction: There is a gradual reduction in the number of universal postal services offered in Ukraine. In response to this trend, specific legislative amendments are proposed to enhance the social and economic importance of these services.

3. Trends in Service Provision by JSC «Ukrposhta»:

The number of universal service components has decreased from 13 to 5, with tariff-regulated services reducing from 13 to 3 as of May 2023. This reduction raises concerns about maintaining accessibility and user satisfaction, particularly with the exclusion of international postal items from universal services during the ongoing conflict with Russia. Additionally, excluding services classified as universal but not regulated by the designated operator contradicts the basic tariff-setting principles outlined in Directive 97/67/EC, which include transparency, non-discrimination, and price accessibility across Ukraine.

There is a noticeable decline in the share of revenues from universal postal services within the revenue structure of JSC «Ukrposhta,» from 45.2% in 2018 to 19.9% in the first nine months of 2023, and a projected 10% for the full year.

The social nature and affordability of universal services are generally upheld, aligning with the principles set forth in both the previous and current editions of the laws «On Postal Services» and Directive 97/67/EC.

There is a need to introduce an independent auditor for the financial statements of all universal service providers in Ukraine, as per Article 15 of Directive 97/67/EC.

4. International Quality Monitoring: JSC «Ukrposhta» has been actively involved in international quality monitoring mechanisms for international postal items. Although these mechanisms are not directly tied to the quality monitoring of universal services, they play a crucial role in enhancing the image of both JSC «Ukrposhta» and Ukraine. This is evidenced by high ratings in various international projects, such as the Global Monitoring System by the International Bureau of the Universal Postal Union (IB UPU), end-to-end quality monitoring, and assessments within the Integrated Postal Development Index.

References

1. Заярний О. А. Інформаційна сфера як об'єкт адміністративно-правової охорони: деякі доктринальні та нормативні аспекти. *Журнал східноєвропейського права*. № 22. URL : <http://easternlaw.com.ua/uk/osoblive-administrativne-pravo/zayarnij-o-a-informacijna-sfera-yak-obyekt-administrativno-pravovo%D1%97-oxoroni-deyaki-doktrinalni-ta-normativni-aspekti>
2. Князева О. А., Бугеда Л. К., Куемжи А. П. Удосконалення переліку універсальних послуг поштового зв'язку. *Наукові праці ОНАЗ ім. О.С. Попова*. 2017. № 1. С. 98-106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nronaz_2017_1_14
3. Ящук Л. О. Проблеми імплементації Директиви Європейського Парламенту та Ради 97/67/ЄС про спільні правила розвитку внутрішнього ринку поштових послуг Співтовариства та покращення якості обслуговування. Зв'язок, № 2, 2015. С.25-31. URL: <https://con.dut.edu.ua/index.php/communication/article/view/11URL:70/1105>
4. Лісовий М. Деякі питання визначення правової природи поштових послуг. *Господарське право і процес*. № 4. 2017. С. 69-72. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/4/15.pdf>
5. Кушнір О. К., Криль О.В. Дослідження конкурентного середовища операторів поштового зв'язку. *Економіка та суспільство*. Вип. 32.-2021. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/788/755>
6. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
7. Directive 97/67/EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 on common rules for the development of the internal market of Community postal services and the improvement of quality of service. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31997L0067>
8. Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку поштового зв'язку на 2009-2013 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 січня 2009 р. N 35-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/35-2009-%D1%80#Text>
9. Про Концепцію розвитку зв'язку України до 2010 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 1999 р. N 2238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-99-%D0%BF#Text>
10. Про схвалення Стратегії імплементації положень директив Європейського Союзу у сфері послуг поштового зв'язку та кур'єрських послуг («дорожньої карти»): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 р. № 104-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2018-%D1%80#Text>
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
12. Про поштовий зв'язок: Закон України від 03.11.2022 року № IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2722-20/print>
13. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку: Закон України від 16 грудня 2021 року № 1971-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1971-20#Text>
14. Про визначення призначеного оператора послуг поштового зв'язку: Наказ Мінінфраструктури від 22.05.2023 № 430. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1101-23#Text>
15. Всесвітня поштова конвенція від 10.10.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/055_001-12#Text
16. ERGP PL II (22) Medium-Term Strategy 2023-2025 URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/52617?locale=en>
17. UPU Consultation for the Dubai Postal Strategy 2026-2029. URL: <https://www.upu.int/en/universal-postal-union/about-upu/strategy>
18. План регіонального розвитку на період 2022–2025 рр. URL: <https://www.upu.int/UPU/media/upu/files/postalSolutions/developmentCooperation/RDP2022-Europe-Central-Asia-RU.pdf>
19. Статут Всесвітнього поштового союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_101/print
20. Report of the Working Party of The accession of Ukraine. Part II – Schedule of Specific Commitments in Services. List of Article II MFN Exemptions. WT/ACC/UKR/152/Add.2 URL: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/L/718.pdf>
21. Нормативи розвитку та розміщення у містах і сільській місцевості мережі об'єктів поштового зв'язку та поштових скриньок. національного оператора поштового зв'язку. Наказ Міністерства інфраструктури України 28.11.2013 № 959 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0174-14#Text>
22. Про затвердження Нормативів і нормативних строків пересилання поштових відправлень: Наказ Міністерства інфраструктури України від 28.11.2013 № 958. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-14#Text>
23. Про затвердження Методики оцінки показників якості надання послуг поштового зв'язку та їх контролю і квартальної форми відомчої звітності N 17-П зв'язок (якість): Наказ Мінтрансу зв'язку від 17.04.2008 N 452. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/56052_56052
24. Про встановлення показників і нормативів якості надання послуг поштового зв'язку на 2010 рік: Наказ Мінтрансу зв'язку від 01.03.2010 N 25. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0025683-10#Text>
25. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 року № 870-V URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>
26. Регламент внутрішньої письмової кореспонденції. Наказ ПАТ «Укрпошта» від 21.12.2020 №

1263. URL: https://www.ukrposhta.ua/doc/regulatory-framework/reglament_vnutrishoyi_pysmovoyi_korespondencyi.pdf

Summary

Semenchenko A. I., Zaiarnyi O. A. Legal and managerial aspects of Ukraine's state regulatory policy on universal postal services in the context of European integration. – Article.

The article analyzes the state of the state regulatory policy of Ukraine on the provision of universal postal services and the mechanisms of its implementation in Ukraine, its compliance with the requirements of the legislation of the European Union. The authors define the concept of «universal postal services», propose their classification taking into account the requirements of the legislation of Ukraine and the European Union. The legal criteria for assessing the quality of the provision of universal postal services are characterized, and separate recommendations for improving the mechanism of their application in the conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine.

At the same time, the publication examines the main means of implementing the state regulatory policy of Ukraine in the field of universal postal services, characterizes the requirements of the legislation of the European Union in this area of legal regulation. Separately, the authors identified and analyzed the features of the legal status of the subjects of the state regulatory policy in the field of universal postal services, proposed some recommendations for improving legal regulation in the relevant area.

Separately, the article analyzes the means of legal and economic incentives for the provision of universal postal services. On this basis, the authors investigate the content of Ukraine's international obligations in this area of legal regulation, determine the tasks of the national postal operator. In addition, the publication provides generalized indicators of the development of the sphere of universal postal services, identifies the main directions of state monitoring in this area of public administration.

In the conclusions, based on the results of the study, the main directions of adaptation of the legislation of Ukraine on universal postal services to the legislation of the European Union are determined, proposals for improving the mechanism of the state regulatory policy in this area of legal regulation are developed.

Key words: state regulatory policy, European Union, national regulator of postal services, postal service, universal postal services.

Анотація

Семенченко А. І., Заярний О. А. Деякі правові та управлінські особливості державної регуляторної політики України у сфері надання універсальних поштових послуг в умовах євроінтеграційних процесів. – Стаття.

В статті проаналізовано стан державної регуляторної політики України щодо надання універсальних поштових послуг та механізмів її реалізації в Україні, її відповідність вимогам законодавства Європейського Союзу. Авторами визначено поняття «універсальних послуг поштового зв'язку», запропоновано їх класифікацію з урахуванням вимог законодавства України та Європейського Союзу. Охарактеризовано правові критерії оцінки якості надання універсальних послуг поштового зв'язку, запропоновано окремі рекомендації щодо удосконалення механізму їх застосування в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Поряд з цим, в роботі досліджено основні засоби реалізації державної регуляторної політики України у сфері універсальних послуг поштового зв'язку, охарактеризовано вимоги законодавства Європейського Союзу у цій сфері правового регулювання. Окремо авторами виявлено та проаналізовано особливості правового статусу суб'єктів державної регуляторної політики у сфері універсальних послуг поштового зв'язку, запропоновано окремі рекомендації з удосконалення правового регулювання у відповідній сфері.

Окремо, в статті проаналізовано засоби правового і економічного стимулювання надання універсальних послуг поштового зв'язку. На цій основі, авторами досліджено зміст міжнародних зобов'язань України у цій сфері правового регулювання, визначено завдання національного оператора поштового зв'язку. Крім цього, в роботі наведені узагальнені показники розвитку сфери універсальних послуг поштового зв'язку, визначені основні напрями здійснення державного моніторингу у цьому напрямі публічного адміністрування.

У висновках, за результатами проведеного дослідження визначено основні напрями адаптації законодавства України про універсальні послуги поштового зв'язку до законодавства Європейського Союзу, розроблено пропозиції з удосконалення механізму державної регуляторної політики у цій сфері правового регулювання.

Ключові слова: державна регуляторна політика, Європейський Союз, національний регулятор послуг поштового зв'язку, поштовий зв'язок, універсальні послуги поштового зв'язку.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.33>

М. В. Співак

orcid.org/0000-0002-9471-7154

доктор політичних наук,

*доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ*

О. М. Дубіна

orcid.org/0000-0002-3654-1920

доктор філософії (PhD),

*начальник 9-го відділу управління протидії кіберзлочинам в м. Києві
Департаменту кіберполіції Національної поліції України*

ПРАКТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ, АВСТРІЇ, ІСПАНІЇ ТА ГРЕЦІЇ)

Актуальність проблеми. Особлива увага дослідників до практики правового регулювання адміністративно-деліктних відносин за участю неповнолітніх пов'язана з переглядом концептуальних підходів до законодавства, що гарантує право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності кожної дитини. Безумовними лідерами у цьому процесі є країни ЄС які усвідомлюють соціальну цінність дитини та гарантують права визначені у Конвенції ООН про права дитини (1989). А також враховуючи безперервність запровадження спільних інновацій і поточну Стратегію з прав дитини яку було ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 23 лютого 2022 року і підтримано 46 державами-членами, які протягом наступних років зобов'язалися працювати разом у досягненні стратегічних цілей щодо захисту та сприяння правам дитини [1]. Відтак, реалізації низки важливих реформ та запровадження європейських стандартів і норм у частині забезпечення прав неповнолітніх в Україні потребує попереднього аналізу найкращих європейських практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права дитини досліджували: О. Богініч, Л. Лабенська, О. Лефтерова, О. Львова, І. Лисакова, Н. Оніщенко, Т. Симоненко, В. Савич, С. Сунегін та ін. Поняття та особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх вивчали: О. Алексеєва, А. Братусь, Т. Іванова, Р. Кимлик, О. Кукшинова, М. Стефанчук, Б. Урбанський, О. Чернецький та ін. Однак, в умовах багатоманітності суспільних відносин у які залучені неповнолітні, інтенсивного зростання девіантної поведінки дітей і підлітків виникає потреба оновлення системи наукових знань у цій площині.

Мета дослідження полягає у дослідженні, на прикладі Франції, Австрії, Іспанії та Греції, досвіду регулювання адміністративно-деліктних відносин за участю неповнолітніх та практичної реалізації ними гарантованих прав і свобод.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначають у одній зі своїх публікацій Н. Оніщенко, О. Львова, С. Сунегін «...зарубіжний досвід є важливим, оскільки він дозволяє побачити, насамперед, варіативність нормативно-правових моделей забезпечення, охорони та захисту прав дитини, які застосовуються у різних державах, а також конкретну ефективність або неефективність їх впровадження у суспільну практику. Водночас слід пам'ятати, що не існує повністю уніфікованих для різних цивілізацій та суспільств шляхів державно-правового розвитку. Особливого значення дана теза набуває у зв'язку із розвитком глобалізаційних процесів, які, якщо не знищують, проте суттєво трансформують національні культури, поступово просуваючи їх до глобального інформаційного та індивідуалізованого суспільства, наслідки формування якого викликають у широкої громадськості та представників наукової еліти дедалі більше питань, на які ще не знайдено належної та адекватної відповіді» [2, с. 16]. Абсолютно погоджуючись з думкою науковців, у цій статті зроблена спроба дослідити статус неповнолітнього у адміністративно-деліктних відносинах. Адже у кожній з держав він визначається по-різному, і відповідно характеризується певними особливостями.

Своєрідний підхід до захисту дітей демонструє право Франції. Адміністративну відповідальність можна визначити як обов'язок адміністрації відшкодувати шкоду, заподіяну нею, іншим, або у французькому законодавстві адміністративну відповідальність також називають «відпо-

відальність органів державної влади». Зазначене зумовлено тим, що фактично адміністративна відповідальність є обмеженішою, ніж відповідальність адміністрації (в органічному значенні цього терміна), і ширшою, оскільки також стосується приватних осіб, які безпосередньо беруть участь в управлінні справами [3].

Захист дітей та молоді у Франції регулюють різні нормативно-правові акти. Конкретний вік відповідальності не визначено, кожен закон урегульовує окрему ситуацію. Відповідно до ст. 388 Цивільного кодексу, особу вважають неповнолітньою до досягнення нею 18 років. Молодь – це особи віком 21–25 років.

Серед заборон для неповнолітніх може бути встановлено указами префектур або муніципалітетів комендантську годину. Неповнолітнім віком до 13 років без супроводу дорослих може бути заборонено перебувати в громадських місцях з 23:00 до 06:00 (рішення Адміністративного суду № 235638 від 9 липня 2001 року (Колекція Лебона). Згідно зі ст. 85 Закону № 91-32 від 10 січня 1991 року «Про боротьбу з тютюнозалежністю та алкоголізмом», заборонено неповнолітнім віком до 16 років без супроводу батька, матері, опікуна чи іншої законної особи відвідувати ресторани. Однак неповнолітні віком від 13 років мають право навіть без супроводу відвідувати ресторан, який має ліцензію 1 класу на обслуговування безалкогольних напоїв. Неповнолітнім віком до 13 років заборонено перебувати в ресторанах (незалежно від ліцензії) без нагляду дорослих (ст. 3342-3 закону про охорону здоров'я). Стаття 3342-3 цього закону забороняє особам до 16-ти років відвідувати нічні бари, клуби й танцювальні заходи. Згідно зі ст. 14 Декрету № 59-1489 від 22 грудня 1959 року «Про правила проведення азартних ігор в казино на морських і термальних курортах і курортах», перебування неповнолітніх в ігрових залах заборонено. Згідно з Положенням про організацію та діяльність тоталізаторів від 1 квітня 1985 року № 85-390 на спортивні змагання не допускаються неповнолітні. Так само, згідно з Указом № 78-1067 від 9 листопада 1978 року «Про організацію та функціонування Національної лотереї і Національного лото», їм заборонено грати в лотерею. Стаття L3342-1 Кодексу охорони здоров'я забороняє продаж алкогольних напоїв неповнолітнім [4].

Згідно зі ст. 227-25 Кримінального кодексу Франції, категорично заборонено стосунки між повнолітньою та неповнолітньою особою, яка не досягла віку 15 років, навіть якщо неповнолітня заявить про свою згоду на статеві зносини. Виняток щодо умов працевлаштування для осіб, молодших за 16 років, можна знайти в положеннях ст. L 4153-1 Кодексу законів про працю [5].

Захист молоді в Австрії не регулює єдиний закон, це завдання федеральних земель. Однак особа, яка не досягла 18 років, є неповнолітньою (§12 цБГВ). У Штирії, Каринтії, Тіролі та Форарльбергу відбувається подальша диференціація віком до 14 років. У Зальцбургу дітьми вважають осіб до 12 років. У Бургенланді, Нижній Австрії та Відні для осіб до 18 років використовують лише термін «молодь» [6].

В Іспанії кримінальне й адміністративне законодавство пройшло тривалу трансформацію щодо питання відповідальності неповнолітніх. Закон про адміністративну процедуру 1958, який згодом було доповнено ст. 30 Закону 30/92 від 26 листопада, визнав неповнолітніх такими, що мають здатність діяти у відносинах з державною адміністрацією, захищати власні права й інтереси без допомоги особи, яка здійснює батьківські повноваження. Згодом було прийнято закон 2/1998 від 20 лютого щодо повноважень державних адміністрацій Країни Басків, де у ст. 6.3 було закріплено, що неповнолітні віком до 14 років не будуть нести відповідальності. Ці положення є чинними, законодавець донині не врегулював адміністративну відповідальність неповнолітніх. Доказом цього є те, що в більшості галузевих адміністративних законах не йдеться про неповнолітніх, як, наприклад, у Законі 7/85 від 2 квітня, який регулює основи місцевого самоврядування, Законі 50/1999 від 23 грудня про правовий режим володіння потенційно небезпечними тваринами, Законі про дорожній рух, транспортні засоби і безпеку дорожнього руху, схваленому Королівським указом 339/1990 від 2 березня. Положення законів не встановлюють вікових градацій для адміністративної відповідальності. З позицій законодавця дієздатність – це здатність діяти в адміністративній процедурі та законно виконувати конкретні дії перед адміністрацією, здійснюючи та захищаючи свої права, а деліктоздатність – це здатність усвідомлювати протиправний характер поведінки й діяти відповідно до цього знання. Другий аргумент полягає в тому, що за порушення адміністративного законодавства закони передбачають грошові стягнення у вигляді штрафу, а не заходи, спрямовані перевиховати неповнолітнього. Також галузеве адміністративне законодавство прийняло невдало сформульоване та не цілком зрозуміле положення про солідарну відповідальність, про встановлення відповідальності за невиконання обов'язків, покладених законом на батьків і опікунів щодо неналежного запобігання вчиненню правопорушень неповнолітньою особою. З другого боку, законодавець не допускає притягнення до відповідальності осіб, які не вчиняли проступок [7]. Беручи за основу зміст ст. 3 (б) Розділу 1 Закону № 39/2015 від 1 жовтня «Про загальну

адміністративну процедуру державних адміністрацій» та визначаючи статус неповнолітнього у ньому, вважаємо, що досвід Іспанії буде корисним для України, і Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX може бути доповнений таким учасником правовідносин як неповнолітній.

На протигагу адміністративному, у кримінальному праві в контексті відповідальності законодавство Іспанії передбачає чітку градацію на основі міжнародних норм і стандартів та розрізняє три вікові групи: перша – особи віком до 14 років, до яких застосовують Органічний закон 1/1996 від 15 січня про правовий захист неповнолітніх, який частково змінює Цивільний кодекс і Цивільно-процесуальний закон [8]; друга – особи від 14-ти до 18 років. До таких осіб застосовують Основний закон про кримінальну відповідальність неповнолітніх [9]; третя група – особи віком від 18-ти до 21 року. Таких неповнолітніх притягують до відповідальності за законом дорослих, однак можливі винятки [10].

Серед особливостей також слід зауважити, що термін накладення санкцій за адміністративні правопорушення становить від року до чотирьох. Процедура накладення санкцій має бути завершена, а рішення повідомлено протягом максимум одного року з моменту її ініціювання, причому її закінчення має відбуватися у формі та порядку, передбачених Законом 30/1992 від 26 листопада. Здебільшого процедуру ініціює не орган поліції, а муніципалітет, він надсилає також листи з рішенням, у якому зазначено суму штрафу. Закон також передбачає, що якщо правопорушення вчинено неповнолітніми віком понад 16 років, накладений штраф може бути замінено, за їхньою прямою згодою, виконанням суспільних робіт, які не оплачують. Роботи виконують на користь муніципалітету протягом періоду, що не перевищує тридцяти днів.

Спілкування неповнолітнього з поліцейським законодавець передбачив в Інструкції 12/2007 від 14 вересня Державного секретаря з питань безпеки щодо поведінки, якої вимагають від співробітників сил та органів державної безпеки, щоб гарантувати права осіб, затриманих або під вартою в поліції, а також Інструкцією 19/2005 від 13 вересня, що стосується практики проведення особистого обшуку силами безпеки та корпусом, Інструкцією прокурора у справах неповнолітніх [11]. Обшук затриманих неповнолітніх проводять з абсолютною повагою до їхніх основних прав [12].

Юридична практика, описана на вебпорталі електронних консультацій Андалузського омбудсмена, за період 2016–2024 років дає змогу визначити види проступків, вчинених непо-

внолітніми, і види стягнень за них. Зокрема, адміністративним правопорушенням визнають: носіння подрібнювальної машинки для марихуани (штраф – 660 євро), розпивання заборонених напоїв і перебування в громадському місці, що визначене як заборонене для неповнолітніх (300 євро), куріння джойнту (600 євро), за порушення заборони ставати на ноги під час катання на гоїдалці (150 євро), за носіння марихуани на вулиці (700 євро), пропуски занять у школі (закон визначає обов'язок неповнолітніх відвідувати школу до 16 років; у такому випадку штрафи визначають органи місцевого самоврядування, місцеві ради); уживання алкогольних напоїв, справляння природних потреб на вулиці або засмічення доріг загального користування (від 100 до 300 євро); переміщення на скутері без шолома (245 євро); неприбирання екскрементів свого собаки, вигулювання собаки без намордника (751 євро); носіння зброї неповнолітнім (1000 євро); участь у вуличних бійках (2000 євро); безквитковий проїзд у метро (конфлікт у стосунках з державною адміністрацією (діє лише в містах Гранада, Малага та Севілья), у такому випадку штраф сплачують транспортній компанії); безквитковий проїзд у трамваї (400 євро); за керування неповнолітнім скутером без водійського посвідчення (500 євро); переміщення неповнолітнього на моторизованих і немоторизованих транспортних засобах пішохідними зонами (100 євро); кидання яєць у фасад будівлі й перехожих на свято Хелловін (40 євро за 1 яйце); словесна образа поліцейського (800 євро); їзда на велосипеді в навушниках (500 євро) [13].

У Греції мінімальний вік притягнення до кримінальної відповідальності становить 15 років. Діти віком від 12-ти до 15 років, які вчинили кримінальне правопорушення, мають право на оскарження відповідного адміністративного рішення після досягнення віку 17 років, це право належить виключно дитині. У цій країні в кожному суді першої інстанції та кожному апеляційному суді є суддя у справах неповнолітніх, слідчий у справах неповнолітніх і прокурор у справах неповнолітніх, які спеціалізуються на кримінальних справах за участю неповнолітніх [14].

Неповнолітній у Греції користується посиленним захистом з боку закону. На всіх стадіях кримінального переслідування він має право на допомогу як адвоката, так й опікуна. Спілкування між неповнолітнім та його адвокатом є конфіденційним і відбувається через зустрічі, листування, телефонні розмови, соціальні мережі, будь-які інші законні засоби. Неповнолітній має право на особисту зустріч і спілкування з адвокатом, який його представляє, до його допиту органами про-

куратури, прокуратури або суду; представництво адвоката під час особистого огляду; представництво адвоката під час проведення слідчих дій або дій зі збирання доказів [15].

Неповнолітній, підозрюваний або обвинувачений у вчиненні злочину повинен пройти оцінку Служби ювенальної пробації та соціальної допомоги. Індивідуальна оцінка полягає в зборі інформації, яка є змістом відповідного звіту соціального дослідження, щодо особистості, економічного, соціального та сімейного середовища, а також психічного, фізичного й інтелектуального стану неповнолітнього [16].

У Греції надзвичайно високим є відсоток дитячої злочинності, зокрема в період 2021–2023 років. За даними поліції Греції, кількість нападів дітей на інших дітей 2022 року збільшилася на 59%. Таку тенденцію було зафіксовано також у перші місяці 2023 року. Крім того, згідно зі звітами поліцейських, було помічено, що до більшості випадків насильства причетні хлопці віком 14–15 років. Однак протягом останніх років делінквентна поведінка починає виявлятися у віці від 12-ти до 14 років. Тобто інциденти, які виходять за межі «компетенції» сім'ї та школи, невпинно прогресують. У контексті цієї проблематики механізм захисту прав дитини охоплює широке коло суб'єктів, поступово відбувається впровадження політики щодо підвищення ролі сімейних центрів муніципалітетів для вдосконалення батьківських навичок; залучення соціальних служб і соціальних працівників, роль яких нині є слабкою; подвоєння кількості психологів і соціальних працівників у школах, введення посади консультанта зі шкільного життя в кожній середній школі, зміцнення органів підтримки, таких як центри міждисциплінарного оцінювання, консультування [17]. Також Міністерство освіти Греції ініціювало запровадження анонімною онлайн платформи для батьків, дітей і вчителів з питань обліку випадків агресивних дій з боку неповнолітніх [18].

Норми, порушення яких може бути розцінено як вчинення адміністративного правопорушення, містяться в різних законах цієї країни. Наприклад, немає спеціального закону, який забороняє появу неповнолітніх у громадських місцях без супроводу дорослих. Однак законом заборонено відвідувати нічні клуби й ресторани (Декрет президента 36/1994, ст. 1, §1, 1481/1994 ст. 12, §1 і 2 3730/2008 ст. 4). Заборонено перебувати в залі гральних автоматів особам віком до 23 років (Акт про регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор, ст. 3, §10). Спеціального закону, який забороняє вживання алкогольних напоїв неповнолітнім, у Греції немає, однак передбачено окремі норми, які зобов'язують власників барів і ресторанів встанов-

лювати таку заборону щодо осіб, які не досягли віку 17 років (указ Президента 36/1994, ст. 1 абз. 1, п. b на підставі Закону 1481/1994). Також неповнолітнім заборонено вживати алкогольні напої в будь-яких громадських місцях, за винятком приватних заходів (Закон 3730/2008, ст. 4). Встановлено обмеження на відвідування кінотеатрів і перегляд фільмів (Закон 1597/1986, ст. 36, ч. 1 на основі Закону 1481/1994 «Про захист і розвиток кіномистецтва, сприяння грецькому кіновиробництву»). Особам віком до 18 років заборонено курити в громадських місцях (Y1/GP/fam. 76017 від 29-07/01-08-2002), а також заборонено продавати тютюнові вироби неповнолітнім (Закон 3730/2008, ст. 2) [19]. За даними поліції, 2023 року поширеними були правопорушення, пов'язані з пошкодженням майна, наркотиками, тілесними ушкодженнями, словесними образами, наклепом, сексуальними домаганнями тощо [20].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, слід констатувати, що по-перше, адміністративно-деліктні відносини у Франції, Австрії, Іспанії та Греції мають відмежування адміністративно-деліктного законодавства від кримінального, що виявляється в неможливості застосування до адміністративних деліктів і відносин, які виникають унаслідок їх вчинення, загальних положень кримінальних законів. По-друге, практика показує, що у цих країнах відповідальність неповнолітніх має вікові межі які варіюються від 12-ти до 25 років. Конкретний вік відповідальності не визначено, кожен закон урегулює окремо взяті ситуації. У більшості випадків діяння, які кваліфікують як адміністративні правопорушення, для неповнолітніх можуть визначатися указами префектур або муніципалітетів. По-третє, у законах цих країн немає чіткої позиції законодавця щодо «субсидіарної відповідальності» до низки зобов'язань неповнолітніх і їх батьків, поряд з частковою і солідарною відповідальністю. По-четверте, строки накладення адміністративного стягнення можуть коливатися від 1-го до 4 років. Процедурі притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності ініціює не орган поліції, а муніципалітет – надсилаючи листи з рішенням, у якому зазначено суму штрафу, що накладають на неповнолітнього. По-п'яте, законодавець передбачає спеціальні інструкції для органів поліції та прокуратури на предмет спілкування з неповнолітніми. Загалом сама модель характеризується залученням у адміністративно-деліктне провадження, у якому бере участь неповнолітній, ювенального судді, слідчого та прокурора у справах неповнолітніх, які спеціалізуються на таких справах. Неповнолітній, який вчинив правопорушення, в обов'язко-

вому порядку повинен отримати оцінку від органів ювенальної пробації (охоплює інформацію, яка відповідає звіту соціального дослідження, щодо особистості, економічного, соціального та сімейного стану, а також психічного, фізичного й інтелектуального розвитку неповнолітнього) [21, с. 252–253].

На нашу думку, на основі позитивного досвіду Іспанії, перспективи подальших досліджень в Україні необхідно зосередити на розробленні і прийнятті міжвідомчого наказу із затвердження Загальних правил комунікації правоохоронних органів і суду з дітьми [21, с. 21]. А також, враховуючи сучасні тенденції розвитку ювенальної юстиції пропонуємо закріпити статус неповнолітнього у Законі України «Про адміністративну процедуру». Зокрема пп. 8 ст. 2 Закону доповнити таким змістом: «особа – фізична особа ...неповнолітній для здійснення та захисту своїх прав та інтересів, гарантованих державою без залучення батьків, осіб, які їх замінюють, або інших осіб. Винятком є випадок неповнолітнього з інвалідністю, коли ступінь недієздатності впливає на здійснення та захист прав чи інтересів». Термін «особа з інвалідністю» вживається у значенні, наведеному у ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [22].

Література

1. Strategy for the Rights of the Child (2022-2027). Strategy. Council of Europe portal. URL: <https://www.coe.int/en/web/children/strategy-for-the-rights-of-the-child>
2. Оніщенко Н. О. Права і свободи дитини: вступ до проблеми Лаврик Г. В. Людиномірність політики сприяння розвитку кооперації. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 13–17.
3. Responsabilit  administrative (fr). URL: [https://www.lagbd.org/Responsabilit%20A9_administrative_\(fr\)](https://www.lagbd.org/Responsabilit%20A9_administrative_(fr)).
4. Code de la santé publique. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000031927682.
5. Protection des enfants et des jeunes en France. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/FR>.
6. Kinder-und Jugendschutz in Österreich. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/AT>.
7. Ley 39/2015, de 1 de octubre, del Procedimiento Administrativo Común de las Administraciones Públicas. URL: <https://www.global-regulation.com/translation/spain/615483/law-39-2015%20252c-on-1-october%20252c-of-the-common-administrative-procedure-of-the-public-administrations.html>
8. Ley Orgánica 1/1996, de 15 de enero, de Protección Jurídica del Menor, de modificación parcial del Código Civil y de la Ley de Enjuiciamiento Civil. Legislación consolidada. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1996-1069>.
9. Ley Orgánica 5/2000, de 12 de enero, reguladora de la responsabilidad penal de los menores. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2000-641>.
10. Responsabilidad penal del menor. URL: <https://www.conceptosjuridicos.com/responsabilidad-penal-del-meno>
11. Esquema de instrucciones generales a las fuerzas y Cuerpos de seguridad en relacion a menores de edad (durante el servicio de guardia). URL: <https://www.fiscal.es/documentos/20142/157164/DICTAMEN+5-2013+Sobre+esquema+de+instrucciones+generales+a+las+Fuerzas+y+Cuerpos+de+Seguridad+en+relaci%20C3%B3n+a+menores+de+edad+durante+el+servicio+de+guardia.pdf/0f937ab2-9d17-c00b-088a-1a8e6ad86d55?version=1.1>.
12. Kinder-und Jugendschutz in Spanien. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/ES>.
13. Hay que notificar a los padres las sanciones instruidas a sus hijos menores de edad. URL: <https://www.defensordelpuebloandaluz.es/hay-que-notificar-a-los-padres-las-sanciones-instruidas-a-sus-hijos-menores-de-edad?page=9>.
14. Rights of minors in court proceedings. URL: https://e-justice.europa.eu/35998/EL/rights_of_minors_in_court_proceedings?GREECE&action=printMS&init=true&member=1.
15. Ποινικό δίκαιο ανηλίκων: Οι ποινές και τα δικαιώματα των ανηλίκων στα πλαίσια του Νέου Ποινικού Κώδικα και του Ν. 4689/2020. Βασίλειος Χρονόπουλος 14/09/2020 02/06/2021. URL: <https://www.lawspot.gr/nomika-blogs/vasileios-hronopoylos/poiniko-dikaio-anilikon-oi-poines-kai-ta-dikaiomata-ton-anilikon>.
16. Τα δικαιώματα των ανηλίκων στην ποινική διαδικασία μετά τον Ν. 4689/2020. URL: <https://www.vlc-law.gr/blog/ta-dikaiomata-ton-anilikon-stin-poiniki-diadikasia-meta-ton-n-46892020>.
17. Greece social briefing: The rise of juvenile delinquency in Greece. Weekly Briefing. 2023. Vol. 61. No. 3. URL: <https://china-cee.eu/2023/05/08/greece-social-briefing-the-rise-of-juvenile-delinquency-in-greece>.
18. Τι να κάνουμε για τη νεανική βία στα σχολεία Πηγή. Νίκος Σαλτερής 12 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 2023. URL: <https://www.protagon.gr/apopseis/ti-na-kanoume-gia-tin-nea-niki-via-sta-sxoleia-to-s-n-tou-paideias-44342666065>.
19. Children and Youth Protection in Greece. *Protection of Minors*. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/en/country/GR>.
20. Alarming rise in teen criminality. URL: <https://www.ekathimerini.com/news/1207910/alarming-rise-in-teen-criminality>.
21. Дубіна О.М. Правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : дис. ... д. філософ : 081 / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 202. 319 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/3d6a0896-e508-402c-a800-a10e452bf888>
22. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

Анотація

Снівак М. В., Дубіна О. М. Практика правового регулювання адміністративно-деліктних відносин за участю неповнолітніх у країнах Європейського Союзу (на прикладі Франції, Австрії, Іспанії та Греції). – Стаття.

У статті на прикладі Франції, Австрії, Іспанії та Греції розглянуто практику правового регулювання адміністративно-деліктних відносин за участю неповнолітніх. Зазначається, що існуюча система захисту прав та інтересів дитини, у проаналізованих країнах, базується на підході до дитини як до об'єкта впливу через соціальну цінність дитини визначену у Конвен-

ції ООН про права дитини (1989). Автори підкреслюють, що ефективність відповідного правового регулювання у сфері гарантування, захисту та охорони прав дитини в Україні залежить, зокрема, від запозичення відповідних стандартів інших країн (переважно європейських). Особлива увага звертається на те, що багато прав дітей ідентичні правам людини. Водночас діти, на відміну від дорослих, мають свої особливі потреби у деліктних відносинах, які необхідно враховувати.

Специфіка використання порівняльно-правового методу дозволила показати особливості провадження за участю неповнолітнього через призму адміністративного, кримінального та цивільного права у кожній із згаданих країн ЄС. Окреслені процесуальні права неповнолітнього у деліктному провадженні. Наведена статистика вчинених неповнолітніми, або за їх участі проступків, види проступків і види стягнень за них. Зауважується на тому, що кожен неповнолітній у деліктних відносинах в обов'язковому порядку отримує оцінку психоемоційного стану і причин девіантної поведінки від органів ювенальної пробації.

Показано роль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, фахівців органу пробації, ювенальних суддів, слідчих та прокурорів, що залучаються деліктних провадженнях за участю неповнолітніх.

Зроблений висновок, що адміністративно-деліктні відносини у Франції, Австрії, Іспанії та Греції мають відмежування адміністративно-деліктного законодавства від кримінального, що виявляється у неможливості застосування до адміністративних деліктів і відносин, які виникають унаслідок їх вчинення, загальних положень кримінальних законів. На основі позитивного досвіду Іспанії пропонується: 1) розробити і прийняти міжвідомчий наказ із затвердження загальних правил комунікації правоохоронних органів і суду з дітьми; 2) закріпити статус неповнолітнього у Законі України «Про адміністративну процедуру».

Ключові слова: права дитини, неповнолітній, провадження, адміністративні правопорушення, органи ювенальної пробації.

Summary

Spivak M.V., Dubina O.M. The practice of legal regulation of administrative and tort issues with the participation of minors in the countries of the European Union (in the example of France, Austria, Spain and Greece). – Article.

The article examines the practice of legal regulation of administrative-delinquency relations involving minors using the example of France, Austria, Spain, and Greece. It is noted that the existing system of protection of the rights and interests of the child in the analyzed countries is based on the approach to the child as an object of influence due to the social value of the child defined in the UN Convention on the Rights of the Child (1989). The authors emphasize that the effectiveness of appropriate legal regulation in the sphere of guaranteeing, protecting and safeguarding children's rights in Ukraine depends, in particular, on the borrowing of relevant standards from other countries (mainly European). Special attention is paid to the fact that many children's rights are identical to human rights. At the same time, children, unlike adults, have their own special needs in tort relationships that must be taken into account.

The specificity of the use of the comparative legal method allowed to show the peculiarities of proceedings involving a minor through the prism of administrative, criminal and civil law in each of the mentioned EU countries. The procedural rights of a minor in tort proceedings are given. The statistics of misdemeanors committed by minors or with their participation, types of misdemeanors and types of penalties for them are given. It is noted that every minor in delict relations must receive an assessment of his psycho-emotional state and the causes of deviant behavior from the juvenile probation authorities.

The role of executive authorities, local self-government, probation authority specialists, juvenile judges, investigators and prosecutors involved in tort proceedings involving minors is shown.

It was concluded that administrative-tortious relations in France, Austria, Spain, Greece have a separation of administrative-tortious legislation from criminal law, which is manifested in the impossibility of applying the general provisions of criminal laws to administrative torts and relations that arise as a result of their commission. Based on the positive experience of Spain, it is proposed: 1) to develop and adopt an interdepartmental order approving the General rules of communication of law enforcement bodies and the court with children; 2) to establish the status of a minor in the law of Ukraine «On administrative procedure».

Key words: child rights, minor, proceedings, administrative offenses, juvenile probation authorities.

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.34>

Р. В. Стефанчишен
orcid.org/0009-0004-2878-7551
доктор філософії в галузі права

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПЕРІОД ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Введення воєнного стану в Україні суттєво змінило роль органів місцевого самоврядування. З одного боку, їхнє значення як найближчих до громадян інституцій зросло, з іншого – виникли нові виклики та обмеження. В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у забезпеченні життєдіяльності громад. Для успішної роботи органів місцевого самоврядування необхідно забезпечити їхню правову захищеність, фінансову стабільність та підтримку з боку центральної влади. Водночас, слід зазначити про певні особливості виконання функцій органами місцевого самоврядування у цей непростий для української держави час, що мають прояв у розширенні та обмеженні повноважень, виникненні нових викликів та завдань, створенні нових можливостей для розвитку, зміні взаємовідносин з центральними органами виконавчої влади.

Актуальність дослідження. Дослідження адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування, їх компетенції та особливостей функціонування завжди було предметом наукових пошуків вчених з огляду на постійні трансформаційні зміни цих інституцій. Зокрема, вивченням цих питань займалися такі вчені-правники, як: В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, Т.І. Білоус-Осінь, Д.І. Голосніченко, Т.О. Карабін, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, Я.В. Лазур, В.В. Тильчик, А.М. Школик та інші. Проте, введення в Україні правового режиму воєнного стану спричинило нові виклики у виконанні органами місцевого самоврядування своїх функцій, що в свою чергу актуалізує необхідність наукового осмислення означених аспектів.

Метою статті є вивчення особливостей виконання функцій органами місцевого самоврядування в період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Конституції України, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Таким чином, держава гарантує право та реальну здатність територіальної громади самостійно вирішувати місцеві питання.

Міське самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [3]. Ця система органів безпосередньо представляє інтереси територіальних громад та самостійно вирішує питання місцевого значення в межах законів України. Вона є важливою складовою демократичного суспільства, є гарантом демократії, сприяє розвитку регіонів і підвищенню якості життя громадян. Місцеві органи влади краще знають потреби громадян і можуть ефективніше їх задовольняти, стимулюють розвиток ініціатив на місцях, сприяють залученню інвестицій, а також залученню громадян до вирішення місцевих проблем.

Аналізуючи спеціальні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування, вбачається можливим виокремити окремі напрямки, в яких здійснюють свої функції органи місцевого самоврядування, а саме:

- 1) Управління майном громади (зокрема, розпорядження комунальною власністю, землекористування, містобудування тощо);
- 2) Соціальний захист (зокрема, забезпечення соціальних послуг, підтримка вразливих верств населення);
- 3) Освіта, культура, спорт (зокрема, організація освітніх закладів, культурних заходів, будівництво спортивних споруд тощо);
- 4) Охорона здоров'я (забезпечення первинної медико-санітарної допомоги);
- 5) Благоустрій території (підтримання чистоти і порядку, розвиток інфраструктури);
- 6) Співпраця з іншими органами влади (взаємодія з центральною владою та суміжними територіальними громадами).

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози,

відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [5].

В свою чергу, Законом України «Про оборону України» встановлюються засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони [4].

З введенням правового режиму воєнного стану на всій території України виникла необхідність врегулювати питання функціонування місцевого самоврядування в цей період. Відповідно, Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [2], який постановляє внести зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо функціонування місцевого самоврядування. Зазначений Закон має на меті врегулювати особливості здійснення повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану та спростити процедури прийняття кадрових рішень щодо посад в органах місцевого самоврядування, посад керівників суб'єктів комунального сектору економіки в умовах воєнного стану.

Функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану має свої особливості, оскільки воєнний стан встановлюється з метою забезпечення безпеки та порядку в державі в умовах загрози для національної безпеки або територіальної цілісності. Зокрема, вбачається можливим визначити конкретні особливості виконання функцій місцевого самоврядування у таких умовах.

По-перше, має місце обмеження повноважень місцевих органів влади. Під час воєнного стану часто вводяться обмеження на повноваження місцевих органів влади. Наприклад, вони можуть втратити частину своїх функцій або підпорядкованість центральним органам управління. Проте, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» розширює компетенцію сільських, селищних, міських голів на територіях, де не ведуться бойові дії та надає їм одноособові повноваження з прийняття рішень щодо:

- звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд;

- обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій;

- демонтажу будівель і споруд, які за результатами обстеження визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей.

- передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану;

- створення установ з надання безоплатної первинної правової допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників таких установ;

- боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями;

- поведження з небезпечними відходами [2].

По-друге, відбувається централізація влади: У період воєнного стану влада може бути централізована для швидкого та ефективного прийняття рішень з метою забезпечення безпеки та порядку в країні. Це може призвести до зменшення впливу місцевих структур. Цю необхідну дію можна пояснити тим, що централізація дозволяє ухвалювати рішення на більш високому рівні, що забезпечує швидкість та ефективність управління. Для успішної боротьби з агресором необхідна чітка координація дій усіх органів державної влади на всіх рівнях. Централізація допомагає уникнути розпорошеності зусиль та забезпечити єдиний підхід до вирішення стратегічних завдань, а також дозволяє ефективніше розподіляти ресурси та спрямовувати їх на найважливіші напрямки. Важливо розуміти, що централізація влади – це тимчасовий захід, необхідний для подолання надзвичайної ситуації. Після завершення воєнного стану необхідно буде повернутися до процесу децентралізації та розширення повноважень місцевого самоврядування.

По-третє, певна частина функцій органів місцевого самоврядування спрямовується на мобілізацію ресурсів. Місцеві органи влади можуть бути залучені до мобілізації ресурсів для потреб оборони країни, таких як надання житла для військових чи забезпечення харчування населення.

По-четверте, органами місцевого самоврядування здійснюється контрольна функція за дотриманням законів та воєнних наказів. Місцеві органи влади повинні забезпечувати виконання воєнних наказів та розпоряджень, встановлених під час воєнного стану, а також дотримання законів і нормативних актів, що регулюють поведінку громадян у цей період. Водночас, органи місцевого самоврядування повинні співпрацювати з військовими та правоохоронними органами для забезпечення безпеки та порядку в місцевості.

По-п'яте, актуалізуються функції органів місцевого самоврядування щодо збереження соціально-економічної стабільності. Місцеве самоврядування має забезпечувати збереження соціально-економічної стабільності в містах та регіонах, незважаючи на воєнний стан.

Існують певні особливості виконання функцій органів місцевого самоврядування, спровоковані змінами адміністративно-територіального устрою. В період воєнного стану утворюються військові адміністрації населених пунктів в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження. Начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова.

Слід звернути увагу на кадрові особливості функціонування органів місцевого самоврядування, зокрема у аспекті проходження служби у цих органах. У період дії воєнного стану особи призначаються на посади в органах місцевого самоврядування начальником відповідної військової адміністрації без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особою картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад. Такі особи подають декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, передбачену Законом України «Про запобігання корупції», документ про підтвердження рівня володіння державною мовою відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, у разі якщо такі документи не були подані ними раніше. Особи, звільнені з посад служби в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану, протягом одного року після припинення чи скасування воєнного стану можуть бути прийняті на рівнозначні або нижчі посади державної служби та служби в органах місцевого самоврядування без проведення конкурсу [2].

Як висновок, слід зазначити, що усі особливості виконання функцій органами місцевого самоврядування визначаються законодавством та конкретними обставинами, що супроводжують введення воєнного стану. Важливо, щоб місцеве самоврядування діяло в рамках закону та сприяло забезпеченню безпеки та захисту прав громадян у цей складний період.

Встановлено, що система органів місцевого самоврядування безпосередньо представляє інтереси територіальних громад та самостійно вирішує питання місцевого значення в межах законів України. Вона є важливою складовою демократичного суспільства, є гарантом демократії, сприяє розвитку регіонів і підвищенню якості життя громадян. Місцеві органи влади краще знають потреби громадян і можуть ефективніше їх задовольняти, стимулюють розвиток ініціатив на місцях, сприяють залученню інвестицій, а також залученню громадян до вирішення місцевих проблем.

Виокремлено напрямки, в яких здійснюють свої функції органи місцевого самоврядування, а саме: управління майном громади, соціальний захист, освіта, культура, спорт, охорона здоров'я, благоустрій території, співпраця з іншими органами влади.

Встановлено, що функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану має свої особливості, оскільки воєнний стан встановлюється з метою забезпечення безпеки та порядку в державі в умовах загрози для національної безпеки або територіальної цілісності. Визначено конкретні особливості виконання функцій місцевого самоврядування у таких умовах.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.1996 р. № 254/96-В. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

Анотація

Стефанчишен Р. В. Особливості виконання функцій органів місцевого самоврядування в період дії правового режиму воєнного стану. – Стаття.

У статті досліджено особливості виконання функцій органів місцевого самоврядування в період дії правового режиму воєнного стану. Встановлено, що система органів місцевого самоврядування безпосередньо представляє інтереси територіальних громад та самостійно вирішує питання місцевого значення в межах законів України. Вона є важливою складовою демократичного суспільства, є гарантом демократії, сприяє розвитку регіонів і підвищенню якості життя громадян. Місцеві органи влади краще зна-

ють потреби громадян і можуть ефективніше їх задовольняти, стимулюють розвиток ініціатив на місцях, сприяють залученню інвестицій, а також залученню громадян до вирішення місцевих проблем.

Визначено, що введення воєнного стану в Україні суттєво змінило роль органів місцевого самоврядування. З одного боку, їхнє значення як найближчих до громадян інституцій зросло, з іншого – виникли нові виклики та обмеження. В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у забезпеченні життєдіяльності громад. Для успішної роботи органів місцевого самоврядування необхідно забезпечити їхню правову захищеність, фінансову стабільність та підтримку з боку центральної влади.

Виокремлено напрямки, в яких здійснюють свої функції органи місцевого самоврядування, а саме: управління майном громади, соціальний захист, освіта, культура, спорт, охорона здоров'я, благоустрій території, співпраця з іншими органами влади.

Встановлено, що функціонування місцевого самоврядування у період дії воєнного стану має свої особливості, оскільки воєнний стан встановлюється з метою забезпечення безпеки та порядку в державі в умовах загрози для національної безпеки або територіальної цілісності. Визначено конкретні особливості виконання функцій місцевого самоврядування у таких умовах.

Встановлено, що усі особливості виконання функцій органами місцевого самоврядування визначаються законодавством та конкретними обставинами, що супроводжують введення воєнного стану. Важливо, щоб місцеве самоврядування діяло в рамках закону та сприяло забезпеченню безпеки та захисту прав громадян у цей складний період.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, воєнний стан, функції, повноваження, компетенція.

Summary

Stefanchishen R. V. Peculiarities of performing the functions of local self-government bodies during the period of the legal regime of martial law. – Article.

The article examines the peculiarities of the performance of the functions of local self-government bodies during the period of the legal regime of martial

law. It was established that the system of local self-government bodies directly represents the interests of territorial communities and independently resolves issues of local importance within the limits of the laws of Ukraine. It is an important component of a democratic society, is a guarantor of democracy, promotes the development of regions and improves the quality of life of citizens. Local authorities know the needs of citizens better and can satisfy them more effectively, stimulate the development of initiatives on the ground, promote the attraction of investments, as well as the involvement of citizens in solving local problems.

It was determined that the introduction of martial law in Ukraine significantly changed the role of local self-government bodies. On the one hand, their importance as institutions closest to citizens has increased, on the other hand, new challenges and limitations have arisen. In the conditions of martial law, local self-government bodies play an important role in ensuring the livelihood of communities. For the successful operation of local self-government bodies, it is necessary to ensure their legal protection, financial stability and support from the central government.

Areas in which local self-government bodies perform their functions are highlighted, namely: management of community property, social protection, education, culture, sports, health care, improvement of the territory, cooperation with other authorities.

It was established that the functioning of local self-government during the period of martial law has its own characteristics, since martial law is established to ensure security and order in the state in conditions of a threat to national security or territorial integrity. Specific features of the performance of local self-government functions in such conditions are determined.

It has been established that all features of the performance of functions by local self-government bodies are determined by legislation and specific circumstances accompanying the introduction of martial law. It is important that local self-government act within the framework of the law and contribute to ensuring the safety and protection of citizens' rights during this difficult period.

Key words: local self-government bodies, martial law, functions, powers, competence.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.3/.7
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.35>

О. О. Бахуринська
orcid.org/0000-0002-1470-5250
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ БЕЗПЕКИ
ТА ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ НА РОБОТІ

Постановка проблеми. Українська держава, перебуваючи сьогодні у надскладних безпекових, економічних та соціально-гуманітарних умовах, продовжує роботу над євроінтеграційними проектами та завданнями. Не є винятком і наближення національної законодавчої бази у сфері охорони праці до права ЄС. Насамперед про це свідчить розробка проекту Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10147 від 13 жовтня 2023 р.) (далі – законопроект № 10147) [1] та похідного проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10148 від 13 жовтня 2023 р.) (далі – законопроект № 10148) [2].

Законопроект № 10147 покликаний повністю замінити чинний Закон України № 2694-ХІІ від 14.10.1992 р. «Про охорону праці» і запропонувати нову концепцію системи заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності працівників на робочому місці, що відповідатиме праву Європейського Союзу та міжнародно-правовим зобов'язанням України. Як зазначається у пояснювальній записці до цього законопроекту, застарілість та неефективність існуючого способу державного регулювання безпеки та здоров'я працівників потребує формування нової системи запобігання професійним ризикам шляхом впровадження на законодавчому рівні ризикоорієнтованого підходу у сфері організації безпеки та здоров'я працівників. Основою такого підходу є положення рамкової Директиви Ради 89/391/ЄЕС від 12.06.1989 про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі, та інших асоційованих з нею європейських директив у сфері безпеки працівників [3].

Для забезпечення комплексного бачення сфери організації та забезпечення безпеки та здоров'я працівників на роботі законопроектом № 10148 пропонуються зміни до КУПАП та

КК України (а саме до його статей 271 та 272) з метою удосконалення адміністративно-правової та кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі [2].

Попередня оцінка положень законопроекту № 10148, без аналізу окремих положень базового регуляторного законопроекту № 10147, не дає чіткої відповіді щодо якості удосконалення кримінально-правового регулювання цих відносин та усунення проблем тлумачення ознак окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених розділом Х Особливої частини КК України. Бланкетність зазначених норм КК України обумовлює потребу постійного моніторингу змін правових підходів до регулювання у сфері безпеки праці. Запропонована законопроектом № 10147 зміна підходу до сприйняття й використання понять «охорона праці», «безпека праці», «безпека та здоров'я працівника», формулювання нових дефініцій понять «працівник» та «роботодавець» можуть мати суттєве значення, зокрема, для встановлення змісту ознак безпосереднього об'єкта, потерпілого та суб'єкта кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 271–272 КК України.

Метою цієї публікації є здійснення критичних оцінок окремих законодавчих пропозицій щодо удосконалення змісту норм-заборон, спрямованих на кримінально-правовий захист прав працівників на безпечні та здорові умови праці.

Науково-теоретичним підґрунтям розв'язання непростих завдань застосування кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за правопорушення проти безпеки праці та безпеки виробництва, є, зокрема, доробки таких українських дослідників, як В.О. Борисов, І.П. Лановенко, О.О. Пащенко, В.О. Навроцький, М.П. Куцевич, В.І. Павликівський, О.О. Дудоров, Р.А. Мовчан, Г.С. Крайник, О.В. Таран. Важливими у контексті розуміння поняття «працівник» є праці фахівців у галузі трудового права, зокрема, С.Я. Вавженчука, В.Л. Костюк, М.І. Іншина, В.І. Щербини, Л.В. Котової. Незапер-

чуючи теоретичної та практичної ваги наукових публікацій, треба визнати, що питання тлумачення бланкетних ознак складів кримінальних правопорушень проти безпеки праці та безпеки виробництва є дискусійними і потребують подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Пропоноване у законопроекті № 10148 формулювання суспільно небезпечного діяння у диспозиціях частин перших ст. 271 і ст. 272 КК України як «*порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з безпеки та здоров'я працівників на роботі ...*» можна розцінювати, передусім, як засіб приведення понятійного апарату у відповідність з термінологією, яка використовується у законопроекті № 10147. Але чи може вбачатися за цими змінами зміщення акценту у розумінні сутності ключових ознак складів цих кримінальних правопорушень, зокрема, об'єкта кримінально-правової охорони, безпосереднього об'єкта (основного й додаткового) та ознак потерпілого у вказаних кримінальних правопорушеннях?

Безпеку праці як основний безпосередній об'єкт¹ кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 чинного КК України, в цілому можна визначити як такий стан умов праці, який забезпечує відсутність небезпеки заподіяння шкоди життю та здоров'ю працівників у процесі трудової діяльності (зокрема, й при виконанні робіт з підвищеною небезпекою) внаслідок впливу небезпечних та шкідливих виробничих факторів [6, с.190]. Хоча безпека праці і є засобом забезпечення конституційного права людини на безпечні та здорові умови праці, однак, по суті, це поняття все ж свідчить про узагальнений контекст правового розуміння праці як самостійного цілеспрямованого виду діяльності людини, що характеризується практичною корисністю кінцевого результату як для окремої людини, так і для суспільства й держави. У такому ж контексті визначається поняття безпеки праці як виду діяльності у ДСТУ 2293:2014 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять», згідно п.4.10 якого безпека праці – це захищеність трудова діяльність людини від перевищеного прийняттого ризику [7, с. 5].

¹ У кримінально-правовій доктрині немає єдності у підходах щодо безпосереднього об'єкта зазначених кримінальних правопорушень. Зокрема, безпосередній об'єкт діяння, передбаченого ст. 271 КК України, визначається як: «конституційне право людини та громадянина на безпечні умови праці» [4, с. 903], «встановлений законодавством порядок забезпечення безпеки праці, що полягає у створенні і дотриманні на всіх підприємствах, в установах, організаціях, а також у самозайнятих осіб, які використовують найману працю, здорових, безпечних та належних умов праці» [5, с. 209], а діяння, передбаченого ст. 272 КК України – як «безпеку виконання робіт з підвищеною небезпекою» [4, с. 905].

За логікою законопроектів № 10147 та № 10148, концепція змін передбачає перенесення уваги з «охорони праці» та «безпеки праці» на «безпеку працівника на роботі», що включає його особисту безпеку, здоров'я та життя, а також його працездатність як об'єкти впливу державної політики за принципом людиноцентричності.

Вузьке трактування поняття «безпека та здоров'я працівника» насамперед має орієнтувати (за зразком тлумачення об'єктів кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи) на такі природні блага людини як її здоров'я, життя, фізичну та психічну особисту безпеку від чинників, здатних безпосередньо спричинити травмування, ушкодження або негативно вплинути на її здоров'я чи життя у майбутньому (у разі неодноразового чи постійного впливу). У зв'язку з цим, якщо так визначати безпосередній об'єкт кримінальних правопорушень, передбачених статтями 272 та 272 КК України, постає питання про доцільність виділення додаткових безпосередніх об'єктів – здоров'я та життя потерпілого, а можливо й питання про місце цих кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України.

Однак, у широкому розумінні звісно ж безпека та здоров'я працівника тісно пов'язується із його робочим місцем, робочим середовищем, на якому мають бути створені безпечні та здорові умови праці, з правовідносинами іншого змісту. Це стан всесторонньої захищеності працюючої людини на робочому місці від впливу будь-яких факторів робочого середовища техногенного та(або) природного характеру, внаслідок яких може бути спричинена шкода її здоров'ю, життю та(або) працездатності. Це повертає нас до визначення цього поняття як цілісної системи заходів у сфері забезпечення прав працівників на безпечні та здорові умови їхньої праці. Звернення до визначених у ч.1 ст.1 регуляторного законопроекту № 10147 термінів, які мають стати основою тлумачення кримінально-правових ознак діянь, пропорованих у законопроекті № 10148 (у т.ч. й безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення), дає можливість зробити висновок, що незважаючи на зміну термінології, сутність базової юридичної конструкції «безпека та здоров'я працівника на роботі» порівняно з чинними нормативними поняттями «безпека праці» та «охорона праці» в принципі не змінюється. За п. 3) ч. 1 ст. 1 законопроекту № 10147 безпека та здоров'я працівника на роботі – це система заходів і засобів, спрямованих на збереження здоров'я, життя і працездатності працівників, із запобігання та(або) зменшення впливу на працівників небезпечних та шкідливих професійних факторів і професійних ризиків, що вживаються на всіх етапах робочого процесу, зокрема, на етапі планування та проектування [1].

За таким визначенням поняття безпеки та здоров'я працівника подібне до поняття охорони праці згідно ст. 1 ЗУ «Про охорону праці» (це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності) [8], і саме у такому значенні, за суттю законопроекту № 10148, воно залишається у якості безпосереднього об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 КК України. І так само питання про здоров'я та життя працівника як додаткові безпосередні об'єкти зазначених діянь не потребуватиме перегляду.

У межах впроваджуваної концепції «безпека та здоров'я працівника на роботі» та її можливого впливу на зміст юридичних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 КК України, треба звернути увагу й на ознаки потерпілого від зазначених суспільно небезпечних діянь. Зміни, запропоновані законопроектом № 10148, не торкаються ознак потерпілого у буквальному (текстуальному) сенсі, і у можливій перспективі дослідники так само, як і зараз, вирішуватимуть низку дискусійних питань щодо кола осіб, які можуть визнаватися потерпілими від кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 271–272 КК України, звертаючись до регуляторного законодавства. Через це оцінка пропозицій щодо визначення поняття «працівник» у законопроекті № 10147 набуває важливого значення.

Як цілком слушно зазначають О.О. Дудоров та Р.О. Мовчан, у судовій практиці ознаки потерпілого у ст.ст. 271–272 чинного КК України значною мірою встановлюються під впливом роз'яснень Пленуму Верховного Суду України [9, с. 119]. У п.8 постанови Пленуму ВСУ № 7 від 12.06.2009 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» визначено, що потерпілим у ст.271 КК можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою організацією чи з виробничою діяльністю громадянина-підприємця (безпосередньо працюють, прибули у відрядження, на практику, стажування або діяльність яких пов'язана з цим виробництвом). Сторонні для зазначеного виробництва особи не можуть визнаватися потерпілими від цього кримінального правопорушення. Потерпілими внаслідок діянь, передбачених ст.272 КК, можуть бути як учасники виробничого процесу, так і інші особи, які не мають до нього відношення (п.10 постанови від 12.06.2009 № 7) [10].

Пленум ВСУ, резонно уникаючи узагальненого вживання більш вузького поняття «праців-

ник», використовує тут ширший (а частково – вельми широкий і тому дискусійний) критерій для визначення категорій осіб як потерпілих, оскільки суб'єктами у сфері безпеки праці (з їх невід'ємним правом на безпечні та здорові умови праці) є особи, що здійснюють трудову діяльність на підприємстві, в установі, організації незалежно від їх форми власності чи у громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності не тільки на умовах трудового договору (контракту), але й на підставі інших правових актів (наприклад, договору про стажування чи практику, наказу про відрядження тощо) або ж на підставі спеціального законодавства (норм спеціального регулювання; наприклад, кримінально-виконавчого законодавства, Статуту Збройних Сил України) [6, с. 46–52].

Здійснений в інтересах кримінально-правового дослідження аналіз деяких іншогалузевих нормативних дефініцій поняття «працівник» дає підстави для підтвердження вузького обсягу його змісту. Ст.1 Закону України «Про охорону праці» визначає працівника як особу, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом) [8]. Згідно п. 14.1.195 ст. 14 Податкового кодексу України працівник – це фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію згідно з укладеним з роботодавцем трудовим договором (контрактом) відповідно до закону [11]. Визначення поняття «працівник» міститься, зокрема, й у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» – це фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю [12].

Згідно п. 25 ч. 1 ст. 1 законопроекту № 10147, положення якого, як вже зазначалося, мають слугувати орієнтиром для з'ясування змісту ознак кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 271–272 КК України, працівник – фізична особа, яка в межах трудових відносин незалежно від наявності формального трудового договору виконує роботу, зокрема за рішенням суду, або надає послуги на користь (в інтересах) іншої особи (роботодавця), а також особа, яка проходить у роботодавця навчання або практику, за винятком домашніх працівників, самозайнятих осіб та членів фермерського господарства.

Формулюючи таким чином базову нормативну категорію у галузі безпеки та здоров'я працівника, законодавець спирається на поняття більш широкого змісту, визначені, насамперед, у Конвенції МОП про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище № 155 (1981), яка терміном

«працівник» охоплює усіх осіб, які працюють за наймом, зокрема державних службовців [13], а також у Директиві Ради Європейський співтовариств від 12.06.1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЕЕС), де у п. (а) ст. 3 працівником визнано будь-яку особу, найняту працедавцем, враховуючи стажерів та учнів, але за винятком домашньої прислуги [14].

Уявляється, що український законодавець таким деталізованим визначенням поняття «працівник» прагне не тільки наблизити дану галузь національного законодавства до права ЄС, але і врегулювати певні існуючі проблеми статусу окремих категорій осіб у системі забезпечення безпеки їх праці.

Аналізуючи запропоноване у законопроекті № 10147 поняття «працівник», можна припустити, що завдаки визначенню такого змісту:

1) Констатується основна природа правовідносин між працівником та роботодавцем – трудові відносини, які виникають на підставі трудового договору.

2) Розширюється дія законодавства про безпеку та здоров'я працівника на цивільно-правові відносини («надання послуг на користь (в інтересах) іншої особи (роботодавця)»). Зауважу, що чинний Закон «Про охорону праці» не містить аналогічних положень, і це певною мірою дає підстави для висновку про те, що особи, які виконують роботу за цивільно-правовими угодами, не можуть визнаватися потерпілими у ст.ст. 271–272 КК України. Адже під час надання таких послуг підрядник зберігає свою господарську та організаційну автономію, тобто роботодавець не має права втручатися в організацію праці виконавця послуг. У такому разі роботодавець не бере на себе зобов'язання забезпечувати підряднику безпечні та здорові умови праці.

Великою Палатою Верховного Суду у постанові від 31 жовтня 2018 року (провадження № 14-370цс18) на підставі положень ст. 21 Кодексу законів про працю України, статей 626 і 837 Цивільного кодексу України зроблено висновок, що цивільно-правові та трудові договори треба розрізняти за їх предметом: у цивільно-правовому договорі роботодавця цікавить результат, отриманий внаслідок проведених робіт; предметом трудових договорів є сам процес трудової діяльності працівника (трудова обов'язки, початок та закінчення робочого дня, тривалість перерви тощо). За цивільно-правовим договором відносини регламентуються не трудовим законодавством, а виключно цивільним [15].

За новим підходом проблема кримінальної відповідальності роботодавця за спричинення шкоди здоров'ю чи життю осіб, які виконують роботу

за цивільно-правовими угодами, начебто вирішується, однак ч. 4 ст. 2 законопроекту № 10047 прямо визначає, що «дія Закону поширюється на відносини за цивільно-правовими договорами у випадках, визначених цим Законом». Йдеться про випадки залучення суб'єкта господарювання, що надає послуги у сфері безпеки та здоров'я працівників (наприклад, для проведення аудиту системи управління безпекою та здоров'ям працівників). Таким чином, в аналізованому контексті залишається невирішеним питання про статус (у т.ч. як потерпілого у кримінально-правовому значенні) суб'єктів тих цивільно-правових угод з роботодавцем, які укладені за іншим предметом, не пов'язаним з управлінням сферою безпеки та здоров'я працівників.

3) У межах категорії «працівник» виділяються особи, які проходять у роботодавця навчання або практику. При цьому у законопроекті відсутнє визначення (або ж відсилка до іншого джерела) понять «навчання», «практика», «стажування» тощо, а враховуючи суттєву розбалансованість нормативного понятійного апарату щодо цих й подібних категорій у чинному законодавстві, законодавець має докласти зусиль для виваженого вирішення цієї проблеми. Чинний ЗУ «Про охорону праці» не виділяє окремо положень щодо того, хто входить до кола зазначених суб'єктів правовідносин у сфері охорони праці. Проте, за вказівками щодо видів таких суб'єктів та роз'ясненням понять «професійне навчання», «стажування», «виробнича практика», «виробниче навчання» тощо можна звернутися до законів України № 5067-VI «Про зайнятість населення» від 5.07.20212 р., № 4312-VI «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р., до Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці (НПАОП 0.00-4.12-05) від 26.01.2005 р. та інших нормативно-правових актів.

4) Визначається більш чіткий орієнтир визнання права на безпечні та здорові умови праці (і, як наслідок їх незабезпечення, – відповідальність роботодавця за спричинену шкоду здоров'ю чи життю працівника) для особи, яка допущена до виконання роботи за відсутності формального трудового договору. Відповідно, така особа так само набуває офіційного статусу працівника з усіма належними правами і гарантіями у сфері безпеки праці.

Виходячи зі змісту ст. 24 та ст. 265 чинного Кодексу законів про працю України (КЗпПУ), працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця; у разі фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), оформлення працівника на неповний робочий час

або за трудовим договором з нефіксованим робочим часом роботодавець несуть відповідальність у виді сплати штрафу. Однак, це не означає, що у такому випадку трудові відносини визнаються відсутніми і роботодавець звільняється від обов'язку забезпечувати такій особі безпечні та здорові умови праці. Тим більше, що згідно ч. 6 ст. 235 КЗпПУ суд може прийняти рішення про встановлення періоду роботи та оформлення трудових відносин з такою особою [16].

5) На рівні дефініції встановлюється виняток із загального визначення поняття «працівник» – «за винятком домашніх працівників, самозайнятих осіб та членів фермерського господарства».

Виключення зі сфери дії законодавства про безпеку та здоров'я працівника самозайнятих осіб та членів фермерського господарства пов'язане зі специфікою їх правового статусу та відсутністю трудових відносин з роботодавцем у їхньому основному значенні. Згідно з п. 14.1.226 ст. 14 Податкового кодексу України самозайнята особа – це платник податку, який є фізичною особою - підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності [11]. У ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про фермерське господарство» передбачено, що членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень установчого документа фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом) [17].

Виокремлення категорії домашніх працівників не означає їх виключення із системи суб'єктів трудових правовідносин та правовідносин з безпеки та здоров'я працівників на роботі, а лише пояснюється особливостями правового статусу домашніх працівників та його правового регулювання з урахуванням характеру домашньої праці та умов, у яких домашні працівники виконують свої трудові функції. На урахування цього у ч. 1 ст. 2 законопроекту № 10147 передбачається, що особливості регулювання відносин у сфері безпеки та здоров'я працівників на роботі можуть встановлюватися іншими законами.

Згідно зі ст. 153 КЗпПУ у редакції Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників» № 3680-IX від 25.04.2024 р., який набуває чинності 24.08.2024 р., при використанні праці домашніх працівників створення належних, безпечних і здорових умов праці покладається на сторони трудового договору. Домашній працівник має право відмовитися від

виконання важких робіт, робіт із шкідливими чи небезпечними умовами праці (ч.2). При виконанні дистанційної роботи або при використанні праці домашніх працівників роботодавець несе відповідальність за безпечність і належний технічний стан обладнання та засобів виробництва, що передаються працівнику для виконання відповідної роботи (ч. 11) [18].

Водночас, ч. 1 ст. 1733 КЗпПУ у редакції Закону № 3680-IX від 25.04.2024 р. визначає, що з урахування специфіки домашньої праці та особливостей умов праці, передбачених цим Кодексом, домашні працівники користуються всіма трудовими правами та гарантіями, передбаченими законодавством про працю, у тому числі на безпечні та здорові умови праці». Очевидно, встановлений ч.11 оновленої ст. 153 КЗпПУ орієнтир для відповідальності роботодавця (у т.ч., розуміємо, й кримінальної – з у разі заподіяння шкоди здоров'ю працівника) звужує право домашніх працівників на безпечні та здорові умови праці та гарантії його забезпечення. Безпека та здоров'я працівника на роботі включає завдання роботодавця не лише забезпечити належний технічний стан обладнання та засобів виробництва, що передаються працівнику для виконання відповідної роботи, але й організувати безпечну робочу зону (робоче місце) працівника (наприклад, правильне розміщення обладнання, виходів та евакуаційних шляхів, належне освітлення, вентиляція тощо).

Встановлюючи у ч. 1 ст. 2 законопроекту № 10147 умову про недопущення іншими законами, що визначають особливості регулювання права окремих категорій працівників на безпечні та здорові умови на роботі, звуження змісту та обсягу передбачених цим законопроектом відповідних прав, гарантій та обов'язків, законодавець заклав суттєву суперечність з чинним законодавством.

Висновки. Проведений у статті правовий аналіз окремих положень законопроекту № 10147 з оцінкою його *de lege ferenda* впливу на зміст ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271-272 КК України, дозволяє резюмувати наступне.

1. Законодавчі пропозиції щодо зміни концептуальних засад політики у сфері охорони праці є актуальними та важливими для кардинального переосмислення парадигми ставлення роботодавця до безпеки та здоров'я працівників на роботі та його відповідальності у цій площині.

2. Оновлення законодавства у сфері безпеки та здоров'я працівників на роботі, як регуляторної нормативної основи, впливатиме на застосування бланкетних норм інших галузей права, в тому числі адміністративного та кримінального, і тому потребує системного, якісного та несуперечливого підходу.

3. Запропонована заміна концепції «охорона праці» на «безпека та здоров'я працівника» наразі не дає підстав для перегляду розуміння змісту основного та додаткового безпосередніх об'єктів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 КК України.

4. Поняття «працівник», з яким пов'язується тлумачення ознаки потерпілого у складах вказаних кримінальних правопорушень, із запропонованим уточненням та розширенням його змісту, може обумовлювати фрагментарність законодавчого підходу до кримінально-правового врегулювання ситуацій порушення роботодавцем вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі. Тому законодавець при подальшому розгляді законопроектів № 10147 та № 10148 має дотримуватися принципу юридичної визначеності у частині передбачуваності й однозначності викладення нормативних положень та утриматися від використання дефініцій та юридичних конструкцій, які потенційно можуть призвести до невичерпності правового регулювання.

5. Одним з перспективних напрямків дослідження та оцінки пропозицій законодавця, викладених у аналізованих законопроектах, може стати аналіз понять «роботодавець» та «особа, на яку покладено обов'язки із забезпечення організації, виконання та дотримання вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів з безпеки та здоров'я працівників на роботі».

Література

1. Про безпеку та здоров'я працівників на роботі : проект Закону України реєстр. н. 10147 від 13.10.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42995> (дата звернення: 15.06.2024).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі: проект Закону України, реєстр. н. 10148 від 13.10.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42996> (дата звернення: 15.06.2024).
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі», реєстр. н. 10147 від 13.10.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42995> (дата звернення: 15.06.2024).
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.
5. Куцевич М.П. Проблеми захисту трудових прав працівника засобами кримінального права : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.05, 12.00.08. Одеса, 2018. 460 с.
6. Бахуринська О.О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 235 с.
7. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять. ДСТУ 2293:2014. Національний стандарт України. Видання офіційне. К., Мінекономрозвитку України, 2015. 18 с. (дата звернення: 16.06.2024).

8. Про охорону праці: Закон України № 2694-XII від 14.10.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 15.06.2024).

9. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Судова практика в справах про кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва: питання кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2022. С. 116–122.

10. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: постанова Пленуму ВСУ № 7 від 12.06.2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

11. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

12. Про професійний розвиток працівників : Закон України № 4312-VI від 12.01.2012 р.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

13. Конвенція 1981 року про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище № 155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text (дата звернення: 15.06.2024).

14. Директива Ради Європейських співтовариств від 12 червня 1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text (дата звернення: 15.06.2024).

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 31 жовтня 2018 року (провадження № 14-370цс18). URL: ЄДРСР 77586972

16. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 15.06.2024).

17. Про фермерське господарство: Закон України № 973-IV від 19.06.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників: Закон України № 3680-IX від 25.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3680-20> (дата звернення: 18.06.2024).

Анотація

Бахуринська О. О. Перспективи удосконалення кримінально-правової охорони безпеки та здоров'я працівників на роботі. – Стаття.

Реформування законодавства про охорону праці є одним із пріоритетних завдань державної політики для соціально-економічного розвитку України та успішності її євроінтеграційних процесів. У статті здійснено аналіз ключових положень проекту Закону України «Про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10147 від 13 жовтня 2023 року) та проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за порушення вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі» (реєстр.н. 10148 від 13 жовтня 2023 року). Законодавство у сфері безпеки та здоров'я працівників на роботі є регуляторною нормативною основою для тлумачення та застосування деяких статей Особливої частини Кримінального кодексу України. У зв'язку з цим досліджується потенційний вплив нової концепції «безпека та здоров'я працівника на роботі» на зміст юридичних ознак складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 271 та 272 КК України, зокрема, основного

та додаткового безпосередніх об'єктів та потерпілого від кримінального правопорушення. З урахуванням положень чинного національного й міжнародного законодавства та пропозицій українського законодавця у проекті закону № 10147, авторка аналізує поняття «працівник», «безпека працівника», «здоров'я працівника». У зазначеному аспекті досліджені норми трудового, цивільного, податкового законодавства України, а також положення Директиви Ради Європейських Співтовариств від 12 червня 1989 року про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі (89/391/ЄЕС). Основну увагу приділено визначенню поняття «працівник» у контексті його значення для тлумачення ознаки потерпілого у статтях 271 та 272 Кримінального кодексу України. Визначені основні переваги та вади формулювання цієї дефініції у законопроекті № 10147. Наголошено, що такі вади можуть обумовлювати фрагментарність кримінально-правового врегулювання ситуацій, пов'язаних з порушенням роботодавцем вимог законодавства про безпеку та здоров'я працівників на роботі. Перспективою подальшого вивчення проблеми та оцінки пропозицій законодавця у законопроектах № 10147 та № 10148 вбачається дослідження поняття «роботодавець» у контексті суб'єкта кримінальних правопорушень проти безпеки та здоров'я працівника на роботі.

Ключові слова: законодавство з охорони праці; безпека та здоров'я працівників на роботі; працівник; кримінальні правопорушення проти безпеки праці; потерпілий від кримінального правопорушення; тлумачення кримінального закону.

Summary

Bakhurinska O. O. Prospects for improving the criminal law protection of safety and health of workers at work. – Article.

Reforming legislation on labor protection is one of the priority tasks of state policy for the economic and social development of Ukraine and the success of its

European integration processes. The article presents an analysis of the key provisions of the Draft Law on the safety and health of workers at work (№ 10147 dated 13.10.2023) and the Draft Law on amendments to some legislative acts of Ukraine regarding liability for violation of the requirements of the legislation on the safety and health of workers at work (№ 10148 dated 13.10.2023). The normative basis for interpreting and applying certain articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is the legislation in the field of occupational safety and health of employees. In this regard, the author studies the possible impact of the new concept of «employee safety and health at work» on the content of the legal features of criminal offenses provided for by Articles 271 and 272 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, the main and additional immediate objects and the victim. Taking into account the provisions of current national and international legislation and the proposals of the Ukrainian legislator, draft law No. 10147 analyzes the concepts of «employee», «employee safety», «employee health». The author examines the some norms of labor, civil, and tax legislation of Ukraine. The main attention is paid to the definition of the term "employee" in the context of its meaning for the interpretation of the characteristics of the victim in articles 271 and 272 of the Criminal Code of Ukraine. The main advantages and disadvantages of this definition in draft law No. 10147 are defined. Such defects can cause the fragmentation of the criminal law settlement of cases of violation by the employer of the requirements of the legislation on the safety and health of employees at work. The prospect of further research of the problem and analysis of the legislator's proposals in drafts law No. 10147 and No. 10148 is considered to be the study of the concept of «employer» in the context of the subject of criminal offenses against the safety and health of the employee at work.

Key words: labor protection legislation; safety and health of workers at work; employee; criminal offense against labor safety; crime victim; interpretation of criminal law.

УДК 343.85:343.6:343.221
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.36>

Н. В. Верлос

orcid.org/0000-0003-3598-2721

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
заступник декана з навчальної роботи
Запорізького національного університету*

Ю. В. Пирожкова

orcid.org/0000-0003-4644-6270

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету*

О. В. Мельковський

orcid.org/0000-0001-8916-5343

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
Запорізького національного університету*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, УЧИНЕНИХ ЧЛЕНАМИ МОЛОДІЖНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРУП (ОБ'ЄДНАНЬ)

Безумовно на теперішній час в нашій державі основним напрямком діяльності всіх правоохоронних органів та збройних сил України залишається протидія агресору та захист нашої території. При цьому, при дослідженні загальної картини боротьби зі злочинністю, на нашу думку, залишається актуальною проблема захисту безпосередньо прав та законних інтересів кожного громадянина. Актуальність протидії кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) також не слід недооцінювати. Одним з шляхів запобігання вказаним кримінальним правопорушенням є застосування заходів та засобів оперативно-розшукової діяльності (далі ОРД). Відповідно існують деякі особливості оперативно-розшукового запобігання, які пропонується розглянути в даній статті.

Слід зазначити, що питання безпеки футбольних матчів у сучасний період продовжують стояти найгостріше. Крім таких загроз, як терористичні акти під час проведення міжнародних чи національних чемпіонатів, кримінально-карні дії щодо вболівальників та спортсменів (крадіжки, грабежі, шахрайство), все більшої актуальності набувають агресивні дії з боку радикальних футбольних груп.

У зв'язку з цим розглянемо деякі спеціальні кримінологічні заходи для протидії суспільно небезпечним діям футбольних фанатів.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути особливості оперативно-розшукового запо-

бігання (профілактики) та протидії кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань).

Результати дослідження. Дослідженню питань оперативно-розшукового запобігання (профілактики) та протидії окремим видам кримінальних правопорушень присвячені роботи таких вітчизняних вчених: К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Т. М. Білик, А. В. Вінчук, М. Л. Грїбов, О. Ф. Долженков, І. П. Козаченко, В. В. Марков, С. Г. Міщенко, М. А. Погорецький, О. О. Сухачов, В. Є. Тарасенко, О. Ю. Татаров, В. В. Тищенко, М. С. Пуцкірідзе, С. С. Чернявський, А. М. Черняк, О. А. Шевченко, О. Ю. Шумилов, О. О. Юхно тощо.

І. П. Козаченко вважає, що оперативно-розшукова профілактика є системою агентурно-оперативних заходів, що здійснюються оперативними підрозділами, спрямованих на попередню оперативну перевірку первинної інформації щодо осіб і фактів, що представляють оперативний інтерес, виявлення й усунення причин і умов, що сприяють злочинам, виявлення ознак злочинів, що плануються та підготовлюються, встановлення осіб, причетних до них і тих, що допускають відхилення від норм поведінки, здійснення щодо них профілактичного впливу [1, с. 26].

Як вважає О. М. Бандурка, в процесі оперативно-розшукової діяльності, особливо при розкритті і розслідуванні проявів організованої злочинності, виникає питання про можливості і межі застосування спеціальних сил, засобів і методів,

які мають у своєму розпорядженні органи внутрішніх справ для вирішення оперативно-тактичних завдань. Безсумнівно, що використання засобів конфіденційної діяльності викликається об'єктивними причинами, обумовленими специфікою оперативно-розшукової діяльності... [2].

На нашу думку, протидія кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) без використання можливостей ОРД не має будь яких перспектив. У першу чергу цю діяльність слід розглядати в межах протидії протиправним діям таких молодіжних угруповань, як футбольні фанати. На сьогоднішній день хуліганські дії радикально налаштованих угруповань футбольних фанатів становлять серйозну загрозу.

Серед загальних заходів протидії кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), пов'язаних зі спортивними заходами, як правило виділяють наступні.

Превентивні (запобіжні) заходи. Проходження попереднього контролю, у ході якого виявляються особи, які можуть мати заборонені колюче-ріжучі предмети, феєрверки, петарди або інші предмети, які можуть становити небезпеку. Не допускаються на футбольні матчі особи у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, а також ті, хто перебуває у стані сильного душевного хвилювання та своєю поведінкою, може проковувати негативні дії. Розподіл місць для вболівальників на сектори, які відокремлені один від одного спеціальними захисними пристроями, що перешкоджають зіткненню між групами.

Встановлюється додатковий захист футбольної арени від предметів, які можуть викидатися хуліганськими на поле, антивандальне виконання інтер'єру спортивних споруд з метою запобігання його псуванню, знищенню або використанню його елементів як зброї.

Проведення роз'яснювальної (агітаційної) кампанії. Один із найважливіших методів боротьби з протиправними діями з боку футбольних хуліганів – ведення інформаційної, профілактичної кампанії серед футбольних фанатів.

Агентурна (спеціальна) діяльність. З цією метою в подібні групи можуть впроваджуватися спеціально підготовлені співробітники (офіцери-нелегали) відповідних міністерств та відомств, або з-поміж членів такої групи можуть залучатися до співпраці, в тому числі і на оплатній основі, окремі особи (агенти, довірені особи), які надають найбільш повну та детальну інформацію про плановані дії таких груп.

Відведення (відвернення) уваги. З метою недопущення зіткнення протидіючих груп фанатів їм можуть бути організовані спеціалізовані заходи.

У зв'язку з особливою актуальністю цієї проблеми питання застосування заходів ОРД з метою запобіжної діяльності вимагає пильної уваги з боку всіх правоохоронних органів держави.

Розглядаючи можливість застосування заходів оперативно-розшукового запобігання кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) слід звернути увагу на їх структуру. Як правило оперативно-розшукове запобігання та оперативно-розшукову профілактику поділяють на:

1) загальну профілактику, яка направлена на виявлення загальних причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і відповідно пошуку необхідних заходів по усуненню цих причин;

2) індивідуальну профілактику, сутність якої полягає у виявленні окремих осіб, чия поведінка або вчинки вказують на об'єктивну можливість вчинення кримінальних правопорушень, і здійснення щодо таких осіб запобіжного (профілактичного) впливу.

Одним з основних напрямків запобігання протиправної діяльності футбольних вболівальників є застосування комплексу оперативно-розшукових заходів.

Сучасна теорія ОРД передбачає відповідні напрями діяльності оперативних підрозділів щодо здійснення попереджувальної та профілактичної роботи щодо осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, які готуються.

Насамперед заходи мають бути спрямовані на виявлення та усунення причин вчинення кримінальних правопорушень та умов, що їм сприяють, по-друге, на встановлення контролю та нагляду за особами, які представляють профілактичний інтерес з метою схилення їх до відмови від злочинних намірів, по-третє, на недопущення з боку осіб, які готуються вчинити кримінальне правопорушення, через запобігання реалізації їх злочинних намірів або припинення розпочатої злочинної діяльності. У межах реалізації цих напрямів застосовуються різні заходи загально-соціального та спеціального характеру.

Основний зміст спеціальних заходів становлять оперативно-розшукові заходи (далі – ОРЗ), що застосовуються у взаємодії із загально-соціальними заходами й у сукупності націлені на те щоб не допустити вчинення кримінальних правопорушень конкретними особами.

Таким чином, характерними ознаками оперативно-розшукового попередження є:

– запобіжна діяльність оперативно-розшукових підрозділів правоохоронних органів із використанням усіх сил, засобів та заходів;

– наявність відомчого нормативно-правового регулювання;

– націленість на здійснення відповідного профілактичного впливу з метою позитивної переорієнтації осіб, схильних до протиправної діяльності, а також усунення криміногенних факторів, що впливають на них із негативного боку;

– ухвалення рішення про необхідність проведення профілактичних заходів;

– реалізація поставлених завдань шляхом усунення криміногенних причин та умов з метою виправлення профілактованої особи.

Змістом оперативно-розшукової профілактики є збір та аналіз інформації про кримінально активних осіб (раніше судимих, осіб які ведуть антигромадський спосіб життя тощо), ступеня виправлення, зв'язки, злочинний досвід, наміри, особливості особистості та сформованої системи соціальних відносин у різних мікрогрупах.

Самостійними елементами структури оперативно-розшукового попередження виступають:

– вивчення контингенту, що перебуває під наглядом;

– документування фактів та обставин, дій та вчинків осіб, за якими здійснюється нагляд;

– інші пошукові заходи для виявлення ознак підготовки кримінального правопорушення;

– реалізація отриманих матеріалів з обов'язковим конспіративним прикриттям негласних джерел інформації (негласних співробітників).

Під час здійснення оперативно-розшукової профілактики використовується особлива тактика отримання та використання оперативно-розшукової інформації з властивими їй організаційними формами.

Особливість оперативно-розшукової профілактики полягає в:

– обов'язковому здійсненні оперативного спостереження за особами з високим ступенем ймовірності вчинення кримінального правопорушення (рецидиву);

– оперативній поінформованості про підобліковий контингент осіб, здатних стати на кримінальний шлях, осіб які допускають антигромадську поведінку та зазнають негативного впливу деструктивних елементів;

– фіксуванні та аналізі середовища життєдіяльності місцевих кримінально активних жителів;

– негласній перевірці на причетність до вчинення кримінальних правопорушень категорії осіб, які перебувають під оперативним наглядом (чи мають ознаки осіб, що у розшуку);

– вивченні окремих категорій осіб, які становлять оперативний інтерес у зв'язку з їх колом спілкування (зв'язками), способом життя, поведінки, минулого, для отримання підстав для застосування заходів профілактики.

Взаємообумовленість цілей оперативної профілактики з постійною роботою по перевірці

осіб, які перебувають під оперативно-профілактичним наглядом, проведенням серед них оперативно-розшукових заходів є характерною ознакою оперативно-розшукового запобігання будь яких кримінальних правопорушень. Таке поєднання забезпечує оперативну поінформованість правоохоронних органів про підобліковий контингент осіб, своєчасність застосування оперативних прийомів і методів, та дозволяє розраховувати на їх кінцеву результативність.

Як правило, правоохоронними органами періодично здійснюється аналіз оперативної обстановки на території обслуговування або за напрямком обслуговування. У разі підвищення напруги оперативної обстановки, виникає можливість інтенсифікації індивідуальної профілактики, пов'язаної з підвищенням обізнаності, нової інформації, її активного використання для виявлення, розкриття кримінальних правопорушень та розшуку злочинців. При цьому досягаються і цілі загальної профілактики, оскільки правоохоронцям стає відомою інформація про умови життєдіяльності осіб (побут, робоче місце, місця дозвілля та відпочинку тощо), про умови які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень (халатність, прояви агресії, пияцтво, наркоманія, порушення норм суспільної моралі, екстремістські прояви). Зазначена інформація надходить шляхом отриманих від негласних співробітників відомостей.

Інформація, яка отримана в рамках оперативно-розшукової профілактики може бути використана в рамках здійснення загальної профілактики для усунення умов, що сприяють вчиненню правопорушень, створенню конфліктів, формуванню (або зміцненню) конфліктних ситуацій, усунення у розроблюваних осіб антисоціальних установок.

Специфіка теоретичних і прикладних основ оперативно-розшукового запобігання кримінальним правопорушенням, дозволяє розглядати його як один з основних напрямків для вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю.

Висновки. Таким чином, дії щодо оперативно-розшукового запобігання кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), є ключовим напрямом діяльності як усіх державних органів в цілому, так і відповідних оперативно-розшукових підрозділі правоохоронних органів зокрема.

Література

1. Козаченко І. П. Оперативно-розшукова профілактика. Київ, 1991. 136 с.
2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина I: Підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

Анотація

Верлос Н. В., Пирожкова Ю. В., Мельковський О. В. Деякі особливості оперативно-розшукового запобігання кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). – Стаття.

У статті проаналізовано питання щодо особливостей оперативно-розшукового запобігання (профілактики) та протидії кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). Досліджується діяльність яка здійснюється оперативними підрозділами з використанням оперативно-розшукових заходів, та можливостей агентури. Ці дії направлені на попередню оперативну перевірку інформації щодо осіб і фактів, які представляють оперативний інтерес, а також виявлення й усунення причин і умов, що сприяють кримінальним правопорушенням.

Доводиться думка що протидія кримінальним правопорушенням проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) без використання можливостей оперативно-розшукової діяльності не має будь яких перспектив. У першу чергу цю діяльність слід розглядати в межах протидії протиправним діям таких молодіжних угруповань, як футбольні фанати.

Розглянуто деякі спеціальні кримінологічні заходи які використовуються для протидії суспільно небезпечним діям футбольних фанатів. Як правило виділяють превентивні (запобіжні) заходи, проведення роз'яснювальної (агітаційної) кампанії, агентурну (спеціальну) діяльність, а також дії щодо відведення (відвернення) уваги. Крім того, визначено, що оперативно-розшукову профілактику поділяють на загальну та індивідуальну.

Досліджено відповідні напрями діяльності оперативних підрозділів щодо здійснення попереджувальної та профілактичної роботи щодо осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, які готуються.

Доводиться думка що специфіка теоретичних і прикладних основ оперативно-розшукового запобігання кримінальним правопорушенням, дозволяє розглядати його як один з основних напрямків для вирішення завдань по боротьбі зі злочинністю.

Ключові слова: оперативно-розшукове запобігання, протидія кримінальним правопорушенням, оперативні підрозділи, молодіжні неформальні групи, фанати, загальна профілактика, індивідуальна профілактика, кримінальні правопорушення.

Summary

Verlos N. V., Purozhkova Yu. V., Melkovskiy O. V. Some features of operative and investigative prevention of criminal offenses against life and health of a person, committed by members of youth informal groups (associations). – Article.

The article analyzes the issues related to the specifics of operative and investigative prevention (prevention) and countering criminal offenses against the life and health of a person, committed by members of youth informal groups (associations). The activity carried out by operational units using operational and search measures and the capabilities of the agency is being investigated.

These actions are aimed at the preliminary operational verification of information on persons and facts of operational interest, as well as the identification and elimination of causes and conditions that contribute to criminal offenses.

The opinion is proved that countering criminal offenses against life and health of a person committed by members of youth informal groups (associations) without using the possibilities of operative and investigative activity has no prospects. First of all, this activity should be considered within the framework of countering the illegal actions of such youth groups as football fans. Relevant areas of activity of operational divisions regarding the implementation of preventive and preventive work against persons prone to committing criminal offenses, who are being prepared, have been studied.

It is argued that the specifics of the theoretical and applied foundations of operational and investigative prevention of criminal offenses allow it to be considered as one of the main directions for solving the tasks of combating crime.

Some special criminological measures used to counter the socially dangerous actions of football fans are considered. As a rule, preventive (precautionary) measures, conducting an explanatory (campaign) campaign, agent (special) activity, as well as actions to divert (divert) attention are distinguished. In addition, it is determined that operative and investigative prevention is divided into general and individual.

Key words: operative and investigative prevention, combating criminal offenses, operative units, youth informal groups, fans, general prevention, individual prevention, criminal offenses.

УДК 343.4
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.37>

Е. Г. Стоматов
orcid.org/0000-0002-3955-3337
кандидат юридичних наук, доцент,
суддя
Комунарського районного суду м. Запоріжжя

ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТА

Постановка проблеми. Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод людини передбачено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції [1]. Охорона цього права здійснюється як цивільно-правовими, так і кримінально-правовими засобами. Так, в ст. 311 ЦК України, визначає право на недоторканність житла фізичної особи та містить приписи щодо його дотримання [2]. Кримінально-правова охорона недоторканності житла, в першу чергу, забезпечується ст. 162 КК України, яка передбачає відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи, а також і рядом інших норм, в яких недоторканність житла та іншого володіння особи виступає додатковим об'єктом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185–187 КК (крадіжка, грабіж та розбій, вчинені шляхом проникнення у житло, інше приміщення та сховище), ч.2 ст. 289 КК (незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене з проникненням у приміщення чи інше сховище). На конституційному рівні визначені підстави правомірності обмеження цього конституційного права, яким є невідкладні випадки, пов'язані із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину; пов'язані з необхідністю проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо; лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ст. 30 Конституції) [3]. Важливість правильної оцінки правомірності дій службових осіб щодо здійснення таких процесуальних дій як огляд та обшук, а також інших осіб, які порушили недоторканність житла чи іншого володіння особи вимагає чіткого встановлення предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК.

Стан наукової розробки проблеми. Окремі питання кримінально-правової охорони недоторканності житла чи іншого володіння особи

аналізувалися, як фахівцями в сфері кримінального, так і кримінального процесуального права (П.М. Бобчинський, Ю.М. Жмур, О.В. Капліна, В.Я. Конопелський, І.О. Зінченко, Є.А. Лащук, С. Я. Лихова, В.Т. Маляренко, Д.А. Морквін, П.Г. Назаренко, І.І. Присяжнюк, М. І. Хавронюк, О. Шило та ін.) Наукові розробки згаданих авторів мають безсумнівну теоретичну та практичну значущість. Однак здебільшого вони проводилися в різний період розвитку правового регулювання цього питання в галузевому законодавстві, з акцентуванням на деталізації переліку об'єктів, що відносяться до житла особи, між тим як існує потреба в з'ясуванні змісту цього поняття на більш високому рівні узагальнення.

Отже **мета статті** полягає в з'ясуванні теоретико-правових проблем визначення житла як предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України, з позиції урахування нормативного визначення поняття житло в галузевому законодавстві, правозастосовного тлумачення та концепту житла, сформованого в рішеннях ЄСПЛ.

Виклад фактичного матеріалу. Оскільки безпосередньо в тексті Кримінального кодексу України поняття житло не тлумачиться, слід послуговуватися тим розумінням житла, сутність якого визначена в регуляторному законодавстві. За відсутності законодавчого визначення терміна «житло» в Житловому кодексі Української РСР, Законі України «Про власність», чи в іншому законодавчому акті [4] до прийняття в Україні чинного Цивільного кодексу та Кримінального процесуального кодексу правозастосовні проблеми правової оцінки порушення недоторканності житла вирішувалися оперативно через правозастосовне тлумачення. Подібне тлумачення є «інтелектуально-вольова діяльність суб'єктів тлумачення, спрямована на з'ясування смислу (суті, змісту) норми права з метою правильного її застосування, а також роз'яснення засвоєного, що об'єктивується в акті тлумачення» [5, с. 22].

Прикладами такого роз'яснення є приміром Лист Верховного Суду СРСР від 23 червня 1983 р. № 01-16/31-83 З, де житло тлумачилося як передбачене для постійного або тимчасового

проживання людей і ведення домашнього господарства приміщення, у якому знаходиться майно, яке вони мають, або частина його (квартира, особистий жилий будинок, гуртожиток, дачний будиночок, номер у готелі, барак, залізничний вагончик, які прилаштовані для тимчасового проживання, та ін.) [6]. Верховний Суд СРСР вважав, що до житла належать також складові його частини, в яких люди можуть деякий час перебувати або безпосередньо не проживати, але які суміжні з жилим приміщенням (підвал, горище, сіни, кухня, комора, літня частина будинку тощо) [6]. В постанові Пленуму ВСУ «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» від 25.12.92 р. № 12 у п. 30 також наводилося визначення житла, як приміщення, яке призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо) [7].

В ст. 379 чинного Цивільного кодексу поняття «житло» фізичної особи вперше було закріплене на законодавчому рівні, як житловий будинок, квартира, інше жилає приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них (ч. 1) [2]. В Постанові Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р., прийнятій вже після набуття чинності ЦК України 2003 року, поняття «житло» тлумачиться як приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла прирівнюються також ті його частини, в яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо) [8].

Поняття «інше приміщення» включає різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей, виробниче або службове приміщення підприємства, установи чи організації, гараж, іншу будівлю господарського призначення, відокремлену від житлових будівель, тощо» [8]. Поняття житло тлумачиться і Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, в ч. 2 ст. 233 КПК під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення [9].

Свого часу, характеризуючи ознаки житла В.Т. Маляренко висловився за те, що «приміщення у місцях ув'язнення та в казармах військовослужбовців з урахуванням специфіки перебування в них контингенту неможливо визнати такими, проникнення до яких допускається на само умовах що і в житло» [10, с. 6–7]. Така позиція, на нашу думку, потребує уточнення, оскільки безпосередньо в тексті закону мова йде про те, що не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом (ч. 2 ст. 233 КПК).

Відповідно до ч. 2 Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 1081, у разі відсутності службового житлового приміщення у військовій частині військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом і не перебувають у шлюбі, розміщуються безоплатно у спеціально пристосованих казармах у розташуванні військової частини, а сімейні – в сімейних гуртожитках. Житлово-побутові умови в зазначених казармах повинні відповідати вимогам, які висуваються до гуртожитків, що призначені для проживання одиноких громадян [11]. Цей порядок не поширюється на військовослужбовців строкової служби. Отже спеціально пристосовані казарми для військовослужбовців можуть надаватися як гуртожитки і є службовою жилою площею. Згідно з Інструкцією з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями, затвердженою Наказом Міністерства оборони України від 1 липня 2018 року № 380, під спеціально пристосовані казарми виділяються будівлі, які розташовані на території військової частини, для тимчасового проживання військовослужбовців та не зареєстровані в виконавчих органах місцевого самоврядування як об'єкт житлового фонду. На спеціально пристосовані казарми КЕУ, КЕВ (КЕЧ) району оформлює документи, що підтверджують їх технічний стан, у яких зазначається кількість місць для проживання. Житлово-побутові умови в таких казармах мають відповідати вимогам, які висуваються до гуртожитків, призначених для проживання одиноких громадян. У разі необхідності за клопотанням начальника гарнізону, за поданням командира військової частини, погодженим з начальником КЕУ, КЕВ (КЕЧ) району, дозволяється реєструвати спеціально пристосовані казарми у виконавчих органах місцевого самоврядування як об'єкт житлового фонду [12].

Військовослужбовці строкової військової служби та військовослужбовці, призначені на вій-

ськову службу під час мобілізації, на особливий період розміщуються в казармах [13, с. 25].

Квартирно-експлуатаційне забезпечення Збройних Сил України включає в себе, серед іншого, житловий та казарменний фонд. Житловий фонд включає житлові будинки, гуртожитки, казарми поліпшеного планування (спеціально пристосовані казарми у розташуванні військової частини, які призначені для розміщення військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу служби за контрактом), готелі та інші будівлі, що включені до житлового фонду. До казарменого фонду входять – казарми, навчальні будівлі і споруди, їдальні, будівлі штабів та управлінь, клуби, культурно-побутові та спортивні будівлі і споруди, комунально-побутові та торгово-побутові будівлі і споруди, будівлі медичних та дитячих закладів, вартові приміщення, виробничі будівлі, будівлі військових майстерень, сховищ та складів, пожежні депо [14]. Відповідно до п. 131 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України військовослужбовці, які проходять строкову військову службу та військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, курсанти військових навчальних закладів, крім матросів і старшин, які перебувають на кораблях, розміщуються в казармах [15]. Фактично ця категорія осіб проживає в спальних приміщеннях для особового складу. Отже подібні казарми для військовослужбовців слід визнавати житлом, та відповідно предметом порушення недоторканності житла.

Тому вважаємо, що в контексті припису ч. 2 ст. 233 КПК казарми військово-службовців, як казарми поліпшеного планування (спеціально пристосовані казарми у розташуванні військової частини, які призначені для розміщення військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу служби за контрактом), що відносяться до житлового фонду військової частини, так і спальні приміщення казарм для особового складу військовослужбовців строкової служби, є житлом військовослужбовців на час проходження ними військової служби. Натомість приміщення, в яких утримуються особи, яким призначено покарання у виді арешту, яке полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті, та тримання в дисциплінарному батальйоні не є житлом в розумінні ст. 233 КПК, оскільки права осіб, які там тримаються, обмежені за законом.

Відповідно до положень Закону № 1871-IX, а також Порядку декларування та реєстрації місця проживання (перебування), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2022 року № 265, здійснення реєстрації місця проживання особи можливо лише за адресою житлового будинку, квартири, іншого

жилого приміщення, в якому особа постійно або тимчасово проживає, а також закладу для бездомних осіб, інших надавачів соціальних послуг з проживанням, стаціонарних соціально-медичних установ та інших закладів соціальної підтримки (догляду), у яких особа отримує соціальні послуги [16]. Тож тимчасовим місцем проживання особи (житлом) визнаються також кімнати приміщень надавачів соціальних послуг з проживанням, як от: геріатричні установи (пансіонати) призначені для цілодобового проживання та догляду за громадянами похилого віку, учасниками бойових дій, членами родин загиблих військовослужбовців, ветеранами війни та праці, особами, які мають особливі заслуги перед Україною, постраждалими від Чорнобильської катастрофи, особами з інвалідністю та тих, які за станом здоров'я потребують цілодобового, соціально-побутового, медичного обслуговування, соціальних послуг і реабілітаційних заходів [17]; соціальні готелі – заклади соціального захисту для проживання бездомних осіб, який має у своєму складі окремі номери (кімнати) [18], основним завданням яких є забезпечення бездомних осіб тимчасовим житлом.

Поняття житла міститься і в інших нормативно-правових актах. Так житлом визнається житловий будинок, квартира, інше жите приміщення, в якому особа постійно або тимчасово проживає згідно з п. 5 ст. 2 Закону України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні» [19].

Отже низка понять «житло», «житлове приміщення» в галузевому законодавстві тлумачаться по різному, і їх зміст не є однаковим. Утім погоджуємося, що «формулювання єдиної термінології щодо зазначених понять у різних галузях права навряд чи можливо, оскільки йдеться про різні режими правового регулювання відносин, що виникають з приводу володіння, використання та захисту цих матеріальних об'єктів» [20, с. 192]. На думку О. Шило та О. Капліної, галузеве законодавство повинно містити легальні дефініції цих понять, що усуне колізії та непорозуміння в правозастосовній діяльності і дискусії в юридичній літературі, які упродовж тривалого часу точаться стосовно тлумачення наведеної термінології [20, с. 192]. Ця думка була висловлена науковицями ще в 2005 році до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу 2012 року, в якому вказана колізія мала бути усунена шляхом визначення поняття житла в ч. 2 ст. 233 КПК.

Разом з тим, тлумачення житла особи, наведене в ст. 233 КПК, як будь-якого приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призна-

чення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всіх складові частин такого приміщення дещо ширше, ніж в цивільному законодавстві. Тим не менш таке розуміння житла визнається кроком уперед до наближення розуміння житла Європейським судом з прав людини (далі ЄСПЛ), яке включає в себе, окрім іншого, офіс компанії, якою керує приватна особа, а також зареєстровану контору юридичної особи, філії та інші приміщення ділового підприємства, «визначення запропоноване в частині 2 статті 233 КПК, обмежує це визначення тим, що формально воно належить «особі», не згадуючи при цьому юридичну особу (для порівняння див. ч. 1 ст. 55 КПК, де згадуються «фізична» та «юридична особа»)» [21].

В чинному Кримінальному кодексі тлумачення поняття житла відсутнє, у зв'язку з чим неодноразово висловлювались пропозиції щодо усунення цієї прогалини. Так, в проекті Закону України від 12.07.2013 № 2581а, було запропоновано внести примітку до статті 162 КК, де визначити житло як: 1) житловий будинок (будівлю капітального типу, призначену для постійного у ній проживання), квартиру (ізольоване приміщення в житловому будинку, призначене та придатне для постійного в ньому проживання), інше приміщення, призначене та придатне для постійного проживання у ньому, які цивільним законодавством визнаються об'єктами речових (майнових) прав фізичної особи; 2) будь-які об'єкти (речі), призначені чи пристосовані для постійного чи тимчасового проживання в них людей, зокрема службові жилі приміщення, всі види соціального житла (приміщення для проживання у спеціалізованих будинках для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів; спеціалізовані будинки для бідних та безпритульних, тимчасові притулки для дорослих; жилі приміщення у соціальних гуртожитках; квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні жилі будинки із житлового фонду соціального призначення) крім соціальних гуртожитків; 3) причепа до транспортних засобів чи самі транспортні засоби, залізничні вагони, які використовуються для проживання в них, намети та споруди, у яких проживають люди під час виконання сезонних робіт чи під час подорожей (відпочинку) [22]. При цьому передбачалося, що перелічені об'єкти, визнаються житлом за умови, що вони мають правовий режим володіння особою.

В проекті нового Кримінального кодексу України (станом на 24.02.2024 р. далі – проект КК 2024 року) житлом запропоновано визнавати будь-яке приміщення, *призначене* для постійного чи тимчасового проживання в ньому людини,

а також всі складові частини такого приміщення (ст. 1.4.1) [23].

Як бачимо відмінність у підходах полягає в наступному: правовому режимі такого приміщення, оскільки в чинному КПК, в проекті закону № 2581а воно має знаходитися у постійному чи тимчасовому володінні особи, а в проекті КК України 2024 року така вимога відсутня; конструктивних особливостях, оскільки в ст. 233 КПК житло характеризується як *«пристосоване»* для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, в проекті закону № 2581а як *«призначене»* та *«придатне»* для постійного проживання, в ст. 379 ЦК як *призначене* та *придатне* для постійного або тимчасового проживання, *«призначене»* та/або *«пристосоване»* для постійного чи тимчасового проживання, в проекті КК як *«призначене»*. Придатність житла обумовлює його можливість за технічними, санітарним станом виконувати функцію житла, це ознака житла, яка складається з переліку вимог, які пред'являються до приміщення, яке може вважатися жилим, та характеризує його якісний стан [24, с. 154]. Придатність житла охоплює систему вимог, які обов'язково пред'являються до житла: технічні, санітарні, архітектурні, містобудівні та ін.

Аналізуючи дефініцію *«призначеність житла»* фахівці з цивільного права вказують на дискусію щодо доцільності визнання обов'язковими ознаками житла – призначення та придатність для проживання, оскільки в ст.ст. 380 та 812 ЦК України вказується лише на одну ознаку для визначення приміщення житловим: бути придатним для постійного проживання. У зв'язку з чим виокремлюються наступні наукові позиції: одна доказує, що придатність зайва ознака житла; друга – обґрунтовує доцільність введення ознаки призначення; третя – доводить, що призначення обумовлює придатність [24, с. 155].

Акцентування на такій обов'язковій ознаці житла як його *«призначеність»* дещо не узгоджується з розумінням житла ЄСПЛ в контексті ст. 8 Європейської конвенції. Так, Європейський суд з прав людини у справі «Баклі проти Сполученого Королівства» визнав, що житло, зазвичай, є місцем, фізично окресленою областю, де розвивається приватне і сімейне життя [25]. Це вказує на те, що концепція «житла» не має обмежуватися резиденцією, яка облаштована відповідно до чинного законодавства і захистом статті 8 Конвенції охоплюється циганська кибитка (шатро). Окрім цього, гарантії статті 8 Конвенції поширюються також на офіси (адвокатів, нотаріусів та ін.) та інші володіння особи [21]. В аспекті недоторканності житло є засобом забезпечення людині захищеного від небажаного зовнішнього втручання простору, в якому вона перебуває повсякденно чи протягом певного часу. Як пояс-

нив Європейський суд із прав людини, в цьому сенсі житло дає змогу гарантувати «право жити захищено від чужих очей настільки, наскільки ти цього захочеш» [26, с. 374]. Поняття «житло» є автономним і не залежить від кваліфікації за національним правом (Chiragov і Інші проти Вірменії [ВП], § 206), відповідь на питання, чи помешкання становить «житло» з точки зору захисту статті 8 § 1, залежить від фактичних обставин, зокрема існування достатніх і тривалих зв'язків з конкретним місцем (Winterstein і Інші проти Франції, § 141 і цитовані у ній посилання; «Житло» не обмежується традиційним помешканням. Воно включає, поміж іншим, будиночки-причепи та інші нефіксовані місця проживання (Charman проти Сполученого Королівства [ВП], §§ 71–74). Воно включає хатини і курені, розташовані на земельній ділянці, незалежно від законності її займання відповідно до національного права (Winterstein і Інші проти Франції, § 141; Yordanova і Інші проти Болгарії, § 103). Стаття 8 може також застосовуватись до другого житла або тимчасового житла під час канікул (Demades проти Туреччини, §§ 32–34; Fdgerskiçld проти Швеції (dec.)) [27, с. 65].

Важливо, що з метою забезпечення єдності правозастосовної діяльності в частині правильної оцінки порушення недоторканності житла, як кримінального правопорушення, поняття житла, як і іншого володіння, особи має тлумачитись однаково, принаймні в кримінальному, кримінальному процесуальному законах та законах, що регламентують обмеження певних конституційних прав особи.

Так, в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства», житлом особи визначено: 1) особистий будинок з усіма приміщеннями, які призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, а також ті приміщення, які хоча й не призначені для постійного чи тимчасового проживання в них, але є складовою будинку; 2) будь-яке житлове приміщення, незалежно від форми власності, яке належить до житлового фонду і використовується для постійного або тимчасового проживання (будинку, квартири в будинку будь-якої форми власності, окрема кімната в квартирі тощо); 3) будь-яке інше приміщення або забудова, які не належать до житлового фонду, але пристосовані для тимчасового проживання (дача, садовий будинок тощо) [28].

До різновидів житла відносять: житловий фонд, який включає: жилі будинки і жилі при-

міщення в інших будівлях, що належать державі (державний житловий фонд); жилі будинки і жилі приміщення в інших будівлях, що належать кооперативним організаціям, їх об'єднанням, профспілковим та іншим громадським організаціям (громадський житловий фонд); жилі будинки, що належать житлово-будівельним кооперативам (фонд житлово-будівельних кооперативів); жилі будинки (частини будинків), квартири, що належать громадянам на праві приватної власності (приватний житловий фонд); квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки, а також жилі приміщення в інших будівлях усіх форм власності, що надаються громадянам, які відповідно до закону потребують соціального захисту (житловий фонд соціального призначення) (ст. 4 ЖКУ). Жилі будинки і жилі приміщення призначаються для постійного або тимчасового проживання громадян, а також для використання у встановленому порядку як службових жилих приміщень і гуртожитків (ст. 6 ЖКУ) [29].

Житло класифікують на види залежно: 1) від характеристик об'єктів матеріального світу – житловий будинок (ст. 380 ЦК України), квартира (ст. 382 ЦК України), садиба (ст. 381 ЦК України), квартира спільного заселення, кімнати у готелі, дачні і садові будинки, об'єкти незавершеного будівництва, придатні для проживання за ступенем готовності; відокремлена частина житлового будинку, що перебуває у спільній власності осіб, якщо вони визначили порядок роздільного користування його частинами; апартаменти, інші об'єкти, які за своїми характеристиками відповідають наведеним ознакам житла; 2) від призначення користування – для постійного чи тимчасового проживання; цілорічного або сезонного проживання [30, с. 124].

Ще одним актуальним питанням в контексті оцінки порушення недоторканності житла людини є встановлення факту правомірного або неправомірного володіння таким житлом. Іншими словами чи впливає факт правомірного чи неправомірного проживання особи в такому житлі на визнання такого житла як предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК України. На думку науковців, навіть у разі необхідності проведення обшуку в приміщенні, яке особа займає незаконно, наприклад, з порушенням правил реєстрації, при свавільному заселенні або незаконній забудові тощо, правовою підставою його проведення також повинно бути рішення суду [20, с. 195]. Пізніше Касаційний кримінальний суд Верховного суду вказав, що юридичні підстави, на яких житло чи інше володіння належить особі, законність чи незаконність набуття потерпілим права на них не впливають на юридичну кваліфікацію дій,

що полягали у свавільному проникненні й огляді такого володіння, за ст. 162 КК України [31]. Подібним чином тлумачиться розуміння житла і Європейським судом з прав людини, який вказує, що поняття «житло», тлумачиться як місце (помешкання), де особа постійно проживає, незалежно від форми чи підстави такого проживання, утримує та облаштовує його, навіть якщо це здійснено з порушенням національного законодавства (справа «Барклі проти Сполученого Королівства» 1996 року) [24]. Концепція «житла» має першочергове значення для особистості людини, самовизначення, фізичної та моральної цілісності, підтримки взаємовідносин з іншими, усталеного та безпечного місця в суспільстві. Такий висновок зробив ЄСПЛ у рішенні від 2 грудня 2010 року у справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» [32].

Висновки. Трагування житла з акцентуванням на його виключній ознаці бути постійним місцем проживання для людини суттєво звужує кримінально-правову охорону недоторканності житла як конвенційного та конституційного права. В контексті кримінально-правової оцінки порушення недоторканності житла, останнє має визнаватися таким не лише у разі постійного місця проживання особи, але й тимчасового (зокрема громадян, які не мають або втратили житло, також біженців, внутрішньо переміщених осіб та громадян, які вимушені залишити житлове приміщення внаслідок його аварійного стану, стихійного лиха або з інших підстав, які загрожують життю та здоров'ю особи або стану та безпеці відповідного житлового приміщення). Тлумачення житла особи, наведене в ст. 233 КПК, як будь-якого приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всіх складові частин такого приміщення дещо ширше, аніж в цивільному законодавстві, утім в більшій мірі узгоджується з підходами щодо концепту житла в рішеннях ЄСПЛ та відповідає потребам практики при кримінально-правовій оцінці порушення недоторканності житла.

Вважаємо, що в контексті припису ч. 2 ст. 233 КПК казарми військово-службовців, як казарми поліпшеного планування, що відносяться до житлового фонду військової частини, так і спальні приміщення казарм для особового складу військовослужбовців строкової служби, є тимчасовим житлом військовослужбовців на час проходження ними військової служби. Натомість приміщення, в яких утримуються особи, яким призначено покарання у виді арешту, яке полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті, та тримання

в дисциплінарному батальйоні не є житлом в розумінні ст. 233 КПК, оскільки права осіб, які там тримаються, обмежені за законом. Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 162 КК слід визнавати будь-яке житло, яке фактично належить потерпілому і перебуває у його користуванні, незважаючи на спірність реалізації відповідних повноважень. Наявність спору щодо зазначених об'єктів не виключає фактичного володіння і користування ними, а отже і дотримання недоторканності житла з боку інших осіб. Перспективним напрямком дослідження проблематики кримінально-правової охорони недоторканності житла є з'ясування доктринальних підходів щодо доцільності поширення поняття житла на офісні приміщення, які належать фізичним особам, а також офіси юридичних осіб, їх філій та інші приміщення, як то визнається ЄСПЛ з огляду на вимогами ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Література

1. Європейська Конвенція з прав людини 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Цивільний кодекс України 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43515?find=1&text=%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB#w1_4
3. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
4. Науково-практичний коментар до статті 379 Цивільного кодексу України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/КК000855?an=2>
5. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права : монографія. Х. : Право, 2008. 296 с.
6. Матеріали судової практики Верховного Суду Української РСР. *Інформаційний бюлетень*. 1983. № 47.
7. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності : Постанова Пленуму Верховного суду України від 25.12.92 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-92#Text>
8. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного суду України від 6 листопада 2009 року № 10 : станом на 02.06.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Маляренко В. Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 9. С. 2–13.
11. Порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 1081. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-%D0%BF#Text>

12. Інструкція з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями, затверджена Наказом Міністерства оборони України від 1 липня 2018 року № 380. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z102018?find=1&text=%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BC#w1_2

13. Основні права військовослужбовців. Довідник / В. Лукичев, В. Арнаутова, Т. Нікітюк, С. Кучеренко. 2020. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/osnovni_prava_vs_2020.pdf

14. Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України, затверджена Наказом Міністерства оборони України 03.07.2013 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-13#Text>

15. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 22-23, ст. 194 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/54814?find=1&text=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BA%D0%B0+%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B8#w2_7

16. Порядок декларування та реєстрації місця проживання (перебування) : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2022 року № 265. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265-2022-%D0%BF#Text>

17. Типове положення про будинок-інтернат для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2020 р. № 772. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-2020-%D0%BF#Text>

18. Типове положення про соціальний готель, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України 03.04.2006 № 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0450-06#Text>

19. Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні 5 листопада 2021 року : Закон України № 1871-IX <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text>

20. Капліна О., Шило О. Обшук житла чи іншого володіння особи: проблеми правової регламентації. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. 2 (41). С. 192–200.

21. Концепція «житла» в розумінні статті 8 конвенції з прав людини та основоположних свобод. URL: <https://pok.dp.court.gov.ua/sud0433/pres-centr/news/395245/>

22. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за окремі злочини проти власності та недоторканності людини : проект Закону України від 12.07.2013 № 2581а. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG1ZPA0A?an=3>

23. Проект Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf>

24. Аврамова О.Є. Придатність та призначення житла. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 154–159.

25. Рішення ЄСПЛ у справі «Баклі проти Сполученого Королівства» («Buckley v. the United Kingdom») від 25.09.1996 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58076>

26. Неделек Б. Стаття 8 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О.Л. Жуковської. Київ: ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. С. 347–400.

27. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. 2018. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_8_UKR

28. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативної-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного суду України від 28.03.2008 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-08#Text>

29. Житловий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/54_64-10?find

30. Погрібна О.В. Визначення поняття, ознак та видів житла. *Приватне право і підприємство*. 2020. Вип. 20С.124. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2020/20/24.pdf>

31. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 березня 2024 року у справі № 722/151/20 (провадження № 51-71км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757909>.

32. Справа «Кривіцька та Кривіцький проти України». (Заява № 30856/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text

33. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

Анотація

Стоматов Е. Г. Порухення недоторканності житла: теоретико-правові проблеми визначення предмету. – Стаття.

В статті проаналізовано підходи щодо розуміння сутності поняття «житло» особи та його нормативно-правового визначення в цивільному, кримінальному процесуальному законодавстві, а також ряді інших законів, які визначають підстави та обсяг обмеження окремих конституційних прав громадян, а також проекті Кримінального кодексу України. Акцентовано на важливій ролі правозастосовного тлумачення поняття житла особи, яким керувалися практичні працівники при кримінально-правовій оцінці порушення недоторканності житла за часів відсутності його унормування в галузевому законодавстві. Проаналізовано позицію щодо невизнання житлом казарм для військовослужбовців та наведено аргументи щодо її невідповідності сучасним реаліям нормативно-правового регулювання проживання військовослужбовців. З'ясовано, що казарми військово-службовців є житлом військовослужбовців на час проходження ними військової служби. Натомість приміщення, в яких утримуються особи, права яких обмежені законом, зокрема за вироком або ухвалою суду (арешт, тримання військовослужбовця на гауптвахті, тримання в дисциплінарному батальйоні) не є житлом в розумінні ст. 233 КПК. Також приділено увагу проблематиці оцінки порушення недоторканності житла людини з урахуванням встановлення факту правомірного або неправомірного володіння таким житлом. Наведено позиції з цього питання, висловлені в доктрині кримінально-процесуального права та вищою судовою інстанцією, суть яких полягає в наступному, юридичні підстави, на яких житло чи інше володіння належить особі, законність чи незаконність набуття потерпілим права на них не впливають на юридичну кваліфікацію дій, що полягали у свавільному проник-

ненні й огляді такого володіння, за ст. 162 КК України. Така позиція цілком узгоджується з розумінням концепту житла особи Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: предмет кримінального правопорушення, недоторканність житла, житло, приміщення, постійне житло, тимчасове житло.

Summary

Stomatov E. G. Violation of the inviolability of housing: theoretical and legal problems of defining the subject. – Article.

The article analyzes the approaches to understanding the essence of the «home» of a person concept and its regulatory definition in civil and criminal procedural legislation, as well as in a number of other laws which determine the grounds and scope of restrictions on certain constitutional rights of citizens, and in the draft Criminal Code of Ukraine. The article emphasizes the important role of law enforcement interpretation of the home of a person concept, which was used by practitioners in the criminal law assessment of infringement of the security of home in the absence of its regulation in sectoral legislation. The article analyzes the position regarding the non-recognition of military barracks as a home of servicemen and provides arguments regarding

its inconsistency with the current realities of legal regulation of servicemen dwelling. It was found that military barracks are the dwelling of servicemen during their military service. Instead, premises where persons whose rights are restricted by law are held, in particular, by a court sentence or court order (arrest, commitment of a serviceman to a disciplinary cell, commitment to a military disciplinary unit) are not homes within the meaning of Article 233 of the Criminal Procedural Code of Ukraine. The article also pays attention to the aspects of assessing the infringement of the security of a person's home, taking into account the establishment of the fact of lawful or unlawful possession of such a home. The article presents the positions on this issue expressed in the doctrine of criminal procedure law and by the highest court, the essence of which is as follows: the legal grounds on which a home or other property belongs to a person, the legality or illegality of the victim's acquisition of the right to them do not affect the legal qualification of actions which consisted in unwarranted entry and examination of such property under Article 162 of the Criminal Code of Ukraine. This position is fully consistent with the understanding of the home of a person concept by the European Court of Human Rights.

Key words: subject matter of a criminal offense, inviolability of housing, housing, premises, permanent housing, temporary housing.

UDC 343.13
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.38>

Ya. P. Kharchenko
orcid.org/0009-0004-9997-7088
Postgraduate at the Department of Criminal Justice
State Tax University

CRIMINAL LAW COUNTERACTION TO CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF EXPLOITATION OF ELECTRONIC COMPUTING EQUIPMENT

Actuality of theme. According to periodic reports of the leadership of the Cyber Police Department of Ukraine, the number of criminal offenses in the field of computer technology use is increasing every year. And accordingly, such a situation requires qualified personnel both in the field of detection of criminal offenses in the field of exploitation of computer equipment, which are extremely intellectual crimes, and in the field of protection of the interests of victims. The main types of computer crimes specified in the Convention on Cybercrime, which Ukraine ratified in 2005, are constantly being modified, improved and supplemented with new types. Currently, we can talk about the following types of such offenses: illegal access to computer systems by criminals; illegal interception of computer information without the right to such interception; Targeted interventions in computer systems with the subsequent destruction, damage, deterioration or alteration or concealment of information without appropriate permission.

So, as we can see, today the world has undergone radical reforms. Yes, currently, we cannot imagine our life without the Internet, computers, smartphones and other modern technologies. Along with the real world, the virtual world is developing, which in the future may affect the spheres of our everyday life. This development is a consequence of the so-called digital revolution, which is taking place thanks to the development of IT technologies. Progress does not leave anyone behind, which led to the appearance of such a phenomenon as cybercrime. All over the world, criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment, or cybercrime, in cyberspace from year to year cause losses of tens of billions of US dollars both to individuals and private companies and to states as a whole.

Analysis of recent research and publications. In modern criminology, more and more topics are raised for discussion of the problem of cybercrime as a threat to the information space and are in the field of interests of an increasing number of scientists and practitioners. Among the cohort of well-known scientists O. M. Bodunova, M. V. Gutsalyuk, G. V. Didkivska, M. O. Kravtsova, V. V. Markov, Yu. V. Nikitin, E. D. Skulysh, V. V. Topchii, others. Despite this, there is still a need for further research into the criminological protection

of cyberspace from criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment, which, in our opinion, will allow us to provide a certain understanding of the danger of cybercrime for society.

Presenting main material. Criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment are defined as cybercrimes and are defined in the professional literature as “criminal offenses committed in cyberspace with the help of special devices (computers, smartphones, tablets, terminals and others), automated systems, computer networks or telecommunication networks, and related to illegal, unauthorized creation, storage, processing, forgery, blocking, destruction of information infrastructure objects» [1].

In accordance with the above, cybercrime can be considered to encompass various spheres of life in society, and anyone can become a victim of such an offense.

So why does this type of criminal offense spread so quickly to all areas of our life. The answer, as you can see, is very simple, a large percentage of the fact that the act will remain unnoticed by law enforcement agencies. Criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment are quite latent.

In the conditions of war, in which Ukraine is located, such criminal offenses can be committed with the aim of destabilizing the situation in occupied territories, theft of confidential information, sabotage of state-owned enterprises, tasks of other grave consequences.

The latency of criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment/cybercrime in professional literature is explained by the following features: “committing such a criminal offense requires a certain set of knowledge; cybercrimes, unlike other intellectual crimes, are accessible to people of low social and age capabilities; to commit cybercrimes, one does not need to occupy a high social position, it is enough to have access to the Internet and electronic computing equipment; anonymity and impersonality of cybercrimes – cyberspace identification mechanisms allow a person to use anonymously or impersonate another person, change biographical data or social status.

In wartime, such a cybercriminal becomes a combat unit, and his main activity is cyberattacks and hacking. In addition, during martial law, attacks are possible both from the side of the enemy, who uses the information space to damage Ukraine's defense capabilities, and from those who have decided to take advantage of the situation, the overload of law enforcement agencies, for their own enrichment. So, nowadays, a war in the information space can cause no less damage than a war on the battlefield. Understanding this, in the first month of the war, the parliament quickly optimized criminal and criminal procedural legislation, improving the grounds and procedural mechanisms for bringing cybercriminals to criminal responsibility [2].

Currently, there is a trend of increasing cyberattacks in Ukraine, therefore, in the conditions of war, there is a need to strengthen criminal responsibility.

On February 1, 2022, the President by decree No. 37/2022 put into effect the decision of the National Security Council "On the Plan for the Implementation of the Cybersecurity Strategy of Ukraine" – law enforcement agencies must minimize cybercrime.

The Criminal Code was not coordinated with the legislation in the field of cyber security and did not ensure the completeness and comprehensiveness of the investigation of cybercrimes, and the responsibility was disproportionate to the damage to the state and society.

That is why parliamentarians have optimized to counter cyber threats: 1. Art. 361 of the Criminal Code of Ukraine – cyber attack; 2. Art. 361-1 of the Criminal Code of Ukraine – creation, distribution and sale of malicious programs or techniques for cyber attacks. The Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Improving the Effectiveness of Combating Cybercrime in the Conditions of Martial Law", entered into force on 04/03/2022 (Published in the Voice of Ukraine on 03/02/2022), according to which: – Art. 361 and 361-1 of the Criminal Code of Ukraine are harmonized with the legislation in the field of cyber security; – in Art. 361 of the Criminal Code of Ukraine demarcated the severity of the punishment for a cyberattack depending on the consequences and increased the punishment – from a fine to 15 years in prison; – search and detection of vulnerabilities is not a cyber attack (Part 6 of Article 361 of the Criminal Code of Ukraine); – increased punishment under Art. 361-1 of the Criminal Code of Ukraine – from a fine to 5 years in prison [3].

But at the moment, the criminal legislation does not specify other types of criminal offenses that are also classified as cybercrimes.

Such criminal offenses may include: computer-related forgery, intentional alteration, destruction or concealment of data that creates new invalid data; this is fraud related to computer technology, which usually leads to the loss of property of any person; offenses related to the production and distribution of child pornography; criminal offenses in the field of infringement of copyright or related rights and related criminal offenses.

But, nevertheless, the legislation of Ukraine establishes criminal responsibility for crimes in the field of using computers, systems and computer networks and telecommunication networks. The Criminal Code of Ukraine provides for the maximum punishment of up to six years of imprisonment for the above-mentioned crimes.

Also, in accordance with the Law of Ukraine "On Electronic Communications" and the requirements of other legislation of Ukraine in the field of cyber security, the term "electronic computing machines (computers), automated systems, computer networks or telecommunication networks" was replaced by "information (automated), electronic communication, information and communication systems, electronic communication networks".

The current state of affairs requires every modern socially active person in Ukraine to use mobile devices and use the Internet, state bodies conduct electronic document management, "the stable operation of financial institutions, railways and air transport, large enterprises also depends on the stability of the cyberspace with which they are forced to work, and communication is provided using electronic means of communication".

Studying the history of the development of crime, it is worth paying attention to one regularity, where new social relations develop, crime also appears there. According to the official statistics of the Office of the Prosecutor General of Ukraine, for the last time the number of detected criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment increased by almost 7.5 times (and this does not take into account classic offenses involving the use of computer equipment, as well as the level of latency of such crime).

It is worth mentioning the failed attack attempt by the hacker group Strontium, who tried to gain access to computer networks in Ukraine, the USA and the EU in order to provide tactical support for Russia's physical invasion of Ukraine and steal confidential information.

At the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation, the State Intelligence Service reported that Ukrainian users had received new dangerous e-mails with the subject "No. 1275 dated 04.07.2022", the opening of which leads to hackers

gaining full control over your computer and threatens to steal and damage computer information.

Earlier, the State Intelligence Service warned about the distribution of e-mails with the name "Military criminals of the Russian Federation. htm", the activation of which leads to the fact that hackers get remote access to anyone's computer.

Critical infrastructure facilities are also targeted. The Ukrainian provider Ukrtelecom suffered a powerful attack on March 28, 2022, during which hackers tried to analyze how the IT infrastructure is arranged, disable equipment and services, as well as gain control over the network and equipment of companies of all forms of ownership.

On March 23, of the same year, the enemy tried to carry out a cyber attack on the state institutions of Ukraine using the malicious program Cobalt Strike Beacon, which destabilizes the operation of the computer in the event of its opening. These are examples of massive attacks only. Smaller attacks and individual cases of personal hacking are simply not reported.

Taking into account the constant development of modern technologies, there is a need for constant updating of cyber protection in the sphere of cyberspace. The open invasion of the Russian Federation accelerated the improvement of current legislation and security guarantees in the modern information IT space.

Currently, during a war, state bodies, large enterprises, defense and critical infrastructure enterprises, as well as enterprises that provide the population and defense with everything necessary in war conditions are at risk. There are also risks for local residents who are in the war zone. During martial law, everyone should pay attention to several aspects of control: for companies, authorities and officials, the presence of a technical specialist from a specialized company will significantly increase the level of cyber protection. Professionals are able to complicate the work of the enemy by introducing the necessary protection algorithms, including organizational ones, in the company.

There is a need to train employees who perform work related to the relevant systems and networks, because many attacks achieve the goal of hacking due to ill-considered and careless actions of employees themselves.

Next, those who are in the cyber risk zone should be given recommendations on following up on relevant messages on the official resources of the State Special Communications and CERT-UA. Such resources publish official warnings to obtain information about possible cyberthreats, and about what opportunities there are to minimize certain risks.

In the event of a cyber attack, it is suggested to immediately notify those to whom such an attack may spread. For individuals, these are the contacts

of those with whom active communication is carried out. For companies and authorities, there can be employees, customers, counterparties and business partners. It is also important to inform the official subjects of the cyber security of Ukraine, CERT-UA and the Cyber Police. This will provide an opportunity to take operational measures and block harmful web resources.

First of all, the defender himself must have an idea of the structure of the computer network, know the means of recording illegal interference, methods of identifying criminals.

Therefore, when developing modern mechanisms to prevent such crime, other derivative circumstances should be taken into account. For example, the somewhat low level of qualification of judges on issues of criminal offenses in the field of operation of electronic computing equipment.

Also, there are criminal offenses that are committed with the help of Internet resources, for example, the sale of illegal drugs and weapons. There are cases when in Ukraine, people who create virtual casinos on the Internet or create pseudo trading platforms on the so-called Forex resource receive sentences.

Legal support of such criminal proceedings currently requires sufficient knowledge of the field of IT technologies, [5] or at least certain ideas about how virtual space works.

Conclusion. As we can see, there is a basis for the legislative provision of mechanisms for effective cyber protection in the conditions of martial law. And it has existed since the beginning of the 2000s, when Ukraine ratified the international convention on the prevention of cybercrime dated November 23, 2001. Currently, everyone's task, when a cyber attack is detected, remains to activate this mechanism as soon as possible, so that in the future similar cyber attacks and interventions and losses from them become less and less. And repelling such attacks became more and more effective. In our opinion, for this it is necessary to constantly improve legal support in the field of protection against cybercrime.

References

1. Кривенко К. Кіберзлочинність: актуальна судова практика. *Liga Zakon* : веб-сайт. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/209283_kberzlochinnst-aktualna-sudova-praktika (дата звернення: 29.07.2024).
2. Кримінальні відповідальність за кіберзлочини. *Довідково-інформаційна платформа правових консультацій "WikiLegalAid"* : веб-сайт. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%B7%D0%B0_%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B7

D0% BB% D0% BE% D1% 87% D0% B8% D0% BD% D0% B8 (дата звернення: 24.07.2024).

3. Посилено кримінальну відповідальність за кіберзлочини. *Юридична компанія «Капітал»* : веб-сайт. URL: <https://capital-ukraine.com/posyleno-kryminalnu-vidpovidalnist-za-kiberzlochynu> (дата звернення: 29.07.2024).

4. Єрема М., Борисенко А. Боротьба з кіберзлочинністю в умовах дії воєнного стану : Закон 2149-IX. *Liga Zakon* : веб-сайт. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitics/210562_borotba-z-kberzlochinnstyu-v-umovakh-d-vonnogo-stanu-zakon-2149-ix (дата звернення: 29.07.2024).

5. Чорна А. Принципи запобігання поліцією кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/08/2/NV_2-2023-43-47.pdf (дата звернення: 29.07.2024).

Анотація

Харченко Я. П. Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням у сфері експлуатації електронно-обчислювальної техніки. – Стаття.

У даній статті зазначається, що кіберзлочини, це нові та високотехнологічні кримінальні правопорушення, які потребують суттєвого удосконалення кримінального законодавства та кваліфікованих кадрів для захисту потерпілих від таких кримінальних правопорушень, та злочинців що їх вчинили. Перш за все, тим хто протистоїть кіберзлочинності самим потрібно мати уявлення про структуру комп'ютерної мережі, знати засоби фіксації протиправного втручання, методи ідентифікації злочинців.

Зазначено, що при розробці сучасних механізмів запобігання такій злочинності, слід враховувати дещо низький рівень кваліфікації суддів з питань кримінальних правопорушень у сфері експлуатації електронно-обчислювальної техніки .

Вказується, що існують кримінальні правопорушення, які вчиняються за допомогою інтернет ресурсів, наприклад, продаж заборонених у вільному обігу наркотичних засобів, зброї. Є випадки коли в Україні, отримують вирок особи, що створюють в мережі інтернет віртуальні казино, чи створюють псевдо трейдерські платформи на так званому ресурсі Forex.

Юридичний супровід таких кримінальних проваджень також потребує достатніх знань сфери ІТ технологій, або хоча б певні уявлення про те як працює віртуальний простір.

Зазначено, що підґрунтя законодавчого забезпечення механізмів для ефективного кіберзахисту в умовах воєнного стану існує. І існує воно ще з початку двохтисячних років, коли Україна ратифікувала міжнародну конвенцію із запобігання кіберзлочинності

від 23 листопада 2001 року. Акцентується увага на тому, що завданням кожного, при виявленні кібератаки залишається як найшвидше активувати цей механізм, щоб у майбутньому подібних кібер нападів та втручань і збитків від них ставало дедалі менше. А відсіч таких атак ставала все більш ефективнішою.

Ключові слова: запобігання, злочинність, кібератаки, кримінальні правопорушення, кримінально-правова протидія, кримінологія, електронно-обчислювальна техніка, кіберзлочин, кримінально-правове забезпечення.

Summary

Kharchenko Ya. P. Criminal law counteraction to criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment. – Article.

This article states that cybercrimes are new and high-tech criminal offenses that require significant improvement of criminal legislation and qualified personnel to protect victims of such criminal offenses and criminals who committed them. First of all, those who oppose cybercrime themselves need to have an idea of the structure of the computer network, know the means of recording illegal interference, methods of identifying criminals.

It is noted that when developing modern mechanisms to prevent such crime, one should take into account the somewhat low level of qualification of judges in matters of criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment.

It is indicated that there are criminal offenses that are committed with the help of Internet resources, for example, the sale of illegal drugs and weapons. There are cases when in Ukraine, people who create virtual casinos on the Internet or create pseudo trading platforms on the so-called Forex resource receive sentences.

Legal support of such criminal proceedings also requires sufficient knowledge of the field of IT technologies, or at least some idea of how virtual space works.

It is noted that the basis for the legislative provision of mechanisms for effective cyber protection in the conditions of martial law exists. And it has existed since the beginning of the 2000s, when Ukraine ratified the international convention on the prevention of cybercrime dated November 23, 2001. Attention is focused on the fact that the task of everyone, when a cyber attack is detected, remains to activate this mechanism as soon as possible, so that in the future such cyber attacks and interventions and losses from them become less and less. And repelling such attacks became more and more effective.

Key words: prevention, crime, cyberattacks, criminal offenses, criminal law enforcement, criminology, computer technology, cybercrime, criminal law enforcement.

УДК 343.28

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.39>*А. С. Хильченко (Макаренко)**orcid.org/0000-0002-2997-3354**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри кримінального права**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ПРИ ЗВІЛЬНЕННІ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ З ВИПРОБУВАННЯМ

Сучасні реалії воєнних викликів зумовлюють необхідність переосмислення принципів кримінального правозастосування. Конституційний Суд України (далі – КСУ) зазначав, що встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним (друге речення абзацу шостого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009); обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016) [1, 2].

У Рішенні КСУ від 21 липня 2021 року (№ 3-р(П)/2021) зазначено, що принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування всієї юридичної системи України. Конкретні санкції мають бути справедливими та відповідати принципів домірності, тобто законодавець має визначати стягнення з урахуванням їх виправданості та потреби для досягнення легітимної мети, беручи до уваги вимоги адекватності наслідків, які спричинені такими санкціями (у тому числі, для особи, до якої вони застосовуються), тій шкоді, що настає в результаті правопорушення [3].

Кажучи про принципи кримінального правозастосування, безсумнівно, у першу чергу необхідно вести мову про принцип справедливості. Хоча Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить прямої вказівки на необхідність призначення саме справедливого покарання

чи іншої міри кримінально-правового впливу, однак такий висновок витікає із загальних засад призначення покарання чи правил застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. А за ст. 75 КК України, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, якщо суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він, за виключенням вчинення певних кримінальних правопорушень, та при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. На нашу думку, такі законодавчі норми дають висновок, що, по-перше, призначення справедливого покарання чи застосування іншого міри кримінально-правового заходу – це є призначення справедливого покарання чи обрання справедливого заходу, а, по-друге, вимоги пропорційного покарання чи іншого заходу полягають у достатності, необхідності застосовуваного виду покарання чи іншого заходу, а також врахування його мети. Для обґрунтування своєї позиції наведемо аргументи наукового, правотлумачного та правозастосовного характеру.

Зауважимо, висновки, що можуть бути сформульованими щодо принципу пропорційності самого покарання є застосовними щодо заходів кримінально-правового впливу у цілому. Звичайно, аналіз норм КК України дає змогу зробити висновок лише про ст. 65 КК України «Загальні засади призначення покарання» та ст. 96-10

КК України «Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру», що закріплюють правила визначення вказаних заходів. Однак, зрозуміло, що правила призначення інших заходів кримінально-правового впливу у нормах кримінального закону закріплені, але не виділяються окремо у спеціальну норму. Тому нерідко в юридичній доктрині говорять про аналогію у цій площині. Конкретний прояв принципу пропорційності щодо інших заходів кримінально-правового впливу вимагає окремого дослідження. Окрім цього, висновки щодо змісту принципу пропорційності є релевантними і щодо інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, однак конкретний прояв цього принципу потребує конкретного наукового вивчення.

У цьому зв'язку Горох О.П. зазначає, що першою проблемою у правозастосовній практиці є проблема розмежування судами інститутів «призначення покарання» та «звільнення від покарання». Судові рішення про застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням суди належним чином не мотивують. Суди не здійснюють самостійної оцінки обставин, що характеризують тяжкість злочину, особу винного та інших обставин справи в аспекті їх впливу на можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням. У вироків (ухвалах) суди «змішують» обставини справи (що мають оцінюватися в різних аспектах) для обґрунтування різних за змістом правових рішень:

– для призначення виду й міри покарання, яке є необхідним та достатнім для виправлення особи та запобігання новим злочинам;

– для оцінювання можливості виправлення засудженого без відбування призначеного покарання [4; 5].

Проф. Туляков В.О., у контексті апроксимації норм права ЄС і РЕ до українського кримінального законодавства, зазначаючи, що злочини в контексті мейнстріму кримінальної політики РЕ розглядаються як передбачене законом правопорушення не лише проти держави чи суспільства в цілому, а й як порушення прав окремих жертв, наголошує на необхідності враховування цієї подвійної природи злочинів при розробці теорій покарання, стримування та реабілітації <...>. «Зазначене може призвести до дискусій про справедливість, рівність у контексті доцільності, законності й пропорційності» [6, с. 20, 21; 7].

Тимофеева Л.Ю., досліджуючи питання реалізації принципів кримінального права щодо кримінальних та адміністративних санкцій, визначає, що дотримання принципу пропорційності є однією з основних вимог справедливості та правосуддя в усіх питаннях, у тому числі при

визначенні покарання та його мети, що полягає у відповідності розміру покарання розміру вини винного [8, с. 149]. Ми такі висновки екстраполюємо і щодо інших пенологічних інститутів.

Євтошук Ю.О., аналізуючи принцип пропорційності як необхідну складову верховенства права у теорії держави і права на дисертаційному рівні, вказує, що вимога принципу сумірності у правозастосуванні – придатність, як і у правотворчості, характеризуються такими елементами, як мета, що має бути досягнута, захід, який використовується для її досягнення, та зв'язок між ними. Виходячи зі зв'язку принципів пропорційності та законності державний орган чи посадова особа має застосовувати захід, який передбачений законом, для досягнення лише законних цілей. Недотримання принципу законності спричиняє автоматичну непридатність заходу [9, с. 100]. Також, дослідниця робить висновок, що зміст вимог принципу сумірності у правотворчості свідчить про його тісний зв'язок з іншими правовими принципами – справедливістю, рівністю, законності, правової визначеності, балансування приватних і публічних інтересів, поваги до основних прав і свобод людини і громадянина [9, с. 113]. Щодо сфери кримінального правозастосування, вбачається, що балансування приватних і публічних інтересів опосередковується через врахування мети застосування покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу у кожному конкретному випадку (етап індивідуалізації покарання).

Яскравим прикладом підтвердження сказаному крізь призму цілепокладання в умовах воєнного стану є застосування ст. 75 КК України щодо військовослужбовців. У практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ККС ВС) трапляються випадки, коли Суд залишив у силі рішення судів попередніх інстанцій про звільнення від відбування покарання з випробуванням засуджених військовослужбовців під час призначення покарання або у своєму рішенні застосував статтю 75 КК України (див., наприклад, постанови від 19 вересня 2023 року у справі № 688/2893/22; 08 вересня 2022 року у справі № 504/4159/20; 21 квітня 2022 року у справі № 280/38/18; 21 лютого 2019 року у справі № 725/3422/17).

Поряд із цим є випадки, коли ККС ВС підтримує рішення судів попередніх інстанцій про неможливість звільнення від відбування покарання з випробуванням засуджених військовослужбовців у ході призначення покарання або своїм рішенням скасовує застосування статті 75 КК України (див., наприклад, постанови від 15 березня 2023 року у справі № 725/1652/22; 15 листопада 2023 року у справі № 608/67/23; 19 вересня 2023 року у справі № 130/3710/21)[10].

Звільнення військовослужбовця від відбування призначеного покарання з випробуванням без достатніх на те підстав формує негативну думку військовослужбовців, відповідно до якої ухилення від виконання покладених на військовослужбовця обов'язків під час воєнного стану не призводить до покарання, яке є адекватним скоєному [11]. Не слід забувати про те, що Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» (від 13 грудня 2022 року № 2839-IX) [12] було внесено зміни до частини першої статті 75 КК, а саме регламентовано, що звільнення від відбування покарання з випробуванням не може бути застосоване у разі вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 403, 405, 407, 408, 429 КК, в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці. Сказане підтверджує, що при застосуванні дискреційних норм справедливність та пропорційність покарання не може бути реалізована без врахування мети застосування заходу кримінально-правового характеру, яка найбільшим чином проявляється у конкретному інституті (те ж таки спеціальне попередження). Крім цього, хочемо зауважити, що з'ясування принципу пропорційності у правозастосовному процесі не є можливим без аналізу проблеми суддівського розсуду при призначенні покарання, його підстав, меж та обмежень [13].

У зв'язку з цим необхідне покарання чи інший захід кримінально-правового впливу – це є покарання (захід) доцільне, обґрунтоване та ефективне. Ефективність застосування покарання (іншого заходу) забезпечує досягнення конкретної мети.

Призначення покарання та звільнення від його відбування повинні вирішуватися з урахуванням мети покарання. У ст. 75 КК законодавець підкреслює важливість такої мети покарання, як виправлення засудженого, передбачивши, що при призначенні низки покарань, у тому числі, у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років, особу може бути звільнено від відбування покарання з іспитовим строком, якщо суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання. При цьому суд має врахувати не тільки тяжкість злочину, особу винного, але й інші обставини справи [14]. Це рішення Верховного Суду дає змогу дійти до таких висновків: 1) мета покарання має конкретну практичну направленість. Цьому слугує не лише її закріплення у ст. 50 КК України, але й окремий механізм реалізації у конкретному інституті з прив'язкою до при-

значуваного покарання, конкретніше, його міри; 2) цей окремий механізм полягає у врахування конкретних критеріїв, які є узагальненими та встановлюваними казуально на підставі суддівської дискреції.

Якщо особа, звільнена від відбування покарання з випробуванням, протягом іспитового строку вчинить новий злочин, то покарання, від якого особа була звільнена з випробуванням, вважається невідбутою частиною покарання та стає реальним, яке має приєднуватися до покарання за новим вироком. Звільнення від відбування покарання з випробуванням не є невід'ємною частиною покарання, призначеного за попереднім вироком, а виступає способом виконання такого покарання, який змінюється на реальне відбування покарання у разі вчинення особою нового злочину під час іспитового строку [15]. Цей приклад демонструє прояв принципу пропорційності при застосуванні норм інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, коли, враховуючи конкретні обставини справи, зокрема, вчинення нового кримінального правопорушення, що відображає неефективність виправлення без відбування реального покарання, змінюється позиція суду щодо необхідного виду кримінально-правового впливу, як результат, особа притягується до реального відбування покарання.

Обґрунтованість покарання чи іншого заходу є гарантією того, що рішення суду не є довільним, у ньому враховані всі обставини справи, а призначувана міра кримінально-правового впливу співвідносна з характером вчиненого кримінального правопорушення. Вимога обґрунтованості має значення, коли питання пеналогічного характеру вирішуються на засадах суддівської дискреції, а не на простому врахуванні букви кримінального закону, останнє має місце при конструюванні кримінально-правової норми на формалізованому підході. Зокрема, питання обґрунтованості покарання, звільнення від його відбування у сучасних воєнних реаліях можна дослідити на прикладі призначення покарання за злочини проти основ національної безпеки України. При призначенні покарання особі, яка визнана винуватою у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, суди повинні ретельно досліджувати обставини справи, дані про особу винуватого, обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. У разі призначення судом покарання особі, яка визнана винуватою у вчиненні злочину проти основ національної безпеки, що посягає на територіальну цілісність України, звільнення її від відбування покарання з випробуванням, навіть за наявності обставин, що пом'якшують покарання, є необґрунтованим [16].

Як зазначають судді ВС крізь призму сучасних тенденцій у сфері кримінальної юстиції, у контексті концепції карального правосуддя та відновного правосуддя окремі склади злочинів проти основ національної безпеки потребують карального правосуддя, деякі – відновного. Так, що більш поширеним є вчинення злочину – то більш відновним має бути правосуддя (застосування пробаційного нагляду немає в частинах 1, 3 ст. 111-1 («Колабораційна діяльність») КК України, хоча змінами до цього Кодексу, які набрали чинності (ред. – А.С. Хильченко) 28 березня 2024 року, зокрема в ст.436 («Пропаганда війни»), ч. 1 ст. 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікація її учасників»), ч. 2 ст. 442 («Публічні заклики до геноциду») КК України передбачено новий вид покарання у виді пробаційного нагляду). Водночас що менш поширеним і більш тяжким є злочин, то більш каральним має бути підхід (вже застосовано посилення санкції: за скоєння злочинів, передбачених ч. 2 ст. 111 («Державна зрада»), ч. 2 ст. 113 («Диверсія») КК України, передбачено покарання, зокрема у виді довічного позбавлення волі) [17].

Достатність покарання (іншого заходу). Достатнім є адекватне покарання, яке відповідає тяжкості скоєного кримінального правопорушення, індивідуальним характеристикам особи діяча. Тому пропорційне покарання повинно бути ув'язане з такою категорією як «ступінь» покарання. Ступінь покарання повинна варіюватися залежно від індивідуальних характеристик діяння та особи діяча. Покарання не повинно бути занадто жорстким чи невинуватою м'яким. Достатнє покарання є справедливим. *Призначене особі покарання повинне бути адекватним характеру вчинених дій, їх небезпечності та даним про особу винуватого, виходячи з мети покарання, принципів справедливості, співмірності та індивідуалізації призначення покарання. Шкода, завдана злочином, не може бути зменшена судом залежно від матеріального становища винуватої особи (ч. 4 ст. 1193 ЦК)* [18]. Сказане повністю застосовне і до звільнення від відбування покарання з випробуванням, коли вирішується питання про можливість такого звільнення, про обов'язки, покладені на звільнену особу, про застосування додаткових покарань та про правові наслідки такого звільнення. Все це охоплюється поняттям «ступінь» заходу у виді звільнення з випробуванням.

Відповідно до частини другої статті 65 КК України особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень.

Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. А за ст. 75 КК України, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, якщо суд дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він, за виключенням вчинення певних кримінальних правопорушень, та при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Таке правило відображає технологію «вимірювання» достатності покарання чи іншого заходу кримінально-правового характеру. Призначення достатнього покарання корелює з кримінально-правовими презумпціями. *У частині другій статті 65 КК встановлено презумпцію призначення більш м'якого покарання, якщо не доведено, що воно не є достатнім для досягнення мети покарання. Суд вважає, що такий же принцип застосовується і при вирішенні питання про порядок відбування покарання, зокрема, про можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обов'язок доведення того, що менш суворий вид покарання або порядок його відбування є недостатнім, покладається на сторону обвинувачення* [19].

На нашу думку, технологія «вимірювання» (визначення) достатності заходу кримінально-правового характеру також включає вирішення питання застосування декількох інститутів, що дають права на пом'якшення покарання. Так, *врахування одних і тих же обставини справи як таких, що дають підстави для одночасного застосування до засудженого положень ст. 69 КК і призначення йому покарання, нижчого від найнижчої межі санкції статті, так і положень ст. 75 КК та звільнення його від відбування покарання з випробуванням, є недостатнім. Одночасне застосування двох різних інститутів, пов'язаних із пом'якшенням покарання та звільненням особи від його відбування за вчинення особливо тяжкого злочину, повинно мати для цього достатні підстави* [20]. Така ж технологія визначення достатності покарання (іншого заходу) повинна бути розроблена і щодо правил посилення покарання чи застосування іншого кримінально-правового характеру.

Приходимо до висновку, що призначення пропорційної міри кримінально-правового впливу не є просто вимогою. Це є окремою засадою, або більше, керівною ідеєю, на якій ґрунтується тех-

нологія призначення покарання чи то іншого заходу кримінально-правового впливу, що є необхідним для досягнення легітимної та легальної мети. Іншими словами, принцип пропорційності забезпечує досягненню балансу між вчиненим кримінальним правопорушенням, обраною мірою кримінально-правового впливу крізь призму цілепокладання. Пропорційність – це баланс та необхідність між мірою, скоєним та метою. Принцип пропорційності, виступаючи судовою гарантією, міститься у Женевських конвенціях, які зобов'язують суди держави-окупанта застосовувати принцип домірності покарання (Ж IV, ст. 67 [21]). Крім цього, це є загальний принцип міжнародного права, істотна частина міжнародного права збройних конфліктів, що знайшло відображення у багатьох актах та рішеннях міжнародних трибуналів, ЄСПЛ, вищих судових інстанціях окремих країн.

Таким чином, принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного принципу кримінального правозастосування. Самостійний характер принципу пропорційності забезпечує існуюча система покарань і закріплення законом інших заходів кримінально-правового характеру за критерієм зростання суворості у переліку, конструкція санкцій кримінального закону на основі принципу індивідуалізації покарання та правила призначення покарання чи іншого кримінально-правового заходу, у тому числі правила застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, акти міжнародного права. Зміст принципу пропорційності на правозастосовному рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності кримінально-правового заходу, його достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України). Справа N 1-50/2009. 19 жовтня 2009 року N 26-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710-09#Text> (дата звернення 29.07.2024)
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про

судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). Справа № 1-1/2016. 1 червня 2016 року №2-рп/2016. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#n17> (дата звернення 29.07.2024)

3. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Олени Анатоліївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу другого статті 471 Митного кодексу України. Справа № 3-261/2019(5915/19). 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-21#Text> (дата звернення 29.07.2024)

4. Горох О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: проблеми адвокатської та судової практик. 01.01.2024 URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/goroh-oleksij-petrovych/articles/zviltennia-vid-vidbuvannia-pokarannia-z-viprobuvanniam-pro-problemi-advokatskoyi-ta-sudovoyi-praktiki-rozproviv-oleksii-goro> (дата звернення 29.07.2024)

5. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 674 с.

6. Туляков В.О. Поняття злочину в європейській динаміці змін // *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу*: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість забезпечення: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.) / [редкол.: л. м. демидова (голов. ред.), ю. а. пономаренко, с. о. харитонов та ін.]; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава мудрого, Каф. кримін. права, Каф. кримін.-прав. політики; гром. орг. «всеукр. асоц. кримін. права», відокремл. підрозділ в Харківс. обл.. Харків: право, 2024. С. 20-24

7. Туляков В. О. Віктимологічні засади кримінального права України: на шляху до апроксимації міжнародних стандартів. *Вісник Асоціації кримінального права України*: електрон. наук. вид. 2023. № 2(20). С. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2023.20.290779>

8. Тимофеева Л.Ю. Реалізація принципів кримінального права щодо кримінальних та адміністративних санкцій // *Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу*: фундаментальність, трансдисциплінарність і ноонауковість забезпечення: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.) / [редкол.: Л. М. Демидова (голов. ред.), Ю. А. Пономаренко, С. О. Харитонов та ін.]; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава мудрого, Каф. кримін. права, Каф. кримін.-прав. політики; гром. орг. «всеукр. асоц. кримін. права», відокремл. підрозділ в Харківс. обл.. Харків: право, 2024. С. 149–151.

9. Євтушок Ю.О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / Євтушок Юлія Олегівна; М-во освіти і науки України, Ун-т економіки та права «КРОК». Київ, 2015. 214 с.

10. Голова ККС ВС Олександр Марчук про справедливість як вимір суттєвості порушень, тенденції судової практики та виклики перед кримінальною юстицією, ексклюзивне інтерв'ю. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1555203> (дата звернення 29.07.2024)

11. Постанова ККС ВС від 08.11.2023, справа № 333/4532/22, провадження № 51-5158км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114928961> (дата звернення 29.07.2024)

12. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення,

Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» від 13 грудня 2022 року № 2839-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2839-20#n63> (дата звернення 29.07.2024)

13. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: монографія / А. С. Макаренко. Одеса: Юридична література, 2013. 264 с

14. Постанова ККС ВС від 30 серпня 2022 року, справа № 761/7975/21, провадження № 51-5546км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106053003> (дата звернення 29.07.2024)

15. Постанова ККС ВС від 14.09.2021, справа 127/25037/17, провадження № 51-4700км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99861342> (дата звернення 29.07.2024)

16. Постанова ККС ВС від 28 травня 2020 року, справа № 489/7957/15-к, провадження № 51-1119км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89649333> (дата звернення 29.07.2024).

17. Судді ВС розповіли про останні тенденції у сфері кримінального права України. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1533617/> (дата звернення 29.07.2024)

18. Постанова ККС ВС від 08.04.2021, справа № 748/963/20, провадження № 51-134км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96281953> (дата звернення 29.07.2024)

19. Постанова ККС ВС від 17.04.2018, справа № 298/95/16-к, провадження № 51-2501км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73598811> (дата звернення 29.07.2024)

20. Постанова ККС ВС від 3 вересня 2020 року, справа № 129/2268/18, провадження № 51-507 км 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91397651> (дата звернення 29.07.2024)

21. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

Анотація

Хильченко (Макаренко) А. С. Принцип пропорційності при звільненні від відбування покарання з випробуванням. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню принципу пропорційності у кримінальному правозастосуванні. Досліджується зміст цього принципу, його прояв щодо конкретних інститутів кримінального права. Кримінально-правові норми дають змогу зробити висновок, що, по-перше, призначення справедливого покарання – це є призначення пропорційного покарання, а, по-друге, вимоги пропорційного покарання полягають у достатності, необхідності застосовуваного виду покарання, а також врахування його мети. Висновки щодо змісту принципу пропорційності екстрапольовані і на інші заходи кримінально-правового впливу. Зрозуміло, що правила призначення інших заходів кримінально-правового впливу містяться у нормах кримінального закону, але не виділяються окремо у спеціальну норму. Проблемою у правозастосовній практиці є проблема розмежування судами інститутів «призначення покарання» та «звільнення від покарання». Судові рішення про застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням суди належним чином не мотивують. Доведено, що принцип пропорційності призначення кримінально-правової міри необхідно віднести до самостійного прин-

ципу кримінального правозастосування. Самостійний характер цьому принципу забезпечує існуюча система покарань і закріплення законом інших заходів кримінально-правового характеру за критерієм підвищення суворості у переліку, конструкція санкцій кримінального закону на основі принципу індивідуалізації покарання та правила призначення покарання чи іншого кримінально-правового заходу, акти міжнародного права. Зміст принципу пропорційності на правозастосовчому рівні кримінального права розкривається через врахування таких вимог: необхідності, достатності, мети покарання чи іншого заходу кримінально-правового впливу. З'ясування принципу пропорційності у правозастосовному процесі не є можливим без аналізу проблеми суддівського розсуду при призначенні покарання, його підстав, меж та обмежень.

Ключові слова: призначення покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням, пропорційність, справедливість, індивідуалізація, принципи кримінального права.

Summary

Khylchenko (Makarenko) A. S. The principle of proportionality in conditional exemption from sentence. – Article.

The article is devoted to the study of the principle of proportionality in criminal law sentencing process. The author studies the content of this principle, its application to specific criminal law institutions. Norms of the criminal law gives us possibility to conclude that, firstly, the imposition of just punishment is the imposition of proportionate punishment. Secondly, the requirement of proportionate punishment is sufficiency, the necessity of the type of punishment being applied, and also consideration of its purpose. The findings concerning the content of the principle of proportionality are extrapolated to other criminal law measures. It is clear that the rules for the attribution of other criminal measures are contained in the norms of criminal law, but not separated by a special norm. The problem in law enforcement practice is judicial separation of the institutions of «imposition of punishment» and «exemption from punishment.» Verdicts on the application of the conditional exemption from sentence are not properly motivated by the judges. It has been proved that the principle of proportionality of the criminal law measures should be attributed to an independent principle of the enforcement of criminal law. The independence of this principle is ensured by the existing system of penalties and legislative consolidation of other criminal law measures in accordance to the criteria of increasing its severity you can find in a system of measures, the construction of criminal sanctions on the basis of the principle of individualization of punishment and rules for sentencing of other criminal measures, acts of international law. The content of the principle of proportionality at the level of criminal law enforcement is revealed by taking into account the following requirements: necessity of punishment, its sufficiency, the purpose of punishment or other criminal law measures. Clarification of the principle of proportionality in the law enforcement process is not possible without analyzing the problem of judicial discretion in sentencing, its grounds, limits and restrictions.

Key words: sentencing process, conditional exemption from sentence, proportionality, justice, individualization, principles of criminal law.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.40>*М. І. Дерев'яно**orcid.org/0000-0003-4239-9286**кандидат юридичних наук,**асистент кафедри кримінального процесу та криміналістики**Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Постановка проблеми. У повсякденному житті здійснення людиною власних прав і свобод може зазнавати різних перепон, найвідчутніші із яких відбуваються у разі її залучення до сфери кримінального судочинства. Не складно уявити яких негараздів завдають особі тримання під вартою чи домашнім арештом, або у разі отримання слідчим чи прокурором тимчасового доступу до особистих речей і документів. Застосування цих та інших заходів забезпечення кримінального провадження є зазіханнями на права і свободи людини, які підпадають під охорону Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, де, зокрема у статті 8 зазначено, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції [1].

Водночас, потреба обмеження прав і свобод зумовлена особливостями діяльності з протидії злочинності – прояву державної політики, передбаченого, зокрема, положеннями пункту 33 Розділу III. «Основні напрями зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки» Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [2].

Ефективну протидію тероризму, розповсюдженню зброї масового ураження, міжнародній злочинності, наркоторгівлі, торгівлі людьми, політичному та релігійному екстремізму, нелегальній міграції чи кіберзагрозам неможливо уявити без повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Таке розслідування майже завжди супроводжується застосуванням передбачених у законі обмежень прав та свобод людини. Тому надзвичайно актуальною є проблема забезпечення особи від незаконних чи свавільних дій під час здійснення кримінального

провадження, особливо пов'язаних із зазіханнями на інформаційну безпеку людини, втручаннями в її особисте та сімейне життя.

Стратегією інформаційної безпеки, затвердженої Указом Президента України від 28 грудня 2021 року №685/2021, передбачено, що життєво важливі інтереси людини є складовою інформаційної безпеки України, на які розповсюджується стан захищеності від ризиків, пов'язаних із інформаційними операціями, несанкціонованим розповсюдженням, використанням й порушенням цілісності інформації з обмеженим доступом [3]. Саме до інформації з обмеженим доступом належить і конфіденційна інформація про особу, відповідно до вимог статті 21 Закону України «Про інформацію» [4].

Оцінка стану літератури. Дослідженням змісту юридичних гарантій прав і свобод особи займалися такі українські вчені, як: Люблінський П.І., Маринів В.І., Марцеляк О.В., Михайленко О.Р., Михайловський І.В., Михеєнко М.М., Погорецький М.А., Чангулі Г.І., Шумак І.О., Шумило М.Є. та інші. Висвітленням питань, пов'язаних із дотриманням інформаційної безпеки здійснювали вітчизняні науковці: Золотар О.О., Польовий В.І., Новицький Г.В., Хавронюк М.І., Щербина Л.І. та інші.

Простудійовані наукові праці значно допомогли в осмисленні проблем, пов'язаних із змістом та реалізацією гарантій інформаційної безпеки людини під час залучення її до сфери кримінального судочинства та підсилили впевненість у необхідності їхньої подальшої розробки.

Метою статті є розкриття та представлення загальної характеристики інформаційної безпеки людини під час здійснення кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. У ст. 32 Конституції України вказано, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України [5]. Далі у конституційній нормі

уточнюється, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Наведені конституційні положення повною мірою стосуються органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, які зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Основного Закону України).

Так, відповідно до вимог ч. 1 ст. 11 Закону України «Про інформацію» конфіденційною інформацією про фізичну особу (персональні дані) є відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу не допускається без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини (ч. 2 ст. 11 Закону України «Про інформацію» [4]).

Таким чином під час здійснення кримінального провадження слідчий, прокурор та суд зобов'язані дотримуватися вимог ст. 32 Конституції України, зокрема не поширювати отриману конфіденційну інформацію про особу без її згоди, якщо інше не встановлено законом, особливо коли йдеться про вірогідну причетність до скоєння кримінального правопорушення. До такої інформації можуть належати такі дані про особу, як її:

- прізвище;
- ім'я;
- по батькові;
- рік, місяць та день народження;
- місце народження;
- громадянство;
- національність;
- освіта;
- сімейний стан;
- місце роботи;
- рід занять або посада;
- місце проживання;
- судимості.

Вказані дані встановлюються, насамперед, для індивідуалізації застосування до особи норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Саме завдяки ним особа ототожнюється серед інших.

Так під прізвищем розуміється набуте при народженні, внаслідок шлюбу чи іншим законним способом, та таке, що переходить у спадок – родові найменування конкретної фізичної особи. Водночас слід зважати на те, що представники деяких народів не використовують прізвищ, зокрема – ісландці.

Під іменем розуміється особистісне найменування конкретної особи. По батькові – розкриває родові ім'я, яке надається, як правило, від імені батька.

Водночас ст. 28 Цивільного кодексу України встановлено, що ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не впливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить [6].

Окрім прізвища, імені та по батькові людина може мати псевдонім – вигадані ім'я, прізвище та по батькові, під якими вона виступає в тій чи іншій сфері життя. Псевдонім має легальний характер та його доволі часто використовують люди мистецтва, письменники тощо. Скорочені псевдоніми відкрито використовують військові для приховування власного імені та полегшення комунікацій. Прізвисько – це конспіративне найменування особи, яким користуються, як правило, злочинці.

Під датою народження особи розуміється час, тобто день, місяць та рік її народження. Встановлення дати народження має юридичне значення, передусім для точного з'ясування віку особи (особливо неповнолітньої), з яким законодавець пов'язує настання цілої низки кримінально-правових, кримінально-процесуальних та кримінально-виконавчих наслідків.

Дані щодо місця народження мають значення для найбільш ефективної організації та проведення розшуку особи, свідків чи речових доказів.

Точне встановлення місця проживання особи має значення для обрання міри запобіжних заходів, під час виклику особи до місця проведення досудового розслідування чи суду, організації обшуку, приводу, розшуку тощо.

Відповідно до вимог ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» «місцем проживання» особи є житло з присвоєною у встановленому законом порядку адресою, в якому особа проживає, а також апартаменти (крім апартаментів у готелях), кімнати та інші придатні для проживання об'єкти нерухомого майна, заклад для бездомних осіб, інший надавач соціальних послуг з проживанням, стаціонарна соціально-медична установа та інші заклади соціальної підтримки (догляду), в яких особа отримує соціальні послуги [7].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 233 Кримінального процесуального кодексу України під житлом особи слід розуміти будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення [8]. Не є житлом

приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом (ізолятори тимчасового тримання, слідчі ізолятори, установи виконання покарань).

Вірне встановлення національності особи може полегшити її ідентифікацію та мати визначальне значення під час розшуку, коли з'ясується соціальне середовище її можливого перебування, або – для підбору осіб задля забезпечення такої слідчої дії як пред'явлення для впізнання.

В деяких випадках важливого значення для ідентифікації особи має встановлення її рідної мови, особливо коли така мова в нашій країні дуже рідко вживається, а особа, при цьому, іншою не володіє.

Дані щодо професії, сфери діяльності, посади, наявності певних виробничих навичок може мати значення під час досудового розслідування кримінальних проваджень, але до ідентифікації особи має опосередковане відношення, як і відомості про освіту. Водночас освіта, як найважливіша частина культурного рівня, сприяє формуванню такого кола інтересів, потреб, звичок, правил поведінки особи, які допомагають виробити правомірні способи та форми реагування на конфліктні ситуації та несприятливу обстановку. І, навпаки, низький рівень освіти, як правило, не сприяє, а іноді й перешкоджає формуванню суспільно корисних інтересів, потреб, звичок, правил поведінки, провокує виникнення конфліктних ситуацій, не допомагає напрацювати вірні способи реагування на них.

Інформація про наявність у особи державних нагород, а також спеціальних, військових чи почесних звань тощо може мати значення для ідентифікації особи, встановлення її статусу як військовослужбовця або відношення до проходження військової служби у минулому.

Слід зауважити, що зміст установочних даних про особу має важливе значення для її ідентифікації, для встановлення обставин, які її характеризують чи вказують на причетність до певних подій. Зловмисник, який незаконно отримав такі дані, може втрутитися в особисте чи сімейне життя людини. З метою запобігання незаконному збиранню, зберіганню, використанню та поширенню конфіденційної інформації, яка пов'язується із особою, КПК України містить відповідні юридичні гарантії.

Так ст. 2 КПК України передбачено завдання кримінального провадження, які умовно можна поділити на два види. Перші завдання це ті, які спрямовані на задоволення громадського, публічного інтересу, зокрема: захист суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до

відповідальності в міру своєї вини. Інші – ті завдання, які безпосередньо стосуються інтересів особи чи групи осіб, як-от: захист від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Забезпечення особистих інтересів під час кримінального провадження безпосередньо пов'язане із недоторканністю особистого життя людини, яке відокремлене від держави, суспільства, громадських організацій та інших осіб.

Особисте життя – це функціонування людини в особливій сфері сімейних, побутових, інтимних стосунків, які не підлягають безпосередньому контролю з боку держави, громадських організацій, приватних осіб. Це свобода усамітнення, роздумів, листування, ведення щоденників та інших записів, комунікація з іншими людьми, свобода висловлень та вчинків поза межами службових відносин. Особисте життя це стан небезпідставної впевненості у тому, що особисті таємниці людини не будуть кимось виявлені та піддані розголосу. Запорукою збереження особистої інформації є відмежованість особистого життя від життя держави та суспільства.

Особисте життя людини є окремою, утаємниченою формою її життєдіяльності, для якої притаманні:

- інтимна сторона, яка робить особистість неповторною у відносинах з родичами та близькими (зокрема визначає відповідні звички спілкування);
- побутова сторона, яка забезпечує та формує повсякденне життя особи з підтримання нею власного існування шляхом задоволення комфортних та достатніх для неї потреб у їжі, одязі, житлі тощо;
- сімейна сторона – коло дій та відносин, пов'язаних із продовженням роду (взаємна матеріальна та духовна підтримка членів родини, виховання дітей тощо);
- майнова сторона, яка визначає порядок та особливості користування певними благами цивілізації (як матеріального, так і культурного призначення), спосіб їх здобуття, який визначається самою особою;
- культурна сторона, в якій знаходить свій прояв засвоєння людиною певних духовних традицій;
- організаційна сторона, яка проявляє себе у встановленні розкладу дня, у вирішенні питань придбання чи відчуження майна, вступу в той чи інший навчальний заклад, виборі професії, місця проживання та роботи тощо;

– санітарно-гігієнічна сторона, яка охоплює особисту гігієну, підтримання гігієни дітьми, а також певний ступінь санітарного стану майна та займаного помешкання тощо;

– оздоровча сторона, яка знаходить свій прояв в діях, спрямованих на підтримку особою власного здоров'я (вчасне звернення за медичною допомогою до лікаря чи обрання самолікування, як способу одужання) тощо;

– сторона, яка стосується використання вільного часу, і пов'язується із видами відпочинку та розваг;

– комунікаційна сторона, яка охоплює всю систему неформальних зв'язків особи з оточуючими, у тому числі з друзями, знайомими тощо.

Очевидно, що наведені сторони особистого життя людини не мають чітко визначених меж, та їх перелік не є вичерпним. Водночас, в силу вимог ст. 32 Конституції України, особисте та сімейне життя людини перебувають під охороною держави. Запорукою цьому є відповідна державна політика у сфері кримінального судочинства, яка проявляється у використанні двох основних функцій права: регулятивної та охоронної.

Як відомо, регулятивне призначення права полягає у тому, щоб, відповідно до об'єктивної потреби, ввести у суспільне життя певну формальну та змістовну впорядкованість, унормованість у тому її значенні, яке узгоджується із нормальним, для абсолютної більшості членів суспільства, існуванням та розвитком людської спільноти. Слід зазначити, що правове регулювання – це свого роду механізм соціальної саморегуляції. Правове регулювання суспільних відносин у сфері кримінального судочинства є сукупністю взаємозалежних засобів та методів, які надають правового характеру поведінці суб'єктів відповідних правових відносин.

У теорії держави і права традиційно виокремлюють два основні методи реалізації регулятивної функції права: імперативний та диспозитивний. Імперативний метод полягає у використанні компетентним державним органом або посадовою особою владного розпорядження абсолютно визначеного характеру, яке ще й забезпечується застосуванням примусових заходів. З використанням імперативного способу організації правовідносин право чи обов'язок виникає у суб'єкта вчинення певних процесуальних дій не на підставі його вільного розсуду чи за домовленості з іншими суб'єктами, а, відповідно до законодавчого припису, тобто через публічний обов'язок діяти перед державою.

Так ч. 2 ст. 159 КПК України передбачено, що тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду. Таким чином без рішення слідчого судді неможливий тимчасовий доступ слідчого чи прокурора до речей і документів, їх вилучення.

У свою чергу диспозитивний метод ґрунтується на наданні суб'єктам правовідносин свободи вибору одного з кількох варіантів поведінки у межах, встановлених чинним законодавством. Так ч. 1 ст. 165 КПК України передбачається обов'язок для особи, яка зазначена в ухвалі слідчого судді як володілець речей або документів, надати тимчасовий доступ до них особі, вказаній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду. У разі невиконання цього обов'язку (як добровільно обраний варіант поведінки) володілець речей або документів буде змушений їх позбутися внаслідок проведення обшуку, під час якого зазнає більшого втручання у сферу особистого життя з боку сторонніх осіб. Адже ч. 1 ст. 166 КПК України визначено, що у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку згідно з положеннями цього Кодексу з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів. Таким чином особа має вибір добровільно чи примусово виконати свій процесуальний обов'язок.

Слід зауважити, що у кримінальному судочинстві дія диспозитивного методу регулювання є суттєво обмеженою та має специфічні прояви. Це пояснюється, передусім, публічним характером переважної більшості кримінальних процесуальних правовідносин. Більш-менш широко диспозитивний метод застосовується під час реалізації правовідносин, пов'язаних із поданням цивільного позову у кримінальному провадженні, або під час здійснення досудового розслідування та судового провадження за правилами приватного обвинувачення.

На відміну від регулятивної охоронна функція права у сфері кримінального судочинства спрямована, передусім, на захист прав та свобод особи. Так для охоронної функції характерним є відображення в правових положеннях:

– варіантів забороненої поведінки для слідчого чи прокурора;

– прямої вказівки-заборони вчиняти чи не вчиняти певні дії;

– санкцій за порушення законодавчих приписів;

– особливостей зв'язку між діями суб'єктів кримінальних процесуальних правовідносин, питання взаємодії між ними.

Прикладом охоронної функції права є положення ч. 2 ст. 86 КПК України, в яких передбачено, що недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення.

Так, відповідно до вимог ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Ч. 1 ст. 104 КПК України визначено, що у випадках, передбачених цим Кодексом, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі. При цьому у ч. 2 ст. 86 КПК України зазначено, що недопустимий доказ не може бути використаний при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посылатися суд при ухваленні судового рішення. У свою чергу недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини (ч. 1 ст. 87 КПК України).

Вимогами ч. 2 ст. 87 КПК України суд зобов'язується визнати істотним порушенням прав людини і основоположних свобод здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов. Таким чином використання тимчасового доступу до речей і документів без ухвали слідчого судді та суду призведе до визнання отриманих доказів недопустимими. Такі наслідки за своєю сутністю є санкціями за порушення законодавчих приписів щодо охорони прав і свобод особи.

Висновки. Зважаючи на викладене слід визнати, що особисте життя людини є способом її функціонування в особливій сфері сімейних, побутових, інтимних стосунків, які не підлягають контролю з боку держави, громадських організацій чи приватних осіб. Особисте і сімейне життя у сфері кримінального судочинства є об'єктами охорони з боку держави, відповідно до гарантій, передбачених ст. 32 Конституції України. Інформаційна безпека людини під час кримінального провадження є результатом успішного забезпе-

чення конституційного права кожного на невтручання в його особисте і сімейне життя.

У свою чергу подальшими науковими розвідками проблем забезпечення інформаційної безпеки людини є дослідження ризиків, пов'язаних із втручанням в особистісні правовідносини, розробка способів та особливостей реалізації регулятивної й охоронної функцій права у сфері кримінального судочинства, заходів з підвищення ефективності ролі суду під час здійснення ним судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Література

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950, ратифіковано Законом від 17.07.97 №475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 18.07.2024).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення 18.07.2024).
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення 18.07.2024).
4. Про інформацію: Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 18.07.2024).
5. Конституція України: Закон від 28 червн. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 18.07.2024).
6. Цивільний кодекс України: Закон від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення 18.07.2024).
7. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон від 11 груд. 2003 р. № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#top> (дата звернення 18.07.2024).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення 18.07.2024).

Анотація

Дерев'яно М. І. Інформаційна безпека людини під час кримінального провадження: загальна характеристика. – Стаття.

У статті розкривається загальна характеристика змісту інформаційної безпеки людини під час здійснення кримінального провадження. Актуальність публікації обумовлена потребою вироблення ефективних механізмів протидії ризикам, пов'язаним із інформаційними операціями, несанкціонованим розповсюдженням, використанням та порушенням цілісності інформації з обмеженим доступом. Публікація готувалася з урахуванням положень Указу Президента України від 28 грудня 2021 року №685/2021 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки».

Метою підготовки статті було встановлення змісту інформаційної безпеки людини під час здійснення кримінального провадження. Передумовами до формування вказаної мети стали сучасні проблеми, які виникають під час забезпечення прав і свобод особи, залученої до сфери кримінального судочинства.

Надано загальну характеристику конфіденційної інформації про особу, яка формує уявлення про неї, зокрема розкрито відомості щодо даних про прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, громадянство, національність, освіту, сімейний стан, місце проживання, роботу, професію чи посаду, судимість.

Автором використовувалися загальнонаукові та спеціальні методів наукового пізнання. Так із загальнонаукових методів застосовано, зокрема, системно-структурний метод, метод функціонального аналізу, із спеціальних – формально-юридичний, логіко-процесуальний методи, метод порівняльного правознавства. Проаналізовано основні законодавчі норми, які стосуються тематики публікації. Враховано, що у положеннях Кримінального процесуального кодексу України охоронна функція права набула найширшого відображення.

У публікації доводиться, що особисте життя людини є способом її функціонування в особливій сфері сімейних, побутових, інтимних стосунків, які не підлягають контролю з боку держави, громадських організацій чи приватних осіб. Відстоюється теза, що інформаційна безпека людини під час кримінального провадження досягається шляхом ефективного забезпечення права кожного на невтручання в його особисте і сімейне життя, передбаченого ст. 32 Конституції України.

Ключові слова: гарантії, інформаційна безпека, кримінальне провадження, обмеження прав і свобод, особисте та сімейне життя.

Summary

Derevyanko M. I. Information security of a person during criminal proceedings: general characteristics. – Article.

The article reveals the general characteristics of the content of information security of a person during criminal proceedings. The relevance of the publication is due to the need to develop effective mechanisms for countering risks associated with information operations, unauthorized distribution, use and violation of the integrity of information with limited access.

The work was carried out taking into account the provisions of the Decree of the President of Ukraine dated December 28, 2021 No. 685/2021 On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated October 15, 2021 «On Information Security Strategy».

The purpose of preparing the article was to establish the content of information security of a person during criminal proceedings. The prerequisites for the formation of the specified goal were the modern problems that arise when ensuring the rights and freedoms of a person involved in the field of criminal justice.

The general characteristics of confidential information about a person, which forms an image of a particular individual, in particular with regard to data on surname, first name, patronymic, date and place of birth, citizenship, nationality, education, marital status, place of work, occupation or position, are provided places of residence, criminal records.

The authors used general scientific and special methods of scientific knowledge. Thus, from the general scientific methods, in particular, the system-structural method, the method of functional analysis, from the special ones – formal-legal, logical-procedural methods, the method of comparative jurisprudence were used. The main legislative norms related to the topic of the publication have been analyzed. It is taken into account that in the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the protective function of law has acquired the broadest reflection.

The publication proves that a person's personal life is a way of functioning in the special sphere of family, domestic, intimate relationships, which are not subject to control by the state, public organizations or private individuals. The thesis is defended that the information security of a person during criminal proceedings is achieved by effectively ensuring everyone's right to non-interference in his personal and family life, provided for in Art. 32 of the Constitution of Ukraine.

Key words: guarantees, information security, criminal proceedings, restriction of rights and freedoms, personal and family life.

УДК 343.137.5
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.41>

Н. М. Колот
orcid.org/0009-0005-6305-5572
аспірантка кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Актуальність теми. Дотримання засади законності під час проведення слідчих розшукових дій є одним з основних завдань прокурора. Засада законності полягає у тому, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України) [1].

Одну із ключових ролей під час досудового розслідування кримінальних проваджень відіграє прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудового розслідування. Отже саме на нього покладається обов'язок контролювати діяльність органів досудового розслідування, тим самим забезпечувати засаду законності, яка реалізовується через прийняття неупередженого та об'єктивного рішення. Питання щодо забезпечення прокурором реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій є дуже актуальним та потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням актуальних та дискусійних питань участі прокурора у кримінальному процесі займалися такі науковці, як: О.В. Антонюк, Ю. Белоусов, Р.Н. Гасанов, О.Геселев, О. Торяник, А.Ю. Гнатюк, І. Єрьоменко, Г.Р. Колеснік, Я.Ю. Конюшенко, С.Л. Лисаченко, М.І. Мичко, А. Палюх, та ін. Однак, на теперішній час існує низка дискусійних питань щодо реалізації прокурором засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій, які потребують більш змістовного дослідження.

Метою статті є дослідження забезпечення прокурором реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій. Для досягнення цієї мети необхідно проаналізувати наукову літературу щодо забезпечення прокурором реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій, розглянути доцільність безпосередньої участі прокурора під час

реалізації окремих слідчих (розшукових) дій та здійснення прокурором попереднього та подальшого контролю за проведенням слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Однією із основних гарантій захисту прав осіб, які стали учасниками кримінального провадження, є прокурорський нагляд під час проведення досудового розслідування зокрема слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України [2]. Зокрема, згідно ст. 36 КПК України діяльність прокурора у кримінальному провадженні полягає у здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва [1].

Першим постає питання щодо того, як саме забезпечується законність проведення слідчих (розшукових) дій прокурором – у вигляді нагляду чи керівництва? Серед фахівців у галузі кримінального процесу є різні погляди щодо ролі прокурора у кримінальному провадженні: керівної чи наглядової. Так, М. І. Мичко вважає, що, на стадії досудового розслідування прокурор вирішує два взаємопов'язаних завдання: з одного боку, як охоронець закону, він піклується про права і законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших учасників досудового слідства, стежить за дотриманням порядку розслідування, з іншого – як учасник досудового слідства, він сприяє розкриттю і розслідуванню злочину, притягненню винних осіб до встановленої законом відповідальності [3, с. 329–330].

Аналогічної позиції щодо забезпечення прокурором ефективності досудового розслідування дотримується О. Геселев, який зазначає, що процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням є ефективним способом забезпечення законності дій та рішень органів досудового розслідування та реалізації визначених Конституцією України відповідних наглядових повноважень. Нагляд за додержанням

законів у формі процесуального керівництва дозволяє прокурору за допомогою обов'язкових для виконання зазначеними органами вказівок, доручень, процесуальних дій та рішень безпосередньо спрямовувати хід кримінального провадження на його досудових стадіях, цілеспрямовано впливати на результат діяльності органів досудового розслідування та виконання ними завдань кримінального судочинства, насамперед щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування [4, с. 79–80].

Проте окремі науковці вважають роль прокурора більш формальною, наглядовою. Так, Р. Гасанов вказує, що відповідно до аналізу норм законодавства України процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як функція прокуратури є вираженням нагляду за органами, які здійснюють досудове розслідування, дізнання та оперативно-розшукову діяльність, що існував у попередній кодифікації кримінального процесу [5, с. 31].

В свою чергу О.Д. Антонюк пропонує розмежувати прокурорський нагляд та керівництво прокурором на досудовому слідстві завдяки притаманним відмінностям, а саме: винятково зовнішній характер здійснення нагляду, оскільки керівництво, як і контроль, може бути як зовнішнім так і внутрішнім; нагляд, на відміну від керівництва, здійснюється без втручання в оперативну діяльність органів досудового слідства та дізнання; наявність владно-розпорядчих, управлінських повноважень прокурора під час здійснення керівництва досудовим слідством, що не притаманно жодному з видів нагляду прокурора; відповідальність прокурора по кримінальних справах, які розслідувались під його прямим керівництвом [6, с. 244]. При цьому варто зауважити що, прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів органами досудового слідства, варто вважати будь-якого прокурора відділу прокуратури, натомість процесуальний керівник, призначається у кожному конкретному кримінальному провадженні, після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Погоджуючись із забезпеченням законності та ефективності проведення слідчих (розшукових) дій прокурором у ході здійснення процесуального керівництва, варто відмітити, що прокурор має низку повноважень.

Так, С.Л. Лисаченко зазначає, що у ст. 36 КПК України міститься широкий перелік повноважень прокурора, однак, ці абстрактні положення не встановлюють конкретних повноважень

прокурора відносно процесуального керівництва досудовим розслідуванням у частині здійснення засобів одержання інформації від особи. Проте зміст приписів вказаної статті містить ряд повноважень прокурора, які в ході кримінального провадження можуть бути деталізовані та ефективно застосовані щодо різних процесуальних засобів здобуття відомостей від учасників розслідування [7, с. 132].

У приписах п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України зазначено про те, що прокурор уповноважений доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України [1].

Варто звернути увагу на таке повноваження прокурора як прийняття особистої участі під час проведення слідчих (розшукових) дій. Воно надає можливість прокурору повно, всебічно та безпосередньо сприймати отриману під час проведення слідчих (розшукових) дій інформацію. Проте у Кримінальному процесуальному кодексі України не зазначено які це «необхідні випадки», коли прокурор може особисто проводити слідчі (розшукові) дії. Звідси можна зробити висновок про те, що безпосередня участь прокурора у проведенні слідчих (розшукових) дій є виключно суб'єктивним рішенням окремого прокурора, у конкретному кримінальному провадженні, тобто на власний розсуд.

Можливість самостійного проведення слідчих (розшукових) дій прокурором зазнає критики від окремих науковців. Так, А. Ю. Гнатюк у своїй дисертації вказує, що врегулювання повноважень прокурора щодо самостійного здійснення ним процесуальних дій має відбуватися з урахуванням принципу незмінності прокурора. Наявність цього принципу означає, що прокурор, який здійснює процесуальне керівництво і нагляд за досудовим розслідуванням, висуває обвинувачення і сам же розслідує кримінальне правопорушення, по-перше, здійснює нагляд за своєю ж діяльністю і керує своїми ж діями, а, по-друге, він не має в суді права підтримувати державне обвинувачення, бо через виконання обов'язків слідчого стає свідком у суді, а тому підлягає відводу [8, с. 11].

Тезу А.Ю. Гнатюка дещо спростовує М.С. Городецька, яка слушно зазначає, що, дійсно, у разі перевірки в суді достовірності, допустимості та належності певних доказів суб'єкт, який здійснював збирання доказів під час досудового розслідування, може бути допитаний у суді як свідок. А тому в разі здійснення досудового розслідування прокурором така пер-

спектива перетворитися на свідка, безперечно, вступає в конфлікт із принципом незмінності прокурора. Але не можна стверджувати, що ймовірність залучення прокурора, що здійснював розслідування, під час судового розгляду як свідка є настільки високою, щоб її вважати перешкодою у провадженні ним особисто слідчих (розшукових) дій [9, с. 223–224].

Проти самостійного проведення слідчих (розшукових) дій прокурором окремі автори наводять аргумент, що прокурор фактично наділений функціями слідчого на досудовому розслідуванні. У свою чергу, це призводить до невизначеності ролі слідчого – чи має ця посадова особа процесуальну незалежність та самостійність, чи слідчий фактично перетворюється на помічника прокурора у кримінальному провадженні? [10, с. 65].

Цікавою видається думка про те, що здійснюючи нагляд за проведенням досудового розслідування, прокурор повинен виходити з дотримання процесуальної самостійності слідчого. Враховуючи це, він не повинен втручатися у тактику проведення слідчих (розшукових) дій, нав'язувати свою думку без наявності серйозних для того підстав. Але, навіть маючи підстави для втручання у діяльність слідчого, прокурор повинен дотримуватися правил професійної етики, виявляти повагу до всіх учасників кримінального провадження і не допускати у своїй діяльності дій, що підривають його авторитет [11, с. 121–122]. На нашу думку, у разі присутності прокурора під час проведення слідчої (розшукової) дії, із етичного боку дійсно є правильним не втручатись у хід слідчої (розшукової) дії. Однак, при не коректному веденні такої дії слідчим (дізнавачем), коли є можливість втратити цінну доказову інформацію або психологічний контакт із особою, яку запрошено на слідчу (розшукову) дію, або у разі порушення прав учасників кримінального провадження прокурор має реагувати на такі випадки. Прокурор, дотримуючись засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій має право втручатись в процес здійснення таких дій, якщо це не буде суперечити вимогам Кримінально процесуального кодексу.

Не можна не погодитись з Г.Р. Колеснік, що якщо прокурор вирішить прийняти особисту участь у слідчій (розшуковій) дії, іншій процесуальній дії, що проводиться слідчим, то йому не потрібен дозвіл слідчого на участь у такій дії [12, с. 87]. Дійсно, кримінальне процесуальне законодавство отримання такого дозволу не передбачає. Але досягнення спільної згоди на проведення слідчої (розшукової) дії та вироблення спільної тактики проведення сприяло б ефективності розслідування кримінального провадження.

Вчена наголошує, що слідчий також не має права відводити запитання, пропозиції чи зауваження прокурора, які в обов'язковому порядку

повинні заноситися до протоколу, а правильність усіх записів протоколу підтверджується підписами учасників слідчої (розшукової) дії (іншої процесуальної дії), слідчого та прокурора [12, с. 87]. Вбачається, що ефективність досудового розслідування кримінального провадження буде більш високою у разі спільного та спланованого його проведення прокурором та слідчим, окрім того, прокурор більш ефективно зможе здійснювати контроль за законністю проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій.

Не можемо не погодитись з Г.Р. Колеснік, що своєю участю у слідчих (розшукових) діях, інших процесуальних діях прокурор забезпечує додержання законності під час їх проведення. Участь прокурора в слідчих діях – одне із вагомих його повноважень у досудовому розслідуванні, яке дозволяє не лише закріпити певні докази, а й попередити, не допустити порушень закону слідчим під час проведення таких дій [12, с. 87].

Відмітимо, що на практиці, прокурорами, окрім функції погодження чи відмови погодження повідомлень про підозру або клопотань слідчого про застосування певних видів заходів забезпечення, лише надаються (письмові або усні) вказівки щодо проведення слідчих (розшукових) дій, тобто функція прокурора, як процесуального керівника є більш наглядовою, без безпосередньої участі у проведенні слідчих (розшукових) дій.

Більшість повноважень прокурора, передбачених КПК, пов'язана саме із керівництвом процесом розслідування, а саме: надання різного роду доручень на проведення слідчих (розшукових) дій – слідчому, органу досудового розслідування, відповідним оперативним підрозділам, або ж із безпосереднім проведенням прокурором тієї чи іншої слідчої (розшукової) чи процесуальної дії [10, с. 63].

Отже, вважаємо, що під час досудового розслідування функція процесуального керівництва є набагато ширшою ніж здійснення прокурорського нагляду, оскільки вона полягає у безпосередньому прийнятті участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, обізнаності у матеріалах кримінального провадження та подальшій побудові ефективного обвинувачення у суді.

Однак, наразі, забезпечення законності проведення слідчих (розшукових) дій прокурором частіше здійснюється шляхом надання письмових вказівок слідчому, велике значення у досудовому розслідуванні має самостійне планування слідчим, дізнавачем.

Підтвердженням цьому є результати проведеного опитування прокурорів, відповідно до якого було встановлено, що майже 70 % опитуваних заявили про те, що основне навантаження щодо збирання доказів лягає на слідчого, а прокурор контролює законність його дій та погоджує основні процесуальні документи [10, с. 63].

Активність прокурора починається на кінцевому етапі досудового розслідування. Так, на поширеність сприйняття серед прокурорів своєї ролі саме за аналогією з вимогами попереднього КПК вказує й те, що половина опитаних (51 %) погодилася з тезою, що нерідко прокурор заглиблюється у подробиці розслідування на етапі підготовки обвинувального акта [10, с. 65]. Переконані, що така пасивність є вкрай негативною оскільки прокурором фактично не здійснюється нагляд за додержанням законності під час проведення ряду слідчих (розшукових) дій. Без здійснення прокурором активного контролю за проведенням слідчих (розшукових) дій можуть допускатись порушення процедури їх проведення або порушення прав деяких учасників кримінального провадження.

Загалом, останнім часом, у світовій практиці відмічають тенденцію щодо залучення прокурорів на різних етапах, особливо в складних справах, зокрема щодо шахрайства або корупції, навіть у тих країнах, де прокурор офіційно не відіграє значної ролі в процесі розслідування. Це здійснюється у форматі звернення поліції до прокурора за рекомендаціями на стадії розслідування [13], що на наш погляд є дуже схожим із вказівками, які надають наші прокурори слідчим, але, часто такі вказівки мають виключно формальний зміст.

На думку Я. Ю. Конюшенка, в деяких випадках надання вказівок позитивно впливає на рух досудового розслідування, зокрема, наприклад, у таких категоріях кримінальних проваджень як: 1) умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого, з'валтування при обтяжуючих обставинах; 2) торгівля людьми; 3) незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 4) дорожньо-транспортна пригода, у яких загинула хоча б одна особа або постраждало 5 і більше осіб; 5) кримінальні правопорушення, учинені організованими групами чи злочинними організаціями, бандитизм; 6) тяжкі та особливо тяжкі злочини, учинені у сфері службової діяльності; 7) злочини у сфері господарської діяльності, якими заподіяно матеріальної шкоди на суму понад мільйон гривень; 8) кримінальні правопорушення, які вчинені стосовно народних депутатів України, депутатів місцевих рад, працівників органів прокуратури, суду та представників засобів масової інформації; 9) тяжкі та особливо тяжкі злочини, учинені неповнолітніми або за їх участю; 10) кримінальні правопорушення, що викликали суспільний резонанс [14, с. 373–374]. Зазначені види кримінальних правопорушень є складними у розслідуванні

тому вимагають проведення різноманітної кількості слідчих (розшукових) та процесуальних дій, тому якісні, а не формальні вказівки прокурора дійсно можуть сприяти більш ефективному розслідуванню кримінального провадження.

Однак діяльність прокурора передбачає не лише надання усних чи письмових вказівок слідчому, вона має полягати у взаємній співпраці із слідчим.

Так, І. Єрмоєнко зазначає про те, що фактично взаємодія відбувається тоді, коли відповідні процесуальні повноваження реалізуються в їх взаємозв'язку та є взаємозумовленими. При цьому взаємодія прокурора та слідчого у кримінальному провадженні має бути ефективною, тобто такою, що дає заздалегідь намічені результати. Здійснення такої взаємодії також має відповідати загальним засадам кримінального провадження, які передбачені у ст. 7 КПК України [15, с. 158].

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що на теперішній час, у кримінальному провадженні прокурор часто реалізовує свої повноваження більш у форматі контролю, ніж керівництва.

А. Палюх слушно наголошує, що здійснення прокурором діяльності щодо забезпечення швидкості, повноти і неупередженості досудового розслідування немислиме без використання повноважень із керівництва розслідуванням, яке полягає у тому, що прокурор організовує і контролює діяльність слідчого з доказування у кримінальному провадженні. Прокурор, як процесуальний керівник досудовим розслідуванням, наділений процесуальними повноваженнями, які дають можливість на його розсуд брати участь у доказуванні в опосередкованій та безпосередній формах [16, с. 479].

Погоджуємось із тим, що важливість нагляду прокурора за законністю слідчих (розшукових) дій в контексті додержання прав людини полягає в тому, що він передбачає поетапне реагування прокурора на можливі порушення:

1) під час прийняття рішення про проведення слідчої (розшукової) дії;

2) під час безпосереднього проведення слідчої (розшукової) дії;

3) у формі реагування на порушення під час проведення слідчої (розшукової) дії або за результатами її проведення [14, с. 381]. Такі етапи прокурорського нагляду є не аби якими важливими під час досудового розслідування тому, що це забезпечує правильність та ефективність проведення слідчих (розшукових) дій.

Оскільки прокурор, в силу різних причин, як правило не присутній під час проведення слідчих (розшукових) дій, він не має змоги повноцінно та об'єктивно здійснювати контроль за дотримання

законності під час таких дій. Саме тому, ми підтримуємо теоретичне положення щодо розподілу прокурорського нагляду, який можна поділити на контроль за рішеннями слідчого (у вигляді погодження, затвердження) та ревізію процесуальних рішень слідчого (у вигляді поточного нагляду за законністю рішень) [9, с. 9]. Щодо забезпечення законності під час провадження слідчих (розшукових) дій пропонуємо запровадити «попередній прокурорський нагляд» та «подальший прокурорський контроль» («post factum» контроль).

Оскільки у Кримінальному процесуальному кодексі існує норма, яка використовується для надання судового дозволу для проведення певних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із втручання у житло чи інше приміщення особи, ми вважаємо, що попередній прокурорський нагляд може застосовуватись по аналогії з таким судовим контролем.

Так, В. Михайленко такий контроль називає попередній (перспективний) судовий контроль, коли слідчий суддя встановлює наявність підстав для обшуку до початку його проведення та наступний (ретроспективний) судовий контроль слідчим суддею, який в обов'язковому випадку здійснюється, якщо мали місце невідкладні випадки проникнення до володіння з метою проведення обшуку [17].

Досліджуючи тематику втручання до житла, С.М. Тарасюк справедливо зазначає, що під час проведення слідчих (розшукових) дій у житлі особи судовий контроль має суттєве значення для недопущення сваволі з боку органів розслідування, необґрунтованого втручання в конституційні права осіб, які проживають у відповідному житлі. Здійснення судового контролю сприяє ефективному функціонуванню процесуального механізму забезпечення конституційних прав у кримінальному провадженні, забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [18, с. 118]. Отже, відповідно як і судовий контроль, попередній прокурорський нагляд сприятиме дотриманню законності під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Нам уявляється, що «попередній прокурорський нагляд» має реалізовуватися перед початком слідчої (розшукової) дії шляхом безпосереднього «паперового» погодження процесуальних документів (постанов) або «цифрового» погодження через електронну базу Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Задля здійснення більш дієвого нагляду прокурором за додержанням законності під час проведення слідчих (розшукових) дій пропонуємо запровадити «подальший прокурорський контроль» за перевіркою дотримання слідчим закон-

ності під час здійснення зазначених дій, у разі його самостійного проведення без участі прокурора.

На підтримку нашої пропозиції проведемо аналогію із подальшим судовим контролем, зокрема після проведення невідкладного обшуку чи огляду в житлі особи без попереднього дозволу слідчого судді. Як і судовий так і прокурорський тобто «post factum» контроль над проведенням слідчих (розшукових) дій є не аби яким важливим у дотриманні законності проведення таких дій.

Доцільним, на нашу думку, є запровадження в електронній базі «Єдиний реєстр досудових розслідувань» розробити вкладку «Прокурорський контроль проведення слідчої (розшукової) дії». На наш погляд, має бути встановлений наступний порядок: після проведення слідчої (розшукової) дії, слідчий направляє відскановану копію протоколу та, у разі наявності, матеріали технічних засобів фіксації (фото-відео записи) такої дії, у зазначену нами вкладку, із прив'язкою до певного кримінального провадження. Далі, прокурор, який є процесуальним керівником, ознайомлюється із змістом протоколу, фото-відео записами та процесуальним оформленням документу, після чого, за допомогою електронного підпису затверджує законність проведення слідчої (розшукової) дії.

Якщо, у проведеній слідчим слідчій (розшуковій) дії прокурор вбачає порушення закону, він зобов'язаний відмовити у подальшому використанні такого доказу під час досудового розслідування та судового розгляду.

Проводячи аналогію із судовим контролем, погодимось із твердженням В. Михайленко про те, що від наявності ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук, що вже відбувся, залежить подальша можливість використання винайдених під час такого обшуку відомостей як доказів у кримінальному провадженні [17]. Саме тому прокурору важливо здійснювати подальший контроль щодо вже проведених слідчих (розшукових) дій, адже будь-які порушення під час їх проведення не дадуть можливості використовувати цей доказ на стадії досудового розслідування і в суді. Окрім цього, така форма прокурорського контролю дисциплінуватиме працівників правоохоронних органів від порушень закону під час здійснення слідчих (розшукових) дій, прискорить процес розслідування кримінального провадження та зробить його більш ефективним у контексті збирання доказів.

Не можна не погодитись із тим, що зважаючи на наділення процесуального керівника повноваженнями подальшого підтримання обвинувачення у переданому до суду кримінальному провадженні, він має бути безпосередньо зацікавлений у кількості та якості зібраних доказів та має можливість спрямовувати у необхідному

руслі [10, с. 96], тому його безпосередня участь під час проведення слідчих (розшукових) дій, попередній або послідуочий прокурорський контроль мають бути обов'язковим.

Щодо безпосередньої участі прокурора під час проведення слідчих (розшукових) дій ми пропонуємо внести зміни у кримінальне процесуальне законодавство в частині регламентації обов'язкової участі прокурора в окремих видах таких дій.

Обов'язкова участь прокурора має залежати від того, чи пов'язано проведення слідчих (розшукових) дій з суттєвим обмеженням прав і свобод людини в межах розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. Оскільки порушення прав і свобод людини під час здійснення слідчих (розшукових) дій у цих категоріях злочинів може призводити до недопустимості доказів у кримінальному провадженні та неможливості притягнення винної особи до кримінальної відповідальності.

Висновки. Незважаючи на регламентацію у кримінальному процесуальному законі функції прокурора щодо нагляду за законністю у формі процесуального керівництва розслідуванням, подальшого удосконалення потребує забезпечення прокурором реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Однією з пропозицій стосовно оптимізації забезпечення реалізації засади законності у ході досудового розслідування може бути вимога щодо безпосередньої участі прокурора під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Зокрема, для удосконалення забезпечення прокурором законності необхідна обов'язкова участь прокурора у слідчих (розшукових) діях, здійснення яких пов'язано з суттєвим обмеженням прав і свобод людини у досудовому розслідуванні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів.

Для кращого забезпечення прокурором реалізації засади законності щодо слідчих (розшукових) дій, у яких прокурор безпосередньо не бере участь, доцільно запровадити попередній та подальший прокурорський контроль, що полягатиме у погодженні (затвердженні) прокурором процесуальних документів слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій. Такий контроль з боку прокурору має здійснюватися перед початком або після завершення слідчої (розшукової) дії шляхом безпосереднього «паперового» погодження процесуальних документів (постанов, протоколів), або «цифрового» погодження через електронну базу Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n458> (дата звернення 04.02.2024).

2. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року №1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 04.02.2024).

3. Мичко М. І. Проблеми функцій і організаційного устрою прокуратури України : дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2001. 376 с.

4. Геселев О. Процесуальний статус та повноваження прокурора за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 78–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2012_1_11.

5. Гасанов Р.Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій : дис. на здобуття ступеня кандид. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 251 с.

6. Антонюк О.Д. Співвідношення прокурорського нагляду і процесуального керівництва в діяльності прокурора під час досудового розслідування кримінальної справи. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 240–247.

7. Лисаченко С.Л. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням у частині застосування засобів отримання відомостей від особи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Випуск 55. Том 2. С. 131–135.

8. Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 187 с.

9. Городецька М.С. Предмет відання у кримінальному процесі. Монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. 482 с.

10. Прокурор : керує? координує? наглядає? розслідує : звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» / Ю. Белоусов, В. Венгер, В. Мітько, А. Орлеан, В. Суценко, В. Яворська. Київ : СТ-Друк, 2017. 268 с.

11. Торяник О. Особливості реалізації прокурором конституційних повноважень щодо нагляду за негласними та іншими та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 120–123. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2018/2/23.pdf> (дата звернення: 20.07.2024).

12. Колеснік Г.Р. Функціональне призначення нагляду і контролю у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 224 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/7f0c5091-5166-4661-8147-cb34404d3f3c/content> (дата звернення: 20.07.2024).

13. Статус і роль прокурорів: Посібник / Управління об'єднаних націй з питань наркотиків і злочинності Міжнародної асоціації прокурорів. ООН. 2014.

14. Конюшенко Я.Ю. Відомчий контроль в системі гарантій прав особи під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Юридична наука*. № 2(104). 2020. С. 367–376.

15. Єрмоменко І. Взаємодія прокурора та слідчого у кримінальному провадженні: підстави, форми та принципи. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. MAI 2019. С. 157–160. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/35.pdf (дата звернення: 15.07.2024).

16. Палюх А. Процесуальне керівництво як основа доказової діяльності прокурора під час досудового розслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: юридичні науки: збірник наукових праць. 2017. № 865. С. 474–482.

17. Михайленко В. Міф 2: Обшук може проводитись виключно на підставі ухвали слідчого судді. Судова влада: Вищий антикорупційний суд.

03 березня 2020. 17:29. URL: <https://hcas.court.gov.ua/hcas/pres-centr/news/902209/> (дата звернення 25.06.2024).

18. Тарасюк С.М. Роль судового контролю у забезпеченні конституційних прав під час проведення слідчих (розшукових) дій у житлі особи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2021. С. 113–119.

Анотація

Колот Н. В. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій. – Стаття.

У статті досліджено окремі питання забезпечення прокурором засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій. Відмічено, що дотримання засади законності під час проведення слідчих розшукових дій є одним з основних завдань прокурора. Встановлено, що під час досудового розслідування прокурор реалізує свої функції шляхом здійснення прокурорського нагляду та процесуального керівництва. Констатовано, що функція процесуального керівництва є набагато ширшою ніж здійснення прокурорського нагляду, оскільки вона полягає у безпосередньому прийнятті участі у проведенні слідчих (розшукових) дій, обізнаності у матеріалах кримінального провадження та подальшій побудові ефективного обвинувачення у суді. Акцентовано увагу на тому, що діяльність прокурора передбачає не лише надання усних чи письмових вказівок слідчому, вона має полягати у взаємній співпраці із слідчим. Зроблено висновок про те, що дотримуючись реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій варто запровадити «попередній прокурорський нагляд» та «подальший прокурорський контроль» («post factum» контроль). Уявляється, що «попередній прокурорський нагляд» має реалізовуватися перед початком слідчої (розшукової) дії шляхом безпосереднього «паперового» погодження процесуальних документів (постанов) або «цифрового» погодження через електронну базу Єдиний реєстр досудових розслідувань. «Подальший прокурорський контроль» полягає у перевірці дотримання слідчим законності під час здійснення слідчих (розшукових) дій, у разі його самостійного проведення без участі прокурора. Акцентовано увагу на тому, що у разі виявлення прокурором порушення закону під час проведення слідчої (розшукової) дії, він зобов'язаний відмовити у подальшому використанні такого доказу під час досудового розслідування та судового розгляду. Аргументовано, що обов'язкова безпосередня участь прокурора під час проведення слідчих (розшукових) дій, попередній або послідовний прокурорський контроль сприятимуть дотриманню прав людини та подальшій ефективній підготовці обвинувачення у суді. Запропоновано внести зміни у кримінальне процесуальне законодавство в частині регламентації обов'язкової участі прокурора в окремих слідчих (розшукових) діях, пов'язаних з суттєвим обмеженням прав і свобод людини в межах розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів.

Ключові слова: прокурор, слідчий, слідчі (розшукові) дії, законність, прокурорський нагляд, прокурорський контроль, процесуальне керівництво.

Summary

Kolot N. M. Ensuring the implementation of the principle of legality by the prosecutor during investigative (search) actions. – Article.

The article examines certain issues of the prosecutor's provision of the principles of legality during investigative (search) actions. It was noted that compliance with the principle of legality during investigative search operations is one of the main tasks of the prosecutor. It was established that during the pre-trial investigation, the prosecutor performs his functions by performing prosecutorial supervision and procedural management. It has been established that the function of procedural management is much broader than prosecutorial supervision, as it consists in direct participation in the conduct of investigative (search) actions, familiarity with the materials of criminal proceedings and further construction of an effective prosecution in court. The attention is focused on the fact that the activity of the prosecutor involves not only giving oral or written instructions to the investigator, it should consist in mutual cooperation with the investigator. It was concluded that, in accordance with the implementation of the principle of legality during investigative (search) actions, it is necessary to introduce "preliminary prosecutorial supervision" and "subsequent prosecutorial control" ("post factum" control). It is believed that "preliminary prosecutorial supervision" should be implemented before the start of an investigative (search) action through direct "paper" approval of procedural documents (resolutions) or "digital" approval through the electronic database of the Unified Register of Pretrial Investigations. "Further prosecutor's control" consists in checking the investigator's compliance with the law during the implementation of investigative (search) actions, in the case of independent conduct without the participation of the prosecutor. Attention is drawn to the fact that if the prosecutor discovers a violation of the law during the investigative (search) action, he is obliged to refuse the further use of such evidence during the pre-trial investigation and trial. It is argued that the mandatory direct participation of the prosecutor during investigative (search) actions, preliminary or subsequent prosecutorial control will contribute to the observance of human rights and further effective preparation of the accusation in court. It is proposed to make changes to the criminal procedural legislation in the part of the regulation of the mandatory participation of the prosecutor in certain investigative (search) actions related to the significant restriction of human rights and freedoms within the scope of the investigation of serious and especially serious crimes.

Key words: prosecutor, investigator, investigative (search) actions, legality, prosecutorial supervision, prosecutorial control, procedural management.

УДК 343.126
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.42>

В. О. Кулебякін
orcid.org/0009-0003-7671-3269
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Л. Юзькова

СТРОКИ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ – ГАРАНТІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) прийнятий у 2012 році, став переломним моментом в історії кримінального процесуального права України. Замінивши позитивістську модель кодексу радянського зразку 1960 року, змішаним типом кримінального процесу та впровадивши нові стандарти європейської спільноти основою яких є неухильне дотримання прав та свобод людини і громадянина.

Однак, в процесі правозастосування мають місце випадки порушення прав людини, що підтверджується практикою Європейського суду по правам людини (далі – ЄСПЛ) у рішеннях постановлених проти нашої Держави. Непоодинокими є рішення у яких констатовано порушення Україною п. 3 ст. 5 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція), як наслідок перевищення меж легітимного втручання у право на свободу та особисту недоторканість. Зокрема, такі порушення є наслідком надміру тривалого строку тримання під вартою на стадії судового розгляду, який на відміну від стадії досудового розслідування не має нормативно визначених часових меж сукупного строку такого тримання. Одним із способів вирішення таких проблем є теоретичний аналіз окремих аспектів кримінального процесу, його узгодженості із конституційними нормами та нормами міжнародного права, а також дослідження змін до кримінального процесуального закону, які запропоновано законопроектом № 9551 від 01.08.2023 р. щодо встановлення максимальних меж тримання під вартою під час судового розгляду, оцінка ризиків такого впровадження.

Стан опрацювання цієї проблематики є достатнім. Так, питанням строків тримання під вартою приділено увагу у наукових працях таких науковців: В. І. Борисов, О. В. Винокуров, Н. В. Глинська, І. В. Головюк, Ю. М. Грошевий, А. Л. Даль, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, М. А. Погорєцький, О. І. Тищенко, В. В. Топчій, Л. Д. Удалова, П. Л. Фріс, Ю. В. Циганюк, І. В. Черниченко, О. Г. Шило, С. Л. Шаренко та багатьох інших. Кожен із них досліджував як окремі аспекти застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою як одного з видів серед

інших запобіжних заходів у кримінальному провадженні, так і проводив окремих аналіз проблем пов'язаних із обранням такого запобіжного заходу (наприклад, монографія А. Л. Далья «Тримання під вартою як запобіжний захід у кримінальному провадженні»).

Метою статті є дослідження процесуальних строків як гарантії права особи на свободу та особисту недоторканість, під час обрання запобіжного заходу – тримання під вартою на стадії судового розгляду та формулювання висновків щодо доцільності впровадження змін до процесуального закону, які полягають у встановленні максимальних строків тримання під вартою на вказаній стадії кримінального провадження, як складової дотримання гарантії права на свободу та особисту недоторканість.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу та особисту недоторканість є одним із основоположних прав задекларованих у Конституції України. Стаття 29 Основного Закону визначає, що ніхто не може триматися під вартою, бути заарештованим, окрім, як на підставі вмотивованого рішення суду, та у визначеному законом порядку [1]. Варто зауважити, що в цій частині конституційні норми узгоджуються з нормами міжнародного права ратифікованими Україною. Так, право на свободу та особисту недоторканість задекларовано у п. 1 ст. 5 Конвенції [2] та п. 1 ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [3]. Відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України вказані норми Конституції України та норми міжнародного законодавства є частиною кримінального процесуального законодавства України, тому ці законодавчі норми втілено в загальні засади кримінального провадження, зокрема ст. 12 КПК України також визначає одним з орієнтирів кримінального провадження дотримання права особи на свободу та особисту недоторканість [4]. Така особлива увага свободі та недоторканості особи зумовлена гуманізацією кримінального процесу та його орієнтуванням на систему європейських цінностей.

Важливим є те, що перелічені норми права крім загального декларування визначають умови для легітимного втручання у гарантовані права та свободи. Враховуючи, що під час кримінального переслідування права та свободи найчастіше

можуть зазнавати обмеження, їх відображення у нормах КПК України та детальна регламентація меж втручання здобуває найбільшого значення. Тому, приписи значної частини норм права, які гарантують та регламентують недоторканість особи було втілено у кримінальному процесуальному законі.

Процесуальні строки, як елемент правової регламентації меж дозволеного втручання у права та свободи особи, зокрема у право на свободу та особисту недоторканість, відіграють важливе значення для запобігання необмеженому та свавільному втручанням у зазначене право й унормовують процедуру такого втручання.

З аналізу норм КПК України, в частині визначення строків, легітимного обмеження права на свободу під час досудового розслідування, можемо зробити висновок про достатній рівень правової визначеності та однозначності. В силу ч. 1 ст. 197 КПК України, максимальний строк дії ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (продовження строку такого тримання) не може перевищувати шістдесят днів. Окрім того, у ч. 4 ст. 196 КПК України передбачено обов'язок слідчого судді, суд постановляючи ухвалу про обрання запобіжного заходу вказати дату її закінчення у межах визначеного строку, що дозволяє слідчому судді, суду за наявності підстав та з метою мінімізувати обмеження права особи на свободу визначити строк дії запобіжного заходу меншим за дозволені шістдесят днів. Враховуючи, що кожне кримінальне провадження є індивідуальним (відрізнитися окремими обставинами), тому очевидно, що такий строк, у разі існування ризиків визначених ст. 177 КПК України, може бути недостатнім. За наведених підстав, закон дозволяє продовжити тримання під вартою під час досудового розслідування (ч. 3 ст. 197 КПК України), поряд з тим встановивши максимальні періоди такого тримання: шість місяців у кримінальних провадженнях щодо нетяжкого злочину; дванадцять місяців щодо тяжких та особливо тяжких. Превентивною є норма ч. 2 цієї статті яка запобігає неврегульованому триманню під вартою під час досудового розслідування та визначає обов'язок урахування періоду тримання під вартою раніше в разі повторного взяття особи під варту у тому самому провадженні [4]. Наведене дозволяє зробити висновок, що процесуальний закон містить достатньо чітку регламентацію меж втручання у право особи на свободу під час досудового розслідування.

Отже, можемо стверджувати, що чинний КПК України вдосконалив механізми, якими урегульовано законне обмеження права особи на свободу та особисту недоторканість, однак

в процесі правозастосування стає зрозуміло, що не всі проблеми, які існували раніше, є вирішеними сьогодні.

Як ми вже визначили, для стадії досудового розслідування, граничні процесуальні строки позбавлення особи свободи мають в достатній мірі чітко визначені часові межі, що не можна сказати про стадії судового провадження. Адже для судового розгляду максимальні строки тримання під вартою не визначені взагалі і можуть бути продовженими необмежену кількість разів (деякі провадження тривають роками). Оцінюючи таке твердження в сукупності з принципом презумпції невинуватості (особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України) [1] з твердженням викладеним і у рішенні Конституційного суду України, що за правовою природою запобіжні заходи до підозрюваного, обвинуваченого не є кримінальним покаранням (Рішення КСУ від 8 липня 2003 року № 14-рп/2003 у справі № 1-23/2003) [5], очевидним є ризик порушення права особи на свободу та особисту недоторканість, адже особа яка вважається невинуватою, а її вину можливо не буде доведено, буде роками перебувати в місцях несвободи. Яскравим прикладом такої ситуації є рішення ЄСПЛ у справі «Нечай проти України» у якому суд дійшов висновку, що кримінальне провадження щодо заявника розпочалося 27 лютого 2004 року та закінчилося 14 червня 2017 року; таким чином, тривало дванадцять з половиною років у трьох інстанціях після виключення періоду з 21 червня 2004 року по 04 квітня 2005 року і весь визначений період заявник утримувався під вартою [6], а в кінцевому результаті справу було закрито за недоведеністю його вини. У справі «Комар та інші проти України» заявник О.І. Комар утримувався під вартою більше 4 років, О.О. Мельник більше восьми з половиною років [7]. Перелік справ у яких ЄСПЛ констатував порушення п. 3 ст. 5 Конвенції не є вичерпним, що свідчить про системний характер порушення права на свободу та особисту недоторканість.

В черговий раз увагу держави до проблеми тривалості судового розгляду в цілому та строків тримання під вартою під час такого розгляду зокрема, привернули трагічні події 5 липня 2023 року в Шевченківському районному суді м. Києва. Обвинувачуваний, провадження відносно якого тривало 8 років, протягом яких він перебував під вартою, перебуваючи у приміщенні суду, намагався захопити у заручники конвоїрів, поранивши двох осіб здійснив підрив в результаті якого загинув [8].

Зараз до Верховної Ради України поданий законопроект № 9551 від 01.08.2023 р. про внесення зміни до частини третьої статті 197 Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення дотримання розумних строків тримання під вартою під час судового провадження. У якому запропоновано доповнити ч. 3 ст. 197 КПК України наступним: «Сукупний строк тримання під вартою під час судового провадження не повинен перевищувати: 1) дванадцяти місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжких злочинів; 2) двадцяти чотирьох місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжких злочинів; 3) сорока восьми місяців – у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів» [9].

Аналізуючи доцільність впровадження наведених змін до процесуального закону нами проведено анкетування представників різних юридичних професій (судді, прокурори, адвокати, науковці, представники інших юридичних професій) щодо їх ставлення до вказаної законодавчої ініціативи та умов за яких вона може бути впроваджена. Відповіді респондентів з питань дотримання засади розумного строку у разі обрання обвинуваченому на час судового розгляду запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, залежно від сфери юридичної діяльності, розділилися. Судді та прокурори у більшості випадків висловилися, що строк тримання під вартою під час судового розгляду завжди є необхідним та достатнім (судді 54,1%, прокурори 77,8%), в свою чергу адвокати притрималися іншої думки, що такий строк завжди або у більшості випадків є таким, що не відповідає п. 3 ст. 5 Конвенції – 71,1%. Думки науковців та представників інших юридичних професій розділилися приблизно порівну.

Очікуваною стали результати опитування адвокатів щодо впровадження змін до законодавства в частині обмеження максимальних строків тримання під вартою під час судового розгляду – «за» висловилися 78,8%, науковці та представники інших юридичних професій також сприйняли такі зміни до законодавства позитивно (64,7% та 58,3% відповідно). Враховуючи відповіді на попереднє питання прогнозованою стала думка прокурорів, які висловилися «проти» впровадження таких змін – 70,8%. У своєму ставленні до змін у законодавство судді, незважаючи на попередні відповіді, майже у 40% схвально ставляться до їх впровадження.

Однак впровадження зазначених змін до законодавства не можливе без оцінки ризиків та дослідження першопричин наслідком яких є тримання обвинувачених під вартою за межами розумного строку.

В першу чергу такою умовою є надмірна тривалість судового розгляду кримінального провадження, адже, зазвичай, якщо судом обрано запобіжний захід пов'язаний з позбавленням особи свободи, а ризики визнанні достатніми для його обрання продовжують існувати, такий запобіжний захід періодично буде продовжуватись на весь період судового розгляду.

Тому респондентам пропонувалось висловити думку, щодо причин, які зумовлюють надміру тривалий судовий розгляд. Значна частина опитаних (64%) погодилися з думкою, що однією з основних причин такого надміру тривалого судового розгляду є зловживання учасниками кримінального провадження своїми процесуальними правами, дехто окремо висловився про відсутність належних механізмів протидії такому зловживанню.

З власного практичного досвіду автор може зазначити, що до зловживань процесуальними правами учасники кримінального провадження вдаються з метою затягування судового розгляду. Такі зловживання знаходять свій вираз у неявці в судові засідання, поданні необґрунтованих клопотань та відводів, розгляд яких може спричинити відкладення судового засідання тощо. Необхідно зауважити, що законодавець намагається знайти шляхи, які спрямовані на вирішення проблеми зловживання процесуальними правами. До законодавчого органу подано законопроект № 10100 від 29.09.2023 року, яким запропоновано внести зміни до ч. 1 ст. 324 КПК України визначивши підставою відкладення розгляду неявку усіх захисників обвинуваченого [10]. Однак питання вирішення багатьох інших проявів зловживання правом залишаються дискусійними. Зауважимо, що в окремих випадках суд наділений важелями процесуального впливу, щоб протидіяти таким зловживанням (наприклад, примусовий привід свідків, накладення грошових стягнень на свідків, потерпілих, залишення без розгляду повторно заявленого відводу), однак для використання таких важелів, у більшості випадків, необхідним є відкладення судового розгляду (для приводу свідка, повторного виклику учасника тощо) [11, с. 261–262].

Серед інших, вагомих причин судової тяганини респондентами названо дефіцит кадрів у судовій системі та надмірна завантаженість судів (58,8% опитаних). Особливо це стосується судів у великих містах. Сьогодні вказана проблема також вирішується, однак темпи її вирішення повільні.

Резюмуючи викладене необхідно зауважити, що надмірне втручання у право особи на свободу та особисту недоторканість не може бути виправданим неможливістю держави забезпечити розгляд кримінального провадження впродовж

розумного строку. Але існує ризик, що у разі впровадження змін до законодавства та обмеження максимального строку тримання під вартою під час судового розгляду звільненню підлягатимуть особи відносно яких продовжують існувати визначені ст. 177 КПК України ризики (особливо це актуально в контексті умисних злочинів проти життя та здоров'я).

75,6% респондентів висловили свою думку проти впровадження змін до процесуального закону до усунення першопричин надміру тривалих судових розглядів. Указаний відсоток є високим як серед суддів та прокурорів (78,4%, 88,9% відповідно), так і серед адвокатів, науковців та представників інших юридичних професій (55,3%, 88,2%, 83,3% відповідно). Узагальнюючи результати дослідження, можемо стверджувати, що більша частина опитаних представників юридичної професії, погоджується з доцільністю впровадження змін до кримінального процесуального закону, якими необхідно визначити максимальні сукупні терміни тримання під вартою під час судового розгляду, однак вважають, що впровадження таких обмежень слід вирішувати в комплексі з причинами, які зумовлюють тривалі строки розгляду кримінальних проваджень. Вирішення останніх вважають першочерговими.

Висновки. У підсумку можемо констатувати, що процесуальні строки є важливим елементом у системі гарантій прав та свобод особи, зокрема права на свободу та особисту недоторканість. Ними регламентуються легітимні межі втручання у таке право, унормована процедура обрання запобіжного заходу. Однак, в процесі правозастосування, очевидним є, що їх регламентація не в усіх випадках є достатньо чіткою. Наслідком наявних прогалин у законодавстві є порушення права особи на свободу та особисту недоторканість, що неодноразово визнавалось у рішеннях ЄСПЛ, щодо порушення п.3 ст.5 Конвенції. Сьогодні, суб'єкти законодавчої ініціативи пропонують шляхи усунення існуючих прогалин у законодавстві, спрямовані на мінімізацію втручання у гарантовані Конституцією права особи. Серед таких шляхів, досліджений нами законопроект, яким запропоновано зміни до ст. 197 КПК України в частині встановлення максимальних меж тримання під вартою під час судового розгляду. Однак, його обговорення породжує багато дискусій серед правників. Одні вважають, що без усунення першопричин судової тяганини внесення запропонованих змін до закону неможливе, інші, що усунення таких причин нівелює необхідність внесення запропонованих змін. Треті притримуються думки, що надмірне втручання у права особи не може бути виправданим неможливістю держави забезпечити розгляд кримінального провадження у розумний строк.

Погляд кожного є доречним та заслуговує на увагу. Однак погодимось з думкою більшості опитаних респондентів, що до вирішення проблеми надмірних термінів тримання під вартою слід підходити дуже обережно, з урахуванням всіх можливих ризиків, та вирішувати в комплексі з причинами судової тяганини.

Запровадження зазначених змін до закону, без створення дієвих механізмів запобігання зловживанню процесуальними правами, створить додатковий простір для таких зловживань, що в свою чергу може спонукати недобросовісних учасників кримінального провадження до них вдаватися (як приклад, затягувати судовий розгляд маючи на меті домогтися звільнення обвинуваченого з під варти). А без вирішення проблеми надмірного та нерівномірного навантаження на судову систему (через брак кадрів у багатьох судах), існує небезпека звільнення з під варти осіб відносно яких продовжують існувати ризики визначені ст. 177 КПК України.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Рішення Конституційного Суду України N 14-рп/2003 від 08 липня 2003 року у справі № 1-23/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-03#Text>.
6. Рішення ЄСПЛ від 01 липня 2021 року у справі «Нечай проти України», заява № 15360/10. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g36#Text.
7. Рішення ЄСПЛ від 22 червня 2023 року у справі «Комар проти України», заява № 68786/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-226291>;
8. Заява Ради суддів України щодо події у Шевченківському районному суді міста Києва. Судова влада України. 06.07.2023 рік. URL: <https://court.gov.ua/press/general/1447257/>.
9. Проект Закону про внесення зміни до частини третьої статті 197 Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення дотримання розумних строків тримання під вартою під час судового провадження № 9551 від 01.08.2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1912436>.
10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження та притягнення до відповідальності за корупційні злочини № 10100 від 29.08.2023 року URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2001948>.
11. Кулебякін В.О. Часові межі тримання під вартою як гарантія права на свободу та особисту недоторканість. Кримінальне процесуальне право

на сучасному етапі розвитку України: матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу (Київ, 27 жовтня 2023 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 360 с.

Анотація

Кулебякін В. О. Строки тримання під вартою під час судового розгляду – гарантія права на свободу та особисту недоторканість. – Стаття.

У статті автором досліджено доцільність впровадження максимальних строків тримання під вартою під час судового розгляду, як елементу гарантії конституційного права на свободу та особисту недоторканість, оцінка ризиків такого впровадження. Проаналізовано причини наслідком яких є тримання під вартою за межами категорії розумного строку.

Проаналізовано теоретичні та практичні проблеми дотримання засади розумного строку тримання обвинуваченого під вартою під час судового розгляду, проаналізовано зміст змін до кримінального процесуального закону, які запропоновано у законопроекті № 9551 від 01.08.2023 р. про внесення зміни до частини третьої статті 197 Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення дотримання розумних строків тримання під вартою під час судового провадження, а також досліджено основні причини, наслідком яких є надміру тривалі строки розгляду кримінального провадження у суді, які є безпосередньо пов'язаними з строками тримання обвинуваченого під вартою.

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що Європейський суд по правам людини неодноразово у рішеннях констатував порушення п. 3 ст. 5 Європейської конвенції, а також з подіями, які мали місце в Шевченківському районному суді м. Києва 5 липня 2023 року коли обвинувачуваний, який вісім років тримався під вартою, намагаючись захопити у заручники конвоїрів поранив двох спецпризначенців та здійснивши підлив загинув у приміщенні суду. Як наслідок цих подій на розгляд до Верховної Ради України внесений названий законопроект.

Це дослідження проведено також із використанням теоретичного аналізу даних здобутих шляхом проведення анкетування до якого були залучені 131 респонденти із різних сфер юридичної діяльності (судді, прокурори, адвокати, науковці, представники інших юридичних професій) з усієї України, яким запропоновано висловити думку, щодо доцільності впровадження обмеження строків тримання під вартою у період судового розгляду. А також з'ясовано думку, щодо причин які зумовлюють надміру тривалий судовий розгляд, визначено ставлення учасників дослідження щодо доцільності впровадження зазначених змін до закону без вирішення причин якими обумовлено розгляд кримінального провадження у строк який не можна охарактеризувати як розумний.

У результаті дослідження сформульовано висновки про те, що в умовах сучасної системи кримінального процесу України, обмеження строків тримання під вартою під час судового розгляду можливе, однак таке запровадження необхідно вирішувати в комплексі із усуненням першопричин, які зумовлюють розгляд кримінального провадження поза межами розумного строку.

Практичний рівень дослідження нормативного регулювання строків тримання під вартою під час судового розгляду, що здійснений автором, включає в себе питання оцінки чинного кримінального процесуального законодавства в контексті меж легі-

тимного втручання у гарантоване статтею 29 Конституції України право особи на свободу та особисту недоторканість, що є необхідним для дотримання балансу між гарантованими правами обвинуваченого та забезпеченням його належної процесуальної поведінки, яка безпосередньо впливає на тривалість судового провадження та є одним з елементів його ефективності.

Ключові слова: кримінальний процес, процесуальні строки, тримання під вартою, засади кримінального провадження, колізії та прогалини кримінального процесуального законодавства.

Summary

Kulebyakin V. O. Terms of detention in custody during court proceedings – a guarantee of the right to liberty and security of person. – Article.

In the article, the author examines the feasibility of introducing maximum terms of detention during court proceedings as an element of the guarantee of the constitutional right to liberty and security of person, and assesses the risks of such introduction. The author analyzes the reasons which result in detention beyond the category of a reasonable period of time.

The author analyzes the theoretical and practical problems of compliance with the principle of a reasonable period of detention of the accused during the trial, analyzes the content of amendments to the criminal procedure law proposed in the draft law No. 9551 of 01.08.2023 on amendments to part three of Article 197 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to ensure compliance with reasonable periods of detention during court proceedings, and also investigates the main reasons that result in excessively long periods of consideration of criminal cases.

The relevance of the research topic is related to the fact that the European Court of Human Rights has repeatedly stated in its judgments that there has been a violation of paragraph 3 of Article 5 of the European Convention, as well as to the events that took place in the Shevchenkivskiy District Court of Kyiv on July 5, 2023, when the accused, who had been in custody for eight years, tried to take the guards hostage, wounded two special forces officers and died in the courtroom. As a result of these events, the above-mentioned draft law was submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine for consideration.

This research was also conducted using theoretical analysis of data obtained through a survey involving 131 respondents from various areas of legal activity (judges, prosecutors, attorneys, scholars, representatives of other legal professions) from all over Ukraine, who were asked to express their opinion on the advisability of limiting the period of detention during the trial. The author also found out the opinion on the reasons for excessively long court proceedings, and determined the attitude of the study participants to the expediency of introducing these amendments to the law without resolving the reasons for considering criminal proceedings within a period that cannot be characterized as reasonable.

As a result of the study, the author concludes that under the current system of criminal procedure in Ukraine, limitation of the period of detention during the trial is possible, but such an introduction should be addressed in conjunction with the elimination of the root causes which cause criminal proceedings to be considered beyond a reasonable time.

The practical level of the author's study of the statutory regulation level of the terms of detention in

custody during the trial includes the issue of assessing the current criminal procedure legislation in the context of the limits of legitimate interference with the right to liberty and security of person guaranteed by Article 29 of the Constitution of Ukraine, which is necessary to maintain the balance between the guaranteed rights

of the accused and ensuring his/her due procedural behavior, which directly affects the duration of the trial and is

Key words: criminal procedure, procedural time limits, detention, principles of criminal proceedings, conflicts and gaps in criminal procedure legislation.

УДК 342.72; 343.13; 343.453
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.43>

Я. Л. Луценко
orcid.org/0000-0001-9780-4387
доктор філософії зі спеціальності 081 – Право,
доцент спеціальної кафедри № 8
Національної академії Служби безпеки України

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ НА ТАЄМНИЦЮ ЛИСТУВАННЯ, ТЕЛЕФОННИХ РОЗМОВ, ТЕЛЕГРАФНОЇ ТА ІНШОЇ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ: ВІДМЕЖУВАННЯ ПРАВОМІРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ

Постановка проблеми. Захищаючи інтереси особи, суспільства і держави органи досудового розслідування та уповноважені оперативні підрозділи спеціальних служб, правоохоронних й розвідувальних органів України мають право здійснювати у визначених законом випадках і порядку негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові, контррозвідувальні й розвідувальні заходи з метою протидії злочинності, виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на національну і державну безпеку України, а також здобуття розвідувальної інформації. Завдяки проведенню таких негласних дій і заходів забезпечується максимальна ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, виявлення і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав й організацій на державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад та інші національні інтереси ще етапах їх підготовки і вчинення, а також вирішується низка інших важливих завдань у сфері кримінальної процесуальної, оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності.

Частину таких негласних дій і заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, з поміж інших виокремлено в окрему групу, з урахуванням того, що таємниця приватного спілкування, як невід'ємна складова приватного (особистого) і сімейного життя особи, визнана та гарантована положеннями міжнародних правових актів [1], Конституцією України [2] й іншими законами та є неодмінним компонентом сучасної правової, демократичної держави.

Вітчизняне законодавство містить сукупність правових норм, завдяки яким унормовано належне дотримання прав людини під час здійснення кримінального провадження, оперативно-розшукової, контррозвідувальної чи розвідувальної діяльності. Так, при проведенні зазначених видів діяльності не допускається порушення прав людини, а їх правомірне тимчасове обмеження можливе лише у виключних випадках, за наявності підстав,

визначених у законі, ухвали слідчого судді та з дотриманням відповідної правової процедури. Громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено обов'язок здійснення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових, контррозвідувальних і розвідувальних заходів, письмові повідомлення або пояснення з приводу обмеження їх прав та оскаржити ці дії. Забороняється застосовувати для одержання інформації технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Діяльність службових осіб згаданих уповноважених державних органів, спрямована на порушення або ігнорування унормованого в законі порядку та належної правової процедури тимчасового обмеження прав людини у сфері приватного спілкування, а також дії будь-яких інших фізичних осіб щодо незаконного порушення таємниці листування, телефонних розмов й іншої кореспонденції представляють суспільну небезпеку та містять склад кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Потреба у відмежуванні правомірного втручання у приватне спілкування особи від неправомірного та з'ясування питання щодо відповідальності винних осіб у вчиненні таких кримінальних правопорушень зумовили актуальність теми даної публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-правові питання здійснення втручання у приватне спілкування, використання здобутих матеріалів, а також неухильного дотримання при їх проведенні прав людини були предметом дослідження таких вчених, як: М.В. Багрій, О.А. Білічак, В.О. Глушков, О.С. Гриненко, О.Ю. Звонарьов, Ю.Б. Ірха, В.А. Колесник, С.С. Кудінов, І.І. Маскалюк, Л.В. Міхневич, О.О. Мохонько, Ю.О. Найдьон, М.А. Погорецький, Р.В. Писарчук, Д.Б. Сергеева, І.І. Савляк, Д.В. Талалай, А.Б. Ткачик, М.О. Черевко, А.М. Черняк, В.О. Шерудило, С.І. Шимон, Л.І. Щербина та інших.

Дослідженням проблем кримінально-правової охорони таємниці приватного спілкування займалися П.П. Андрушко, М.В. Анчукова, В.В. Давиденко, А. П. Бабій, Л.П. Брич, Т.Ю. Вислоцька, М.К. Гнетнев, О.П. Горпинюк, О.М. Готін, І.В. Єдинак, С.В. Єськов, Л.Б. Ільковець, Д.Ю. Кондратов, І.Б. Король, М.В. Мазур, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, С.Я. Лихова, В.О. Навроцький, О.В. Прохніцький, О.В. Сосіна, М.І. Хавронюк та інші фахівці.

Зауважимо, що наукові здобутки згаданих вчених позитивно сприйняті науковою спільнотою і правозастосовною практикою. Проте, низка питань щодо відмежування правомірного втручання у приватне спілкування особи від протизаконного обмеження цього конституційного права, а також відповідальності за таке суспільно-небезпечне діяння, яке становить склад кримінального правопорушення, до цього часу залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є відмежування тимчасового правомірного обмеження конституційного права особи на таємницю листування, телефонних розмов й іншої кореспонденції від неправомірного втручання у її приватне спілкування, з'ясування різновидів кримінальних правопорушень, що вчиняються у цій сфері, та відповідальності за їх вчинення.

Викладення основного матеріалу. Правове регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, контррозвідувальних і розвідувальних заходів, пов'язаних із втручанням у приватне спілкування, унормовано у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [3], законах України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4], «Про контррозвідувальну діяльність» [5], «Про розвідку» [6] та підзаконних нормативно-правових актах [7], частина яких має гриф обмеження доступу. Проте, саме у КПК України 2012 р. наведено законодавче визначення термінів «спілкування», «приватне спілкування», поняття «втручання у приватне спілкування», вичерпний перелік різновидів втручання у приватне спілкування, врегульовано порядок отримання дозволу на таке втручання та деякі інші питання, що є спільними як для негласних слідчих (розшукових) дій, які здійснюються під час кримінального провадження, так і для подібних їм негласних заходів, що проводяться у межах оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності.

Відмінності між переліченими негласними діями і заходами, пов'язаними із втручанням в приватне спілкування, в основному стосуються мети їх проведення, суб'єкта ініціювання та здійснення, обґрунтування клопотання про проведення і підстав для його задоволення слід-

чим суддею, використання отриманих результатів та інших питань, обумовлених специфікою завдань, що вирішуються при їх здійсненні.

Відповідно до ч.ч. 1, 4 ст. 258 КПК України ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді. При цьому законодавчо визначено, що втручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо його учасники мають достатні підстави вважати, що воно є приватним. Різновидами втручання в приватне спілкування є аудіо-, відеоконтроль особи, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

Таким чином, правомірне тимчасове обмеження прав людини шляхом втручання у приватне спілкування особи може мати місце лише у виключних випадках, на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення відповідних негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні та негласних оперативно-розшукових, контррозвідувальних і розвідувальних заходів, що здійснюються у межах оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності.

Відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України, ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», ч. 4 ст. 13, ч. 1 ст. 14, ст. 15 Закону України «Про розвідку» правомірне тимчасове обмеження прав людини під час проведення перелічених дій і заходів, що пов'язані із втручанням у приватне спілкування, може бути дозволено судом у сфері:

1) кримінальної процесуальної діяльності – виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб;

2) оперативно-розшукової діяльності – виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо;

3) контррозвідувальної діяльності – виключно з метою попередження, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України або отримання інформації в інтересах контррозвідки;

4) розвідувальної діяльності – з метою вирішення розвідувальних завдань або потреби у забезпеченні власної безпеки за межами України за умови, якщо ці заходи безпосередньо

пов'язані зі здійсненням розвідувальної діяльності за межами України або спрямовані на здобування розвідувальної інформації, що має джерело походження за межами України.

За результати узагальнення і аналізу положень чинного законодавства та правозастосовної діяльності, що стосується як здійснення уповноваженими державними органами відповідних негласних дій і заходів, так і застосування норм кримінально-правової охорони таємниці приватного спілкування, виокремлено окремі правопорушення у цій сфері, вчинення яких відразу переводить правомірне втручання у приватне спілкування особи в площину неправомірного, наслідком якого є протиправне обмеження окремих конституційних прав людини. До таких правопорушень відноситься:

1) здійснення негласних дій і заходів, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) порушення порядку надання судового дозволу на проведення відповідних негласних дій і заходів, що пов'язано із недотримання пропорційності втручання у приватне спілкування (коли воно є надмірним), чи не врахуванням можливості вирішити завдання із застосуванням менш інвазійних методів;

3) проведення негласних дій і заходів не уповноваженим суб'єктом або з порушення передбаченого законом чи підзаконними нормативно-правовими актами порядку їх організації і здійснення.

У випадку незаконного втручання у приватне спілкування, вчиненого службовими особами органу досудового розслідування, спеціальної служби, правоохоронного чи розвідувального органу або протизаконного втручання у таке спілкування інших осіб, винні особи можуть бути притягнуті до відповідальності. Так, відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 163 КК України за незаконне втручання у приватне спілкування, яке полягає у порушенні таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, передбачена кримінальна відповідальність [8].

Об'єктом цього кримінального правопорушення є конституційне право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а предметом – відомості, що передані чи передаються особою шляхом листування або телефонних розмов, а також повідомлення, які передаються або були передані телеграфом, через комп'ютер чи за допомогою інших засобів зв'язку.

Незаконне ознайомлення зі службовими кореспонденцією, телефонними розмовами, телеграфними й іншими повідомленнями та їх розго-

лошення, за наявності для того підстав, можуть розглядатися як комерційне шпигунство (ст. 231 КК України), розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України), розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України), передача відомостей, що становлять службову інформацію, яка є власністю держави (ст. 330 КК України), або розголошення відомостей військового характеру (ст. 422 КК України).

Об'єктивну сторону такого кримінального правопорушення становить порушення таємниці: 1) листування; 2) телефонних розмов; 3) телеграфних повідомлень; 4) інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку чи через комп'ютер.

Порушення таємниці полягає у вчиненні будь-яких дій щодо незаконного ознайомлення з відомостями та повідомленнями фізичних осіб, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, без їх згоди або з недотриманням встановленого законом порядку ознайомлення з такими відомостями чи повідомленнями, або їх неправомірному розголошенні (перлюстрація особистої кореспонденції, ознайомлення зі змістом електронної пошти, підслуховування телефонних переговорів, повідомлення сторонніх осіб про факт листування, телефонної розмови чи іншого повідомлення, переданого засобами зв'язку). Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту фактичного ознайомлення зі змістом приватної кореспонденції, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень особи.

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний, а суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Тобто, особа усвідомлює, що незаконно ознайомлюється з відомостями або повідомленнями приватного характеру, які передаються засобами зв'язку чи через комп'ютер, і бажає вчинити такі дії. Мотиви можуть бути різними – помста, користь, цікавість тощо і на кваліфікацію правопорушення не впливають.

За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 163 КК України, може бути призначено покарання у вигляді штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або пробаційний нагляд на строк до трьох років, або обмеження волі на той самий строк.

Відповідно до ч. 2 ст. 163 КК України за вчинення тих самих дій, вчинених повторно або щодо державних чи громадських діячів, журналістів, або їх вчинення службовою особою, або з використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Наведена кримінально-правова норма, як справедливо зазначає І.В. Єдинак, має важливе превентивне значення, оскільки спрямована

на запобігання випадкам незаконного порушення таємниці приватного спілкування. Проте, з часу набуття чинності КК України 2001 р. редакція ст. 163 залишилася майже незмінною, отримавши лише незначне доповнення такими кваліфікуючими ознаками, як: «... ті самі дії, вчинені повторно або щодо ... журналіста» [9, с. 149]. Зауважимо також, що в 2018 р., у зв'язку з фізичною і моральною застарілістю обладнання та відсутністю попиту, надання послуг телеграфного зв'язку в Україні припинено для усіх категорій споживачів. З урахуванням зазначеного, запровадженням правових новел у кримінальному процесуальному законодавстві й інших галузевих законодавчих актах в частині, що стосується правового регулювання втручання у приватне спілкування та дотримання при цьому прав людини, а також динамічним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кримінально-правовий захист таємниці приватного спілкування потребує удосконалення.

Висновки. У підсумку зазначимо, що жодна особа не може зазнавати незаконного втручання у приватне спілкування, в яких би формах чи завдяки яким засобам зв'язку воно не відбувалося. Тимчасове обмеження окремих прав людини, пов'язане із втручанням у приватне спілкування особи, буде правомірним лише тоді, коли здійснюється у передбачених законом випадках, на підставі ухвали слідчого судді, уповноваженими суб'єктами із дотриманням належної правової процедури їх проведення та використання здобутих результатів. Недотримання перелічених умов переводить таку діяльність до категорії незаконної.

Незаконне порушення таємниці листування, телефонних розмов й інших форм спілкування, відповідно до ст. 163 КК України, є правопорушенням, за вчинення якого винні особи підлягають кримінальній відповідальності. Суб'єктом вчинення цього кримінального правопорушення можуть бути як фізичні осудні особи, що вчинили його у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність, так і службові особи державних органів, уповноважених здійснювати відповідні негласні дії і заходи, пов'язані із втручанням у приватне спілкування.

Зважаючи на необхідність оновлення та осягнення правових норм, спрямованих на кримінально-правовий захист таємниці приватного спілкування, назва та зміст ст. 163 КК України потребують свого удосконалення.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цьому напрямі вважаємо пошук шляхів удосконалення правового регулювання оскарження неправомірних рішень, дій або бездіяльності службових осіб чи інших суб'єктів владних повноважень, в результаті яких істотно порушуються права, свободи й законні інтереси

особи під час досудового розслідування, оперативно-розшукової, контррозвідувальної чи розвідувальної діяльності.

Література

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Рада Європи, 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.06.2024).
2. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2024).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, 11-12, 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення – 02.06.2024).
4. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення – 02.06.2024).
5. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність». Відомості Верховної Ради України. 2003. № 12. Ст. 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text> (дата звернення – 02.06.2024).
6. Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 р. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення – 02.06.2024).
7. Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ України, Міністерства фінансів України, Адміністрації ДПС України та Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51 «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 03.06.2024).
8. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 03.06.2024).
9. Єдинак І.В. Конструктивні особливості ст. 163 Кримінального кодексу України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер». *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. № 8. С. 148-154. URL: <http://dpspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25654/1/%D0%84%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BA%20%D0%86..pdf> (дата звернення: 04.06.2024).

Анотація

Луценко Я. Л. Конституційне право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції: відмежування правомірної діяльності від незаконного втручання у приватне спілкування. – Стаття.

Право особи на таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції є одним із основоположних, невід'ємних особистих прав людини, гарантованих положеннями міжнародних правових актів, Конституції та інших законів України. Втім, таке право особи не є абсолютним, оскільки його обмеження, відповідно до ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., можливе у передбачених законом виняткових випадках, необхід-

них в демократичному суспільстві для забезпечення національної або громадської безпеки й економічного добробуту країни, запобігання заворушенням та кримінальним правопорушенням, захисту здоров'я, моралі або прав і свобод інших осіб. У ст. 31 Конституції України визначено, що такі винятки у передбачених законом випадках можуть бути встановлені лише судом з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину у кримінальному провадженні, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Зазначене тимчасове обмеження окремих прав особи, що стосується втручання у її приватне спілкування, є правомірним, оскільки здійснюється у визначених законом випадках, на підставі відповідної ухвали слідчого судді, уповноваженими суб'єктами та з дотриманням належної правової процедури. Динамічне становлення і розвиток демократичного громадянського суспільства та визнання невідчужуваності й непорушності прав і свобод людини сприяли тому, що на сьогодні діяльність держави, її органів і службових осіб у сфері тимчасового обмеження прав людини носить жорстко регламентований характер, а використання здобутих під час втручання у приватне спілкування результатів належним чином контролюється. Проте, в окремих випадках, втручання у приватне спілкування особи може відбуватися з порушенням унормованих в законі вимог, правил і процедур, що переводить таку діяльність в площину незаконної.

Зважаючи на зазначене, мета статті полягає у відмежуванні тимчасового правомірного обмеження конституційного права особи на таємницю листування, телефонних розмов й іншої кореспонденції від неправомірного втручання у її приватне спілкування та з'ясування різновидів кримінальних правопорушень, що вчиняються у цій сфері.

З урахуванням визначеної мети у статті розглянуто питання щодо відмежування правомірного втручання у приватне спілкування особи від неправомірного або, інакше, незаконного порушення таємниці листування, телефонних розмов та інших форм спілкування. З'ясовані різновиди кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним порушенням таємниці приватного спілкування, суб'єкти вчинення й інші суміжні питання, що стосуються безпідставного обмеження прав людини у цій сфері, та відповідальності за їх вчинення.

Ключові слова: конституційне право, втручання у приватне спілкування, оперативно-розшукові та контррозвідувальні заходи, тимчасове обмеження окремих прав людини, кримінальна відповідальність.

Summary

Lutsenko Ya. L. The constitutional right of a person to the secrecy of correspondence, telephone conversation, telegraphic and other correspondence: distinguishing legitimate activities from illegal interference in private communication. – Article.

The right of a person to the secrecy of correspondence, telephone conversations and other correspondence is one of the fundamental, inalienable personal human rights guaranteed by the provision of international legal acts, the Constitution and other laws of Ukraine. However, such a person's rights is not absolute, since its limitations, in accordance with Art. 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, possible in exceptional cases provided by law, necessary in a democratic society to ensure national or public security and economic well-being of the country, prevention of riots and criminal offenses, protection of health, morals or rights and freedoms of other persons. In part 2 of Art. 31 of the Constitution of Ukraine, it is determined that such exceptions in the cases provided for by law can be established only by the court in order to prevent a crime or to find out the truth in criminal proceedings, if it is impossible to obtain information by other means.

Such a temporary restriction of certain rights of a person concerning interference with his private communication is legitimate, since it is carried out in the cases specified by law, on the basis of an appropriate decision of the investigating judge, by authorized subjects and with due legal process. The dynamic formation and development of a democratic civil society and the recognition of the inalienability and inviolability of human rights and freedoms have contributed to the fact that today the activities of the state, its bodies and officials in the field of temporary restriction of human rights are strictly regulated, and the use of the results obtained during the intervention in private communication is properly controlled. However, in some cases, interference with a person's private communication may occur in violation of statutory requirements, rules, and procedures, making such activity illegal.

In view of the above, the purpose of the article is to distinguish the temporary legitimate restriction of the constitutional right of a person to the secrecy of correspondence, telephone conversations and other correspondence from the unlawful interference in her private communication and to clarify the types of criminal offences committed in this area.

With the stated purpose in mind, the article considers the issue of distinguishing legitimate interference in a person's private communication from unlawful or otherwise illegal violation of the confidentiality of correspondence, telephone conversations, and other forms of communication. The types of criminal offences related to the unlawful violation of the secrecy of private communication, the subjects of the offence and other related issues related to the unjustified restriction of human rights in this area and the responsibility for their commission have been identified.

Key words: constitution right, interference in private communication, operational-investigation and counterintelligence measures, temporary restriction of certain human rights, criminal liability.

УДК 343.1
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.44>

А. В. Столітній
orcid.org/0000-0002-2886-9379
доктор юридичних наук, професор,
Почесний працівник прокуратури

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА САМОСТІЙНО ПРОВОДИТИ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Актуальність дослідження. За результатами реформ кримінальної юстиції в Україні суттєво змінено повноваження органів прокуратури, зокрема, вилучено функцію так званого «загального нагляду», ліквідовано слідчі підрозділи органів прокуратури. Організацію діяльності органів прокуратури зведено до підтримання публічного обвинувачення в суді, організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 131-1, та п. 9 перехідних положень Конституції України (далі – КУ), ст. 2 Закону України (далі – ЗУ) «Про прокуратуру»). Проте, в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) законодавець наділив прокурора повноваженнями у необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному Кодексом. На практиці ці випадки, переважно, пов'язані із неефективним здійсненням досудового розслідування слідчими, детективами, дізнавачами (далі – слідчими), невиконанням письмових вказівок прокурора у кримінальному провадженні тощо, що обумовлено, у тому числі, відсутністю дієвої відповідальності зазначених службових осіб. Крім того, досудове розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень вимагає особливої уваги процесуальних керівників та їх особистої участі в проведенні слідчих дій. Так, згідно із п. 4 наказу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309 «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», керівникам органів прокуратури у порядку, встановленому окремим наказом Генерального прокурора, необхідно упродовж доби інформувати керівників прокуратур вищого рівня про кримінальні правопорушення та події, які набули суспільного резонансу, і здійснювати за потреби виїзди на місце події для забезпечення якісного

проведення невідкладних першочергових слідчих (розшукових) дій. Слід відзначити, що чинне законодавство не передбачає інших «необхідних випадків», коли прокурор повинен особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України, тобто словосполучення «необхідні випадки» по суті є оціночним поняттям. У прокурора фактично наявні дискреційні повноваження – проводити слідчі дії особисто або надати письмові вказівки щодо проведення певних слідчих дій органам досудового слідства, що є порушенням принципу правової визначеності та дозволяє широко тлумачити положення КУ щодо функцій прокуратури (зокрема, щодо функції організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, у тому числі вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження).

Вищевикладене обумовлює теоретичну та практичну необхідність окремого дослідження питання застосування права прокурора самостійно проводити досудове розслідування.

Питання організації та діяльності органів прокуратури України досліджували в своїх роботах відомі вітчизняні науковці, серед яких: Т. Корнякова, О. Литвак, Р. Мазурик, В. Мойсик, Ю. Севрук, В. Сухонос, Н. Топчий, О. Хорсуненко, П. Шумський та інші.

Позитивний досвід організації та діяльності органів прокуратури в зарубіжних країнах проаналізовано в роботах Н. Бенч «Прокуратура в державному механізмі: порівняльний аналіз України та країн Європейського Союзу» [1], І.В. Плахіної «Особливості органів прокуратури в зарубіжних країнах» [2], Н. Холодницького «Зародження європейської концепції прокуратури та її рецепція у Сполучених Штатах Америки» [3], Ю. Чаплинської «Досвід Франції та Німеччини в реформуванні органів прокуратури та можливості його використання в Україні» [4].

Проте, питання застосування права прокурора самостійно проводити досудове розслідування, включаючи регламентацію вказаного права в національному законодавстві та законодавстві зарубіжних країн, досліджено в наукових роботах фрагментарно, в рамках більш загальних тем, що актуалізує проведення окремого дослідження даної теми.

Метою наукової публікації є дослідження права прокурора самостійно проводити досудове розслідування в контексті зарубіжного досвіду та національної юридичної практики у даній сфері суспільних відносин.

Результати дослідження. Органи прокуратури відіграють ключову роль в кримінальному процесі, координуючи та спрямовуючи діяльність органів правопорядку з метою точного та неухильного дотримання законів усіма учасниками кримінального провадження.

Так, у відповідності до ст. 131-1 КУ, на органи прокуратури в Україні покладені функції: підтримання публічного обвинувачення в суді; організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництва інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [5].

Згідно із ст. 25 ЗУ «Про прокуратуру», прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України. Письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню. Видання прокурором розпоряджень поза межами його повноважень тягне за собою відповідальність, передбачену законом [6].

Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора (ч. 1 ст. 36 КПК України) [7].

Відповідно до ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: починати досудове розслідування (вносити відомості до ЄРДР); мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слід-

чих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному Кодексом; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених Кодексом, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених Кодексом; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; повідомляти особі про підозру; затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому цим Кодексом; здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом [7].

Крім того, прокурор має право ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування (п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України) [7].

Отже, процесуальний закон уповноважує прокурора починати кримінальне провадження, самостійно проводити слідчі дії та приймати процесуальні рішення. Разом з тим, закон не відносить прокурора до органу розслідування та, відповідно до ч. 7 ст. 214 КПК України, зобов'язаний протягом п'яти робочих днів з дня внесення таких відомостей до ЄРДР з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування.

Досліджуючи право прокурора самостійно проводити досудове розслідування важливо звернутись до досвіду зарубіжних країн. Так, О. Хорсуненко зазначає, що правовий статус прокурорів країн-членів ЄС значною мірою залежить

від місця, яке посідає прокуратура в системі органів державної влади, що впливає на порядок, строк та визначення суб'єкта призначення прокурорів різних рівнів, та водночас у кожній країні ЄС встановлюється та гарантується незалежність прокурорів при здійсненні повноважень. Прокуратури у деяких європейських державах, які мають схоже з прокуратурою України коло повноважень, характеризуються самостійним статусом. Не існує загальновизнаної єдиної моделі місця і ролі прокуратури в системі державної влади, яка вважалася б ідеальною і пропагувалася б міжнародними організаціями [8, с. 3–4].

Так, в Німеччині прокуратура є частиною виконавчої влади і відноситься до звичайних адміністративних відомств, зокрема, перебуває в системі юстиції. Прокурори є державними чиновниками, головне їхнє завдання – здійснення кримінального переслідування. Особливості німецької прокуратури: прокуратурою проводяться слідчі дії; при проведенні розслідування прокуратура спирається на поліцію; прокурор не може відкликати обвинувальний акт, якщо суд прийняв справу до свого провадження [9, с. 115–116].

На відміну від німецької моделі організації прокуратури, у Франції прокуратура опікується питаннями підтримки обвинувачення в суді, а також покликана забезпечувати дотримання законів у кримінальному процесі, здійснювати нагляд за органами розслідуванням та координувати їх роботу [4, с. 137].

В основі системи набору кадрів для прокуратури у Франції лежить принцип єдності судового корпусу. Ця єдність судового корпусу впливає з взаємопов'язаних функцій суддів і прокурорів. Таким чином, посадові особи французької прокуратури дуже близькі до суддівського корпусу (ті й інші іменуються магістратами), оскільки вони отримують однакову підготовку і в ході своєї кар'єри нерідко переходять із прокурорів у судді і навпаки [4, с. 137].

Основною функцією прокуратури США є порушення кримінального переслідування і підтримання державного обвинувачення в суді [2, с. 40]. Прокуратура в США має другу назву – аторнейська служба (прокурори, відповідно – аторней). Генеральний аторней, який очолює Міністерство юстиції США як доданий йому апарат і федеральні органи прокуратури, виконує такі функції, які в інших країнах покладені на прокуратуру, міністерство внутрішніх справ, органи розвідки і кримінального розшуку, тюремні відомства. Сфера діяльності федеральної прокуратури в США тому набагато ширше звичайної для прокуратури сфери кримінального переслідування і державного обвинувачення і не збігається з традиційних для європейських міністерств юстиції сфер повноважень [2, с. 41].

М. Калатур зазначає, що відповідно до норм права та правових звичаїв, правом розслідування злочинів у США наділені поліція, атторнетура, слідчі та урядові комісії, журі присяжних засідателів, суддівські чиновники та коронери [10, с. 235]. Таким чином, в США прокурори мають право як самостійно проводити досудове розслідування, так і залучати до його проведення поліцію, ФБР тощо (в залежності від характеру та складності злочину).

На окрему увагу заслуговує порядок організації досудового розслідування в діяльності органів прокуратури Китайської Народної Республіки. В КНР органи прокуратури ведуть слідство у кримінальних справах, які безпосередньо прийняті ними до розгляду. Народна прокуратура КНР здійснює досудове слідство щодо певних категорій справ: пов'язаних із корупцією та хабарництвом, злочинами проти інтересів державної служби, включаючи справи про зловживання службовим становищем та службову недбалість, про незаконне взяття під варту, проведення незаконного обшуку, примус до надання свідчень, пов'язаний із торгурами, а також справ про інші обмеження особистих прав та демократичних свобод громадян; про злочини, вчинені співробітниками державних органів в процесі реалізації їх повноважень [11, с. 252–253].

Таким чином, під час здійснення досудового слідства у справах, пов'язаних із корупцією та хабарництвом, на прокуратуру КНР покладається обов'язок забезпечити неупереджене та всебічне встановлення всіх обставин вчинення злочинів, за які китайським законодавством передбачена міра покарання у вигляді смертної кари.

Завданням кожного прокурора та їх помічників в Японії, незалежно від того до якого саме органу прокуратури вони належать, є розслідування правопорушень, встановлення об'єктивної істини у кожній кримінальній справі та притягнення винних до відповідальності [12, с. 27–28].

Коли вчинено злочин, зазвичай поліція проводить розслідування, заарештовує злочинця, а потім передає справу до прокуратури. Також офіси прокуратури можуть самостійно приймати заяви від потерпілого чи свідків, допитувати підозрюваного, а після завершення досудового розслідування, приймати рішення про передачу справи до суду та у разі прийняття позитивного рішення про прийняття справи – підтримувати обвинувачення [11, с. 255].

Таким чином, функції органів прокуратури в Японії схожі із відповідними функціями національної прокуратури та передбачають право прокурора самостійно проводити слідчі дії.

Схожа модель організації та функціонування прокуратури існує і у Федеративній Республіці Бразилія. Незважаючи на наявність у прокурорів

відповідних повноважень, вони ведуть слідство тільки у резонансних кримінальних справах, як правило пов'язаних із правопорушеннями, скоєними поліцейськими або посадовими особами органів публічної адміністрації. Також прокуратура відповідає за нагляд над діяльністю поліції та внесення поліції приписів про вжиття заходів, які сторона обвинувачення вважає необхідними для завершення слідства [13, с. 16–17].

П. Раєвський та С. Пархоменко зауважують, що повноваження окремих прокурорів в Бразилії щодо розслідування кримінальних справ часто суперечливі і, незважаючи на їх потужну підтримку з боку суддів і населення, оскаржуються у Вищому федеральному трибуналі Бразилії, STF [14].

Як зазначають М. Косторниченко та І. Цилурик, кримінальний процес Бразилії є типовим для латинської Америки та має певні особливості, зумовлені поділом поліції на федеральну та місцеву. Актуальною проблемою для Бразилії є неефективність системи досудового розслідування та проблеми безпосередньо самої поліції, яка через корупцію, малу чисельність штату та низький рівень професійної підготовки не є достатньо ефективною, на відміну від прокуратури, яка розкриває чимало гучних справ і демонструє свою ефективність, проте також має свої проблеми з кадровим наповненням та частими зловживаннями владою через широкі повноваження. Незважаючи на інститут «незалежних прокурорів», бразильська система досудового розслідування в цілому є неефективною. Прикладом цього є те, що у Бразилії вчиняється майже 60 000 вбивств на рік, для порівняння в Україні рекордсменом за кількістю навмисних вбивств став 2014 рік, коли було вчинено близько 11 000 навмисних вбивств [15, с. 113].

Відповідно до Конституції Бразилії до функцій прокуратури віднесено обов'язок розпочати кримінальне провадження та здійснювати зовнішній контроль за діяльністю поліції відповідно до законодавства, юридичної доктрини та прецедентного права, заснованого на конституційних статтях. Крім того, прокурори можуть проводити власне розслідування, обґрунтоване теорією імпліцитної влади [16].

Значну кількість корупційних злочинів та тяжких злочинів в Бразилії було розкрито та направлено до суду саме завдяки розслідуванням прокуратури, що дозволило притягнути до відповідальності значну кількість політиків та агентів, які відчували свою безкарність. Так, наприклад, у 2017 році Генеральний прокурор Бразилії Родрігу Жано направив до Верховного суду 83 запити про початок кримінального розслідування щодо десятків випадків корупції бразильських чиновників і політиків. Він також попро-

сив Верховний суд направити до судів нижчої інстанції ще 211 запитів з розслідування звинувачень в корупції щодо осіб, справи яких не розглядає вища судова інстанція країни. В цілому бразильські слідчі прокуратури є більш ефективними та незалежними, ніж слідчі поліції, адже останні можуть бути відсторонені від справи їх керівництвом (начальником), що неможливо, якщо йдеться про прокурора.

З іншого боку, частина бразильських науковців не погоджується з можливістю проведення розслідування прокурорами, ґрунтуючись на передбачуваних зловживаннях, вчинених обвинуваченням, і відсутність правового регулювання цього питання. На їх думку немає чіткого законодавчого регулювання щодо розслідувань, які проводяться прокуратурами. Незважаючи на цю дискусію, прокурорам дозволено розслідувати значну кількість злочинів самостійно. Особливо це стосується злочинів, вчинених агентами поліції щодо корупції. Для регулювання цієї діяльності існує постанова, рівень якої є нижчою від закону, прийнята Національною радою прокуратури. Вона регулює питання розслідування, яке здійснюють прокурори. Коли прокурор безпосередньо проводить розслідування, він може самостійно опитувати підозрюваних та ключових свідків. Крім того, він уповноважений отримувати доступ до публічних баз даних, вимагати надання інформації, проведення експертиз та документів від органів публічної адміністрації, підприємств, установ та організацій, а також надавати поліції доручення щодо проведення розслідування.

В політичних та наукових кругах Бразилії з'явилася законодавча пропозиція щодо внесення змін до Конституції 1988 р. з метою забезпечення легітимності проведення розслідування виключно поліцією та заборони проведення розслідування прокурорами. Ця спроба, серед іншого, викликала кілька останніх протестів по всій Бразилії та зрештою була відхилена. Існує загальна суспільна думка, що запропонована законодавча ініціатива сприятиме безкарності, оскільки зробить кримінальне розслідування менш ефективним, тим більше, що рівень розкриття та розслідування злочинів поліцією дуже низький – нижче 10% [17, с. 65–67]. Таким чином, під тиском громадськості за прокурорами було збережено право самостійно проводити розслідування у кримінальних справах.

На увагу заслуговує і досвід Республіки Польща у сфері правового врегулювання права прокурора самостійно проводити досудове розслідування. Так, згідно з ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру» від 28.01.2016 прокуратура Республіки Польща виконує, серед іншого, завдання (функції) ведення або нагляду за підготовчим провадженням у кримінальних справах та виступу

в якості державного обвинувача в судах. Відповідно до ст. 56 Закону прокурор порушує та веде підготовче провадження або дає розпорядження про початок та проведення такого провадження іншому уповноваженому органу, а потім виконує функції прокурора в суді. В ході підготовчого провадження прокурор застосовує запобіжні заходи до підозрюваних у випадках, передбачених законом [18].

Висновки. Зарубіжний досвід правової регламентації та застосування права прокурора самостійно проводити досудове розслідування демонструє неоднорідний підхід до даного питання, з урахуванням аналізу національних повноважень прокурора та міжнародного досвіду раціональним вбачається наділення прокурора правом самостійно проводити досудове розслідування, обмеживши таке право виключними випадками (значний суспільний резонанс; неефективність досудового розслідування; зв'язок фігурантів справи з органом правопорядку, виток інформації досудового розслідування, дотичність органу правопорядку якому підпорядкований слідчий підрозділ до обставин кримінального правопорушення (отримання субсидій іншої допомоги або наявність іншої залежності) від органу, працівник/керівник якого є фігурантом розслідування тощо).

Перспективність подальшого дослідження даної теми обумовлена необхідністю аналізу досвіду інших, не охоплених даною публікацією, зарубіжних країн у сфері правової регламентації та застосування права прокурора самостійно проводити досудове розслідування з метою виокремлення позитивних та негативних елементів, визначення можливості і доцільності їх імплементації в національне законодавство та юридичну практику з визначенням критеріїв застосування.

Література

1. Бенч Н.В. Прокуратура в державному механізмі: порівняльний аналіз України та країн Європейського Союзу. *Судова апеляція*. 2015. № 1. С. 104–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suap_2015_1_17.
2. Плахіна І.В. Особливості органів прокуратури в зарубіжних країнах. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4 (25). Том. 7. С. 37–43.
3. Холодницький Н. Зародження європейської концепції прокуратури та її рецепція у Сполучених Штатах Америки. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 59. С.141–147.
4. Чаплинська Ю. Досвід Франції та Німеччини в реформуванні органів прокуратури та можливості його використання в Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. 6 (3). С. 136–140.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.01.2022).
6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 № 1697-VII. Дата оновлення: 11.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.01.2022).

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.01.2022).

8. Хорсуненко О.В. Прокуратура України та країн-членів Європейського Союзу: порівняльне дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура»; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Національний університет «Одеська юридична академія» МОН України. Київ, 2018. 224 с.

9. Невзоров О.Б. Зарубіжний досвід визначення адміністративно-правового статусу прокуратури. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 1. Том 2. Вип. 1. Ч. 2. С. 114–117.

10. Калатур М. Використання Україною досвіду слідчих органів США, Франції та Німеччини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 232–236.

11. Мазурик Р.В. Адміністративно-правові засади організації та діяльності обласної прокуратури : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Міжнародний університет бізнесу і права; Університет митної справи та фінансів МОН України. Дніпро, 2021. 418 с.

12. Бугайчук К.Л., Чижко К.О. Судові та правоохоронні органи Японії : інформаційний довідник. Харків : ХНУВС. 2017. 35 с.

13. Рибалка Н.О. Зарубіжний досвід управління органами прокуратури та можливості його використання в Україні. *Південно український правничий часопис*. 2013. № 1. С. 15–19.

14. Раевский П.А., Пархоменко С.А. Организация правоохранительной системы в некоторых федеративных странах мира: информационно-справочные материалы. Фонд ИНДЕМ, 2020. URL: <https://komitetgi.ru/upload/iblock/538/538b9dcf40eca849375fa5f15da10d26.pdf>

15. Косторниченко М., Цилюрик І. Кримінальний процес Бразилії. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 113–119. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.18>

16. Cydigo de Processo Penal Decreto-LEI № 3.689, De 3 De outubro de 1941. URL: <https://www2.camara.leg.br/legin/fed/declei/1940-1949/decreto-lei-3689-3-outubro-1941-322206-publicacaoriginal-1-pe.html>

17. Andrey Borges de Mendonza. The Criminal Justice System in Brazil: a brief account 2014. P. 65–67. URL: <https://independent.academia.edu/borgesandrey>

18. Prawo o prokuraturze: Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. / Dzennik ustaw. 2016. poz. 177. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20160000177>

Анотація

Столітній А. В. Повноваження прокурора самостійно проводити досудове розслідування: національна практика та зарубіжний досвід. – Стаття.

У науковій публікації аналізується зарубіжний досвід та національна практика застосування права прокурора самостійно проводити досудове розслідування. В процесі дослідження використовується комплексне поєднання філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких ключову роль відіграє методологія порівняльного правознавства, а також метод юридичного моделювання. Зазначається, що у зарубіжних країнах достатньо поширеною є практика правової регламентації права прокурора самостійно здійснювати досу-

дове розслідування, проте прокурори використовують це право лише щодо розслідування певних категорій кримінальних правопорушень, як правило, пов'язаних із незаконними діями співробітників правоохоронних органів, корупцією, організованою злочинністю тощо. Відзначається, що однією з основних функцій прокуратури є організація і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку, тому самостійне здійснення прокурором досудового розслідування повинно бути виключенням із загального правила. Аналізується кримінальний процесуальний закон щодо уповноваження прокурора починати кримінальне провадження, самостійно проводити слідчі дії та приймати процесуальні рішення за відсутності можливості бути органом розслідування. Зокрема розглядається питання законодавчого «не віднесення» прокурора до органу розслідування, який зобов'язаний протягом п'яти робочих днів з дня внесення таких відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з дотриманням правил підслідності передати наявні у нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування. За результатами проведеного дослідження формулюється висновок про необхідність визначення в національному законодавстві чітких критеріїв, коли прокурор має право самостійно проводити досудове розслідування, що передбачає внесення відповідних змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: досудове розслідування, прокуратура, функції, зарубіжний досвід, слідчі дії.

Summary

Stolitnii A. V. The authority of the prosecutor to independently conduct a pre-trial investigation: national practice and foreign experience. – Article.

The scientific publication analyzes foreign experience and the national practice of applying the prosecutor's right to independently conduct a pre-

trial investigation. In the research process, a complex combination of philosophical, general scientific and special legal research methods is used, among which the methodology of comparative jurisprudence, as well as the method of legal modeling, play a key role. It is noted that in foreign countries the practice of legal regulation of the prosecutor's right to independently conduct a pre-trial investigation is quite widespread, but prosecutors use this right only in relation to the investigation of certain categories of criminal offenses, as a rule, related to the illegal actions of law enforcement officers, corruption, organized crime, etc. It is noted that one of the main functions of the prosecutor's office is the organization and procedural management of the pre-trial investigation, the decision in accordance with the law of other issues during criminal proceedings, the supervision of secret and other investigative and investigative actions of law enforcement agencies, therefore, the independent implementation of the pre-trial investigation by the prosecutor should be an exception to the general rules. The criminal procedural law is analyzed regarding the authority of the prosecutor to initiate criminal proceedings, independently conduct investigative actions and make procedural decisions in the absence of the possibility to be an investigative body. In particular, the issue of the legislative "non-assignment" of the prosecutor to the investigation body is considered, which is obliged within five working days from the date of entering such information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations, in compliance with the rules of jurisdiction, to transfer the materials available to him to the relevant pre-trial investigation body and to instruct the conduct of pre-trial investigation. Based on the results of the research, a conclusion is formulated about the need to define clear criteria in the national legislation when the prosecutor has the right to independently conduct a pre-trial investigation, which involves making appropriate changes to the current Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: pre-trial investigation, prosecutor's office, functions, foreign experience, investigative actions.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 347.73/.74:341.22(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.45>**Я. В. Петруненко***orcid.org/0000-0002-1186-730X**доктор юридичних наук, професор,**старший науковий співробітник відділу проблем модернізації**господарського права та законодавства**Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень**імені В. К. Макутова**Національної академії наук України»*

ПРАВОВИЙ ВИМІР СПРАВЕДЛИВОСТІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВІЙНИ

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна та породжені у ході цього протистояння звірства агресора спонукають міжнародну спільноту говорити також і про питання етики, звичаїв та законів війни. Ці питання у дещо особливий спосіб віддзеркалюють концепцію соціальної справедливості, адже ті масштаби руйнувань інфраструктури, наджорстокого поводження з цивільними та військовополоненими, викрадення і примусова депортація дітей вкупі зі значною кількістю постраждалих є небаченими з часів Другої світової війни. Вказане надає можливість здійснити етичний зріз концепції справедливої війни, яка передбачає законне застосування сили, якщо воно спрямоване на збереження миру, а також встановлює етичні межі ведення бойових дій, ставлячи два фундаментальних питання: (1) коли морально і юридично обґрунтовано розпочинати війну? (2) яких моральних принципів слід дотримуватися під час ведення війни? Проте, наслідки російської агресії проти України навряд чи піддаються етичному обґрунтуванню, оскільки виходять за межі людського усвідомлення її результатів.

Окремо слід зауважити про взаємозв'язок між війною та політикою, а також про необхідність раціонального і виваженого використання збройних сил. Війни значно вплинули на розвиток сучасної світової історії. Розпад радянського союзу призвів до тридцяти років миру, однак ідеї його творців відродилися в сучасному рашистському мисленні. Сьогодні вимагає зробити висновки з минулого, щоб відновити баланс та забезпечити надійний та довготривалий мир.

Питання стосовно існування справедливої війни, яке протягом тисячоліть обговорювалося філософами, юристами, політичними лідерами та військовими стратегами, є складним і суперечливим. Теорія справедливої війни стверджує, що війна може бути виправданою за певних умов,

наприклад для захисту від агресії або запобігання більшій шкоді. Однак, теоретики війни також наголошують, що війна повинна вестися відповідно до моральних і етичних принципів, таких як пропорційність, недискримінація і повага до прав некомбатантів. Вони вважають, що це єдиний спосіб вести війну морально та етично.

Російсько-українська війна підсвітила складнощі з дотриманням цих умов. Багато хто вважає, що анексія Криму та підтримка росією сепаратистів на сході України є актами агресії, і що український уряд має право захищатися. Є й ті, хто стверджує, що військова реакція з боку України була надмірною, що призвело до невиправданих шкідливих наслідків для цивільного населення і порушення норм міжнародного права. Тож ключове завдання українських науковців – донести до міжнародної спільноти обґрунтовану, цілісну та об'єктивну думку про російсько-українську війну, навести чіткі аргументи з приводу того, що Україна діє в рамках концепції справедливої війни, захищаючи основні надбання людства – право на життя, самовизначення, безпеку та мир.

Стан наукової розробки. Емпіричною базою для написання цієї статті став аналіз міжнародно-правових актів, аналітичних і рекомендаційних документів із проблематики дослідження. Теоретичну основу склали праці відомих філософів – Цицерона та Св. Августина, а також публікації Rory Cox, Agnes Heller, Gábor Dániel Nagy, Michael Walzer, Jack Watling та інших зарубіжних авторів.

Метою представленої наукової статті є аналіз принципів *jus ad bellum* (права на війну) та *jus in bello* (права у війні) на прикладі російської агресії проти нашої країни. Для реалізації визначеної мети передбачається вирішення таких дослідницьких завдань: дослідити правові аспекти справедливості у контексті збройних конфліктів; на прикладі російсько-української війни визна-

чити ключові виклики, які впливають на концепцію справедливої війни; по результатах дослідження розробити рекомендації з удосконалення правових механізмів для гарантування справедливості у збройних конфліктах.

Виклад основного матеріалу. Доктрина справедливої війни пов'язана з етичним обґрунтуванням військових дій і формами, які війна може приймати чи не приймати, а також з історичним набором правил або угод, які були дотримані у різних військових кампаніях. Сама ідея соціальної справедливості у контексті війни не є новою. Одним із перших, хто публічно висловився на цю тематику та залишив спадщину своїх праць, був Св. Августин. У своїй відомій праці «Про Місто Боже» він зазначив, що справедлива війна повинна мати законну причину, таку як покарання за помилки або відновлення того, що було захоплено несправедливо. Він також мав на увазі, що справедлива війна повинна вестися пропорційно без надмірного насильства чи шкоди некомбатантам [1].

Проте, сам фундамент для концепції справедливої війни (*bellum iustum*) заклав Марк Туллій Цицерон. У своїй фундаментальній праці «Про державу» філософ обґрунтовував право держави на застосування військової сили проти груп людей, які не спроможні вершити правосуддя [2].

Згідно з поглядами великого філософа, природним станом людини є мир, а війна – це неприродне порушення цього стану. Він чітко проголосував: «Війни ведуться лише з однією метою: створити умови для життя в мирі без загроз». Це означає, що вони повинні слугувати благородним цілям, а не бути інструментом безрозсудного розширення меж.

Іншими словами, Цицерон визнавав принцип самозахисту від фізичної агресії як єдину прийнятну підставу для ведення війни. Однак, він також допускав можливість превентивних дій, спрямованих на запобігання ймовірним ворожим актам агресії.

Вже у ХХ ст. Агнес Геллер (Agnes Heller) визначила війну як конфлікт, що ведеться за справедливу справу і морально правильним способом; стверджувала, що справедлива війна повинна відповідати певним критеріям, таким як наявність чіткої мети, пропорційність застосованих засобів і дотримання принципів імунітету некомбатантів. Також, за її словами, рішення про початок війни має прийматися лише в крайньому випадку за згодою міжнародної спільноти. Геллер багато писала про війну та моральність військових дій. Вважаємо такий підхід надто «романтичним» і таким, що не відповідає жодній реальності. Наприклад, бомбардування Хіросіми та Нагасакі під час Другої світової війни. Прихильники теорії справедливої війни стверджу-

ють, що ці бомбардування були виправдані через можливість врятувати життя, прискоривши закінчення війни. Однак, цей аргумент зручно ігнорує величезні страждання, завдані невинним цивільним особам, довготривалі фізичні та психологічні травми, а також етичний прецедент, створений вдаванням до таких крайніх заходів. Насправді, пропорційність стає інструментом для виправдання актів невибіркового насильства, а не моральним компасом.

У своїй книзі «Поza межами справедливості» Геллер критикує традиційну теорію справедливої війни, стверджуючи, що в її рамках домінували інтереси могутніх націй, які не враховували належним чином досвід і перспективи пригноблених або маргіналізованих груп. Вона виступає за більш інклюзивний і космополітичний підхід до війни, який враховує досвід і погляди людей з різних культур і походження [3].

Геллер також критикує концепцію *jus ad bellum* – критерії справедливості вступу у війну – стверджуючи, що ця основа використовувалася для виправдання загарбницьких воєн та імперіалізму. Дослідниця наполягає на тому, що війни повинні вестися за справедливі причини і бути дозволені законною владою, але, на її думку, ці критерії повинні оцінюватися в ширшому, більш інклюзивному та космополітичному контексті. З цього приводу зазначимо, що у значній мірі такі підходи є утопічними. Як однозначно демонструє ретроспективний огляд воєн та причин їх виникнення (й сучасні війни також), такого рівня досягти неможливо. Війна – це завжди порушення норм міжнародного гуманітарного права, основних принципів гуманізму, нелюдське поводження та велика жорстокість.

При цьому, більш вдалим вважаємо підхід Геллер щодо моралі війни в світлі змін у міжнародних відносинах та появи нових форм конфліктів, зокрема таких як асиметрична і гібридна війна. Дослідниця стверджує, що принципи справедливої війни необхідно оновити і адаптувати до цих нових реалій і що необхідний більш космополітичний підхід, аби гарантувати, що мораль війни ґрунтується на універсальних принципах і цінностях.

Більш раціональними, на нашу думку, стали дослідження Майкла Уолцера (Michael Walzer) щодо теорії справедливої війни, які зосереджені на концепції *jus in bello*, котра включає набір критеріїв для оцінки способу ведення війни. Він наголошує на необхідності розуміння норм і звичаїв війни та їхніх змін з плином часу. Уолцер також підкреслює важливість усвідомлення того, як військовою силою можна використовувати для досягнення політичних цілей, при цьому враховуючи морально-етичні аспекти [4].

Ідеї Уолцера про війну значно вплинули на сучасні дискусії щодо етики війни. Його роботи залишаються важливим ресурсом для дослідників і політиків, які прагнуть розібратися у складнощях війни, методах її етичного ведення та механізмах забезпечення соціальної справедливості.

Узагальнюючи, зазначимо, що поняття справедливої війни ґрунтується на двох ключових принципах: *jus ad bellum* (право на війну) та *jus in bello* (право у війні). Ці принципи, що сягають корінням античної філософії, визначають умови, за яких застосування військової сили морально виправдане, та правила ведення бойових дій.

Jus ad bellum встановлює етичні рамки для початку війни, а також критерії справедливої причини для початку війни. Згідно з цим принципом, війна може бути виправданою лише за наявності:

1) справедливої причини: її може становити самооборона, захист інших від несправедливої агресії, запобігання геноциду чи злочинам проти людяності, або ж реалізація рішень міжнародних інституцій, таких як Рада Безпеки ООН (хоча, як ми можемо спостерігати, на сьогодні ця міжнародна інституція не виправдовує своєї глобальної місії);

2) правильного наміру: війна має вестися не з жадоби влади чи помсти, а з метою досягнення справедливої мети, наприклад, відновлення миру, захисту прав людини чи запобігання більшим стражданням;

3) останнього засобу: усі можливі мирні альтернативи (такі як дипломатія, санкції, посередництво) обов'язково мають бути вичерпані, перш ніж вдаватися до збройного конфлікту;

4) пропорційності: застосовувана сила має бути пропорційною очікуваним результатам та не повинна завдавати непропорційної шкоди цивільним особам і некомбатантам;

5) розумного шансу на успіх: війна має вестися з обґрунтованою вірою в те, що вона може досягти своїх цілей;

6) законної влади: рішення про початок війни має прийматися легітимним органом влади, зокрема таким як суверенний уряд чи уповноважена міжнародна організація.

Заборона на застосування сили між державами та винятки з неї (зокрема, самооборона, дозвіл ООН на застосування сили), викладені в Статуті ООН 1945 р. [5], є основними складовими *jus ad bellum*.

Jus in bello регулює поведінку під час війни, незалежно від її причин, і, по суті, його синонімом є міжнародне гуманітарне право. Цей принцип ґрунтується на таких етичних засадах:

1) відмінні підходи до комбатантів та некомбатантів: цивільні особи й інші некомбатанти не повинні ставати мішенями для нападу або їм

не повинно навмисно завдаватися шкоди;

2) пропорційності: застосування військової сили має бути пропорційним очікуваним військовим цілям та не завдавати надмірної шкоди цивільним особам і некомбатантам;

3) гуманного ставлення до військовополонених: з військовополоненими, незалежно від їх національності чи політичних переконань, слід поводитися з гідністю та повагою до їх основних прав;

4) поваги до мертвих: з тілами загиблих (як солдатів, так і цивільних) слід поводитися з повагою, незалежно від їх приналежності.

Вказаний принцип спрямований на мінімізацію страждань під час збройних конфліктів, зокрема шляхом захисту та надання допомоги усім жертвам збройних конфліктів у максимально можливій формі. Норми міжнародного гуманітарного права застосовуються до воюючих сторін незалежно від причин конфлікту чи справедливості причин, за які вони воюють. Якби було інакше, реалізація закону була б неможливою, оскільки кожна зі сторін називала б себе жертвою агресії.

Сьогодні рф порушує усі можливі наявні та відомі норми міжнародного гуманітарного права. На підтвердження цієї тези наведемо декілька аргументів.

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні тільки за період з 01 грудня 2023 р. по 29 лютого 2024 р. зафіксувала страту російськими окупантами щонайменше 32-ох українських військовополонених [6]. Насправді, є всі підстави стверджувати, що таких випадків значно більше.

Також доцільно навести й деякі інші офіційні дані, що відображають рівень російської злочинності у ході триваючої війни.

Так, за офіційною інформацією Офісу Генерального прокурора, станом на початок серпня 2024 р. зареєстровано більше 138 тис. злочинів агресії та воєнних злочинів (у т.ч., 134 тис. – це порушення законів та звичаїв війни); зареєстровано 18 тис. злочинів проти національної безпеки; загинуло 564 дитини, поранено 1 499 дітей [7].

Крім того, за даними ООН, станом на січень 2024 р. було вбито 10 378 мирних жителів і 19 632 отримали поранення, хоча фактичні цифри, ймовірно, є вищими. Багато людей досі вважаються зниклими безвісти. Десятки тисяч українських військовослужбовців, зокрема колишніх цивільних, які взяли в руки зброю для захисту України, загинули або зазнали поранень внаслідок дій російських військ. Станом на кінець 2023 р. в світі налічувалося понад 6.3 млн. біженців з України [8].

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України оцінює екологічні збитки приблизно у 46 млрд. доларів США, і ця цифра продовжує зростати. Збитки включають прямий

вплив війни на повітря, ліси, ґрунти і водні ресурси, залишки і забруднення від використання зброї та військової техніки, а також забруднення, спричинене обстрілами тисяч об'єктів, що містять токсичні і небезпечні матеріали. Довгострокові наслідки для екосистем оцінити кількісно неможливо, особливо враховуючи те, що Україна «є місцем проживання 35% біорізноманіття Європи, включаючи 70 000 видів рослин і тварин, багато з яких є рідкісними, реліктовими та ендемічними» [9].

Але повний масштаб втрат залишається невідомим через постійні обстріли нашої країни та неможливість здійснення точних підрахунків у прифронтових районах, не кажучи вже про тимчасово окуповані території. Лише після повного виведення російських військ з конституційних кордонів України стане можливим проведення таких оцінок. Проте, навіть тоді найцінніші втрати, ймовірно, буде неможливо оцінити: вартість втрачених життів, вкраденого дитинства, поранених тіл та душ, назавжди втрачених домівок та сімейних реліквій, а також екоцидної шкоди, завданої людям і природі сьогоднішнього та майбутнього. Справедливо буде зауважити, що поняття «цінність» і «ціна», як невід'ємні критерії соціальної справедливості, набувають найвиразнішого вигляду, коли стикаєшся з реаліями геноцидної війни, яку веде рашистський режим проти України.

Як абсолютно точно наголошують деякі міжнародні дослідники, російська агресія проти України не може бути виправдана як справедлива війна з багатьох етичних та гуманітарних міркувань [10]. Додамо також, що цей конфлікт, що розпочався ще у 2014 р., призвів до жахливих людських страждань, руйнування та широкомасштабного кровопролиття, наслідками якого стали:

1) загибель цивільного населення: війна призвела до загибелі десятків тисяч невинних мирних жителів, включаючи дітей, жінок та людей похилого віку;

2) переміщення людей: мільйони жителів України були змушені залишити свої домівки, ставши вимушеними переселенцями або біженцями, що у свою чергу призвело до серйозної гуманітарної кризи, яка супроводжується нестачею їжі, води, медикаментів та інших життєво необхідних ресурсів;

3) руйнування інфраструктури: воєнні дії завдали значної шкоди цивільній інфраструктурі, включаючи житлові будинки, лікарні, школи та електростанції;

4) загроза глобальній безпеці: конфлікт дестабілізує регіон та несе загрозу ескалації, що в решті-решт може призвести до повномасштабної світової війни з катастрофічними наслідками для всього світу.

Таким чином, *jus in bello* (як моральні та правові норми, що регулюють належну військову поведінку) здаються ще більш крихкими. Очікування щодо імунітету некомбатантів і майна, захисту військовополонених і пропорційності насильства часто розчаровуються на практиці. Жахливе російське вторгнення в Україну є лише останніми нагадуваннями про те, що правові та етичні гарантії, які обмежують оголошення і ведення війни, є далеко не гарантованими. У цьому контексті варто цілком підтримати думку Рорі Кокса (Rory Cox) про те, що шок і розчарування частково походять від широко поширеного та фундаментального нерозуміння природи та мети «справедливих війн» [11]. Джек Вотлінг (Jack Watling) додає, що звірства, подібні до тих, що сталися в Бучі, не є просто наслідком того, що російські війська стикаються з опором і втрачають контроль. Російська військова доктрина розглядає ці жахливі методи як ефективні, і вони є частиною російської стратегії планування. Такі дії є невід'ємною складовою російського способу ведення війни [12].

Висновки. По результатах проведеного нами дослідження представляється можливим сформулювати наступні узагальнюючі висновки. Принципи *jus ad bellum* та *jus in bello* слугують етичним компасом у питаннях війни та миру. Вони наголошують на тому, що застосування військової сили повинно бути крайнім заходом, до якого слід вдаватися лише за наявності справедливої причини та з дотриманням суворих правил ведення бойових дій. Ці принципи покликані мінімізувати людські страждання, захищати цивільне населення та підтримувати моральні норми міжнародного співтовариства.

Російсько-українська війна є жахливою трагедією, яка ніяк не може бути виправдана жодними етичними міркуваннями. Міжнародне співтовариство має вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти ескалації війни та захистити життя мирних жителів. Етичні міркування та концепція соціальної справедливості не корелюються із триваючою війною, підтвердженням чого є:

1) відсутність справедливої причини: російська агресія не ґрунтується на жодній легітимній причині, визнаній міжнародним правом, а являється виключно актом свавілля та порушення суверенітету України;

2) непропорційне застосування сили: армія РФ використовує невиправдано потужну зброю, завдаючи непропорційної шкоди мирному населенню;

3) ігнорування принципів міжнародного гуманітарного права: війська РФ неодноразово порушували правила ведення війни, вчиняючи воєнні злочини та злочини проти людяності.

Залишається питання: хто несе відповідальність за оцінку умов для того, щоб визначити,

чи справді конкретна війна є справедливою. Хто має встановити критерії та індикатори такої оцінки? Який механізм повинен бути покладений в основу дотримання критеріїв? Першочергово це належить тим, хто відповідає за спільне благо.

Відповідальність за визначення справедливості війни не може лежати лише на окремих національних урядах, оскільки це питання має глобальний характер і впливає на міжнародне співтовариство. Організації, такі як ООН, міжнародні суди та спеціалізовані трибунали, повинні відігравати ключову роль у розробці та впровадженні критеріїв для оцінки справедливості війни. Ці організації можуть забезпечити неупередженість і об'єктивність у процесі оцінки.

Критерії оцінки справедливості війни мають включати кілька аспектів. Передовсім, слід визначити законність підстави для війни, чи є вона захисною або агресивною. Надалі, необхідно оцінити пропорційність використовуваних засобів, щоб забезпечити мінімізацію шкоди для цивільного населення. Також важливо враховувати можливість мирного врегулювання конфлікту, яке має бути вичерпано перед початком воєнних дій.

Механізм дотримання цих критеріїв має включати регулярні моніторингові місії, незалежні розслідування та санкції за порушення. Міжнародна спільнота повинна бути готовою до активних дій для забезпечення виконання встановлених норм та притягнення до відповідальності тих, хто їх порушує. Не менш важливу роль відіграють також громадські організації, які можуть здійснювати тиск на уряди та міжнародні органи для дотримання етичних стандартів ведення війни.

Забезпечення справедливості війни є надскладним завданням, яке вимагає колективних зусиль та відповідальності міжнародної спільноти. Власне, тільки через спільні зусилля можливо досягти миру і справедливості, мінімізуючи при цьому руйнівні наслідки воєнних конфліктів.

У контексті війни, де панують смерть і руйнування, концепція справедливої війни намагається надати моральне обґрунтування участі у збройних конфліктах. Відома як теорія справедливої війни, вона здавна викликає жваві дискусії серед науковців та інтелектуалів, претендуючи на певну моральну чесність. Однак, заглиблюючись у цю етичну дилему, ми стикаємося з неприємною реальністю: концепція справедливої війни є лише ілюзією. На жаль, ця зручна інтелектуальна конструкція не зменшує реальних жахів війни.

Література

1. Aurelius Augustine. *The City of God*. Editor: Marcus Dodds. April 8, 2014. URL: <https://www.gutenberg.org/files/45304/45304-h/45304-h.htm>

2. Марк Туллій Цицерон. Про закони. Про державу. Про природу богів. Пер. : А. Содомора. Львів : Априорі, 2019. 364 с.

3. Agnes Heller. *Beyond Justice*. 1987 by Basil Blackwell Ltd. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/heller/works/beyond-justice/index.htm>

4. Michael Walzer. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*. Basic Books, 2015. URL: <https://www.logos.com/product/278207/just-and-unjust-wars-a-moral-argument-with-historical-illustrations>

5. United Nations Charter (full text). URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

6. Report on the human rights situation in Ukraine: 1 December 2023 to 29 February 2024. URL: <https://ukraine.un.org/en/264355-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2023-29-february-2024>

7. Офіс Генерального прокурора: Головна. URL: <https://www.gp.gov.ua>

8. Protection of Civilians in Armed Conflict – January 2024. URL: <https://ukraine.un.org/en/259792-protection-civilians-armed-conflict—january-2024>

9. Assessing the environmental impacts of the war in Ukraine. URL:

<https://wwfcee.org/our-offices/ukraine/assessing-the-environmental-impacts-of-the-war-in-ukraine>

10. Gábor Dániel Nagy. Can War Be Just? A Case Analysis Attempt on the Russia-Ukraine War *Sine Ira Et Studio*. *Open Journal of Philosophy*. 2023. Vol. 13. P. 407–417. URL: https://www.scirp.org/pdf/ojpp_2023052611114680.pdf

11. Rory Cox. The deep history and dangers of just wars. *Engelsberg Ideas*. Jan. 9, 2024. URL: <https://engelsbergideas.com/essays/the-deep-history-and-dangers-of-just-wars>

12. Jack Watling. Bucha atrocities are an intrinsic part of the Russian way of war. *Engelsberg Ideas*. Apr. 4, 2022. URL: <https://engelsbergideas.com/notebook/bucha-atrocities-are-an-intrinsic-part-of-the-russian-way-of-war>

Анотація

Петруненко Я. В. Правовий вимір справедливості крізь призму війни. – Стаття.

У представленій статті досліджуються основні правові та етичні аспекти концепції справедливої війни. Теорія справедливої війни, яка має глибоке коріння у філософських та юридичних традиціях, розглядається через дві ключові призми – *jus ad bellum* та *jus in bello*. Аналізується розвиток цих принципів від античності до сучасності, зокрема їх трактування у працях Цицерона та Св. Августина, а також у міжнародному праві.

Jus ad bellum визначає умови, за яких оголошення війни може бути визнане справедливим. У статті розглядаються основні його критерії, такі як справедлива причина, правильний намір, останній засіб, пропорційність, ймовірність успіху та легітимна влада. Автор досліджує проблеми застосування *jus ad bellum* у сучасних конфліктах, зокрема таких як агресія росії проти України, і обговорює питання легітимності та правомірності сучасних військових втручань.

Jus in bello передбачає правила ведення війни, зокрема з урахуванням відмінності підходів до комбатантів та некомбатантів, пропорційності, гуманного ставлення до військовополонених, поваги до мертвих. Здійснено узагальнення про те, як ці принципи мають на меті мінімізувати людські страждання, шкоду для цивільного населення та обмежити надмірне викори-

стання сили. Наведено приклади з сучасних конфліктів, включаючи випадки порушення *jus in bello*, такі як бомбардування цивільних об'єктів, і обговорюються юридичні наслідки цих порушень.

Акцентовано увагу на тому, що російсько-українська війна є жахливою трагедією, яка ніяк не може бути виправдана жодними етичними міркуваннями. Міжнародне співтовариство має вжити всіх можливих заходів, щоб запобігти ескалації війни та захистити життя мирних жителів. Етичні міркування та концепція соціальної справедливості не корелюються із триваючою війною, підтвердженням чого є відсутність справедливої причини, непропорційне застосування сили, ігнорування принципів міжнародного гуманітарного права.

Стаття підсумовує, що дотримання принципів *jus ad bellum* та *jus in bello* є критично важливим для підтримання міжнародного миру і безпеки. Однак, сучасні військові конфлікти часто кидають виклик цим принципам, вимагаючи постійного переосмислення і адаптації правових норм до нових реалій. Рекомендуються посилення міжнародного контролю за дотриманням правил ведення війни та вдосконалення механізмів притягнення до відповідальності за їх порушення. Представляється, що стаття стане корисним ресурсом для науковців, юристів, політиків та військових стратегів, надаючи ґрунтовний аналіз правових вимірів справедливості у контексті війни.

Ключові слова: концепція справедливої війни, соціальна справедливість, російсько-українська війна, міжнародна безпека, російська агресія.

Summary

Petrunenko Ia. V. The legal dimension of justice through the prism of war. – Article.

This article examines the main legal and ethical aspects of the concept of just war. The theory of just war, which has deep roots in philosophical and legal traditions, is examined through two key prisms – *jus ad bellum* and *jus in bello*. The author analyses the development of these principles from antiquity to modern times, in particular, their interpretation in the works of Cicero and St. Augustine, as well as in international law.

Jus ad bellum defines the conditions under which a declaration of war can be recognised as just. The article examines its main criteria, such as just cause, right intention, last resort, proportionality, probability of success and legitimate authority. The author examines the problems of applying *jus ad bellum* in modern conflicts, in particular, such as Russia's aggression against Ukraine, and discusses the legitimacy and legality of modern military interventions.

Jus in bello provides for the rules of warfare, in particular, taking into account the difference in treatment of combatants and non-combatants, proportionality, humane treatment of prisoners of war, and respect for the dead. The author summarises how these principles are intended to minimise human suffering, harm to civilians and limit the excessive use of force. Examples from contemporary conflicts, including cases of violations of *jus in bello*, such as the bombing of civilian objects, are presented and the legal consequences of these violations are discussed.

It is emphasised that the Russian-Ukrainian war is a terrible tragedy that cannot be justified by any ethical considerations. The international community must take all possible measures to prevent the escalation of the war and protect the lives of civilians. Ethical considerations and the concept of social justice do not correlate with an ongoing war, as evidenced by the lack of just cause, disproportionate use of force, and disregard for the principles of international humanitarian law.

The article concludes that adherence to the principles of *jus ad bellum* and *jus in bello* is critical for the maintenance of international peace and security. However, modern military conflicts often challenge these principles, requiring constant rethinking and adaptation of legal norms to new realities. The author recommends strengthening international control over compliance with the rules of warfare and improving the mechanisms for bringing to justice for their violation. The article will be a useful resource for scholars, lawyers, politicians and military strategists, providing a thorough analysis of the legal dimensions of justice in the context of war.

Key words: concept of a just war, social justice, Russian-Ukrainian war, international security, Russian aggression.

УДК 351:63:27

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.46>**М. М. Руденко***orcid.org/0009-0008-8983-9470*

кандидат юридичних наук,

доцент

Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОСВІД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ РУМУНІЇ

Вступ. Аналіз успішного досвіду організації та діяльності поліції Румунії є важливим для України, оскільки сприяє підвищенню державної безпеки, захисту прав громадян та інтеграції в європейський правовий простір. Компаративістична характеристика засад та успішного досвіду забезпечення організації та діяльності поліції, базуючись на теорії адміністративного права України та Румунії, а також на чинному законодавстві, дозволяє Україні адаптувати діяльність національної поліції відповідно до європейських стандартів.

Це дасть можливість підвищити ефективність правоохоронної та адміністративної діяльності Національній поліції України, забезпечить більш ефективний захист прав і свобод громадян, підтримання громадського порядку та безпеки в фарватері євроатлантичних прагнень українського народу.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми забезпечення організації та діяльності поліції звертались вчені правники В. Арендар, О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, О. Баклан, К. Білоусова, В. Большаков, В. Вдовічен, І. Волкова, Р. Володинець, В. Галунько, О. Горішній, В., Глуховець, П. Діхтієвський, О. Дніпров, С. Домусчі, І. Зозуля, А. Іванищук, Р. Ієрінг, О. Єщук, І. Казанчук, С. Ківалов, В. Колпачков, Я. Кондратьєв, С. Константинов, С. Короед, М. Корнієнко, І. Костенко, В. Курило, П. Куцевські, І. Куценко, Д. Лазарєв, М. Мандель, Ю. Мех, Р. Мкртчян, Є. Мойсєєв, В. Олефір, В. Опришко, Підберезних, Т. Плугатар, Ю. Римаренко, І. Савельєва, С. Сливка, С. Стеценко, І. Ткаченко, Й. Херрман, М. Уварова, О. Ульянов, Б. Фревель, В. Чисніков, В. Шкарупа, та ін. Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Отже, аналіз успішного досвіду організації та діяльності поліції Землі Румунії є важливим для України, оскільки він сприяє підвищенню безпеки держави, захисту прав громадян та їх інтеграції у європейський правовий простір.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права України, Румунії та діючого законодавства названих держав здійснити компаративістичну характеристику засад і вдалого досвіду забезпечення організації та діяльності поліції.

Виклад основних положень. Поліція Румунії є частиною Міністерства внутрішніх справ. Вона є спеціалізованою державною установою, яка виконує обов'язки щодо захисту основних прав і свобод людини, приватної та громадської власності, попередження та розкриття злочинів, дотримання громадського порядку і спокою відповідно до законодавства. Румунська поліція організована відповідно до адміністративно-територіального поділу країни. Також вона може бути організована відповідно до специфіки деяких секторів національної економіки – залізничного, повітряного, морського транспорту – або деяких економічних і соціальних цілей, залежно від їх важливості та кількості. Підрозділи поліції створюються наказом Міністра внутрішніх справ Румунії [1].

Організація і діяльність Румунської поліції регулюється Законом № 218 від 23 квітня 2002 року. Додатково Закон № 360/2002 встановлює статут поліцейського, який є цивільним службовцем з особливим статусом, озброєним і зазвичай носить уніформу. Поліцейські виконують повноваження, передбачені законом для захисту основних прав і свобод людини, приватної та громадської власності, забезпечення громадського порядку і миру. Положення про діяльність поліції включаються також до інших спеціальних законів, спрямованих на боротьбу з конкретними видами злочинності, які деталізуються в Кримінальному кодексі, Кримінально-процесуальному кодексі та інших відповідних нормативно-правових актах. Генеральна інспекція румунської поліції відповідальна за координацію і контроль за діяльністю поліційних структур на загальнодержавному рівні, спрямовану на забезпечення безпеки громадян і боротьбу зі злочинністю [2].

Поліція Румунії входить до складу МВС Румунії, до якого крім того відносяться підрозділи румун-

ська жандармерія, прикордонна поліція, Головна інспекція з надзвичайних ситуацій, Генеральна інспекція імміграції, Головна авіаційна інспекція МВС, Головне управління внутрішньої охорони, Головне антикорупційне управління, Головне управління паспортів, Головне управління водійських посвідчень та реєстрації, Національне агентство з боротьби з наркотиками, Національне агентство з питань протидії торгівлі людьми [3].

Поліцейський в Румунії є озброєним цивільним службовцем зі спеціальним статусом. Виконання обов'язків поліцейського пов'язане з особливими обов'язками та ризиками. Поліцейський має повноваження виконувати обов'язки згідно із законом, діючи в інтересах людини, громади та державних інституцій, дотримуючись принципів неупередженості, недискримінації, пропорційності та поступовості. Вони повинні поважати основні права та свободи людини, Конституцію та закони Румунії, і відповідальні за свої дії згідно із законом. Особа може стати поліцейським, тільки якщо відповідає умовам закону. Поліцейські зазвичай є випускниками навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ або інших відповідних вищих навчальних закладів. Прийом на службу здійснюється за конкурсом, і поліцейський повинен відповідати певним фізичним та моральним вимогам. Поліцейські поділяються на новобранців і постійних, і можуть бути підвищені в посаді за результатами оцінки їх діяльності. Поліцейські складають присягу на вірність Конституції та законам країни. Поліцейські мають право на зарплату, допомогу, медичну та психологічну допомогу, відпустки, пенсійне забезпечення та компенсацію за проживання в разі переїзду. Вони також мають право на захист під час виконання службових обов'язків, безкоштовне забезпечення засобами захисту, правову допомогу і медичне обслуговування для членів їх сімей. Поліцейські зобов'язані бути лояльними до установи, виконувати свої обов'язки компетентно та сумлінно, дотримуватися службової дисципліни і професійної етики, уникати конфліктів інтересів та не використовувати службове становище в особистих цілях. Корпус національної поліції є професійною, автономною, аполітичною та некомерційною організацією, яка захищає права поліцейських і представляє їх інтереси. У випадку порушення службових обов'язків поліцейські несуть дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність. Поліцейські, які припиняють трудові відносини з Міністерством внутрішніх справ протягом перших 10 років діяльності, повинні відшкодувати витрати на навчання пропорційно періоду, що залишився до 10 років [4].

Поліцейські в Румунії мають широкі обов'язки, які вони зобов'язані виконувати на

користь громадянам суспільства та держави. Вони включають, захист життя, тілесної недоторканості та свободи людини, приватної і суспільної власності, інших законних прав та інтересів громадян і суспільства; підтримання громадського порядку та безпеки, запобігання і протидію злочинним явищам та тероризму; надання інформації жандармерії для забезпечення громадського порядку під час масових заходів. Здійснення протидії терористичним актам, запобігання або обмеження їх наслідків; погодження та контроль створення приватних детективних, охоронних підприємств; збір інформації для запобігання і боротьби зі злочинами та іншими правопорушеннями; запобігання та протидію корупції, економічній злочинності, ІТ-злочинності, організованій злочинності; виявлення злочинних фактів і проведення розслідувань. Забезпечення охорони та функціонування місць позбавлення волі; виявлення правопорушень та застосування санкцій; здійснення захисту свідків інформаторів та потерпілих, поліцейських, суддів та їхніх сімей, а також іноземних офіційних осіб. Виявлення осіб, які ухиляються від покарання чи виконання судових рішень; запобігання та протидію нелегальній міграції. Здійснення контроль за зберіганням і використанням зброї та вибухових матеріалів; нагляд за дорожнім рухом і співпрацю з іншими органами для вдосконалення організації дорожнього руху; контроль за законністю проживання громадян; ведення поіменного обліку громадян з військовим обов'язком [5].

У відповідності до Кодексу етики та деонтології поліцейського Румунії, який визначає правила поведінки поліцейських, що є обов'язком честі, регулює професійну етику, сприяє культурі поведінки, запобігає порушенням та покращує якість послуг, розроблений з урахуванням європейських рекомендацій щодо етики поліції. Згідно з яким поліцейський захищає права та свободи громадян, приватну і суспільну власність, запобігає та бореться зі злочинами, забезпечує громадський порядок і безпеку, діє в інтересах громадян і державних установ відповідно до національного та міжнародного законодавства. Основні принципи поведінки поліцейського включають законність, рівність, неупередженість, прозорість, професіоналізм, конфіденційність, повагу, моральну цілісність, оперативну незалежність та лояльність. Дії поліцейських мають відповідати національному праву, міжнародним угодам, поважати презумпцію невинуватості та забезпечувати захист прав людини Самі поліцейські мають отримувати захист від інституцій під час виконання обов'язків та можуть застосовувати силу лише у випадках крайньої необхідності відповідно до закону. При затриманні особи поліцейські мають забезпечити безпеку, інформування про причини

затримання та дотримання прав затриманих, поліцейські повинні надавати допомогу жертвам злочинів, дотримуватися прав свідків та враховувати потреби вразливих груп населення. Вони повинні поводитися цивілізовано, ввічливо, демонструвати самовладання та здатність до вирішення конфліктів, зобов'язані носити службову форму і пред'являти посвідчення, співпрацювати з громадою, захищати особисті дані та інформацію, дотримуватися конфіденційності. Одночасно підкреслюється, що поліцейські є державними службовцями зі спеціальним статусом, мають право на соціальний захист, здоров'я, безпеку та відповідну оплату праці, можуть об'єднуватися у професійні, гуманітарні, наукові, культурні та спортивні організації [6].

Наприклад, поліцейські в Румунії мають право зупиняти автомобілістів при порушенні правил дорожнього руху, наявності підозри в скоєнні правопорушень, або обґрунтованої необхідності перевірки документів. При зупинці водій повинен пред'явити оригінал посвідчення особи, водійське посвідчення та реєстраційне свідоцтво автомобіля. Страховий поліс може бути пред'явлений у копії або на екрані телефону. Поліцейський має пред'явити своє посвідчення, яке включає ім'я, фотографію та ідентифікаційний номер. Громадяни мають право запитати посвідчення перед наданням особистих даних. Якщо є сумніви щодо легітимності поліцейського, можна звернутися до центру екстреної допомоги для перевірки. Громадяни мають право на надання особистих даних, але поліція не має права проводити обшуки чи конфіскацію без обґрунтованих причин [7].

Висновки. Проаналізований досвід адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності поліції Румунії дає можливість зробити узагальнення що:

- поліція Румунії є частиною Міністерства внутрішніх справ, спеціалізованою установою, яка захищає права і свободи людини, власність, попереджає та розкриває злочини, дотримується громадського порядку. Вона організована за адміністративно-територіальним поділом та специфікою економічних секторів, підрозділи якої створюються наказом Міністра внутрішніх справ, вона входить до складу МВС Румунії разом з жандармерією, прикордонною поліцією та іншими спеціалізованими правоохоронними, адміністративними та забезпечувальними підрозділами;

- організація і діяльність Румунської поліції регулюється профільним однойменним та спеціальним законом про статус поліцейського, які встановлюють повноваження, обов'язки та права поліції щодо захисту прав і свобод громадян, забезпечення громадського порядку і боротьбу зі злочинністю;

- основними принципами поведінки поліцейського охоплюють законність, рівність, неупередженість, прозорість, професіоналізм, конфіденційність, повагу, моральну цілісність, оперативну незалежність і лояльність;

- поліцейські в Румунії повинні діяти відповідно до національного права (з повагою до Конституції та законів Румунії) і міжнародних угод, поважати презумпцію невинуватості, забезпечувати захист прав людини, надавати допомогу жертвам злочинів і дотримуватися прав свідків та вразливих груп населення, поводитися цивілізовано, ввічливо, демонструвати самовладання, здатність до вирішення конфліктів, носити службову форму і пред'являти посвідчення, співпрацювати з громадою, захищати особисті дані та інформацію, дотримуватися конфіденційності

- вони отримують належну оплату, медичну та психологічну допомогу, відпустки, пенсійне забезпечення, мають право на правову допомогу та захист під час виконання обов'язків.

Отже, поліція Румунії є частиною МВС спеціалізованою озброєною цивільною державною установою, яка захищає права і свободи людини, власність, попереджає та розкриває злочини, дотримується громадського порядку, організована за адміністративно-територіальним поділом та специфікою економічних секторів, підрозділи якої створюються наказом МВС. Вона входить до складу МВС Румунії разом з жандармерією, прикордонною поліцією та іншими спеціалізованими правоохоронними, адміністративними та забезпечувальними підрозділами. Організація і діяльність Румунської поліції регулюється профільним однойменним та спеціальним законом про статус поліцейського, які встановлюють повноваження, обов'язки та права поліції щодо захисту прав і свобод громадян, забезпечення громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Поліцейські в Румунії діють відповідно до національного права з повагою до Конституції та законів Румунії і міжнародних угод, поважають презумпцію невинуватості, надають допомогу жертвам злочинів і дотримуватися прав свідків та вразливих груп населення, за що отримують належну оплату, медичну та психологічну допомогу, відпустки, пенсійне забезпечення, мають право на правову допомогу та захист під час виконання обов'язків.

Література

1. Privind organizarea și funcționarea Poliției Române. LEGEA nr. 218 din 23 aprilie 2002. *Portal Legislativ*. 2023. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/35841>
2. Cadrul Legal. Poliția Română. *POLITIA ROMANA* 2023. URL: <https://www.politiaromana.ro/ro/structura-politiei-romane/cadrul-legal>
3. Unități, instituții și structuri aflate în subordinea / în coordonarea / în cadrul Ministerului Afacerilor

Intern. *Ministerul Afacerilor Interne*. 2023. URL: <https://www.mai.gov.ro/despre-noi/organizare/structuri-in-subordinea-in-cadrul-mai/>

4. Privind Statutul politistului. LEGIA nr. 360 de zile din iunie 2002. *Portal Legislativ*. 2023. URL: <http://legislatie.yust.ro/Publits/Detaliidotsumentafis/36819>

5. Atribuțiile Poliției Române. *Lege*. 2023. URL: <https://lege5.ro/gratuit/gm3deojzgy4a/atributiile-politiei-romane-lege-218-2002?dp=gmytenjxgm3teoi>

6. Codul de etica și deontologie al politistului. *Depabd*. 2023. URL: https://depabd.mai.gov.ro/cod_etica_si_deontologie.html

7. Tu știi care sunt drepturile tale atunci când ești oprit în trafic de poliție? *INFOCONS*. 2023. URL: <https://infocons.ro/tu-stii-care-sunt-drepturile-tale-atunci-cand-esti-oprit-in-traffic-de-politie/>

Анотація

Руденко М. М. Досвід адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності поліції Румунії. – Стаття.

В статті розкритий досвід адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності поліції Румунії. Доведено, що вона є частиною Міністерства внутрішніх справ, спеціалізованою установою, яка захищає права і свободи людини, власність, попереджає та розкриває злочини, дотримується громадського порядку. Організована за адміністративно-територіальним поділом та специфікою економічних секторів, підрозділи якої створюються наказом Міністра внутрішніх справ, вона входить до складу МВС Румунії разом з жандармерією, прикордонною поліцією та іншими спеціалізованими правоохоронними, адміністративними та забезпечувальними підрозділами. Організація і діяльність Румунської поліції регулюється профільним однойменним та спеціальним законом про статус поліцейського, які встановлюють повноваження, обов'язки та права поліції щодо захисту прав і свобод громадян, забезпечення громадського порядку і боротьбу зі злочинністю. Основними принципами поведінки поліцейського охоплюють законність, рівність, неупередженість, прозорість, професіоналізм, конфіденційність, повагу, моральну цілісність, оперативну незалежність і лояльність. З'ясовано, що поліцейські в Румунії повинні діяти відповідно до національного права (з повагою до Конституції та законів Румунії) і міжнародних угод, поважати презумпцію невинуватості, забезпечувати захист прав людини, надавати допомогу жертвам злочинів і дотримуватися прав свідків та вразливих груп населення, поводитися цивілізовано, ввічливо, демонструвати самовладання, здатність до вирішення конфліктів, носити службову форму і пред'являти посвідчення, співпрацювати з громадою, захищати особисті дані та інформацію, дотримуватися конфіденційності. Вони поважають презумпцію невинуватості, надають допомогу жертвам злочинів і дотримуватися прав свідків та вразливих груп населення, за що отримують належну оплату, медичну та психологічну допо-

могу, відпустки, пенсійне забезпечення, мають право на правову допомогу та захист під час виконання обов'язків.

Ключові слова: боротьба з злочинністю, громадський порядок, державна установа, забезпечення, законність, захист прав і свобод громадян, Міністерство внутрішніх справ, обов'язки та права поліції, поліція, презумпція невинуватості, прикордонна поліція, рівність, статус поліцейського.

Summary

Rudenko M. M. Experience of administrative and legal support of the organization and activities of the Romanian police. – Article.

The article reveals the experience of administrative and legal support in the organization and activities of the Romanian police. It is established that the Romanian police, as part of the Ministry of Internal Affairs, is a specialized institution that protects human rights and freedoms, property, prevents and solves crimes, and maintains public order. The police are organized according to the administrative-territorial division and the specifics of economic sectors, with units created by the order of the Minister of Internal Affairs. The Romanian police, along with the gendarmerie, border police, and other specialized law enforcement, administrative, and support units, are part of the Ministry of Internal Affairs. The organization and activities of the Romanian police are regulated by specific laws, including the Police Status Law, which define the powers, duties, and rights of the police regarding the protection of citizens' rights and freedoms, maintenance of public order, and crime prevention. The main principles of police conduct include legality, equality, impartiality, transparency, professionalism, confidentiality, respect, moral integrity, operational independence, and loyalty. It has been found that Romanian police officers must act in accordance with national law (respecting the Constitution and laws of Romania) and international agreements, respect the presumption of innocence, ensure the protection of human rights, provide assistance to crime victims, and respect the rights of witnesses and vulnerable groups. They must behave civilly and courteously, demonstrate self-control, conflict resolution abilities, wear uniforms, and present identification, cooperate with the community, protect personal data and information, and maintain confidentiality. They respect the presumption of innocence, provide assistance to crime victims, and respect the rights of witnesses and vulnerable groups, for which they receive adequate pay, medical and psychological assistance, leave, pension benefits, and have the right to legal assistance and protection while performing their duties.

Key words: border police, crime prevention, ensuring equality, legality, Ministry of Internal Affairs, police duties and rights, police status, police, presumption of innocence, protection of rights and freedoms of citizens, public order, state institution.

УДК 341.29
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.47>

Я. О. Тицька
orcid.org/0000-0001-5777-8225
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

ДВОСТОРОННІ МІЖДЕРЖАВНІ ДОГОВОРИ ПРО НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ: АМЕРИКАНСЬКИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Поточні виклики та багатовимірні процеси стосовно міжнародно-правового співробітництва та відповідної наднаціональної співпраці щодо наукових досліджень, як у контексті універсального правопорядку, так й на регіональному й двосторонньому рівнях, поки що не отримали формату системного та послідовного відображення у сучасній доктрині міжнародного права, при тому, що ці процеси досі не отримали й комплексної оцінки у системі релевантних вітчизняних наукових публікацій.

Слід констатувати, що поміж українських авторів такої проблематики обмежено торкалися у власних роботах Т.В. Анцупова, Б.В. Бабін, О.О. Гріненко, К.В. Громовенко, А.О. Задорожній, С.В. Ківалов; а серед дослідників США та ЄС ці питання описували Д. Бріджит, М. Горват, Н. Рюффін, Дж. Фіккерс, Т. Флінк та У. Шрайтерер, але до цього часу комплексних монографічних досліджень відповідних питань у відкритих джерелах не виявлено. При цьому кількість двосторонніх міжнародних угод стосовно наукової співпраці (далі – ДМУ) постійно зростає й тому ігнорувати ці процеси доктрина міжнародного права більше очевидно не має.

У відповідному вимірі особливий значущості набувають питання оцінки та узагальнення відповідної договірної бази, що сформувалася на американському та європейському правовому просторі. Бо, за умов відсутності окремого глобального чи європейського договору саме стосовно наукової діяльності та співпраці, вимоги до наукової роботи саме у контексті двосторонніх договорів мають ключову роль для формування міжнародних правових стандартів наукового пошуку. Крім того, очевидно що подальша наднаціональна співпраця українських науковців буде відбуватися у вимірі двосторонніх угод подібного змісту, укладених США та Європейським Союзом (далі – ЄС).

У відповідному дискурсі метою цієї статті слід визначити аналіз генези, поточного стану та динаміки договірної регуляції наукових досліджень у нормах та механізмах спеціальних двосторонніх договорів США та ЄС.

Завданнями для реалізації цієї мети варто вважати порівняння норм відповідних європейських та американських договорів ДМУ та співставлення механізмів та інструментарію такого роду угод; окреслення співвідношення відповідних проформ та модальностей ДМУ між собою, та, відповідно, у контексті оцінки ефективності відповідного наднаціонального регулювання у сфері наукового пошуку. Для отримання такого результату варто використовувати системний, формально-юридичний та герменевтичний методи.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи все різноманіття та численність ДМУ, варто сконцентрувати увагу на найбільш яскравих прикладах відповідного наднаціонального нормотворення та правозастосування; тому доцільно звернути увагу на практику відповідних двосторонніх договорів, що уклалися урядом США та у форматі ЄС. Серед оприлюднених Державним департаментом США ДМУ варто дослідити, у якості прикладів, ДМУ США, укладені відповідно з Швецією [9] від 29 червня 2006 р., з Францією від 22 жовтня 2008 р. [8] та з Австралією від 29 листопада 2016 р. [13].

Одразу варто констатувати подібність структури, юридичних конструкцій та термінології відповідних документів, укладених саме на міжурядовому рівні. Серед іншого, згадана американсько-шведська Угода про науково-технічне співробітництво 2006 р. серед завдань має формування «офіційної основи для співпраці в наукових і технологічних дослідженнях, яка розширить і зміцнить проведення спільної діяльності в сферах спільного інтересу та заохочуватиме застосування результатів такої співпраці для їхньої економічної та соціальної вигоди», та ця угода визначає своєю метою «заохочення, розвиток та сприяння співпраці у сферах спільного інтересу, де вони здійснюють науково-технічну діяльність».

Цікаво, що ця угода 2006 р. містить надзвичайно визначення науки, як феномену що «включає всі галузі досліджень» (англ. «all fields of research»), та характеризує охоплену договором «інформацію», як наукові або технічні дані (англ. «scientific or technical data»), результати

або методи досліджень і розробок, що впливають із спільної діяльності, а також будь-які інші дані, що стосуються спільної діяльності. До принципів такої спільної діяльності угода 2006 р. у її ст. 3 відносить «взаємну вигоду на основі загального балансу переваг»; «взаємні можливості брати участь у спільній діяльності»; «справедливе та добросовісне ставлення до учасників», та «своєчасний обмін інформацією, яка може вплинути на спільну діяльність» [9].

Водночас конкретних пріоритетних напрямів спільної діяльності ця угода на містить, лише декларуючи у ст. 4, що «пріоритет надаватиметься співпраці, яка може сприяти досягненню спільних цілей у науково-технічних дослідженнях», та що «сторони можуть здійснювати спільну діяльність з третіми сторонами». Втім, механізми цієї співпраці окреслені у ст. 5 угоди більш рельєфно, з відзначенням, що спільна діяльність може приймати такі форми: як скоординовані дослідницькі проекти; спільні робочі групи; спільне навчання; спільна організація наукових семінарів, конференцій, симпозіумів та семінарів; підготовка науковців і технічних спеціалістів; обмін або спільне використання обладнання та матеріалів; візити та обмін науковцями, інженерами чи іншим відповідним персоналом; обмін науковою та технологічною інформацією, а також інформацією про практику, закони, правила та програми, релевантні до співробітництва за угодою [9].

Крім того, угода 2006 р. регулює у окремих статтях аспекти координації, сприяння та реалізації спільної діяльності, фінансування, розміщення фахівців та обладнання, аспекти інтелектуальної власності та безпекові питання. Цей договір встановлює національні міністерства, відповідальні за її реалізацію та не передбачає спеціального кошторису; щодо цього констатується що «спільна діяльність залежить від наявності виділених коштів, ресурсів і персоналу, а також відповідних законів і правил, політики та програм США та Швеції», та що кожна сторона, її агентство або наукова організація або учасник за визначенням несуть витрати на свою участь та витрати свого персоналу, залученого до спільної діяльності за угодою [9].

Американсько-французька угода 2008 р. є максимально подібною до наведеної вище, що означає, скоріш за все, ініціювання тексту проекту договору американською стороною, відповідно до наявної, більш-менш сталої проформи. Серед відмінностей цієї угоди від американсько-шведської угоди 2006 р. є те, що у її меті співпраця не охоплює науково-технічні дослідження та розробки, «що стосуються оборони та національної безпеки». Угода 2008 р. деталізує органи сторін, відповідальні за її виконання;

це не просто згадка про Державний департамент США й МЗС Франції, але й описання конкретних уповноважених підрозділів міністерств: американське Бюро океанів, міжнародних екологічних і наукових питань управління науково-технічного співробітництва та французьке Генеральне управління з питань міжнародного співробітництва та розвитку; крім того, ця угода передбачає утворення двостороннього Спільного комітету [8].

Щодо фінансування спільної діяльності угода 2008 р. впроваджує застереження про те, що «урядові кошти будуть виділені Конгресом США для американської сторони та затверджені парламентом Франції для французької сторони». Водночас цією угодою додається, що при загальному правилі, що кожна сторона, державна установа чи учасник несе саме витрати на власний персонал або учасників спільної діяльності, така сторона, державна установа чи учасник можуть погодитися оплатити витрати учасників іншої сторони на певну діяльність. Цей підхід, як й більш ретельне ставлення до питання безпеки у вимірі трансферу інформації, свідчить про ставлення сторін до цього договору як до цілком робочого документу щодо конкретних проектів.

Американсько-австралійська Угода про науково-технічне співробітництво 2016 р. була укладена за аналогічною проформою; при цьому мета цього договору не містить вилучень щодо оборони чи безпеки, але водночас у її преамбулі йдеться не тільки про «науково-технічні інновації», але й про потребу «зміцнення відносини в мирних цілях», та водночас відзначене «важливість розвитку загальних наукових і технічних знань для майбутнього процвітання та добробуту людства» [13]. Угода 2016 р. додатково визначає «спільне дослідження» (англ. «joint research»), як «дослідження, яке здійснюється за фінансової підтримки однієї або обох сторін і передбачає співпрацю учасників з обох сторін». Цей документ відображає й еволюцію ставлення до ефективності наукової співпраці, оскільки її принципи відмінні від викладених в описаних вище угодах 2006 р. та 2008 р. До такого формату принципів договором віднесені:

– спільну відповідальність, а також взаємні та справедливі внески та отримані результати, що виникають у процесі співпраці;

– порівнянний доступ до фінансованих або підтримуваних урядом програм і засобів, а також порівнянний доступ до інформації та обмін нею у сфері наукових і технологічних досліджень і розробок;

– адекватний і ефективний захист і справедливий розподіл будь-якої інтелектуальної власності, створеної в результаті співпраці або як її прямий результат, а також адекватний і ефективний захист інтелектуальної власності, створеної в ході співпраці;

– спільні витрати на співпрацю з урахуванням відповідних ризиків, переваг і часток управління;

– співробітництво в просуванні результатів досліджень і розробок, з метою максимізації економічних і соціальних вигод і промислового розвитку сторін [13].

Крім того, американсько-австралійська угода 2016 р. констатує, що зміцнення сторонами їх науково-технічних відносин має передбачати «відкриті дослідження й розробки» у вимірі міжнародної співпраці; сприяння застосуванню результатів досліджень і розробок для економічних і соціальних вигод і подальшого промислового розвитку обох країн; розвиток інституційних зв'язків щодо досліджень і розробок; співпрацю у великомасштабних науково-дослідних проектах та крупних науково-дослідних ініціативах. При цьому окремо вказується на сприяння порівнянним можливостям для «вчених, інженерів та іншого відповідного персоналу» обох країн «брати участь у дослідженнях і навчанні на своїх відповідних установах і в дослідницьких програмах, які фінансуються або підтримуються урядом у сферах фундаментальних і прикладних досліджень».

Відмінністю в організаційному механізмі цієї угоди стало те, що вона не встановлює конкретних органів обох сторін, та замість цього угода декларує, що «кожна сторона призначає виконавчого агента, відповідального за координацію та сприяння спільній діяльності», та що саме ці «виконавчі агенти сторін обговорюють і переглядають на регулярній основі виконання цієї угоди, важливі питання у сфері науки і технологій, а також питання політики, пов'язані із загальними науково-технічними відносинами між сторонами» [13]. Таким чином, угода 2016 р. передбачає більш гнучкий, та водночас й більш широкий за компетенцією механізм управлінської співпраці сторін.

При цьому форми спільної роботи, відповідно до угоди 2016 р., не істотно відрізняються від практично тотожних переліків, встановлених угодами 2006 р. та 2008 р. Водночас американсько-австралійська угода містить уточнення щодо потреби заохочення сторонами «участі у спільній діяльності дослідників та організацій з усіх секторів, включаючи університети, національні лабораторії та приватний сектор» та про «можливість включення до спільної діяльності за угодою великих дослідницьких програм, що фінансуються чи підтримуються урядом» [13].

Аналіз двосторонніх угод ЄС свідчить, що відповідні ДМУ уклалися Союзом у двох форматах: як власне угоди про науково технічну співпрацю, так й у форматі договорів про приєднання третіх країн до науково-дослідних програм ЄС [14]. Серед першої групи слід навести

Угоду про науково-технічне співробітництво між Канадою та ЄС, яка діє з 1996 року і не обмежена в часі. Офіційні ресурси ЄС окремо відзначають, що відповідно до цього договору відповідальність за діалог у сфері науково-технічного співробітництва лежить на Спільному комітеті з науково-технічного співробітництва між ЄС і Канадою (JSTCC). Спільний комітет збирається на регулярній основі для огляду досягнень і визначення нових напрямів співпраці в галузі науки і техніки; крім того, в 1998 році Канада і Євратом підписали окрему Угоду про співпрацю в галузі ядерних досліджень [25].

Згадана європейсько-канадська угода від 17 червня 1995 р. у ст. 3 відносить до принципів співпраці взаємну вигоду; своєчасний обмін інформацією, яка може вплинути на дії учасників спільної діяльності; ефективний захист інтелектуальної власності та справедливий розподіл її прав; «збалансовану реалізацію економічних і соціальних вигод з огляду на внески, зроблені у спільну діяльність відповідними учасниками та/або сторонами».

Примітно, що ця угода у ст. 4 наводить перелік конкретних сфер співробітництва, до яких відносить: сільське господарство, включаючи рибальство; лісове господарство; інформаційні та комунікаційні технології; «телематику для економічного та соціального розвитку»; медичні дослідження; неядерну енергетику; навколишнє середовище, включаючи геомоніторинг; переробку корисних копалин. При цьому додається, що інші сфери можуть бути додані до цього переліку після перегляду та рекомендації Спільного комітету з науково-технічного співробітництва [6]. Ця угода не містить вичерпний перелік форм співпраці, та додає у ст. 5, що може стосуватися «діяльності, взаємно визначеній Спільним комітетом з науково-технічного співробітництва відповідно до застосовної політики та програм сторін». При цьому в угоді міститься окреме застереження, що спільні дослідницькі проекти можуть здійснюватися за угодою «лише після того, як учасники проекту уклали спільний план управління технологіями», зразок якого наводиться у додатку до угоди.

Варто додати, що угода 1995 р. ретельно регламентує функціонал згаданого Спільного комітету науково-технічного співробітництва (JSTCC), що складається з представників кожної сторони та має компетенцію сприяти та переглядати діяльність, передбачену угодою; надавати рекомендації щодо форм співпраці та розширяти сферу застосування угоди; консультувати сторони «щодо шляхів посилення співпраці відповідно до принципів, викладених у цій угоді»; щорічно звітувати сторонам про рівень, стан та ефективність співпраці, відповідно до угоди та проводити оцінку ефективності функціонування Угоди [6].

Європейсько-канадська угода окремо додає, що JSTCC збирається приблизно раз на рік, зустрічі проводяться по черзі в ЄС та Канаді, й інші зустрічі можуть проводитися за взаємною згодою. Відзначається, що рішення Спільного комітету приймаються консенсусом та що на кожній зустрічі JSTCC ведеться протокол, у якому записуються рішення та основні обговорені питання; протокол має узгоджуватися особами, обраними від кожної сторони для спільного головування на засіданнях. Додається, що щорічний звіт JSTCC має надаватися Спільному комітету з питань співробітництва, створеному відповідно до Рамкової угоди між ЄС та Канадою про торговельну та економічну співпрацю 1976 року, а також відповідним міністрам кожної зі сторін. Крім того, угода 1995 р. регламентує аспекти фінансування, переміщення обладнання та персоналу й поширення та використання інформації [6].

Певною мірою спільні риси простежуються й в ДМУ, які були укладені ЄС з Марокко та Тунісом 10 лютого 2004 р. Серед іншого ці договори посиляються на попередні відповідні двосторонні акти комплексного характеру, а саме на угоди про асоціацію з Марокко 2000 року, та з Тунісом 1998 року [10]; [11].

Серед іншого Угода про науково-технічне співробітництво між ЄС і Марокко 2004 р. передбачає принцип «сприяння розвитку суспільства, заснованого на знаннях, на користь економічного та соціального розвитку обох сторін»; подібні норми містить й угода з Тунісом. Специфікою обох договорів є передбачення доступу національних юридичних осіб відповідно Марокко та Тунісу до Рамкової програми ЄС щодо досліджень, технологічного розвитку та демонстраційної діяльності, що сприяє створенню Європейського дослідницького простору та доступ юридичним осіб ЄС до дослідницьких проектів відповідно Тунісу та Марокко «в сферах, еквівалентних тим, що передбачені Рамковою програмою» [10]; [11].

Відповідний акцент на програмах досліджень передумовив й специфіку практичних модальностей співпраці, яка охопила не тільки традиційні для МДУ спільне навчання чи спільну організацію наукових семінарів, але й регулярні контакти між дослідницькими програмами або проектами Марокко та ЄС; Тунісу та ЄС відповідно. Крім того, обидві угоди передбачили формування двосторонніх Спільних комітетів з науково-технічного співробітництва [10]; [11].

Подібний вимір структури та змісту мала й Угода про наукове та технологічне співробітництво між ЄС та урядом Нової Зеландії від 16 липня 2008 р. [12]. Певною відмінністю цієї угоди став розподіл форм спільної діяльності на безпосередню (пряму) та непрямую відповідно (англ. «direct cooperative activities» та «indirect

cooperative activities»). При цьому до прямої діяльності угодою було віднесене «спільну діяльність, яка здійснюється у сферах науки і техніки між сторонами або їх виконавчими агентами»; до непрямой співпраці угода віднесла іншу спільну діяльність, яка здійснюється між іншими національними науковими та дослідницькими установами сторін.

До форм прямої (безпосередньо) спільної діяльності угода 2008 р. віднесла «зустрічі різних форм, у тому числі зустрічі експертів, для обговорення та обміну інформацією з наукових і технологічних питань загального чи спеціального характеру та для визначення проектів і програм досліджень і розробок, які можуть здійснюватися на основі співпраці», та й «інші форми діяльності в галузі науки і техніки, включаючи реалізацію спільних проектів і програм, щодо яких може прийняти рішення Спільний комітет». Примітно, що, відповідно до цієї угоди, Спільний комітет мав збиратися не щорічно, як це передбачала європейсько-канадська угода, а раз на два роки; до функцій цього комітету було віднесене й «обмін думками та інформацією з питань наукової та технологічної політики». Угода 2008 р. передбачала, що витрати на спільну діяльність покриваються за рішенням учасників, або залучених сторін [12].

Новий формат та вимір ДМУ на європейському просторі варто спостерігати після схвалення ЄС програми «Горизонт Європи» (англ. «Horizon Europe»), оскільки предметом нової серії двосторонніх угод Євросоюзу та третіх країн стали саме форми участі у відповідній дослідницькій діяльності. Першими країнами, що уклали такі угоди стосовно «Горизонт Європи», у вересні 2021 р. стали Ісландія та Норвегія [16]. Далі відповідні угоди ЄС уклав з Туреччиною, у вересні 2021 р. [24]; з Молдовою, у жовтні 2021 р. [5]; з Вірменією [4] та з Північною Македонією [23], у листопаді 2021 р.; з Ізраїлем [2], з Грузією [18], з Боснією та Герцеговиною [17], з Сербією [1] та з Чорногорією [20] у грудні 2021 р., з Албанією у лютому 2022 р. [22], з Тунісом у червні 2022 р. [21], тощо.

Примітно, що у листопаді 2021 р. аналогічну угоду ЄС уклав й з Косово, попре невизначений остаточно міжнародний статус цієї території; втім, в цій угоді вказувалося, що її укладання «не зачіпає позиції щодо статусу та відповідає Резолюції Ради Безпеки ООН 1244/1999 та висновку Міжнародного суду ООН щодо декларації незалежності Косова» [19]. Додамо, що двосторонні угоди щодо науково-технічного співробітництва ЄС й раніш укладав з територіями, які завідомо не були суверенними державами; прикладом цього стала Угода щодо наукової та технологічної співпраці між ЄС та Фарерськими островами від 11 лютого 2015 р. [7].

Стосовно ДМУ щодо участі третіх країн у «Горизонт Європи», їх загальною специфікою слід вважати дві дати та два місця підписання: спочатку усі ці угоди уклалися у Брюсселі, та потім у столицях третіх країн. Часто ці угоди мали ретроактивний характер та передбачали своє застосування не від дати набуття чинності, а від часу початку реалізації в ЄС самої програми «Горизонт Європи». Варто додати, що процес укладання ДМУ стосовно «Горизонт Європи» триває досі; прикладом, станом на червень 2024 р. ЄС вів такі переговори з Канадою [15].

Зміст відповідних ДМУ щодо участі у «Горизонт Європи» можна дослідити на прикладі наведеної Міжнародної угоди між ЄС та Туреччиною від 27 жовтня 2021 р. Цей документ регулював сферу діяльності сторін, умови участі в програмі «Горизонт Європи», порядок проведення фінансових внесків та корекції форм участі, аспекти взаємності, відкритості науки, механізми моніторингу, оцінки та звітності й діяльності Спільного комітету з досліджень та інновацій [24].

Примітно, що саме на Спільний комітет ця угода фактично поклала остаточне регулювання спільної діяльності; цей орган мав не тільки проводити оцінку та перегляд виконання угоди, але й контролювати питання участі і діяльності юридичних осіб Туреччини в «Горизонт Європи»; формувати «рівень взаємної відкритості для юридичних осіб, заснованих у кожній із сторін, для участі в програмах, проектах або їх частинах іншої сторони»; забезпечувати впровадження механізму фінансового внеску тощо.

Крім цього, на Спільний комітет традиційно поклалися питання обговорення, на запит будь-якої зі сторін, «обмежень щодо доступу до їхніх відповідних дослідницьких та інноваційних програм, включаючи, зокрема, дії, пов'язані з їхніми стратегічними активами, інтересами, автономією чи безпекою» та водночас й «спільне обговорення майбутніх орієнтирів і пріоритетів політики, пов'язаної з дослідженнями та інноваціями та планування досліджень, що становлять спільний інтерес» [24].

Щодо практичної роботи Спільних комітетів, зважаючи на їх чисельність, ДМУ стосовно «Горизонт Європи» передбачали потребу щорічного засідання цього органу; водночас в угодах додавалося, що такі спільні комітети водночас «працюють на постійній основі шляхом обміну відповідною інформацією за допомогою будь-яких засобів зв'язку, зокрема щодо участі та діяльності юридичних осіб» країни, яка уклала ДМУ з ЄС; крім того, додавалося що «Спільний комітет ... може, зокрема, виконувати свої завдання в письмовій формі, коли виникає потреба» [21].

Преамбули ДМУ стосовно «Горизонт Європи» мають максимальну тотожність та серед іншого

містять згадування про «взаємовигідні умови для створення робочих місць, зміцнення та підтримки інноваційних екосистем сторін», сприяння «розгортанню та доступності інновацій, включаючи нарощування потенціалу». Ця частина угод констатує, й що «взаємна участь у дослідницьких та інноваційних програмах одна повинна приносити взаємну вигоду», та що «сторони залишають за собою право обмежувати або обумовлювати участь у своїх дослідницьких та інноваційних програмах, зокрема щодо дій, пов'язаних із їхніми стратегічними активами, інтересами, автономією чи безпекою» [1].

Описані угоди мають вкрай велику ступінь однаковості та відрізняються насамперед у переліках установ та національних механізмів третіх країн, які передбачалося інкорпорувати до системи «Горизонт Європи». Прикладом, всі ці угоди містили однаковий додаток «Надійність фінансового менеджменту», який, серед іншого, містив практично тотожні правила стосовно «спілкування та обміну інформацією». Відповідно до такого припису, інституції та органи ЄС, залучені до впровадження програми «Горизонт Європи», або до контролю над цією програмою, мають право спілкуватися безпосередньо, у тому числі через системи електронного обміну, з будь-якою фізичною особою, яка проживає в країні, яка підписала відповідну МДУ, або з юридичною особою, заснованою в цій країні, та яка отримала від ЄС кошти програми «Горизонт Європи», а також з будь-якою третьою стороною, залученою до реалізації фондів ЄС, яка зареєстрована в цій країні.

Такі особи, організації та сторони отримали гарантоване ДМУ право подавати безпосередньо установам та органам Євросоюзу всю відповідну інформацію та документацію, яку вони зобов'язані подати на основі законодавства ЄС, що застосовується до програми «Горизонт Європи», а також контрактів чи угод, укладених для реалізації цієї програми [18]. Крім того, усі ці досліджені програми передбачали, що фінансовий внесок третьої країни до програми «Горизонт Європи» має встановлюватися на щорічній основі, пропорційно та на додаток до суми, доступної щороку в бюджеті ЄС для асигнувань зобов'язань, необхідних для управління, виконання та експлуатації програми «Горизонт Європи» [20].

Водночас ці програми додатково встановлювали у цифрових показниках саме щорічну квоту відсотків фінансування від загального обсягу коштів «Горизонт Європи» від країни-учасниці на конкретний рік [23].

Певною специфікою у вимірі подібного роду ДМУ відрізняється хіба що Угода між ЄС та Новою Зеландією від 9 червня 2023 р. про участь цієї країни в програмах Союзу [3]. Ця МДУ, попре назву, стосується саме наукової співпраці,

та у преамбулі вона декларує «намір сторін взаємно співпрацювати та сприяти дослідницькій та інноваційній діяльності та місіям ЄС, спрямованим на підтримку та зміцнення дослідницького потенціалу». Метою такої кооперації преамбула визначає у протистоянні глобальним викликам, у поглибленні промислової конкурентоспроможності та й «у досягненні трансформаційного й системного впливу для суспільств обох сторін на підтримку Цілей сталого розвитку ООН».

Преамбула додатково наголошує на ролі Європейського партнерства у «вирішенні деяких із найнагальніших викликів» через «узгоджені дослідницькі та інноваційні ініціативи, які роблять значний внесок у досягнення тих пріоритетів ЄС в галузі досліджень та інновацій, які вимагають критичної маси та довгострокового бачення, а також важливість участі асоційованих країн у цих партнерствах». Цікаво, що угода 2023 р. містила й застереження про право Нової Зеландії обмежувати або обумовлювати участь у своїх дослідницьких та інноваційних програмах не тільки у вимірі «стратегічних активів, інтересів, автономії чи безпеки», але й «у випадку обов'язків та відповідальності уряду Нової Зеландії, пов'язаних з Договором Вайтангі, тобто з правами корінного населення. Питання взаємодії саме щодо «Горизонт Європи» регулювалися додатком до цієї угоди [3].

Висновки. У цілому досліджені ДМУ про науково-технічну співпрацю відрізняються доволі високим рівнем однотипності; основні відмінності такого роду договорів полягають у форматі організації двосторонньої комунікації та контролю та у форматі наявності та ступеню обмежень форм співпраці. Ці ДМУ, як правило не утворюють окремого формату прав та обов'язків для академічних інституцій сторін та приділяють більшу увагу аспектам інтелектуальної власності та поводження з отриманою інформацією.

Ці угоди не надають визначення науці або науково-технічній діяльності та у більшості випадків не встановлюють перелік пріоритетних сфер наукової взаємодії. Таким чином ДМУ у форматі участі третіх країн у програмі «Горизонт Європи» навіть формально стають нерівноправними договорами щодо форм співпраці, але при цьому спостерігається поступове витіснення такими ДМУ «традиційних» двосторонніх угод про науково-технічну взаємодію на європейському просторі. Питання співставлення норм та механізмів аналогічних та інших ДМУ укладених Україною має стати предметом окремого наукового аналізу.

Література

1. Agreement between the European Union and the Republic of Serbia on the participation of the Republic

of Serbia in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 1.12.2021. *EU*. 2021. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22022A0323\(05\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22022A0323(05))

2. Agreement between the European Union, of the one part, and Israel, of the other part, on the participation of Israel in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 6.12.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0143.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

3. Agreement between the European Union, of the one part, and New Zealand, of the other part, on the participation of New Zealand in Union programmes, 9.06.2023. *EU*. 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22023A0719%2801%29&qid=1690428685730>

4. Agreement between the European Union, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part, on the participation of the Republic of Armenia in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 12.11.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202401313

5. Agreement between the European Union, of the one part and the Republic of Moldova, of the other part, on the participation of the Republic of Moldova in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 27.10.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0018.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

6. Agreement for Scientific and Technological Cooperation Between Canada and the European Community. E102117 – CTS 1996 No. 24, 17.06.1995. *Government of Canada*. 2014. URL: <https://www.treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=102117>

7. Agreement for scientific and technological cooperation between the European Union and the Faroe Islands associating the Faroe Islands to Horizon 2020 – the Framework Programme for Research and Innovation (2014-2020) 11.02.2015. *EU*. 2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX%3A22015A0211%2801%29&qid=1551093378554&from=EN>

8. Agreement on Science and Technology Cooperation between the Government of the United States of America and the Government of the French Republic, 22.10.2008. *U.S. Department of State*. 2008. URL: <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/163476.pdf>

9. Agreement on Science and Technology Cooperation between the Government of the United States of America and the Government of the Kingdom of Sweden, 29.06.2006. *U.S. Department of State*. 2006. URL: https://www.energy.gov/sites/default/files/pi_1ec/098b7ef98007c158.pdf

10. Agreement on scientific and technical cooperation between the European Community and the Kingdom of Morocco, 10.02.2004. *EU*. 2004. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22004A0210\(01\)&qid=1723237482755](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22004A0210(01)&qid=1723237482755)

11. Agreement on scientific and technical cooperation between the European Community and the Tunisian Republic, 10.02.2004. *EU*. 2004. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22004A0210\(02\)&qid=1723237482755](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22004A0210(02)&qid=1723237482755)

12. Agreement on scientific and technological

cooperation between the European Community and the Government of New Zealand, 16.07.2008. *EU*. 2008. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22009A0701\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22009A0701(02))

13. Agreement Relating to Scientific and Technical Cooperation between the Government of the United States of America and the Government of Australia. 29.11.2016. *U.S. Department of State*. 2016. URL: https://www.epa.gov/sites/default/files/2018-07/documents/us-australia_sta_508.pdf

14. Association to Horizon Europe. International cooperation, strategy, partner countries and regions, funding, project results, documents and news. *EU*. 2024. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/europe-world/international-cooperation/association-horizon-europe_en

15. Canada joins Horizon Europe programme. Press release, 3.06.2024. *EU*. 2024. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_24_3626

16. Iceland and Norway are the first countries associated to Horizon Europe. 24.09.2021. *EU*. 2021. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/news/all-research-and-innovation-news/iceland-and-norway-are-first-countries-associated-horizon-europe-2021-09-24_en

17. International Agreement between the European Union, of the one part, and Bosnia and Herzegovina, of the other, on the participation of Bosnia and Herzegovina in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation. 22.12.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0079.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

18. International Agreement between the European Union, of the one part, and Georgia, of the other part, on the participation of Georgia in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 7.12.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0158.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

19. International Agreement between the European Union, of the one part, and Kosovo, of the other part, on the participation of Kosovo in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 23.11.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0095.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

20. International Agreement between the European Union, of the one part, and Montenegro, of the other part, on the participation of Montenegro in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 3.12.2021. *EU*. 2021. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22022A0323\(08\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22022A0323(08))

21. International Agreement between the European Union, of the one part, and Republic of Tunisia, of the other part, on the participation of the Republic of Tunisia in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 9.06.2022. *EU*. 2022. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22022A1128\(01\)#d1e141-14-1](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:22022A1128(01)#d1e141-14-1)

22. International Agreement between the European Union, of the one part, and the Council of Ministers of the Republic of Albania, of the other part, on the participation of the Republic of Albania in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme

for Research and Innovation. 9.02.2022. *EU*. 2022. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0174.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

23. International Agreement between the European Union, of the one part, and the Republic of North Macedonia, of the other part, on the participation of North Macedonia in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 30.11.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0126.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

24. International Agreement between the European Union, of the one part, and the Republic of Turkey, of the other part, on the participation of the Republic of Turkey in the Union programme Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, 27.10.2021. *EU*. 2021. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.095.01.0033.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A095%3ATOC

25. Roadmap for EU – Canada S&T cooperation. *EU*. 2018. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/document/download/be6bdc2a-c37e-42c5-960c-37bdf76c8f91_en?filename=ca_roadmap_2018.pdf

Анотація

Тицька Я. О. Двосторонні міждержавні договори про наукові дослідження: американський та європейський досвід. – Стаття.

У форматі цієї наукової праці автором проведено системне дослідження аспектів становлення, поточного стану та динаміки міжнародного договірного регулювання наукових досліджень у вимірі норм та механізмів спеціальних двосторонніх договорів, які укладаються між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, на прикладі відповідних угод США та Євросоюзу останніх двох десятиріч.

У статті окреслене відповідну динаміку та поточний стан справ стосовно відповідних спеціальних двосторонніх договорів щодо регулювання наукового пошуку та констатується, що відповідні процеси мають стають предметом особливої уваги вітчизняної юридичної науки, оскільки подальша наднаціональна співпраця українських науковців буде відбуватися у вимірі угод подібного змісту

Автором доведено що у цілому міжнародні двосторонні угоди про науково-технічну співпрацю відрізняються доволі високим рівнем однотипності; основні відмінності такого роду договорів полягають у форматі організації двосторонньої комунікації та контролю та у форматі наявності та ступеню обмежень форм співпраці. Ці двосторонні угоди як правило не утворюють окремого формату прав та обов'язків для академічних інституцій сторін та приділяють більшу увагу аспектам інтелектуальної власності та поводження з отриманою інформацією.

Стаття констатує, що ці угоди не надають визначення науці або науково-технічній діяльності та у більшості випадків не встановлюють перелік пріоритетних сфер наукової взаємодії. Особливо констатується, що міжнародні двосторонні угоди ЄС у форматі участі третіх країн у програмі «Горизонт Європи» навіть формально стають нерівноправними договорами щодо форм співпраці, але при цьому спостерігається поступове витіснення такими угодами «традиційних» двосторонніх угод про науково-технічну взаємодію на європейському просторі.

Доведене, що питання аналогічних та інших двосторонніх угод у сфері науки, укладених Україною раніше, має стати предметом окремого наукового аналізу.

Ключові слова: «Горизонт Європи», двосторонні угоди, інтелектуальна власність, наукові дослідження, наукова етика, наукова співпраця, обмін науковою інформацією.

Summary

Titskaya Ya. A. Bilateral Interstate Agreements on Scientific Research: American and European Experience – Article.

In the format of this scientific work, the author conducted a systematic study of the aspects of the formation, current state and dynamics of the international contractual regulation of scientific research in terms of the norms and mechanisms of special bilateral treaties, concluded between states and other subjects of international law, using the example of the United States' and the European Union's relevant agreements of recent two decades.

The article outlines the relevant dynamics and the current state of affairs in relation to the relevant special bilateral agreements on the regulation of scientific research and states that the relevant processes should become the subject of special attention of domestic legal science, since further supranational cooperation of Ukrainian scientists will take place in the context of agreements of a similar content.

The author has proven that, in general, international bilateral agreements on scientific and technical cooperation are characterized by a fairly high level of uniformity; the main differences of this type of contract are in the format of the organization of bilateral communication and control and in the format of the presence and degree of limitations of forms of cooperation. These bilateral agreements, as a rule, do not form a separate format of rights and obligations for the academic institutions of the parties and pay more attention to the aspects of intellectual property and handling of the received information.

The article states that these agreements do not define science or scientific and technical activity and in most cases do not establish a list of priority areas of scientific cooperation. Separately, it is stated that international bilateral agreements of the EU in the format of the participation of third countries in the "Horizon Europe" program even formally become unequal agreements regarding forms of cooperation, but at the same time, such agreements are gradually replacing "traditional" bilateral agreements on scientific and technical cooperation in the European space.

It has been proven, that the issue of similar and other bilateral agreements in the field of science, concluded by Ukraine earlier, should become the subject of a separate scientific analysis.

Key words: Horizon of Europe, bilateral agreements, exchange of scientific information, intellectual property, scientific research, scientific ethics, scientific cooperation.

УДК 340.132:004.8](4-6ЄС)
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v3.2024.48>

М. В. Шкуратенко
orcid.org/0009-0008-0771-4774
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ РЕГЛАМЕНТУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Динамічний розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) вимагає відповідного правового регулювання, і якщо, більшість країн все ще перебувають на етапі обговорення, ЄС став флагманом у законодавчій розробці.

12 липня 2024 року Регламент Європейського Союзу з регулювання Штучного Інтелекту (далі Регламент) був опублікований в Офіційному Журналі ЄС, що ознаменувало завершення трирічного легіслативного процесу з його створення [1]. Регламент вступає в законну силу через 20 днів з дати публікації, а отже вже 2 серпня 2024 року майбутнє ШІ та його регулювання, не лише на рівні ЄС, а й у загальносвітовому масштабі, формуватиметься із врахуванням Регламенту. Оскільки Регламент застосовує принцип екстратериторіальності, це означає, що навіть найменший зв'язок системи ШІ ринком ЄС (до прикладу провайдер поза межами ЄС, але система ШІ виходить на ринок ЄС), означатиме застосування до неї тих самих правил, що і для системи ШІ в межах ринку ЄС (провайдер нестиме відповідальність за відповідність системи ШІ до законодавства ЄС, якщо остання буде присутня на ринку ЄС, але місцезнаходження самого провайдера поза межами ЄС). Регламент законодавчо закріплює визначення «система ШІ», яке є певною мірою загальноприйнятим, і гармонізує з Виконавчим ордером щодо надійного, безпечного та довірливого розвитку та використання ШІ, Президента Байдена [2] та AI Papers Організації економічного співробітництва та розвитку [3]. Предмет регулювання Регламенту побудований навколо застосування систем ШІ, які можуть становити найвищий ризик. «Ризик» Регламент визначає як комбінацію можливого настання шкоди та вагомості шкоди. Такий підхід дозволяє в певній мірі відповідати головному виклику, пов'язаному з регулюванням ШІ: законодавчий процес не встигає та потенційно не зможе встигнути за динамічним розвитком ШІ, а отже варто створити сталий механізм регулювання, який буде актуальним незалежно від змін та підтримуватиме головні принципи Регламенту.

З початкових етапів розробки Регламенту, Пропозиція Єврокомісії щодо регулювання ШІ [4] була побудована на бінарному підході, щодо

визначення ризиків, які можуть становити системи ШІ. Таким чином пропонувалося класифікувати системи ШІ виключно як такі з високим та низьким ризиком. В процесі розробки та обговорення, відбувся перехід до чотирьохступеневого підходу, який складає основу прийнятого Регламенту: заборонені системи ШІ (неприйнятний ризик), системи ШІ, які становлять високий ризик, системи ШІ, які становлять обмежений ризик (ризик прозорості) та системи ШІ мінімального ризику. Чим вищий ризик, тим більше обов'язків покладатиметься на провайдера (деплоєра, імпортера) під час виходу системи ШІ на внутрішній ринок ЄС. Саме класифікація ризиків на чотири категорії має потенціал створити баланс між пропорційністю регулювання систем ШІ та ефективністю, якої має на меті досягнути Регламент. Враховуючи те, що Регламент виступає лише законодавчою канвою, яка не покриває і не має на меті покрити всі види ШІ, до предмету регулювання останнього не входять моделі відкритого програмного забезпечення (далі – open source), якщо вони не застосовуються в контексті високого ризику. Прикладами open source моделей є Stable Diffusion, Meta LLaMa 3, Mistral AI. З одного боку, абсолютно логічним є виключення великих мовних моделей (далі LLM), які є безкоштовними та доступними для всіх з предметного регулювання Регламенту, а з іншого – це має потенціал створення прогалини в законодавстві, якщо, до прикладу, відбуватиметься злиття open source LLM, з гігантами машинного навчання, які не є open source.

Концепт «надійного штучного інтелекту» (trustworthy AI, той, якому можна довіряти) покладений в основу Регламенту ШІ та безпосередньо корелює з прийнятними та неприйнятними ризиками, які категоризують системи ШІ, а отже і визначають межі їхнього регулювання згідно Регламенту. Довіра є важливою рисою гарно функціонуючого та процвітаючого суспільства, тому не дивно, що одна з регулятивних цілей Регламенту та законодавства в цілому – це створення довіри за допомогою правового регулювання. Ніколас Луманн, один з перших системних дослідників поняття «довіра» в соціумі, визначав останнє як «механізм для навігації»

комплексності, який дозволяє дію поза межами миттєвої впевненості» [5]. Френсіс Фукуяма визначає довіру як «соціальний капітал», необхідний для економічного успіху країни. Деніел Халт співвідносить довіру та надійність в праві, як: надійність (trustworthiness) не несе в собі такого ризику як довіра, бути надійним (тим, кому довіряють) означає компетенцію та доброчесність виконати певну дію, і сама наявність цих рис не є ризиком [6].

В 2020 році, Єврокомісія видала White Paper щодо ШІ – Європейський підхід до досконалості та довіри, де закріплюється прагнення ЄС до підтримки розвитку технологій та побудови довіри як основи для швидкого поширення ШІ, враховуючи основоположні цінності та принципи ЄС, а головне сприяння довірі до ШІ. Юридична доктрина не має єдиної відповіді на те чи може ШІ бути справжнім/щирим об'єктом довіри: чи може фізична особа довіряти алгоритмічній системі? Генрік Скауг Сетра звертає увагу на визначення поняття «довіра» у інтеракції «людина-комп'ютер» та його відмінність від базового поняття інтеракції «людина-людина». Головним критерієм у такій взаємодії є наявність характеру (моральної природи, *ethos*) учасників, тобто для побудови довіри машини теж мають *ethos* (не відбувається посилення на суб'єктність ШІ) [7]. Надійний ШІ пріоритизує безпеку та прозорість для тих, хто з ним взаємодіє, а отже, враховуючи те, що немає ідеальної моделі ШІ, яка б не припускалася помилок та була повністю без упереджень, дотримання принципів надійного ШІ є необхідністю, яка сприятиме побудові довіри та обґрунтовуватиме ризик – заснований підхід. Разом із тим, не варто забувати про овертраст, або довіру поза межами необхідного, яка виникає, коли людина починає занадто довіряти алгоритмічній системі, і не контролює output, що призводить до можливих помилок та упереджень [8]. Саме з таких причин Регламент вимагає нагляду фізичної особи над певними системами ШІ.

Людиноцентризм, забезпечення фундаментальних прав та свобод людини, демократія, захист навколишнього середовища, сприяння інноваціям та захист персональних даних, – важливі загальні принципи, закріплені у Європейській хартії основоположних прав, які також складають основу Регламенту. Але разом із тим в Регламенті є і спеціальні принципи, які мають на меті підвищити рівень довіри до ШІ: прозорість, людський контроль, технічна точність та безпека, тощо. Ці принципи є вагомими складовими побудови надійного ШІ.

Прозорість як критерій застосовується для систем високого ризику згідно статей 17, 20 та 21 AI Act, які передбачають розробку та побудову систем ШІ таким чином, щоб їхні опера-

ції були достатньо відкритими (прозорими) та деплоєри системи ШІ могли інтерпретувати output, використовуючи його належним чином. Саме прозорість модулює основу довіри до ШІ. В 2019 році Експертна Група Європейської Комісії Високого Рівня випустила етичні рекомендації щодо побудови надійного ШІ (AI HLEG), де були визначені сім основних критеріїв надійного ШІ, серед яких прозорість, яка включає в себе можливість відслідковувати, пояснювати та комунікувати [9]. Вимогу до відкритості також часто пов'язують з принципами пояснюваності (explicability principle), зрозумілості (intelligibility), ясності та інтерпретованості, адже всі вони охоплюють дещо нове про ШІ: робота ШІ є часто невидимою та незрозумілою для більшості (окрім невеликої кількості експертних спостерігачів) [10]. Саме через пов'язаність із вищенаведеними принципами та невизначений до кінця обсяг розуміння терміну «прозорість ШІ» відкритість та пояснюваність системи асоціюється із позитивними цінностями, такими як «відкрита інформація», «відкрите джерело», «відкритий код», тощо, але в такій відкритості мають бути свої ліміти, щоб нею не зловживали (наприклад використання інформації з Facebook для політичної агітації) [11].

Обов'язок надавати інформацію та корекційні дії, які застосовуються для систем ШІ високого ризику є частиною принципу прозорості. У разі невідповідності системи ШІ вимогам Регламенту, корекційні дії провайдерів та повідомлення імпортерів, деплоєрів та уповноважених представників є необхідними. На обґрунтований запит уповноважених органів, провайдери систем ШІ високого ризику повинні надати необхідну документацію, щоб підтвердити відповідність системи ШІ вимогам Регламенту.

Яким чином використовувати повний потенціал ШІ, але при цьому не нанести шкоду суспільству та людям залишається головною дилемою, пов'язаною з регулюванням ШІ. Запропонована в Регламенті супервізія фізичної особи (human oversight) над системою ШІ є одним із варіантів балансу між використанням технології, потенційною шкодою та переважачою користю ШІ. Позиція щодо нагляду фізичної особи над ШІ є новелою в законодавстві ЄС, яка має на меті ствердження людиноцентризму. Людиноцентричний ШІ не означає, що алгоритм машинного навчання чи система ШІ має думати як людина, чи мати когнітивні здібності як у людини. Навпаки, робити розумні системи людиноцентричними означає будувати системи ШІ для розуміння людських потреб та очікувань, допомагаючи людям розуміти системи ШІ у відповідь [12]. У статті 14 Регламенту, закріплюється принцип супервізії фізичної особи над сис-

темами ШІ високого ризику, а саме: розробка та розвиток систем ШІ з відповідними інтерфейсом інструментів людина-машина, з метою ефективного нагляду фізичною особою у період використання, що дозволить превентувати/мінімізувати ризики, пов'язані зі здоров'ям, безпекою та основоположними правами людини.

Важливою складовою регулювання ШІ є мітигація упередженості алгоритмічних систем, яка залежить не тільки від статистичних та програмних упереджень, але і людських та інституційних. Упередження як критерій не є притаманним виключно ШІ, і наразі неможливо досягнути рівня абсолютної неупередженості [13]. Саме тому в Регламенті у статті 15 від систем ШІ високого ризику вимагається дотримуватися принципів технічної точності та надійності. Також, у разі, якщо система ШІ продовжує навчатися, після виходу на ринок, потрібно превентувати упереджений output від впливу на input майбутніх операцій. Такі системи повинні бути стійкі до помилок та невідповідності, мати бекап план, або план дій у разі не функціонування системи.

Системи ШІ – це комп'ютерні системи, а отже вони успадковують всі ризики кібербезпеки, пов'язані з традиційними діджитальними системами, які функціонують в подібному контексті [14]. Вимога щодо кібербезпеки застосовується до систем ШІ високого ризику у ч.5 статті 15 Регламенту, яка має бути забезпечена належними технічними рішеннями та відповідати умовам та ризикам. Такі технічні рішення мають включати міри для превенції, визначення, відповіді, вирішення та контролю над атаками, ціллю яких є маніпулювання інформацією (data poisoning, model poisoning, adversarial examples of model evasion). Принцип кібербезпеки також є частиною системи менеджменту ризиків згідно статті 9 Регламенту, яка передбачає тестування та оцінку систем ШІ високого ризику (з можливим тестуванням в реальних умовах за статтею 60 Регламенту).

Спеціальні принципи, які застосовують в Регламенті створюють основу для надійності ШІ. Разом із тим вплив Регламенту на побудову довіри до ШІ, ми зможемо оцінити виключно після вступу всіх його статей у законну силу. Використання повного потенціалу ШІ є дійсно можливим, але виключно з дотриманням спеціальних принципів: технічної точності, безпеки, кібербезпеки, транспарентності, сепервізії фізичної особи, тощо.

Література

1. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024. URL: eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:202401689 (дата звернення: 30.07.2024).

2. Executive order on the safe, secure and trustworthy development and use of artificial intelligence. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/30/executive-order-on-the-safe-secure-and-trustworthy-development-and-use-of-artificial-intelligence/> (дата звернення: 30.07.2024).

3. OECD Artificial Intelligence Papers № 9: Explanatory memorandum on the updated OECD definition of an AI system. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-artificial-intelligence-papers-dee339a8-en> (дата звернення: 30.07.2024).

4. European Commission White paper on Artificial Intelligence: a European approach to excellence and trust from 19.02.202 COM (2020) 65 final. URL: https://commission.europa.eu/publications/white-paper-artificial-intelligence-european-approach-excellence-and-trust_en (дата звернення 30.07.2024).

5. Luhmann, N. Vertrauen – Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität. Stuttgart: F. Enke Verlag, 1968. 95 с.

6. Hult, D. Creating trust by means of legislation – a conceptual analysis and critical discussion. *The theory and practice of legislation*. 2018. Vol. 6, № 1. С. 1–23. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20508840.2018.1434934#abstract> (дата звернення: 30.07.2024).

7. Skaug Sdtra, H. A machine ethos? An inquiry into artificial ethos and trust. *Computers in human behavior*. April 2024. Vol. 153. С. 1–15. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0747563223004594#:~:text=Trust%20in%20machines%20partly%20parallel,ands%20not%20the%20machine's%20ethics> (дата звернення: 30.07.2024).

8. Zerilli, J., Bhatt, U., Weller, A. How transparency modulates trust in artificial intelligence. *Patterns*. April 2022. Vol. 3. С. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.patter.2022.100455>

9. HLEG Ethics guidelines for trustworthy AI. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai> (дата звернення: 30.07.2024).

10. Floridi, L., Cows, J. A unified framework of five principles for AI in society. *Harvard Data Science Review*. 2019. Vol 1.1. С.1-14. URL: <https://hdsr.mitpress.mit.edu/pub/10jsh9d1/release/8> (дата звернення 30.07.2024).

11. Larsson, S., Heintz, F. Transparency in artificial intelligence. *Internet policy review*. May 2020. Vol. 9(2). С. 1–16. URL: <https://policyreview.info/pdf/policyreview-2020-2-1469.pdf> (дата звернення: 30.07.2024).

12. Riedl, O.M. Human-Centered Artificial Intelligence and Machine Learning. *Cornel University*. 2019. URL: <https://arxiv.org/pdf/1901.11184> (дата звернення: 30.07.2024).

13. Schwartz, R., et al. Towards a standard of identifying and managing bias in AI. *National Institute of Standards and Technology*. 2020. Vol.1270, С. 1–86. DOI: <https://doi.org/10.6028/NIST.SP.1270>.

14. Junklewitz, H., et al. Cybersecurity of artificial intelligence in the AI Act: JRS Science for policy report. Publications Office of the European Commission, Luxembourg, 2023. DOI: <https://dx.doi.org/10.2760/271009>.

Анотація

Шкуратенко М. В. Спеціальні принципи Регламенту Європейського Союзу з урегулювання штучного інтелекту. – Стаття.

У статті висвітлюються спеціальні принципи, які застосовуються в Регламенті Європейського Союзу з регулювання ШІ (далі Регламент): транспарентності, нагляду фізичної особи над системою ШІ, безпеки, технічної точності, та іншим. Метою цієї роботи є проведення аналізу впливу вищезазначених принципів на створення концепту «надійного ШІ» та їх відповідності ризик-заснованому підходу до регулювання алгоритмічних систем. Зважаючи на те, що ідеальної системи ШІ не існує, і алгоритм може бути упередженим та допускати помилки, обґрунтованість включення спеціальних принципів до предметного регулювання Регламенту є беззаперечною. Питання довіри до алгоритмічних систем є дискусійним в науковому середовищі, і відносно точна відповідь на нього з'явиться лише після вступу всіх статей Регламенту в дію та практичного їх застосування. Саме поняття ШІ, якому можна довіряти не є новелою Регламенту – це частина загального бачення майбутнього ШІ та його регулювання згідно з ризик-заснованим підходом, який визначає рівень регулювання згідно Регламенту. Ризик заснований підхід притаманний для регулювання ШІ в США, Канаді, ЄС. Побудова Регламенту, заснована на ризиках, які становить система ШІ, є спробою законодавця відповідати на головний виклик у регулюванні ШІ: динамічності розвитку технологій. Регулювання систем ШІ високого ризику включає більше вимог, і пропорційно, більше спеціальних принципів. Одними із яких є мітгація ризиків пов'язаних із кібербезпекою та технічна точність систем. Важливим положенням Регламенту є екстратериторіальність його дії. Регламент застосовується до провайдерів, які розміщують системи ШІ на ринку ЄС, незалежно від розташування таких провайдерів в межах чи поза межами ЄС. Отже, загальні поняття Регламенту та його принципи матимуть вплив поза межами країн ЄС. Проведене дослідження підтверджує ефективність застосування спеціальних принципів для створення відкритих та зрозумілих систем, а отже, доступності систем ШІ та їх відповідності основоположному принципу – людиноцентризму.

Ключові слова: штучний інтелект, Регламент ЄС з регулювання ШІ, надійний ШІ, ризик-заснований підхід, спеціальні принципи ШІ.

Summary

Shkuratenko M. V. Special principles of the EU AI Act. – Article.

This article considers special principles of the EU AI Act. Such principles are: transparency, supervision of natural person over AI system, safety, technical robustness, etc. The main objective of this article is to analyze the influence of the before mentioned principles on the concept of the «trustworthy AI», and the suitability for the risk-based approach towards regulating AI systems. Emphasizing the fact, that there are no ideal AI system and the algorithm could be biased, or make mistakes, the importance of inclusion of the special principles in the AI Act is immense. Trust towards algorithmic systems is still an ongoing discussion in the scientific community and resolution seems to occur only after the AI Act will enter into force. Then the statistics of practical application will become available. The notion of the trustworthy AI is not a novelty introduced by the AI Act. It is a part of the risk-based approach towards the future of AI. USA, Canada and EU are all opting for a risk-based approach. Such a construct of the AI Act is an attempt of the legislator to address and resolve the main issue: dynamic development of technologies and slower legislative process. Regulation of high-risk AI systems consists of more requirements and proportionally includes more special principles. Some of these are: cybersecurity, safety and robustness of AI systems. One of the main provisions of the AI Act is its extraterritorial application. AI Act is applicable to the providers of AI systems, that are established both within the EU and in the third country, where the AI system is placed on EU market. Thus, the general concepts of the AI Act and its principles will have an impact outside the EU countries. The research conducted states the effectiveness of the special principles application for the creation of intelligibility and transparency in AI systems. This means that the regulation of AI systems supports the main principle of human centrism.

Key words: artificial intelligence, AI Act, trustworthy AI, risk-based approach, special principles of AI.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Л. О. Гаманюк Екологічні обов'язки громадян у національному праві та праві держав Європейського Союзу.....	3
Т. В. Михайліна Правова соціалізація особи у площині правосвідомості.....	8
В. В. Сліпенюк Реформування судової системи на шляху набуття Україною членства в Європейському Союзі	12
О. О. Супрунчук Аналіз процесуального статусу органів дізнання в Кримінально-процесуальних кодексах України 1960 та 2012 років (історико-правовий аспект)	19

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Г. А. Волошкевич, Т. В. Коваль Механізм припинення повноважень та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: проблемні аспекти.....	24
О. В. Галуцько Принципи публічного адміністрування міграційних процесів у Європі	29
А. В. Пекарчук Позасудові форми врегулювання спорів як засіб удосконалення правосуддя в Україні.....	33

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Т. В. Бабкова, І. О. Тесленко Інклюзія повноважень кримінального суду в господарському процесі.....	37
М. В. Бугаєнко Особливості рішення за результатами медіації в сфері інтелектуальної власності.....	41
А. О. Дутко Цивільно-правове регулювання надання реабілітаційних послуг	48
О. Р. Zahnitko Collaboration in oversight of the EU market for the wholesale energy products: supranational perspective	52
І. П. Іванець Історичний розвиток підходів до правової кваліфікації фродаторних правочинів.....	63
Е. П. Іванченко Господарсько-правове регулювання порядку утворення та припинення митних брокерів: нарративний аналіз.....	70
Л. І. Кіріна Юридична відповідальність за порушення вимог санітарного законодавства.....	82
Ю. В. Колос Особливості відкриття провадження у справах про неплатоспроможність фізичних осіб	90
О. В. Кутувий Правове регулювання та державна політика у сфері застосування штучного інтелекту: національні та інтеграційні аспекти.....	95
Г. Г. Нестеров Господарсько-правовий статус органів місцевого самоврядування: теоретико-прикладні аспекти класифікації	100
Г. В. Парфьонов Про перспективи підвищення ролі державних та приватних виконавців у судовому доказуванні.....	108
Е. М. Феделеш Міжнародно-правове регулювання господарської діяльності логістичних операторів	112

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

М. А. Барсуک	Нормативно-правова основа соціального захисту суддів в Україні	117
В. О. Гаврилюк	Поняття соціального захисту в Україні: теоретико-правовий огляд проблеми єдиного тлумачення	123
Д. В. Гринь	Вплив віддаленої роботи на баланс між роботою та особистим життям працівників	127
Я. Я. Мельник	Проблеми застосування правового моніторингу засуджених до позбавлення волі, звільнених у зв'язку із їх мобілізацією	131
М. В. Сокол, Є. М. Максимук	Особливості регулювання робочого часу та часу відпочинку в умовах воєнного стану	137

ЕКОЛОГІЧНЕ І ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Х. А. Григор'єва	Державна підтримка сільського господарства в ЄС та в Україні: порівняння методологічних та законодавчих засад	142
М. А. Хлистік	Ознаки медіабельності земельних спорів	149

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Ю. В. Гаруст	Адміністративні послуги у сфері охорони здоров'я України	155
О. В. Голов	Поняття адміністративно-правового забезпечення права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля	159
М. О. Долгополова	Адміністративно-правовий статус арбітражного керуючого у сфері банкрутства	163
Є. В. Євсюков	Структура правового статусу органів державної виконавчої влади: загальна характеристика	168
В. С. Омельчук	Щодо вини у податковому праві: нормативні засади застосування та доктринальні підходи розуміння	172
А. І. Semenchenko, O. A. Zaiarnyi	Legal and managerial aspects of Ukraine's state regulatory policy on universal postal services in the context of European integration.	179
М. В. Співак, О. М. Дубіна	Практика правового регулювання адміністративно-деліктних відносин за участю неповнолітніх у країнах Європейського Союзу (на прикладі Франції, Австрії, Іспанії та Греції)	191
Р. В. Стефанчишен	Особливості виконання функцій органів місцевого самоврядування в період дії правового режиму воєнного стану	197

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

О. О. Бахуринська	Перспективи удосконалення кримінально-правової охорони безпеки та здоров'я працівників на роботі	201
--------------------------	---	-----

Н. В. Верлос, Ю. В. Пирожкова, О. В. Мельковський Деякі особливості оперативно-розшукового запобігання кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань)	208
Е. Г. Стоматов Порушення недоторканності житла: теоретико-правові проблеми визначення предмета.....	212
Ya. P. Kharchenko Criminal law counteraction to criminal offenses in the field of exploitation of electronic computing equipment	220
А. С. Хильченко (Макаренко) Принцип пропорційності при звільненні від відбування покарання з випробуванням	224

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

М. І. Дерев'янюк Інформаційна безпека людини під час кримінального провадження: загальна характеристика	230
Н. М. Колот Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час проведення слідчих (розшукових) дій	236
В. О. Кулебякін Строки тримання під вартою під час судового розгляду – гарантія права на свободу та особисту недоторканість.....	243
Я. Л. Луценко Конституційне право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції: відмежування правомірної діяльності від незаконного втручання у приватне спілкування	249
А. В. Столітній Повноваження прокурора самостійно проводити досудове розслідування: національна практика та зарубіжний досвід	254

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Я. В. Петруненко Правовий вимір справедливості крізь призму війни.....	260
М. М. Руденко Досвід адміністративно-правового забезпечення організації та діяльності поліції Румунії.....	266
Я. О. Тицька Двосторонні міждержавні договори про наукові дослідження: американський та європейський досвід	270
М. В. Шкуратенко Спеціальні принципи регламенту Європейського Союзу з урегулювання штучного інтелекту.....	278

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Hamaniuk L. A.	Environmental obligations of citizens in national law and the law of the states of the European Union.....	3
Mikhailina T. V.	Legal Socialization of a Person in the Plane of Legal Consciousness	8
Slipeniuk V. V.	Reforming the judicial system on the way to Ukraine's membership in the European Union	12
Suprunchuk O. O.	Analysis of the procedurals status of investigation bodies in the criminal procedure codes of Ukraine in 1960 and 2012 (historical and legal aspects)	19

CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

Voloshkevych H. A., Koval T. V.	Mechanism of termination and dismissal of Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights authorities: problematic aspects	24
Galunko O. V.	Principles of public administration of migration processes in Europe	29
Pekarchuk A. V.	Out-of-Court Dispute Settlement Forms as a Means of Improving Justice in Ukraine	33

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Babkova T. V., Teslenko I. O.	Inclusion of criminal court powers in commercial proceedings	37
Buhaienko M. V.	Peculiarities of the decision based on the results of mediation in the sphere of intellectual property	41
Dutko A. O.	Civil law regulation of the provision of rehabilitation services	48
Zahnitko O. P.	Collaboration in oversight of the EU market for the wholesale energy products: supranational perspective	52
Ivanets I. P.	The historical development of approaches to legal qualifications of fraudulent offenses	63
Ivanchenko E. P.	Commercial law regulation of the procedure for the establishment and termination of customs brokers: a narrative analysis	70
Kirina L. I.	Legal liability for violation of sanitary legislation	82
Kolos Yu. V.	Peculiarities of commencement of insolvency proceedings for natural persons.....	90
Kutovyi O. V.	Legal Regulation and State Policy in the Application of Artificial Intelligence: National and Integration Aspects	95
Nesterov H. H.	The economic and legal status of local self-government bodies: theoretical and practical aspects of classification	100
Parfyonov G. V.	On the prospects of increasing the role of state and private bailiffs in judicial proving	108
Fedelesh E. M.	International legal regulation of economic activity of logistics operators	112

LABOUR LAW, SOCIAL WELFARE LAW

Barsuk M. A. Normative and legal basis of social protection of judges in Ukraine	117
Havryliuk V. O. The concept of social protection in Ukraine: a theoretical and legal review of the problem of a unified interpretation.....	123
Hryn D. V. The impact of remote work on the work-life balance of employees	127
Melnyk Ya. Ya. Problems of applying legal monitoring of those sentenced to imprisonment and released in connection with their mobilization	131
Sokol M. V., Maksymuk E. M. Peculiarities of regulating working hours and rest periods under martial law	137

ENVIRONMENTAL AND LAND LAW

Hryhorieva K. A. State support for agriculture in the EU and Ukraine: comparison of methodological and legislative principles	142
Khlystik M. A. Indicators of Mediability of Land Disputes	149

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

Harust Yu. V. Administrative services in the sphere of health care of Ukraine	155
Holov O. V. The concept of administrative and legal provision of the right of citizens to an environment safe for life and health	159
Dolhopolova M. O. Administrative and legal status of an insolvency officer in bankruptcy	163
Yevsiukov Ye. V. The State Executive Bodies' Legal Status' Structure: General Characteristics	168
Omelchuk V. S. On Guilt in Tax Law: Normative Principles of Application and Doctrinal Approaches to Understanding	172
Semenchenko A. I., Zaiarnyi O. A. Legal and managerial aspects of Ukraine's state regulatory policy on universal postal services in the context of European integration.	179
Spivak M.V., Dubina O.M. The practice of legal regulation of administrative and tort issues with the participation of minors in the countries of the European Union (in the example of France, Austria, Spain and Greece)	191
Stefanchishen R. V. Peculiarities of performing the functions of local self-government bodies during the period of the legal regime of martial law	197

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

Bakhurinska O. O. Prospects for improving the criminal law protection of safety and health of workers at work	201
Verlos N. V., Purozhkova Yu. V., Melkovskiy O. V. Some features of operative and investigative prevention of criminal offenses against life and health of a person, committed by members of youth informal groups (associations)	208
Stomatov E. G. Violation of the inviolability of housing: theoretical and legal problems of defining the subject	212

Kharchenko Ya. P.

Criminal law counteraction to criminal offenses in the field of exploitation
of electronic computing equipment 220

Khylchenko (Makarenko) A. S.

The principle of proportionality in conditional exemption from sentence 224

CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS**Derevyanko M. I.**

Information security of a person during criminal proceedings: general characteristics 230

Kolot N. M.

Ensuring the implementation of the principle of legality
by the prosecutor during investigative (search) actions 236

Kulebyakin V. O.

Terms of detention in custody during court proceedings –
a guarantee of the right to liberty and security of person 243

Lutsenko Ya. L.

The constitutional right of a person to the secrecy of correspondence, telephone conversation,
telegraphic and other correspondence: distinguishing legitimate activities
from illegal interference in private communication 249

Stolitnii A. V.

The authority of the prosecutor to independently conduct a pre-trial investigation:
national practice and foreign experience 254

INTERNATIONAL LAW**Petrunenko Ia. V.**

The legal dimension of justice through the prism of war 260

Rudenko M. M.

Experience of administrative and legal support of the organization and activities
of the Romanian police 266

Titskaya Ya. A.

Bilateral Interstate Agreements on Scientific Research:
American and European Experience 270

Shkuratenko M. V.

Special principles of the EU AI Act 278

Науково-практичне юридичне видання

ПРИКАРПАТСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 3 (56)

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 08.07.2024 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 34,77. Ум. друк. арк. 33,48.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0824/605.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1. Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua